

Doświadczenia w ochronie krajów Europy Środkowej i Wschodniej oraz Chin

NIEMATERIALNE DZIEDZICTWO KULTUROWE

10-lecie wejścia w życie Konwencji UNESCO z 2003 roku
w perspektywie zrównoważonego rozwoju

Doświadczenia w ochronie krajów Europy Środkowej i Wschodniej oraz Chin

NIEMATERIALNE DZIEDZICTWO KULTUROWE

pod redakcją Hanny Schreiber

10-lecie wejścia w życie Konwencji UNESCO z 2003 roku
w perspektywie zrównoważonego rozwoju

Tytuł

Niematerialne dziedzictwo kulturowe: doświadczenia w ochronie krajów Europy Środkowej i Wschodniej oraz Chin.
10-lecie wejścia w życie Konwencji UNESCO z 2003 roku w perspektywie zrównoważonego rozwoju.

Redaktor naukowy

Hanna Schreiber

Recenzent

Andrzej Rottermund

Redakcja i korekta językowa

Aleksandra Zych, Hanna Schreiber

Korekta techniczna

Aleksandra Zych

Tłumaczenie

LIDEX

Projekt graficzny oraz skład

Magdalena Piotrowska-Kloc, Printomato

© 2017 Narodowy Instytut Dziedzictwa
ul. Kopernika 36/40,
00-924 Warszawa

ISBN 978-83-63260-94-1

Wydrukowane przez

Łódzkie Zakłady Graficzne

Artykuły zebrane w niniejszym tomie przedstawiają opinie ich autorów i nie reprezentują oficjalnego stanowiska instytucji, w których ci pracują, w szczególności stanowiska Narodowego Instytutu Dziedzictwa oraz Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

PRZEDMOWY

Niematerialne dziedzictwo kulturowe w sercu zrównoważonego rozwoju ... 12

Timothy Curtis

Słowo wstępne ... 16

Magdalena Gawin

Przedmowa ... 20

Chen Fafen

**Narodowy Instytut Dziedzictwa w procesie wdrażania w Polsce postanowień
*Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa
kulturowego z 2003 roku ... 26***

Małgorzata Rozbicka

**Słowo wstępne z okazji otwarcia I Forum Ekspertckiego Chiny – Europa Środkowa
i Wschodnia na temat ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego ... 34**

Leszek Zegzda

Kraków i jego dziedzictwo wobec Europy ... 40

Jacek Purchla

ARTYKUŁY OTWIERAJĄCE

**Ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego:
globalna kampania i jej realizacja w Chinach ... 52**

An Deming

**Polskie doświadczenia w zakresie wdrażania *Konwencji UNESCO
w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego* z 2003 roku ... 70**

Jan Adamowski

CZĘŚĆ 1. NIEMATERIALNE DZIEDZICTWO KULTUROWE I DOBRE PRAKTYKI W JEGO OCHRONIE

**Polityki i praktyki mające na celu ochronę niematerialnego dziedzictwa kulturowego
w Chorwacji. Realizacja *Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego
dziedzictwa kulturowego* z 2003 roku na terenie Chorwacji ... 86**

Mirela Hrovatin, Martina Šimunković

**Ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego na Łotwie:
wkład organizacji pozarządowych ... 102**

Gita Lancere, Anita Vaivade

Niematerialne dziedzictwo kulturowe na Litwie ... 116

Vida Šatkauskienė, Loreta Sungailienė, Skirmantė Ramoškaitė

**Realizacja *Konwencji w sprawie ochrony niematerialnego
dziedzictwa kulturowego* na terenie Węgier ... 134**

Eszter Csonka-Takács, Vanda Illés

CZĘŚĆ 2. NIEMATERIALNE DZIEDZICTWO KULTUROWE: BADANIA I DOKUMENTACJA

Strategia ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego Republiki Czeskiej . . . 150

Martin Šimša

Estoński rejestr niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Przypadek drzew krzyżowych . . . 164

Marju Kõivupuu

**Niematerialne dziedzictwo kulturowe Albanii i wyzwania
związane z tworzeniem krajowej ewidencji oraz listy zjawisk i elementów . . . 178**

Silva Breshani, Arta Dollani

**Ambiwalentność systemu ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego
w Republice Macedonii . . . 198**

Welika Stojkova Serafimowska, Iwona Opetczeska Tatarczewska

**Wdrażanie *Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa
kulturowego* w Republice Serbii: dokumentacja Krajowego rejestru niematerialnego
dziedzictwa kulturowego w Muzeum Etnograficznym w Belgradzie . . . 212**

Danijela Filipović

Ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego w Bośni i Hercegowinie . . . 230

Milica Kotur

**Realizacja *Konwencji w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego*
na Słowacji . . . 242**

Eva Ryšavá-Záhumenská

Ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego w Bułgarii . . . 256

Ałbena Georgiewa

**Dokumentacja jako forma ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego
w Chinach: praktyka i doświadczenia . . . 272**

Deng Xuechen

CZĘŚĆ 3. BUDOWANIE SYSTEMU OCHRONY NIEMATERIALNEGO DZIEDZICTWA KULTUROWEGO – OBECNE WYZWANIA

**Niematerialne dziedzictwo kulturowe Rumunii: sytuacja obecna
i perspektywy na przyszłość . . . 282**

Marta Nedelcu

Niematerialne dziedzictwo kulturowe Słowenii i działalność Koordynatora . . . 296

Nena Židov

**Sieci ekspertów ds. niematerialnego dziedzictwa kulturowego
na Węgrzech . . . 310**

Eszter Csonka-Takács

**Niematerialne dziedzictwo w systemie ochrony dziedzictwa
kulturowego w Polsce . . . 316**

Katarzyna Zalaśńska

**Co mamy na myśli, mówiąc o „niematerialnym dziedzictwie kulturowym”?
Przypadek wesela w Galiczniku . . . 324**

Iwona Opetczeska Tatarczewska

Koncepcja „świętości świata” jako element niematerialnego dziedzictwa kulturowego w nowoczesnym świecie . . . 330

Vida Šatkauskienė

Ochrona i przekazywanie niematerialnego dziedzictwa kulturowego – przypadek Surwy w kontekście muzealnym . . . 342

Iglika Miskowa

Stowarzyszenie Twórców Ludowych i jego działalność na rzecz ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego w Polsce . . . 360

Waldemar Majcher, Paweł Onochin, Katarzyna Smyk

CZĘŚĆ 4. NIEMATERIALNE DZIEDZICTWO KULTUROWE I ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ

Listy niematerialnego dziedzictwa kulturowego – początek czy koniec zrównoważonego rozwoju? . . . 376

Eva Románková-Kuminková

Niematerialne dziedzictwo kulturowe i zrównoważony rozwój: studium przypadku przestrzeni kulturowej Suiti na Łotwie . . . 398

Anita Vaivade

Religijność potoczna jako element dziedzictwa niematerialnego w aspekcie zrównoważonego rozwoju . . . 408

Katarzyna Smyk

Znaczenie współpracy międzyinstytucjonalnej dla ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego i zrównoważonego rozwoju.

Przypadek budowania techniką suchego muru . . . 424

Mirela Hrovatin

Działania na rzecz zapewnienia zrównoważonej przyszłości niematerialnego dziedzictwa kulturowego Rumunii: korzyści i czynniki ryzyka . . . 440

Adina Hulubaș

Przerwa w przekazie międzypokoleniowym – pytania i zagrożenia.

Studium przypadku pieśni Głasoeczko, Republika Macedonii . . . 452

Welika Stojkova Serafimowska

PODSUMOWANIE

Dziesięć spostrzeżeń z okazji 10-lecia wejścia w życie

Konwencji UNESCO w sprawie ochrony

niematerialnego dziedzictwa kulturowego z 2003 roku . . . 464

Hanna Schreiber

Podziękowania . . . 504

Hanna Schreiber

PRZEDMOWY

Niematerialne dziedzictwo kulturowe w sercu zrównoważonego rozwoju

Timothy Curtis*

* Szef Sekcji ds. Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego w Sektorze Kultury UNESCO, Sekretarz *Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego* z roku 2003.

Przyjęcie *Konwencji w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego* w roku 2003 na nowo ukształtowało globalne rozumienie dziedzictwa – tym razem jako pojęcia nieograniczającego się do zabytków i artefaktów, lecz obejmującego także żywe dziedzictwo – uznając je za siłę stojącą za innowacyjnością, przemianami społecznymi i zrównoważonym rozwojem. W ramach tego nowego dokumentu normatywnego promowane jest zupełnie nowe podejście do ochrony żywego dziedzictwa, stawiające na pierwszym miejscu społeczność i narody jako strażników i depozytariuszy różnorodnych form wyrazu kulturowego.

W podobnym duchu została opracowana *Agenda na rzecz zrównoważonego rozwoju 2030*, przyjęta w roku 2015 przez państwa członkowskie ONZ. Po raz pierwszy kultura, a w szczególności dziedzictwo kulturowe i różnorodność, jest uznawana na poziomie międzynarodowym za siłę napędową i sprawczą inkluzywnego rozwoju, w którego centrum znajduje się człowiek. W rzeczy samej, z dziedzictwem – w tym niematerialnym dziedzictwem kulturowym – związane są największe wyzwania, przed którymi stoi ludzkość. Wykorzystanie żywego dziedzictwa na potrzeby zrównoważonego rozwoju może pomóc społecznościom w budowaniu bardziej tolerancyjnych i bardziej otwartych społeczeństw.

W tym kontekście Konwencja z roku 2003 może odgrywać ważną rolę we wdrażaniu *Agendy na rzecz zrównoważonego rozwoju 2030* jako narzędzie służące do realizacji potencjału niematerialnego dziedzictwa kulturowego w zakresie zrównoważonego rozwoju środowiska, rozwoju społecznego i gospodarczego sprzyjającego włączeniu społecznemu, jak również budowania pokoju. Podczas szóstej sesji, która odbyła się na przełomie maja i czerwca 2016 roku, Zgromadzenie Ogólne

Timothy Curtis, 2016, © UNESCO.

Państw-Stron Konwencji z roku 2003 przyjęto nowy rozdział VI *Dyrektyw operacyjnych* poświęcony ochronie niematerialnego dziedzictwa kulturowego i zrównoważonemu rozwojowi na szczeblu krajowym. Nowe *Dyrektywy operacyjne* zachęcają państwa i społeczności do postrzegania żywego dziedzictwa jako źródła rozwiązań prowadzących do wyeliminowania ubóstwa i głodu, stworzenia godnych i ekologicznych miejsc pracy w sektorze kultury, sztuki i rzemiosła, muzyki oraz wielu innych dziedzinach. Kładąc nacisk na znaczenie tradycyjnych systemów wiedzy dla określania sposobów życia razem i wykorzystywania zasobów w sposób zrównoważony, potwierdzają one głębokie przekonanie UNESCO o tym, że żywe dziedzictwo jest kluczowym elementem współczesnych zagadnień, przed którymi stoją nasze społeczeństwa. Ponadto ukazują, że społeczność międzynarodowa jest coraz bardziej świadoma kryjącego się w niematerialnym dziedzictwie kulturowym prawdziwego potencjału w zakresie radzenia sobie z aktualnymi oraz przewidywanymi wyzwaniami rozwojowymi.

Współpraca międzynarodowa i regionalna – jeden z kluczowych celów Konwencji z roku 2003 – ma dla tych działań ogromne znaczenie. Kraje Europy Środkowo-Wschodniej oraz Chiny, napędzane szybkim wzrostem gospodarczym na przestrzeni ostatniego dwudziestolecia, stoją przed porównywalnymi wyzwaniami w zakresie ochrony różnorodności i zapewnienia przetrwania ich żywego dziedzictwa. Globalizacja oraz bezprecedensowy rozwój miast stawiają nowe wyzwania dla przyszłości naszych społeczeństw w zakresie lepszego współfunkcjonowania. W takich okolicznościach starania na rzecz ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego coraz częściej uważa się za istotny element wspierania wspólnot nie tylko w ochronie własnych praktyk i wartości, które określają ich styl życia, lecz także w promowaniu szacunku dla innych tradycji kulturowych i stylów życia.

Jednakże zwiększony poziom świadomości wśród decydentów, ekspertów i wspólnot wciąż nie jest wystarczający. W związku z tym niezmiernie cieszy mnie inicjatywa Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz Narodowego Instytutu Dziedzictwa polegająca na zaproszeniu szerokiego grona ekspertów z Europy Środkowej i Wschodniej i Chin w celu wymiany wiedzy o dobrych i skutecznych praktykach w zakresie ochrony ciągle żywych tradycji. Inicjatywa ta w pełni ukazuje, jak pilnym i pożytecznym zadaniem jest określenie i ochrona licznych praktyk kulturowych oraz wiedzy, które stworzyliśmy na przestrzeni dziejów, a które wciąż są istotne w kontekście wielu wyzwań, przed którymi obecnie stoimy. Pozwala ona również zauważyć zaangażowanie społeczności międzynarodowej w działania na rzecz pełnego wykorzystania potencjału dziedzictwa, a tym samym w zwiększanie dobrobytu społeczeństw oraz postępu ludzkości, i mam nadzieję, że będzie służyć jako źródło inspiracji dla wielu innych zainteresowanych podmiotów na całym świecie.

Słowo wstępne

Magdalena Gawin*

* Podsekretarz stanu w Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej, dr hab., prof. Instytutu Historii Polskiej Akademii Nauk.

I Forum Eksperckie Chiny – Europa Środkowa i Wschodnia na temat ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego stanowi wspaniałą kontynuację zapoczątkowanego w Polsce, w Warszawie, i trwającego już przeszło cztery lata partnerstwa oraz współpracy pomiędzy Chinami a szesnastoma państwami Europy Środkowo Wschodniej. Cieszę się, że wśród wielu oczywistych pól tej współpracy, jak gospodarka, dyplomacja czy inwestycje infrastrukturalne, tak znaczące miejsce zajmuje kultura, a w jej ramach dziedzictwo niematerialne.

Właśnie ta przestrzeń dorobku ludzkości pozwala bowiem przy całej swej odmienności i różnorodności ukazać najgłębsze powiązania między nawet tak odległymi od siebie – na pierwszy rzut oka – Azją i Europą, czy też Chinami i państwami naszego regionu. Niezależnie od wspomnianych różnic wszyscy czerpiemy w równym stopniu z tradycji, wiedzy i umiejętności przeszłych pokoleń. To kultura i tworzone przez nią zasoby dziedzictwa tworzą naszą tożsamość oraz poczucie wspólnoty – tej wielkiej, ludzkiej, europejskiej, azjatyckiej czy narodowej, ale także tej matej, regionalnej, lokalnej i rodzinnej. To właśnie niematerialne dziedzictwo pozwala nam w chwilach ważnych i codziennych odpowiadać sobie na podstawowe pytania: kim jesteśmy, skąd przychodzimy, po co i dokąd zmierzamy, jakie wartości są dla nas ważne. To ono także pozwala nam dostrzegać ten sam bezcenny, tworzący od wieków i tysiącleci cywilizację proces w drugim człowieku – niezależnie od jego pochodzenia i tożsamości. Kultura uczy nas szacunku do własnej historii i dokonań, ale także do odmiennych dróg i osiągnięć sąsiadów, często dalekich i pozornie tak odległych, jak Chiny.

Profesor Magdalena Gawin, 2016. Fot. Monika Szalek.

Święty Jan Paweł II, jeden z naszych największych rodaków i jednocześnie najwybitniejszych myślicieli XX wieku, pisał:

Czym jest kultura? Kultura jest wyrazem człowieka. Jest potwierdzeniem człowieczeństwa. Człowiek ją tworzy – i człowiek przez nią tworzy siebie. Tworzy siebie wewnętrznym wysiłkiem ducha: myśli, woli, serca. I równocześnie człowiek tworzy kulturę we wspólnocie z innymi. Kultura jest wyrazem międzyludzkiej komunikacji, współmyślenia i współdziałania ludzi. Powstaje ona na służbie wspólnego dobra – i staje się podstawowym dobrem ludzkich wspólnot¹.

Słowa te wydają się dziś najlepiej opisywać rolę, jaką w życiu społeczeństw pełni właśnie dziedzictwo niematerialne. To ono, przenikając wszystkie warstwy kultury – od tej tradycyjnej, ludowej, przez kulturę popularną, aż do wysokiej, klasycznej czy nowoczesnej – konsoliduje ją i współtworzy oraz pomaga doceniać rolę wspólnoty w każdym jej znaczeniu i zakresie. Dzięki instrumentom prawnym, takim jak *Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego*, od 2003 roku mamy międzynarodowe mechanizmy, powalające chronić jego elementy dla przyszłych pokoleń, a także promować jego różnorodność na całym świecie.

Przez trzy dni eksperci i przedstawiciele siedemnastu państw zgromadzeni w ramach I Forum Chiny – Europa Środkowa i Wschodnia dzielili się swoimi doświadczeniami w ochronie, wspieraniu i rozwoju działań promujących i upowszechniających dziedzictwo niematerialne. Ta wymiana praktyk, której zwieńczeniem jest ta wyjątkowa publikacja, pozwoli nam wszystkim nie tylko wykorzystać w znacznie większym niż dotychczas stopniu możliwości rozwojowe, tkwiące w zrozumieniu oraz wykorzystaniu bogactwa naszego wspólnego doświadczenia, ale przede wszystkim uwrażliwić rządy i wpływowe gremia naszych krajów na znaczenie, jakie dla współczesności ma ochrona i wspieranie – także w wymiarze finansowym – niematerialnego dziedzictwa naszych narodów i wspólnot lokalnych.

¹ Fragment przemówienia wygłoszonego do młodzieży zgromadzonej na Wzgórzu Lecha w Gnieźnie 3 czerwca 1979 r.

Przedmowa

Chen Fafen*

* Zastępca Dyrektora Biura ds. międzynarodowych stosunków kulturalnych, Ministerstwo Kultury Chińskiej Republiki Ludowej.

Szanowni Państwo Ministrowie,
Szanowni eksperci i badacze,
Szanowni Państwo!

I Forum Ekspertkie Chiny – Europa Środkowa i Wschodnia na temat ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, przygotowane wspólnie przez Ministerstwo Kultury Chińskiej Republiki Ludowej oraz Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej, rozpoczyna się dzisiaj w Europejskiej Stolicy Kultury – w Krakowie. Na początku w imieniu Ministerstwa Kultury Chińskiej Republiki Ludowej chciałbym serdecznie powitać wszystkich urzędników i ekspertów, którzy przybyli tu z Chin oraz szesnastu państw Europy Środkowej i Wschodniej. Pragnę ponadto szczerze podziękować organizatorom z Polski za wszystko, co zrobili w celu zapewnienia sukcesu Forum.

Kultura jest duchem i duszą państwa i narodowości. Poziom rozwoju kulturowego decyduje o stopniu rozwoju cywilizacyjnego, ogólnej potędze i międzynarodowej konkurencyjności narodów i krajów. Jednocześnie kultura niematerialna ma kluczowe znaczenie i wpływ na życie kulturalne ludzi. Wraz z przyspieszeniem procesów modernizacji i globalizacji ekologia kulturowa i przestrzeń kulturowa znalazły się pod znaczną presją. Jeszcze nigdy kultura niematerialna nie otrzymała takiego ciosu.

Zgodnie z konsensusem osiągniętym przez głowy państw, w tym ministrów kultury z Chin i Polski, podczas trzeciego spotkania Chin Środkowych i państw Europy Wschodniej w Pekinie w lutym

Spotkanie międzykulturowe. Chen Fafen i delegacja z Chin oraz Lajkonik z Krakowa, październik 2016.
Fot. Paweł Kobek, © Narodowy Instytut Dziedzictwa.

2015 roku Ministerstwo Kultury Chińskiej Republiki Ludowej oraz Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej wspólnie zobowiązały się podjąć działania w celu pobudzenia badań międzynarodowych i komunikacji w zakresie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, poprawy międzynarodowej współpracy pomiędzy instytucjami i ekspertami z sektora niematerialnego dziedzictwa kulturowego we wszystkich krajach, opracowania koncepcji konsensusu między Chinami a państwami Europy Środkowej i Wschodniej w sprawie komunikacji i współpracy oraz stopniowego stworzenia fundamentu dla konsensusu wśród opinii publicznej. Mamy nadzieję, że eksperci i badacze z sektorów kultury Chin i szesnastu państw Europy Środkowej i Wschodniej w pełni wykorzystają możliwości dialogu i wymienią się poglądami na temat kwestii związanych z obecną sytuacją ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Chiny są starożytną cywilizacją, krajem o długiej historii. Na przestrzeni dziejów Chińczycy stworzyli szeroką gamę ważnych i różnorodnych elementów dziedzictwa kulturowego. Stanowią one ucieleśnienie niezwyklej wyobraźni i kreatywności narodu chińskiego. Jako kluczowa część bogatej tradycyjnej kultury Chin, niematerialne dziedzictwo kulturowe jest nieodłącznym świadkiem ewolucji chińskiej cywilizacji, jak również niewyczerpaną siłą napędzającą jej zrównoważony rozwój.

W roku 2001 Organizacja Narodów Zjednoczonych do spraw Oświaty, Nauki i Kultury (UNESCO) ogłosiła operę Kunqu Arcydziełem Ustnego i Niematerialnego Dziedzictwa Ludzkości. Od tamtej pory, czyli od piętnastu lat, rząd chiński nadzoruje ochronę niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Dzięki jego trosce instytucje kulturalne każdego szczebla i obszaru nie szczędzą starań, aby Chiny mogły poczynić znaczne postępy w zakresie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego. W szczególności uchwalenie w roku 2011 pierwszej ustawy – *Prawa o ochronie niematerialnego dziedzictwa kulturowego* – przyspieszyło rozwój ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego w Chinach, podniosło poziom wiedzy społeczeństwa na temat niematerialnego dziedzictwa kulturowego i, co więcej, znacznie zwiększyło wpływy Chin na świecie. Ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego w Chinach odbywa się zatem według wzorcowego procesu legislacyjnego. W sierpniu 2004 roku rząd chiński przyłączył się do Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Oznacza to, że współczesne Chiny wraz ze swą nieprzerwaną pięćdziesięciowiekową tradycją będą dalej rozwijać i ulepszać ochronę swojego niematerialnego dziedzictwa kulturowego i uczynią z chęci jego ochrony cel narodowy.

Chiny nieprzerwanie udoskonalają swoją koncepcję ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego w ramach nieustających działań na rzecz rozszerzania i doskonalenia praktycznych aspektów procesu ochrony. W ostatnich latach nacisk kładliśmy w szczególności na trzy koncepcje:

pierwsza to ochrona połączona z doskonaleniem; druga – integracja niematerialnego dziedzictwa kulturowego ze współczesnym życiem; trzecia – ochrona środowiska w odniesieniu do ludzi, dziedzictwa i życia.

Kraje Europy Środkowej i Wschodniej mogą poszczycić się długą historią i wspaniałymi kulturami. Ochrona ich niematerialnego dziedzictwa kulturowego ma wiele aspektów i naprawdę inspiruje nasze działania na terenie Chin. Ministerstwo Kultury Chińskiej Republiki Ludowej oraz eksperci z Chin doceniają tę okazję do dialogu. Mamy nadzieję, że wraz z ekspertami w dziedzinie niematerialnego dziedzictwa kulturowego z szesnastu państw uda nam się omówić wyzwania związane z zależnością między niematerialnym dziedzictwem kulturowym a zrównoważonym rozwojem i przekuć ten dialog na konkretne wyniki. Pragnę wreszcie raz jeszcze podziękować organizatorom za zaangażowanie i zaprosić wszystkie kraje Europy Środkowo-Wschodniej do aktywnego udziału, jak również życzyć temu Forum sukcesu.

Narodowy Instytut
Dziedzictwa w procesie
wdrażania w Polsce
postanowień *Konwencji
UNESCO w sprawie ochrony
niematerialnego dziedzictwa
kulturowego z 2003 roku*

Małgorzata Rozbicka*

* Dyrektor Narodowego Instytutu Dziedzictwa, Warszawa, prof. dr hab., Wydział Architektury Politechniki Warszawskiej.

Dziedzictwo – to pojęcie wieloznaczne, podlegające ciągłej zmianie, która nieustannie rozszerza i wzbogaca jego zasięg semantyczny. W obszarze wielu nauk, dyscyplin i praktyk społecznych, w tym również tych, dla których jeszcze niedawno pojęcie „dziedzictwo” nie było właściwie rozpoznane, obecnie nierzadko z peryferyjnego staje się ono terminem centralnym. Pojawia się wszędzie tam, gdzie podejmowane są próby ochrony, adaptacji czy też wykorzystania (czasami utylitarne) materialnych i niematerialnych pamiątek przeszłości. W tym sensie dziedzictwo jest także nacechowane emocjonalnie, gdyż tworzy ścisły związek między tym, kto jest, bądź czuje się jego właścicielem, a tym, kto wyraził zgodę na akt dziedziczenia (Kowalski 2013, 15).

Termin „dziedzictwo kulturowe” zmienia się i ewoluuje od lat 60. XX wieku. Dziedzictwo rozumiane dzisiaj jako szeroki zbiór materialnych i niematerialnych wartości jest zasobem stale przekształcanym, dostosowywanym i interpretowanym przez wielu użytkowników. Widzenie przeszłości i jej reliktyw, a tym samym sposób i zakres ich wykorzystania, wciąż się zmieniają. Poszerza się także spektrum tego, co uznawane jest za godne zachowania, powstają nowe interpretacje w tzw. procesach patrymonializacji. Pewnym aspektem przeszłości nadaje się znaczenie, innym rozmyślnie lub mimowolnie pozwala się zniknąć, czy to z krajobrazu kulturowego, czy to ze świadomości zbiorowej (Murzyn 2007).

I Forum Eksperckie Chiny – Europa Środkowa i Wschodnia na temat ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego to bez wątpienia doskonała okazja, by w międzynarodowym gronie specjalistów przedyskutować wyżej wspomniane zagadnienia, a w szczególności podzielić się informacjami na temat tego, czym dzisiaj dla społeczności krajów reprezentowanych na Forum

Profesor Małgorzata Rozbicka, 2013. Fot. Emilia Matuszewicz, © Narodowy Instytut Dziedzictwa.

jest dziedzictwo niematerialne, jak jest ono przez nie rozumiane, interpretowane, wykorzystywane i chronione.

W Polsce, jeszcze zanim *Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego* (2003) została ratyfikowana (2011), zadania wynikające z jej zapisów, mocą decyzji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z 15 lutego 2010 roku, zostały powierzone do realizacji Narodowemu Instytutowi Dziedzictwa (dalej: NID). NID to instytucja kultury, która od 2011 roku kontynuuje działalność dawnego Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków, a tym samym jest następcą prawnym założonego w 1962 roku Ośrodka Dokumentacji Zabytków oraz kolejno doń włączanych ośrodków specjalistycznych: Ośrodka Ochrony Zabytkowego Krajobrazu (2002) i Ośrodka Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego (2007).

NID, poza nową nazwą i nowym statutem, lepiej dostosowanym do aktualnych potrzeb systemu ochrony dziedzictwa kulturowego, zyskał również dodatkowe kompetencje, między innymi w zakresie monitoringu zasobu zabytkowego, digitalizacji zgromadzonej dokumentacji i tworzenia baz danych o zabytkach, jak również, co nas w tym miejscu szczególnie interesuje, w obszarze ochrony dziedzictwa niematerialnego. W związku z tym, w ramach realizacji art. 13 Konwencji, dotyczącego powołania instytucji dokumentujących niematerialne dziedzictwo kulturowe i umożliwiających dostęp do tego dziedzictwa, w maju 2011 roku w strukturach NID został utworzony Zespół ds. ochrony tradycji i kultury (obecnie: Zespół ds. dziedzictwa niematerialnego), którego głównym zadaniem miało być opracowanie i wdrożenie strategicznych rozwiązań zmierzających do zapewnienia niematerialnemu dziedzictwu Polski odpowiedniej ochrony.

Zespół, będący od momentu powołania odpowiedzialny za realizowanie postanowień Konwencji UNESCO z 2003 roku, we współpracy z ekspertami – badaczami tej problematyki z ośrodków akademickich, opracował między innymi strategię inwentaryzacji niematerialnego dziedzictwa kulturowego w Polsce oraz przygotował niezbędne dokumenty, takie jak regulamin i procedury wpisywania zjawisk na Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego, a także formularz odpowiedniego wniosku oraz wytyczne i wskazówki do jego wypełniania.

W 2012 roku Zespół ds. dziedzictwa niematerialnego przygotował pakiet informacyjny dla Jednostek Samorządu Terytorialnego, w którym poza omówieniem możliwości realizacji Konwencji z 2003 roku na poziomie wojewódzkim znalazły się również wytyczne i formularze pomocne podczas identyfikacji i inwentaryzacji zasobów dziedzictwa niematerialnego. NID uruchomił również portal internetowy (niematerialne.nid.pl) poświęcony Konwencji i zagadnieniom ochrony, w szczególności krajowego dziedzictwa niematerialnego. Zasadniczym celem portalu miało być upublicz-

nienie i upowszechnienie wiedzy na temat zjawisk umieszczonych na Krajowej liście niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz stworzenie nowoczesnej platformy wymiany doświadczeń pomiędzy depozytariuszami, organizacjami pozarządowymi i instytucjami kultury. Portal miał też dostarczać wszystkim zainteresowanym istotnych informacji o organizowanych w naszym kraju wydarzeniach, konkursach czy warsztatach związanych tematycznie z niematerialnym dziedzictwem kulturowym.

W tym samym 2012 roku Zespół działający w NID, we współpracy z Zakładem Kultury Polskiej Instytutu Kulturoznawstwa Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, zorganizował międzynarodową konferencję naukową *Niematerialne dziedzictwo kulturowe: źródła – wartości – ochrona*.

Nabór wniosków na Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego, która w założeniu ma stanowić spis przejawów żywego dziedzictwa niematerialnego z terenu Polski, ostatecznie został uruchomiony w styczniu 2013 roku. Lista, którą prowadzi Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego z pomocą NID-u oraz Rady ds. Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego ma charakter wyłącznie informacyjny, a jednocześnie odzwierciedla różnorodność zasobu elementów dziedzictwa niematerialnego, które znajdują się na terytorium naszego kraju. Wnioski o wpis na Krajową listę opiniuje działająca przy MKiDN Rada ds. Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego. Do dnia dzisiejszego Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego na podstawie rekomendacji Rady podjął decyzje o wpisaniu na Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego dwudziestu różnorodnych zjawisk z terenu całej Polski¹.

W tym samym 2013 roku Zespół NID-u we współpracy ze Stowarzyszeniem Twórców Ludowych zorganizował międzynarodową konferencję *Dobre praktyki w realizacji zadań związanych z Konwencją UNESCO z 2003 roku w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego*, której celem było przedstawienie generalnych założeń związanych z wdrażaniem postanowień Konwencji oraz zakresu i sposobów funkcjonowania ochrony dziedzictwa niematerialnego w Polsce i w innych krajach europejskich.

¹ Zjawiska wpisane na Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego (stan w 2016 roku): Rusznikarstwo artystyczne i historyczne – wyroby według tradycyjnej szkoły cieszyńskiej; Pochód Lajkonika; Szopkarstwo krakowskie; Tradycje flisackie w Ulanowie; Procesja Bożego Ciała w Łowiczu; Język esperanto jako nośnik kultury esperanckiej; Umiejętność wytwarzania instrumentu i praktyka gry na kozie (dudach podhalańskich); Hafciarstwo kaszubskie szkoły żukowskiej; Sokolnictwo – żywa tradycja; Polskie tańce narodowe; Uroczystości odpustowe ku czci Św. Rocha z obrzędem błogostawieństwa zwierząt w Mikstacie; Tradycyjna technika ludwisarska Felczyńskich w Taciszowie; Przywołówki dyngusowe w Szymborzu; Gwara warmińska jako nośnik tradycji ustnych; Zabawkarstwo żywiecko-suskie; Bartnictwo; Perebory – nadbużańskie tradycje tkackie; Krakowska koronka klockowa; Tradycje kulturowe Biskupizny; Kolędowanie dziadów noworocznych na Żywiecczyźnie.

W roku 2014 we wszystkich szesnastu Oddziałach Terenowych NID-u zostali powołani Regionalni Koordynatorzy ds. dziedzictwa niematerialnego. Zanim przystąpili do działania, zostali starannie przeszkoleni. Wzięli udział w dwóch szkoleniach, które dotyczyły zarówno zapisów *Konwencji w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego* z 2003 roku, jak również praktycznych aspektów ich wdrażania. Poczynając od wypełniania wniosków, po działania, jakich koordynatorzy NID-u mogą i powinni się podejmować w celu ochrony i inwentaryzacji zasobów dziedzictwa niematerialnego w ramach współpracy i kontaktów z jego depozytariuszami, jednostkami samorządu terytorialnego i organizacjami pozarządowymi, a także środowiskami naukowymi. Obecnie koordynatorzy samodzielnie już pomagają społecznościom lokalnym w wypełnianiu wniosków, informują też interesariuszy oraz odpowiednie instytucje i organizacje o potencjalnych korzyściach, ale również o zagrożeniach związanych z wpisaniem poszczególnych zjawisk na Krajową listę lub w przyszłości na listy UNESCO.

W roku 2014 NID zorganizował w Sandomierzu warsztaty poświęcone współpracy w obszarze dziedzictwa niematerialnego organizacji pozarządowych, instytucji kultury oraz jednostek samorządu terytorialnego. Do udziału w dwudniowych warsztatach, mających na celu wypracowanie sposobów wspólnego działania na rzecz ochrony występujących na terenie naszego kraju niematerialnych zjawisk kulturowych, zostali zaproszeni reprezentanci środowisk działających w obszarze ich ochrony, promocji i dokumentacji: przedstawiciele organizacji pozarządowych, instytucji kulturalno-oświatowych, urzędów oraz animatorów kultury. Warsztaty dotyczyły istoty niematerialnego dziedzictwa kulturowego i form jego ochrony zgodnych z metodyką i metodologią wypracowaną na forum UNESCO. Praktycy działający w tej sferze podzielili się swoimi doświadczeniami i udzielili fachowych wskazówek, jak skutecznie chronić niematerialne dziedzictwo kulturowe, dzięki czemu uczestnicy warsztatów uzyskali nowe kompetencje w zakresie ich identyfikacji i inwentaryzacji.

Drugie warsztaty ogólnopolskie NID zorganizował w 2015 roku w Zakopanem. Tym razem były one poświęcone przedstawieniu tzw. dobrych praktyk w ochronie dziedzictwa niematerialnego. Prelegentami oraz prowadzącymi warsztaty byli specjaliści, którzy na co dzień zajmują się ochroną tego dziedzictwa. Pierwszego dnia podzielili się oni z licznie zgromadzonymi słuchaczami swoimi praktycznymi doświadczeniami. W kolejnym dniu w siedmiu grupach warsztatowych wspólnie zastanawiano się, jak z pomocą narzędzi sugerowanych przez Konwencję skutecznie chronić poszczególne niematerialne zjawiska kulturowe.

Obecnie pracownicy NID-u biorą czynny udział w spotkaniach organizowanych wspólnie z Departamentem Ochrony Zabytków MKiDN dla przedstawicieli samorządów terytorialnych,

poświęconych tematyce ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego na terenie naszego kraju. Uczestniczą także w licznych konferencjach oraz spotkaniach i posiedzeniach organów statutowych Konwencji UNESCO z 2003 roku. Potrzebę i zasady ochrony dziedzictwa niematerialnego starają się również propagować i upowszechniać za pośrednictwem radia i telewizji.

Aby dopełnić zarysowany wyżej obraz działalności prowadzonej od 2011 roku przez NID w zakresie merytorycznego, organizacyjnego i edukacyjnego wsparcia realizacji przez Polskę zadań wynikających z zapisów Konwencji z 2003 roku, trzeba też wspomnieć o działalności wydawniczej Instytutu. W obszarze problematyki rozpoznania i ochrony dziedzictwa niematerialnego wydano już sześć publikacji, wśród których znajdziemy zarówno polskie tłumaczenia kluczowych opracowań UNESCO², jak i oryginalne, niekiedy kilkuczęściowe, prace polskich autorów³, dotyczące zarówno teoretycznych, jak i praktycznych aspektów rozpoznawania, dokumentowania i ochrony bezcennego zasobu niematerialnego dziedzictwa kulturowego naszego kraju⁴.

Kończąc, pozwolę sobie wyrazić nadzieję, że I Forum Ekspertkie Chiny – Europa Środkowa i Wschodnia na temat ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego było dla specjalistów z siedemnastu państw doskonałą okazją nie tylko do swobodnej wymiany poglądów i doświadczeń oraz nawiązania międzynarodowych kontaktów eksperckich, ale również do zaprezentowania bogactwa ich rodzimego dziedzictwa i działań podejmowanych w ich krajach celem jego ochrony. To wielka radość i satysfakcja dla Narodowego Instytutu Dziedzictwa, który miał zaszczyt i przyjemność być współorganizatorem krakowskiego Forum, że spotkało się ono z tak dużym zainteresowaniem i zostało tak przychylnie ocenione przez jego uczestników.

Bibliografia

Adamowski, Jan i Katarzyna Smyk, red. 2013. *Niematerialne dziedzictwo kulturowe: źródła – wartości – ochrona*.

Lublin – Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej; Narodowy Instytut Dziedzictwa.

Adamowski, Jan i Katarzyna Smyk, red. 2015. *Niematerialne dziedzictwo kulturowe: zakresy – identyfikacja – zagrożenia*. Lublin – Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej; Narodowy Instytut Dziedzictwa.

² Zestaw ośmiu broszur UNESCO nakreślających ideę Konwencji w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego z 2003 roku (UNESCO 2011).

³ Narodowy Instytut Dziedzictwa b.d.; Adamowski i Smyk 2013, 2015; Przybyła-Dumin 2016.

⁴ Broszura prezentująca zjawiska wpisane na Krajową listę w latach 2014–2016 (Sadowska-Mazur i Włodarczyk 2016).

- Kowalski, Krzysztof. 2013. *O istocie dziedzictwa europejskiego: rozważania*. Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury.
- Murzyn, Monika A. 2007. „Dziedzictwo kulturowe w okresie przemian. Szanse i wyzwania”. W *Dziedzictwo kulturowe w XXI wieku: szanse i wyzwania*, pod redakcją Moniki A. Murzyn i Jacka Purchli, 139–54. Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury.
- Narodowy Instytut Dziedzictwa. b.d. *Niematerialne dziedzictwo kulturowe w Polsce*. Opracowanie Anna Marconi-Betka, Katarzyna Sadowska-Mazur i Julia Włodarczyk. Warszawa: Narodowy Instytut Dziedzictwa.
- Przybyła-Dumin, Agnieszka. 2016. *Narracja, obyczaj, wiedza...: o zachowaniu niematerialnego dziedzictwa kulturowego*. Chorzów – Lublin – Warszawa: Muzeum „Górnośląski Park Etnograficzny w Chorzowie”; Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej; Narodowy Instytut Dziedzictwa.
- Sadowska-Mazur, Katarzyna i Julia Włodarczyk, red. 2016. *Krajowa lista niematerialnego dziedzictwa kulturowego*. Warszawa: Narodowy Instytut Dziedzictwa.
- UNESCO. 2011. *Niematerialne dziedzictwo kulturowe*. Paryż: UNESCO.

Słowo wstępne z okazji
otwarcia I Forum
Eksperckiego Chiny
– Europa Środkowa
i Wschodnia na temat
ochrony niematerialnego
dziedzictwa kulturowego

Leszek Zegzda*

* Członek Zarządu Województwa Małopolskiego.

W słowie wszystko bierze swój początek, wszystko się zaczyna. Najpierw pojawia się myśl, idea, wartość. Słowo pomaga tę myśl wyrazić, buduje obraz, tworzy rzeczywistość. Najpierw jest więc to, co niematerialne, a dopiero z tego powstaje to, co materialne. Wszystko to, co ma postać wymierną, ma swój początek w niematerialnym.

Tradycja, czyli żywe, niematerialne przejawy kultury dziedziczone po przodkach, buduje naszą tożsamość – zarówno jednostki, jak i całej społeczności. Pozwala się określić, umiejscowić, zakorzenić, dając silną bazę, budując poczucie wartości. Staje się tym samym łącznikiem przeszłości z teraźniejszością, ale i przyszłością.

Obrzędy, praktyki, widowiska, tradycje muzyczne łączą ludzi, odgrywając jednocześnie znaczącą rolę w utrzymaniu i pielęgnowaniu naszej różnorodności kulturowej. Niematerialne dziedzictwo pomaga w kontaktach między kulturami, tworząc przestrzeń do dialogu i podstawę do wzajemnego szacunku.

W tych kontekstach Małopolska wyróżnia się pod względem bogactwa kulturowego. Ta niezwykła różnorodność tworzona była przez wieki, przez kilkanaście zamieszkujących te tereny grup etnograficznych i mniejszości etnicznych. Tworzyły one niezwykle barwną mozaikę kulturową, w której poszczególne elementy przyjmują zarówno czyste kolory najbardziej wyrazistych cech etnicznych, jak i przeróżne wymieszane odcienie wzajemnych wpływów sąsiadujących ze sobą kultur. Rusini, Żydzi, Romowie, Słowacy i Węgrzy czy osadnicy niemieccy stworzyli tu swoistą mieszankę niematerialnego dziedzictwa. Również kilkanaście sąsiadujących ze sobą w Małopolsce wyrazistych regionów etnograficznych – krakowiaków, górali, lachów i grup podgórskich

Leszek Zegda, 2015, © Urząd Marszałkowski Województwa Małopolskiego.

różniących się od siebie gwarą, strojem, muzyką, obrzędami i lokalnymi zwyczajami dodało koloru do tego kulturowego tygla.

I to właśnie ludzie stanowią kolejne nieocenione bogactwo naszego regionu – ludzie, których kreatywność i aktywność są zakorzenione w regionalnej tradycji. Przywiązanie do miejsca, tradycji, dawnych obyczajów i zwyczajów kształtowało i kształtuje charaktery kolejnych pokoleń. To właśnie tu, w Małopolsce, w sposób szczególny odbiera się zjawiska współczesności – poprzez filtr zakodowanych od wieków wartości, które wpływają na sposób percepcji świata, kształtując charakter zdolności twórczych.

Niematerialne dziedzictwo jest ulotne, kruche, nie jest samoistne. Bardzo wiele zjawisk umknęło nam bezpowrotnie, bo odeszli ludzie, bo przeminęła historia, bo zabrakło kogoś, kto by zatrzymał je w pamięci, ocalił od zapomnienia. Dlatego dbałość o wciąż żywe, obecne wśród nas przejawy dziedzictwa jest tak ważna.

Podczas I Forum Eksperskiego Chiny – Europa Środkowa i Wschodnia na temat ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, zorganizowanego w Krakowie w Międzynarodowym Centrum Kultury, doskonale wybrzmiały, charakterystyczne dla spotykających się kultur, potrzeby dialogu i twórczej wymiany doświadczeń oraz dobrych praktyk w dziedzinie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, w zakresie jego filozofii, zarządzania, a także wymiaru ekonomicznego i politycznego tych działań. Wybór Krakowa jako miejsca spotkania nie jest bez znaczenia. Jest to miejsce, gdzie dziedzictwo niematerialne, w sposób znaczący, buduje tożsamość mieszkańców, ale także stanowi ogromny potencjał dla zrównoważonego rozwoju miasta.

Samorząd Województwa Małopolskiego w sposób szczególny interesuje się ochroną, rozwojem i interpretacją dziedzictwa niematerialnego regionu. Wśród wielu instytucji kultury województwa małopolskiego ważną rolę odgrywają muzea i centra kultury, obejmujące swoimi działaniami cały region, wypracowujące modelowe rozwiązania i stanowiące ważne ośrodki nie tylko ochrony, ale i animacji kulturowej. Niewątpliwie istotną rolę w tym procesie odgrywa Małopolskie Centrum Kultury SOKÓŁ w Nowym Sączu, które sprawuje stałą opiekę merytoryczną nad twórcami kultur lokalnych (zespołami regionalnymi, muzykami ludowymi, instrumentalistami, śpiewakami, grupami kolędniczymi, kołami gospodyń wiejskich, teatrami wiejskimi). Ważnym wydarzeniem jest Kongres Kultury Regionów, którego pierwsza edycja odbyła się w 2015 roku. Inspiracją dla Kongresu, zainicjowanego przez województwo małopolskie, była ratyfikowana przez Polskę w 2011 roku *Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego*. To właśnie z inicjatywy Małopolskiego Centrum Kultury SOKÓŁ powstanie Ośrodek Dziedzictwa Kultury Niematerialnej.

Projekt ten nie byłby możliwy do zrealizowania, gdyby nie zaangażowanie województwa małopolskiego, dla którego ośrodek stanowi ważny etap w budowaniu systemu opieki nad dziedzictwem regionalnym.

Władze województwa małopolskiego dostrzegają i nagradzają działania i projekty promujące dobre wzorce w zakresie ochrony wszelkich elementów lokalnego dziedzictwa kulturowego. Dlatego też ustanowione zostały: Nagroda im. Romana Reinfussa za wybitne i szczególne osiągnięcia w dziedzinie zachowania lokalnej tożsamości kulturowej w Małopolsce oraz Nagroda im. Władysława Orkana za propagowanie idei regionalizmu oraz wybitne osiągnięcia w dziedzinie działalności artystycznej i kulturalnej lokalnych wspólnot Małopolski.

Wyjątkowe bogactwo i różnorodność form działania odzwierciedlają liczby: ponad 1000 twórców ludowych, 281 zespołów regionalnych, w tym 153 dziecięcych, około 170 kapel, ponad 350 grup kolędniczych, ponad 200 grup śpiewaczych, 140 poetów ludowych, 240 gawędziarzy, 50 teatrów wiejskich, 450 kół gospodyń wiejskich prezentujących różne działania artystyczne.

Ta imponująca statystyka przekłada się na równie wysoki poziom artystyczny i merytoryczny większości grup i twórców. Zespoły i soliści z Małopolski zdobywają czołowe miejsca na wielu konkursach folklorystycznych w Polsce i poza jej granicami. Twórczość regionalna od wielu lat wzbogaca turystykę atrakcyjnymi ofertami kulturalnymi, co gwarantuje popularność Małopolski na mapie turystycznej kraju.

To tylko kilka spośród bardzo wielu działań i cennych inicjatyw podejmowanych przez instytucje, podmioty prywatne, grupy formalne i nieformalne w całej Małopolsce, służących ocaleniu, ochronie i utrwalaniu tego, co w naszej regionalnej kulturze najważniejsze.

Jan Paweł II w jednej z homilii powiedział: „Proszę Was: pozostańcie wierni swemu dziedzictwu! Uczynicie je podstawą swojego wychowania! Uczynicie je przedmiotem szlachetnej dumy! Przecho-
wajcie to dziedzictwo! Pomnóżcie to dziedzictwo! Przekażcie je następnym pokoleniom”.

Inicjowane działania mają na celu realizację tego wezwania w życiu mieszkańców Małopolski – w ścisłej współpracy z nimi, w przekonaniu, że tylko z nimi ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego jest naprawdę możliwa.

Mam nadzieję, że proces dialogu oraz współpracy, zainicjowany podczas tego Forum przez wybitnych ekspertów z siedemnastu krajów, wyda w przyszłości dobre owoce i stanie się przyczyną wypracowywania wspólnych rozwiązań, które dzięki zasięgowi terytorialnemu będą mogły emanować przykładem dobrych praktyk w ochronie – na poziomie lokalnym, regionalnym, narodowym i międzynarodowym.

Kraków i jego dziedzictwo wobec Europy¹

Jacek Purchla*

* Przewodniczący Polskiego Komitetu ds. UNESCO, dyrektor Międzynarodowego Centrum Kultury.

¹ Niniejszy wykład wprowadzający w historię Krakowa jako miejsca goszczącego I Forum Ekspertkie Chiny – Europa Środkowa i Wschodnia powstał w oparciu o fragmenty książki autorstwa Jacka Purchli, *Kraków w Europie Środka*, Kraków 2016.

Kraków bywa często postrzegany jako serce Polski i „najbardziej polskie ze wszystkich polskich miast”. Choć Polska tyle razy zmieniała granice, Kraków zawsze był polski. Ale równocześnie jest najbardziej kosmopolitycznym miejscem na ziemiach polskich; tutaj nie tylko importowano różne obce wpływy, ale także twórczo je przetwarzano. Mit dawnej stolicy Polski – miejsca symbolicznego w polskiej polityce i życiu narodowym – odczytać dziś trzeba w szerszej perspektywie integrującej się Europy. Jeśli kompleks Europy Środkowej polega na ciągłym udowadnianiu europejskości, to Kraków swej europejskości udowadniać nie musi: zawsze stanowił polski rozdział europejskiego dziedzictwa.

Kraków należy do miast określanych przez Anglików pojęciem *creative cities*, czyli takich, które wniosły twórczy wkład w budowanie uniwersalnych wartości naszej cywilizacji, zachowując przy tym swoją lokalność i kształtując jedyną w swoim rodzaju tożsamość. Jest też nierozzerwalnie związany ze specyfiką i *genius loci* Europy Środkowej. Trzy koncepcje Europy Środkowej: hanzeatycka, jagiellońska i habsburska, zbiegają się z trzema okresami największego rozkwitu cywilizacyjnego Krakowa. Dwie z nich przypadły jeszcze na epokę średniowiecza. Wszystkie spotkać się miały pod Wawelem już na przelocie XIII i XIV wieku. Kraków jest jedynym miastem łączącym tak kreatywnie i harmonijnie wpływy wszystkich trzech, jakże różnych, koncepcji integracyjnych występujących na obszarze *Europa Minor*.

Patrząc na rozwój cywilizacyjny Europy w jej dwóch głównych aspektach: kulturowym i gospodarczym, widzimy wyraźnie postępującą w wieku XII i XIII integrację Czech, Polski i Węgier z Europą karolińską. Łączyło się to m.in. z programem gospodarczym cystersów, a przede wszystkim z wielką

Profesor Jacek Purchla, 2015. Fot. P. Mazur.

akcją osadniczą posuwającą się w tym czasie z zachodu na wschód. Przenosiła ona zachodnioeuropejski model osadniczy do Czech, Polski i Węgier. Jednym z filarów urbanizacji Europy stawał się wówczas samorząd miejski uzyskujący stopniowo nowe prawa i przywileje.

Kraków stał się szczególnym symbolem nowego wymiaru urbanizacji. To średniowiecze stworzyło u stóp Wawelu – świętej góry Polaków – europejską metropolię. Zdecydowały o tym nie tylko stołeczne funkcje Krakowa, ale również przyjęcie nowego modelu osadniczego. Zorganizowany ponownie w połowie wieku XIII na prawie niemieckim, planowany jako pełne rozmachu miasto kolonialne, Kraków szybko przekształcał się w jedno z największych emporiów handlowych późnośredniowiecznej Europy. Pochodzący z tamtego czasu charakterystyczny i doskonale czytelny do dzisiaj kształt urbanistyczny stał się pierwszym twórczym wkładem Krakowa do europejskiej cywilizacji.

W tym też tkwi paradoks najazdu mongolskich hord Dżyngis-chana, które niszcząc, wzmacniały siłę cywilizacyjną łacińskiej Europy. Potwierdzają to zarówno średniowieczne kościoły obronne Siedmiogrodu, jak i przykład Krakowa. Choć zrujnowany w roku 1241 materialnie, przetrwał i wykazał się ciągłością jako *civitas* rozumiana nie w kategoriach fizycznej tkanki, lecz czegoś więcej – miasta jako *etnosu*, jako splotu funkcji, jako procesu, a może przede wszystkim miasta jako idei. Kataklizm stał się bowiem impulsem i szansą dla wyjątkowej kreacji. Kraków z tej szansy skorzystał. Impuls pochodził od władcy – księcia krakowskiego Bolesława V Wstydliwego. Podstawą nowej organizacji miasta stał się wydany przez księcia w roku 1257 przywilej lokacyjny, który otworzył nową epokę w dziejach Krakowa. Dotychczas o procesie jego urbanizacji decydował przede wszystkim samoczynny rozwój funkcji i przestrzeni miejskiej. Wielka lokacja ujęła to miasto w ramy planu. Odznaczający się niespotykaną skalą i symetrią układu urbanistycznego, stanowi o wyjątkowym miejscu Krakowa w dziejach ówczesnej cywilizacji. Sam Rynek – jeden z największych placów średniowiecznej Europy – zadziwia regularnością i skalą wyprzedzenia planistycznego, harmonijnie wpisany w elementy wcześniejszej urbanizacji. Kraków, wyzwolony z charakterystycznych dla średniowiecznych miast ciasnych zaułków, otrzymał w roku 1257 plan, który do dziś jest kanwą jego metropolitalnego rozwoju!

Prawo magdeburskie stało się w przypadku Krakowa wzorcem ustrojowym, a jego pierwszymi wykonawcami byli przybysze ze Śląska. Jak na obszarze całej ówczesnej Europy Środkowej, kultura języka niemieckiego odegrała istotną rolę w formowaniu nowego Krakowa. Napływ niemieckich kolonistów wprowadził przy tym do życia rodzącej się metropolii czynnik wieloetniczności.

W wieku XV Kraków należał do największych miast Europy Środkowej. Od czasu bitwy pod Grunwaldem w roku 1410 i wspaniałego zwycięstwa odniesionego przez Władysława Jagiełłę nad zakonem krzyżackim był też stolicą coraz silniejszego mocarstwa europejskiego. Równoległe do zna-

czenia politycznego miasta rosła też jego siła gospodarcza. Siła dworu i rozkwit miasta sprzyjały rozwojowi środowisk intelektualnych i artystycznych. Splendor ostatnich lat panowania Kazimierza Jagiellończyka i dzieło Wita Stwosza stanowią zwieńczenie szczęśliwej ery w dziejach Krakowa, jaką pozostał wiek XV.

W wieku XVI, jako stolica rozległego imperium, Kraków promieniował z południowo-zachodniego skraju państwa Jagiellonów na rozległe obszary Litwy i Rusi. Tutaj odbywały się zwoływane przez króla sejmy, a równocześnie Wawel – gniazdo dynastii – był jednym z najważniejszych centrów politycznych ówczesnej Europy. Pełne splendoru panowanie ostatnich Jagiellonów to czas szczytowego znaczenia Krakowa na mapie *Europa Minor*. Charakterystyczna dla metropolii wieloetniczność oznaczała obecność pod Wawelem dużych skupisk: Żydów, Niemców, Włochów, Rusinów, Węgrów i Szkotów. Równocześnie był Kraków Zygmuntołów prawdziwym centrum kultury polskiej. Nie tylko importował różne wpływy obce, ale też twórczo je przekształcał, sam stając się ośrodkiem kreacji promieniującym daleko poza granice jagiellońskiego imperium.

W połowie XVI wieku krakowska aglomeracja liczyła około 30 tysięcy mieszkańców, podobnie jak największe miasto Europy Środkowej – cesarska Praga. Praga i Kraków nie dorównywały wprawdzie wielkością i znaczeniem gospodarczym takim metropoliom, jak: Rzym, Wenecja, Neapol, Konstantynopol, Lizbona, Paryż, Londyn czy Antwerpia, złożonością i siłą wypełnianych funkcji wyprzedzały jednak inne miasta Europy Środką: Gdańsk, Królewiec, Wilno, Rygę, Kijów, Lwów czy Wrocław.

Triumf stał się jednak wkrótce przyczyną upadku. Zrodzona w Krakowie z końcem wieku XIV idea unii z Litwą stworzyła ostatecznie zagrożenie dla stołeczności Krakowa. Wiązało się to również z ewolucją ustrojową państwa w XV i XVI wieku. Rzeczpospolita szlachecka, w jaką przekształciła się Polska w ciągu XV wieku, opierała swój byt polityczny na szlacheckim parlamentarystyce. Peryferijnie położony w stosunku do rozrastającego się na północny wschód państwa, Kraków ze względów praktycznych nie mógł być miejscem odbywania sejmów Rzeczpospolitej. Jeśli za stolicę państwa uznać siedzibę jego władz zwierzchnich, to Kraków już od wieku XVI stopniowo tracił tę funkcję. Przez długi czas zachował jednak nie tylko formalnie, ale i realnie wiele elementów stołeczności, tak jak ją rozumiano w epoce feudalizmu. Tu złożone były symbole władzy państwowej: skarbiec i archiwum koronne. Tutaj nieomal do końca Rzeczpospolitej odbywały się najważniejsze akty państwowe, w tym prawie wszystkie koronacje i śluby królewskie.

Legenda stołeczności już na przelocie XVIII i XIX wieku była czynnikiem decydującym o losach Krakowa, który stał się też naturalną sceną ostatniej wielkiej próby ratowania suwerenności Polski. Próbą tą była insurekcja kościuszkowska rozpoczęta 24 marca 1794 roku. Stołeczność Krakowa

nabrała nieoczekiwanie nowego wymiaru w trakcie kongresu wiedeńskiego. W roku 1815 miasto stało się przedmiotem ostrej rywalizacji trzech mocarstw zaborczych, było bowiem ciągle postrzegane jako symbol polskiej suwerenności. W wyniku kompromisu pomiędzy Austrią, Prusami i Rosją w latach 1815–1846 był Kraków formalnie niepodległą republiką (*Freistaat Krakau*) pod „opieką” trzech mocarstw.

Wiek XIX przyniósł wielkie zmiany w sieci osadniczej Europy. Splot warunków politycznych i ekonomicznych sprawił, że Kraków do końca XIX wieku pozostawał miastem nonindustrialnym, o względnie niskiej dynamice wzrostu. Ograniczony austriackimi fortyfikacjami, był stosunkowo mały i biedny. W tym trudnym i skomplikowanym położeniu potrafiło jednak w drugiej połowie XIX wieku znaleźć dla miasta szansę rozwoju, wykorzystując z jednej strony zwrot ku liberalizmowi, który dokonał się w Austrii w latach sześćdziesiątych, z drugiej zaś siłę jego metropolitalnej tradycji. I na tym polega fenomen Krakowa tego czasu. Pokazuje on, że nie ma prostej zależności pomiędzy wielkością miasta a pełnionymi przez nie funkcjami metropolitalnymi, oraz znakomicie ilustruje się tradycji jako ważnego czynnika miastotwórczego. Dzięki potędze przeszłości Kraków stał się miejscem integrującym wszystkich Polaków i dlatego to tutaj, a nie w stołecznym Lwowie, powstało centrum polskiego życia narodowego.

Rozwój Krakowa na przełomie XIX i XX wieku opierał się na wielu sprzecznościach. Systemową słabość gospodarczą miasta rekompensowało wyjątkowe znaczenie Krakowa dla Polaków. Funkcja duchowej stolicy narodu stała w opozycji do funkcji nadgranicznej twierdzy i prowincjonalnego garnizonu obcej armii. Z punktu widzenia wielkiej, kosmopolitycznej metropolii, w jaką przekształcił się Wiedeń na przełomie XIX i XX wieku, Kraków był zaledwie peryferyjnym miastem średniej wielkości. Z punktu widzenia polskiej racji stanu, choć ubogi, pełnił funkcję duchowej stolicy nieistniejącego państwa polskiego. Te i inne antynomie stanowią o fenomenie Krakowa i wyjątkowości jego sytuacji pod panowaniem austriackim. Ówczesny Kraków to nie tylko polskie Ateny, ale i polski Piemont. Lwów na przełomie XIX i XX wieku pełnił funkcję stolicy Galicji, największej austriackiej prowincji, Kraków zaś był przede wszystkim centralnym ośrodkiem integrującym polskie życie narodowe, szczególnie po stłumieniu w Królestwie rewolucji 1905 roku. U progu I wojny światowej tutaj skupiała się działalność najważniejszych ugrupowań niepodległościowych. Tutaj też działał Józef Piłsudski, który w sierpniu 1914 roku na czele legionów polskich wyruszył z Krakowa do walki o niepodległość – przeciw Rosji, lecz jeszcze u boku Austrii.

Liczący około 750 tysięcy mieszkańców Kraków jest znacznie większy, niż zakładali planiści przed pół wiekiem, i – co ważne – przeżywa dzisiaj okres demograficznej stabilizacji. Nie oznacza to wcale

zahamowania rozwoju, chodzi raczej o spowolnienie wzrostu, do jakiego doszło w czasach komunizmu kosztem obniżenia jakości życia.

Kraków poprzez siłę swej marki i atrakcyjność dziedzictwa ma potencjał do gry metropolitalnej. Właśnie dziedzictwo przesądza o tym, że Kraków jest drugim miastem w Polsce, a nie tylko jednym z szesnastu wojewódzkich. Potencjał dziedzictwa to naturalny kapitał, z jakim Kraków wszedł w XXI wiek. To pierwsza funkcja metropolitalna, która i dziś determinuje jego pozycję w Europie. O sile miasta przesądza utrwalony w XIX i XX wieku archetyp duchowej stolicy narodu. Podtrzymuje on istotną rolę Krakowa jako czynnika integrującego Polaków, a zarazem decyduje o bardzo wysokiej rozpoznawalności miasta w Europie i świecie. Dziedzictwo kulturowe ma także wymiar materialny. To znakomicie zachowana historyczna tkanka urbanistyczna i najwyższej klasy zabytki. Ponadlokalny wymiar tego zasobu potwierdziło wpisanie Krakowa już w roku 1978 na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. Kraków to jedyne wielkie miasto historyczne w obecnych granicach Polski, które przeżyło tragedię II wojny światowej niezniszczony w sensie fizycznym. Jest symbolem ciągłości i trwania. Drugą, łączącą się z poprzednią, funkcją metropolitalną Krakowa jest jego potencjał intelektualny i artystyczny. Jego kulturotwórcza siła przejawia się i w tym, że określa się go często jako kulturalną stolicę Polski. To również między innymi dlatego Kraków stał się centrum międzynarodowej turystyki.

Kraków należy dziś do tych starych miast naszego kontynentu, gdzie przeszłość i tradycja determinują współczesny rozwój. Jest też pomiędzy Warszawą, Berlinem, Pragą, Bratysławą, Wiedniem i Budapesztem jedynym tak dużym miastem o historycznie ukształtowanych funkcjach metropolitalnych zdegradowanym do roli prowincjonalnego ośrodka.

Dziedzictwo kulturowe Krakowa odczytać dziś trzeba nie tylko w wymiarze narodowym, lecz także w wymiarze uniwersalnym. Nie przypadkiem więc międzynarodowa turystyka stała się – zwłaszcza po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej 1 maja 2004 roku – głównym czynnikiem determinującym rozwój gospodarczy Krakowa i Małopolski. Dziś Kraków jest *trendy*. Do zmiany obrazu przyczyniło się nie tylko zażegnanie katastrofy ekologicznej, ale również szybka likwidacja jej skutków na polu konserwacji zabytków.

Kraków jest obecnie jednym z najbardziej dynamicznych rynków turystyki na kontynencie. Co roku odwiedza go ponad 10 milionów turystów. W plebiscycie miesięcznika „Travel & Leisure” z lipca 2015 roku został uznany za trzecie z dziesięciu najatrakcyjniejszych miast Europy, wyprzedziły go tylko Florencja i Rzym. Bardzo chętnie odwiedzane są miejsca wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO znajdujące się w bezpośrednim sąsiedztwie Krakowa, zwłaszcza Kopalnia Soli „Wieliczka” i Państwowe Muzeum Auschwitz-Birkenau w Oświęcimiu.

Jednym z ważniejszych czynników wzrostu ruchu turystycznego jest również fakt, że Małopolska to ziemia rodzinna Jana Pawła II. Łagiewnickie sanktuarium Bożego Miłosierdzia, konsekrowane 17 sierpnia 2002 roku przez Papieża Polaka w czasie jego ostatniej pielgrzymki do Polski, każdego roku odwiedzają pielgrzymi z kilkudziesięciu krajów. Z badań wynika, że 25 procent z nich to obcokrajowcy, głównie z Europy, ale także z Filipin, Kostaryki, Kuby, Japonii, Korei Południowej, Stanów Zjednoczonych, jak również Ukraińcy i Rosjanie... W pobliżu sanktuarium Bożego Miłosierdzia – na terenie dawnych zakładów sodowych „Solvay”, w których w czasie wojny pracował jako robotnik Karol Wojtyła – powstało monumentalne założenie Centrum Jana Pawła II „Nie lękajcie się!”. W sercu tego kompleksu znajduje się Sanktuarium Świętego Jana Pawła II, w którym od roku 2011 przechowywane są relikwie Papieża Polaka i rozwija się jego kult.

Nie ma w Polsce miasta, które by tak obrosło mitem i legendą, a przy tym jego warstwa symboliczna byłaby równie żywa, jak żywa jest dzisiaj przestrzeń średniowiecznego Śródmieścia Krakowa. Podobnie jak przed wiekami i dzisiaj melodia średniowiecznego hejnatu z Wieży Mariackiej wyznacza codzienny rytm życia, a królewski dzwon Zygmunt „komentuje” z Wawelu wyjątkowe chwile w życiu narodu i miasta. Kraków od dziesięcioleci żyje też według tego samego tradycyjnego kalendarza, który odmierza zarówno uroczystości kościelne w dzień św. Stanisława (patrona Krakowa) czy w Boże Ciało, jak i ludyczne zwyczaje: Rękawki, Lajkonika czy Wianków. Wielowarstwową pamięć i tożsamość miasta znakomicie dopełnia jego podmiejski folklor tworzony od XIX wieku na Zwierzyńcu, Krowodrzy czy Ludwinowie. Jest on wciąż żywy, czego symbolem są zarówno tradycja Lajkonika, jak i fenomen szopkarstwa, tak charakterystyczny zwłaszcza dla Półwsia Zwierzynieckiego i Krowodrzy. Szopkarstwo krakowskie jest tradycyjnym rzemiosłem, które przekazywane jest z pokolenia na pokolenie, co zapewnia jego nieustanne trwanie. Pochód Lajkonika to zwyczaj, który polega na przemarszu przez Kraków barwnego orszaku. Jego główną postacią jest jeździec przebrany za Tatara i dosiadający sztucznego konika. Lajkonik utrwala pamięć o najazdach mongolskich, które w XIII wieku zagrażały miastu. Pochód Lajkonika i szopka krakowska potwierdzają dziś siłę i znaczenie lokalnej tradycji. Nie przypadkiem więc zostały wpisane na Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Czy miasto, które w takim stopniu uzależniło się od kultu własnej przeszłości, potrafi zmierzyć się z wyzwaniem nowoczesności? Nie ulega wątpliwości, że Kraków jest polem dynamicznej konfrontacji pomiędzy współczesną cywilizacją a dziedzictwem przeszłości. Dziedzictwo to pamięć, wybór i tożsamość. I dlatego Kraków zapisuje dzisiaj nowe rozdziały polskiego dziedzictwa wobec Europy i świata. Po śmierci Jana Pawła II w roku 2005 Kraków w naturalny sposób stał się strażnikiem pamięci o nim i jego dziele.

Spotkanie międzykulturowe. Ekspertka ds. NDZK z Węgier, dr Eszter Csonka-Takács, poznaje tradycję szopkarstwa krakowskiego, październik 2016. Fot. Paweł Kobek, © Narodowy Instytut Dziedzictwa.

Równocześnie miasto próbuje wskrzesić utraconą wskutek Holocaustu tradycję wieloetniczności. Wyrazem tego jest zarówno fenomen Festiwalu Kultury Żydowskiej, od 1988 roku gromadzącego w czerwcu publiczność z całego świata, jak i fenomen krakowskiego Kazimierza. Na naszych oczach stał się on laboratorium odzyskiwania pamięci o świecie, który bezpowrotnie odszedł, a równocześnie stanowi immanentną część tożsamości Europy Środka. Wreszcie doświadczenie najbardziej zaskakujące: reinterpretacja dziedzictwa Nowej Huty. „Polski Magnitogorsk” to dziś nie tylko symbol sowietyzacji Polski, ale też czwarta faza wielkiej kreacji urbanistycznej w Krakowie, wykraczająca poza wymiar lokalny. A równocześnie to legenda walki o godność, legenda „Solidarności”.

Różnorodność, integralność, ciągłość, autentyczność, reprezentatywność, klasa artystyczna dziedzictwa architektonicznego – wszystko to decyduje nie tylko o znaczeniu dziedzictwa Krakowa, ale i determinuje strategię ochrony, a zwłaszcza jej kompleksowość. Fundamentem tych działań jest ciągła reinterpretacja dziedzictwa.

Historia jest więc czynnikiem rozwoju miasta, który z kolei kreuje różne możliwości interpretacji dziedzictwa kulturowego, różne znaczenia miasta: jako procesu, funkcji, idei, formy, jako zwierciadła cywilizacji. Złożone losy Krakowa, także w XX wieku, potwierdzają słowa Sophie Lang: „miasta nie są przypadkiem, miasta są koncepcją wyższego rzędu”. W Europie Środkowej tożsamość kulturowa nigdy nie była czymś danym na zawsze, wymaga nieustającego wyboru. W tym sensie jest też Kraków esencją Europy Środka – rozumianej również jako trauma i ambiwalencja. Zrozumienie fenomenu tego miasta, a także szersza historyczna perspektywa zmienności funkcji wypełnianych przez Kraków w sieci osadniczej tej części Europy oraz zmieniających się jego znaczeń i treści stanowią klucz do zrozumienia istoty *Europa Minor*.

Europa Minor nigdy nie znalazła się poza cywilizacją europejską. Zachowała jednak odmiennność – która dzisiaj jest wartością.

ARTYKUŁY OTWIERAJĄCE

Ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego: globalna kampania i jej realizacja w Chinach

An Deming*

* Chińska Akademia Nauk Społecznych (中國社會科學院), Pekin, Chińska Republika Ludowa, prof., e-mail: andm@cass.org.cn.

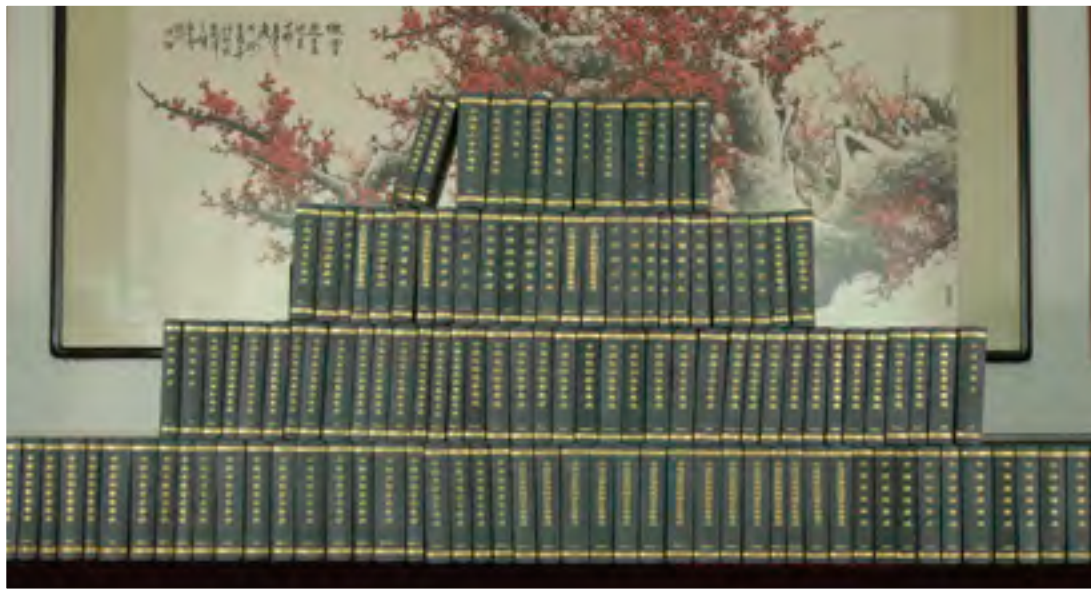
W ciągu ostatnich trzydziestu lat w Chinach dokonały się istotne zmiany w zakresie gospodarki, kultury, polityki oraz innych aspektów życia społecznego. Jednym z problematycznych efektów ubocznych tego wielkiego rozwoju jest zanikanie kultury tradycyjnej.

Wprowadzenie

Kampania na rzecz ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego stała się ostatnio w Chinach wpływowym ruchem społecznym i kulturalnym. Jej szybkie rozpowszechnienie jest głęboko zakorzenione w świadomości tożsamości narodowej, szczególnie w obliczu silnych wpływów industrializacji i globalizacji oraz oddziaływania UNESCO. Od czasu wdrożenia w Chinach kampania ta przyniosła wiele dynamicznych skutków dla kultury tradycyjnej i jej praktykowania przez ludzi, jak również dla powiązanych dziedzin nauki, takich jak folklorystyka. W wyniku serii działań związanych z ochroną NDZK i aktywniejszej współpracy ze strony państwa, społeczności i badaczy wiele gatunków kultury ludowej (w szczególności wierzenia ludowe i praktyki religijne, które były wcześniej uważane za feudalne przesady i surowo zabronione) zyskało lepszy status w skali całego kraju dzięki uznaniu ich za „elementy NDZK”, a ich depozytariusze i społeczności – większe szanse na przetrwanie. Folklorystyka cieszy się zatem z nowych możliwości i wyzwań, jakie pojawiły się przed nią w konsekwencji tego ruchu. Jednakże jednocześnie pojawił się szereg problemów. Wśród nich centralnym jest paradoks rozbieżności między idealną teorią UNESCO a faktycznym praktykowaniem ochrony NDZK w określonych sytuacjach. Wywołało to nie tylko rywalizację czy spory między różnymi regionami kraju i walkę między państwami o prawa własności do tradycyjnych imprez, lecz także zmniejszyło autorytet i śmiałość zwykłych ludzi jako tradycyjnych depozytariuszy do wyrażania siebie poprzez własną kulturę. W tym zakresie społeczności NDZK, badacze – w tym folklorysty z całego świata – i władze państwowe mają jeszcze wiele do zrobienia.

Projekt Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego stał się ostatnio w Chinach znanym i popularnym ruchem. Jest on tak duży i wpływowy, że uczestniczą w nim osobistości i instytucje

Część tomów prezentująca literaturę i sztukę ludową Chin zaprezentowana na IV Wystawie Chińskiego NDZK, 2016. Fot. Wang Xuewen.

Sceniczne przedstawienie najbardziej znanej opery *kunqu* – *Mudanting* (Pawilon Peonii), 11 maja 2007. Fot. Wang Feng.

różnego szczebla i z różnych regionów. Szukając hasła „intangible cultural heritage” (czyli „niematerialne dziedzictwo kulturowe”) w Google, uzyskujemy ponad milion wyników. A pierwszych kilka stron dotyczy głównie Chin. Widać zatem, jak bardzo ruch ten się rozwija.

Rosnąca świadomość tożsamości narodowej i bodźce ze strony społeczności międzynarodowej: przyczyna szybkiego rozprzestrzeniania się ruchu NDZK w Chinach

Przyczyna szybkiego rozprzestrzeniania się tego ruchu w Chinach jest głęboko zakorzeniona w silnej świadomości tożsamości narodowej oraz bodźcach ze strony społeczności międzynarodowej, a w szczególności UNESCO. W ciągu ostatnich trzydziestu lat w Chinach dokonały się istotne zmiany w zakresie gospodarki, kultury, polityki oraz innych aspektów życia społecznego. Jednym z problematycznych efektów ubocznych tego wielkiego rozwoju jest zanikanie kultury tradycyjnej. Stawienie czoła wielkim wyzwaniom ze strony industrializacji i globalizacji oraz odpowiedź na pytanie o to, jak należy chronić i zachować tożsamość tradycyjnej, unikatowej kultury Chin oraz propagowanych przez nią wartości, stały się przedmiotem troski w oczach Chińczyków, w szczególności elit intelektualnych.

W Chinach, podobnie jak w wielu innych krajach, to właśnie intelektualiści jako pierwsi dostrzegli kryzys kultury tradycyjnej i jako pierwsi próbują mu zapobiec. To dzięki prowadzonej przez nich kampanii status tradycji stał się obiektem ogólnonarodowego zaniepokojenia. Wcześniejszym przykładem może być projekt polegający na tworzeniu zbiorów pieśni i innych gatunków ludowych, rozpoczęty przez uczonych na przełomie pierwszej i drugiej dekady XX wieku. Biorąc pod uwagę gwałtowny zanik kultury tradycyjnej i olbrzymi wpływ industrializacji i westernizacji, grupa członków wydziałów i studentów Uniwersytetu Pekńskiego zainicjowała projekt na rzecz odbudowy „ducha narodu”. Ostatecznie stał się on ruchem kulturowym działającym w skali całego kraju, tak zwanym ruchem na rzecz badań nad pieśniami ludowymi (歌谣学运动), który jest ogólnie uznawany za początek chińskiej folklorystyki jako nowej dyscypliny (Zhang 1985, 306–47).

Na początku lat 80. XX wieku ponownie poruszono kwestię ratowania tradycyjnej kultury chińskiej przed wpływami kultur zachodnich i jej samowolnym nadużywaniem lub nadmierną eksploatacją. Żądanie to było w pewnym sensie spójne z tym, co reprezentował sobą ruch na rzecz badań nad pieśniami ludowymi. Ponadto, ze względu na to, że skutki westernizacji i komercjalizacji

towarzyszące wdrożeniu przez rząd centralny nowej polityki „reform i otwarcia” (改革开放) były znacznie poważniejsze i powszechniejsze niż wcześniej, dotyczyło ono znacznie szerszych kręgów społecznych i budziło większe zaniepokojenie krytyczną sytuacją tradycji i narodu. Już na przełomie lat 70. i 80. XX wieku, w odpowiedzi na coraz usilniejsze żądania i propozycje uczonych z folklorystami na czele, chińskie Ministerstwo Kultury (中华人民共和国文化部), Państwowa Komisja ds. Etnicznych (中华人民共和国国家民族事务委员会) oraz Chińska Federacja Środowisk Literackich i Artystycznych (CFLAC, 中国文学艺术界联合会) wspólnie zainicjowały stworzenie 十部中国民族民间文艺集成志书 (Dziesięć zbiorów literatury i sztuki etnicznej i ludowej Chin, w skrócie 十套集成 – Dziesięć zbiorów). Zbiory te zawierały ludowe opowieści, pieśni i rymowanki, przysłowia, muzykę operową, etniczne i ludowe instrumenty muzyczne, formy opery i tańca, style taneczne, arie i inne elementy kultury. Każdy zbiór został stworzony przez konkretne biuro lub stowarzyszenie rządowe, jak na przykład Chińskie Stowarzyszenie Literatury i Sztuki Ludowej (中国民间文艺家协会), mające swoje oddziały na różnych szczeblach administracyjnych. Niedługo po rewolucji kulturalnej (文化大革命) w latach 1966–1976, która przyniosła katastrofalne w skutkach zniszczenie tradycyjnej kultury chińskiej, oczywistym celem projektu stała się odbudowa kultury przy pomocy zasobów tradycji ludowej. Osoby zajmujące się poszczególnymi elementami tej tradycji najpierw zbierały dzieła konkretnych gatunków w obrębie wiosek, a następnie tworzyły zestawienia dla każdego powiatu, podzielone według gatunków, które zebrano później w formie odrębnych tomów dla każdej prowincji, co stanowiło efekt końcowy projektu.

W ramach tego procesu wiele gatunków folkloru, które przez lata uległy zanikowi, ponownie odżyło. Powstały różne lokalne organizacje artystyczne, a te już istniejące ulepszono; zaistniało także wielu nowych lokalnych twórców. Pod koniec 2004 roku, po 25 latach pracy i dzięki wspólnym wysiłkom ponad 10 mln uczestników, ukończonych było już 298 tomów poświęconych poszczególnym prowincjom. A pod koniec roku 2009 wszystkie te woluminy, zawierające około 450 mln słów w języku chińskim, zostały opublikowane¹. Ten ogromny projekt był powszechnie chwalony jako współczesny „Wielki Mur” przedsięwzięć kulturalnych i stworzył istotne praktyczne i teoretyczne podwaliny całego chińskiego społeczeństwa. Jednym z jego celów było wdrożenie szeregu działań i ruchów zainicjowanych przez UNESCO.

Obierając za cel ochronę niematerialnego dziedzictwa kulturowego, UNESCO przyjęło na przestrzeni ostatnich lat szereg konwencji, zaleceń i deklaracji, takich jak: *Zalecenie w sprawie ochrony tra-*

¹ Szczegółowe informacje o projekcie, zob. An i Yang 2015.

dyscypliny kultury i folkloru z 1989 roku, *Powszechna deklaracja o różnorodności kulturowej z 2001 roku*, *Deklaracja Stambulska* z 2002 roku przyjęta przez III Okrągły Stół Ministrów Kultury, *Konwencja w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego* z 2003 roku i inne. Każda z nich podkreśla znaczenie i pilną potrzebę ochrony NDZK (wcześniej nazywanego też „kulturą tradycyjną”) na całym świecie (An 2008) i wszystkie spotkały się z aktywną reakcją i wsparciem ze strony Chin, gdzie idea ochrony kultury tradycyjnej była powszechna od samego początku².

Zgodnie z Konwencją z 2003 roku celami ochrony NDZK są: „zapewnienie poszanowania niematerialnego dziedzictwa kulturowego wspólnot, grup i jednostek” oraz zwiększanie świadomości w zakresie „zapewnienia, aby dziedzictwo to było wzajemnie doceniane”³. Tym niemniej w praktyce dla większości krajów największe znaczenie miało ogłoszenie Listy Arcydzieł Ustnego i Niematerialnego Dziedzictwa Ludzkości w roku 2000, która później, po wejściu w życie Konwencji z 2003 roku, została włączona do Listy reprezentatywnej niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości. Zaliczenie tradycyjnej chińskiej opery kunqu (昆曲) do pierwszej grupy 19 Arcydzieł w maju 2001 roku oraz guqin (古琴), czyli siedmiostrunowej cytry, do drugiej, liczącej 28 Arcydzieł, w listopadzie 2003 roku zachęciło ludność Chin pragnącą wyróżnić swoją „unikatową”⁴ kulturę tradycyjną do działania. W ruch zaangażowane były zajmujące się tymi zagadnieniami organy państwowe i samorządowe, instytucje publiczne i akademickie, organizacje oraz osoby fizyczne różnego pochodzenia (Xiang 2004, 35–37).

Realizacja, osiągnięcia i znaczenie kampanii w Chinach

Już w roku 2003 Ministerstwo Kultury i Ministerstwo Finansów (财政部) we współpracy z Państwową Komisją ds. Etnicznych i Chińską Federacją Środowisk Literackich i Artystycznych urucho-

² Przykładowo, Chiny przyłączyły się do Konwencji z 2003 roku już w sierpniu 2004 roku, co oznacza, że były jednym z pierwszych państw członkowskich, które ratyfikowały wówczas Konwencję.

³ *Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego z 2003 r.* (polskie tłumaczenie: http://niematerialne.nid.pl/Konwencja_UNESCO/Tekst_Konwencji_o_ochronie_dziedzictwa_niematerialnego).

⁴ Dokumenty UNESCO dotyczące NDZK, w szczególności te przyjęte niedawno, jak Decyzje Komitetu Międzyrządowego podjęte na 9. (UNESCO 2014) i 10. sesji (UNESCO 2015), podkreślają konieczność używania słownictwa stosownego do ducha tego przedsięwzięcia i unikania takich wyrażeń, jak „unikatowy” czy „autentyczność”, jednakże przez cały czas kampanii na rzecz NDZK notowano podobne przypadki niewłaściwego użycia tych terminów przez licznych specjalistów w dziedzinie NDZK, jak również opinię publiczną w wielu krajach. Można to przypisać brakowi spójności między teorią/zasadą stworzoną przez UNESCO a rzeczywistą praktyką w wielu krajach. W pewnym sensie wykazało to również trudności w realizacji we wzorcowy sposób ducha Konwencji z 2003 roku.

Artysta grający na *guqin*, 12 czerwca 2014. Fot. Wang Feng.

miły projekt ochrony kultury ludowej i etnicznej w odpowiedzi na działalność UNESCO. Od tamtego czasu ustanowiono system administracyjny odpowiadający za sprawy z tym związane, obejmujący panel kierowniczy, komisję ekspertów i narodowe centrum realizujące projekt. Utworzono również instytucje organizacyjne na szczeblu lokalnym w prowincjach, prefekturach i miastach. Narodowe Centrum ds. Projektu Ochrony Kultury Ludowej i Etnicznej (中国民族民间文化保护工程国家中心) pracowało aktywnie do roku 2006, kiedy to zmieniło nazwę na Chińskie Narodowe Centrum ds. Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego (中国非物质文化遗产保护中心) po ratyfikacji przez Chiny (w roku 2004) Konwencji z 2003 roku. Centrum stało się jedynym oficjalnym organem odpowiedzialnym za sprawy związane z ochroną NDZK w Chinach, takie jak: doradzanie zainteresowanym podmiotom w kwestiach polityki, organizacja ogólnych badań i dyskusji akademickich oraz nadzorowanie wdrażania środków ochrony w różnych miejscach lub społecznościach bądź doradzanie w tym zakresie.

Porównując zawartość list z właściwych im dziedzin, niektórzy chińscy uczeni, głównie folklorysty, zauważyli, że koncepcja niematerialnego dziedzictwa kulturowego, w szczególności w postaci, w której ostatnio była wprowadzana w Chinach, jest niemal identyczna jak definicja „kultury ludowej” (民间文化), terminu już znanego Chińczykom. Głównym powodem rozpowszechniania nowego terminu jest chęć nadążania za tempem debaty międzynarodowej, która wprowadza nowe koncepcje i ruchy. Mimo to w wielu sytuacjach termin „kultura ludowa” wciąż jest używany zamiennie z terminem „niematerialne dziedzictwo kulturowe”.

Kompleksowy udział departamentów administracji rządowej bardzo pomaga w dalszej promocji i realizacji projektu ochrony NDZK. Jako główny element projektu Ministerstwo Kultury utworzyło – we współpracy z kilkoma innymi ministerstwami – Wspólną Komisję Międzyministerialną, która ma w skoordynowany sposób zajmować się najważniejszymi kwestiami; Ministerstwo Finansów przeznaczyło na ten cel specjalny fundusz, a liczne prowincje, prefektury i miasta również zebrały wspólnie środki na wsparcie projektu. Zwróciło to uwagę całego społeczeństwa na projekt ochrony NDZK. Zaangażowały się w niego instytucje i osoby fizyczne różnego pochodzenia, tym samym kształtując nowy ruch kulturowy na skalę ogólnokrajową⁵.

⁵ Jak zauważa Barbro Klein (2006), kiedy termin „dziedzictwo kulturowe” został wprowadzony i zastosowany na szeroką skalę w środowisku akademickim w Szwecji, muzealnicy chętnie go zaakceptowali jako oczywiste pojęcie opisujące ich dotychczasową działalność. Zaczął być jednak coraz częściej używany także przez wielu uniwersyteckich etnologów, którzy dotychczas zaprzeczali, jakoby ich dziedzina miała cokolwiek wspólnego z działaniami na rzecz zachowania i prezentacji kultury lub jakimikolwiek innymi działaniami skalanymi przez najgorsze aspekty „dawnych badań nad ludowością”. Podobnie w Chinach wiele innych dyscyplin akademickich, które patrzyły na folklorystykę z wyższością, zaczęło „podążać za modą” zapoczątkowaną głównie przez folklorystów.

Ruch ten może już pochwalić się sporymi realnymi osiągnięciami. Oto kilka informacji statystycznych na temat Chin z końca 2015 roku: zebrano informacje o ok. 879 tys. elementów NDZK; 38 elementów zostało wpisanych na listy NDZK UNESCO (z czego 30 elementów na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości, 7 elementów na Listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego wymagającego pilnej ochrony i 1 element do Rejestru dobrych praktyk w dziedzinie ochrony); 1372 elementy zostały ujęte w państwowej ewidencji NDZK; 1986 depozytariuszy zostało zidentyfikowanych jako Reprezentatywni Depozytariusze NDZK na Szczelbu Krajowym; rząd centralny przeznaczył łącznie ponad 4,2 mld juanów chińskich (ok. 525 mln euro lub 600 mln dolarów amerykańskich) na wsparcie programu ochrony NDZK.

Ruch udowodnił również swoje znaczenie dla przetrwania tradycji ludowych. Wiele gatunków tradycji ludowej, takich jak festiwale świątynne czy inne czynności związane z wierzeniami ludowymi, funkcjonuje w życiu codziennym od dawien dawna. Jednakże w przeszłości były one określone jako pozostałości feudalizmu i wyraz przesądności i przez kilka dziesięcioleci były surowo zakazane. Chociaż takie tradycje odżyły po rewolucji kulturalnej, wciąż miały problemy z uzyskaniem legitymacji rządu. Bardzo ważnym osiągnięciem ruchu na rzecz ochrony NDZK było wymienienie wierzeń ludowych jako jednego z gatunków do zbadania w 中国民族民间文化保护工程普查工作手册 (Wytyczne na potrzeby ogólnych badań chińskiej kultury etnicznej i ludowej), publikacji Narodowego Centrum ds. Projektu Ochrony Kultury Ludowej i Etnicznej z roku 2005. Oznacza to, że wierzenia ludowe i praktyki religijne zostały w zasadzie zaakceptowane jako część oficjalnego dyskursu. W takiej sytuacji urzędnicy i ustawodawcy będą musieli traktować poważnie kwestie kultury ludowej, np. festiwali świątynnych i innych tradycyjnych praktyk religijnych. Oznacza to, że te rodzaje tradycji zyskały większą szansę na przetrwanie i utrzymanie się (Gao 2013).

Wraz ze wzrostem popularności nieprecyzyjnego tłumaczenia terminu „niematerialne dziedzictwo kulturowe” (非物质文化遗产) zwiększa się liczba społeczności, depozytariuszy tradycji, a nawet przedsiębiorców, którzy chcieliby wykorzystać to nietypowe wyrażenie do opisania swoich dóbr kultury. Mogą dzięki temu uzyskać korzyści ekonomiczne, ale również nadać tym elementom bardziej istotne i liczne znaczenia na arenie międzynarodowej, tym samym polepszając swój status społeczny. Taki stan rzeczy znacząco wzmocniło ustanowienie w roku 2008 Narodowego Dnia Dziedzictwa Kulturowego (文化遗产日⁶) oraz ogłoszenie krajowego *Prawa o niematerialnym dziedzictwie kulturowym*⁷ w roku 2012.

⁶ We wrześniu 2016 przemianowany został na 文化和自然遗产日 czyli Narodowy dzień dziedzictwa kulturowego i naturalnego i od 2017 roku obchodzony tylko pod tą ostatnią nazwą – przyp.red.

⁷ 中国非物质文化遗产法.

Folklorystyka i inne powiązane dyscypliny również cieszą się z nowych możliwości. Nie jest to tylko pozorna koniunktura, tak jak w przypadku tzw. folklorystów, którzy zyskali uznanie rządów, samorządów i środków masowego przekazu. Ruch ten umożliwia badaczom dokładną i głęboką analizę związku między kulturą a życiem ludzi; pozwala im na badanie chińskiego folkloru w bardziej dogłębny i kompleksowy sposób przy silnym wsparciu agend rządowych, a także na szukanie rozwiązania wielkiego dylematu tkwiącego w samym ruchu. A zatem umożliwia wniesienie zarówno do działalności akademickiej, jak i do kampanii na rzecz NDZK nowych perspektyw i metod opartych na chińskich doświadczeniach.

Podczas dziewiątego dorocznego posiedzenia Międzyrządowego Komitetu ds. Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego w siedzibie UNESCO w Paryżu w dniach 24–28 listopada 2014 roku Komitet postanowił utworzyć Zespół Ewaluacyjny (Evaluation Body; składające się z sześciu organizacji pozarządowych i sześciu niezależnych ekspertów w dziedzinie NDZK) w celu oceny wniosków do wpisu na listy UNESCO, począwszy od 2015 roku. Wybór Chińskiego Towarzystwa Sztuki Ludowej (中国民俗学会) na członka Zespołu Ewaluacyjnego na okres trzech lat umożliwił chińskim folklorystom działanie na rzecz NDZK nie tylko na szczeblu krajowym, lecz także międzynarodowym. Poprzez bliższy kontakt z politykami i praktykami UNESCO oraz z innych krajów, w sprawach dotyczących tego zagadnienia chińscy folklorysty próbują zbudować nowy pomost na drodze do wzajemnego porozumienia w kwestii NDZK pomiędzy UNESCO a chińskimi władzami, jak również pomiędzy społecznościami a rządem. Można wymienić dwa najważniejsze przykłady nawiązywania tych relacji: zmianę strategicznej zasady ochrony NDZK w Chinach z uprzedniej „ochrony NDZK zgodnie z jego pierwotną ekologią” na obecną „zintegrowaną ochronę NDZK” lub „ochronę NDZK łącznie z jego żyjącym kontekstem” oraz zmianę sposobu postrzegania depozytariuszy tradycji – nie są to już tylko „czynni depozytariusze” (ci, którzy posiadają konkretną tradycyjną wiedzę), ale wszyscy ludzie, zgodnie z koncepcją mówiącą, że „każdy jest depozytariuszem kultury”.

Od chwili wprowadzenia w Chinach koncepcji niematerialnego dziedzictwa kulturowego przez dość długi czas wśród zaangażowanych badaczy i agencji rządowych panowało przekonanie, że strategia ochrony NDZK polega na zachowaniu autentyczności lub pierwotnego charakteru danych elementów. Idea ta podkreślała konieczność zachowania czystości tradycji, na co wpłynęły duże obawy związane z rażącym nadużywaniem kultury tradycyjnej i powszechną sztucznością, nazywaną tradycją na potrzeby szybko rozwijających się turystyki i komercjalizacji. Mimo to taka postawa spotkała się z krytyką ze strony niektórych folklorystów zajmujących się akademicką historią kontrowersyjnej koncepcji „folkloru jako przetrwania” oraz tzw. autentyczności. To właśnie nieustanna kampania

Tradycyjne ludowe przedstawienie *shehuo* na festiwalu świątynnym w Jiezi podczas obchodów Chińskiego Nowego Roku, element znajdujący się w rejestrze NDZK chińskiej prowincji Gansu, 24 lutego 2013. Fot. An Deming.

prowadzona przez tych badaczy i ich argumentacja doprowadziły do rozwoju debaty między osobami zajmującymi się NDZK w teorii i w praktyce. Większość zainteresowanych podmiotów zgodziła się ostatecznie, że „ochrona autentyczności” nie jest możliwa, i przyjęła nową zasadę: zintegrowanej ochrony NDZK.

Kolejnym istotnym elementem ochrony NDZK są depozytariusze tradycji. Przez długi czas, analogicznie do sytuacji w środowisku akademickim, uwaga większości członków programu NDZK skupiała się na czynnych depozytariuszach, którzy zazwyczaj bardzo aktywnie przekazują innym „swoje” elementy kultury i posiadają szczególne zdolności w zakresie jej konkretnych gatunków. Jednak po przedstawieniu opinii publicznej koncepcji społeczności polegającej na integracji, wraz z rozróżnieniem na „aktywnych depozytariuszy” i „biernych depozytariuszy” postulowanym przez niektórych folklorystów (Yang i in. 2011, 23–24), zaakceptowano stopniowo fakt, że w rzeczywistości to zwykli ludzie, którzy nie są specjalistami w zakresie któregoś elementu kultury, kształtują podstawy stabilności i żywotności danych tradycji. W wyniku licznych dyskusji i po rozpowszechnieniu stosownych informacji koncepcja mówiąca o tym, że „każdy jest depozytariuszem kultury tradycyjnej”, doczekała się promocji jako hasło przewodnie *IV międzynarodowej konferencji na temat niematerialnego dziedzictwa kulturowego*, która odbyła się w Chengdu w 2013 roku. Jako nowy sposób postrzegania natury ludzi i ich związku z kulturą zmiana ta była w istocie zgodna z ideą ochrony integracji NDZK. Ponadto rzucono nowe światło na aktualny problem rozsądnego dostosowania strategii i środków ochrony na terenie całego kraju.

Paradoksy Konwencji z 2003 roku: rozbieżności pomiędzy wymogami UNESCO a praktyką; negatywny wpływ programu i możliwe rozwiązanie problemu

Konwencja przyniosła również wiele negatywnych skutków, m.in. wywołała rywalizację, a nawet konflikty. Obowiązujący system wpisu na Listy reprezentatywne (a początkowo: Listę Arcydzieł) czy nominacji na różnych szczeblach administracyjnych UNESCO (krajowym lub lokalnym) przyczynił się do powstania pewnego rozdźwięku między lokalnymi społecznościami, jak również sporów o prawo własności w odniesieniu do określonych elementów kultury między społecznościami lub miejscowościami w obrębie tego samego państwa, a nawet pomiędzy różnymi narodami. Czasami doprowadzało to do zakłócenia normalnych relacji międzyludzkich. W przypadku licznych zjawisk

kultury i wydarzeń pretensje do bycia miejscem pochodzenia lub posiadania prawa własności zgłosiło wiele różnych regionów lub grup. Po długich sporach zainteresowane osoby lub społeczności porozumiały się i wypracowały kompromisy, co również istotnie przyczyniło się do utrzymania żywotności tych elementów kultury. Jednakże ogłoszenie Listy reprezentatywnej może wzmocnić istniejące napięcia i zakłócić osiągniętą równowagę, zwłaszcza gdy wpis na taką listę wiąże się z korzyściami ekonomicznymi lub innymi realnymi lub wyimaginowanymi profitami. W Chinach najbardziej znanym przykładem takiej sytuacji był spór między chińskimi a koreańskimi internautami na temat „prawa własności” do Festiwalu Duanwu⁸.

Folklor, czy też niematerialne dziedzictwo kulturowe, jest podatny na przekształcenia i przekazywanie. Jego czasowe i przestrzenne aspekty nieustannie ulegają zmianie, dostosowując się do nowych warunków. W ramach tego procesu wiele zwyczajów wchłania wpływy innych kultur i w ten sposób zachowuje swoją żywotność. W czasach, gdy świat jest ze sobą ściśle połączony, podkreślanie odrębności każdej z kultur połączone z ich hierarchizacją może w pewnym stopniu doprowadzić do powstania nowych źródeł konfliktu; prawne uznanie depozytariuszy i ludzi praktykujących daną tradycję za osoby mające specjalne obowiązki w zakresie praktykowania i przekazywania tradycyjnych elementów kultury, co jest zwyczajowo rozumiane jako „prawo własności” do danego elementu, w rzeczywistości ogranicza stabilność i żywotność zjawisk kulturowych, a nawet im szkodzi.

Projekt ochrony NDZK powstał w oparciu o zasady równości i różnorodności kultury ludzkiej, jednak w rzeczywistości doprowadził do powstania nowej hierarchii samych kultur i poszczególnych elementów w ich obrębie. Eksperci i UNESCO mają prawo decydować, który element może zostać wpisany na Listę reprezentatywną, co z punktu widzenia opinii publicznej oznacza uznanie go za bardziej wartościowy, podczas gdy faktyczni depozytariusze danego dobra kultury nie mogą zabrać w tej sprawie głosu. To kolejny poważny problem wynikający z projektu jako takiego. Choć UNESCO podkreśla zawsze konieczność udziału społeczności w procesie, ich członkowie są tak naprawdę tylko jednym z elementów struktury NDZK. Osoby wyżej postawione w hierarchii mogą

⁸ W 2005 roku Festiwal Gangneung Danoje (Festiwal Dano) w Korei uznany został za Arcydzieło Ustnego i Niematerialnego Dziedzictwa Ludzkości. Choć festiwal ten różni się od chińskiego Festiwalu Duanwu (inaczej Święta Smoczyczych Łodzi) pod względem treści i formy obchodów, ze względu na to, że oba festiwale odbywają się tego samego dnia (5 maja według kalendarza księżycowego) i – na co wskazują ich nazwy – bazują na tej samej chińskiej koncepcji „Duanwu”, wielu Chińczyków było przekonanych, że Festiwal Dano pochodzi z Chin i że uznanie go za Arcydzieło spowoduje utratę przez Chińczyków prawa własności (w tym intelektualnej) do Festiwalu Duanwu na arenie międzynarodowej. Wywołało to wrogie nastawienie i zawziętą walkę pomiędzy internautami z obu krajów, która trwała kilka miesięcy i doprowadziła do pogorszenia relacji, których naprawa kosztowała oba państwa wiele czasu i wysiłku.

do pewnego stopnia decydować o tym, jak będą oni traktowani. Prowadzi to do paradoksalnej sytuacji, w której to agencja rządowa decyduje, która lub czyja kultura jest rzeczywiście kulturą (czy też dziedzictwem kulturowym), a folklorysty, którzy z założenia istnieją dzięki folklorowi, decydują, czym ów folklor jest. W ramach tego procesu zwykli ludzie tracą tak naprawdę ostatnią możliwość wyrażania siebie poprzez własną tradycję i zostają podzieleni na dwie grupy: „posiadających uznane dziedzictwo kulturowe” i „nieposiadających uznanego dziedzictwa kulturowego”.

Wszystkie te kwestie są głęboko zakorzenione w nieuniknionym paradoksie, jakim jest rozbieżność pomiędzy idealną teorią UNESCO a rzeczywistymi działaniami w różnych sytuacjach. Istnieje zasadnicza sprzeczność między pierwotnym celem UNESCO polegającym na równym traktowaniu i wzajemnym poszanowaniu różnych tradycji a praktykowanym przez poszczególne kraje szukaniem korzyści związanych z prawem własności intelektualnej do różnych elementów NDZK. To właśnie szukanie korzyści jest bowiem pierwotną motywacją wielu państw rozpoczynających tę kampanię lub już w niej uczestniczących. Wynika ona z faktu, że ludzie w krajach rozwijających się dostrzegają potencjał ekonomiczny tkwiący w zindustrializowanej kulturze i możliwości wykorzystania tego potencjału w celu przyspieszenia rozwoju gospodarki⁹. Trudno uznać taki rodzaj motywacji za zły, jednak biorąc pod uwagę powyższą sprzeczność, albo UNESCO, albo środowisko akademickie powinny przyjąć do wiadomości, że program NDZK powstał i rozwijał się dzięki różnorodnym siłom mającym różne cele. Kluczowe jest zatem, aby w ramach kampanii ochrony NDZK podkreślać zasady wyrażone w takich koncepcjach, jak „różnorodność kulturowa”, „NDZK ludzkości” i „wzajemny szacunek”; należy także zwracać szczególną uwagę na powoływanie się przez wiele Państw-Stron Konwencji z 2003 roku na własność intelektualną wiążącą się z różnymi elementami niematerialnego dziedzictwa kulturowego; zwłaszcza dziś, gdy industrializacja kulturowa staje się coraz bardziej powszechna i międzynarodowa. Tylko w ten sposób UNESCO i poszczególne Państwa-Strony mogą podjąć realne kroki w celu rozwiązania tego problemu.

Kolejny przykład poważnej rozbieżności między teorią a praktyką, który zaobserwowałem, uczestnicząc w pracach UNESCO jako członek Zespołu Ewaluacyjnego reprezentujący Chińskie Towarzystwo Sztuki Ludowej, dotyczy koncepcji „społeczności”. Zgodnie z wymogami UNESCO

⁹ Przykładowo Ministerstwo Spraw Zagranicznych i Religii Republiki Boliwii złożyło w roku 1973 *Propozycję międzynarodowego instrumentu ochrony folkloru* do Dyrektora Generalnego UNESCO, którą uznano później za jeden z pierwszych kroków na drodze do stworzenia projektu NDZK w ramach UNESCO. W dokumencie tym postulowano objęcie ochroną prawną folkloru lub kulturowych form ekspresji, które były „przedmiotem najbardziej intensywnej tajnej komercjalizacji i eksportu” w wyniku nastawionej na komercyjność transkulturowej, która szkodziła kulturze tradycyjnej; propozycja ta miała zatem na celu ochronę prawa własności narodu lub ludzi do niego należących do własnego tradycyjnego dziedzictwa kulturowego (Intergovernmental Copyright Committee 1973, Załącznik A).

względem nominacji elementów na różne listy (Listę reprezentatywną NDZK ludzkości, Listę NDZK wymagającego pilnej ochrony i Rejestr dobrych praktyk w dziedzinie ochrony) udział, zgoda i wiodąca rola społeczności w całym procesie ochrony NDZK powinny być odpowiednio wykazane we wniosku, a brak któregokolwiek z tych elementów skutkuje „żądaniem dostarczenia dodatkowych informacji”. Podkreślanie znaczenia społeczności oznacza w rzeczywistości podkreślanie znaczenia depozytariuszy kultury, co stoi w zgodzie z docelowym zamiarem ochrony praw zwykłych ludzi poprzez ochronę kultury. Jednakże ze względu na heterogeniczność i różnorodność występujące nawet w obrębie jednej tylko społeczności, a także z powodu różnic kulturowych, politycznych i ekonomicznych między poszczególnymi krajami, w zakresie ochrony NDZK dominującą rolę odgrywa administracja rządowa. W niektórych sytuacjach społeczności mogą wręcz woleć polegać na rządzie w zakresie ochrony należącego do nich elementu NDZK, co może być lepszym sposobem radzenia sobie z niektórymi problemami w tym szczególnym kontekście. Nie może to jednak stanowić pretekstu dla któregokolwiek z Państw-Stron Konwencji do pozbawienia społeczności jej centralnej roli, a rządy powinny starać się hamować swoją chęć ingerencji i nie nadużywać przysługującej im władzy; na rozwiązanie tego paradoksu potrzeba jednak dużo czasu.

Tym niemniej, dzięki bliższemu i dokładniejszemu badaniu ruchu oraz nieustannej refleksji nad teorią i praktyką, społeczności NDZK, badacze (w tym folklorysty z całego świata) i władze państwowe są w stanie wynegocjować lepszy sposób zapewnienia prawidłowego rozwoju kampanii. W tym kontekście pomocna może się okazać koncepcja „dialogu kulturowego” (Baron i Spitzer 2008, 77–103) stworzona przez amerykańskich folklorystów. Jako podmioty zewnętrzne współpracujące ze społecznością, władze państwowe oraz badacze powinni traktować siebie jako brokerów kultury, a nie jej właścicieli, aby wypracować reprezentację kulturową opartą na wzajemnej współpracy. Może to stanowić jeden ze sposobów na zmniejszenie różnic pomiędzy podmiotami wewnętrznymi i zewnętrznymi, a tym samym przyczynić się do lepszej ochrony NDZK.

Wnioski

W wyniku większej świadomości tożsamości narodowej we współczesnych Chinach i nawiązaniu bliższych relacji ze społecznością międzynarodową ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego stała się w tym kraju powszechnym i wpływowym ruchem. Chiny odniosły się bardzo pozytywnie

do zasad i działań UNESCO i mogą poszczycić się różnymi osiągnięciami w praktyce i w badaniach nad ochroną NDZK. Upowszechnienie się ruchu rzuciło również światło na sposób życia chińskiego społeczeństwa. Jednakże po przyjrzeniu się różnym działaniom realizowanym w ramach projektów w samych Chinach i poza nimi, możemy zauważyć, że miał on też sporo negatywnych skutków. Przykładowo przyczynia się on do rozwoju nie tylko rywalizacji, ale także konfliktów pomiędzy różnymi miejscowościami w kraju lub pomiędzy różnymi państwami, gdy trzeba określić, kto posiada prawo własności do tradycyjnych imprez. Przyczynia się on również do powstawania nowej biurokracji i hegemonii w dziedzinie kultury, która może umniejszyć władzę i śmiałość zwykłych ludzi jako tradycyjnych depozytariuszy, aby wyrażać siebie poprzez własną kulturę. Wszystkie te problemy są głęboko zakorzenione w paradoksie rozbieżności między propozycją teoretyczną UNESCO a zróżnicowanymi praktykami w poszczególnych krajach. A ponieważ kampania na rzecz ochrony NDZK już stała się polem dla różnych sił do przedstawiania swoich poglądów – co wykracza poza pierwotny cel, jaki obrało UNESCO, inicjując program, czyli zapewnienie poszanowania i ochrony różnorodności kulturowej zgodnie z Konwencją z 2003 roku – przepaść pomiędzy teorią a praktyką jest znacznie większa.

Ponadto projekt zapewnił ramy komunikacji, zrozumienia, negocjacji i kompromisu dla uczestników różnego pochodzenia. W celu pielęgnowania i zapewnienia prawidłowego rozwoju programu konieczne jest, aby badacze sygnalizowali wszelkie niejednoznaczne aspekty zarówno teorii, jak i praktyki.

Bibliografia

- An, Deming 安德明. 2008. „Feiwuzhi wenhua yichan baohu: minsuxue de liangnan xuanze 非物质文化遗产保护：民俗学的两难选择 [Ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego: dylemat folklorystyki]”. *Henan Shehui Kexue* 1: 14–20.
- An, Deming i Yang Lihui. 2015. „Chinese Folklore Since the Late 1970s: Achievements, Difficulties, and Challenges [Chiński folklor od końca lat 70. XX wieku: osiągnięcia, trudności i wyzwania]”. *Asian Ethnology* 74 (2): 273–90.
- Baron, Robert i Nick Spitzer, red. 2008. *Public Folklore* [Folklor publiczny]. Jackson: University Press of Mississippi.
- Gao, Bingzhong. 2013. „Zhongguo de feiwuzhi wenhua yichan baohu yu wenhua geming de zhongjie 中国的非物质文化遗产保护与文化革命的终结 [Ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego a koniec rewolucji kulturalnej w Chinach]”. *Kaifang Shidai* 5: 143–52.

- Intergovernmental Copyright Committee. 1973. „Proposal for International Instrument for the Protection of Folklore [Propozycja międzynarodowego instrumentu ochrony folkloru]”. <http://unesdoc.unesco.org/images/0000/000058/005845eb.pdf>.
- Klein, Barbro. 2006. „Cultural Heritage, the Swedish Folklife Sphere, and the Others [Dziedzictwo kulturowe, szwedzka sfera ludowości i inni]”. *Cultural Analysis* 5: 57–80.
- UNESCO. 2014. „Intergovernmental Committee for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Ninth session, UNESCO Headquarters, 24 to 28 November 2014, Decisions [Międzyrządowy Komitet ds. Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego, 9. sesja, siedziba główna UNESCO, 24–28 listopada 2014 r. Decyzje]”. <http://www.unesco.org/culture/ich/doc/src/ITH-14-9.COM-Decisions-EN.doc>.
- UNESCO. 2015. „Intergovernmental Committee for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Tenth session, Windhoek, Namibia, 30 November to 4 December 2015, Decisions [Międzyrządowy Komitet ds. Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego, 10. sesja, Windhoek, Namibia, 30 listopada – 4 grudnia 2014 r. Decyzje]”. <http://www.unesco.org/culture/ich/doc/src/ITH-15-10.COM-Decisions-EN.doc>.
- Xiang, Yunju 向云驹. 2004. *Renlei koutou he feiwuzhi yichan* 人类口头和非物质遗产 [Oralne i niematerialne dziedzictwo ludzkości]. Yinchuan: Ningxia Renmin Jiaoyu Chubanshe.
- Yang, Lihui 杨利慧, Zhang Xia 张霞, Xu Fang 徐芳, Li Hongwu 李红武 i Tong Yunli 仝云丽. 2011. *Xiandai koucheng shenhua de minzuzhi yanjiu—yi sige hanzu shequ wei ge'an* 现代口承神话的民族志研究—以四个汉族社区为个案 [Etnograficzne studium mitu przekazywanego ustnie we współczesnym społeczeństwie – na podstawie badań w czterech społecznościach Chińczyków Han]. Xi'an: Shaanxi Shifan Daxue Chubanshe.
- Zhang, Zichen 张紫晨. 1985. *Zhongguo misu yu minsuxue* 中国民俗学与民俗学 [Chiński folklor i folklorystyka]. Hangzhou: Zhejiang Renmin Chubanshe.

Polskie doświadczenia
w zakresie wdrażania
Konwencji UNESCO
w sprawie ochrony
niematerialnego dziedzictwa
kulturowego z 2003 roku

Jan Adamowski*

* Zakład Kultury Polskiej Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, przewodniczący Rady ds. Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego, prof. dr hab., e-mail: jadamowski@poczta.fm.

Niematerialne dziedzictwo kulturowe musi uzyskać odpowiedni status prawny albo poprzez uchwalenie osobnej ustawy, albo – i to może być łatwiejsza droga – poprzez włączenie tej problematyki do ustaw już obowiązujących w drodze ich nowelizacji.

W Polsce ratyfikacja Konwencji nastąpiła stosunkowo późno, bo dopiero w 2011 roku. Było to zatem 8 lat po jej uchwaleniu w Paryżu, a nasz kraj stał się 135. państwem, które ją przyjęło. Konwencję ogłoszono drukiem w „Dzienniku Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej”¹. Od tego momentu trwa proces jej implementacji na nasz grunt.

Jednakże prace różnych instytucji związane z przyjęciem tej Konwencji rozpoczęto już wcześniej. Prowadziły je zarówno samo Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego (w tym Departament Ochrony Zabytków), jak i powołane przez nie specjalne gremium – Zespół ds. Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego, zastąpiony po ratyfikacji Konwencji przez Radę ds. Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego².

Należy wszakże zaznaczyć, że polskie tradycje działań na rzecz ochrony niematerialnego dziedzictwa mają swoje ugruntowane osiągnięcia. Jako egzemplifikację przywołam jedną z prac dokumentacyjnych – znane niemal na całej Słowiańszczyźnie opracowanie Oskara Kolberga: *Lud. Jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusta, zabawy, pieśni, muzyka i tańce*. Ta dziewiętnastowieczna inicjatywa (tom pierwszy ukazał się w 1857 roku) jest kontynuowana do dzisiaj i obejmuje łącznie 84 tomy. Niejako współczesnym nawiązaniem do idei Kolberga jest z kolei publikowana od 1974 roku z inicjatywy profesora Ludwika Bielawskiego i pod jego

¹ Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, sporządzona w Paryżu dnia 17 października 2003 r., Dz. U. 2011 nr 172 poz. 1018.

² Zespół ds. NDZK został powołany Zarządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego nr 12 z dnia 30 kwietnia 2010 r. w sprawie Zespołu do spraw niematerialnego dziedzictwa kulturowego w Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego (Dziennik Urzędowy MKiDN nr 2 poz. 17, 20 maja 2010).

naukową redakcją seria wydawnicza „Polska pieśń i muzyka ludowa. Źródła i materiały”. Przedstawia ona usystematyzowaną regionalnie – tak jak u Kolberga – współcześnie dokumentowaną polską muzykę ludową. W serii wydano dotychczas tomy (składające się nawet z kilku części) dla następujących regionów kulturowych: *Kujawy, Kaszuby, Warmia i Mazury, Lubelskie* oraz dwie części *Podlasia*³.

Wdrażanie samej Konwencji w Polsce obejmuje różnorodne i wielopłaszczyznowe działania. W głównej mierze prowadzą je: Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego (m.in. także poprzez Departament Ochrony Zabytków), Narodowy Instytut Dziedzictwa – jako instytucjonalny organ Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz powołana przez tegoż Ministra w 2013 roku Rada ds. Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego, składająca się z 20 specjalistów i ekspertów z różnych dziedzin dziedzictwa⁴. Rada, we współpracy z Narodowym Instytutem Dziedzictwa, w pierwszej kolejności opracowała niezbędne procedury związane z przyjmowaniem wniosków na poszczególne listy NDZK.

Pierwszy krok stanowiło opracowanie odpowiedniego formularza dla zgłaszania wniosków na Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Między innymi na ten użytek został sprecyzowany i zaadaptowany do polskich warunków zakres pojęciowy niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Jest to o tyle ważne, że w naszej tradycji dziedzictwo kojarzone jest przede wszystkim z dziedziczeniem rzeczy materialnych. Potwierdzają to słowniki językowe, w których bliskoznacznymi określeniami są takie wyrażenia, jak „scheda” czy „spadek” (Adamowski i Smyk 2013, 9). Tymczasem Konwencja wyraźnie wyróżnia dziedzictwo niematerialne, przez które rozumie „praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedzę i umiejętności – jak również związane z nimi instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturową – które wspólnoty, grupy i, w niektórych przypadkach, jednostki uznają za część własnego dziedzictwa kulturowego”⁵.

W dalszej kolejności, w art. 2 ust. 2, Konwencja w pięciu punktach zwięźle wylicza podstawowe dziedziny przejawów niematerialnego dziedzictwa. Aby te ogólne wyliczenia można było łatwiej zidentyfikować, Rada – w czasie dyskusji specjalistów – zaproponowała dodanie konkretnych, dopasowanych do narodowych tradycji, przykładowych odniesień. W tej wersji polska definicja niematerialnego dziedzictwa kulturowego obejmuje:

³ W 2016 roku ukazało się wyd. 2 rozszerzone, które zawiera część trzecią – *Pieśni powszechne* – przyp. red.

⁴ Rada została powołana *Zarządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 września 2013 r. w sprawie Rady do spraw niematerialnego dziedzictwa kulturowego* (Dziennik Urzędowy MKiDN, poz. 35, 19 września 2013) – przyp. red.

⁵ *Konwencja UNESCO...*, art. 2.

1. „Tradycje i przekazy ustne” – przejawiają się np. w bajkach, przysłowiach, pieśniach, oracjach, opowieściach wspomnieniowych i wierzeniowych, historiach, przemowach, lamentach pogrzebowych, zawołaniach pasterskich i handlowych oraz generalnie w języku jako nośniku niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Ogólnie można powiedzieć, że jest to tzw. oratura;
2. „Sztuki widowiskowe” – to m.in. tradycje wokalne oraz instrumentalne, taneczne, widowiska religijne, karnawałowe, doroczne itp.;
3. Praktyki społeczno-kulturowe, które przejawiają się np. w zwyczajach, rytuałach i obrzędach dorocznych, sytuacyjnych i rodzinnych: chrzciny, wesela, pogrzeby; w zwyczajach odpustowych i pielgrzymkach; w grach i zabawach; w folklorze dziecięcym, sposobach świętowania, praktykach służących nawiązywaniu kontaktów międzyludzkich, np. w sposobach składania życzeń itp.;
4. Wiedza i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata, w tym: tradycyjne wyobrażenia o wszechświecie, meteorologia ludowa; tradycyjne sposoby gospodarowania i leczenia, zamawiania – miłosne i lecznicze itd.;
5. Wiedza i umiejętności związane z tradycyjnym rzemiosłem – co dotyczy nie tylko sposobu wykonania konkretnego obiektu, ale także jego późniejszego wykorzystywania (tak w działalności praktycznej, jak i artystycznej – np. umiejętność wykonania instrumentu oraz grania na nim, i to w różnych okolicznościach) (za: Adamowski i Smyk 2013, 11).

Zaproponowana aktualizacja zakresu pojęciowego niematerialnego dziedzictwa kulturowego ma charakter propozycji i zakłada również możliwość włączenia do tego pola pojęciowego innych zjawisk, które odpowiadają zarysowanym w Konwencji podstawowym kryteriom. Ponadto,

Niematerialne dziedzictwo kulturowe powinno:

- być żywe, odzwierciedlając zarówno tradycyjne, jak i współczesne praktyki, w których wyraża się tożsamość różnorodnych grup kulturowych;
- mieć charakter inkluzyjny;
- mieć charakter reprezentatywny, a nie wartościujący;
- być zakorzenione we wspólnotach, co oznacza, iż może zostać uznane za element tożsamości i tradycji określonych wspólnot tylko i wyłącznie przez nie same i za ich zgodą (Zalasińska 2013, 45).

Narodowy Instytut Dziedzictwa jako organizator oraz członkowie Rady jako referenci i dyskutanci biorą bezpośredni udział w regionalnych spotkaniach promujących idee Konwencji. Organizowane są konferencje naukowe omawiające i analizujące problematykę niematerialnego dziedzictwa w Polsce, co zaowocowało już w 2013 roku odpowiednią serią wydawniczą „Niematerialne

Kapela Ludowa „Kurasie” z Lubziny, woj. podkarpackie, 2016. Fot. Jan Adamowski.

Zespół „Sielanki” z Sielca, woj. lubelskie, 2016. Fot. Jan Adamowski.

dziedzictwo kulturowe w Polsce i jego ochrona” („Intangible Cultural Heritage in Poland and Its Safeguarding”)⁶. Nastąpiła wyraźna aktywizacja różnorodnych lokalnych stowarzyszeń i społecznie działających towarzystw na rzecz identyfikowania szczególnie istotnych dla regionów przejawów niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz organizowania jego ochrony. W tym zakresie Rada dosyć ściśle współpracuje także z Polskim Komitetem ds. UNESCO. Poszukując poszerzenia organizacyjnego oraz merytorycznego, Rada powołała odpowiednie specjalistyczne grupy robocze (ds. prawnych i strategii rozwoju ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, ds. przekazu międzypokoleniowego oraz ds. muzyki i tańca), a efekty ich prac są przedstawiane i omawiane na forum Rady. Przy niektórych placówkach naukowych powstały odpowiednie komórki, specjalizujące się w tym właśnie zakresie badań, a tematyka niematerialnego dziedzictwa kulturowego wchodzi do programów studiów kulturoznawczych.

Z kolei bezpośrednim efektem pracy samej Rady jest pozytywne zaopiniowanie (a nadmiernie, że były także wnioski ocenione negatywnie, co odbywa się w dyskusji i poprzez przygotowanie eksperckich opinii) i przyjęcie na Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego następujących (już 18) wniosków:

1. „Rusznikarstwo artystyczne i historyczne” – zachowane na Śląsku Cieszyńskim rzadkie, a mające swoje korzenie w XVI wieku, tradycje rzemieślnicze związane z wyrobem strzelby myśliwskiej zwanej „ptaszniczką” lub „cieszynką”;
2. „Szopkarstwo krakowskie” – zainicjowany w połowie XIX wieku zwyczaj krakowski budowania na święta Bożego Narodzenia szopek statycznych, odzwierciedlających miejską architekturę Krakowa;
3. „Pochód Lajkonika” – inna nazwa zwyczaju to konik zwierzyński; lokalny korowód uliczny odbywany na ulicach Krakowa w czwartek po święcie Bożego Ciała; dominującym atrybutem tego pochodu jest maskara konika z jeźdźcem;
4. „Tradycje flisackie w Ulanowie” – doroczna rekonstrukcja (dziś już w funkcji rekreacyjno-turystycznej) dawnych sptywów do Gdańska nadszańskich flisaków z Ulanowa, którzy w ten sposób transportowali do portu morskiego drewno i inne dobra;
5. „Procesja Bożego Ciała w Łowiczu” – w tradycji katolickiej odbywana dorocznie w święto Bożego Ciała uliczna procesja, połączona z adoracją hostii (symbolu Jezusa Chrystusa); w trady-

⁶ Jednak pierwsze publikacje na temat Konwencji pojawiły się w Polsce już wcześniej, wkrótce po jej przyjęciu (zob. Jodetka 2005), a pierwsze tłumaczenie robocze tego dokumentu powstało dwa lata przed jego ratyfikacją przez Polskę (Jodetka-Schreiber 2009).

- cji ludowej święto to ma także zapewniać urodzaj i chronić przed klęskami żywiołowymi; procesję w Łowiczu wyróżnia bogata oprawa, nawiązująca do ludowych tradycji kulturowych;
6. „Język esperanto jako nośnik kultury esperanckiej” – znany już dzisiaj na całym świecie, a stworzony przez Ludwika Zamenhofa, sztuczny język o funkcji pomocniczej, wraz z jego rozbudowaną tradycją kulturową;
 7. „Umiejętność wytwarzania instrumentu i praktyka gry na »koziole« (dudach podhalańskich)” – instrument polifoniczny, na Podhalu znany już od XVI wieku, wytwarzany i używany także współcześnie;
 8. „Sokolnictwo – żywa tradycja” – znana do dzisiaj tradycja łowów z ułożonymi do tego ptakami; w Polsce uprawiana (m.in. przez dwór królewski) już od czasów średniowiecznych;
 9. „Polskie tańce narodowe” – ten zakres ochrony dotyczy wywodzących się z tradycji wiejskich, a znanych w różnych środowiskach społecznych, takich tańców, jak: polonez, krakowiak, mazur, kujawiak i oberek;
 10. „Hafciarstwo kaszubskie szkoły żukowskiej” – regionalna odmiana haftu, zdobiąca bluzki, obrusy, fartuszki, poszewki, krawaty itp., o specyficznych kolorach (odmiany niebieskiego, zielonego, żółtego, czerwonego i czarnego) i typowych dla regionu motywach (tulipany, koniczyna, serca, rozety);
 11. „Tradycyjna technika ludwisarska stosowana w odlewni Felczyńskich w Taciszewie” – zachowana i stosowana do dzisiaj tradycyjna technika odlewania różnego rodzaju dzwonów, oparta na przekazywanej w rodzinie wiedzy i wykorzystująca naturalne materiały (np. glina, piasek, woda);
 12. „Uroczystości odpustowe ku czci świętego Rocha połączone z obrzędem błogosławieństwa zwierząt w Mikstacie” – św. Roch to m.in. patron wolarzy i opiekun zwierząt domowych, z tego powodu w niektórych parafiach ukształtował się paraliturgiczny zwyczaj uroczystego poświęcania zwierząt domowych; ludowy przekaz wiąże pochodzenie tej uroczystości z funkcją wotywną, a jednocześnie chroniącą bydło i inne zwierzęta przed chorobami;
 13. „»Przywołówki« dyngusowe w Szymborzu” – regionalny zwyczaj z regionu Kujaw, który polega na tym, że w okresie świąt Wielkanocy kawalerowie, lokując się na specjalnie zbudowanym podwyższeniu, wygłaszają o miejscowych pannach rymowane wierszyki o funkcji humorystycznej i matrymonialnej;
 14. „Gwara warmińska jako nośnik tradycji ustnych” – „domowy” język obszaru pogranicza polsko-niemieckiego, dawniej powszechny na ziemiach pruskich; dzisiaj obserwuje się powrót do poznawania tej tradycji;

15. „Zabawkarstwo żywiecko-suskie” – rzemiosło charakterystyczne dla okolic Żywca i Suchej Beskidzkiej, często uprawiane w zespołach rodzinnych; do najbardziej charakterystycznych wzorów tych wykonywanych z drewna wyrobów można zaliczyć: bryczki z konikami (znane tam jako „karetki”), grzechotki, kołyski, a przede wszystkim ptaszki, którymi dekorowano także bożonarodzeniowe choinki;
16. „Bartnictwo” – tradycyjny sposób pozyskiwania miodu poprzez przygotowanie specjalnych barci w pniach rosnących drzew; zajęcie typowe dla obszarów puszczańskich (Kurpie, Puszcza Białowieska, Puszcza Augustowska itd.);
17. „»Perebory« – nadbużańskie tradycje tkackie” – jest to charakterystyczny dla obszaru wschodniego pogranicza kulturowego pasiasty wzór z ornamentem (główne motywy to romby, gwiazdy, kwadraty itp.), wykonany na tkaninie płóciennej przy pomocy krosien (warsztatu tkackiego); wykorzystywany jest głównie do ozdabiania koszul czy spódnic;
18. „Krakowska koronka klockowa” – jedna z odmian koronki; rękodzieło wykonywane przy pomocy szpilek nazywanych potocznie klockami; technika wykonania takiej koronki polega na przeplataniu użytych i nawiniętych na klocki nici; efektem końcowym są różnego rodzaju ażurowe formy⁷.

W dalszej swojej działalności Rada proponuje zajęcie się w sposób szczególny i wyeksponowanie polskich doświadczeń w zakresie tzw. dobrych praktyk ochrony niematerialnego dziedzictwa (w 2017 roku planowane jest uruchomienie Krajowego rejestru dobrych praktyk w ochronie NDZK). Jako przykład ilustrujący tego typu działanie zostanie tu przywołany doroczny Ogólnopolski Festiwal Kapel i Śpiewaków Ludowych (OFKIŚL), który odbywa się w Kazimierzu nad Wisłą pod koniec czerwca.

Festiwal ma już pięćdziesięcioletnią tradycję. Przez ten czas ukształtował się hierarchiczny model regionalnych eliminacji, który sprawia, że na kazimierskiej scenie pojawiają się najlepsi wykonawcy, prezentujący bardzo wartościowy kulturowo i zgodny z regionalną konwencją pieśniowy i instrumentalny repertuar. Wykonawcy występują w strojach regionalnych, które różnią się między sobą pod względem bogactwa. Festiwal ma charakter konkursu, a przyznawane nagrody i wyróżnienia nie tylko kreują ludowych artystów, ale także potwierdzają wartość ich działalności w sferze społecznej i kulturowej.

⁷ Najnowsze wpisy na Krajową listę NDZK, zaopiniowane przez Radę w okresie od grudnia 2016 do sierpnia 2017 roku, obejmują: „Tradycje kulturowe Biskupizny”, „Kolędowanie Dziadów Noworocznych na Żywiecczyźnie”, „Tradycje wytwarzania koronki koniakowskiej”, „»Turki« grodziskie”. Kolejne trzy elementy zostały rekomendowane do wpisu i oczekują na ostateczną decyzję Ministra Kultury: „Tradycyjny obrzęd weselny z Szamotoł i okolic”, „Tradycje dudziarskie w Wielkopolsce”, „Umiejętność wyplatania kosza »kabtęcoka« w Lucimi” – przyp. red.

Tradycje wytwarzania koronki koniakowskiej, 2015, © Narodowy Instytut Dziedzictwa.

Polskie tańce narodowe prezentowane gościom Forum w Kopalni Soli „Wieliczka”, październik 2016.
Fot. Paweł Kobek, © Narodowy Instytut Dziedzictwa.

Konkurs jest obecnie realizowany w pięciu kategoriach, a głównym wyróżnieniem jest tzw. Baszta – pamiątkowy medal. W Festiwalu zorganizowanym w 2016 roku najwyższe nagrody zdobyli:

1. Kapela Ludowa z Lubziny (kapela rodzinna Kurasiów), woj. podkarpackie;
2. Zespół śpiewaczy „Sielanki” z Sielca, woj. lubelskie;
3. Adam Tarnawski – solista skrzypki z Janiszewa, woj. mazowieckie;
4. Stanisław Madanowski – solista śpiewak z Boczków Chełmońskich, woj. łódzkie;
5. Kapela rodzinna Jacka Bursy z Guzowa, woj. mazowieckie (w kategorii: folklor – kontynuacja).

Festiwal w sposób pośredni i bezpośredni pełni wiele funkcji społecznych i kulturowych. Oprócz zarysowanej powyżej, którą można określić jako tożsamościową, realizowanej przede wszystkim na poziomie regionalnym, ale i ogólnokrajowym, OFKiŚL odgrywa bardzo istotną rolę także w zakresie budowania pewnego modelu współczesnego przekazu tradycji. Temu służy przede wszystkim specjalny typ koncertu, podczas którego mistrzowie przedstawiają swoich wychowanków. To wieloletnie działanie przyniosło już wymierne efekty. W głównym koncercie konkursowym od dawna z powodzeniem występują dawni uczniowie, a bywa, że nawet i oni przedstawiają już swoich uczniów. Można zatem powiedzieć, że na Festiwalu występuje co najmniej trzecie pokolenie ludowych wykonawców. Festiwal jest więc dobrym przykładem czynnego podejścia do aktywizacji kulturowej transmisji, a więc i jej ochrony.

Festiwal wywiera też pewien wpływ na przekaz tradycji muzycznych poprzez swoją już wypracowaną strukturę. Wspomniane eliminacje regionalne aktywizują szerokie grona wykonawców. Przykładowo, w 2016 roku w województwie lubelskim w 12 rejonowych przeglądach wzięło udział ponad 200 wykonawców. Zazwyczaj były to także generalne przeglądy dla poszczególnych lokalnych środowisk. Ich uczestnikami są przedstawiciele różnych pokoleń. Można zatem powiedzieć, że Festiwal sprzyja budowie przekazu kulturowego zarówno w płaszczyźnie wertykalnej, jak i horyzontalnej.

Należy jeszcze przywołać inne ważne funkcje, które pełni OFKiŚL w Kazimierzu. W tym miejscu odwołam się tylko do dwóch z nich – poznawczej i ludycznej. Funkcję poznawczą Festiwal realizuje dwukierunkowo. Z jednej strony upowszechnia polską ludową tradycję muzyczną wśród bezpośrednich obserwatorów, czyli widzów, a szerzej – poprzez przekaz medialny, publikacje dokumentacyjne (por. zeszyty z zapisami pieśni i melodii instrumentalnych „Kazimierskie nuty” itp.) – wśród wszystkich zainteresowanych, a z drugiej – kieruje swoje działania także do pochodzących z różnych stron Polski samych wykonawców. W ten sposób depozytariusze (wykonawcy) mają możliwość poznania kultury innych regionów, a przez to – aktywniejszego włączenia swojej kultury w nurt kultury ogólnonarodowej.

Tradycje dudziarskie w Wielkopolsce, 2017, © Narodowy Instytut Dziedzictwa.

Tradycyjne wyścigi kumoterek. Fot. Maciej Baraniak, © Narodowy Instytut Dziedzictwa.

Z kolei funkcja ludyczna ujawnia się co najmniej na dwa sposoby: bezpośrednio w samym Kazimierzu, gdzie jako imprezy towarzyszące organizowane są chociażby sobotnie zabawy ludowe, a także warsztaty tańca tradycyjnego, spotkania towarzyskie itp., ale nie tylko. Festiwal ten – przynajmniej w dosyć powszechnej opinii występujących tu artystów – to przecież doroczne święto kultury ludowej. Bywa, że uczestnicy imprezy przygotowują się do niej przez cały rok. Wyraża się to w ich strojach, atmosferze panującej w trakcie Festiwalu, która przypomina tę na odpuscie, czy kupowaniu pamiątek, a dla najstarszych wykonawców jest to po prostu też czas wolny od ciężkiej rolniczej pracy.

W Polsce podobnych przykładów wieloletnich i ugruntowanych już działań mających na celu ochronę niematerialnego dziedzictwa kulturowego jest znacznie więcej. Można tu przywołać następujące przykłady:

- Doroczne spotkania wiejskich teatrów, funkcjonujące pod nazwą „Ogólnopolski Sejmik Teatrów Wsi Polskiej”. Na finałowym spotkaniu (w 2016 roku już 41.) odbywanym w Tarnogrodzie (woj. lubelskie) występuje zwykle około 15 grup teatralnych (łącznie to około 300 wykonawców), wybranych na 5 spotkaniach regionalnych (Piła-Kaczory – woj. pomorskie, Stoczek Łukowski – woj. lubelskie, Bukowina Tatrzańska – woj. małopolskie oraz Tarnogród – woj. lubelskie). Najbardziej typowy repertuar tych zespołów to sceniczna rekonstrukcja, w tym sensie także upowszechnianie i ochrona, miejscowych obrzędów, zwyczajów i wierzeń, takich jak: różne formy kolędowania, wesela, chrzciny, sobótki, zapusty oraz ogólnie – dawne życie na wsi.
- Organizowane w Wojciechowie pod Lublinem ogólnopolskie spotkania kowali. Przyjęty one dwie formy: „Ogólnopolskie Warsztaty Kowalskie”, które odbyły się już po raz 22., są typowo edukacyjne, określane potocznie jako „szkoła kowalstwa”, a adresowane przede wszystkim do zainteresowanych kowalstwem młodych ludzi, którzy pod okiem mistrzów rzemiosła mogą uczyć się warsztatu i doskonalić nabyte umiejętności i techniki, oraz „Ogólnopolskie Spotkania Kowali” – forum ogólniejsze, poszerzone o refleksję historyczną i kulturową.
- Góralskie „Sabałowe Bajania”, czyli odbywany w Bukowinie Tatrzańskiej konkurs gawędziarzy, instrumentalistów, śpiewaków, družbów i starostów weselnych. W 2016 roku odbyła się już 50. edycja tej imprezy. Jest ona adresowana przede wszystkim do mieszkańców polskich gór i województwa małopolskiego, ale biorą w niej udział także przedstawiciele innych regionów Polski (w roku 2016 byli to mieszkańcy następujących województw: łódzkie, lubuskie, kujawsko-pomorskie, podkarpackie, świętokrzyskie, wielkopolskie, śląskie, podlaskie, a nawet goście ze Słowacji).

Ze względu na liczny udział w tych spotkaniach znacznej grupy wykonawców młodzieżowych można uznać, że „Sabałowe Bajania” w sposób systematyczny i bezpośredni, a więc modelowy, realizują przekaz niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Przykładów takich działań jest oczywiście znacznie więcej. Wszystkie one angażują duże grupy społeczne i są nie tylko chwilowym cytatem z kulturowej pamięci danych grup, ale praktycznie realizują przekaz tradycji. A jako takie winny zyskiwać bardziej znaczące uznanie i wsparcie instytucjonalne. Temu mają służyć kolejne podejmowane działania, które nie wynikają tylko z wytycznych przedstawionych przez Ministra w zarządzeniu skierowanym do członków Rady. Można na zakończenie przypomnieć niektóre z najpilniejszych zadań:

1. Niematerialne dziedzictwo kulturowe musi uzyskać odpowiedni status prawny albo poprzez uchwalenie osobnej ustawy, albo – i to może być łatwiejsza droga – poprzez włączenie tej problematyki do ustaw już obowiązujących w drodze ich nowelizacji.
2. Państwo i samorządy powinny zabezpieczyć chociażby minimalne fundusze na ochronę niematerialnego dziedzictwa.
3. Niematerialnego dziedzictwa nie można traktować jako „zabytku”, a to przede wszystkim ze względu na jego swoistość istnienia i właściwości. Zatem i wszelkie działania związane z jego identyfikacją, ochroną i upowszechnianiem wymagają wyszkolenia odpowiedniej i wyspecjalizowanej kadry pracowniczej.
4. Należy organizacyjnie i merytorycznie przygotować i zaproponować pierwsze wpisy polskich elementów z zakresu niematerialnego dziedzictwa na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości UNESCO i do Rejestru dobrych praktyk.
5. Ochrona i upowszechnianie wartości związanych z niematerialnym dziedzictwem powinny znaleźć swoje miejsce w systemowo pojmowanej dydaktyce. W tej kwestii potrzebne jest współdziałanie różnych ministerstw, np. Kultury, Edukacji, Szkolnictwa Wyższego.
6. Dla upowszechniania samej idei, ale także dyskusji pomiędzy różnymi grupami społecznymi, w tym ekspertami, nad poszczególnymi problemami, należy wdrożyć systemowo funkcjonujące i wspierane przez ośrodki decydenckie wydawnictwa, jak: samodzielne czasopismo, kontynuacja rozpoczętej siłami doraźnymi serii wydawniczej itp.
7. Należy kontynuować rozpoczęte już prace związane z budowaniem list krajowych.
8. Trzeba zintegrować i usystematyzować współdziałanie z różnymi stowarzyszeniami oraz instytucjami kultury (szczególnie regionalnymi), ośrodkami naukowymi itp., które działają w tym obszarze, aby zintensyfikować efektywność wspólnej pracy.

9. Musi być także wyraźniej dostrzegana praca ludzi realizujących program ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego. W pierwszej kolejności należy poszerzyć kadrę specjalistów (na szczeblu centralnym – chociażby w Narodowym Instytucie Dziedzictwa – ale także na szczeblach wojewódzkich).
10. Muszą zostać stworzone bardziej optymalne warunki dla identyfikacji i dokumentacji, analitycznego rozpoznawania oraz upowszechniania i udostępniania zjawisk i wartości z zakresu niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Wymienione wyżej postulaty nie obejmują całokształtu potrzeb. Należy podkreślić, że Polska jest na początku wdrażania idei Konwencji. Ale i ten fakt może mieć także swoje dobre strony. Może dać impuls do opracowania dobrego wieloletniego, ogólnego planu działania i wdrożenia perspektywicznie przemyślanej polityki. Taka postawa na pewno w przyszłości zaowocuje efektywnymi rozwiązaniami.

Bibliografia

- Adamowski, Jan i Katarzyna Smyk. 2013. „Niematerialne dziedzictwo kulturowe – teoria i praktyka”. W *Niematerialne dziedzictwo kulturowe: źródła – wartości – ochrona*, pod redakcją Jana Adamowskiego i Katarzyny Smyk, 9–17. Lublin – Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej; Narodowy Instytut Dziedzictwa.
- Jodełka, Hanna. 2005. „Międzynarodowa ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego”. *Stosunki Międzynarodowe – International Relations* 32 (3–4): 169–87.
- Jodełka-Schreiber, Hanna. 2009. „Niematerialne dziedzictwo kulturowe: idea, prawo, praktyka”. W *Wokół problematyki prawnej zabytków i dzieł sztuki: praca zbiorowa, t. 3*, pod redakcją Wojciecha Szafrąńskiego i Katarzyny Zalaśińskiej, 115–30. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Zalaśińska, Katarzyna. 2013. *Zalecenia dotyczące wdrożenia prawodawstwa UNESCO do polskiego porządku prawnego*. Warszawa: Polski Komitet do spraw UNESCO.

CZĘŚĆ 1.

NIEMATERIALNE DZIEDZICTWO
KULTUROWE I DOBRE PRAKTYKI
W JEGO OCHRONIE

Polityki i praktyki
mające na celu ochronę
niematerialnego dziedzictwa
kulturowego w Chorwacji.

Realizacja *Konwencji*
UNESCO w sprawie ochrony
niematerialnego dziedzictwa
kulturowego z 2003 roku
na terenie Chorwacji

Mirela Hrovatin*
Martina Šimunković**

* Starszy ekspert i doradca, Ministerstwo Kultury, Republika Chorwacji (Ministarstvo kulture Republike Hrvatske),
e-mail: mirela.hrovatin@min-kulture.hr.

** Starszy ekspert i doradca, Ministerstwo Kultury, Republika Chorwacji, e-mail: martina.simunkovic@min-kulture.hr.

Wpisanie elementów zarówno do Krajowego rejestru, jak i na listy UNESCO pogłębiło świadomość znaczenia inicjatyw mających na celu ochronę niematerialnego dziedzictwa kulturowego w kraju i za granicą, w wyżej wspomnianych społecznościach oraz na zewnątrz. Dlatego też podejmuje się coraz więcej działań związanych z ochroną niematerialnego dziedzictwa kulturowego...

Należąc do południowo- i środkowoeuropejskich oraz śródziemnomorskich kręgów kultury i tradycji, Chorwacja posiada cenne dziedzictwo kulturowe i historyczne. Aktywne działania podejmowane przez chorwackie Ministerstwo Kultury (Ministarstvo kulture) wpisują się w wysiłki UNESCO związane z tworzeniem międzynarodowego instrumentu ochrony tradycyjnej kultury już od lat 70. (Bouchenaki 2004). Działania te były szczególnie intensywne w latach 90. Pozwoliło to na włączenie niematerialnego dziedzictwa kulturowego jako specjalnej kategorii do ustawy z 1999 roku dotyczącej ochrony i zabezpieczenia dóbr kultury¹. Przygotowanie zgłoszeń do dwóch edycji programu UNESCO Arcydzieła Ustnego i Niematerialnego Dziedzictwa Ludzkości w roku 2003 oraz 2005 doprowadziło do powstania w 2002 roku specjalnej eksperckiej Komisji ds. Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego (Povjerenstvo za nematerijalnu kulturnu baštinu) w Chorwacji², a w 2004 roku specjalnego Wydziału ds. Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego w Ministerstwie Kultury (Odjel za nematerijalnu kulturnu baštinu), który przygotował pierwsze elementy do wpisania do Krajowego rejestru dóbr kultury Republiki Chorwacji (Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske)³. Rejestr

¹ *Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara*, Narodne Novine [Dziennik Urzędowy] 69/1999, 5 lipca 1999.

² Komisja składa się z siedmiu ekspertów i naukowców zajmujących się określonymi rodzajami niematerialnego dziedzictwa w instytucjach naukowych i eksperckich (wydziałach, muzeach oraz instytutach). Zadaniem Komisji jest zachęcanie do prawnej i praktycznej ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego w Chorwacji oraz do jego zachowania i upowszechniania zarówno na poziomie krajowym, jak i międzynarodowym. Jej członkowie podejmowali aktywne działania związane z wpisaniem elementów na krajową listę, spotykali się z lokalnymi społecznościami w Chorwacji, brali udział w różnych spotkaniach i konferencjach na szczeblu międzynarodowym (ICTM) oraz uczestniczyli w pracach organów UNESCO związanych z NDZK (Komitet Międzyrządowy w latach 2008–2012, Zespół Ewaluacyjny [Evaluation Body] oceniający wnioski nominacyjne).

³ Krajowy rejestr dóbr kultury jest dostępny na stronie internetowej: www.min-kulture.hr/default.aspx?id=6212 (informacje o niematerialnym dziedzictwie kulturowym można znaleźć, wybierając w wyszukiwarce „Vrsta” oraz „nematerijalno kulturno dobro”).

ten został wydany przez Ministerstwo Kultury w formie ogólnodostępnej publikacji. Wkrótce potem, tj. w roku 2005, Chorwacja ratyfikowała *Konwencję UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego* z 2003 roku i wskazała Ministerstwo Kultury jako centralny organ krajowy odpowiedzialny za jej wdrożenie. Solidne podstawy legislacyjne i administracyjne oraz skoordynowana praca społeczności, organizacji pozarządowych, osób fizycznych, ekspertów oraz instytucji państwowych pozwoliły na wpisanie do Rejestru dóbr kultury ponad 150 elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego (stan na rok 2016). Czternaście z nich jest wpisanych na listy UNESCO: Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości oraz Listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego wymagającego pilnej ochrony. Trwają przygotowania związane z umieszczeniem na nich kilku kolejnych elementów, z których jeden ma zostać wpisany do Rejestru dobrych praktyk w dziedzinie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego⁴. Do wdrożenia Konwencji z 2003 roku na Chorwacji przyczynił się w znacznym stopniu Wydział ds. UNESCO (Odjel za UNESCO) w Ministerstwie Kultury, który wpierał prace Wydziału ds. NDZK.

W ostatniej dekadzie Wydział ds. NDZK zintensyfikował i usystematyzował współpracę z ekspercką Komisją ds. Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego oraz różnymi instytucjami (m.in. z instytutami badawczymi i ośrodkami akademickimi), związaną z dokumentowaniem, umieszczaniem na listach i ochroną elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego w Chorwacji. Pierwsze elementy przeznaczone do wpisania do Krajowego rejestru, jak i na listy UNESCO zostały przygotowane bardzo szybko, a komunikacja z depozytariuszami odbywała się głównie za pośrednictwem ekspertów, którzy badali te elementy od wielu lat (Hrovatin 2011). W ostatnich latach wprowadzono specjalną procedurę wpisywania elementów na listę, która zapewnia pełny udział depozytariuszy i usprawnia komunikację dotyczącą przyszłych planów i projektów.

Procedura wpisywania elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego do Krajowego rejestru składa się z kilku etapów (Šimunković 2009, 2015). Propozycje dotyczące wpisów trafiają najpierw do jednego z dziewiętnastu Wydziałów Ochrony (konzervatorski odjeli) w Ministerstwie Kultury⁵, w zależności od lokalizacji danego elementu NDZK. Propozycje mogą być ponadto zgłaszane przez lokalne społeczności, depozytariuszy, organizacje pozarządowe, jak również przez ekspertów, lokalne i regionalne muzea oraz różne instytucje eksperckie i naukowe. Wykorzystywany

⁴ W grudniu 2016 roku na posiedzeniu Komitetu Międzyrządowego Konwencji z 2003 roku w Addis Abebie do Rejestru dobrych praktyk wpisano Ekomuzeum Batana (Ekomuzej Batana, Rovinj) – przyp. red.

⁵ Lista Wydziałów Ochrony w Ministerstwie Kultury: www.min-kulture.hr/default.aspx?id=1721. Dziewiętnaście z nich podlega Ministerstwu Kultury; jeden – miastu stołecznemu Zagrzeb i jest częścią Miejskiego Instytutu Ochrony Zabytków Kultury i Przyrody (Gradski zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode).

jest do tego specjalny formularz zgłoszeniowy stworzony przez ministerstwo, który zawiera podstawowe informacje dotyczące danego elementu (opis, tło historyczne, planowane środki ochrony oraz inne informacje, patrz Załącznik 1). W ramach procesu oceny tworzona jest sieć kontaktów oraz nawiązywana jest współpraca pomiędzy ekspertami z ministerstwa a ekspertami z Komisji ds. NDZK, pełniące funkcje doradcze, oraz innymi partnerami z instytucji eksperckich. Długoletnie badania naukowe oraz ekspertyzy stanowią dobrą podstawę nie tylko do opisanie elementów dziedzictwa niematerialnego, które zostały wpisane do rejestru, ale również do poprawy komunikacji ze społecznościami podczas wdrażania Konwencji z 2003 roku. W badaniach tych uczestniczyły następujące instytucje: Instytut Etnologii i Badań Folklorystycznych (Institut za etnologiju i folkloristiku), Wydział Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu w Zagrzebiu (Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju)⁶, Instytut Języka Chorwackiego i Lingwistyki (Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje), muzea etnograficzne (w Zagrzebiu, Pazin, Splicie, Dubrowniku i w innych miastach) oraz wiele innych organizacji eksperckich: Chorwackie Stowarzyszenie Kulturalne (Hrvatski sabor kulture), Centrum Niematerialnej Kultury Istrii (Centar za nematerijalnu kulturu Istre), Chorwacka Izba Rzemieślnicza (Hrvatska obrtnička komora), Chorwacki Narodowy Zespół Pieśni i Tańca LADO (Ansambl narodnih plesova i pjesama Hrvatske) oraz inne podmioty. Podejmowane przez lokalne społeczności wysiłki związane z ochroną i dokumentowaniem elementów niematerialnego dziedzictwa również przyczyniły się do ich szybkiego wpisania do rejestru.

Wnioski o ustanowienie ochrony dla niematerialnych zasobów kultury mogą być składane przez wszystkie osoby fizyczne i prawne w Republice Chorwacji (osoby indywidualne, społeczności, instytucje, m.in. lokalne muzea dziedzictwa oraz muzea miejskie, organizacje pozarządowe, lokalne i regionalne władze samorządowe, instytucje oraz Wydziały Ochrony w Ministerstwie Kultury).

Kryteria wpisu proponowanego elementu do Krajowego rejestru nie są sztywne, stanowią raczej swego rodzaju „listę kontrolną” warunków, które powinny zostać spełnione, zanim podjęte zostaną dalsze kroki. Kryteria te są określane na podstawie dokumentów UNESCO dotyczących ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz Konwencji z 2003 roku:

- Element należy do jednej lub więcej kategorii niematerialnego dziedzictwa, zgodnie z art. 9 ustawy dotyczącej ochrony i zabezpieczania dóbr kultury (niematerialne zasoby kultury jako wyraz duchowych korzeni mogą przybierać różne formy i być przekazywane ustnie lub w inny sposób; zalicza się do nich zwłaszcza: 1. język, dialekty, mowy, toponimy, ustne przekazy

⁶ Więcej informacji o Wydziale Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu w Zagrzebiu można znaleźć na stronie www.ffzg.unizg.hr/etno.

oraz literaturę oralną każdego rodzaju; 2. twórczość ludową w dziedzinie muzyki, tańca, zabawy, obyczajów, uroczystości, rytuałów oraz innych tradycyjnych i ludowych wartości; 3. tradycyjną sztukę i rzemiosło).

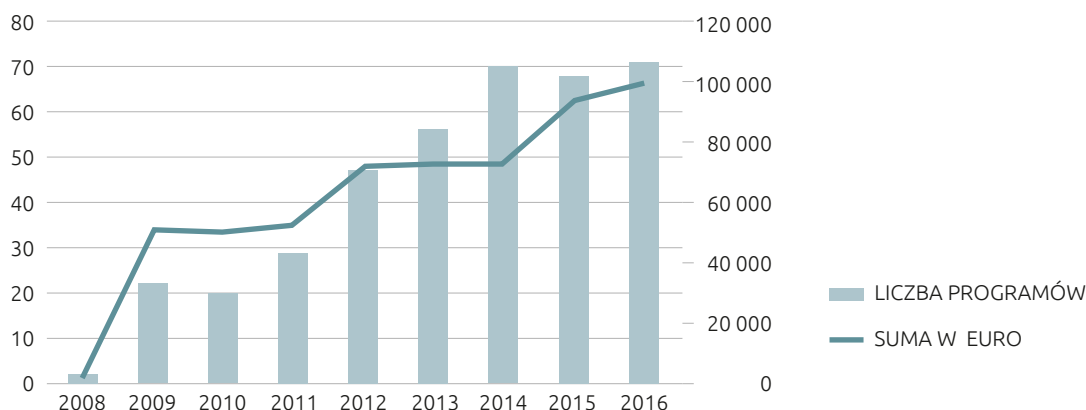
- Element jest zgodny z międzynarodowymi instrumentami dotyczącymi praw człowieka, wymaga od społeczności wzajemnego szacunku i jest zgodny z zasadą zrównoważonego rozwoju.
- Społeczność uznała element za część swojego dziedzictwa kulturowego.
- Element daje społeczności oraz jednostkom poczucie tożsamości i ciągłości.
- Element jest częścią społeczności i jest przekazywany oraz nieustannie odtwarzany.
- Element przyczynia się do zwiększenia różnorodności NDZK w Krajowym rejestrze, świadcząc o różnorodności kulturowej i ludzkiej kreatywności.
- Element jest zgłaszany za dobrowolną, uprzednią i świadomą zgodą danej społeczności, która uczestniczyła wcześniej we wszystkich etapach jego identyfikowania, definiowania, dokumentowania oraz zgłaszania.
- Do wyżej wspomnianej zgody danej społeczności dołączana jest odpowiednia dokumentacja oraz możliwe do wykonania środki ochronne zgodnie z oficjalnym formularzem zgłoszeniowym, na którym składany jest wniosek o ustanowienie ochrony dla niematerialnych zasobów kultury.

Przed dokonaniem wpisu do depozytariuszy zostaje przesłany oficjalny dokument uchwały (aktu prawnego, na mocy którego element zostaje wpisany do Krajowego rejestru), aby mogli oni sprawdzić jego treść i potwierdzić swoją zgodę na wpis. Ostatnim krokiem jest potwierdzenie wpisu w Krajowym rejestrze przez Komisję Ekspertów ds. Określania Właściwości Dóbr Kultury (Stručno povjerenstvo za utvrđivanje svojstva kulturnog dobra). Jest to specjalny organ ekspercki w Ministerstwie Kultury, który wpisuje do Krajowego rejestru dóbr kultury elementy należące zarówno do ruchomego i nieruchomego dziedzictwa materialnego, jak i dziedzictwa niematerialnego. Fakt, że końcowy etap procedury wpisu elementów do Krajowego rejestru jest taki sam dla wszystkich rodzajów dziedzictwa, w znaczący sposób przyczynił się do podniesienia świadomości wartości dziedzictwa niematerialnego, mimo że w kręgach ekspertów to dziedzictwo materialne było przez długi czas uznawane za ważniejsze. Ponadto Komisja Ekspertów ds. Określania Właściwości Dóbr Kultury opiera się niemal wyłącznie na decyzji Komisji ds. NDZK, co jest gwarancją stosowania specjalnego podejścia przy ocenie wniosku o wpisanie do Krajowego rejestru elementu NDZK. Po podjęciu ostatecznej decyzji przez Komisję Ekspertów *Uchwała* (Rješenje) jest oficjalnie przesyłana do depozytariuszy oraz lokalnych władz samorządowych, co zapewnia bardziej aktywne

podejmowanie działań ochronnych. System monitorowania wpisanych elementów NDZK wykorzystuje ekspertów z Ministerstwa Kultury oraz z Wydziału Ochrony, który odpowiada za dany obszar geograficzny. Monitorowanie koncentruje się na określonych społecznościach na danych obszarach oraz na konkretnych działaniach w zakresie ochrony, które są przez nie podejmowane. Przygotowując okresowe raporty, eksperci z ministerstwa korzystają z różnych informacji na temat wpisanych elementów NDZK, które są nieustannie gromadzone przez inne instytucje w ramach zwykłej działalności badawczej.

Wpisanie elementów zarówno do Krajowego rejestru, jak i na listy UNESCO przyczyniło się w istotny sposób do podniesienia świadomości co do znaczenia ochrony NDZK w Chorwacji oraz w sąsiednich krajach. Dlatego też liczba działań związanych z ochroną NDZK ciągle rośnie. Od roku 2008 możliwe jest również uzyskanie wsparcia finansowego na programy ochrony NDZK od Ministerstwa Kultury, które raz w roku ogłasza nabór wniosków dotyczących potrzeb publicznych w zakresie kultury. Co roku ministerstwo zapewnia finansowanie około 70 programom ochrony NDZK. W okresie od 2008 do 2016 roku przyznano wsparcie około 300 różnym projektom (patrz Wykres 1). Działania w ramach programów obejmują: przekazywanie, wzmacnianie, prezentowanie, badanie i dokumentowanie poprzez edukację formalną i nieformalną, warsztaty, kursy, zajęcia dydaktyczne, wystawy, festiwale oraz nagrywanie materiałów audiowizualnych i wytwarzanie wszelkich materiałów powiązanych (Hrovatin 2016). Takie wsparcie ułatwia również rozpoczęcie,

Wykres 1: Wzrost liczby programów mających na celu ochronę NDZK oraz funduszy państwowych na to przeznaczanych od 2008 roku w Chorwacji.

kontynuowanie i opracowywanie różnorodnych programów ochrony NDZK, w tym upowszechnianie takich elementów, jak zabawy, zwyczaje kulinarne i rytuały pokazywane publiczności. Instytucje eksperckie i naukowe, jak również ministerstwo ze swoim Wydziałem ds. NDZK oraz dziewiętnastoma Wydziałami Ochrony przyczyniają się do współpracy nie tylko z depozytariuszami, ale również z lokalnymi władzami, które zapewniają wsparcie dla coraz liczniejszych wydarzeń i festiwali, popularyzują osiągnięcia dotyczące ochrony dziedzictwa oraz zachęcają młodzież do uczestniczenia w nich i zdobywania wiedzy.

Odkąd nastąpiła intensyfikacja programów, władze lokalne i państwowe zapewniają coraz większe wsparcie techniczne i finansowe przeznaczone na ochronę NDZK, m.in. dla organizacji pozarządowych, instytucji badawczych i placówek oświatowych, oraz na włączenie NDZK do różnych lokalnych i krajowych programów i projektów edukacyjnych, naukowych i rozwojowych. Szczególną uwagę zwraca się na programy tworzone przez mniejszości zamieszkujące Chorwację, które również korzystają ze wsparcia.

Programy podnoszące świadomość są realizowane podczas wystaw, festiwali, prelekcji, warsztatów, dni otwartych oraz innych działań adresowanych do ogółu społeczeństwa, a zwłaszcza do dzieci w wieku szkolnym. Różnorodne organy rządowe, stowarzyszenia kulturalne i artystyczne, eksperci oraz depozytariusze w domach kultury i innych regionalnych ośrodkach w całym kraju realizują programy artystyczne promujące tradycyjne rzemiosło. Na przykład Muzeum „Stara Wieś” w miejscowości Kumrovec (Muzeum „Staro selo”) produkuje drewniane zabawki i pierniki. W ramach programów ochrony dziedzictwa w miejscowościach Lepoglava i Pag (produkcja koronek), Islam Grčki (śpiew *ojkanje*) i innych organizowane są różne warsztaty. W większości przypadków są to wydarzenia otwarte dla wszystkich.

Media publiczne, takie jak gazety i czasopisma, stacje nadawcze, stacje telewizyjne oraz strony internetowe również odgrywają ważną rolę w podnoszeniu świadomości. Pokazują one wiele filmów dokumentalnych i raportów dotyczących tradycyjnej kultury, przygotowanych przez specjalny Dział Audycji o Kulturze Ludowej i Oralnej (Odsjek emisija pučke i predajne kulture), natomiast krajowa chorwacka telewizja pełni ważną funkcję edukacyjną i podnosi świadomość znaczenia i wartości niematerialnego dziedzictwa kulturowego w Chorwacji.

Mobilna wystawa *Chorwackie dziedzictwo niematerialne na listach UNESCO* podróżuje po całej Chorwacji oraz poza jej granicami od roku 2011, prezentując czternaście elementów z Chorwacji, które zostały wpisane na listy UNESCO. Została ona przygotowana z inicjatywy Ministerstwa Kultury, we współpracy z ekspertami z Muzeum Etnograficznego w Zagrzebiu (Etnografski muzej

u Zagrebu). Na wystawie prezentowane są filmy, artykuły, fotografie, mapy oraz inne przedmioty związane z poszczególnymi dobrami kultury wpisanymi na listy UNESCO. Celem wystawy jest wspieranie dialogu międzykulturowego i przybliżenie tego dziedzictwa ludziom na całym świecie, a ponadto zwiększenie ogólnej świadomości znaczenia i potrzeby ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Efekty wpisania elementów NDZK Chorwacji na listy UNESCO są widoczne również w projektach kilku organizacji. Na przykład Chorwacka Krajowa Izba Turystyki (Hrvatska turistička zajednica) zapoczątkowała i opracowała projekt polegający na prezentowaniu plakatów o tematyce etnicznej z motywami najbardziej tradycyjnych zwyczajów i strojów ludowych w Chorwacji. Oprócz treści wizualnych plakaty zawierają również krótkie informacje o bogactwie chorwackiego dziedzictwa tradycyjnego, a w szczególności elementów wpisanych na listy UNESCO. W roku 2012 Poczta Chorwacka (Hrvatska pošta) wydała cztery nowe okolicznościowe znaczki pocztowe o wspólnej tematyce: „Chorwackie niematerialne dziedzictwo kulturowe wpisane na Listę reprezentatywną UNESCO”⁷.

Odkąd w Chorwacji zintensyfikowano działania związane z wpisywaniem NDZK na listy, dziedzictwo to zostało włączone do corocznego programu Europejskich Dni Dziedzictwa, koordynowanego przez Ministerstwo Kultury. W roku 2008 ministerstwo zorganizowało to wydarzenie we współpracy z Muzeum Etnograficznym w Zagrzebiu pod hasłem „Skarby wiedzy i umiejętności”. Elementy NDZK wpisane do Krajowego rejestru, wraz z systemem ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego w Chorwacji, były prezentowane w formie wystawy oraz interaktywnej płyty CD. Przedstawiono również wysiłki UNESCO mające na celu ochronę niematerialnego dziedzictwa kulturowego. W roku 2016 niematerialne dziedzictwo kulturowe było ponownie głównym tematem EDD, tym razem jednak szczególny nacisk położono na społeczność, zgodnie z zaleceniem Rady Europy. Inna wystawa, *Lokalne zajednice kao čuvari baštine* (Lokalne społeczności jako depozytariusze dziedzictwa), została przygotowana w celu przedstawienia różnych społeczności, organizacji pozarządowych oraz indywidualnych osób, które podejmują działania w zakresie ochrony (dokumentowanie, przekazywanie, upowszechnianie). W obu przypadkach informacje na temat różnych wydarzeń i działań związanych z ochroną NDZK w Chorwacji umieszczono w specjalnej broszurze przygotowanej z okazji chorwackich EDD⁸.

⁷ Więcej informacji o projekcie dotyczącym znaczków pocztowych można znaleźć na stronie www.posta.hr/print.aspx?id=4685.

⁸ Więcej informacji o Europejskich Dniach Dziedzictwa i broszurach można znaleźć na stronie www.min-kulture.hr/default.aspx?id=7216.

Pula: jarmark tradycyjnych potraw i żywności ekologicznej, 2014. Fot. Andreas Kancelar,
© Muzeum Etnograficzne Istrii.

Polityka promowania różnych form muzyki i występów była najlepiej widoczna na 44. Międzynarodowym Festiwalu Folkloru (Međunarodna smotra foklora), który był poświęcony globalnym działaniom mającym na celu ochronę niematerialnego dziedzictwa kulturowego prowadzonym przez państwa członkowskie UNESCO. Wszyscy uczestnicy festiwalu reprezentowali elementy NDZK wpisane do krajowych rejestrów, a w niektórych przypadkach również na Listę reprezentatywną UNESCO. Taka tematyka festiwalu została wybrana między innymi ze względu na Międzynarodową Dekadę Zbliżenia Kultur (2013–2022).

W roku 2013 program odbywającego się co roku koncertu chorwackiego Narodowego Zespołu Pieśni i Tańca LADO, profesjonalnego narodowego zespołu folklorystycznego, opierał się na niematerialnym dziedzictwie kulturowym wpisanym zarówno do Krajowego rejestru, jak i na listy UNESCO. Zespół LADO zaprezentował chorwackie pieśni, tańce oraz zwyczaje, które są wpisane na te listy, adaptując je na potrzeby występu scenicznego. Była to niepowtarzalna możliwość, by szersza publiczność mogła zobaczyć, usłyszeć i poczuć wpisane elementy, mimo że istnieją one tylko w lokalnych społecznościach.

Ponadto w całym kraju jest realizowanych wiele programów edukacyjnych i podnoszących świadomość (Šimunković 2014). Ogólne wiadomości na temat niematerialnego dziedzictwa kulturowego są zawarte w programie szkoły podstawowej. W roku 2011 zaprezentowano publiczności podręcznik UNESCO dla szkół pt. *Światowe dziedzictwo w rękach młodzieży*. Zawiera on pierwszy opublikowany w Chorwacji spis wszystkich elementów materialnego dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego oraz dziedzictwa niematerialnego wpisanych na listy UNESCO. Podręcznik ma służyć jako nowoczesna pomoc dydaktyczna, którą nauczyciele mogą wykorzystywać podczas zajęć szkolnych i pozalekcyjnych, by uświadomić młodzieży potrzebę ochrony tych elementów.

W zależności od umiejętności i zainteresowań nauczycieli, w chorwackich szkołach są realizowane działania mające na celu podnoszenie świadomości oraz nauczanie tradycyjnego know-how. Przykładowo, do programu w klasie stolarstwa w szkole średniej w mieście Oroslavje na północy Chorwacji została włączona nauka wytwarzania dziecięcych zabawek. Dla osób, które są tym zainteresowane, ale nie posiadają niezbędnych umiejętności, organizowane są specjalne kursy i szkolenia – nie tylko przez szkoły, ale także przez różne instytucje. Uczestnicy tych kursów zaczynają od podstaw, rozwijając swoje umiejętności i talenty. Na przykład Uniwersytet Otwarty (Open University) w Ivancu uruchomił kurs koronkarstwa, którego uczestnicy mogą wpisać uzyskane kwalifikacje do swojej oficjalnej historii zatrudnienia.

Kornati: wznoszenie i odnawianie murów z kamienia bez użycia zaprawy, 2015. Fot. Vilma Stopfer, © Association 4 grada Dragodid.

Podczas realizacji różnych projektów Chorwacja nawiązała też bardzo dobrą międzynarodową współpracę w zakresie NDZK, która uwzględnia również samych depozytariuszy. Niektóre programy wspierane ze środków UE obejmują również niematerialne dziedzictwo kulturowe, które jest ważnym motorem rozwoju regionalnego i współpracy transgranicznej. Na poziomie eksperckim i naukowym Chorwacja uczestniczyła w wielu konferencjach i brała aktywny udział w międzynarodowych spotkaniach UNESCO oraz w pracach międzyrządowych i eksperckich organów UNESCO (Hrovatin 2016a). Ponadto Chorwacja jest stałym członkiem Regionalnego Centrum Ochrony NDZK w Europie Południowo-Wschodniej (Centrum UNESCO Kategoria 2) w Sofii (Bułgaria) od chwili jego utworzenia w roku 2011. Specjalny Wydział ds. UNESCO w Ministerstwie Kultury oraz Chorwacki Komitet Narodowy ds. UNESCO (Hrvatsko povjerenstvo za UNESCO) również podejmują aktywne działania, by podnieść świadomość wartości niematerialnego dziedzictwa kulturowego i promować je zarówno w Chorwacji, jak i za granicą. Międzynarodowa współpraca polega też na przygotowywaniu wielonarodowych zgłoszeń elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz wdrażaniu projektów w zakresie ochrony współfinansowanych ze źródeł krajowych i międzynarodowych.

„Morskie tradycje w Rovinju” oraz „Tradycyjne wznoszenie budowli z kamienia bez użycia zaprawy” są przykładami dobrych praktyk w zakresie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego w lokalnych społecznościach, obejmujących różnorodne działania i zapewniających efektywną współpracę depozytariuszy i ekspertów z władzami lokalnymi i państwowymi. W Rovinju depozytariusze byli zaangażowani w tworzenie Projektu Batana Ecomuseum⁹ już od samego początku, ponieważ to właśnie oni go zainicjowali, obawiając się, że ich tradycyjne dziedzictwo wkrótce przestanie istnieć (pieśni, interakcje społeczne, wiedza oraz umiejętność budowania tradycyjnych drewnianych łodzi *batana*). Lokalna społeczność wpadła również na dobry pomysł, by zaangażować eksperta posiadającego doświadczenie w zarządzaniu kulturą, co pomogło w uruchomieniu długoterminowych projektów w zakresie ochrony i zrównoważonego rozwoju i zapewniło aktywne zaangażowanie lokalnej społeczności. Pomysły depozytariuszy oraz ekspertów cieszyły się również poparciem lokalnych władz, dzięki czemu rozpoczęto wdrażanie tego projektu. Zrealizowano wiele działań i osiągnięto różne rezultaty, a wszystko to przyczyniło się do zachowania lokalnego niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz jego włączenia do codziennego życia.

⁹ Więcej informacji o projekcie można znaleźć na stronie www.batana.org.

Drugim przykładem jest technika budowania z kamienia bez użycia zaprawy. Projekt ten został zainicjowany przez organizację pozarządową dysponującą interdyscyplinarnym zespołem ekspertów. Działania w zakresie ochrony były ukierunkowane na lokalne społeczności zamieszkujące wybrzeże Adriatyku i nastawione na zachowanie szybko zanikającego know-how oraz wykorzystanie tej techniki w nowym kontekście. Po kilku latach realizacji wspomnianej inicjatywy organizacja pozarządowa Dragodid zaczęła stopniowo otrzymywać wsparcie techniczne i finansowe zarówno od lokalnych władz, jak i od państwa¹⁰. Co więcej, projekt ten łączy depozytariuszy, lokalne społeczności oraz różnych innych interesariuszy zajmujących się ochroną tego elementu niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Obydwa przykłady pokazują, że takie wielopoziomowe podejście do ochrony elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego prowadzi do zabezpieczenia ich żywotności i włączenia ich do codziennego życia, przyczynia się do zrównoważonego rozwoju i ochrony przyrody, wzmacnia spójność społeczną, pozwala na kontrolowane prezentowanie tych elementów w turystyce i jest motorem lokalnego rozwoju.

Podsumowując, Ministerstwo Kultury zapewnia ogólne oraz finansowe wsparcie dla osób i instytucji zajmujących się badaniem, prezentowaniem i pielęgnowaniem niematerialnego dziedzictwa. Niematerialne dziedzictwo kulturowe oraz zobowiązanie do jego ochrony i promocji jest istotnym elementem strategii ministerstwa. Nieustanna praca ekspertów, zarówno w ministerstwie, jak i w innych instytucjach, w dużym stopniu przyczyniła się do usprawnienia i lepszej organizacji działań mających na celu ochronę i zabezpieczenie dziedzictwa niematerialnego w Chorwacji.

Wpisanie elementów zarówno do Krajowego rejestru, jak i na listy UNESCO pogłębiło świadomość znaczenia inicjatyw mających na celu ochronę niematerialnego dziedzictwa kulturowego w kraju i za granicą, w wyżej wspomnianych społecznościach oraz na zewnątrz. Dlatego też podejmuje się coraz więcej działań związanych z ochroną niematerialnego dziedzictwa kulturowego, a wiele instytucji wspiera realizację projektów zainicjowanych przez lokalne społeczności i innych interesariuszy.

Możemy również zaobserwować, że społeczeństwo jest coraz bardziej świadome wyjątkowej wartości niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz przekonane, że odpowiedzialność za jego ochronę i przekazywanie przyszłym pokoleniom powinna spoczywać na depozytariuszach, lokalnych społecznościach oraz odpowiednich instytucjach, ponieważ jest to istotne

¹⁰ Więcej informacji o projekcie można znaleźć na stronie www.dragodid.org.

dla tożsamości lokalnej społeczności, narodu lub mniejszości. Jeszcze nie tak dawno nie doceniano wartości niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz jego znaczenia dla architektury, archeologii i zabytków ruchomych i nie było ono chronione w wystarczającym stopniu. Dzięki wielu działaniom podejmowanym w związku z ochroną oraz wpisywaniem elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego na listy, w Chorwacji podejście to uległo w ostatnich latach zmianie. Mimo że niektóre kwestie wciąż wymagają rozwiązania (takie jak prawa własności intelektualnej, wprowadzanie produktów na rynek czy masowa turystyka), wzmocnienie procedury administracyjnej, wspieranie i zachęcanie do realizacji nowych projektów, dbanie o zrównoważony charakter programów i żywotność niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz jego włączenie do programów edukacyjnych przyczyniło się do usystematyzowania oraz poprawy jego ochrony w Chorwacji. Na szczeblu lokalnym i regionalnym, oprócz wspomnianych dziesiętnastu Wydziałów Ochrony oraz specjalnych sektorów ds. kultury w lokalnych organach administracyjnych, liczne regionalne i lokalne muzea historyczne i etnograficzne, organizacje pozarządowe oraz amatorskie stowarzyszenie kulturalne i artystyczne również angażują się w ochronę niematerialnego dziedzictwa; także organizacje turystyczne stają się coraz bardziej aktywne pod tym względem. Zgodnie z zasadą oddolnego charakteru działań związanych z popularyzowaniem i upowszechnianiem niematerialnego dziedzictwa kulturowego depozytariusze sami uczestniczą w podnoszeniu świadomości wartości tradycyjnego dziedzictwa jako niepowtarzalnego skarbu, który zapewnia kulturową różnorodność i demokrację zarówno na poziomie narodowym, jak i lokalnym. Co więcej, globalne zagrożenia dla niematerialnego dziedzictwa kulturowego, takie jak negatywne aspekty globalizacji, migracja, industrializacja czy zanieczyszczenie środowiska, zmuszają nas wszystkich do podnoszenia świadomości co do jego wartości i znaczenia nie tylko na poziomie lokalnym i krajowym, ale również jako części globalnego dziedzictwa.

Bibliografia

Bouchenaki, Mounir, red. 2004. *Museum International* t. 56, z. 1–2. Wiley-Blackwell.

Hrovatin, Mirela. 2011. „Registriranje i očuvanje nematerijalnih kulturnih dobara u Hrvatskoj [Prowadzenie listy niematerialnych dóbr kultury oraz ich ochrona w Chorwacji]”. W *Zbornik radova sa Međunarodnog skupa*

Craftattract – Tradicijnski obrti: nove atrakcije za kulturni turizam [Zbiór artykułów Craftattract – Tradycyjne rzemiosło: nowe atrakcje dla turystyki kulturowej], pod redakcją Goranki Horjan, 21–30. Gornja Stubica: Muzeji Hrvatskog zagorja. Data dostępu: 12 września 2016. <http://www.craftattract.com/pdf/Zbornik-Craftattract.pdf>.

Hrovatin, Mirela. 2016a. „A Short Overview of the ICH Safeguarding Policy in Croatia [Krótki przegląd polityki dotyczącej ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego w Chorwacji]”. W *The Contribution of UNESCO Member States of South-Eastern Europe to the Implementation of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. A Jubilee Edition Dedicated to the 70th Anniversary of UNESCO* [Wkład państw członkowskich UNESCO z Europy Południowo-Wschodniej we wdrażanie Konwencji w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Wydanie jubileuszowe z okazji 70. rocznicy powstania UNESCO], pod redakcją Migleny Iwanowej, 93–104. Sofia: Regional Centre for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage in South-Eastern Europe under the auspices of UNESCO. Data dostępu: 11 września. http://www.unesco-centerbg.org/wp-new/wp-content/uploads/2016/05/izdanie_UNESCO_print-last.pdf.

Hrovatin, Mirela. 2016b. *Izložba Lokalne zajednice kao čuvari baštine, Zagreb, Muzej Mimara, 20.–28/9/2016 / Exhibition Local Communities as Heritage Keepers, Zagreb, Mimara Museum, 20.–28/9/2016* [Wystawa pod tytułem „Lokalne społeczności jako depozytariusze dziedzictwa”]. Zagreb: Ministarstvo kulture Republike Hrvatske. Data dostępu: 11 października. https://issuu.com/narodni.muzej.zadar/docs/katalog_zajednice.

Šimunković, Martina. 2009. „Nematerijalna kulturna dobra i zaštita kulturne baštine [Niematerialne dobra kultury oraz ochrona dziedzictwa kulturowego]”. W *Slavonija, Baranja i Srijem: vrela europske civilizacije. Katalog izložbe* [Slavonija, Baranja i Srijem: źródła europejskiej cywilizacji. Katalog wystawy], pod redakcją Vesny Kusin i Branki Šulc, 183–87. Zagreb: Galerija Klovićevi dvori.

Šimunković, Martina. 2014. „Promocija nesnovne kulturne dediščine na Hrvaškem / Promotion of the Intangible Cultural Heritage in Croatia [Promocja niematerialnego dziedzictwa kulturowego w Chorwacji]”. W *Promocija nesnovne kulturne dediščine: ob deseti obletnici Unescove Konvencije* [Promocja niematerialnego dziedzictwa kulturowego: 10. rocznica Konwencji UNESCO], pod redakcją Anji Jerin, Tjašy Židarič, Neny Židov, 78–85. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej. Data dostępu: 16 września 2016. http://www.etno-muzej.si/files/unesco_obleznica_web_1.pdf.

Šimunković, Martina. 2015. „Nematerijalna kulturna baština u Republici Hrvatskoj i sustav njene zaštite / Intangible Cultural Heritage in the Republic of Croatia and Its Conservation [Niematerialne dziedzictwo kulturowe w Republice Chorwacji oraz jego ochrona]”. W *Nacionalni katalog »Ruralni turizam Hrvatske« / National Catalogue Rural Tourism in Croatia* [Krajowy katalog „Agroturystyka w Chorwacji”], pod redakcją Leily Krešić-

-Jurić i Vesny Rajković, 12–17. Zagreb: Hrvatska gospodarska komora. Data dostępu: 18 września 2016.
<http://www.hgk.hr/documents/hgkatalogruralniturizamhrvatskeweb57728ea64487b.pdf>.

Ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego na Łotwie: wkład organizacji pozarządowych

Gita Lancere*
Anita Vaivade**

* Główny ekspert w dziedzinie folkloru, Łotewskie Narodowe Centrum Kultury (Latvijas Nacionālais kultūras centrs), Ryga, Łotwa, e-mail: Gita.Lancere@lnkc.gov.lv.

** Adiunkt, dr, Łotewska Akademia Kultury (Latvijas Kultūras akadēmija), Ryga, Łotwa, e-mail: anita.vaivade@lka.edu.lv.

Łotewski folklor ma ponad tysiącletnią tradycję; zidentyfikowano i udokumentowano ponad 30 tys. melodii oraz 1,2 mln tekstów pieśni ludowych. Stanowią one znaczące źródło niematerialnego dziedzictwa kulturowego Łotwy i pozostają częścią znacznie większego i zróżnicowanego dziedzictwa.

Łotwa, jeden z trzech krajów bałtyckich, jest położona w regionie bałtyckim w północnej Europie. Zamieszkuje ją około 2 mln obywateli: rdzenni mieszkańcy, czyli Łotysze i Liwowie, oraz przedstawiciele różnorodnych mniejszości etnicznych. Językiem urzędowym jest język łotewski, należący do grupy języków indoeuropejskich. Łotewski i litewski to tak naprawdę jedyne języki bałtyckie, które przetrwały do dnia dzisiejszego. W okresie od XIII do XX wieku Łotwa znajdowała się pod obcym panowaniem (niemieckim, szwedzkim, rosyjskim). Mimo to ludność, która zamieszkuje obecne terytorium kraju, zachowała swoją kulturę, przekazując ją z pokolenia na pokolenie poprzez język i tradycje. Odrębna łotewska tożsamość narodowa zaczęła się kształtować w XIX wieku. Kluczową rolę odegrało w tym kilka kulturalnych i społecznych inicjatyw – m.in. Łotewski Festiwal Pieśni i Tańca (Vispārējie Latviešu Dziesmu un Deju Svētki), który odbył się po raz pierwszy w 1873 roku, dając początek tradycji kultywowanej do dziś. Kolejnym takim wydarzeniem była publikacja obszernej kolekcji łotewskich pieśni ludowych (Latvju Dainas, 1894–1915), skatalogowanych w Zbiorze Pieśni Ludowych, który został wpisany w 2001 roku na Listę Programu UNESCO „Pamięć Świata”. Łotewski folklor ma ponad tysiącletnią tradycję; zidentyfikowano i udokumentowano ponad 30 tys. melodii oraz 1,2 mln tekstów pieśni ludowych. Stanowią one znaczące źródło niematerialnego dziedzictwa kulturowego Łotwy i pozostają częścią znacznie większego i zróżnicowanego dziedzictwa.

Państwowy system wsparcia niematerialnego dziedzictwa kulturowego

Polityka dotycząca dziedzictwa kulturowego jest na Łotwie prowadzona już od niemal stu lat. Po uzyskaniu niepodległości w 1918 roku dążenia związane z identyfikacją i konsolidacją dziedzictwa kulturowego szybko stały się integralnym elementem polityki w zakresie kultury, edukacji, stypendiów i działalności organizacji pozarządowych w stolicy oraz w innych regionach kraju. Kontynuacja tych działań stała się możliwa dopiero w 1991 roku, kiedy Łotwa ponownie odzyskała niepodległość.

Republika Łotewska przystąpiła do *Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego* (NDZK) 14 stycznia 2005 roku. W chwili obecnej na listach NDZK UNESCO znajdują się dwa elementy z Łotwy: „Bałtyckie festiwale pieśni i tańca” – wpisane w 2008 roku na Reprezentatywną listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości oraz „Przestrzeń kulturowa Suiti” – wpisana w 2009 roku na Listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego wymagającego pilnej ochrony. Od czasu przystąpienia Łotwy do Konwencji główną instytucją odpowiedzialną za jej realizację było Ministerstwo Kultury Republiki Łotewskiej (Latvijas Republikas Kultūras ministrija). Ministerstwo opracowuje ramy prawne dla ochrony NDZK i określa odpowiednie krajowe polityki i strategie w tej dziedzinie. Łotewskie Narodowe Centrum Kultury (Latvijas Nacionālais kultūras centrs) wdraża krajową politykę kulturalną oraz programy związane z NDZK, koordynuje realizację polityki państwa, zapewnia konsultacje dla gmin i społeczności, prowadzi odpowiednią dokumentację oraz działania informacyjno-popularyzacyjne, realizuje projekty podnoszące świadomość i jest organem państwowym odpowiedzialnym za organizowanie głównych krajowych uroczystości i festiwali (w tym Łotewskiego Festiwalu Pieśni i Tańca).

Polityka i ramy prawne

Efektorem nieprzerwanej pracy wielu ekspertów z różnych dziedzin było przyjęcie przez łotewski parlament (Saeima) ustawy o niematerialnym dziedzictwie kulturowym w dniu 29 września 2016 roku¹. Ustawa ta określa zakres odpowiedzialności wszystkich podmiotów zaangażowanych w ochronę niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Ramy prawne, które zostały stworzone przez łotewskie

¹ *Nemateriālā kultūras mantojuma likums*, Latvijas Vēstnesis [Łotewski Dziennik Urzędowy] nr 204 (5776), 20 października 2016; tłumaczenie tego i kolejnych cytowanych aktów prawnych na język angielski jest opublikowane na oficjalnym portalu dotyczącym krajowego ustawodawstwa Łotwy (www.likumi.lv).

państwo w celu zapewnienia zrównoważonego rozwoju NDZK, obejmują również przyjętą wcześniej (16 czerwca 2005 roku) ustawę dotyczącą festiwali pieśni i tańca². Ma ona na celu zachowanie, rozwój i przekazywanie tradycji festiwali pieśni i tańca kolejnym pokoleniom. Ramy polityki są określone w Koncepcji ochrony NDZK Łotwy (z 2008 roku) oraz w Planie ochrony i rozwoju tradycji festiwali pieśni i tańca (przyjętym w 2016 roku).

Ramy finansowe

Głównym krajowym źródłem finansowania ochrony NDZK na Łotwie jest Państwowa Fundacja Kapitału Kultury (Valsts Kultūrkapitāla Fonds), która prowadzi program wspierający kulturę tradycyjną. Ta państwowa spółka typu non-profit rozpoczęła swoją działalność w 1998 roku. Zasoby finansowe Fundacji obejmują: środki z budżetu państwa pochodzące z ogólnych rocznych przychodów w kwocie określonej przez ustawę dotyczącą budżetu państwa, wpłaty i darowizny od osób fizycznych, w tym od cudzoziemców, a także inną pomoc finansową oraz dochody z działalności gospodarczej Fundacji³. Również europejskie fundusze strukturalne i inwestycyjne są dostępne na cele związane z rozwojem regionalnym, w tym NDZK. Fundusze strukturalne mogą być wykorzystywane na rozwój infrastruktury, natomiast regionalne programy współpracy – na działania promocyjne, imprezy i komunikację. Programy rozwoju obszarów wiejskich mogą być pomocne przy organizowaniu różnych lokalnych inicjatyw, zakupie sprzętu itd.

Interesariusze

Istnieje szereg podmiotów, które zajmują się zrównoważonym rozwojem NDZK na Łotwie. Są to gminy, organizacje pozarządowe, instytucje badawcze i oświatowe (Archiwa Łotewskiego Folkloru w Instytucie Literatury, Folkloru i Sztuki Uniwersytetu Łotewskiego – Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūta Latviešu folkloras krātuve; Instytut Historii Łotwy Uniwersytetu Łotewskiego – Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts; Łotewska Akademia Muzyczna im. Jāzepsa Vītolsa – Jāzepsa Vītola Latvijas Mūzikas akadēmija; a także Łotewska Akademia Kultury – Latvijas Kultūras akadēmija, gdzie w 2017 roku powstała Katedra UNESCO ds. polityki i prawa dotyczących niematerialnego dziedzictwa kulturowego). Wśród aktywnie działających podmiotów znajdują się również instytucje pamięci, takie jak muzea (m.in. Łotewski Skansen Etnogra-

² *Dziesmu un deju svētku likums*, Latvijas Vēstnesis nr 99 (3257), 28 czerwca 2005.

³ *Valsts Kultūrkapitāla fonda likums*, Latvijas Vēstnesis nr 161 (2926), 14 listopada 2003.

Domowa produkcja wódki, 2008. Fot. Uģis Pucens.

Wystawa *Ludowa farmacja* podczas Forum Kultury Współczesnej „Baltā Nakts” (Biała noc), 2010. Fot. Signe Pucena.

ficzny – Latvijas Etnogrāfiskais brīv dabas muzejs; Łotewskie Narodowe Muzeum Historyczne – Latvijas Nacionālais vēstures muzejs), biblioteki (m.in. Biblioteka Narodowa Łotwy – Latvijas Nacionālā bibliotēka), a także archiwa (m.in. Narodowe Archiwum Łotwy – Latvijas Nacionālais arhīvs).

Wkład organizacji pozarządowych

Po odzyskaniu przez Łotwę niepodległości w 1991 roku w stolicy oraz w innych regionach kraju powstało wiele organizacji pozarządowych. Niektóre z nich postawiły sobie za cel ochronę NDZK oraz rozwijanie własnej działalności. Na szczególną uwagę zasługują dwie organizacje: Interdyscyplinarna Grupa Artystyczna SERDE (Starpnozaru mākslu grupa SERDE), która zajmuje się zarówno ochroną dziedzictwa, jak i twórczością artystyczną, oraz Stowarzyszenie Kultury Tradycyjnej APRİKA (Tradicionālās kultūras biedrība APRİKA), które propaguje ochronę dziedzictwa i przekazywanie go młodszym pokoleniom.

Interdyscyplinarna Grupa Artystyczna SERDE jest pierwszą organizacją pozarządową, która ubiegała się o akredytację przy Konwencji UNESCO z 2003 roku i której zgłoszenie zostało przyjęte przez Zgromadzenie Ogólne Państw-Stron Konwencji w 2016 roku. Siedzibą organizacji jest małe miasteczko Aizpute w Kurlandii w zachodniej Łotwie. Słowo serde w języku łotewskim oznacza „rdzeń” lub „sedno”. Trzon ten organizacji pozarządowej stanowi zaledwie kilka osób, m.in. Signe Pucena, ekspert ds. NDZK oraz organizator wydarzeń kulturalnych; Uģis Pucens, artysta i konserwator; Ieva Vītola, pracownik naukowy oraz Māris Grosbahs, artystka. Od powstania w 2002 roku stała się ona inspirującym przykładem łączenia badań naukowych dotyczących tradycyjnej kultury z działalnością artystyczną. Organizacja prowadzi badania na temat żywej pamięci i historii życia poszczególnych osób i ma duże doświadczenie w pracy w terenie; prowadzi również stacjonarne programy artystyczne oraz warsztaty. Ogólnym celem organizacji jest zachęcanie do dialogu pomiędzy artystami, naukowcami i pedagogami, często w ramach międzynarodowej sieci współpracy. SERDE współpracuje z ekspertami w dziedzinie NDZK, artystami, studentami oraz pracownikami naukowymi. Przygotowując się do pracy w terenie, eksperci ds. NDZK układają listy pytań i przeprowadzają wywiady. Artyści z kolei prowadzą dokumentację dotyczącą procesu, środowiska oraz uczestników. Praca w terenie, której punktem kulminacyjnym są prezentacje i warsztaty dla społeczności, podnosi świadomość znaczenia niematerialnego dziedzictwa kulturowego na poziomie lokalnym, krajowym i międzynarodowym.

Tradycyjne tańce pod Pomnikiem Wolności w trakcie XI Łotewskiego Młodzieżowego Festiwalu Pieśni i Tańca, 10 lipca 2015. Fot. Ilmārs Znotiņš.

Spotkanie w ramach programu „Pulkā eimu, pulkā teku”, 4 maja 2012. Fot. Guntis Pakalns.

Spotkanie w ramach programu „Pulkā eimu, pulkā teku”, 2013. Fot. Dzintars Leja.

Dzięki regularnej pracy na terenach wiejskich SERDE gromadzi również życiorysy i osobiste historie dotyczące niedawnych wydarzeń historycznych oraz informacje o tradycyjnych umiejętnościach przekazanych przez wcześniejsze pokolenia, które były niezwykle istotne w okresie istnienia Związku Radzieckiego ze względu na ograniczony dostęp do towarów konsumpcyjnych. Zgromadzone historie pokazują, w jaki sposób przekazywano określone umiejętności przed drugą wojną światową i jak je utrzymano w czasach Związku Radzieckiego, gdy wiele rzeczy trzeba było robić w domu. Jednym z najbardziej udanych i atrakcyjnych projektów SERDE był „Posowiecki obóz letni”, wydarzenie artystyczne pod hasłami „Artyści przeciwko standardom technologicznym” oraz „Mity technologii”. Jednym z analizowanych tematów była destylacja alkoholu. Obóz w siedzibie SERDE zgromadził artystów z byłych republik radzieckich, którzy interpretują mity dotyczące sowieckiego życia poprzez swoją sztukę. Podczas tego wydarzenia odbyło się kilka prezentacji oraz dyskusji na temat życia w byłych republikach radzieckich oraz jego kontekstu kulturowego. Po przeprowadzeniu dokładnych badań na ten temat w centralnym regionie Kurlandii, wyniki tych prac – polegających na wykonaniu nagrań audio, zdjęć oraz zakupieniu aparatury destylacyjnej – zostały zaprezentowane na wystawie oraz podczas imprez zorganizowanych w wielu miejscowościach na Łotwie i za granicą.

Kolejnym bardzo udanym projektem była międzynarodowa wyprawa w ramach programu Herbologies/Foraging Networks (Sieci herbologii/poszukiwania pożywienia), który został zapoczątkowany w Helsinkach i w Kurlandii na Łotwie, a następnie jego zasięg rozszerzono. W ramach tego programu zorganizowano szereg wycieczek w teren dla ponad 30 uczestników z Łotwy, Litwy, Finlandii, południowej Szwecji, Polski, Hiszpanii i Belgii, którzy badali tradycyjną wiedzę dotyczącą ziół, dzikich roślin jadalnych oraz roślin leczniczych. Podczas tej wyprawy kontynuowano badania nad roślinami domowymi i ich zastosowaniami medycznymi prowadzone już wcześniej przez badaczy należących do SERDE. Ich efektem była wystawa zatytułowana *Ludowa farmacja*, podczas której zachęcano odwiedzających, by opisali swoje własne ulubione przepisy i środki lecznicze. Inną inicjatywą SERDE, która zaistniała w świadomości opinii publicznej, był projekt „Kultura ogródków działkowych” poświęcony uprawie warzyw, owoców, ziół oraz roślin leczniczych w przydomowych ogrodach. Wyniki tych badań zostały przedstawione na letniej wystawie *Ogród wolności* (Brīvības dārzs) na rynku Vidzeme przy ulicy Brīvības w ramach uroczystości zorganizowanych w 2014 roku w Rydze z okazji zdobycia przez nią tytułu Europejskiej Stolicy Kultury.

Interdyscyplinarna Grupa Artystyczna SERDE współpracowała również z Łotewskim Komitetem Narodowym ds. UNESCO (UNESCO Latvijas Nacionālā komisija), umożliwiając badanie folk-

Tradycyjne tańce pod Pomnikiem Wolności w trakcie XI Łotewskiego Młodzieżowego Festiwalu Pieśni i Tańca, 10 lipca 2015. Fot. Ilmārs Znotiņš.

loru nauczycielom realizującym projekty szkolne pod patronatem UNESCO oraz młodzieży z gmin Alsunga i Riebiņi. Do udziału w projekcie zaproszono uczniów i nauczycieli z wyżej wymienionych gmin, którzy pracowali w terenie pod kierunkiem ekspertów ds. NDZK. Przeprowadzono wywiady z miejscową starszyzną na temat lokalnej historii, czasów Związku Radzieckiego, żeglugi morskiej i rybołówstwa, piwowarstwa, pszczelarstwa, tradycyjnych potraw oraz wielu innych kwestii. Wszystkie wyniki badań przekazane przez SERDE zostały opublikowane w atrakcyjnie zaprojektowanej serii czternastu broszur dotyczących tradycji, zatytułowanych *Notatniki tradycji* (Tradīciju burtnīcas). Niektóre z nich osiągnęły ogromny sukces i ich nakład uległ wyczerpaniu. Prawie wszystkie te publikacje były prezentowane lokalnym społecznościom oraz indywidualnym osobom na wydarzeniach zamykających projekt. Jak przyznaje prezes Grupy SERDE, Signe Pucena (2015, 37):

Uważamy, że takie wyprawy oraz późniejsze prezentacje promują i zwiększają potencjał lokalnych społeczności w zakresie przeprowadzania badań i pokazują, jak istotne jest dokumentowanie tego procesu. Najważniejszy punkt wszystkich wypraw SERDE stanowiło wydarzenie zamykające, które było spotkaniem wszystkich osób uczestniczących w pracach w terenie. Doświadczenie Grupy SERDE dotyczące ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego opiera się na ścisłej współpracy ze społecznościami oraz indywidualnymi osobami, które pragną się podzielić swoimi opowieściami i umiejętnościami.

Stowarzyszenie Kultury Tradycyjnej APRIKA wybrało dziedzictwo tradycji kulturowych jako główną dziedzinę swojej działalności, koncentrując się w szczególności na dzieciach i młodzieży (*aprika* w języku łotewskim oznacza okrągłą pajdę chleba, odkrojoną z dużego bochenka). Stowarzyszenie posiada wieloletnie doświadczenie w szkoleniu nauczycieli folkloru i edukacji nieformalnej. Stowarzyszenie Kultury Tradycyjnej APRIKA zostało założone w 2009 roku jako organizacja pozarządowa typu non-profit. Zrzesza nauczycieli folkloru, osoby prowadzące dziecięce grupy folkowe oraz innych entuzjastów nauczania i promowania tradycyjnej kultury. APRIKA jest następcą Centrum Kultury Etnicznej działającego przy Uniwersytecie Łotewskim (Latvijas Universitātes Etniskās kultūras centrs), które zostało zamknięte w 2008 roku z powodu kryzysu finansowego.

Jednym z głównych obszarów działalności Stowarzyszenia jest organizowanie festiwalu folklorystycznego dla dzieci i młodzieży, a także wielu innych imprez, takich jak konkursy folklorystyczne dla dzieci i młodzieży, które mają zachęcić je do zdobywania i rozwijania umiejętności związanych z niematerialnym dziedzictwem kulturowym. Są to działania prowadzone w ramach łotewskiego ruchu folklorystycznego Pulkā eimu, pulkā teku (Spotykamy się i razem śpiewamy), w skrócie PEPT, adresowanego do dzieci i młodzieży. Ruch ten zapewnia niezbędne ramy dla propagowania przekazywania tradycji kulturalnych, a podejmowane inicjatywy stanowią często element zajęć poza-

lekcyjnych odbywających się w domach kultury w wielu gminach. Szeroko zakrojony i zróżnicowany program edukacyjny „Pulkā eimu, pulkā teku” jest realizowany już od 1984 roku, kiedy to zorganizowano koncert z udziałem kilku grup folklorystycznych. Od tego czasu PEPT przekształcił się w prężny ruch, obejmujący pięć konkursów folklorystycznych dla dzieci i młodzieży. Są to konkursy w opowiadaniu historii i anegdot, tradycyjnym śpiewaniu, tańcach ludowych i muzyce ludowej. W trakcie roku szkolnego odbywają się różnorodne, starannie zaplanowane zajęcia. Jak ujmuje to prezes Stowarzyszenia APRIKA, Māra Mellēna (2015, 81):

Oczywiste jest, że współczesne formy konkursów wprowadzone przez PEPT odniosły sukces w kultywowaniu tradycyjnych form komunikacji i tradycyjnych praktyk. Dzieci uczą się tradycyjnej kultury i folkloru (tradycyjnego śpiewu, tańca i muzyki) w grupach folklorystycznych w szkole, na zajęciach pozalekcyjnych lub w domach kultury (będących pamiątką z czasów radzieckich). Ta nauka często odbywa się w kontekstach postfunkcjonalnych, w których przekazywanie tradycyjnej kultury zostało zakłócone lub zmienione. Nie ulega wątpliwości, że przygotowywanie się do regularnie odbywających się konkursów folklorystycznych sprzyja szybkiemu zdobywaniu umiejętności i przyspiesza praktyczną naukę. Grupy są prowadzone przez osoby z różnym poziomem umiejętności, co jest uzależnione od zdobytego wykształcenia muzycznego, znajomości tradycyjnego śpiewu, ogólnego zrozumienia tradycji oraz ich lokalnej różnorodności. Nauczyciele i osoby prowadzące grupy różnią się także pod względem przygotowania pedagogicznego oraz znajomości metodyki nauczania tradycyjnej sztuki. Jednak dzięki obecności w jury profesjonalistów i pracowników naukowych oraz procesowi rozwoju zawodowego nauczycieli mogą oni pogłębić swoje zrozumienie tradycyjnej kultury oraz doskonalić umiejętności pedagogiczne.

Stowarzyszenie APRIKA bierze również udział we wdrażaniu programów kształcenia ustawicznego oraz programów doskonalenia zawodowego dla nauczycieli folkloru. Organizuje też seminaria i konferencje poświęcone niematerialnemu dziedzictwu kulturowemu, w tym szkolenia dotyczące opowiadania historii, śpiewu, tańca oraz gry na tradycyjnych instrumentach muzycznych. Ponadto APRIKA oferuje praktyczne szkolenia umożliwiające zdobycie tradycyjnych umiejętności, organizuje coroczne szkoły letnie dla nauczycieli folkloru i osób prowadzących grupy folklorystyczne, opracowuje materiały szkoleniowe na potrzeby programów szkoleniowych dla nauczycieli folkloru i regularnie uczestniczy w tworzeniu i realizacji programów folklorystycznych związanych z Łotewskim Narodowym Świętem Pieśni i Tańca oraz Łotewskim Młodzieżowym Festiwałem Pieśni i Tańca (Latvijas skolu jaunatnes dziesmu un deju svētki).

Współpraca instytucji państwowych z organizacjami pozarządowymi

Oprócz różnorodnych działań prowadzonych przez organizacje pozarządowe należy także wspomnieć o inicjatywie podjętej przez instytucję rządową, w którą zaangażowały się również organizacje pozarządowe oraz indywidualni mistrzowie. Projekt „Znajdź swojego mistrza!” (Satiec savu meistar), organizowany przez Łotewskie Narodowe Centrum Kultury we współpracy z gminami i organizacjami pozarządowymi, został zainicjowany w 2009 roku w celu propagowania wartości niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Istotą projektu jest informowanie ogółu społeczeństwa o ochronie i wartości NDZK, a także o mistrzach oraz ich wiedzy i umiejętnościach. W ramach tego wydarzenia organizatorzy projektu „Znajdź swojego mistrza!” promują współpracę w zakresie identyfikowania i popularyzacji niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz jego mistrzów wśród lokalnych społeczności, organizacji pozarządowych, instytucji rządowych i samorządowych oraz prywatnych podmiotów.

W roku 2016 impreza „Znajdź swojego mistrza” odbyła się w całej Łotwie już po raz ósmy. Mistrzowie sztuki użytkowej, gawędziarze i muzycy zaprosili „czeladników” do odwiedzenia ich w ponad 150 miejscowościach. Impreza przyciągnęła ponad 5 tys. uczestników. Organizatorzy tego wydarzenia przygotowali 7 różnych wystaw oraz 11 seminariów o różnorodnej tematyce związanej ze sztuką i rzemiosłem. W 22 miejscowościach goście mogli zdobyć nowe umiejętności związane z tradycyjną muzyką oraz śpiewać, tańczyć i uczestniczyć w zabawach. Organizatorzy imprezy w Siguldzie wybrali nietypową lokalizację – stację kolejową, a każdy, kto odwiedził tę miejscowość, miał okazję porozmawiać z tkaczami i mistrzami rękodzieła. Uczestnicy mogli również zaśpiewać i zatańczyć z grupą folklorystyczną. W większości miejsc, w których odbywała się ta impreza, mistrzowie oferowali zajęcia praktyczne i zachęcali gości, by spróbowali swoich sił, np. w tkaniu lub obróbce drewna. Ponadto prawie wszyscy mistrzowie zaprosili gości do swoich warsztatów, ponieważ tylko część z nich ma możliwość zaprezentować swoje rzemieślnicze umiejętności w innym miejscu. Na Łotwie istnieje 114 pracowni zajmujących się ludową sztuką użytkową oraz grup hobbystycznych i to właśnie one są często najbardziej aktywnymi uczestnikami tej imprezy. Pracownie zajmujące się ludową sztuką użytkową działają najczęściej w lokalnych oraz gminnych domach kultury, dlatego lokalne samorządy również inwestują w to wydarzenie. Łącznie w imprezie uczestniczyły: 72 domy kultury, 26 ośrodków rzemiosła, 25 placówek prowadzących warsztaty mistrzowskie oraz 3 szkoły. W ostatnich latach 18 tys. osób reprezentujących różne pokolenia odwiedziło „swoich mistrzów”

podczas warsztatów w pracowniach, muzeach, szkołach, ośrodkach kultury i bibliotekach, a „Znajdź swojego mistrza!” stało się popularnym wydarzeniem, które jest organizowane każdej wiosny.

Bibliografia

Mellēna, Māra. 2015. „Nemateriālā kultūras mantojuma saglabāšana, tālāknodešana un pārmantošana. Tradicionālās kultūras biedrības ‘Aprika’ pieredze [Ochrona, przekazywanie i dziedziczenie niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Doświadczenia Stowarzyszenia Kultury Tradycyjnej APRIKA]”. W *Nemateriālā kultūras mantojuma saglabāšana: Latvijas pieredze* [Ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego: łotewskie doświadczenia], pod redakcją Anity Vaivade, 58–83. Rīga: Latvijas Nacionālais kultūras centrs. Data dostępu: 13 października 2016.

http://www.unesco.lv/files/unesco_web_a931d609.pdf.

Pucena, Signe. 2015. „Tradīcijas un atmiņas saglabājot. Starpnozaru mākslas grupas SERDE pieredze [Zachowanie stylu życia i wspomnień. Doświadczenia Interdyscyplinarnej Grupy Artystycznej SERDE]”. W *Nemateriālā kultūras mantojuma saglabāšana: Latvijas pieredze* [Ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego: łotewskie doświadczenia], pod redakcją Anity Vaivade, 14–41. Rīga: Latvijas Nacionālais kultūras centrs. Data dostępu: 13 października 2016. http://www.unesco.lv/files/unesco_web_a931d609.pdf.

Niematerialne dziedzictwo kulturowe na Litwie

Vida Šatkauskienė*
Loreta Sungailienė**
Skirmantė Ramoškaitė***

* Zastępca Dyrektora, kierownik Wydziału ds. Kultury Etnicznej Litewskiego Narodowego Centrum Kultury (Lietuvos nacionalinis kultūros centras), Wilno, Litwa, e-mail: satkauskiene@lnkc.lt.

** Starszy specjalista w Wydziale ds. Kultury Etnicznej Litewskiego Narodowego Centrum Kultury, e-mail: l.sungailiene@lnkc.lt.

***Specjalista w Litewskim Narodowym Centrum Kultury, e-mail: s.ramoskaite@lnkc.lt.

...dzieci biorą coraz większy udział w zajęciach związanych z niematerialnym dziedzictwem kulturowym. Coraz więcej litewskich rodzin chce, żeby ich dzieci były wychowywane w tradycyjny sposób, podążając drogą subtelności i kreatywności, która odwołuje się do ich świata duchowego. Coraz więcej osób wybiera wartości tradycyjnej kultury, organizując kluby rodzinne oraz rodzinne grupy folklorystyczne.

Status niematerialnego dziedzictwa kulturowego: ochrona ze strony państwa oraz nowoczesne podejścia

Procesy związane z ochroną, badaniem, rozpowszechnianiem oraz uświadamianiem znaczenia niematerialnego dziedzictwa kulturowego (NDZK) na Litwie są liczne i zróżnicowane. Wszystkie one mają swoje korzenie w ruchu folklorystycznym, który powstał w latach 60. w wyniku oddolnej inicjatywy ambitnych jednostek i społeczności. W ramach podejmowanych działań organizowano wyprawy i pierwsze koncerty folklorystyczne, przywrócono tradycyjne święta oraz zakładano grupy folklorystyczne we wsiach i miastach. Założono również ruch Romuva, który odwołuje się do rodzimej kultury Bałtów. Powstały festiwale folklorystyczne, takie jak Skamba skamba kankliai w Wilnie oraz Atataria lamzdžiai w Kownie. Przeprowadzono również szeroko zakrojone badania etnologiczne i opublikowano zbiory niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Kontekst historyczny był jednak niesprzyjający – jakiegokolwiek manifestowanie przejawów narodowego dziedzictwa kulturowego groziło sankcjami ze strony sowieckiego rządu. Nie zważając na istniejące zakazy, od czasu swojego szczególnie intensywnego rozwoju w latach 80. ruch ten budował świadomość tożsamości narodowej i przyczynił się do odzyskania niepodległości przez Litwę. Uczestnicy wspomnianego ruchu – przedstawiciele różnych zawodów, w tym znani badacze i propagatorzy NDZK – wywierali wpływ na tworzenie państwowej polityki kulturalnej dotyczącej NDZK nawet po latach 80., już po odzyskaniu niepodległości.

Litwa posiada dziś system prawny, który zapewnia ochronę NDZK: przyjęła Ustawę dotyczącą zasad ochrony kultury etnicznej przez państwo¹ (wkrótce ukaże się jej znowelizowana wersja),

¹ *Etninės kultūros valstybinės globos pagrindų įstatymas*, Valstybės Žinios [Dziennik Urzędowy] nr 82-2414, 1 października 1999.

ratyfikowała *Konwencję UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego*², przyjęła Ustawę w sprawie festiwalu pieśni w Republice Litewskiej³, która reguluje kwestie związane z ochroną i opracowywaniem elementów wpisanych na Listę reprezentatywną UNESCO, a także Ustawę dotyczącą produktów dziedzictwa narodowego⁴, która określa zasady certyfikacji produktów tradycyjnej sztuki i rzemiosła ludowego.

Począwszy od roku 2003, Ministerstwo Kultury (Kultūros ministerija) zatwierdza i okresowo aktualizuje Państwowy Program Rozwoju Kultury Etnicznej, a na jego podstawie gminy opracowują podobne programy na poziomie lokalnym. Program obejmuje działania, które mają na celu rejestrowanie i badanie elementów NDZK, ich długoterminową ochronę, zachowanie historycznej i kulturowej tożsamości regionów etnograficznych, rozwój tradycji, budowanie świadomości oraz opracowywanie innych wytycznych.

Ministerstwo Rolnictwa (Žemės ūkio ministerija) opracowuje Program Rozwoju Tradycyjnego Rzemiosła na lata 2012–2020. Zarówno Ministerstwo Kultury, jak i Ministerstwo Oświaty i Nauki (Švietimo ir mokslo ministerija) przygotowują Program Ciągłości Tradycji Związanych z Festiwalami Pieśni i Tańca.

Jeśli chodzi o system instytucjonalny, przy litewskim parlamencie funkcjonuje Rada ds. Ochrony Kultury Etnicznej (Etninės kultūros globos taryba) z pięcioma oddziałami regionalnymi. Ministerstwo Kultury kieruje Departamentem Kultury Regionalnej (Regionų kultūros skyrius), Komisją Ekspertów ds. Kultury Etnicznej (Etninės kultūros ekspertų komisija) oraz Litewskim Komitetem ds. UNESCO (Lietuvos nacionalinė UNESCO komisija).

Jedną z instytucji, które mają największy wpływ na wdrażanie polityk dotyczących niematerialnego dziedzictwa kulturowego, jest Litewskie Centrum Kultury Ludowej, które 1 października 2016 roku zmieniło nazwę na Litewskie Narodowe Centrum Kultury (Lietuvos nacionalinis kultūros centras). Centrum współpracuje z domami kultury, muzeami, bibliotekami oraz innymi instytucjami. Od roku 1990 w miastach i gminach powstały specjalistyczne ośrodki niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Ich celem jest wskrzeszenie niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz jego integracja z nowoczesną kulturą, a realizacją tych zadań zajmują się specjaliści ds. NDZK. Naszym zdaniem jest to cecha wyróżniająca litewski system na tle innych.

² *Nematerialaus kultūros paveldo apsaugos konvencija*, Valstybės Žinios nr 115-5734, 7 listopada 2003.

³ *Lietuvos Respublikos dainų švenčių įstatymas*, Valstybės Žinios nr 128-5212, 7 grudnia 2007.

⁴ *Tautinio paveldo produktų įstatymas*, Valstybės Žinios nr 77-3043, 12 lipca 2007.

Znaczącą rolę w ochronie i popularyzacji niematerialnego dziedzictwa kulturowego wśród społeczeństwa odgrywają Litewskie Muzeum Narodowe (Lietuvos nacionalinis muziejus), Litewskie Muzeum Sztuki (Lietuvos dailės muziejus) i muzea w poszczególnych gminach.

Zaangażowane są również inne ministerstwa. Ministerstwo Oświaty i Nauki nadzoruje główne instytucje związane z NDZK: Instytut Litewskiej Literatury i Folkloru (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas), założony w 1907 roku, który aktualizuje archiwum NDZK; Instytut Języka Litewskiego (Lietuvių kalbos institutas), który prowadzi badania nad dialektami; Litewski Instytut Historyczny (Lietuvių istorijos institutas) z Działem Etnologii (Etnologijos skyrius); oraz Litewski Instytut Badań nad Kulturą (Lietuvos kultūros tyrimų institutas). Ministerstwo Środowiska (Aplinkos ministerija) chroni niematerialne dziedzictwo kulturowe istniejące w parkach narodowych i regionalnych. Z kolei Ministerstwo Rolnictwa koordynuje kwestie związane z ochroną obiektów dziedzictwa narodowego, wydaje świadectwa potwierdzające kwalifikacje rzemieślników, zapewnia wsparcie finansowe oraz tworzy i nadzoruje centra rzemieślnicze. Ministerstwo monitoruje również pracę Rady ds. Produktów Dziedzictwa Narodowego (Tautinio paveldo produktų taryba).

Szkoły wyższe – Litewska Akademia Muzyki i Teatru (Lietuvos muzikos ir teatro akademija), Uniwersytet Witolda Wielkiego (Vytauto Didžiojo universitetas), Uniwersytet Kłajpedzki (Klaipėdos universitetas) oraz inne uczelnie wnoszą istotny wkład w badania dotyczące niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Inne szkoły oraz uniwersytety również zapewniają kształcenie w zakresie NDZK w ramach zajęć pozalekcyjnych lub odrębnego przedmiotu. Jednak nadal można zauważyć pewne negatywne tendencje – liczba studentów i programów maleje.

Swoją wkład wnoszą również organizacje pozarządowe, np. Litewski Związek Twórców Ludowych (Lietuvos tautodailininkų sąjunga), Wspólnota Litewskich Etnografów (Lietuvos kraštotyros draugija), Litewskie Towarzystwo Kultury Etnicznej (Lietuvių etninės kultūros draugija), Litewski Związek Choreografów (Lietuvos choreografų sąjunga), a jeśli chodzi o festiwale piosenek – Litewski Związek Chóralny (Lietuvos chorų sąjunga).

Wyżej wspomniane instytucje są finansowane przez państwo – środki na projekty przydziela Litewska Rada ds. Kultury (Lietuvos kultūros taryba) (działania dotyczące NDZK są realizowane w ramach odrębnego programu, który jest otwarty zarówno dla inicjatyw prywatnych, jak i wspólnotowych). Pomoc finansowa jest również zapewniana przez rady gmin oraz różnorodne fundusze. Fundusze celowe są przydzielane wyłącznie na Program Ciągłości Tradycji Związanych z Festiwalami Pieśni i Tańca, a zarządza nimi Litewskie Narodowe Centrum Kultury.

Drewniana rzeźba św. Łukasza wykonana przez Lukasa Malašauskasa, laureata litewskiego konkursu dla młodych rzemieślników „Sidabro vainikėlis”, 2016. Fot. Jonas Tumasonis-Adominis.

Istnieje szereg nagród za osiągnięcia w dziedzinie NDZK na Litwie: Krajowa Nagroda im. Jana Basanowicza (Nacionalinė Jono Basanavičiaus premija); 3 nagrody doroczne; 4–6 stypendiów przyznawanych przez Ministerstwo Kultury oraz Ministerstwo Rolnictwa dla najlepszych rzemieślników i centrów rzemiosła; nagroda „Aukso paukštė” dla wyróżniających się amatorskich grup artystycznych oraz nagroda „Aukso vainikas” dla mistrzów tradycyjnego rzemiosła.

Zgodnie z państwową polityką popularyzującą niematerialne dziedzictwo kulturowe każdy rok jest dedykowany określonemu elementowi kultury. Parlament, przy wsparciu społeczeństwa i lokalnych społeczności, ogłosił rok 2013 Rokiem Dialektów, rok 2015 – Rokiem Regionów Etnograficznych, rok 2016 – Rokiem Społeczności, a rok 2017 – Rokiem Strojów Narodowych oraz Kopców. Jest to metoda, która skutecznie przypomina o niematerialnym dziedzictwie kulturowym, promuje je i zachęca społeczeństwo do jego poznawania. Zwraca również uwagę mediów na kwestie związane z tym dziedzictwem. Niestety, litewskie media wyrażają dość negatywne opinie o tradycjach – uznajemy to za jeden z naszych problemów.

Tradycyjna kultura litewska oraz kultura mniejszości narodowych istnieją w swoim naturalnym środowisku, zarówno w formach odziedziczonych, jak i nowoczesnych. Na Litwie mamy ogromną społeczność aktywnie działających grup folklorystycznych i rzemieślniczych: ponad 500 grup folklorystycznych oraz 4 tys. artystów ludowych i rzemieślników prowadzi działalność w miastach, miasteczkach i wsiach.

Podjęmowane są również działania związane z przywróceniem i obchodami różnych świąt, takich jak Noc Kupały (wigilia św. Jana), ostatki (*Užgavėnės*, święto podobne do Mardi Gras) i Niedziela Wielkanocna. Powstała sieć festiwali folklorystycznych (również międzynarodowych), która organizuje konkursy i wydarzenia edukacyjne. Ponadto odbywają się nowe imprezy, które angażują społeczeństwo i propagują wartości niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Niektóre z nich są organizowane we współpracy z krajowymi mediami, np. projekt dotyczący litewskich tańców narodowych *Visa Lietuva šoka* lub konkurs strojów narodowych „Tkana tożsamość” (*„Išaušta tapatybė”*) oraz wiele innych.

Co więcej, instytucje naukowe i kulturalne, a także organizacje pozarządowe często organizują konferencje naukowe, a inne instytucje prowadzą seminaria, kursy, szkolenia i obozy dla osób zajmujących się ochroną NDZK. Realizatorzy tych działań wraz z całym społeczeństwem przyczyniają się również do podnoszenia specjalistycznych kwalifikacji, które są niezbędne do wykonywania tych zadań.

Jeśli chodzi o etnologię, prowadzone są różnorodne międzyinstytucjonalne programy związane z folklorem muzycznym i dialektami. Kontynuowane są także badania terenowe dotyczące roz-

Symboliczna ceremonia podczas Dnia Folkloru Litewskiego Festiwalu Pieśni: mapa Litwy jest usypywana z ziemi pochodzącej ze wszystkich części kraju, 2009. Fot. Martynas Vidzbelis.

Najlepszy dowód na żywotność sztuki rzeźbienia krzyży: skupiska krzyży, z których najbardziej znanym jest Góra Krzyży w regionie Szawle, 2004. Fot. Archiwum Litewskiego Narodowego Centrum Kultury.

Dzień św. Jana na Litwie, 2009. Fot. Vytautas Daraškevičius.

woju niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Ich wyniki są podawane do publicznej wiadomości w formie publikacji oraz poprzez elektroniczne systemy informacyjne. Znamiennym przykładem jest niezależny Instytut Rodzimej Kultury (Prigimtinės kultūros institutas), który został założony przez społeczność naukowców. Przedstawiają oni wyniki swoich badań fenomenologicznych dotyczących niematerialnego dziedzictwa kulturowego na seminariach i publikują materiały w Internecie i w innych mediach.

Społeczności lokalne również odczuwają potrzebę identyfikowania oraz zachowania swoich tradycji, tworzenia korzystnego środowiska rolniczego, przywracania zwyczajów i umiejętności oraz przekazywania ich społeczeństwu poprzez działania, programy i trasy turystyczne (chleb, pościel, szlaki piwne, obozy rzemieślnicze itd.). Zauważyliśmy dwie tendencje związane z ciągłością niematerialnego dziedzictwa kulturowego na Litwie: historyczno-kulturalną oraz nowoczesną.

Idea unowocześnionego niematerialnego dziedzictwa kulturowego cieszy się popularnością wśród litewskiej młodzieży, np. w dziedzinie muzyki; powstają nowe grupy i organizowane są popularne festiwale, takie jak m.in. Mėnuo Juodaragis, Suklegos, Kilkim Žaibu. Są to powszechnie znane imprezy, podczas których można wystuchać również wykładów wygłaszanych przez naukowców zajmujących się NDZK. Odbywają się również festiwale historyczne oraz archeologiczne; jednym z największych jest Festiwal Archeologii Doświadczalnej „Dni Żywej Archeologii w Kiernowie” (Eksperimentinės archeologijos festivalis „Gyvosios archeologijos dienos Kernavėje”), który ma charakter międzynarodowy. Ponadto młodzież poznaje starożytnie bałtyckie tradycje oraz światopogląd, np. działając w takich bałtyckich społecznościach kulturalnych i religijnych, jak Romuva – związek wyznaniowy odwołujący się do przedchrześcijańskich wierzeń Bałtów (Senovės baltų religinė bendrija „Romuva”), Bractwo Walk Starodawnych Bałtów „Vilkatlakai” (Senovės baltų kovų brolija „Vilkatlakai”), Klub Żywej Historii „Varingis” zajmujący się historią wojowników bałtyckich (Baltų karybos gyvosios istorijos klubas „Varingis”) czy Grupa Rekonstrukcyjna „Sūduvos žirgas” zajmująca się historią starodawnych Bałtów (Senovės baltų atkuriamosios istorijos klubas „Sūduvos žirgas”).

Obraz sytuacji na Litwie jest zróżnicowany i obejmuje całe spektrum działań oraz osób; z dumą możemy powiedzieć, że jesteśmy pasjonatami zachowania i ciągłości niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Niestety, jednym z ciągle nierozwiązanych problemów, które zostały przez nas stwierdzone, jest to, że lista niematerialnego dziedzictwa kulturowego jest wciąż niekompletna. Niemniej trwają prace w tym zakresie: w Litewskim Narodowym Centrum Kultury powstaje nowy oddział zajmujący się niematerialnym dziedzictwem kulturowym, nastąpiły zmiany w organizacji finansowania i prowadzone są poszukiwania odpowiedniego systemu informatycznego.

Jeśli chodzi o elementy wpisane na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości, Litwini posiadają trzy: „Sztukę rzeźbienia krzyży i ich symbolikę”, „*Sutartinės* – litewskie pieśni wielogłosowe” oraz „Festiwal pieśni i tańca Bałtyku” (razem z Łotwą i Estonią).

Sztuka rzeźbienia krzyży to litewska tradycja ludowa, która pojawiła się w XV wieku. Jest ona syntezą rzemiosła, sztuki oraz wiary. Ważny jest każdy etap wykonania i utrzymania krzyży, w tym m.in. określenie celu krzyża (na cześć zmarłego, Boga lub świętego, prośba o zmitowanie lub opiekę), wybór właściwych rzemieślników, realizacja procesu twórczego, wzniesienie i poświęcenie krzyży, odwiedzanie krzyży, intonowanie pieśni i inne związane z tym ceremonie, łącznie ze spalaniem krzyża, który się zawalił, oraz inne zwyczaje.

Jest to tradycja, w której idee chrześcijaństwa oraz pradawne ludzkie relacje przeplatają się z naturą. Krzyże są stawiane nie tylko na cmentarzach, ale również we wsiach, miastach, w pobliżu akwenów wodnych i studni oraz kamieni, które są uznawane za święte. Są one również zawieszane na drzewach. Rzeźby przybierają różne formy, np. w zależności od regionu mogą to być krzyże, stupy z daszkami, ozdoby i statuetki świętych, a także kapliczki z malowidłami i metalowymi częściami.

Mimo że rzeźbienie krzyży było zakazane, gdy Litwa znajdowała się pod okupacją, tradycja ta została przywrócona przez mieszkańców. Najlepszym dowodem na jej żywotność są skupiska krzyży. Najbardziej znanym z nich jest Góra Krzyży w regionie Szawle. Rzeźbieniem krzyży na Litwie zajmuje się obecnie ponad 200 rzemieślników.

Sutartinės to synkretyczna forma artystyczna łącząca zasady polifonii ze śpiewem i tańcem. Swoją nazwę biorą od litewskiego czasownika *sutarti*, oznaczającego „dopasować głosy do siebie, zgodnie śpiewać lub grać”. *Sutartinės* są zazwyczaj śpiewane przez kobiety, a wersje instrumentalne są wykonywane przez mężczyzn grających na fletach *skuduczach*, rogach, długich drewnianych trąbach (*daudytes*) oraz *kanklės* (instrumencie podobnym do cytry). Pieśniom *sutartinės* towarzyszy niewiele elementów choreograficznych – wykonawcy chodzą w kręgu, trzymając się za ręce i przytupując. Poetyckie teksty dotyczą pracy, cyklu kalendarzowego, ślubów, rodziny, czasu wojny oraz innych momentów z codziennego życia.

Sutartinės są formą archaicznej dwu- lub trzygłosowej polifonii (kanonu). Opierają się na kilku tonach (od dwóch do pięciu) i składają się z wyrazistych partii melodycznych oraz dwóch rodzajów tekstu: głównego, wyrażającego podstawową treść utworu, oraz refrenu, który może zawierać archaiczne przyśpiewki. Śpiewacy ludowi wyróżniają trzy główne rodzaje *sutartinės* w zależności od sposobu, miejsca i funkcji wykonania oraz liczby wykonawców: *dvejinės* (śpiewane przez dwie śpiewaczki), *trejinės* (śpiewane przez trzy śpiewaczki) i *keturinės* (śpiewane przez cztery śpiewaczki),

jednak dzielą się one dalej na prawie 40 odmian. Charakterystyczną cechą *sutartinės* jest dwuinterwałowa struktura harmoniczna, która wywodzi się z polifonicznych linii melodycznych.

Tradycja śpiewania *sutartinės* jest najbardziej popularna w północno-wschodniej części Litwy. Są one wykonywane przy uroczystych okazjach, podczas festiwali, koncertów oraz spotkań towarzyskich.

Litewski Festiwal Pieśni podlega nieustannemu procesowi rozwoju kulturalnego, w którym uczestniczą amatorskie i profesjonalne zespoły, artyści oraz instytucje kulturalne i oświatowe. Jest to ważne wydarzenie, które od 1924 roku, kiedy odbyło się po raz pierwszy w Kownie, przyciąga co cztery lata ponad 40 tys. uczestników.

Festiwal składa się z czterech głównych części: Dnia Folkloru poświęconego tradycyjnej kulturze; Wieczoru Zespołów, podczas którego odbywa się teatralny koncert folklorystycznych grup wokalnych, tanecznych i instrumentalnych; Dnia Tańca, podczas którego 10 tys. tancerzy przedstawia wielkie kompozycje choreograficzne; oraz Dnia Pieśni, który przyciąga ponad 20 tys. śpiewaków wykonujących aranżacje pieśni ludowych oraz profesjonalny repertuar współczesnych i klasycznych kompozytorów litewskich. Charakterystycznym elementem festiwalu jest śpiew *a cappella*. Festiwal trwa zazwyczaj siedem dni; program jest ulepszany dzięki rozszerzaniu go o inne, równie ważne wydarzenia: wystawę kultury ludowej, koncert poświęcony narodowemu instrumentowi muzycznemu *kanklės*, przedstawienia amatorskich grup teatralnych, występy orkiestr dętych oraz barwną paradę uczestników.

W 2008 roku tradycja i symbole bałtyckich festiwali pieśni i tańca (w tym litewskich) zostały wpisane na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości.

Powyższa lista elementów jest stosunkowo krótka, ale ważna dla Litwinów i podejmowanych przez nich prób określenia swojej tożsamości narodowej. Istnieją liczne przykłady dobrych praktyk związanych z ochroną niematerialnego dziedzictwa kulturowego, które mogą być wykorzystywane przez instytucje i niezależne podmioty. Angażują one społeczeństwo i podnoszą świadomość znaczenia niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz jego poszczególnych elementów.

Litewskie dobre praktyki w zakresie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego

Jednym z przykładów dobrych praktyk w zakresie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz szerokiego rozpowszechniania tradycji są doświadczenia związane z organizowa-

niem Dnia Folkloru (Folkloro diena) w ramach Litewskiego Festiwalu Pieśni. Jest to również przykład naturalnej kontynuacji ruchu folklorystycznego po odzyskaniu przez Litwę niepodległości w roku 1990.

Nie jest to zwyczajne wydarzenie, o czym świadczy fakt, że bierze w nim udział około 400 grup i wspólnot folklorystycznych, w tym rzemieślnicy oraz inne osoby promujące niematerialne dziedzictwo kulturowe – łącznie 7 tys. uczestników. Festiwal odbywa się tylko raz na cztery lata, jednak przygotowania do niego są prowadzone w sposób ciągły i inkluzyjny.

Ustalono, że główne aspekty Dnia Folkloru oraz związane z nim działania to:

- poszanowanie niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz zwiększanie wiedzy na jego temat;
- podkreślanie i ukazywanie kulturowej różnorodności regionów;
- popularyzacja różnorodnych obszarów niematerialnego dziedzictwa kulturowego: tradycyjny śpiew, zabawy oraz gra na instrumentach, gawędziarstwo, zwyczaje, rzemiosło, kuchnia, stroje, wiedza i praktyki medyczne, różne formy rolnictwa (pszczelarstwo, hodowla zwierząt, rybołówstwo, tradycyjne łaźnie parowe itd.);
- angażowanie uczestników w organizowanie festiwalu (począwszy od przygotowania materiałów, a skończywszy na głównym wydarzeniu) oraz pozwalanie im na pełne wyrażanie siebie;
- angażowanie widzów w działania i pomaganie im w nawiązaniu kontaktu z uczestnikami oraz w czerpaniu wiedzy z tego doświadczenia.

Naszym zdaniem istotne jest, by przygotować odpowiedni program i zapewnić właściwy kontekst, który będzie uwzględniał tematy i idee związane z festiwalem. Zależy nam nie tylko na przedstawieniu tradycji z należytym szacunkiem, ale również na kwestiach, które są istotne dla współczesnych ludzi i odwołują się do światopoglądu każdego człowieka, osobistych punktów widzenia oraz uniwersalnych, humanistycznych i postępowych wartości, takich jak zrównoważony rozwój.

Program Dnia Folkloru podczas Festiwalu Pieśni w 2007 roku, zatytułowanego „Saulutė rateliu tekėjo” (Cykl wschodu i zachodu słońca), dotyczył pojęć dnia i nocy oraz organizacji ludzkiego życia według cyklu słonecznego (Lietuvos nacionalinis kultūros centras 2007). Pomysłodawcy pragnęli zwrócić uwagę na wszystkie pory dnia – poranek, popołudnie, wieczór oraz noc; a także na ich kontekst domowy, w celu pokazania zajęć ludzi w różnych porach dnia, takich jak jedzenie, praca, zabawa itd. Ponadto położono nacisk na najbardziej istotne, tradycyjnie znaczące i magiczne punkty podróży słońca po niebie: wschód, południe, zachód oraz północ, a także ich związek z ludzkim życiem: narodziny, ślub itd. Wydarzenie to rzeczywiście rozpoczęło się wraz ze wschodem słońca

o godzinie 4.45 rano i miało trwać do późnej nocy. Zostało jednak przerwane przez intensywne opady deszczu.

Podczas Dnia Folkloru w 2009 roku, zatytułowanego „Žemynėle žiedkelėle” (Kwitnąca ziemia) (Lietuvos nacionalinis kultūros centras 2009), staraliśmy się odzwierciedlić relację człowieka z ziemią. Najważniejsze założenie dotyczyło tego, że ziemia była zawsze uważana za świętą, źródło pożywienia, matkę (a niebo za ojca), która wydaje na świat i przyjmuje po śmierci. Jednym z najbardziej oczywistych sposobów wyrażania tego szacunku jest całowanie ziemi (jak mówi przysłowie, „całując ziemię, całujemy krzyż”). Uczestnicy pokazali również w swoich występach, że praca w polu – orka, siew, żniwa – to święte czynności, a po ich wykonaniu odprawiane są rytuały. Celem wydarzenia było również odkrycie mitologicznych obrazów pochodzenia oraz miejsca ziemi i jej części w strukturze kosmologicznej, a także symbolicznych aspektów ziemi w historii litewskiego państwa. I co jeszcze ważniejsze, program Dnia Folkloru miał rozbudzić emocjonalne związki ludzi z ziemią: przywiązanie do miejsca, w którym się urodzili i w którym mieszkają, do kraju ich przodków, do manifestacji tej ziemi w krajobrazie oraz do ziemi wszystkich obywateli – Ojczyzny, Litwy.

Trudno jest streścić przebieg Dnia Folkloru w 2014 roku, zatytułowanego „Laimužės lemta” (Tak nam przeznaczyła Laima [bogini losu]). Temat był dość abstrakcyjny i bardzo szeroki – szczęście. W naszej tradycji uważamy szczęście za koncept, który integruje ludzi, ich środowisko (dom), życie i zajęcia.

W litewskiej tradycji słowo „szczęście” wiąże się nie tylko z radością, ale również z losem, przeznaczeniem, sukcesem, spełnieniem, dobrobytem ekonomicznym, obfitością, dobrym zdrowiem i innymi rzeczami. Każdy człowiek ma swoje własne wyobrażenie szczęścia lub pomyślności, w zależności od płci i wieku, i posiada zdolność do wykorzystania swoich zalet i talentów (talent jest postrzegany jako sukces człowieka), które są darami przeznaczenia. Te dary są znakami od losu, które można znaleźć w przyrodzie i środowisku, lub zmienić poprzez działania – przyciągające lub odrzucające. Innym ważnym elementem w litewskiej tradycji jest pomyślność. Istnieją szczęśliwe i nieszczęśliwe miejsca i momenty; nawet jedno słowo może zmienić czyjś los. *Laimė* (pomyślność) lub *Laima* to nazwa litewskiej bogini losu. Innym bardzo ważnym aspektem jest dzielenie się. Im większym dobrem dzieli się dana osoba (na przykład dobrymi słowami lub myślami), tym bardziej przyczynia się do rozprzestrzenienia szczęścia. Jednak wdrożenie tej koncepcji wcale nie było łatwe ze względu na istnienie wielu odrębnych pomniejszych działań i rytuałów. Mówiono nawet, że miejsce, w którym odbyły się te wydarzenia, stało się najszczęśliwszym miejscem na całej Litwie.

Jak już wspomniano, uczestnicy długo przygotowywali się do tego wydarzenia, ponieważ musieli przeprowadzić szczegółowe badania materiałów i wybrać elementy, które wydawały im się bliskie, wchodząc tym samym w określony kontekst i pozostając w nim; pozwoliło im to na samodzielne wybranie akcentów, które znalazły swoje odzwierciedlenie w programie wydarzenia. Pozwalając organizatorom, by wybrali określone rytuały oraz inne czynności jako główne punkty programu, zjednoczyliśmy wszystkich uczestników z widownią.

Kontynuowanie tradycji niematerialnego dziedzictwa kulturowego przez społeczeństwo i społeczności

Jak stwierdzono wcześniej, społeczności mają największy wpływ na zachowanie niematerialnego dziedzictwa kulturowego w jego naturalnym środowisku oraz na udzielenie wsparcia jego depozytariuszom. Podamy tutaj kilka kolejnych przykładów dobrych praktyk w tym obszarze.

Wsie i miasta etnograficznego regionu Dzukia (południowa Litwa) są dobrym przykładem ośrodków niematerialnego dziedzictwa kulturowego, w których oralne, rolnicze oraz żywe tradycje są przekazywane w sposób naturalny. Zaledwie kilkadziesiąt lat temu większość kobiet w regionie Dzukia potrafiła zaśpiewać co najmniej 100 pieśni; najwybitniejsze śpiewaczki pamiętały aż 400 pieśni. Były one przekazywane z pokolenia na pokolenie, krążyły pomiędzy wioskami, ulegając zmianom i ulepszeniom. Obecnie przykładem takiej transmisji dziedzictwa są mieszkańcy wsi Žiūrai w południowej części regionu Dzukia, którzy przekazują swoje tradycje wokalne młodszemu pokoleniu. Dla mieszkańców wsi pieśni, zwyczaje, wierzenia oraz ustny folklor są naturalną częścią codziennego życia, która wpływa na ich praktyki duchowe oraz uroczystości rodzinne i wspólnotowe. Co więcej, 45 lat temu założono we wsi zespół etnograficzny, który był jednym z pierwszych na Litwie. Zespół nadal prowadzi działalność, a jego członkowie przekazują swoje doświadczenia dzieciom i wnukom. Podczas jubileuszowego koncertu cała społeczność oraz cztery pokolenia członków zespołu śpiewały tradycyjne pieśni wsi Žiūrai.

W rzeczywistości dzieci biorą coraz większy udział w zajęciach związanych z niematerialnym dziedzictwem kulturowym. Coraz więcej litewskich rodzin chce, żeby ich dzieci były wychowywane w tradycyjny sposób, podążając drogą subtelności i kreatywności, która odwołuje się do ich świata duchowego. Coraz więcej osób wybiera wartości tradycyjnej kultury, organizując kluby rodzinne oraz rodzinne grupy folklorystyczne. Pielęgnują oni rodzinne i społecznościowe tradycje, obchodzą tradycyjne święta, poszerzają swoją wiedzę i doświadczenie dotyczące kultury etnicznej i wykorzystują je w wychowaniu własnych dzieci. Dorośli mogą dziś postugiwać się zwyczajami, kotysankami,

zabawami lub inną odziedziczoną wiedzą, by komunikować się z dziećmi, uspokajać je, bawić się z nimi, karmić je oraz doskonalić różne umiejętności, takie jak mówienie, słuchanie, poczucie rytmu, koordynacja czy koncentracja.

Warto wspomnieć, że istnieje szereg projektów związanych z edukacją etniczno-kulturową adresowanych do młodych rodzin, które zostały zrealizowane lub są nadal realizowane w stolicy oraz innych regionach. Na przykład prywatna szkoła Diemedis w Wilnie zajmująca się edukacją nieformalną od 10 lat prowadzi zajęcia folklorystyczne dla matek i dzieci. Stosowane przez nich metody oraz zdobyta wiedza rozpowszechniły się w innych miastach, na przykład klub etnograficzny „Raskila” w mieście Poniewież wdrożył je na swoich zajęciach dla matek; klub etniczno-kulturowy w Kłajpedzie organizuje wieczory tematyczne pod nazwą „Tradycyjne kotysanki i zabawy” oraz „Klub pieśni dla każdego”; Ośrodek Kultury Etnicznej w Wilnie (Vilniaus etninės kultūros centras) zaprasza rodziny na „Popołudnia dla maluchów”; a zespół folklorystyczny „Virvytė” organizuje obozy edukacji etniczno-kulturowej dla rodzin.

Istnieje ponad 100 grup folklorystycznych dla dzieci, młodzieży i studentów szkół wyższych. Są one zazwyczaj prowadzone przez instytucje kulturalne lub oświatowe, ale również przez niezależne grupy i kluby. Młodzi ludzie, którzy interesują się tradycyjną kulturą, chętnie uczestniczą w szkoleniach folklorystycznych oraz kursach mistrzowskich, na których etnomuzykolodzy oraz folklorystki dzielą się z nimi swoim doświadczeniem. Ta studencka społeczność folklorystyczna spotyka się co roku na obchodach Dnia Świętego Jerzego (są one organizowane przez klub etniczno-kulturowy „Mėguva” w Połądze od ponad 20 lat) oraz co dwa lata na festiwalu folklorystycznym dla litewskich studentów (Lietuvos studentų folkloro festivalis), organizowanym przez Litewskie Narodowe Centrum Kultury.

Działania propagujące ciągłość niematerialnego dziedzictwa kulturowego w całym kraju

Litewskie Narodowe Centrum Kultury zwraca szczególną uwagę na rozpowszechnianie tradycyjnej sztuki wśród młodzieży. W tym celu organizuje ono konkurs dla młodzieży „Sidabro vainikėlis” (Srebrny diadem), który popularyzuje tradycyjne formy sztuki i przywraca do życia te zagrożone wyginięciem, a ponadto stara się zainteresować młodzież tradycyjnymi rzemiosłami. Do udziału zgłaszają się setki uczniów z całej Litwy, którzy biorą udział w wystawach rzemiosła oraz seminariach. To właśnie podczas tego konkursu narodził się pomysł zorganizowania warsztatów rzemieślniczych dla dzieci.

Od roku 2005 Litewskie Narodowe Centrum Folkloru oraz Narodowe Centrum Kultury w Kownie (Kauno tautinės kultūros centras) wraz z nauczycielami tradycyjnej kultury organizują konkurs

„Tramtatulis” adresowany do litewskich dzieci w wieku szkolnym i przedszkolnym oraz litewskich wykonawców ludowych. Jego celem jest zachęcenie dzieci do poznawania lokalnej tradycyjnej kultury, popularyzacja folkloru oraz szkolenie młodych wykonawców ludowych: śpiewaków, muzyków i gawędziarzy. W ramach tego projektu organizowane są różne seminaria, szkolenia oraz lokalne przesłuchania konkursowe we wszystkich gminach i regionach Litwy. Dzieci uczą się rozumienia i przekazywania artystycznej wartości folkloru, autentyczności wykonania, ekspresji, naturalnego brzmienia głosu oraz zdobywają umiejętności związane z grą na instrumentach i kulturą sceniczną. Największe uznanie zdobywają uczestnicy oraz nauczyciele, którzy pielęgnują lokalne i rodzinne tradycje folklorystyczne. Konkursy dla młodzieży są atrakcyjną i skuteczną metodą zapoznania dzieci z rzemiosłami i tradycjami folklorystycznymi oraz zapewnienia ich ochrony.

Działania służące zwiększeniu wiedzy społeczeństwa na temat niematerialnego dziedzictwa kulturowego

Mimo że nieustannie przypomina się młodszymi pokoleniom o ich dziedzictwie kulturowym, część społeczeństwa w dalszym ciągu ma bardzo małą wiedzę na ten temat lub nie posiada wystarczającej motywacji, by zapoznać się z tradycyjną kulturą. Dlatego też Litewskie Narodowe Centrum Kultury organizuje coraz więcej publicznych imprez o charakterze edukacyjnym i rozrywkowym. Co więcej, w związku z tym, że tradycyjna kultura często posiada swój odpowiednik sakralny lub dodatkowy cel symboliczny, udział jest dobrowolny i przybiera zazwyczaj formę niewymuszonych spotkań społeczności.

Jedną z publicznych inicjatyw jest wydarzenie kulturalne „Litewski taniec” (Lietuvos nacionalinis kultūros centras 2016). Projekt ma na celu zgromadzenie i zjednoczenie Litwinów przy pomocy tradycyjnych tańców oraz muzyki, a także wzmocnienie ich poczucia narodowej tożsamości. Oczywiście cudzoziemcy są również bardzo mile widziani.

Projekt rozpoczął się w roku 2015, gdy zauważyliśmy, że tradycyjne tańce ponownie stają się popularne jako zjawisko społeczne oraz edukacyjne, zwłaszcza wśród młodzieży, która pragnie kontynuować tradycje. Z pomocą kilku grup folklorystycznych personel Centrum nagrał lekcje 16 tradycyjnych tańców regionalnych i zamieścił je na portalu YouTube (Lietuvos nacionalinis kultūros centras 2015), rozpowszechnił informacje na ten temat w krajowych mediach oraz zwrócił się do pracowników kultury oraz społeczności z prośbą o wykonanie tańców tego samego dnia w plenerze, w różnych miejscach publicznych, by przyciągnąć jak najwięcej ludzi. W rezultacie 19 września około godziny 17.00 odbyło się 85 wydarzeń na Litwie oraz jedno w Wielkiej Brytanii, zorgani-

zowane przez lokalną społeczność litewską. Główne wydarzenie w Wilnie było relacjonowane przez media, które pokazały również fragmenty wydarzeń w innych miejscach. Osoby prowadzące prezentowały tańce i wyjaśniały ich cel oraz pochodzenie. Sukces pierwszej odsłony projektu przyczynił się do powodzenia kolejnej w 2016 roku, mają więc być one kontynuowane. W ten sposób nowa tradycja przypomina ludziom o ich korzeniach oraz regionalnej specyfice, przyczynia się do lepszego postrzegania tradycyjnej kultury i pomaga w zachowaniu tradycyjnych tańców dzięki wspólnym wysiłkom specjalistów i społeczności.

Jeśli chodzi o drugą publiczną inicjatywę, jej cel jest podobny – wzmocnić, popularyzować oraz wzbudzać poczucie etnicznej tożsamości. Przedmiotem konkursu „Tkana tożsamość” jest strój narodowy. Jest on zakładany podczas rodzinnych uroczystości, świąt narodowych, ślubów i dlatego też posiada wartość kulturalną, artystyczną oraz historyczną. W roku 2015 (Lietuvos radijas ir televizija 2015) osoby indywidualne oraz grupy zostały zaproszone do przesyłania nam zdjęć swoich kostiumów wraz z informacjami technicznymi oraz osobistymi, takimi jak: pochodzenie, dane ich twórców, region, w którym powstały, czy zostały odziedziczone oraz jaką wartość emocjonalną mają dla właściciela. W finale znalazły się najwierniejsze i najbardziej autentyczne stroje o największej wartości artystycznej. Były one oceniane przez profesjonalistów z różnych dziedzin kultury. Początkowo mogło się wydawać, że konkurs nie jest przeprowadzany w sposób sprawiedliwy, ponieważ ocena opierała się na kryteriach związanych z tradycjami. Jednak także i ten konkurs zgromadził ogromną liczbę uczestników z całego kraju oraz dużą widownię. I taki też był jego cel – stworzenie środowiska kultywującego tradycje nawiązujące do litewskich korzeni.

Ogólnie rzecz biorąc, państwo litewskie zapewnia ochronę niematerialnego dziedzictwa kulturowego przy pomocy systemów prawnych oraz instytucjonalnych nadzorowanych przez specjalistów ds. NDZK, którzy motywują depozytariuszy oraz ich społeczności do zachowania tradycji i promowania tego dziedzictwa wśród reszty społeczeństwa. Ponadto rośnie liczba niezależnych inicjatyw związanych z niematerialnym dziedzictwem kulturowym. Przejawem tej tendencji jest powstawanie różnych społeczności, imprez oraz przywracanie niektórych praktyk. W dalszym ciągu występują problemy związane z niematerialnym dziedzictwem kulturowym: jego obraz w mediach jest dość negatywny, programy edukacyjne dotyczące tego dziedzictwa są likwidowane ze względu na malejącą liczbę zainteresowanych studentów, a proces tworzenia krajowej listy NDZK nie został jeszcze zakończony. Tym niemniej ciągłość niematerialnego dziedzictwa kulturowego jest chroniona zarówno w ramach inicjatyw instytucji, jak i organizacji pozarządowych, co zapewnia stałe podnoszenie poziomu świadomości społecznej w tym zakresie..

Bibliografia

Lietuvos nacionalinis kultūros centras. 2007. „FOLKLORO DIENA Saulutė rateliu tekėjo, 2007. I dalis [Dzień Folkloru. Cykl wschodu i zachodu słońca, 2007. Część I]”. Film wideo na portalu YouTube. Zamieszczony 21 marca 2013 na stronie https://www.youtube.com/watch?v=j5io_PsAtso.

Lietuvos nacionalinis kultūros centras. 2009. „Žemynė žiedkelė. Folkloro dienos atspindžiai, 2009. I dalis [Kwitująca ziemia. Refleksje na temat Dnia Folkloru, 2009. Część I]”. Film wideo na portalu YouTube. Zamieszczony 4 lutego 2013 na stronie <https://www.youtube.com/watch?v=bdh0sAJs-5k>.

Lietuvos nacionalinis kultūros centras. 2015. „Visa Lietuva šoka 2015 [Litewski taniec 2015]”. Lista odtwarzania na portalu YouTube. Data dostępu: 31 października 2016. https://www.youtube.com/playlist?list=PLE_-HzqQ1wk-Bp7Mrf2pTXr4lGJb_vmQvE.

Lietuvos nacionalinis kultūros centras. 2016. „Akcija »Visa Lietuva šoka« 2016 [Projekt „Litewski taniec” 2016]”. Film wideo na portalu YouTube. Zamieszczony 19 września na stronie https://www.youtube.com/watch?v=wwL0g-gEN_3o.

Lietuvos radijas ir televizija. 2015. „Išaušta tapatybė. Lietuvių tautinio kostiumo konkursas – 2015 [Tkana tożsamość. Konkurs litewskich strojów narodowych – 2015]”. Film wideo. Zamieszczony 5 lipca na stronie http://www.lrt.lt/mediateka/irasas/80176/isausta_tapatybe_lietuviu_tautinio_kostiumo_konkursas_2015#wowzaplaystart=0&wowzaplayduration=6829000.

Realizacja *Konwencji* *w sprawie ochrony* *niematerialnego* *dziedzictwa kulturowego* na terenie Węgier

Eszter Csonka-Takács*
Vanda Illés**

* Etnograf, dyrektor, Dyrekcja ds. Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego, Skansen Węgierski (Szellemi Kulturális Örökség Igazgatóság, Szabadtéri Néprajzi Múzeum), Szentendre, Węgry, dr, e-mail: csonka-takacs.eszter@sznm.hu.

** Historyk sztuki, Dyrektor Sekcji Stosowanej Sztuki Ludowej, Oddział Stosowanej Sztuki Ludowej, Węgierska Izba Dziedzictwa (Hagyományok Háza), Budapeszt, Węgry, e-mail: illes.vanda@hagyományokhaza.hu.

Elementy wybrane do wpisania na Listę krajową są ogłaszane co roku podczas ceremonii otwarcia ogólnokrajowego wydarzenia w ramach Europejskich Dni Dziedzictwa Kulturowego. ... Do podnoszenia świadomości na temat tradycyjnych wartości w społeczeństwie przyczyniają się również nagrody państwowe. Dzięki nim utalentowani artyści prowadzący wcześniej jedynie działalność amatorską zostają dostrzeżeni przez masy.

Musimy zrobić wszystko, by ogień nadal płonął.¹

W 2006 roku *Ustawa XXXVIII w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego*² umożliwiła ratyfikację Konwencji UNESCO z 2003 roku na Węgrzech – stały się w ten sposób 39. krajem, który do niej przystąpił. Węgry zostały wybrane członkiem Komitetu Międzyrządowego na okres czterech lat na pierwszym Zgromadzeniu Ogólnym Państw-Stron w 2006 roku, a potem także w roku 2014. Zgodnie ze wspomnianą ustawą wdrożenie Konwencji na Węgrzech jest obowiązkiem ministra odpowiedzialnego za dziedzictwo kulturowe.

W kwietniu 2009 roku Ministerstwo Edukacji i Kultury (Oktatási és Kulturális Minisztérium; obecnie: Ministerstwo Zasobów Ludzkich, Emberi Erőforrások Minisztériuma) powierzyło koordynację zadań wynikających z krajowego wdrożenia Konwencji Skansenowi Węgierskiemu (Szabadtéri Néprajzi Múzeum). Muzeum powołało Dyрекcję ds. Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego (Szellemi Kulturális Örökség Igazgatóság) jako jednostkę strukturalną koordynującą wszelkie zadania związane z wdrożeniem Konwencji UNESCO. Dyrekcja pełni funkcję pośrednika pomiędzy instytucjami i organizacjami biorącymi udział w tych pracach, usprawniając i koordynując dalsze działania w ramach procesu ochrony i zachowania elementów dziedzictwa niematerialnego. W tym celu prowadzi i nieustannie rozszerza węgierską Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego

¹ W 2017 roku przypadają obchody 50. rocznicy śmierci węgierskiego kompozytora Zoltána Kodályego, które odbędą się przy udziale UNESCO. Kompozytor jest pamiętany w dzisiejszych czasach zarówno za swój wkład w dziedzinę etnomuzykologii i edukacji muzycznej, jak i za swoje dzieła muzyczne. Użyta przez niego metafora jest zgodna z celem Forum, podobnie jak te jego słowa: „Kultury nie można odziedziczyć. Tradycje przodków szybko znikną, o ile każde pokolenie nie zdobędzie ich dla siebie na nowo”.

² 2006. évi XXXVIII. törvény a szellemi kulturális örökség megőrzéséről szóló, Párizsban, 2003. év október hó 17. napján elfogadott UNESCO Egyezmény kihirdetéséről, Magyar Közlöny [Węgierski Dziennik Ustaw] nr 22, 24 lutego 2006.

Jeden z obiektów ze zbiorów Muzeum Węgierskiej Stosowanej Sztuki Ludowej, 14 czerwca 2015. Fot. Vanda Illés.

Edukacja, 1 czerwca 2015. Fot. Vanda Illés.

(Szellemi Kulturális Örökség Nemzeti Jegyzéke), rozwija Sieć Ekspertów, zapewnia wszystkim bezpłatny dostęp do niematerialnego dziedzictwa kulturowego poprzez prowadzenie witryny internetowej poświęconej temu zagadnieniu (www.szellemiorkseg.hu), stale dostarcza informacje na ten temat i podnosi świadomość wśród ekspertów i obywateli, a także organizuje konferencje i warsztaty w dziedzinie niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Dyrekcja utworzyła ponadto ogólnokrajową sieć powiatowych koordynatorów ds. niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Węgierski Komitet Krajowy ds. Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego (Szellemi Kulturális Örökség Magyar Nemzeti Bizottsága) został powołany we wrześniu 2008 roku i – po restrukturyzacji w roku 2012 – przekształcił się w Komitet Ekspertów ds. Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego przy Węgierskim Komitecie Narodowym ds. UNESCO (UNESCO Magyar Nemzeti Bizottság Szellemi Kulturális Örökség Szakbizottság). Jego członkowie są delegowani przez odpowiednie instytucje, organizacje i ministerstwa zaangażowane w ochronę niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Komitet składa się z 22 członków i jest odpowiedzialny za rozwijanie procesu wdrożenia Konwencji na Węgrzech, rekomendowanie Ministrowi Kultury elementów dziedzictwa do rozważenia w kontekście wpisu na Listę krajową, wybór elementów do nominowania do wpisu na Listę reprezentatywną UNESCO, opracowywanie i przedkładanie propozycji programów i projektów edukacyjnych usprawniających wdrożenie Konwencji oraz opracowywanie i rozwijanie inicjatyw w zakresie dyplomacji kulturowej na potrzeby międzynarodowej współpracy dotyczącej wielonarodowych elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Pierwsza węgierska nominacja – „Święta *Busó* w Mohaczu: zabawa karnawałowa z maskami organizowana z okazji zbliżającego się końca zimy” – została wpisana na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości w 2009 roku. Później, w roku 2012, na listę zostały wpisane dwie kolejne węgierskie nominacje – „Sztuka haftu tradycyjnej społeczności *Matyó*” oraz „Sokolnictwo, żywe dziedzictwo ludzkości”, w ramach nominacji międzynarodowej. Prócz tego do Rejestru dobrych praktyk w dziedzinie ochrony wpisano dwa programy: „Metodę *Táncház* – węgierski model przekazywania niematerialnego dziedzictwa kulturowego” (2011) oraz „Ochronę ludowego dziedzictwa muzycznego zgodnie z koncepcją *Kodályego*” (2016).

Zgodnie z Konwencją zapewnienie ochrony wymaga od każdego Państwa-Strony identyfikacji i sporządzenia ewidencji elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego występujących na jego terytorium. Aby osiągnąć ten cel, Ministerstwo Kultury zaapelowało do społeczności, grup i jednostek na Węgrzech o składanie wniosków o wpis na Listę krajową elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego, które te społeczności, grupy i jednostki uznają za swoje. Chodzi

tu nie tylko o utworzenie rejestru przejawów kultury wciąż praktykowanych przez społeczności i uważanych przez nie za własne, ale też o publiczne udostępnienie takiej ewidencji. Nominowanie elementów do wpisania na Listę krajową wymaga od społeczności depozytariuszy wypełnienia formularzy nominacyjnych i zgromadzenia niezbędnej dokumentacji. Dyrekcja ds. Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego przygotowuje propozycje nominacji dla węgierskiego Komitetu Ekspertów ds. Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego. Po zapoznaniu się z nimi Komitet przekazuje swoje rekomendacje właściwemu ministrowi, który następnie dokonuje ostatecznego zatwierdzenia elementów wybranych do wpisu na listę. Proces ten jest inicjowany przez same społeczności depozytariuszy dziedzictwa: poprzez identyfikację, określenie i przygotowanie planów ochrony ich własnego żywego dziedzictwa pod kierunkiem ekspertów. Jest to procedura w pełni zgodna z zasadami przewidzianymi w Konwencji; tworzenie ewidencji nie ma być bowiem procesem odgórnym, w ramach którego dobra narodowe są identyfikowane przez ekspertów.

Cała Krajowa lista niematerialnego dziedzictwa kulturowego Węgier, wraz z kompletnymi materiałami nominacyjnymi, jest dostępna online³. Elementy wybrane do wpisania na Listę krajową są ogłaszane co roku podczas ceremonii otwarcia ogólnokrajowego wydarzenia w ramach Europejskich Dni Dziedzictwa Kulturowego. Dyrekcja ds. Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego wprowadziła kilka programów w celu popularyzacji i zwiększenia świadomości na temat niematerialnego dziedzictwa kulturowego w całym społeczeństwie. Najważniejszymi i najlepiej znanymi wydarzeniami są ogólnokrajowe Dni Dziedzictwa Kulturowego oraz Pünkösdi Örökség Fesztivál (Festiwal dziedzictwa Zielonych Świątek) – Międzynarodowy Zjazd na rzecz NDZK Skansenu Węgierskiego.

Dobre praktyki w dziedzinie ochrony NDZK w Węgierskiej Izbie Dziedzictwa

Niniejsze opracowanie przedstawia także dobre praktyki stosowane w Węgierskiej Izbie Dziedzictwa (Hagyományok Háza) w celu zachowania rzemiosła dla przyszłych pokoleń w ramach dziedzictwa intelektualno-kulturowego, umożliwienia tego, by inspirowało ono do tworzenia nowych, współczesnych wyrobów, oraz podnoszenia świadomości na temat tych wartości w całym społeczeństwie.

³ www.szellemikulturalisorokseg.hu/index0_en.php?name=en_f22_elements [data dostępu do wszystkich przywołanych źródeł internetowych: 28 listopada 2016].

Węgierska Izba Dziedzictwa jest instytucją państwową utworzoną przez Sekretarza Stanu w Ministerstwie Dziedzictwa Kulturowego (Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma) w 2001 roku w celu ochrony i upowszechniania węgierskiej tradycji ludowej⁴.

Węgierska Izba Dziedzictwa składa się z trzech wydziałów. Są to:

- 1) Państwowy Zespół Węgierskiej Kultury Ludowej (Magyar Állami Népi Együttes) powołany w 1951 roku w celu gromadzenia, ochrony i prezentacji dóbr węgierskiego folkloru. Zespół prezentuje tradycyjne tańce pochodzące z Kotliny Karpackiej na pokazach oraz w ramach sesji interaktywnych⁵.
- 2) Centrum Dokumentacji im. László Lajthy (Lajtha László Folklórdokumentációs Központ), które utworzono dla zaspokojenia potrzeb zarówno naukowych, jak i funkcjonalnych. Centrum odziedziczyło i powiększyło zasoby należące wcześniej do Izby Zawodowych Tancerzy Ludowych (Néptáncosok Szakmai Háza). Przy użyciu współczesnej technologii i Internetu zapewnia ono dostęp do wszelkich dostępnych dokumentów na temat folkloru w Kotlinie Karpackiej. Centrum digitalizuje muzykę ludową, taniec ludowy oraz inne dokumenty dotyczące folkloru w ich pierwotnej postaci⁶.
- 3) Wydział Stosowanej Sztuki Ludowej (Népművészeti Módszertani Műhely) jest najważniejszym oddziałem Węgierskiej Izby Dziedzictwa, jeśli chodzi o rzemiosło. Jego misją jest przekazywanie, wprowadzanie i prezentacja tradycyjnej kultury społeczeństwu. Jego działalność polega na włączaniu tradycji ludowych jako żywotnych elementów kultury, traktowania ich jako wartościowej wiedzy w kulturze, rozrywce i edukacji społeczności. Wydział podejmuje ponadto wysiłki mające na celu podtrzymanie tradycyjnej kultury ludowej – w szczególności tańca ludowego, muzyki ludowej, poezji ludowej i rzemiosła – jako żywej części kultury w ogóle. W tym właśnie duchu organizuje swoje kursy i konferencje, upowszechnia informacje, zaprasza do składania wniosków, publikuje materiały i zatwierdza prace współczesnych artystów rękodzieła⁷.

Wydział współpracuje ze Stowarzyszeniem Węgierskich Artystów Ludowych (Népművészeti Egyesületek Szövetsége; SWAL). To krajowa sieć reprezentująca interesy artystów ludowych. Członkowie stowarzyszenia aktywnie działają na polu ochrony i zachowania naszych tradycji i wartości naszego rzemiosła. Współpracują oni z międzynarodowymi partnerami, umożliwiając węgierskim

⁴ www.hagyományokhaza.hu/hh/about_us.

⁵ www.heritagehouse.hu/mane.

⁶ www.heritagehouse.hu/fdk.

⁷ www.heritagehouse.hu/nmm/aboutus/handicrafts.

artystom ludowym kontakty zagraniczne. Ponadto dają im szansę zaistnienia w kraju i na świecie, organizując prezentacje handlowe, warsztaty i inne wydarzenia. Prócz tego prowadzą profesjonalne komitety dla wszystkich gałęzi sztuki ludowej, których członkowie są wybierani spośród uznanych mistrzów z organizacji członkowskich⁸.

Poniżej przedstawiono dobre praktyki stosowane przez Wydział Stosowanej Sztuki Ludowej w celu zachowania rzemiosła:

Dokumentacja i gromadzenie zbiorów

Muzeum Węgierskiej Stosowanej Sztuki Ludowej (Magyar Népi Iparművészeti Múzeum), stanowiące część Węgierskiej Izby Dziedzictwa, już od 50 lat gromadzi wytwory rzemiosła: głównie tkaniny, wyroby garncarskie i rzeźby. Jest to jedyny na Węgrzech współczesny zbiór takich obiektów, zawierający prawdziwe dzieła sztuki ludowej. Zbiory są powszechnie znane i dostępne dla wszystkich⁹.

Wystawy

Inna metoda popularyzacji dziedzictwa polega na organizowaniu tymczasowych wystaw. W Muzeum Węgierskiej Stosowanej Sztuki Ludowej organizuje się corocznie około 25 takich ekspozycji. Zapewniają one możliwość zaistnienia i prezentacji swoich wytworów artystom ludowym – indywidualnym lub działającym w ramach organizacji członkowskich należących do Stowarzyszenia. Na wernisaże przychodzą nie tylko mieszkańcy Budapesztu, ale również członkowie lokalnych społeczności artystycznych. Wydarzenia tego rodzaju pomagają artystom realizować w wartościowy sposób swoje rzemieślnicze umiejętności, a ponadto dostarczają okazji do podnoszenia świadomości na temat ich sztuki wśród liderów lokalnych społeczności. Taka wystawa – prezentowana w stolicy, w najważniejszej galerii Muzeum Stosowanej Sztuki Ludowej – jest cenna i prestiżowa.

Otwarte Atelier Rękodzieła

Wśród najważniejszych inicjatyw należy wskazać działania w ramach Otwartego Atelier Rękodzieła (Nytott Műhely). Jest to niezwykle atrakcyjna metoda prezentacji „żywej” sztuki ludowej i popularyzacji tradycyjnego rzemiosła ludowego.

Atelier jest miejscem, w którym odwiedzający mogą codziennie zobaczyć za darmo artystów ludowych przy pracy. Mogą zadawać pytania, poprosić o pomoc lub po prostu porozmawiać z mistrzami.

⁸ www.nesz.hu/english/association-of-hungarian-folk-artists/essences.

⁹ www.heritagehouse.hu/main/special_events/exhibitions/museum.

Atelier daje możliwość pracy absolwentom kursów tkactwa, koszykarstwa, jubilerstwa z wykorzystaniem peret oraz wytwarzania wyrobów z filcu i koronki, organizowanych przez Węgierską Izbę Dziedzictwa, oraz mistrzom innych rodzajów rękodzieła.

Celem Atelier jest zapoznanie gości z tajnikami tradycyjnego rzemiosła oraz podzielenie się spostrzeżeniami z młodzieżą i dorosłymi, zawodowymi rękodzielnikami, studentami oraz wszystkimi innymi osobami zainteresowanymi sztuką ludową, zbiorami Muzeum i pracą w charakterze współczesnego artysty ludowego¹⁰. Co więcej, z okazji Dnia Kultury Węgierskiej otwarto przy ulicy Fő nową salę Muzeum.

Do działań prowadzonych przez Atelier należą:

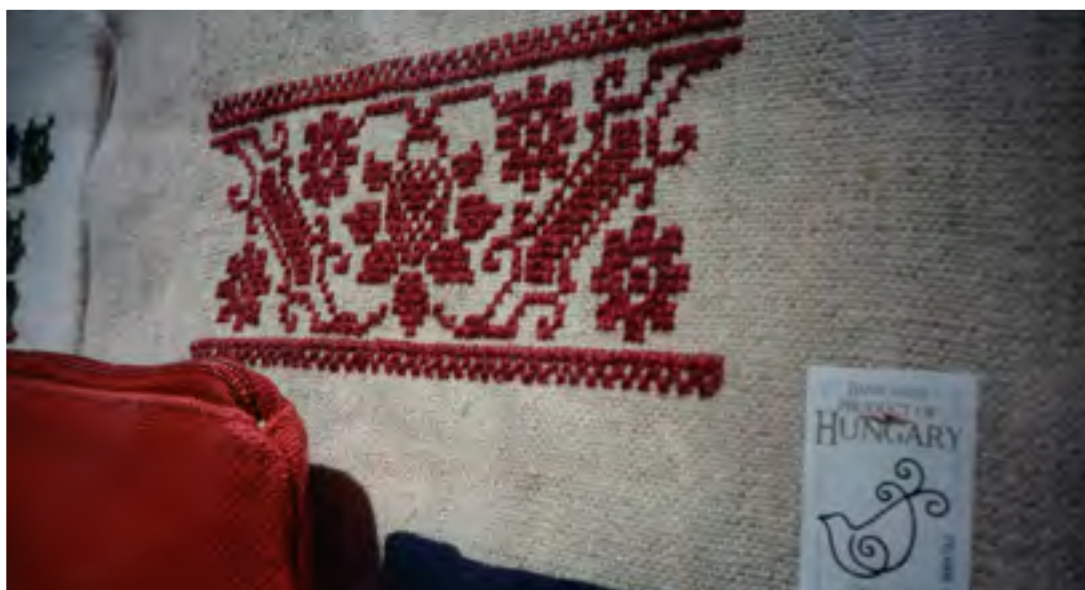
- pedagogika muzealna. Jest to interaktywny sposób na zapewnienie lepszego zrozumienia węgierskiej historii, tradycji i dziedzictwa. Współpracujemy ze szkołami w Budapeszcie, dzięki czemu tamtejsze dzieci, które nie mają kontaktu z tradycyjnym rzemiosłem w domu, mogą zapoznać się z jego nowoczesną koncepcją w młodym wieku. Nie tylko oglądają prezentowane wyroby, ale również aktywnie uczestniczą w wytwarzaniu prostszych przedmiotów codziennego użytku, które mogą następnie zabrać do domu i korzystać z nich każdego dnia. Obecność mistrzów rękodzieła oraz sam ich profesjonalizm również stanowią czynnik motywujący dla dzieci.
- programy dla rodzin. Wspólne tworzenie przedmiotów z rodzicami jest ważne nie tylko dla dziecka; to także okazja dla dorosłych, żeby się zrelaksować. Organizujemy takie wydarzenia w okresie wakacyjnym, pozwalając rodzinom uczestniczyć także w ich przygotowaniach – w ramach wspólnego doświadczenia.
- interaktywne prezentacje i rozmowy na ciekawe tematy etnograficzne, takie jak węgierska gastronomia; garncarze prezentują swoje dzieła, gotując w nich na pokazie kulinarnym w Otwartym Atelier. Widzowie tych wydarzeń mogą również skosztować potraw. Okazje te służą przekazywaniu złożonej wiedzy z wykorzystaniem metod opartych na działaniu.
- warsztaty dla artystów-amatorów. Programy te są skierowane do osób, które nie chcą zyskać głębszej wiedzy o rzemiośle, wolą za to spędzić 2–3 godziny, tworząc prostsze obiekty rękodzieła.

Edukacja

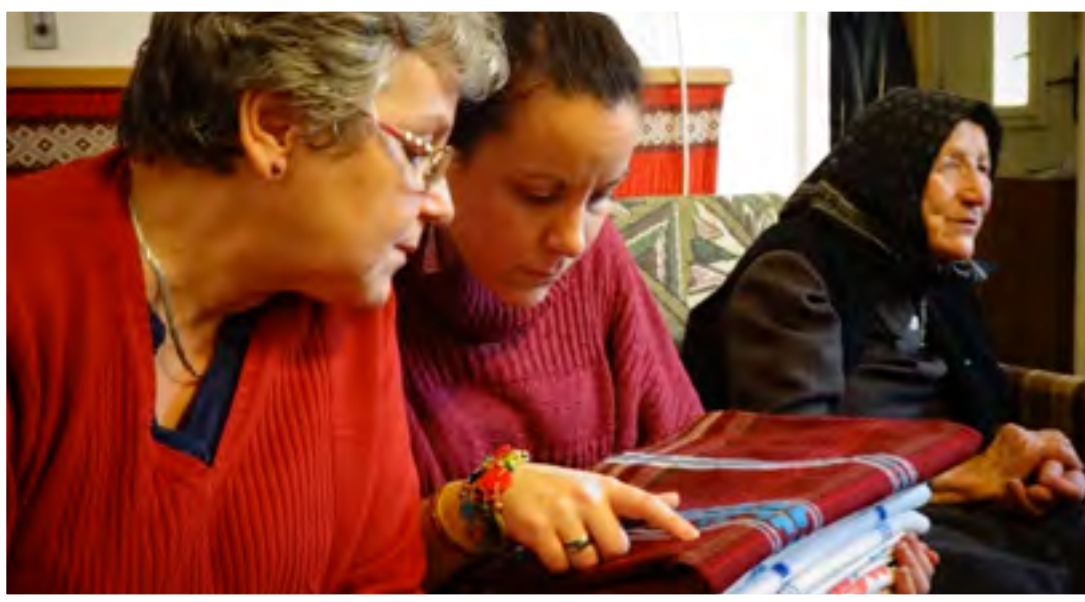
Sekcja Rękodzieła Węgierskiej Izby Dziedzictwa organizuje programy edukacyjne dla nauczycieli rękodzieła i koordynuje programy szkolenia mistrzów rzemiosła na poziomie krajowym. Osoby zgła-

¹⁰ www.heritagehouse.hu/main/special_events/open_handicraft_studio.

Certyfikowany produkt ze znakiem handlowym, 10 marca 2016. Fot. Vanda Illés.

Zbieranie materiałów od starszych mieszkańców, 23 lutego 2014. Fot. Vanda Illés.

szające się do udziału w tych kursach chcą poznać konkretne rodzaje rzemiosła lub poszerzyć już posiadaną wiedzę.

Kurs szkoleniowy dla instruktorów rękodzieła ludowego obejmuje takie gałęzie sztuki ludowej, jak: tkanie dywanów, garncarstwo, rymarstwo, koronkarstwo, koszykarstwo, wikliniarstwo, wyplatanie ze słomy oraz wytwarzanie przedmiotów z kolb kukurydzy. Uczestnikom kursu wydawane są certyfikaty potwierdzające zdobycie kompetencji umożliwiających prowadzenie zajęć z rękodzieła ludowego dla dzieci oraz nauczanie wybranych rodzajów rzemiosła ludowego, zarówno w ramach programów szkolnych, jak i zajęć dodatkowych.

Organizowane są również kursy dokształcające dla nauczycieli sztuki ludowej. „Kurs mistrza” oraz kurs „Nauczyciel nauczycieli” obejmują hafciarstwo, tkactwo, rymarstwo oraz prowadzenie warsztatów z rękodzieła ludowego. Uczestnicy tych kursów zdobywają dogłębną wiedzę zawodową. Udział w nim jest możliwy wyłącznie za zaproszeniem. Oprócz możliwości zdobycia wiedzy kursy zapewniają też okazję do spotkania dla rzemieślników tych samych specjalności¹¹.

Krajowe konkursy rzemiosła

Organizujemy krajowe konkursy rzemiosła różnych specjalności (hafciarstwo, tkactwo, garncarstwo, rzeźbiarstwo w drewnie, rogu, kości, wytwarzanie instrumentów itd.).

Konkursy te mają na celu motywowanie rzemieślników do wytwarzania nowych dzieł sztuki wysokiej jakości.

Zaproszenia do konkursów ogłaszamy we współpracy z organizatorami z obszarów wiejskich. Współpracujemy ze stowarzyszeniami zrzeszonymi w SWAL-u, a konkurs każdej specjalności odbywa się w innym miejscu. Są to ważne wydarzenia, ponieważ stymulują lokalne organizacje i społeczności, oferują możliwość spotkania oraz rozwoju profesji na konferencjach, docierają do szerokiej publiczności dzięki wystawom i katalogowi oraz przyczyniają się do podnoszenia świadomości.

Ostatnią taką imprezą w 2016 roku był Narodowy Konkurs Hafciarstwa Kisjankó Bori (Kisjankó Bori Országos Hímzópályázat). Zaprezentowano 429 haftowanych tkanin, a w konkursie wzięło udział około 200 osób¹².

¹¹ www.heritagehouse.hu/nmm/aboutus/handicrafts.

¹² www.hagyomanyokhaza.hu/page/12649.

Certyfikacja rzemiosła ludowego

Kontrola jakości ma zasadnicze znaczenie dla Węgierskiej Izby Dziedzictwa. Dlatego też organizujemy dla rzemieślników wydarzenia, podczas których przyznajemy certyfikaty produktom stosowanej sztuki ludowej, których wytwórcy czerpią z tradycyjnych źródeł. W ten sposób możemy zagwarantować, że zobiektywizowane formy wartości rękodzielniczych, chronione przez naszą instytucję, stanowią funkcjonalne dzieła sztuki stosowanej wysokiej jakości, posiadające odpowiednie zakorzenienie etnograficzne. Węgierska Izba Dziedzictwa realizuje to zadanie w ramach odpowiedzialności państwa przewidzianej w paragrafie 3 dekretu 12/2004 Ministra Narodowego Dziedzictwa Kulturowego¹³.

Zapraszamy na takie wydarzenia członków jury z Komitetu Kwalifikacyjnego Stosowanej Sztuki Ludowej (Népi Iparművészeti Bíráló Bizottság), którzy są ekspertami w zakresie teorii i praktyki. Każda osoba może zaprezentować swoje tradycyjne wyroby rękodzielnicze na takim przeglądzie, podczas którego członkowie Komitetu podejmują – w sposób anonimowy – decyzje o przyznaniu produktom certyfikatu, uwzględniając takie aspekty, jak materiał, wykonanie, jakość projektu (pod względem formy i kompozycji). Badają oni, czy przedmioty mogą być wykorzystane zgodnie z przeznaczeniem, czy wykorzystane tradycyjne elementy są autentyczne oraz czy wygląd wyrobów spełnia standardy estetyczne.

Podobne przeglądy odbywają się od 1953 roku, a zatem stanowią dobrze funkcjonującą metodę kontroli jakości, która jest regularnie oceniana i dostosowywana do wymagań danych czasów, aby zagwarantować, że certyfikowane wyroby będą pasować do współczesnej kultury wystroju wnętrz mieszkalnych i ubioru oraz do przestrzeni publicznej¹⁴.

Organizujemy około 40 dni certyfikacji każdego roku, podczas których poddawanych jest ocenie ponad 3 tys. wyrobów tradycyjnego rzemiosła różnego rodzaju. Co miesiąc, we współpracy z regionalnymi organizacjami członkowskimi SWAL-u, przeprowadzamy ocenę jakości różnych typów rzemiosła w Budapeszcie i innych węgierskich miastach.

Znaki handlowe

Rzemieślnicy, których wyroby zostały uznane za jakościowo dobre, mogą stosować na nich specjalne znaki handlowe. Naklejka „dobrej jakości” to unikalny znak, poświadczający jakość wyrobu.

¹³ *A nemzeti kulturális örökség miniszterének 12/2004. (V. 21.) NKÖM rendelet a népi iparművészettel kapcsolatos állami feladatok végrehajtásáról*, Magyar Közlöny nr 69, 21 maja 2004.

¹⁴ www.heritagehouse.hu/nmm/aboutus/folkarts.

Informacja zawarta w znaku handlowym ma dwojaki charakter: z jednej strony sygnalizuje obcokrajowcom w języku angielskim, że mają do czynienia z wyrobem węgierskiego rękodzielnictwa, a z drugiej strony informuje węgierskich klientów, że wyrób jest certyfikowany, a zatem wysokiej jakości.

Kupując wyroby z tym znakiem handlowym, nawet laicy mogą mieć pewność, że nabywają cenną węgierską sztukę ludową oraz wyroby stosowanej sztuki ludowej, dzięki czemu wspierają węgierskich artystów sztuk stosowanych, a zatem promują utrzymanie tradycyjnej węgierskiej sztuki ludowej i stosowanej sztuki ludowej. Ponieważ wyroby certyfikowane są numerowane, można prześledzić i zweryfikować proces ich powstania. SWAL prowadzi stronę internetową (www.pavavedjegy.hu), na której nabywcy mogą znaleźć zdjęcie wyrobu, informacje na temat jego wytwórcy oraz inne wyroby tego samego artysty.

Nagrody państwowe

Do podnoszenia świadomości na temat tradycyjnych wartości w społeczeństwie przyczyniają się również nagrody państwowe. Dzięki nim utalentowani artyści prowadzący wcześniej jedynie działalność amatorską zostają dostrzeżeni przez masy. Na Węgrzech przyznawane są trzy ważne nagrody państwowe w dziedzinie rzemiosła: Artysta Stosowanej Sztuki Ludowej (Népi Iparművész), Młody Mistrz Sztuki Ludowej (Népművészet Ifjú Mestere) oraz Mistrz Sztuki Ludowej (Népművészet Mestere).

Posiadacz więcej niż jednego numeru certyfikacji może oficjalnie używać tytułu Artysty Stosowanej Sztuki Ludowej i otrzymuje oficjalny certyfikat (legitymację). Tytuł i certyfikat przyznawane są przez Komitet Kwalifikacyjny Stosowanej Sztuki Ludowej. Przyznanie certyfikatu obwarowane jest pewnymi warunkami: artysta musi posiadać co najmniej 30–35 certyfikowanych wyrobów (posiadających numer); aby zapewnić ciągłość działalności artystycznej, nowe wyroby muszą być przedkładane nie rzadziej niż raz na trzy lata; uzyskaną legitymację należy odnawiać co pięć lat, co zapewnia skuteczność certyfikacji nowych wyrobów. System ten gwarantuje, że artysta wykazuje żywe zainteresowanie dostarczaniem wysokiej jakości wyrobów oraz ciągłym odnawianiem certyfikacji¹⁵.

Proces wyłaniania zdobywcy nagrody Młodego Mistrza Sztuki Ludowej przeprowadza Węgierska Izba Dziedzictwa na podstawie dekretu Ministerstwa Zasobów Ludzkich. Nagrodę mogą otrzymać

¹⁵ www.hagyományokhaza.hu/page/10857.

wytwórcy sztuki ludowej lub artyści ludowej sztuki scenicznej w wieku od 15 do 35 lat. Rzemieślnicy muszą zgromadzić odpowiednie zasoby, które trzeba następnie udokumentować, a z materiałów źródłowych musi powstać pięć nowych wyrobów¹⁶.

Nagroda Mistrza Sztuki Ludowej jest przyznawana od 1953 roku na mocy aktu prawnego wydanego przez Ministra Zasobów Ludzkich. Stanowi ona uhonorowanie dorobku życiowego wyjątkowo utalentowanych artystów ludowych i jest przyznawana na podstawie rekomendacji i nominacji lokalnych społeczności i stowarzyszeń w pięciu kategoriach (taniec ludowy, śpiew ludowy, instrumentalna muzyka ludowa, gawędziarstwo i tradycyjne rękodzieło). Od 2008 roku stanowi ona część krajowej ewidencji NDZK¹⁷.

Współpraca projektowa z organizacjami pozarządowymi

Ostatnią ważną praktyką, którą trzeba tutaj wymienić, jest współpraca z organizacjami pozarządowymi przy specjalnych projektach. Przedstawimy szczegółowo jeden z nich, o nazwie Projekt Barkó. Mieszkańcy regionu Ózd, gdzie żyje tzw. lud *Barkó*, wystąpili z wnioskiem do Węgierskiej Izby Dziedzictwa. Chcieli odnaleźć swoje korzenie, a ich celem było stworzenie własnego wyrobu inspirowanego tradycjami. Projekt miał za zadanie pomóc lokalnym społecznościom w odzyskaniu utraconej wiedzy. W programie wzięto udział wielu uczestników pochodzących z różnych środowisk: utalentowani młodzi ludzie, zupełni nowicjusze, bezrobotni, wykwalifikowani hafciarze i hafciarki, szwaczki i projektanci mody.

Wybraliśmy cztery zajęcia typowe dla regionu: hafciarstwo, tworzenie kostiumów, tkactwo i malowanie mebli. Dla każdej dyscypliny mieliśmy czterech mentorów, którzy byli znanymi mistrzami rzemiosła w innych dziedzinach. Nauczyliśmy ich, jak pozyskiwać wzory tkackie od ludzi w podeszłym wieku lub ze starych fotografii. Następnie pokazaliśmy im, że dzięki kopiom i oryginalnym wzorom mogą zrozumieć układ wzoru; nauczyliśmy ich też tradycyjnych technik rzemieślniczych (zszywania, szycia, tkania i malowania). Dopiero po opanowaniu tych podstaw mogli rozpocząć wytwarzanie nowych wyrobów.

Promocja dziedzictwa wymaga reklamowania naszych wyrobów. Dlatego pierwsze odtworzone stroje *Barkó* nosił celebryta prowadzący organizowany przez Węgierską Izbę Dziedzictwa telewizyjny talent show *Felszállott a páva* (Paw), w którym biorą udział utalentowani tancerze, śpiewacy i muzycy ludowi.

¹⁶ www.hagyományokhaza.hu/nmm/nim.

¹⁷ www.nesz.hu/a-nepmuveszet-mesterei.

Podsumowanie

Wdrożenie Konwencji i dobrych praktyk związanych z ochroną NDZK miało wpływ na wiele organizacji na Węgrzech. Cieszymy się, że możemy podzielić się naszymi doświadczeniami z instytucjami, które działają w podobnych obszarach. Jesteśmy otwarci na wszelkie formy międzynarodowej współpracy, promującej zachowanie wartości tradycyjnej kultury i przekazywanie ich przyszłym pokoleniom.

CZĘŚĆ 2.
NIEMATERIALNE DZIEDZICTWO
KULTUROWE: BADANIA
I DOKUMENTACJA

Strategia ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego Republiki Czeskiej

Martin Šimša*

* Dyrektor Narodowego Instytutu Kultury Ludowej (Národní ústav lidové kultury), Strážnice, Czechy,
e-mail: martin.simsa@nulk.cz.

W latach 1994–1997 rozpoczęto prace nad filmową encyklopedią zatytułowaną „Tańce ludowe Czech, Moraw i Śląska”. Encyklopedia składa się z dziesięciu tomów obejmujących wszystkie obszary etnograficzne. Wyjątkowo pozytywne rezultaty procesu dokumentacji tańców ludowych sprawiły, że UNESCO podjęło decyzję o przyznaniu wsparcia finansowego na potrzeby realizacji nowej serii filmów dokumentalnych, a mianowicie filmowej encyklopedii pod nazwą „Ludowe rękodzielnictwo i rzemiosło artystyczne w Czechach”. Produkcja nowej serii rozpoczęła się w 1997 roku, a kolejne nagrania realizowane są do dnia dzisiejszego.

Liczba przejawów niematerialnego dziedzictwa kulturowego, o które władze Republiki Czeskiej wykazują dbałość i którym zapewniają ochronę, jest o wiele mniejsza niż w przypadku sąsiednich państw Europy Środkowej. Funkcjonuje tam ogólnokrajowy rejestr znany jako Lista niematerialnych przejawów tradycyjnej kultury ludowej Republiki Czeskiej (Seznam nemateriálních statků tradiční lidové kultury České republiky), który koncentruje się przede wszystkim na ochronie zjawisk stanowiących element tradycyjnej kultury społeczności wiejskich. Tego rodzaju specjalizacja wydaje się zrozumiała, zważywszy na fakt, że Czechy od dawna uczestniczą w realizacji projektów UNESCO mających na celu przede wszystkim ochronę tradycyjnej kultury ludowej oraz folkloru. W odpowiedzi na *Zalecenie w sprawie ochrony tradycyjnej kultury i folkloru* przyjęte w 1989 roku zorganizowano w Czechach szereg ważnych spotkań w gronie ekspertów z innych państw Europy Środkowej i Wschodniej, których tematem była ochrona tradycyjnej kultury ludowej. Głównymi zagadnieniami poruszonymi podczas omawianych spotkań były: zasady ochrony tradycyjnej kultury ludowej przed nieodpowiednimi formami komercjalizacji (1996); etyka a tradycyjna kultura ludowa (1997); narodowe strategie ochrony i promocji tradycyjnej kultury ludowej jako istotnej części niematerialnego dziedzictwa kulturowego (2005) oraz środki ochrony służące zabezpieczeniu przejawów niematerialnego dziedzictwa kulturowego (2009). Podczas spotkań przeprowadzono ankiety z użyciem kwestionariuszy, omawiano raporty i dokumenty przygotowane przez ekspertów, które po odpowiednim zredagowaniu wydano następnie w formie kilku podręczników metodologicznych (Krist 1997; Jančář 1999; Blahůšek i Krist 2005). Podręczniki te do dziś znajdują się na liście materiałów roboczych rekomendowanych przez UNESCO.

W następstwie przyjęcia przez UNESCO *Konwencji w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego* w 2003 roku Republika Czeska poczyniła pierwsze kroki mające na celu jej wdrożenie. Ministerstwo Kultury Republiki Czeskiej (Ministerstvo kultury České republiky) oraz Narodowy Instytut Kultury Ludowej (Národní ústav lidové kultury) opracowały zestaw podstawowych dokumentów ustanawiających ramy ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego; jednak z uwagi na charakter prowadzonych dotychczas działań w tym obszarze zakres tematyczny tych dokumentów ograniczał się wyłącznie do zjawisk związanych z tradycyjną kulturą ludową. Prowadzone przez obydwie instytucje działania doprowadziły do opracowania pierwszej koncepcji o systematycznym charakterze, która została następnie przyjęta przez władze państwowe; koncepcja ta jest dziś powszechnie znana pod nazwą *Strategia rozszerzonej opieki nad tradycyjną kulturą ludową* (zwana dalej Strategią). Dokument ten pozostawał w mocy w okresie od 2004 do 2010 roku, a następnie został poddany ocenie, uzupełniony o nowy zestaw zadań i wdrożony jako nowa Strategia na lata 2010–2015 oraz 2016–2020.

Jednym z pierwszych zadań przygotowanych i wdrożonych przez Instytut w ramach Strategii było zidentyfikowanie i udokumentowanie różnorodnych przejawów tradycyjnej kultury ludowej na terenie Czech (Blahůšek 2006). Przeprowadzone wówczas prace obejmowały szeroko zakrojone badanie w formie kwestionariusza dotyczącego ówczesnej sytuacji tradycyjnej kultury ludowej. Kwestionariusze dotyczące poszczególnych grup przejawów kultury ludowej o charakterze zarówno materialnym, jak i niematerialnym zostały następnie zinterpretowane we współpracy z pracownikami naukowymi z Instytutu Etnologii Czeskiej Akademii Nauk (Etnologický ústav Akademie věd České republiky) oraz Uniwersytetu im. Masaryka (Masarykova univerzita) w ramach takich kategorii, jak: folklor; religijność; tradycje i zwyczaje; żywność; relacje społeczne; sposób życia; osadnictwo; dom i mieszkanie; transport, handel i rynek; odzież i kultura wizualna. Zbieranie danych w poszczególnych regionach było koordynowane przez akredytowane oddziały regionalne, których personel nadzorował proces osobistego bądź korespondencyjnego wypełniania kwestionariuszy. Spółka FOCUS z siedzibą w Brnie zapewniła kontrolowane gromadzenie danych i utrzymywała kontakt z władzami lokalnymi w tym zakresie.

Omawiany projekt, prowadzony z dużym rozmachem i mający charakter długofalowy, pozwolił na uzyskanie dziesiątek tysięcy kwestionariuszy, które następnie zostały poddane analizie cyfrowej przez firmę FOCUS zarówno na poziomie ogólnokrajowym, jak i regionalnym. Kwestionariusze są również dostępne w Internecie (www.lidovakultura.cz); w chwili obecnej są one przetwarzane w ramach aplikacji bazującej na Systemie Informacji Geograficznej (GIS) (mapy.nulk.cz/

lidove-obyceje). Opracowana jako projekt pilotażowy mapa koncentrująca się na tradycjach i obyczajach pokazuje, w jakich obszarach poszczególne zjawiska faktycznie występują; umożliwia ona filtrowanie informacji w oparciu o konkretne kryteria oraz wyświetlanie danych w postaci tekstowej; oprócz tego użytkownik może także wydrukować mapy oraz wykazy lokalizacji, a także sam kwestionariusz.

Ramy instytucjonalne, dzięki którym możliwe jest zapewnienie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, charakteryzują się solidną strukturą, łączącą pracowników administracji, specjalistów z instytucji o charakterze profesjonalnym oraz samych depozytariuszy kultury i społeczności, w których żyją. Na szczelbu Ministerstwa Kultury za organizację całego procesu ochrony dziedzictwa odpowiada Departament ds. Kultury Regionalnej i Kultur Mniejszości (Odbor regionální a národnostní kultury). Główne zadanie Departamentu to koordynowanie działań na szczelbu krajowym i międzynarodowym, wliczając w to np. delegowanie ekspertów do udziału w sesjach Międzypaństwowego Komitetu ds. Wdrażania Strategii w charakterze obserwatorów, tak aby mogli oni uczestniczyć w procesie przygotowywania nominacji dotyczących wpisu na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości, w procesie oceny nominacji dotyczących wpisu na Listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego tradycyjnej kultury ludowej Republiki Czeskiej oraz w procesie oceny dokumentów przekazywanych na ręce Krajowej Rady ds. Tradycyjnej Kultury Ludowej (Národní rada pro tradiční lidovou kulturu), będącej organem doradczym Ministra Kultury. Co więcej, Departament ten sprawuje także zarząd nad Narodowym Instytutem Kultury Ludowej – finansowaną z budżetu państwa organizacją działającą przy Ministerstwie Kultury. Oprócz tego wreszcie Instytut pełni rolę urzędu centralnego sprawującego opiekę nad tradycyjną kulturą ludową. W ramach swojej misji Instytut publikuje wytyczne metodologiczne skierowane do Regionalnych Centrów Tradycyjnej Kultury Ludowej (Regionální centra pro tradiční lidovou kulturu) działających w poszczególnych regionach. Centra Regionalne współpracują z jednostkami muzealnymi na szczelbu lokalnym i regionalnym, a także z depozytariuszami tradycyjnej kultury ludowej na terenie podlegających im regionów. W ramach tego rodzaju wspólnych działań prowadzona jest identyfikacja i dokumentacja przejawów niematerialnego dziedzictwa kulturowego w poszczególnych obszarach; na tej podstawie są następnie przygotowywane dokumenty mające na celu wpisanie poszczególnych zjawisk do Regionalnych ewidencji niematerialnego dziedzictwa kulturowego, co stanowi niezbędny warunek wstępny ewentualnej nominacji na listę krajową.

Lista niematerialnych przejawów tradycyjnej kultury ludowej Republiki Czeskiej powstała w 2008 roku na mocy zarządzenia Ministra Kultury. Pierwsze wpisy dokonane zostały na podsta-

Tanec *odzemek* jest wpisany do krajowego rejestru, 2016. Fot. Jan Kolář, Skansen Morawskiej Wołoszczyzny, Rožnov pod Radhoštěm.

wie wcześniejszych wpisów na Listę Arcydzieł Ustnego i Niematerialnego Dziedzictwa Ludzkości oraz dokonanych w późniejszym okresie wpisów na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości. W 2009 roku na listę krajową wpisano następujące przejawy kultury ludowej: „*Slovácko Verbuňk* – tańce rekrutów”, „Obrzędy końca karnawału we wsiach regionu Hlinecko”, „Pochód Królów w południowo-wschodnich Czechach” oraz „Sokolnictwo – żywe dziedzictwo ludzkości”. W 2011 roku dodano kolejną pozycję: „Łowiectwo – planowane, zrównoważone zarządzanie populacją zwierząt łownych i ich środowiskiem jako część życia na obszarach wiejskich”. W 2012 roku z kolei uwzględniono na liście następujące elementy: „*Odzemek* – solowe tańce ludowe na Wołoszczyźnie”, „Odprowadzanie Judasza – procesje wielkanocne we wschodnich Czechach z udziałem osoby w przebraniu Judasza” oraz „Lalkarstwo we wschodnich Czechach – sztuka wytwarzania kukiełek i interpretowania tradycyjnych przedstawień kukiełkowych”. W 2013 roku wpisano na listę „Bieg do Barchan” – lokalny festiwal, w ramach którego odbywa się konkurs na najszybszego biegacza. W 2014 roku lista została poszerzona o kolejne wpisy – tym razem były to „Techniki farbiarstwa ludowego” – tradycyjny druk batikowy z zastosowaniem barwnika indygo, „Tradycyjne techniki lecznicze i dziedzictwo Vincenza Priessnitza” oraz „Lalkarstwo czeskie” – ludowa sztuka przedstawień kukiełkowych. Rok 2015 przyniósł kolejne pozycje na liście: „Wytwarzanie dekoracji świątecznych ze szklanych paciorków” oraz „Szlak szopek bożonarodzeniowych w mieście Třešť” – bożonarodzeniowa tradycja budowania rodzinnych szopek. Ostatnia aktualizacja nastąpiła w 2016 roku, kiedy to na liście znalazły się dwie nowe pozycje: „Muzyka w stylu »Skřipácký« w rejonie Igławy” oraz „Wiejskie procesje wielkanocne z udziałem chłopców w stroju Judasza w regionie miejscowości Bučovice na południowych Morawach”.

Dzięki bliskiej współpracy pomiędzy władzami Czech a UNESCO w zakresie przygotowywania Listy Arcydzieł Ustnego i Niematerialnego Dziedzictwa Ludzkości możliwe było wpisanie na nią już w 2005 roku – jako jednego z pierwszych Arcydzieł tego rodzaju – pozycji „*Slovácko Verbuňk* – tańce rekrutów”. *Slovácko verbuňk* to męski taniec ludowy wykonywany w podskokach i z dużą dozą improwizacji. Co charakterystyczne, mimo że zazwyczaj wykonywany jest on w grupach, to każdy z tancerzy w istocie tańczy sam, dzięki czemu może dać wyraz swojej przynależności lokalnej i regionalnej oraz indywidualnym umiejętnościom tanecznym i osobowości.

Po ratyfikacji przez Czechy w 2009 roku *Konwencji w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego* z 2003 roku pojawiła się możliwość składania wniosków o wpis poszczególnych przejawów kultury na nowo utworzoną Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości. W 2010 roku wpisano na nią „Obrzędy końca karnawału we wsiach regionu

Uczestnicy procesji św. Mikołaja na południowej Wołoszczyźnie, 2008. Fot. Eva Románková- Kuminková.

Hlinecko”. Obrzędy te obejmują procesje organizowane w zapusty, kiedy zima ma się już ku końcowi. Mężczyźni i chłopcy w tradycyjnych maskach chodzą od drzwi do drzwi po całej wiosce w towarzystwie orkiestry dętej. Procesja zatrzymuje się przy każdym domu, po czym za pozwoleniem gospodarza cztery zamaskowane postacie wykonują tradycyjny, rytualny taniec. W zamierzeniu ma on przynieść obfite plony oraz szczęśliwość całej rodzinie. Organizowane w zapusty procesje stanowią ugruntowany i bardzo znaczący element aktywności publicznej w ramach lokalnej społeczności.

W 2011 roku na listę wpisano Pochód Królów w regionie Slovácko. Tradycja ta stanowi przykład formy świętowania obserwowanej pod różnymi postaciami na terenie całej Europy Wschodniej. Należy jednak zaznaczyć, że dzisiaj zwyczaj ten obchodzony jest jedynie sporadycznie. Główną przyczyną takiego stanu rzeczy jest fakt, że obyczaj ów zawsze powiązany był z kulturą wiejską, ponieważ możliwość obchodzenia omawianej tradycji uzależniona była od dostępności koni; bez ich udziału ceremonia w swojej tradycyjnej postaci po prostu nie mogła się odbyć. Z przyczyn powyższych obyczaj ten przetrwać zdołał jedynie w kilku morawskich osadach w południowo-wschodnich Czechach.

Pod koniec 2016 roku podczas sesji odbywającej się w Addis Abebie (Etiopia) na listę wpisana została kolejna pozycja, a mianowicie „Lalkarstwo w Czechach i na Słowacji”. W chwili obecnej rozpatrywany jest także wspólny wniosek nominacyjny „Tradycyjne farbiarstwo ludowe Europy Wschodniej”, opracowany przez Czechy, Słowację, Węgry, Austrię i Niemcy; został on złożony w marcu 2017 roku.

W odpowiedzi na *Zalecenie w sprawie ochrony tradycyjnej kultury i folkloru* przyjęte w 1989 roku władze czeskie od 2001 roku przyznają odpowiednio wykwalifikowanym osobom tytuł eksperta w dziedzinie tradycyjnych technik rzemieślniczych. Od tego roku Minister Kultury Republiki Czeskiej regularnie przyznaje tytuł Depozytariusza Ludowej Tradycji Rzemieślniczej (Nositel tradice lidových řemesel), co stanowi krajowy odpowiednik ustanowionego przez UNESCO programu Żyjących Skarbów Ludzkości. Przyznawany tytuł ma na celu wyróżnienie osób, które opanowały do perfekcji zagrożone zapomnieniem ludowe techniki rzemieślnicze; dodatkowo, program ten ma też za zadanie odpowiednie rozpropagowanie tego rodzaju technik oraz zachowanie ich dla potomności. Zasadniczym celem przyznawania omawianego tytułu jest wyróżnienie żyjących ludowych mistrzów oraz zwrócenie uwagi szerszego grona odbiorców na ich wybitny kunszt, jako że zazwyczaj w codziennym życiu cechuje ich niezwykła wprost skromność, przez co o ich osiągnięciach wie jedynie wąskie grono ich klientów. Działaniom tym towarzyszy także idea znaku

towarowego „Depozytariusz Tradycji”, pozwalającego zwiększyć widoczność produktów oraz ułatwić rozpowszechnianie podstawowych informacji na temat przyznawanych nagród. Ponadto regularnie wydawane są także różnorodne materiały drukowane oraz publikacje; do dnia dzisiejszego odbyło się także kilka wystaw tematycznych. Wręczenie nagród odbywa się w dniu Ogólnokrajowej Inauguracji Europejskich Dni Dziedzictwa, który przypada na pierwszy tydzień września i organizowany jest w różnych historycznych miejscowościach na terenie Czech, Moraw i Śląska. Każdego roku wyróżnienie może otrzymać do pięciu osób. Nominacje przekazywane są Ministrowi Kultury przez specjalną komisję, której członkowie wywodzą się ze stowarzyszeń wytwórców, z samego Ministerstwa Kultury, z Narodowego Instytutu Dziedzictwa (Národní památkový ústav), ze środowiska akademickiego i uniwersyteckiego oraz z grona muzealników.

Narodowy Instytut Kultury Ludowej funkcjonuje pod zarządkiem Ministerstwa Kultury i pełni rolę centralnej instytucji akredytowanej zajmującej się koordynacją procesu ochrony tradycyjnej kultury ludowej na terenie Czech. Instytut realizuje zadania w zakresie ochrony dziedzictwa nie tylko w ramach swojej zasadniczej działalności, ale również poprzez rozliczne projekty badawcze. Dostarcza on zarówno szerokiemu gronu odbiorców, jak i środowiskom eksperckim różnego rodzaju informacji z zakresu tradycyjnej kultury ludowej, opracowuje ponadto związane z tym zagadnieniem wytyczne metodologiczne oraz podejmuje działania o charakterze specjalistycznym; dodatkowo, organizuje także projekty dokumentacyjne i edukacyjne w odniesieniu do wszelkich odbywających się na terenie Czech działań związanych z folklorem, a także pośredniczy w procesie nawiązywania współpracy pomiędzy wyspecjalizowanymi instytucjami a grupami entuzjastów tradycyjnej kultury ludowej. Od 1956 roku Instytut ten organizuje prestiżowy Międzynarodowy Festiwal Folkloru w miejscowości Strážnice, będący jednym z najstarszych, a zarazem największych tego rodzaju festiwali w całej Europie. Oprócz tego od 1974 roku pod jego egidą funkcjonuje także Muzeum-Skansen Architektury Wiejskiej Południowo-Wschodnich Moraw (Muzeum vesnice jihovýchodní Moravy) w miejscowości Strážnice, skupiające się na ochronie tradycyjnych budowli ziemnych.

Zgodnie z *Zaleceniem w sprawie ochrony tradycyjnej kultury i folkloru* z 1989 roku Instytut podjął działania mające na celu nakręcenie filmów dokumentalnych ukazujących niezwykle przejawy tradycyjnej kultury ludowej. W latach 1994–1997 rozpoczęto prace nad filmową encyklopedią zatytułowaną *Lidové tance z Čech, Moravy a Slezska* (Tańce ludowe Czech, Moraw i Śląska). Encyklopedia składa się z dziesięciu tomów obejmujących wszystkie obszary etnograficzne. Autorkami scenariusza oraz towarzyszących produkcji filmowej publikacji są Hannah Laudová

i Zdena Jelínková, na co dzień zajmujące stanowiska pracowników naukowych Czeskiej Akademii Nauk. Prace nad filmową encyklopedią kontynuowano w latach 2000 i 2007; tym razem projekt realizowany był pod innym tytułem – *Mužské taneční projevy* (Rodzaje tanecznej ekspresji mężczyzn). Stworzona w ramach projektu seria filmów dokumentalnych skupiała się między innymi na męskich tańcach solowych znanych jako *verbuňk* oraz na ich różnych regionalnych odmianach, którym poświęcono sześć tomów encyklopedii; jeden film dokumentalny prezentował z kolei taniec *odzemek*.

Wyjątkowo pozytywne rezultaty procesu dokumentacji tańców ludowych sprawiły, że UNESCO podjęło decyzję o przyznaniu wsparcia finansowego na potrzeby realizacji nowej serii filmów dokumentalnych, a mianowicie filmowej encyklopedii pod nazwą *Lidová řemesla a lidová umělecká výroba v České republice* (Ludowe rzemiosło i rzemiosło artystyczne w Czechach). Produkcja nowej serii rozpoczęła się w 1997 roku, a kolejne nagrania realizowane są do dnia dzisiejszego. Podstawowy zestaw stworzonych w ramach projektu filmów dokumentalnych podzielono według materiału, z jakiego wykonywane są poszczególne wyroby (np. ceramika, plecionkarstwo, drewno, tekstylia, szkło, metal, skóra i inne). Kolejne tomy encyklopedii opracowane zostały przez ekspertów w dziedzinie tradycyjnego rzemiosła, którzy nie tylko wymyślili schemat, według którego wybierane były dokumentowane techniki, i dokonali selekcji rzemieślników, którzy mieli zaprezentować swoje umiejętności, ale także napisali towarzyszące filmowej encyklopedii publikacje. Druga seria filmów dokumentalnych powstała we współpracy z czeskim Narodowym Instytutem Dziedzictwa; jej tematem były techniki budowlane stosowane do wznoszenia domów z drewna, kamieni i gliny oraz tradycyjne rodzaje więźby dachowej i technik grzewczych. Najnowsza seria koncentruje się z kolei na ludowych ubraniach, fryzurach i nakryciach głowy, odmianach ludowych chust i metodach ich wiązania oraz sposobach układania kolejnych warstw materiału w strojach ludowych. Do dnia dzisiejszego powstało 39 tomów filmowej encyklopedii; każdemu tomowi towarzyszy specjalistyczna publikacja.

Narodowy Instytut Kultury Ludowej jest organizacją badawczą prowadzącą badania podstawowe i stosowane oraz działania eksperymentalne; ponadto instytucja ta zajmuje się rozpowszechnianiem wyników badań poprzez edukację, działalność wydawniczą oraz transfer technologii. Do 1995 roku zadania w obszarze badań i rozwoju formułowano jako zupełnie niezależne projekty, wśród których wymienić należy dwa przedsięwzięcia o znaczącym zakresie: długofalowe badania zwyczajów związanych z zapustami przeprowadzone przez Josefa Tomeša oraz badania nad fajansem anabaptystów, za które odpowiadał Jiří Pajer. W latach 1996–1998 realizowano

projekt badawczy pod tytułem „Gromadzenie, dokumentacja i różne formy analizy naukowej źródeł dotyczących kultury tradycyjnej i ludowej”. W następstwie tego przedsięwzięcia zrealizowano dwa kolejne projekty badawcze: „Badanie zjawiska dziedzictwa niematerialnego i materialnego w obszarze tradycyjnej kultury ludowej i folkloru” w latach 1999–2003 oraz „Przemiany tradycyjnej kultury ludowej i jej związki z materialnym i niematerialnym dziedzictwem ludzkości” w latach 2004–2010. W zamierzeniu projekty te dotyczyły różnych możliwych do zastosowania metod badawczych, ochrony, zabezpieczenia i prezentacji przejawów tradycyjnej kultury ludowej: dziedzictwa kulturowego, tradycyjnej kultury ludowej i folkloru, tańców, pieśni i muzyki ludowej, ludowych zwyczajów, tradycji i ceremoniału, rzemiosła ludowego, technik wytwarzania sztuki ludowej, folkloru, zasad funkcjonowania placówek muzealnych itd. Dzięki pozytywnym wynikom prowadzonej działalności badawczej Narodowy Instytut Kultury Ludowej otrzymał w 2011 roku status organizacji badawczej i został włączony do Programu Długofalowego Rozwoju Konceptyjnego Organizacji Badawczych. Dodatkowo Instytut otrzymał także regularne finansowanie umożliwiające mu realizację projektów naukowych. Instytucja ta może starać się także o dofinansowanie od podmiotów przyznających granty oraz uczestniczyć w postępowaniach o udzielenie zamówień publicznych w obszarze badań i rozwoju.

Obok przedsięwzięć o charakterze specjalistycznym i badawczym Narodowy Instytut Kultury Ludowej skupia się na digitalizacji dawnych periodyków o tematyce etnograficznej i udostępnianiu ich w formie elektronicznej na stronie internetowej Instytutu. Proces ten umożliwił dokonanie cyfryzacji takich tytułów, jak choćby „Český lid” (Lud czeski; 1891–1931), „Národopisný věstník československý” (Czechosłowacki dziennik etnograficzny; 1906–1934), „Národopisné aktuality” (Wiadomości etnograficzne; 1964–1990) oraz „Národopisná revue” (Przegląd etnologiczny; 1990–...). Dalsze działania w ramach projektu obejmowały udostępnianie w formie elektronicznej najstarszych zbiorów pieśni pochodzących od znamienitych zbieraczy tego rodzaju utworów, takich jak Karel Jaromír Erben, František Sušil, František Bartoš czy Ludvík Kuba. Udostępnienie dokumentów w postaci cyfrowej pozwala na wyszukiwanie konkretnych artykułów czy słów kluczowych, a w przypadku zbiorów pieśni umożliwia uzyskanie dostępu do podstawowych transkrypcji nutowych zebranych melodii oraz na wyszukiwanie pieśni według cech charakterystycznych ich zapisu nutowego.

Korzystając z szeregu połączonych ze sobą stron internetowych, takich jak www.nulkc.cz, www.festivalstraznice.cz czy www.skanzenstraznice.cz, Narodowy Instytut Kultury Ludowej udostępnia wskazane wyżej efekty swoich prac oraz sprawozdania na temat prowadzonej dzia-

talności, projektów naukowych oraz działalności wydawniczej. Informacje na temat tradycyjnej kultury ludowej dostępne są na stronie www.lidovakultura.cz. Strona internetowa pozwala ekspertom, entuzjastom folkloru oraz osobom odwiedzającym festiwale folklorystyczne i skanseny na uzyskanie potrzebnych im informacji. Zawiera ona ponadto linki do różnych instytucji badawczych zajmujących się etnologią i antropologią społeczną, do realizowanych przez nie projektów naukowych oraz do wyników badań mogących wzbudzić zainteresowanie użytkowników strony internetowej. Znajdują się na niej ponadto wykazy zespołów pieśni i tańca, chórów i zespołów muzycznych, a także przegląd festiwali ludowych i uroczystości zaobserwowanych podczas prowadzonych prac terenowych.

Wnioski

Szerokie umocowanie instytucjonalne Narodowego Instytutu Kultury Ludowej obejmuje działania w zakresie prowadzenia badań, zachowania pamięci, krzewienia oświaty oraz realizacji przedsięwzięć metodologicznych i eksperymentalnych, które są wdrażane przez Instytut na szczeblu międzynarodowym, ogólnokrajowym, regionalnym i lokalnym. Poszczególne składniki oraz obszary jego działalności umacniają się nawzajem i docierają do szerokiego grona użytkowników. Wszystko to pozwala Instytutowi na powiązanie wymogów teoretycznych w zakresie ochrony tradycyjnej kultury ludowej z praktycznymi doświadczeniami w obszarze wdrażania i prezentowania opinii publicznej tego rodzaju przedsięwzięć. Z uwagi na swój profil instytucjonalny Narodowy Instytut Kultury Ludowej zajmuje wyjątkową pozycję w Republice Czeskiej i pozostaje niezastąpiony na tym polu działalności. Większość osiągniętych przez Instytut rezultatów odznacza się doskonałą jakością, czego dowodem są: pozytywna ocena poszczególnych priorytetów wyznaczonych w ramach systemu VaVal (Informační systém výzkumu, vývoje a inovací – System informacji dot. badań i rozwoju), a także przedsięwzięć realizowanych w ramach Programu Badań Stosowanych i Rozwoju w Obszarze Tożsamości Narodowej i Kulturowej (NAKI), zobowiązania wynikające z realizacji Strategii oraz liczne nagrody przyznawane przez organizacje eksperckie (np. Międzynarodową Radę Organizatorów Festiwali Folklorystycznych i Festiwali Sztuki Ludowej, Czeskie Towarzystwo Etnologiczne [Česká národopisná společnost] czy też Stowarzyszenie Muzeów i Galerii Sztuki [Asociace muzeí a galerií]). Na koniec wreszcie warto zwrócić uwagę na rosnącą liczbę osób odwiedzających Międzynarodowy Festiwal Folklorystyczny oraz Skansen Sztuki Ludowej.

Bibliografia

Blahůšek, Jan, red. 2006. *Identifikace a dokumentace jevů tradiční lidové kultury v České Republice* [Identyfikacja i dokumentacja przejawów tradycyjnej kultury ludowej na terenie Czech]. Strážnice: Národní ústav lidové kultury.

Blahůšek, Jan i Jan Krist, red. 2005. *International Meeting of Representatives of Central and East European Countries on National Policies for the Preservation and Fostering of Traditional and Folk Culture as an Important Part of Intangible Cultural Heritage, Strážnice, Czech Republic, 2005* [Międzynarodowe spotkanie przedstawicieli krajów Europy Środkowej i Wschodniej dotyczące krajowej polityki ochrony i promocji kultury tradycyjnej i ludowej jako ważnej części niematerialnego dziedzictwa kulturowego, Strážnice, Republika Czeska, 2005]. Strážnice: Národní ústav lidové kultury.

Jančář, Josef, red. 1999. *Ethics and Traditional Folk Culture: Study on Moral Consciousness and Conduct in Manifestations of Traditional Folk Culture* [Etyka i tradycyjna kultura ludowa: badania nad świadomością i postępowaniem moralnym w manifestacjach tradycyjnej kultury ludowej]. Strážnice: Ústav lidové kultury.

Krist, Jan, red. 1997. *Principles of Traditional Culture and Folklore Protection Against Inappropriate Commercialization* [Zasady ochrony tradycyjnej kultury i folkloru przed nieodpowiednią komercjalizacją]. Strážnice: Ústav lidov

Estoński rejestr niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Przypadek drzew krzyżowych

Marju Kõivupuu*

* Starszy badacz, dobrowolny ambasador i rzecznik Roku Dziedzictwa Kulturowego w Estonii w roku 2013, Uniwersytet Talliński (Tallinna Ülikool), Estonia, e-mail: kpuu@tlu.ee.

Spółeczność, która pragnie zwrócić uwagę na swoje dziedzictwo niematerialne poprzez umieszczenie go w rejestrze, potrzebuje zarówno wewnętrznych ekspertów (np. osób promujących zjawiska i tworzących wpisy), jak i zewnętrznych (np. pracowników muzealnych i specjalistów w dziedzinie kultury ludowej pełniących funkcje doradcze). Jednakże głównym czynnikiem jest chęć (powszechnej) interpretacji dziedzictwa niematerialnego i wewnętrzna potrzeba dokonania wpisu do rejestru, który może uzupełnić inne formy jego prezentacji (przekazanie do zbiorów muzealnych i archiwalnych, publikacje, strony internetowe itp.).

Wprowadzenie

Słowa „społeczność” i „dziedzictwo” pojawiają się w dokumentach dotyczących polityki, tekstach naukowych, mediach oraz w kontekście życia codziennego. Dla wielu ludzi „pojęcia »społeczność« i »dziedzictwo« mają wygodnie oczywiste znaczenie, określane przez miejsce i wspólne dzieje, a często także przynależność etniczną i narodowość, oraz przywołujące na myśl wspólne wartości i ich poszanowanie” (Smith i Waterton 2009, 12). Trudno stwierdzić, kto stanowi społeczność związaną z danym dziedzictwem oraz co dana społeczność uważa za dziedzictwo. Zarówno „społeczność”, jak i „dziedzictwo” można interpretować na różne sposoby i w różnych kontekstach (Bardone i in. w przygotowaniu).

W nowej koncepcji dziedzictwa podkreśla się znaczenie roli, jaką dla zrównoważonego rozwoju kultur lokalnych odgrywa zarządzanie dziedzictwem w obrębie społeczności (Van der Auwera, Vandesinde i Van Balen 2015, 7–10). Wsparciem dla kultury „uczestniczenia w dziedzictwie” jest również rosnące oddziaływanie technologii cyfrowych i mediów społecznościowych. Kuratorzy i osoby działające na rzecz zachowania kultury są zatem obecnie postrzegani jako „podmioty wspomagające, a nie autorytatywni twórcy i arbitrzy autentyczności i znaczenia” (Silberman i Purser 2012, 13–14). Ten ludzki aspekt dziedzictwa znajduje najsilniejszy wyraz w *Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego* (2003)¹, która definiuje niematerialne dziedzictwo kulturowe jako

¹ Obok *Konwencji w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego* jedną z najbardziej znanych konwencji kulturowych UNESCO jest *Konwencja w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego*. Do tej drugiej przystąpiły 172 państwa (stan na maj 2017 r.), a do pierwszej – 193 (stan na styczeń 2017 r.). Do UNESCO należy 195 państw członkowskich i 9 członków stowarzyszonych.

praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedzę i umiejętności – jak również związane z nimi instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturową – które wspólnoty, grupy i, w niektórych przypadkach, jednostki uznają za część własnego dziedzictwa kulturowego. To niematerialne dziedzictwo kulturowe, przekazywane z pokolenia na pokolenie, jest stale odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich otoczeniem, oddziaływaniem przyrody i ich historią oraz zapewnia im poczucie tożsamości i ciągłości, przyczyniając się w ten sposób do wzrostu poszanowania dla różnorodności kulturowej oraz ludzkiej kreatywności².

W Estonii rok 2013 został ogłoszony Rokiem Dziedzictwa Kulturowego. Czym jest dziedzictwo kulturowe? W jaki sposób ewoluuje? Do kogo należy i w jaki sposób nas dotyczy? Na te pytania próbuje odpowiedzieć Rok Dziedzictwa Kulturowego. Jego motto – „Nie ma dziedzictwa bez spadkobiercy” – odnosi się do faktu, że otrzymujemy dziedzictwo w spadku i jednocześnie przekazujemy je kolejnym pokoleniom. Celem tego roku tematycznego było zatem zwiększenie świadomości społeczeństwa na temat dziedzictwa kulturowego, które towarzyszy mu na każdym kroku, oraz przekonanie ludzi, że dziedzictwo powinno być chronione poprzez nasze wspólne starania, ponieważ stanowi fundament naszej tożsamości.

Chroniąc dziedzictwo, powinniśmy myśleć nie tylko o tym, w jaki sposób należy je zachować, lecz także dla kogo; co chronimy dziś i jak będzie to reinterpretowane przez następne pokolenia.

Estoński rejestr niematerialnego dziedzictwa kulturowego

Estonia podpisała Konwencję UNESCO z roku 2003 w roku 2006. Jako Państwo-Strona Konwencji może przedstawiać swoje dziedzictwo kulturowe w ramach Listy reprezentatywnej niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości. Na prowadzonej wcześniej Liście Arcydzieł Ustnego i Niematerialnego Dziedzictwa Ludzkości znalazły się „Festiwal pieśni i tańca Bałtyku” (2003, zgłoszony razem z Litwą i Łotwą) oraz „Przestrzeń kulturowa Kihnu” (2003). W roku 2009 wpisano na nią „Seto leelo: tradycję śpiewu polifonicznego ludności Seto”. W roku 2014 na liście pojawiła się także tradycja sauny dymnej (sauny bezkominowej) z regionu Võru. Sauna jest tradycyjnym miejscem o działaniu oczyszczającym i uzdrawiającym, symbolem wspólnoty społeczności oraz wyrazem wiejskiego życia w harmonii z naturą.

² Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego z 2003 r., art. 2 ust. 1 (polskie tłumaczenie: http://niematerialne.nid.pl/Konwencja_UNESCO/Tekst_Konwencji_o_ochronie_dziedzictwa_niematerialnego).

Różne obszary dziedzictwa kulturowego – folklor, literaturę, muzykę (ludową), krajobraz, architekturę i rękodzieło – znacznie łatwiej jest opisać, niż nadać im konkretne znaczenie. W celu ochrony dziedzictwa kulturowego trzeba przede wszystkim wspierać trwałość jego rozwoju. Należy zwłaszcza doceniać kreatywność lokalnych mieszkańców w tworzeniu elementów dziedzictwa kulturowego (ochrona okolicy i krajobrazu, artefakty i inne elementy) i reagowania na nie (Rahvakultuuri Keskus 2016).

W roku 2006, kiedy Estonia przystąpiła do Konwencji, podjęto decyzję o stworzeniu narodowego rejestru opartego na inicjatywach i interpretacjach społeczności. Jakie problemy mogą wiązać się z tym pozornie idealnym demokratycznym rozwiązaniem? Jakie problemy pojawiają się przy tworzeniu rejestru? Jak znaleźć równowagę między oczekiwaniami instytucji a wymaganiami wspólnot wyobrażonych?

Rejestr skupia się wokół idei silnych i aktywnych społeczności, które decydują o swoim dziedzictwie niematerialnym, sposobach pozwalających na jego utrzymanie i ochronę, a następnie podejmują się tworzenia wpisów. Podczas szkoleń i dni informacyjnych uczestników zachęca się do korzystania z pojęcia dziedzictwa niematerialnego w jego szerszym znaczeniu, czyli do wyrażania subiektywnych interpretacji i poczuwania się do bycia ekspertami w dziedzinie własnego dziedzictwa. Podkreśla się, że osoby, które decydują o tym, co społeczność może przedstawić jako dziedzictwo niematerialne, nie są ani naukowcami, ani urzędnikami (Porila 2015, 10). W roku 2017 rejestr zawierał 86 wpisów³.

Każdy wpis składa się z krótkich tekstów i materiałów audiowizualnych. Istnieją cztery rodzaje wpisów: istotny dla społeczności; zgodny z definicją niematerialnego dziedzictwa kulturowego; żyjące dziedzictwo; przekazywane z pokolenia na pokolenie.

Funkcjonowanie rejestru opiera się na inicjatywie społeczności i to właśnie ich przedstawiciele tworzą wpisy i decydują o tym, czy ich niematerialne dziedzictwo kulturowe powinno znaleźć się w rejestrze, a jeśli tak, to które z jego elementów i jak powinny być przedstawione. Osoby te są zachęcane do działania i wspierane przez Centrum Kultury Ludowej (Rahvakultuuri Keskus) (szkolenia dotyczące NDZK, strona internetowa z informacjami na temat NDZK, prezentacja na lokalnych konferencjach i spotkaniach społeczności, artykuły w prasie, specjalne broszury – np. zestaw podstawowych informacji o NDZK w języku estońskim).

Społeczność, która pragnie zwrócić uwagę na swoje dziedzictwo niematerialne poprzez umieszczenie go w rejestrze, potrzebuje zarówno wewnętrznych ekspertów (np. osób promujących zja-

³ Statystyki są dostępne w Internecie (Rahvakultuuri Keskus 2017a, 2017b).

Południowa Estonia: krzyże, 2015. Fot. Marju Kõivupuu.

Las krzyżowy we wsi Rosma, 1931, © Estońskie Archiwum Folkloru.

wiska i tworzących wpisy), jak i zewnętrznych (np. pracowników muzealnych i specjalistów w dziedzinie kultury ludowej pełniących funkcje doradcze). Jednakże głównym czynnikiem jest chęć (powszechnej) interpretacji dziedzictwa niematerialnego i wewnętrzna potrzeba dokonania wpisu do rejestru, który może uzupełnić inne formy jego prezentacji (przekazanie do zbiorów muzealnych i archiwalnych, publikacje, strony internetowe itp.) lub w ogóle je zastąpić. Pomimo wysiłku włożonego w rozpowszechnianie idei przydatności tych innych form (jako narzędzi wspierających ocenę, utrzymanie i przekazywanie tradycyjnych umiejętności i wiedzy, zrównoważonego rozwoju i przemysłu twórczego) oraz oferowanych szkoleń nowe wpisy nie są dodawane tak szybko i sprawnie, jak przewidywało Ministerstwo Kultury (Kultuuriministeerium).

Od dozoru sprawowanego przez społeczność do kompleksowego zarządzania dziedzictwem: drzewa krzyżowe w południowo-wschodniej Estonii

W przypadku drzew krzyżowych na południowym wschodzie Estonii mamy do czynienia z kwestią zarządzania zarówno dziedzictwem materialnym, jak i niematerialnym. Drzewa krzyżowe, jako obiekty i przedmioty związane z praktykami religijnymi, są przykładem granicznego, „hybrydowego”, a w pewnym sensie także „dysonansowego dziedzictwa” (por. Kõivupuu 2014; Kuutma 2013). „Drzewo krzyżowe” to drzewo (sosna, świerk, brzoza lub inne) rosnące przy drodze prowadzącej na cmentarz, na którym najbliżsi męscy krewni zmarłego wyryli symbol krzyża. Jest to praktyka upamiętniająca oraz sposób oznaczenia świadomej lub nieświadomej granicy, którą przekraczają zmarli w momencie wykluczenia ze świata żywych. Drzewa krzyżowe stanowią wyraz „religijności potocznej” (Primiano 1995), prawdopodobnie łącząc wierzenia przedchrześcijańskie i chrześcijańskie (Kõivupuu 2009, 2014). Wyrycie krzyża w drzewie stanowi część tradycji pogrzebowej, w szczególności w historycznym regionie Võrumaa⁴, która według najstarszych źródeł była znana już w XVII wieku, a przetrwała do dziś jedynie w południowo-wschodniej Estonii (Kõivupuu 2009, 2014).

⁴ Historyczna Võrumaa jest odrębnym regionem kulturowym w południowo-wschodniej Estonii, który zgodnie z obecnym podziałem administracyjnym obejmuje tereny wchodzące w skład prowincji Võru, Põlva, Valga i Tartu. Region może poszczycić się kilkoma wciąż żywymi tradycjami oraz dialektem używanym na co dzień. Instytut Võru (Võro Instituut), który założono na bazie tak zwanego Ruchu Võru, powstał w latach 80. XX wieku i aktywnie bada, podtrzymuje i propaguje dziedzictwo kulturowe historycznego regionu Võrumaa.

Utrzymanie zwyczaju rycia krzyży na drzewach zostało wystawione na próbę pod wpływem transformacji, którym uległy społeczności lokalne (spadek liczby ludności, imigracja), zwłaszcza że nie wszyscy członkowie społeczności praktykują tę tradycję i dostrzegają potrzebę jej zachowania. Zmianie uległy również tradycyjne zwyczaje pogrzebowe (np. kremacja zamiast pochówku w trumnie) (Kõivupuu 2009, 2014). Można jednak powiedzieć, że dzisiaj to dziedzictwo określa społeczność i zarówno miejscowa ludność, jak i osoby spoza regionu znają znaczenie tych drzew, doceniają wartość tego zwyczaju i praktykują go. W skali międzynarodowej drzewa krzyżowe należą do kategorii miejsc naturalnych i przedmiotów kultu; na świecie istnieje wiele grup tubylczych, dla których określone drzewa i gaje oraz zwyczaje z nimi związane mają istotne znaczenie duchowe lub religijne. Naturalne miejsca kultu łączą ludzi i naturę, jak również pamięć indywidualną i zbiorową; mogą potwierdzać tożsamość kulturową rodziny, społeczności czy nawet całego narodu. Takie krajobrazy religijne i miejsca związane z pamięcią kulturową często powstają wskutek praktyk lub dzięki tradycjom ustnym, folklorowi i narracjom, które wspierają zbiorowy proces pamiętania (Fox 1997, 8–9; Siikala 2004; Rønnow 2011, 225).

Edmund G.C. Barrow zauważa, że zgodnie z tradycją święte drzewa są „strzeżone przez społeczność”, co chroni je przed ścięciem lub zniszczeniem. Dziś społeczności lokalne oraz ich sposób życia uległy znaczącym zmianom, a współczesne wartości społeczno-ekonomiczne zazwyczaj dominują nad tradycyjnymi wartościami duchowymi (Barrow 2010). Nasuwa się zatem pytanie: dlaczego święte drzewa miałyby być chronione i zachowane na przyszłość – i przez kogo – jeżeli nie stanowią już części codziennego życia członków społeczności lokalnej? Co się stanie, jeżeli społeczność przestanie ich strzec w taki sposób, jak dotychczas?

Tradycja rycia krzyży w drzewach była wciąż żywa, a jej status – ambiwalentny, w okresie, gdy Estonia była republiką radziecką: oficjalnie lasy należały do państwa, jednak zarządzała nimi społeczność lokalna, która szanowała miejscowe zwyczaje. Wyrucie krzyża podczas pogrzebu było również uważane za akt uzupełniający pogrzeb chrześcijański; tamtejsi duchowni akceptowali ten rytuał, a czasem nawet w nim uczestniczyli. Po uzyskaniu przez Estonię niepodległości zarządzanie terenami leśnymi scentralizowano, a praktyka sprawowania dozoru przez społeczności lokalne została zakłócona. W trakcie okresu przejściowego w postsocjalistycznej Estonii liczne drzewa i lasy krzyżowe, które były związane z tą praktyką, zostały ścięte – po części z powodu ignorancji zarządców lasów, a po części ze względu na brak poszanowania dla tej tradycji. Przedsiębiorstwa leśne, a czasami także właściciele lasów (w szczególności ci, którym grunty zostały zwrócone), nie uważali tego za naruszenie prawa, ponieważ większość drzew krzyżowych nie była objęta programem

ochrony dziedzictwa czy przyrody. Ośrodek Zarządzania Lasami Państwowymi (Riigimetsa Majandamise Keskus) dokonał wycinki drzew krzyżowych w lasach produkcyjnych i poszerzył drogi kosztem gajów z tymi drzewami, co w kilku przypadkach spotkało się z niezadowolaniem miejscowej ludności (patrz Kõivupuu 2009). Ze względu na taki rozwój wypadków społeczności, które chciały zachować drzewa krzyżowe, potrzebowały pomocy zewnętrznych instytucji (w tym urzędników ds. dziedzictwa oraz naukowców), które usankcjonowałyby tę tradycję poprzez uznanie jej za dziedzictwo kulturowe wymagające ochrony.

Dziedzictwo przyrodnicze, w tym naturalne miejsca kultu, objęte jest regulacjami kilku międzynarodowych i państwowych „reżimów ochrony dziedzictwa” (Bendix, Eggert i Peselmann 2012), np. Programu „Człowiek i Biosfera” (1970), *Konwencji UNESCO w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturowego i naturalnego* (1972) i *Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego* (2003). Wytyczne w zakresie ochrony naturalnych miejsc kultu sformułowano w latach 2003–2008 dzięki współpracy między Międzynarodową Unią Ochrony Przyrody (IUCN) a UNESCO. Zgodnie z definicją IUCN „naturalne miejsca kultu to obszary, które mają dla ludzi i społeczności szczególne znaczenie duchowe” i które są często „obszarami zachowanymi przez społeczność” (Wild i McLeod 2008). Jednakże znaczenie pojęcia „społeczność” w tym dokumencie jest nieco problematyczne, ponieważ zostało zaczerpnięte z *Konwencji dotyczącej ludności tubylczej i plemiennej* (1989)⁵. Podobnie jak w przypadku Konwencji UNESCO z roku 2003, zaangażowanie społeczności w ochronę i jej uczestnictwo w tworzeniu polityki dotyczącej dziedzictwa narodowego mają kluczowe znaczenie. Podmioty zainteresowane naturalnymi miejscami kultu definiuje się jako użytkowników zasobów naturalnych, którzy nimi zarządzają; podkreśla się jednak konieczność identyfikacji i analizy tych podmiotów w oparciu o zrozumienie różnych interesów, cech i okoliczności dla lepszego zarządzania naturalnymi miejscami kultu (Wild i McLeod 2008, 46–47).

Definicja naturalnych miejsc kultu w Estonii bazuje na dokumencie IUCN. Na dzień dzisiejszy około 500 historycznych miejsc i obiektów kultu (święte gaje, drzewa i źródła, kamienie ofiarne i inne) zostało zlokalizowanych, oznaczonych na mapach i uznanych za zabytki podlegające ochronie jako elementy dziedzictwa przyrodniczego lub kulturowego⁶. Wśród nich możemy wyróżnić: miejsca związane z pamięcią kulturową, a nie z żyjącymi praktykami, oraz miejsca lub obiekty kultu, które są obecnie związane z dziedzictwem kulturowym i żyjącymi praktykami określonych grup (Kõi-

⁵ Pełna nazwa: *Konwencja nr 169 Międzynarodowej Organizacji Pracy dotycząca ludności tubylczej i plemiennej w krajach niezależnych* – przyp. red.

⁶ Według źródeł historycznych istnieje około 2800 historycznych miejsc kultu, które są znane badaczom.

Świerk z wrytym krzyżem w lesie krzyżowym we wsi Rosma (południowa Estonia), 2015.
Fot. Marju Kõivupu.

vupuu 2009, 224). Drzewa krzyżowe zaliczają się do tej drugiej grupy. Ponadto stanowią element zarówno świata przyrody, jak i świata kultury, i należą jednocześnie do dziedzictwa materialnego i niematerialnego. Mimo istnienia wytycznych IUCN w zakresie ochrony w Estonii wciąż brakuje regulacji prawnych, które definiowałyby naturalne miejsca kultu jako unikalne elementy zarówno przyrodniczego, jak i kulturowego dziedzictwa, i które odzwierciedlałyby różnorodne wartości różnych grup (patrz Kultuuriministeerium 2008). Ostatnio do rejestru wpisano 700 drzew krzyżowych, jednak zaledwie garstka z nich jest objęta ochroną jako pomniki przyrody. W estońskim wprowadzeniu do wytycznych IUCN drzewa krzyżowe są zdefiniowane jako część „dziedzictwa społeczności”, jednak „społeczność” pozostaje niezdefiniowana w kontekście lokalnym. Grupa podmiotów związanych z utrzymaniem naturalnych miejsc kultu, takich jak neopogańska organizacja Maavalla Koda (Estoński Dom Religii Taara i Religii Rodzimych), bazuje na romantycznym ideale rdzennej estońskiej społeczności zakorzenionym w ruchu narodowym z końca XIX wieku i nie odpowiada faktycznym społecznościom i ich praktykom w Estonii XXI wieku.

Chociaż tradycyjny nadzór nad miejscami kultu sprawowany przez społeczności uległ zmianie, istnieją różne grupy, społeczności i podmioty zainteresowane dziedzictwem, które angażują się w kwestie związane z jego ochroną i zachowaniem. Przykładowo, w spotkaniach okrągłego stołu organizowanych w celu omówienia kwestii ochrony drzew krzyżowych oraz innych naturalnych miejsc kultu uczestniczyli m.in. przedstawiciele organizacji pozarządowych oraz instytucji państwowych⁷. Na przestrzeni ostatnich kilku lat zacieśniono współpracę między różnymi grupami podmiotów (np. miejscową ludnością, badaczami, urzędnikami i zarządcami obszarów leśnych) w celu zapewnienia lepszej ochrony drzew krzyżowych. Jednakże obecna praktyka zarządzania lasami w Estonii jasno pokazuje, że organy, które za to odpowiadają, powinny okazywać większy szacunek lokalnym związkom między religią i naturą.

Wdrażanie międzynarodowych systemów ochrony dziedzictwa (np. UNESCO, IUCN) i interweniowanie na mocy ich regulacji wywiera zauważalny wpływ na lokalne polityki oraz zarządzanie w zakresie dziedzictwa, a także na życie codzienne mieszkańców. Podobnie jak kilka innych lokalnych tradycji drzewa krzyżowe jako zwyczaj pogrzebowy w historycznym regionie Võrumaa znalazły się w estońskim rejestrze niematerialnego dziedzictwa kulturowego opisanym wyżej (Rahvakultu-

⁷ Organizacje i instytucje, które uczestniczyły w spotkaniach, to m.in. Fundacja Hiite Maja (Dom Świętych Gajów), Maavalla Koda, przedstawiciele różnych dyscyplin z Uniwersytetu w Tartu (Tartu Ülikool) i Uniwersytetu Tallińskiego, w tym Ośrodka Naturalnych Miejsc Kultu (Looduslike pühapaikade keskus) przy Uniwersytecie w Tartu, oraz przedstawiciele Ministerstwa Środowiska (Keskkonnaministeerium), Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (Siseministeerium), Agencji Ochrony Środowiska (Keskkonnamet) i Estońskiego Funduszu na rzecz Przyrody (Eestimaa Looduse Fond).

uri Keskus 2016). Wpis do rejestru oraz nadanie tradycji kulturowej miana dziedzictwa (niematerialnego) z pewnością dodają jej powagi (por. Bendix i Hafstein 2009). A zatem udział społeczności w definiowaniu dziedzictwa kulturowego może zwiększyć jej samoświadomość, a przez to również jej widoczność i kapitał społeczny, ekonomiczny i polityczny, tym samym „formując” ją na nowo (por. Silberman i Purser 2012, 20–21). Przykładowo, w roku 2014 tradycyjna praktyka kąpielowa – „Tradycja sauny dymnej w regionie Võrumaa” – została wpisana na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości UNESCO dzięki inicjatywie społeczności. To również może mieć pośredni wpływ na status drzew krzyżowych jako wartościowego dziedzictwa kulturowego tego regionu. Uznanie osób spoza społeczności może zatem zmienić sposób, w jaki miejscowa ludność ceni swoje zwyczaje, oraz zwrócić uwagę w kraju i poza jego granicami na konkretny zwyczaj, choć nie można pominąć negatywnego wpływu tego zainteresowania na żywotność dziedzictwa kulturowego (patrz Labadi 2013, 141–42). „Przyklejanie etykiety dziedzictwa” jest nieuchronnie procesem ingerencji w kulturę – jeżeli tradycje, które uprzednio stanowiły część życia codziennego, zaczną być postrzegane jako dziedzictwo, może to zmusić ludzi do traktowania ich jako czegoś odrębnego od prozy życia, co z kolei może doprowadzić do zmiany znaczenia praktyki samej w sobie (Kirschenblatt-Gimblett 2004; Kockel 2007).

Bibliografia

- Bardone, Ester, Kristi Grünberg, Marju Kõivupuu, Helen Kästik i Helen Sooväli-Sepping. W przygotowaniu. „The Role of Communities in the Politics of Cultural Heritage: Examples from Estonia [Rola społeczności w polityce dotyczącej dziedzictwa kulturowego: przykłady z Estonii]”. W *Approaches to Culture Theory* [Podejścia do teorii kultury]. Tartu: Tartu University Press.
- Barrow, Edmund G.C. 2010. „Falling between the ‘Cracks’ of Conservation and Religion: The Role of Stewardship for Sacred Trees and Groves [Wypełnianie luki między ochroną a religią: rola dozoru w kontekście świętych drzew i gajów]”. W *Sacred Natural Sites: Conserving Nature and Culture* [Naturalne miejsca kultu: ochrona natury i kultury], pod redakcją Basa Verschuurena, Roberta Wilda, Jeffreya McNeely’ego i Gonzalo Oviedy, 42–52. London – Washington, DC: Earthscan.
- Bendix, Regina, Aditya Eggert i Arnika Peselmann, red. 2012. *Heritage Regimes and the State* [Reżimy ochrony dziedzictwa i państwo]. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen. http://webdoc.sub.gwdg.de/univerlag/2012/GSCP6_Bendix.pdf.

- Bendix, Regina i Valdimar Tr. Hafstein. 2009. „Culture and Property. An Introduction [Kultura i własność. Wprowadzenie]”. *Ethnologia Europaea. Journal of European Ethnology* 39 (2): 5–10.
- Fox, James J. 1997. „Place and Landscape in Comparative Austronesian Perspective [Miejsce i krajobraz w porównawczej perspektywie austronezyjskiej]”. W *Poetic Power of Place: Comparative Perspectives on Austronesian Ideas of Locality* [Poetycka siła miejsca: perspektywy porównawcze austronezyjskich koncepcji miejsca], pod redakcją Jamesa J. Focha, 1–21. Canberra: Department of Anthropology, Australian National University.
- Kirshenblatt-Gimblett, Barbara. 2004. „Intangible Heritage as Metacultural Production [Dziedzictwo niematerialne jako wytwór metakulturowy]”. *Museum International* 56 (1–2): 52–65.
- Kockel, Ullrich. 2007. „Reflexive Traditions and Heritage Production [Tradycje refleksywne i tworzenie dziedzictwa]”. W *Cultural Heritages as Reflexive Traditions* [Dziedzictwa kulturowe jako tradycje refleksywne], pod redakcją Ullricha Kockela i Máiréad Nic Craith, 19–33. Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Kõivupuu, Marju. 2009. „Natural Sacred Places in Landscape: An Estonian Model [Naturalne miejsca kultu w krajobrazie: model estoński]”. W *Nature, Space and the Sacred. Transdisciplinary Perspectives* [Natura, przestrzeń i świętość. Perspektywy transdyscyplinarne], pod redakcją Sigurda Bergmanna, Petera M. Scotta, Marii Jansdotter Samuelsson i Heinricha Bedford-Strohma, 223–34. Aldershot: Ashgate.
- Kõivupuu, Marju. 2014. „Pärimus maastikul, maastik pärimuses Hargla ja Kambja kihelkonna näitel [Krajobraz i dziedzictwo: przypadek parafii w Hargli i Kambji]”. W *Maastik ja mälu. Pärandilooma arenguhooni Eestis* [Krajobraz i pamięć. Badania nad krajobrazem i dziedzictwem w Estonii], pod redakcją Lindy Kaljundi i Helen Sooväli-Seping, 441–75. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Kultuuriministeerium. 2008. „Eesti ajaloolised looduslikud pühapaigad. Uurimine ja hoidmine. Valdkonna arengukava 2008–2012 [Historyczne naturalne miejsca kultu Estonii. Badania i ochrona. Plan rozwoju]”. http://www.kul.ee/sites/default/files/looduslikud_pyhapaigad_arengukava_2008_2012.pdf.
- Kuutma, Kristin. 2013. „Between Arbitration and Engineering: Concepts and Contingencies in the Shaping of Heritage Regimes [Między arbitrażem a inżynierią: koncepcje i możliwości w zakresie kształtowania systemów ochrony dziedzictwa]”. W *Heritage Regimes and the State* [Systemy dziedzictwa i państwo], pod redakcją Reginy Bendix, Adityi Eggert i Arniki Peselmann, wyd. II popr., 21–36. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen.
- Labadi, Sophia. 2013. *UNESCO, Cultural Heritage, and Outstanding Universal Value. Value-Based Analysis of the World Heritage and Intangible Cultural Heritage Conventions* [UNESCO, dziedzictwo kulturowe i wyjątkowa wartość uniwersalna. Analiza światowego dziedzictwa i konwencji dotyczących niematerialnego dziedzictwa kulturowego w oparciu o wartości]. Lanham, MD: AltaMira Press.
- Porila, Kristiina, oprac. 2015. *Vaimne kultuuripärand Eestis* [Niematerialne dziedzictwo kulturowe Estonii]. Tallinn: Rahvakultuuri Keskus. http://www.rahvakultuur.ee/s2/1783_11557_707_Loe_infovihikut_siin.pdf.

- Primiano, Leonard Norman. 1995. „Vernacular Religion and the Search for Method in Religious Folklife [Religijność potoczna i poszukiwanie metody w ludowym życiu religijnym]”. *Western Folklore* 54 (1): 37–56.
- Rahvakultuuri Keskus. 2016. „Eesti vaimse kultuuripärandi nimistu [Lista niematerialnego dziedzictwa kulturowego Estonii]”. Data dostępu: 5 grudnia. <http://www.rahvakultuur.ee/vkpnimistu/>.
- Rahvakultuuri Keskus. 2017a. „Nimistu ja vaimse pärandi kaitse [Lista chronionego dziedzictwa niematerialnego]”. Data dostępu: 25 maja. http://www.rahvakultuur.ee/Nimistu_ja_vaimse_parandi_kaitse_1042.
- Rahvakultuuri Keskus. 2017b. „Sissekanded Eesti vaimse kultuuripärandi nimistusse [Wpisy na listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego Estonii]”. Data dostępu: 25 maja. http://www.rahvakultuur.ee/Sissekanded_Eesti_vaimse_kultuuriparandi_nimistusse_3243.
- Rønnow, Tarjei. 2011. *Saving Nature: Religion as Environmentalism – Environmentalism as Religion* [Ochrona przyrody: religia jako ochrona środowiska, ochrona środowiska jako religia]. Münster: LIT.
- Siikala, Anna-Leena. 2004. „Kuuluvuspaigad: ajaloo taasloomine [Miejsca przynależności: odtwarzanie historii]”. *Mäetagused* 26: 53–68. <http://www.folklore.ee/tagused/nr26/siikala.pdf>.
- Silberman, Neil i Margaret Purser. 2012. „Collective Memory as Affirmation: People-Centered Cultural Heritage in a Digital Age [Pamięć zbiorowa jako potwierdzenie: dziedzictwo kulturowe zorientowane na ludzi w epoce cyfrowej]”. W *Heritage and Social Media. Understanding Heritage in a Participatory Culture* [Dziedzictwo i media społecznościowe. Rozumienie dziedzictwa w kulturze uczestniczącej], pod redakcją Elisy Giaccardi, 13–29. London: Routledge.
- Smith, Laurajane i Emma Waterton. 2009. *Heritage, Communities and Archaeology* [Dziedzictwo, społeczności i archeologia]. London: Duckworth.
- Van der Auwera, Sigrid, Aziliz Vandesande i Koen Van Balen. 2015. „A Recent History of Heritage Community Involvement [Najnowsza historia zaangażowania społeczności w dziedzictwo]”. W *Community Involvement in Heritage* [Zaangażowanie społeczności w dziedzictwo], pod redakcją Koena Van Balena i Aziliz Vandesande, 7–14. Antwerpen: Garant.
- Wild, Robert i Christopher McLeod. 2008. *Sacred Natural Sites. Guidelines for Protected Area Managers* [Naturalne miejsca kultu: Wytyczne dla zarządców obszarów chronionych]. Gland: IUCN.

Niematerialne dziedzictwo kulturowe Albanii i wyzwania związane z tworzeniem krajowej ewidencji oraz listy zjawisk i elementów

Silva Breshani*
Arta Dollani**

* Dyrektor, Narodowe Centrum Inwentaryzacji Dóbr Kultury, Ministerstwo Kultury (Qendra Kombëtare e Inventarizimit të Pësuarive Kulturore, Ministria e Kulturës), Tirana, Albania, e-mail: Silva.Breshani@qkipk.gov.al; silvabreshani@yahoo.com.

** Dyrektor Generalna, Instytut Zabytków Kultury, Ministerstwo Kultury (Instituti i Monumenteve të Kulturës, Ministria e Kulturës), Tirana, Albania, e-mail: artadollani@yahoo.com.

Jednym z projektów, które mogłyby dostarczyć inspiracji dla nowego procesu ewidencji w Albanii, jest projekt „Pokaż swoją kulturę”. W ramach projektu skierowano apel do społeczności w Albanii o dokumentowanie różnych praktyk, wiedzy i umiejętności, które podtrzymują i uznają za swoje dziedzictwo kulturowe, poprzez nagrywanie filmów wideo i sporządzanie krótkich opisów. Projekt wykorzystuje platformę internetową YouTube, a udział w nim nie wiąże się w zasadzie z żadnymi wydatkami, o ile uczestnik ma możliwość nagrania wideo i zrobienia zdjęć telefonem komórkowym i dołączenia do nich zestawu podstawowych informacji na temat praktykowanego elementu NDZK.

Wprowadzenie

Albańskie niematerialne dziedzictwo kulturowe, przekazywane z pokolenia na pokolenie, jest stale odtwarzane przez społeczności i grupy w relacji z ich otoczeniem, przyrodą i historią; zapewnia im ono poczucie tożsamości i ciągłości, przyczyniając się w ten sposób do wzrostu poszanowania dla różnorodności kulturowej oraz ludzkiej kreatywności.

Albania dołączyła do UNESCO 16 października 1958 roku. Ochrona dziedzictwa niematerialnego państwa jest zagwarantowana prawnie: w samej Konstytucji Republiki Albanii oraz w przepisach prawa krajowego dotyczących dziedzictwa kulturowego. Krajowy Komitet ds. Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego (Komiteti Kombëtar i Trashëgimisë Kulturore Shpirtërore), oprócz innych szczególnych zadań, sporządza listę najistotniejszych wytworów dziedzictwa niematerialnego – Arcydzieł niematerialnego dziedzictwa kulturowego Albanii (Kryevepra të trashëgimisë kulturore shpirtërore shqiptare). Albania ratyfikowała ponadto *Konwencję UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego z 2003 roku* oraz *Konwencję UNESCO w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego z 2005 roku*.

Konwencja z 2003 roku stanowi, że aby zapewnić lepszą widoczność niematerialnego dziedzictwa kulturowego i większą świadomość jego znaczenia oraz aby sprzyjać dialogowi przy jednoczesnym poszanowaniu różnorodności kulturowej, Komitet Międzyrządowy powinien, w odpowiedzi na nominacje elementów zgłaszane przez zainteresowane Państwa-Strony, podejmować decyzje o ich wpisie na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości. W oparciu o ustawodawstwo krajowe i konwencje międzynarodowe Albania stworzyła w 2010 roku Krajową listę arcydzieł dziedzictwa niematerialnego występujących na jej terytorium.

Ludowy taniec dziewcząt *dropulli*, jedno z arcydzieł niematerialnego dziedzictwa kulturowego greckiej mniejszości etnicznej w Albanii, na Narodowym Festiwalu Folkloru Gjirokastry, 2015. Fot. Adnan Beci.

Przyjęcie weselne w Kolonje (Południowo-wschodnia Albania). Orkiestra (*saze*) w składzie: dwie lutnie *saz*, dwa klarnety *gërnëtë* i dwoje skrzypiec. Fot. Dhimiter Vangjeli.

Aby zapewnić krajowe i międzynarodowe uznanie, a także ochronę, utrzymanie, badania naukowe, popularyzację, ewidencję i oszacowanie wartości niematerialnego dziedzictwa kulturowego, Ministerstwo Kultury (Ministria e Kulturës) zamierza zreformować i zmodernizować strukturę, metody działania i charakter instytucji zajmujących się niematerialnym dziedzictwem kulturowym na szczeblu krajowym i lokalnym. Planuje ponadto opracować krajową ewidencję zjawisk i elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego, a także kompletną dokumentację nominacyjną zjawisk będących arcydziełami tego dziedzictwa. W celu spopularyzowania dziedzictwa kulturowego Albanii i zintegrowania go z globalną siecią dziedzictwa Ministerstwo Kultury utrzymuje kontakty ze swoimi odpowiednikami w innych krajach, a także z UNESCO, Radą Europy i innymi instytucjami specjalizującymi się w dziedzictwie i antropologii kulturowej.

W niniejszym artykule prezentujemy dwa elementy niematerialnego dziedzictwa kulturowego Albanii wpisane na Listę krajową: festiwal Logu i Bjeshkëve odbywający się na północy kraju oraz wytwórstwo muzycznych instrumentów ludowych, stanowiące odrębną gałąź albańskiego rzemiosła i obejmujące ręczne wytwarzanie takich instrumentów muzycznych, jak np. *cyle dyjare*. Oba te elementy są nadal praktykowane w miejscach, w których powstały, i wciąż się rozwijają – pozostają żywe w lokalnych społecznościach.

Niematerialne dziedzictwo kulturowe w Albanii

Albania jest położona w sercu regionu śródziemnomorskiego i rozciąga się wzdłuż brzegów Adriatyku i Morza Jońskiego. Znana jako Ziemia Orłów (Shqipëria), jest imponującym krajem o bogatej historii i kulturze, w którym ludzie mówią jednym z najstarszych żyjących języków w Europie. Język albański stanowi odrębną gałąź rodziny języków indoeuropejskich i mówi nim obecnie blisko 8 mln ludzi na całym świecie.

Albania jest też ważną bramą do Półwyspu Bałkańskiego, leżącą na skrzyżowaniu szlaków biegnących z północy na południe i ze wschodu na zachód, a od największych europejskich stolic dzielą ją dwie, trzy godziny lotu. Ze względu na swoje położenie i warunki geograficzne, Albania podlegała wpływom różnych cywilizacji i kultur, w tym iliryjskiej, helleńskiej, rzymskiej, bizantyjskiej i osmańskiej. Graniczy z kilkoma krajami: Czarnogórą, Kosowem, Macedonią, Grecją i Włochami (przez Adriatyk).

Stają i odpowiednią ochronę niematerialnego dziedzictwa, jako jednego z najistotniejszych aspektów albańskiej kultury dziedziczonego z pokolenia na pokolenie, zapewniają w społeczno-

Grupa młodych artystów z okręgu Gjirokastra prezentująca śpiew izopolifoniczny na Narodowym Festiwalu Folkloru Gjirokastry, 2015. Fot. Adnan Beci.

Narodowy Festiwal Folkloru Gjirokastry w Albanii – widok z lotu ptaka zamku w Gjirokastrze, 2015. Fot. Egon Musliut.

ściach, które to dziedzictwo stworzyły i przekazują je dalej jako część swojej tożsamości i dumy narodowej, powołane w tym celu instytucje publiczne i prywatne.

Zgodnie z albańską ustawą o dziedzictwie kulturowym, przyjętą w 2003 roku¹, niematerialne dziedzictwo kulturowe obejmuje: używanie języka albańskiego, folklor oralny, folklor wokalny, choreograficzny i instrumentalny, tradycyjne zwyczaje i praktyki, tradycyjne wierzenia i tradycyjne rzemiosło. Te formy dziedzictwa niematerialnego były tworzone w charakterystyczny dla Albanii sposób przez stulecia, przez społeczności i grupy pozostające w relacji z przyrodą i historią, co zapewnia im poczucie tożsamości i ciągłości.

Albania odziedziczyła niezwykle bogaty zbiór przejawów NDZK, zróżnicowanych w formie i szeroko rozpowszechnionych we wszystkich częściach kraju, którego mieszkańców łączy świadomość ich znaczenia i wartości jako źródła tożsamości kulturowej. Niemniej w obecnej sytuacji utrzymanie żywotności tego dziedzictwa napotyka znaczne przeszkody, przez co wzrasta niebezpieczeństwo jego zaniku. Dynamiczne przemiany, które miały miejsce w kraju po upadku reżimu komunistycznego w 1990 roku, otworzyły nowe możliwości rozwoju gospodarczego i społecznego, ale stworzyły też nowe realia: problemy gospodarcze, upadek dotychczasowych przedsiębiorstw państwowych oraz stały wzrost bezrobocia, co z kolei doprowadziło do zwiększonej mobilności mieszkańców i masowych migracji w kraju i poza nim oraz do koncentracji ludności w głównych ośrodkach miejskich. Ucierpiały na tym elementy tradycyjnego rzemiosła, szybko zastąpione masowo wytwarzanymi meblami, artykułami dekoracyjnymi i narzędziami przemysłowymi, które radykalnie zmieniły styl życia ludzi. Tradycyjne, indywidualne warsztaty zbankrutowały lub dostosowały się do nowych wymogów stylu życia i postawiły na komercję. Procesy te miały ogromny wpływ na rozwój gospodarczy i społeczny Albanii w ostatnich dwóch dekadach, a w szczególności na społeczności wiejskie i ich tradycje kulturowe. Wiele istniejących form i gatunków folkloru oralnego, muzycznego i tanecznego zostało utraconych jako wspólna tradycja kulturowa lub ograniczonych do kilku przykładów. Równocześnie zniknęło wiele ludowych instrumentów i strojów oraz wytworów tradycyjnego rzemiosła; dodatkowo nastąpiło dramatyczne obniżenie poziomu wiedzy i umiejętności związanych z ich wytwarzaniem i wykorzystaniem. Z jednej strony wielu depozytariuszy tradycji starzeje się i tylko nieliczni przekazują swoją wiedzę i umiejętności następnym pokoleniom, z drugiej zaś młodzi ludzie albo wyjeżdżają za granicę lub do większych miast, albo nie są zainteresowani zachowaniem tradycyjnych praktyk i przekazów. W rezultacie nieliczne działania, które są jeszcze podejmowane w celu przekazania wiedzy i umiejętności dotyczących tradycji kulturowych, zwią-

¹ Ligj nr 9048, datë 7.4.2003. Për trashëgiminë kulturore, Fletorja Zyrtare e Republikës së Shqipërisë [Dziennik Urzędowy Republiki Albanii] nr 33/2003.

zane są z różnymi regionalnymi i lokalnymi festiwalami, organizowanymi regularnie (w większości przypadków co roku) i odwiedzanymi przez stosunkowo dużą liczbę młodych ludzi.

Albania przystąpiła do szeregu porozumień międzynarodowych, uchwaliła nowe akty prawne i wprowadziła środki nastawione na dziedzictwo kulturowe, przeprowadziła reformy administracyjne i instytucjonalne w tym obszarze oraz poczyniła pierwsze kroki na drodze do sporządzenia ewidencji i wpisania elementów na krajową listę NDZK. Ponadto uczestniczy w różnych innych inicjatywach mających na celu podnoszenie świadomości na temat dziedzictwa kulturowego i jego popularyzację.

Ministerstwo Kultury, centralny organ krajowy odpowiedzialny za ochronę materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego w Albanii, wraz ze swoimi dwoma głównymi departamentami – sztuk i dziedzictwa kulturowego – prowadzi swoje prace w oparciu o cztery filary odpowiadające czterem głównym celom wskazanym w Konwencji z 2003 roku: ochrona i zachowanie dziedzictwa niematerialnego, zapewnienie poszanowania tego dziedzictwa, podnoszenie świadomości jego znaczenia oraz zapewnienie jego obopólnego uznania, organizowanie współpracy i pomocy międzynarodowej.

Cele te nieustannie przyświecają pracom ministerstwa nad stworzeniem strategicznych ram, które pomogą lepiej radzić sobie z problemami i wyzwaniem z albańskim NDZK. We współpracy z instytucjami badawczymi, organizacjami pozarządowymi i samymi społecznościami Ministerstwo Kultury powiększa ciągle zdolność odpowiednich struktur do ochrony i promocji albańskiego NDZK. Społeczności i depozytariusze elementów NDZK są aktywnie zaangażowani w szereg działań mających na celu zachowanie, przekazanie i promowanie tych elementów.

W rezultacie podjęto znaczącą liczbę działań instytucjonalnych, prawnych, edukacyjnych i promocyjnych. Ministerstwo Kultury rozpoczęło starania mające na celu uzyskanie finansowania z budżetu państwa, a także od innych sponsorów, w związku z działaniami promocyjnymi, takimi jak festiwale, targi i warsztaty. Pomimo ciągłych zmian w strukturze instytucjonalnej i jej obsadzie udało się przedłożyć zainteresowanym podmiotom projekt, który nie został jednak jeszcze (w czerwcu 2017 roku) zatwierdzony w parlamencie ze względu na trwające wśród nich dyskusje i wciąż wprowadzane poprawki. Znaczący sukces osiągnięto we współpracy z Ministerstwem Edukacji i Sportu (Ministria e Arsimit dhe Sportit), włączając do programów nauczania zagadnienia związane zarówno z materialnym, jak i niematerialnym dziedzictwem². Pomimo znakomitych, wymiernych rezultatów

² Omawianie zagadnienia izopolifonii w ramach programu szkolnego, który zapoznaje uczniów z wartościami niematerialnego dziedzictwa kulturowego i różnorodnością kulturową, odbywa się w sposób następujący: w ramach 9-letniej edukacji podsta-

niezbędne są dalsze działania odpowiednich instytucji angażujące społeczność oraz wzmacniające międzynarodową współpracę z innymi państwami i organizacjami. Albańska ustawa o dziedzictwie kulturowym została zmieniona w latach 2005–2006. Wprowadzono do niej wówczas artykuły dotyczące ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz określono zadania i działania instytucjonalne niezbędne do zapewnienia mu tej ochrony. Ustawa, przyjęta w 2003 roku, stanowiła pierwszy krok w kierunku opracowania krajowego ustawodawstwa dotyczącego NDZK i umożliwiła utworzenie w Albanii Krajowego Komitetu ds. Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego (Komiteti Kombëtar i Trashëgimisë Kulturore Shpirtërore) – co było początkiem procesu tworzenia krajowej listy NDZK – oraz wpisanie izopolifonii na Listę Arcydział Ustnego i Niematerialnego Dziedzictwa Ludzkości UNESCO w 2005 roku. W rezultacie Albańska Rada ds. Muzyki (Këshilli i Muzikës Shqiptare), będąca organizacją pozarządową, przygotowała pierwszą ogólnie dostępną bazę danych dotyczącą tego elementu. Od chwili wpisania jej na Listę Arcydział także Ministerstwo Kultury podjęło szereg działań prawnych, instytucjonalnych i innych, m.in. przygotowało plan działania dotyczący ochrony izopolifonii, który został zatwierdzony w 2005 roku, oraz rozporządzenie ministerialne w sprawie zachowania, ochrony i promocji albańskiej izopolifonii (2005)³. Uwzględnienie tego elementu dziedzictwa na liście jest dla jego wykonawców powodem do dumy i zwiększyło ich poczucie odpowiedzialności za przekaz i praktykę; co więcej, doprowadziło też do zwiększenia zainteresowania innych społeczności depozytariuszy elementów dziedzictwa ich własnym niematerialnym dziedzictwem kulturowym. W 2010 roku utworzono albańską Krajową listę arcydział niematerialnego dziedzictwa kulturowego (Lista kombëtare e kryeveprave të trashëgimisë kulturore jomateriale), zawierającą w sumie siedem elementów (Qendra Kombëtare e Veprimtarive Folklorike 2014, 11–15).

W kategorii folkloru wokalnego, choreograficznego i instrumentalnego:

1. Izopolifonia, imponująca forma śpiewu pochodząca z Albanii, jest jedną z najstarszych na świecie tradycji śpiewu *a cappella*, pochodzącą z zamierzchłych czasów i wywodzoną od Ilirów, przodków współczesnych Albańczyków. Do przekazywania tradycji izopolifonii zachęcają projekty kulturalne realizowane w obszarze niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Dodatkowo,

wowej, w klasach V–IX, przedmiotem obowiązkowym jest „Edukacja muzyczna”. W szkołach średnich, w X klasie, o izopolifonii opowiada się w ramach przedmiotu o nazwie „Nasze dziedzictwo kulturowe”, który jest jednym z przedmiotów do wyboru w ramach zestawu obowiązkowego, natomiast w XI klasie temat ten pojawia się na lekcjach przedmiotu „Europejskie dziedzictwo kulturowe”. W programach studiów magisterskich i podyplomowych jest z kolei omawiany w ramach kursu o nazwie „Albańskie dziedzictwo niematerialne” (na Wydziale Filologii Uniwersytetu Tirańskiego oraz na Uniwersytecie Artystycznym).

³ *Udhezim nr 1, date 09.12.2005 per ruajtjen, mbrojtjen dhe promovimin e iso-polifonise shqiptare* (opublikowane w czasopiśmie „Iso-Polifonia Newsletter” 2009, Nëntor, nr 1, s. 14–15).

aby zachować to zjawisko dziedzictwa kulturowego, organizujemy w całym kraju wydarzenia⁴ poświęcone typom izopolifonii i gatunkom muzycznym, w których jest ona obecna.

2. Północnoalbański epos heroiczny – cykl legendarnych pieśni z akompaniamentem na albańskim instrumencie muzycznym o nazwie *lahuta* [chordofon smyczkowy – przyp. red.], które są śpiewanymi poematami epickimi i opowiadają o przygodach dwóch braci: Mujo i Halila oraz ich bandzie górskich wojowników.
3. Homofoniczna muzyka ludowa w środkowej Albanii (Tirana, Elbasan, Kavaja, Durrës, Kruja i Berat).
4. Muzyka miejska Szkodry⁵.
5. Ludowy taniec dziewcząt *dropulli*, jedno z arcydzieł niematerialnego dziedzictwa kulturowego greckiej mniejszości etnicznej w Albanii oraz ważna część różnorodności kulturowej Albanii.

W kategorii tradycyjnego rzemiosła:

6. Wytwarzanie instrumentów muzyki ludowej, stanowiące odrębną gałąź rzemiosła albańskiego i obejmujące ręcznie wytwarzane instrumenty muzyczne, takie jak *gajde*, *fyell*, *cyle dyjare*, *çifteli*, *lahuta*, *dajre* i inne⁶.

W kategorii folkloru oralnego:

7. Dialekty języka albańskiego i dialekt *Gegë-Tosk*.

Dodatkowy element dodany później:

⁴ Wydarzenia te obejmują:

- Festiwal Kombëtar i Iso-Polifonisë (Narodowy festiwal izopolifonii), organizowany przez władze miejskie, odbywający się każdego roku w mieście Wlora.
- Działania organizowane przez prywatne lub państwowe instytucje na szczeblu lokalnym, takie jak: Përmeti Multikulturor (Përmet wielokulturowy) w Përmetecie, Festiwal Ndërkombëtar i Polifonisë „Bylisfonia” (Międzynarodowy festiwal polifonii „Bylisfonia”) w okręgu Mallakastra, „Sofra Ilire” („Sofra iliryjska”) we Fierze, Festiwal i Këngës dhe Valles Çame (Festiwal pieśni i tańca Cham) organizowany w Sarandzie i inne.
- Koncert w 2011 roku, podczas którego wykonano arcydzieła niematerialnego dziedzictwa kulturowego.
- Festiwal Folklorik Kombëtar i Gjirokastrës (Narodowy festiwal folkloru Gjirokastry), organizowany co cztery lata w muzeum zamkowym w Gjirokastrze i wpisany na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego UNESCO.
- Festiwal instrumentów muzycznych używanych do akompaniowania śpiewom izopolifonicznym oraz festiwal harmonistów, organizowane co roku w mieście Korcza przez Ministerstwo Kultury wraz z tamtejszym ratuszem.

⁵ Jednym z najważniejszych elementów repertuaru albańskiej muzyki ludowej grupy etnicznej Gegów jest pieśń ze Szkodry. Ahengu (muzyka miejska) składa się z dwunastu muzycznych odstępów, podczas których wykonywane są pieśni, utwory instrumentalne lub tańce – repertuar jest tworzony w oparciu o skalę muzyczną. Szacuje się, że podczas tej uroczystości śpiewanych jest około 300 różnych pieśni. Przeprowadzone badania wskazują, że wydarzenie to zaczęło nabierać kształtu na początku XVIII wieku. Podczas uroczystości w Szkodrze obowiązuje specjalna zasada, że pieśni muszą być śpiewane jedna za drugą. Zazwyczaj odbywa się ona w noc poślubną – zaczyna wieczorem, gdy para zostanie ukoronowana jako małżonkowie, i trwa do rana. Gra się wówczas zarówno na instrumentach narodowych, jak i obcego pochodzenia. W XX wieku w północnej Albanii wykorzystywano takie instrumenty, jak klarnet, saze, skrzypce, kaval, tamburyn i kastaniety. Ekspresja melodyczna uroczystości jest jednogłosowa bądź jednogłosowa z akompaniamentem.

⁶ W dawnych czasach popularne instrumenty ludowe były wykonywane przez rodziny, a w szczególności przez depozytariuszy folkloru. Tradycja ta była kontynuowana mniej więcej do przełomu XIX i XX stulecia, kiedy otwarto pierwsze sklepy z instrumentami muzycznymi.

8. *Xhubleta* – tradycyjny strój ludowy noszony przez kobiety w północnej Albanii. Pochodzi z dawnych czasów i stanowi najstarszy rodzaj strojów noszonych w Albanii i na Bałkanach.

W przypadku każdego elementu włączonego do naszej ewidencji na wniosek zainteresowanych społeczności i grup wzięliśmy pod uwagę jego żywotność i rozpoznawalność. Wykaz zawiera informacje na temat depozytariuszy, grup związanych z danym przejawem dziedzictwa, jego odmian (np. odmian śpiewu polifonicznego), a także potencjalnego ryzyka zaniknięcia, jeżeli takowe występuje. Dla każdego elementu wydawana jest karta identyfikacyjna, która opisuje jego cechy, historię, wartości i jego depozytariuszy. Dodatkowo sporządza się materiały pomocnicze, takie jak fotografie, oraz nagrania wideo i audio danego elementu. Format identyfikatora elementu jest obecnie przygotowywany do digitalizacji i wpisania do specjalnej bazy danych. Dodatkowo żywotność niematerialnego dziedzictwa kulturowego jest zabezpieczona dzięki finansowaniu wybranych elementów ze środków Ministerstwa Kultury.

Instytucje, programy i środki ochrony

Instytucje zaangażowane w ochronę niematerialnego dziedzictwa kulturowego w naszym kraju to: Ministerstwo Kultury, Akademia Nauk (Akademia e Shkencave e Shqipërisë), Krajowy Komitet ds. Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego, Albański Komitet Narodowy ds. UNESCO (Komisionit Kombëtar Shqiptar për UNESCO-n), albańskie publiczne radio i telewizja (Radio Televizioni Shqiptar), Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych (Drejtoria e Përgjithshme e Arkivave), muzea, Narodowy Ośrodek Inicjatyw i Imprez Ludowych (Qendra Kombëtare e Veprimtarive Folklorike), Instytut Antropologii Kulturowej i Studiów Artystycznych (Instituti i Antropologjisë Kulturore dhe Studimit të Artit), Instytut Lingwistyki i Literatury (Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë), Dyrekcje Regionalne ds. Dziedzictwa Kulturowego (Drejtoria Rajonale e Kulturës Kombëtare), uniwersytety, Narodowe Centrum Inwentaryzacji Dóbr Kultury (Qendra Kombëtare e Inventarizimit të Pasurive Kulturore) oraz lokalne instytucje rządowe działające w tym obszarze. Wszystkie te instytucje realizują zadania polegające na monitorowaniu, gromadzeniu, badaniu⁷, zachowaniu i ochronie nie-

⁷ Badania nad izopolifonią obejmują:

- publikację wydaną przez Albańską Radę ds. Muzyki, zatytułowaną *Encyclopaedia of Albanian Folk Iso-Polyphony* (Encyklopedia albańskiej izopolifonii ludowej), wydanie albańsko-angielskie (2007), przy wsparciu Grantu Ambasadora USA na rzecz Ochrony Kultury;
- publikację w Internecie czasopisma „Iso-Polifonia” (Izopolifonia), które informuje o zagadnieniach związanych z izopolifonią, jej znaczeniu dla społeczności i dla tożsamości kulturowej Albańczyków;

materialnego dziedzictwa kulturowego Albanii, ale również angażują się w popularyzację, promocję, ewidencjonowanie i rozpowszechnianie informacji na temat tego prestiżowego dziedzictwa naszego kraju.

NDZK jest coraz częściej uwzględniane jako znaczący wymiar tożsamości społeczności w różnych lokalnych i ogólnokrajowych programach i projektach rozwojowych, edukacyjnych i naukowych⁸. Po raz pierwszy Ministerstwo Kultury włączyło specjalny rozdział dotyczący dziedzictwa niematerialnego do Strategii Rozwoju Kultury, przygotowanej przez ekspertów z różnych dziedzin. W rozdziale tym zaprezentowano jasno cele i priorytety, po raz pierwszy wymieniając język jako jedną z najważniejszych domen dziedzictwa niematerialnego.

Wysiłki mające na celu opracowanie podstaw ustawodawczych były kontynuowane w ostatnich latach poprzez przygotowanie kilku ustaw i strategii, w tym projektu ustawy o rękodziele (2009)⁹, Narodowej Strategii Promowania Małych i Średnich Przedsiębiorstw Kreatywnych (2010), projektu ustawy o dziedzictwie kulturowym (jej część z lat 2014–2016 zawiera specjalny rozdział poświęcony NDZK, który odzwierciedla obowiązki przewidziane w Konwencjach z 2003 i 2005 roku), oraz projektu ustawy o wytworach kulturowych (2014). Niemniej dopóki wstępne propozycje tych ustaw nie zostaną zatwierdzone, podstawy prawne dotyczące NDZK i jego związków ze zrównoważonym rozwojem pozostaną w powijakach, czekając na jak najszybsze wprowadzenie odpowiednich środków legislacyjnych. Jednym z aspektów niedawnych zmian w infrastrukturze instytucjonalnej, który zasługuje na szczególną uwagę w kontekście nowego krajowego programu

- organizację narodowych i międzynarodowych konferencji na temat izopolifonii, takich jak konferencja zorganizowana przez Ministerstwo Kultury, Albański Komitet Narodowy ds. UNESCO oraz Akademię Nauk we Wlorze w 2010 roku z okazji 5. rocznicy wpisania izopolifonii na listę UNESCO;
- wprowadzenie izopolifonii jako przedmiotu na studiach magisterskich i doktoranckich na albańskich i zagranicznych uniwersytetach.

⁸ Projekty w dziedzinie dziedzictwa niematerialnego, które promują przekazywanie izopolifonii:

- Instytut Antropologii Kulturowej i Studiów Artystycznych wdraża obecnie projekt badawczy oraz ankietę zatytułowaną „Życie na granicy”, których celem jest ocena i ewidencja sposobów życia i elementów NDZK po obu stronach granicy;
- Projekt „Izby izopolifonii” z lat 2007–2009, wspierany przez UNESCO i rząd Japonii. Inicjatywa ta została wdrożona w czterech miastach i miasteczkach południowej Albanii. Popularni śpiewacy izopolifoniczni zaprezentowali młodzieży sposoby śpiewu izopolifonicznego i interpretacji izopolifonii;
- „Izo-polifonia Himary”, projekt realizowany przy wsparciu finansowym UNESCO-BRESCHÉ, mający na celu wydanie płyty CD i programu telewizyjnego z muzyką polifoniczną;
- Nagranie płyty CD izopolifonicznej grupy dziecięcej Obelisku w muzeum miejskim w Gjirokastrze, wsparte przez Fundację Vodafone-Albania w ramach „Świata zmiany”, 2010–2011;
- Prezentacja różnych filmów dokumentalnych na temat izopolifonii i wykonawców izopolifonicznych, finansowanych przez Ministerstwo Kultury, Narodowe Centrum Filmowe (Qendra Kombëtare e Kinematografisë) oraz albańskie publiczne radio i telewizję, takich jak *Polifonia shqiptare* (Albańska polifonia; 2009); *Magjia klarinetë* (Magia klarnetu; 2009); *Mjeshtri i fudit* (Ostatni mistrz; 2010); *Këngët e kafesë* (Kawiarniane piosenki; 2010).

⁹ Ostateczną wersję dokumentu przyjęto na Narodowej Konferencji Rzemieślników w Albanii w 2009 roku.

na rzecz NDZK, jest zatrudnienie – w ramach Regionalnych Dyrekcji Dziedzictwa Kulturowego sześciu okręgów administracyjnych – ekspertów ds. NDZK. Do ich zadań należą: opracowywanie działań mających na celu dokumentowanie dziedzictwa kulturowego w ich regionach, gromadzenie informacji o różnych formach NDZK i jego depozytariuszach, organizowanie inicjatyw edukacyjnych i podnoszących świadomość, współpraca z lokalnymi instytucjami i firmami w ramach wsparcia projektów związanych z ochroną NDZK oraz inne działania. Początkowo aktywność ekspertów ds. NDZK w Dyrekcjach Regionalnych dotyczyła głównie projektu Ministerstwa Kultury o nazwie „Przyjaciele zabytków”, którego celem było dokumentowanie zabytkowego dziedzictwa oraz praktyk społecznych z nim związanych. Stopniowo jednak zakres ich działań uległ rozszerzeniu i objął również dokumentację i popularyzację NDZK, np. badania dotyczące lokalnych dialektów i dziedzictwa różnych grup etnolingwistycznych, dokumentowanie popularnych uroczystości i zabaw, warsztaty z przygotowywania tradycyjnych tkanin i strojów oraz wystawy fotografii i publikacji poświęconych różnym elementom NDZK. Regionalne Dyrekcje ds. Dziedzictwa Kulturowego i współpracujący z nimi eksperci ds. NDZK bez wątpienia odegrają kluczową rolę w opracowywaniu polityk ochrony NDZK w nadchodzących latach, a zatem nakreślenie w niniejszym artykule pewnych zasadniczych wyzwań, z którymi przyjdzie im się mierzyć na obecnym etapie, oraz związanych z nimi potrzeb, jest bardzo istotne. Pierwsze główne wyzwanie wiąże się z całościowym podejściem do NDZK oraz z potrzebą lepszego zdefiniowania jego zakresu i znaczenia zgodnie z duchem Konwencji z 2003 roku. Chociaż członkowie omawianej sieci ekspertów posiadają ogólną wiedzę na temat kwestii związanych z NDZK, specjalne szkolenia i warsztaty są im absolutnie niezbędne, aby mogli lepiej działać na swoich nowych stanowiskach.

Drugie podstawowe wyzwanie dotyczy kluczowego problemu ewidencji niematerialnego dziedzictwa kulturowego w poszczególnych regionach. Panuje chaos informacyjny co do istniejących tradycji kulturowych w regionach oraz środków ochrony, które mogą być zastosowane w przyszłości. Ministerstwo jest odpowiedzialne za koordynowanie prac Dyrekcji Regionalnych oraz umożliwienie wdrożenia działań na rzecz ochrony NDZK, które każda z Dyrekcji organizuje w podlegającej jej części kraju. Wprowadzenie tych nowych ram instytucjonalnych to nie jedyna aktywność Ministerstwa – nadal odgrywa ono główną rolę w koordynowaniu działań związanych z dokumentacją, prezentacją i promocją różnych form dziedzictwa kulturowego; we wspieraniu organizacji ludowych festiwali, warsztatów i wystaw oraz tworzeniu materiałów promocyjnych; a także w koordynowaniu współpracy z głównymi instytucjami zajmującymi się dziedzictwem kulturowym w kraju. Krajowym organem odpowiedzialnym za ochronę niematerialnego dziedzictwa kulturowego jest

Departament Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego i Rewitalizacji Języka Albańskiego (Drejtoria e Trashëgimisë Jomateriale dhe Rijetëzimit të Gjuhës Shqipe) w Ministerstwie Kultury. Krajowy Komitet ds. NDZK jest z kolei utworzonym w 2006 roku organem kolegialnym, który podejmuje na najwyższym szczeblu decyzje w obszarze niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Jego przewodniczącym jest Minister Kultury, odpowiedzialny za niematerialne dziedzictwo kulturowe, a w jego skład wchodzi dziewięciu członków z różnych instytucji naukowych. Skład i funkcje Krajowego Komitetu ds. NDZK są określane przez Radę Ministrów; jego misja obejmuje podstawowe zadania związane z nominowaniem elementów na Listę krajową oraz zatwierdzaniem programów i działań NDZK w kraju, organizowanych przez instytucje państwowe i organizacje pozarządowe. Zatwierdza on ponadto główne kierunki działań interwencyjnych.

Kolejnym organem podporządkowanym Ministerstwu Kultury jest Narodowy Ośrodek Inicjatyw i Imprez Ludowych (Qendra Kombëtare e Veprimtarive Folklorike). To jedna z głównych instytucji krajowych odpowiedzialnych za promowanie i ochronę wartości niematerialnych. Ośrodek organizuje w całym kraju festiwale ludowe¹⁰ oraz związane z nimi wydarzenia, takie jak tradycyjne festiwale muzyki i tańca, Narodowy Festiwal Folkloru Gjirokastry (odbywający się raz na cztery lata; biorą w nim udział grupy sceniczne ze wszystkich regionów kraju oraz z zagranicy), festiwale instrumentów ludowych (w Korczy), festiwale bardów i instrumentalistów/muzyków ludowych (Leża), festiwale piosenki ludowej (Elbasan), festiwale izopolifonii, piosenki i tańca ludowego (Lusznia) oraz festiwale wielokulturowe (Përmet), festiwal „Oda Dibrane” (Peszkopia) czy festiwal „Sofra Dardane” (gmina Tropoja). Organizuje on ponadto targi rzemiosła uznanego za tradycyjne w oparciu o kryteria naukowe oraz warsztaty i spotkania ekspertów w dziedzinie dziedzictwa niematerialnego, a także wydaje książki i materiały promocyjne, realizując w ten sposób politykę związaną

¹⁰ Festiwale ludowe cieszą się znaczną popularnością i wydają się efektywną formą prezentowania przeglądów tradycji ludowych na poziomie regionalnym i krajowym. Wykorzystując schematy promowane w okresie komunizmu, wiele takich festiwali powstało i rozkwitło w ciągu ostatnich dwóch dekad, dowodząc niejako wrażliwości społeczeństwa na zanikające powoli tradycje kulturowe. Nie negując niewątpliwego znaczenia tych wydarzeń w kontekście zachowania wiedzy o tradycyjnych praktykach i umiejętności z nimi związanych, należy wyrazić pewne zastrzeżenia co do ich roli w ochronie NDZK w kraju. Organizacja takich festiwali wiąże się z opracowaniem specjalnych kryteriów wstępnych pozwalających na wybór grup, które na nich wystąpią. Kryteria te (przygotowane w ramach współpracy pomiędzy Instytutem Antropologii Kulturowej i Studiów Artystycznych, Narodowym Ośrodkiem Inicjatyw Ludowych oraz Ministerstwem Kultury i oparte również na kwestionariuszach wypełnianych przez lokalne władze) obejmują: właściwą prezentację danej dziedziny dziedzictwa, występowanie na obszarze całego kraju oraz prezentację tradycji kulturowych różnych grup mniejszościowych. Zalecenia w zakresie autentyczności wykorzystywane jako wytyczne przy organizacji większości festiwali gwarantują staranne wstępne zbadanie tekstów, strojów, muzyki itd. wykorzystywanych przez uczestników. Zapewniają to również wytyczne ekspertów zasiadających w jury festiwali – specjalistów w dziedzinie muzyki, instrumentów, tekstów, strojów itd. Festiwalom towarzyszy szereg wydarzeń pobocznych (takich jak konferencje, warsztaty, przeglądy tradycyjnych strojów itp.) i biorą w nich udział goście ze wszystkich regionów Albanii oraz z zagranicy, głównie z sąsiednich krajów Europy Południowo-Wschodniej.

z edukacją na temat NDZK i jego ochroną we współpracy z lokalnymi jednostkami samorządowymi. Ośrodek jest finansowany z budżetu państwa i wdraża swój roczny plan działań, opracowany i zatwierdzony przez ministerstwo, w całym kraju. Działa zgodnie ze swoim statutem. Do Ośrodka trafia też połowa dotacji przekazywanej co roku przez Ministerstwo Kultury jako wsparcie dla działań organizowanych w obszarze NDZK.

Innym ważnym organem o kluczowym potencjale i znaczeniu w kontekście polityki ochrony NDZK jest Instytut Antropologii Kulturowej i Studiów Artystycznych, będący częścią Centrum Studiów Albańskich (Qendra e Studimeve Albanologjike). Jako instytucja nastawiona przede wszystkim na badania Instytut zajmuje się dokumentowaniem i analizowaniem tradycyjnego dziedzictwa kulturowego, opracowywaniem programów zajęć dla studiów magisterskich i doktoranckich, organizacją konferencji naukowych i publikowaniem specjalistycznych tekstów dotyczących różnych aspektów albańskiej tradycyjnej kultury. Instytut współpracuje z depozytariuszami dziedzictwa, społecznościami i jednostkami, a także proponuje środki ochrony Krajowemu Komitetowi ds. NDZK, który podejmuje najważniejsze decyzje. Głównym atutem Instytutu jest jego bogate archiwum, zawierające materiały etnograficzne, nagrania muzyczne i wideo, zbiory folkloru oralnego, fotografie, szkice i rysunki.

Co więcej, ustawa o dziedzictwie kulturowym nakłada na wszystkie instytucje publiczne obowiązek sporządzenia ewidencji¹¹ dziedzictwa kulturowego (w tym dziedzictwa niematerialnego) oraz działania zgodnie z duchem Konwencji z 2003 roku, której art. 11(a) stanowi, że „każde Państwo-Strona zobowiązane jest podjąć niezbędne środki w celu zapewnienia ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego znajdującego się na jego terytorium”¹². Powyższy zapis uzupełnia wyja-

¹¹ Instytucje, społeczności i depozytariusze dziedzictwa współpracują zazwyczaj z ekspertami, którzy gromadzą dane w terenie, i biorą udział w powiązanych projektach badawczych. Kryteria stosowane przy włączaniu niematerialnego dziedzictwa kulturowego do ewidencji są następujące: element należy do jednej lub kilku kategorii dziedzictwa niematerialnego; społeczność uznaje element za część swojego dziedzictwa kulturowego; element przyczynia się do zwiększenia różnorodności NDZK wpisanego na listę; element przynależy do szczególnych kategorii osób, takich jak mniejszości, grupy etniczne itp.; elementowi grozi zaniknięcie. Ewidencja uwzględnia zatem żywotność niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz potencjalne ryzyko jego zniknięcia. Lista jest aktualizowana, gdy wpisywany jest na nią nowy element dziedzictwa niematerialnego; decyzje o zmianach w informacjach dotyczących wcześniej wpisanych elementów są podejmowane dla każdego przypadku indywidualnie. Jeżeli w elemencie wystąpi jakakolwiek zmiana, depozytariusze powinni poinformować o tym ekspertów (etnologów i innych), którzy następnie przekazują tę informację do ministerstwa; depozytariusze mogą też poinformować ministerstwo bezpośrednio. Ewidencjonowanie NDZK jest jednym z istotnych obszarów cierpiących na brak wystarczających zasobów finansowych. Z tego powodu Albania złożyła wniosek do UNESCO o pomoc międzynarodową w wysokości 158 200 dolarów, który został poddany ocenie przez Komitet Międzyrządowy w grudniu 2014 roku. Komitet zwrócił uwagę na pewne niedociągnięcia we wniosku i podał zalecenia co do jego korekty. Nowy, uwzględniający zalecenia wniosek może zostać złożony w kolejnym cyklu.

¹² *Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego z 2003 r.* (polskie tłumaczenie: http://niematerialne.nid.pl/Konwencja_UNESCO/Tekst_Konwencji_o_ochronie_dziedzictwa_niematerialnego).

śnienie zawarte w art. 11(b) i 12, zgodnie z którymi identyfikacja NDZK obecnego na terytorium Państwa-Strony odbywa się w drodze przygotowania jednej lub większej liczby ewidencji przy pełnej współpracy zainteresowanych społeczności, które to ewidencje są regularnie aktualizowane. W 2010 roku Krajowy Komitet ds. NDZK wpisał na Krajową listę arcydzieł niematerialnego dziedzictwa kulturowego pierwszych siedem elementów (patrz wyżej).

Centrum Studiów Albańskich jest główną instytucją zajmującą się dokumentowaniem¹³ NDZK; innym organem, który gromadzi dokumentację z tej dziedziny, jest Instytut Antropologii Kulturowej i Studiów Artystycznych. W działania dokumentacyjne związane z własnymi kolekcjami etnograficznymi zaangażowane są ponadto różne muzea, w tym Narodowe Muzeum Historyczne (Muzeum Historik Kombëtar) w Tiranie, Narodowe Muzeum Etnograficzne (Muzeum Kombëtar Etnografik) w Beracie oraz Muzea Etnograficzne (Muzeum Etnografik) w Szkodrze, Kruji i Wlorze. Kolejną instytucją odpowiedzialną za ewidencję dziedzictwa niematerialnego jest Narodowe Centrum Inwentaryzacji Dóbr Kultury. Jest to instytucja finansowana przez państwo, podporządkowana Ministerstwu Kultury, odpowiedzialna za komputerową ewidencję wszystkich dóbr ruchomych i nieruchomych. Centrum przechowuje w krajowej bazie danych również dane na temat obiektów etnologicznych będących własnością osób prywatnych oraz państwa. Od 2011 roku odpowiada za stworzenie specjalnego oprogramowania na potrzeby bazy danych poświęconej w całości dziedzictwu niematerialnemu. Baza ta (obecnie w przygotowaniu) zawierać będzie kopie wszystkich danych zgromadzonych dotąd przez instytucje. Na chwilę obecną Albańska Rada ds. Muzyki jest jedyną organizacją pozarządową, która z powodzeniem ukończyła działania ewidencyjne (dotyczące śpiewu izopolifonicznego i depozytariuszy tego dziedzictwa).

Aktywne działania na rzecz ochrony, popularyzacji i podnoszenia świadomości na temat NDZK podejmuje również wiele niezależnych instytucji i organizacji pozarządowych. Należą do nich: Organizacja Ochrony i Rozwoju Miasta Gjirokastra (Organizatës për Ruajtjen dhe Zhvillimin e Gjirokastrës), Stowarzyszenie Albańskich Rzemieślników w Szkodrze (Shoqata Artizaneve Shkoder), Fundacja Rozafa (Fondacioni Rozafa) z siedzibą w Tiranie oraz Albańska Rada ds. Muzyki utworzona w 1999 roku – członek Międzynarodowej Rady Muzyki (IMC) powstałej w 1949 roku na wniosek Dyrektora Generalnego UNESCO.

¹³ Sprawozdanie okresowe Albanii z wdrożenia Konwencji z 2003 roku jest dostępne w Internecie: www.unesco.org/culture/ich/doc/download.php?versionID=33117.

Ewidencjonowanie NDZK w Albanii

Opracowanie przepisów dotyczących ewidencji niematerialnego dziedzictwa kulturowego może być istotnym aspektem strategii i polityki jego ochrony, zwłaszcza w kontekście lepszego zrozumienia jego żywotności w Albanii oraz wspierania społeczności w ochronie ich NDZK. Ważnym zadaniem będzie zaangażowanie kluczowych interesariuszy i zainteresowanych społeczności. Pomimo tego, że główne prace koordynacyjne będą prowadzone w stolicy, podstawowe zadania w ramach przygotowania ewidencji muszą być realizowane na szczeblu lokalnym i regionalnym. O wiele bardziej odpowiednim i skutecznym podejściem byłoby zatem zaangażowanie lokalnych społeczności i instytucji w tworzenie warunków umożliwiających prowadzenie prac ewidencyjnych. Pozwoliłoby to na promocję ewidencji jako ważnego etapu w ramach długoterminowego procesu ochrony, a ponadto umożliwiło współpracę ze społecznościami i odpowiednimi organizacjami pozarządowymi z różnych grup kulturowych i językowych, żyjących niekiedy w odległych lokalizacjach.

Aby zrealizować ten projekt, niezbędne byłoby również przyjęcie nowego sposobu rozumienia ewidencji NDZK, zgodnego z duchem Konwencji z 2003 roku. Oznacza to, że ewidencja powinna się skupiać na elementach będących żywymi tradycjami, które są nadal kultywowane przez społeczności. Rejestrowanie „przeszłych” praktyk i tradycji, które są ożywiane wyłącznie na festiwalach oraz w kontekstach muzealnych, nie musi stanowić centralnego aspektu procedury ewidencyjnej. Nie powinna się też ona skupiać jedynie na wybranych reprezentatywnych przykładach, lecz raczej na różnorodności dziedzictwa kulturowego w skali kraju. Ewidencja powinna w szczególności zawierać informacje na temat żywotności elementów oraz zagrożeń, na jakie są one narażone, zwracając tym samym uwagę na potrzebę podejmowania środków na rzecz ich ochrony. Nie byłaby zatem obszernym opracowaniem służącym szczegółowym badaniom, lecz raczej zbiorem kluczowych informacji identyfikujących elementy oraz dotyczących podstawowych aspektów związanych z ich żywotnością w dzisiejszych warunkach. Dlatego też proces ewidencjonowania powinien odbywać się w sposób ciągły i opierać się na jak najściślejszej współpracy ze społecznościami i depozytariuszami tradycji, angażując ich w jak największym stopniu w dokumentowanie i ochronę ich dziedzictwa (Vukov 2014).

Jednym z projektów, które mogłyby dostarczyć inspiracji dla nowego procesu ewidencji w Albanii, jest projekt „Pokaż swoją kulturę”. Został on zainicjowany przez pracowników Ministerstwa Kultury oraz Departamentu Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego i Rewitalizacji Języka Albańskiego. W ramach projektu skierowano apel do społeczności w Albanii o dokumentowanie różnych

praktyk, wiedzy i umiejętności, które podtrzymują i uznają za swoje dziedzictwo kulturowe, poprzez nagrywanie filmów wideo i sporządzanie krótkich opisów. Projekt wykorzystuje platformę internetową YouTube, a udział w nim nie wiąże się w zasadzie z żadnymi wydatkami, o ile uczestnik ma możliwość nagrania wideo i zrobienia zdjęć telefonem komórkowym i dołączenia do nich zestawu podstawowych informacji na temat praktykowanego elementu NDZK. Dlatego też nacisk kładziony jest przede wszystkim na dwie strony procesu ewidencji – społeczności chcące rejestrować, przetwarzać i przysyłać nagrania praktyk do specjalnie w tym celu utworzonej grupy na portalu YouTube (Ministria e Kulturës e Shqipërisë 2015) oraz specjalistów i pracowników instytucji kultury, którzy gromadzą przesłane nagrania, systematyzują informacje i włączają je do systemu ewidencji. Choć inicjatywa ta stanowi tylko jedną ze strategii ewidencji niematerialnego dziedzictwa kulturowego, to w rzeczywistości jest czymś więcej: pierwszym krokiem na drodze do ochrony i zachowania tego dziedzictwa oraz przekazania go przyszłym pokoleniom. Ma za zadanie stworzyć partnerstwa, których celem będzie popularyzacja dziedzictwa kulturowego przy użyciu nowych metod, a także nawiązanie współpracy z organizacjami kulturowymi w całej Europie oraz aktywistami z sektora publicznego i prywatnego, zajmującymi się integracją, aby można było włączyć w działania określone grupy. Ponadto projekt ma na celu nawiązanie współpracy z sektorem turystyki, aby zwiększyć rozpoznawalność dziedzictwa kulturowego poprzez opracowanie cyfrowych map, sporządzić ewidencję odzwierciedlającą fizyczne i wirtualne aspekty dziedzictwa kulturowego, a także sprawić, by ludzie byli na nie bardziej wyczuleni.

Ostatnio eksperci z Departamentu Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego i Rewitalizacji Języka Albańskiego oraz Narodowego Centrum Inwentaryzacji Dóbr Kultury zainicjowali dwa projekty mające na celu sporządzenie ewidencji dwóch elementów albańskiego niematerialnego dziedzictwa kulturowego wpisanych na Listę krajową: „Logu i Bjeshkëve” w północnej Albanii oraz „Wytwarzania instrumentów muzyki ludowej”.

Współpraca międzynarodowa na rzecz ochrony NDZK

W obszarze NDZK Albania współpracuje z innymi państwami, szczególnie z regionu Europy Południowo-Wschodniej, w ramach relacji dwustronnych oraz na szczeblu lokalnym, regionalnym i międzynarodowym; współpraca ta polega na zawieraniu porozumień dwustronnych i/lub wielostronnych, przede wszystkim dotyczących wymiany informacji, ekspertów i wiedzy o różnych aspektach niematerialnego

dziedzictwa kulturowego. Dodatkowo organizowane są coroczne festiwale ludowe, gromadzące grupy i społeczności kulturowe spoza Albanii. Od 2010 do 2014 roku Albania była członkiem Komitetu Międzypaństwowego UNESCO do spraw Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego, a obecnie aktywnie uczestniczy w spotkaniach organizowanych przez innych partnerów. Specjaliści – głównie z instytucji badawczych i muzeów – uczestniczą w międzynarodowych spotkaniach ekspertów, szczególnie tych dotyczących regionu Europy Południowo-Wschodniej, na których wymieniają się w sposób formalny lub nieformalny wiedzą na temat elementów NDZK oraz problemów związanych z jego ochroną.

W 2016 roku Albania objęła przewodnictwo w Radzie Ministrów Kultury Europy Południowo-Wschodniej. Zostało to ogłoszone na spotkaniu Ministrów Kultury Europy Południowo-Wschodniej, które odbyło się w Stambule pod nazwą „Na rzecz promocji kultury w celu wspierania zrównoważonego rozwoju”. Na forum tym przyjęto wspólny plan, tzw. Deklarację z Ohrid, w którym szczegółowo opisano zakres prac w dziedzinie zarządzania kulturą i dziedzictwem kulturowym oraz podkreślono znaczenie dziedzictwa niematerialnego nie tylko jako ważnego elementu tożsamości, ale również jako potężnego narzędzia promowania różnorodności kulturowej.

Ministerstwo Kultury wraz z władzami lokalnymi wspierało również takie działania, jak warsztaty, wystawy, kursy, występy, przygotowanie materiałów audiowizualnych oraz innych powiązanych materiałów, mające na celu rozwijanie kompetencji i wiedzy oraz podnoszenie świadomości. W dniach 14–18 września 2015 roku w Tiranie zorganizowano warsztaty szkoleniowe zatytułowane „Rozwijanie kompetencji i wiedzy związanych z Konwencją UNESCO z 2003 roku”. Inne warsztaty, dotyczące metod rejestracji elementów NDZK na filmach wideo, podczas których przeszkolono sto osób, odbyły się w lipcu 2015 roku w Tiranie. Ważnym projektem w obszarze rozwijania kompetencji i wiedzy w zakresie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, wdrożonym przez Albańską Radę ds. Muzyki we współpracy z UNESCO i przy wsparciu finansowym japońskiego funduszu przekazanego specjalnie na ten cel (tzw. *funds-in-trust*), była organizacja kursów szkoleniowych dla młodych ludzi dotyczących sposobów interpretacji izopolifonii oraz śpiewu izopolifonicznego. Inny projekt na rzecz szkolenia młodych ludzi w śpiewie izopolifonicznym wsparła też Fundacja Vodafone Albania. Także różne organy rządowe, stowarzyszenia (organizacje pozarządowe) oraz eksperci oferują programy edukacyjne, które mają na celu propagowanie tradycyjnego rzemiosła i sztuki w ośrodkach rzemiosła w całym kraju, na przykład poprzez rewitalizację tradycyjnego rzemiosła i zachęcanie jego depozytariuszy do przekazywania go innym. Co więcej, edukacja w zakresie dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego stanowi integralną część oficjalnego programu nauczania w szkołach. Na poziomie lokalnym podejmowane są wysiłki mające na celu podnoszenie świadomości w samych społecznościach oraz w młodym pokoleniu.

Wnioski

Pomimo różnych wysiłków podjętych w ostatnich latach widać wyraźnie, że poziom świadomości dotyczącej NDZK i potrzeby jego ochrony jest wciąż niewystarczający zarówno po stronie rządowych i niezależnych instytucji, jak i interesariuszy.

Niezależnie od podjętych pozytywnych działań istnieją pewne słabe punkty, które nadal uniemożliwiają opracowanie w Albanii odpowiednich polityk i środków ochrony NDZK. Należą do nich m.in. brak zintegrowanego planu strategicznego dotyczącego kwestii związanych z NDZK, brak koordynacji i wspólnych starań państwa i niezależnych instytucji na rzecz realizacji polityk ochrony, brak w obowiązującym prawie przepisów, które dotyczyłyby bezpośrednio NDZK i kwestii jego ochrony, minimalne środki finansowe przeznaczane na inicjatywy związane z NDZK, tendencja do tworzenia list niematerialnego dziedzictwa kulturowego zamiast wszechstronnych ewidencji, niewystarczająca obecność NDZK w programach edukacji i wreszcie – niski poziom zaangażowania społeczności, społeczeństwa obywatelskiego i mediów w politykę związaną z NDZK. Podsumowując, opisane priorytety i działania wymagają podjęcia poważnych kroków na szczeblu krajowym – nadania kulturze priorytetowego charakteru na liście polityk krajowych, w tym uwzględnienia kwestii związanych z NDZK w planach krajowych oraz promowania idei bezpośredniego związku pomiędzy dziedzictwem a zrównoważonym rozwojem.

Zagadnienie dziedzictwa niematerialnego w Albanii wymaga ponownego rozpatrzenia we wszystkich aspektach, począwszy od polityki kulturowej, wartości tego dziedzictwa i jego znaczenia w kontekście tożsamości kulturowej, aż po jego związek z edukacją oraz kwestię jego przekazu młodszymi pokoleniami, co jest szczególnie istotne w kontekście badań interdyscyplinarnych. Zróżnicowanie tego rodzaju dziedzictwa, jego rozpowszechnienie na terenie całego kraju, ciągłość istnienia, niezależnie od okresu historycznego, we wszystkich warstwach i grupach ludności, wartości humanistyczne i demokratyczne, jakie ze sobą niesie, oraz piękno związanej z nim wielości sztuk i symboli – dzięki temu wszystkiemu zdajemy sobie sprawę, że niezależnie od tego, ile liczy sobie lat, żaden zabytek kultury materialnej nie jest starszy od człowieka z jego językiem i dialektami, rytuałami, folklorem, sztuką słowną, muzyczną i choreograficzną, strojami, stylami życia i mnóstwem innych wielobarwnych form kulturowych. Człowiek jest bowiem najstarszym zabytkiem świata.

Bibliografia

- Ministria e Kulturës e Shqipërisë. 2015. „21 Maji, Dita Ndërkombëtare e Diversitetit Kulturor për Dialog dhe Zhvillim – „Trego Kulturën Tende” [21 maja, Międzynarodowy Dzień Różnorodności Kulturowej na rzecz Dialogu i Rozwoju – „Pokaż swoją kulturę”]. Lista odtwarzania na portalu YouTube. Ostatnia modyfikacja 21 maja. https://www.youtube.com/playlist?list=PLwyP74ZrjaXe_QBvySYaM3RMLPK2uVEe.
- Qendra Kombëtare e Veprimtarive Folklorike. 2014. *Udhëzime për ruajtjen, mbrojtjen, popullarizimin dhe promovimin e vlerave të trashëgimisë kulturore jomateriale* [Wytyczne w zakresie konserwacji, ochrony, popularyzacji i promocji wartości niematerialnego dziedzictwa kulturowego]. Tiranë.
- Vukov, Nikolai. 2014. „Report. Needs-Assessment. Safeguarding Intangible Cultural Heritage in the Republic of Albania [Raport. Analiza potrzeb. Ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego w Republice Albanii]”. http://www.unesco.org/culture/ich/doc/src/REPORT-Albania_needs_assessment-NVukov-2015.doc.

Ambiwalentność systemu ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego w Republice Macedonii

Welika Stojkova Serafimowska*
Iwona Opetczeska Tatarczewska**

* Uniwersytet Świętych Cyryla i Metodego, Instytut Folkloru „Marko Cepenkow” (Univerzitet „Sw. Kiril i Metodij”, Institut za folklor „Marko Cepenkow”), Skopje, Republika Macedonii, dr, e-mail: lika73@yahoo.com.

** Ministerstwo Kultury Republiki Macedonii, Biuro Ochrony Dziedzictwa Kulturowego (Ministerstvo za kultura na Republika Makedonija, Uprava za zashtita na kulturnoto nasledstvo), Skopje, Republika Macedonii, e-mail: itatarcevska@gmail.com.

Pierwsza próba normatywnego zdefiniowania pojęcia niematerialnego dziedzictwa kulturowego w Republice Macedonii została podjęta już w roku 1988, kiedy to w ustawie dotyczącej bogactwa kulturowego znalazła się definicja tegoż bogactwa. Zgodnie z tą wstępną definicją, oprócz ruchomego i nieruchomego bogactwa kulturowego termin ten obejmował również: „pieśni, tańce i inne utwory ludowe, rytuały oraz inne elementy ludowe; rzemiosło i przedstawienia o walorach kulturowych i historycznych (niematerialne bogactwo kulturowe)”.

Współczesna historia Europy Południowo-Wschodniej to wyjątkowo ważny okres przemian politycznych i gospodarczych w społeczeństwie. Przyniósł on zmiany i reformy, a także odtworzenie narodów i kultur, które pomimo podobieństw i wspólnej historii wybrały drogę całkowitej suwerenności oraz przekształcenia w niezależne państwa z ich unikalną tożsamością narodową i symbolami (Czekanowska 1996; Laušević 1996; Buchanan 1996). Ten nowo powstały kontekst wiąże się również z nowymi tożsamościami społecznymi i towarzyszącymi im „nowymi” muzycznymi formami wyrazu, które pojawiły się także w Republice Macedonii podczas transformacji społecznej. Podobnie jak pozostałe kraje, Republika Macedonii jako stosunkowo nowe suwerenne państwo – stojące przed poważnymi wyzwaniami związanymi ze swoją tożsamością, historią oraz funkcjonowaniem, które pod wieloma względami są narzucone z zewnątrz – musi się wykazać i być obecna na światowej scenie, co w przypadku małych krajów jest dość specyficznym zadaniem (Zebec 2013, 330).

Macedończycy stereotypowo określają swój kraj jako znajdujący się na styku Wschodu i Zachodu, czyli w miejscu, które uznaje się za bogate w różne warstwy tradycyjnej kultury, w tym również niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Jednak państwo nie zawsze jest przygotowane do zapewnienia odpowiedniej identyfikacji, ochrony prawnej, konserwacji, zagospodarowania oraz upowszechniania wiedzy na ten temat. Elity polityczne są świadome związku pomiędzy niematerialnym dziedzictwem kulturowym a tożsamością narodową już od lat 50. i to podejście było kontynuowane przez cały okres transformacji społecznej na początku lat 90. Włączenie do systemu działań Narodów Zjednoczonych oraz równoprawna współpraca z innymi państwami są również

kwestią prestiżu. Niematerialne dziedzictwo kulturowe posiada także moc rozwiązywania konfliktów, głównie dlatego, że pod wieloma względami przekracza polityczne granice.

Żywa kultura tradycyjna jest ciągle obecna w życiu codziennym Macedonii i odgrywa istotną rolę w pozycjonowaniu i kształtowaniu polityki związanej z systemem ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego kraju.

Pierwsza próba normatywnego zdefiniowania pojęcia niematerialnego dziedzictwa kulturowego w Republice Macedonii została podjęta już w roku 1988, kiedy to w ustawie dotyczącej bogactwa kulturowego znalazła się definicja tegoż bogactwa. Zgodnie z tą wstępną definicją, oprócz ruchomego i nieruchomego bogactwa kulturowego termin ten obejmował również: „pieśni, tańce i inne utwory ludowe, rytuały oraz inne elementy ludowe; rzemiosło i przedstawienia o walorach kulturowych i historycznych (niematerialne bogactwo kulturowe)”¹.

W projekcie legislacyjnym dotyczącym tej dziedziny z 1990 roku dziedzictwo niematerialne nie podlegało ochronie, co tłumaczono tym, że problem jego ochrony nie został wystarczająco dobrze zbadany. Definiując niematerialne dziedzictwo kulturowe, podkreślano, że istotne jest przede wszystkim jego pielęgnowanie, a nie ochrona. Informacja o nieuwzględnianiu dziedzictwa niematerialnego w ustawach dotyczących ochrony, niezależnie od zastosowanej terminologii, została również zawarta w *Strategicznej koncepcji normatywnej regulacji kultury* z roku 1995². Niemniej jednak, jak wynika z tekstu *Ustawy o kulturze* z roku 1998³, do objęcia ochroną kwalifikuje się „całe niematerialne dziedzictwo, niezależnie od jego wartości i znaczenia”.

We wstępnej definicji wyróżniano pięć rodzajów niematerialnego dziedzictwa kulturowego, w tym muzykę, teatr oraz inne sztuki performatywne. Jednak w normatywnej części koncepcji zawartej w projekcie ustawy o dziedzictwie kulturowym z roku 2002, jak już wspomniano, dziedzictwo niematerialne było formalnie określane jako „dziedzictwo duchowe”, dlatego też niematerialne dziedzictwo kulturowe zostało prawnie zdefiniowane jako „duchowe dziedzictwo kulturowe” i obejmowało jedynie folklor, toponimy i tradycyjne rzemiosło.

W ustawie o ochronie dziedzictwa kulturowego z 2003 roku elementy folkloru (*folklorni dobra*)⁴, język oraz toponimy zostały określone jako rodzaje dziedzictwa duchowego i kulturowego. Ich defi-

¹ *Zakon za izmenuvanje na zakonot za spomenici i spomen-obeležja*, Služben vesnik na Republika Makedonija [Dziennik Urzędowy Republiki Macedonii] nr 51, 31 grudnia 1988, art. 4.29.

² *Strateszki koncept za kulturata*.

³ *Zakon za kulturata*, Služben vesnik na Republika Makedonija nr 31, 2 lipca 1998.

⁴ Zgodnie z ustawą o ochronie dziedzictwa kulturowego w Republice Macedonii termin „elementy folkloru” obejmuje wszystkie przejawy tradycyjnej kultury, które w Konwencji UNESCO z 2003 roku są definiowane jako niematerialne dziedzictwo kulturowe. Mając na uwadze wszystkie debaty dotyczące definicji tego terminu (Kirshenblatt-Gimblett 2004, 53–54), w niniejszym artykule stosujemy pojęcie „elementy folkloru” w takim znaczeniu, w jakim jest ono używane w oficjalnych krajowych aktach prawnych.

nicje, zawarte w tym dokumencie, po wprowadzeniu nieznaczących poprawek pozostały w ostatecznej wersji ustawy o ochronie dziedzictwa kulturowego z kwietnia 2004 roku:

1.3. Niematerialne dziedzictwo kulturowe

Elementy folkloru

Artykuł 24

Do elementów folkloru zaliczane są zwyczaje, rytuały, bajki, efekty kreatywności umysłowej, pieśni ludowe, opowiadania, legendy, porzekadła, zagadki, tańce, zabawy, stare i rzadkie rzemiosła, tradycyjne rzemiosła oraz inne formy narodowej twórczości niematerialnej.

Język

Artykuł 25

Język to literatura, tzn. standardowy język, oraz jego alfabet, a także lokalne odmiany tych samych języków (dialekty).

Toponimy

Artykuł 26

Toponimy to nazwy jezior, rzek, źródeł oraz innych zbiorników wodnych (hydronimy), miast, wsi oraz innych osad (ojkonimy), obszarów przyrodniczych lub administracyjnych (horonimy), dróg (dromonimy), przestrzennych obiektów rolniczych (agronimy), gór oraz innych obiektów przyrodniczych związanych z lasami (dendronimy) oraz inne autentyczne, lokalne oraz oficjalne nazwy podlegające toponimii Republiki Macedonii⁵.

Oprócz stworzenia krajowych ram prawnych, Macedonia dołączyła do dwóch międzynarodowych konwencji UNESCO: *Konwencji w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego*, którą ratyfikowała zaledwie 8 dni po jej oficjalnym wejściu w życie, tzn. 28 kwietnia 2006 roku⁶, oraz *Konwencji w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego* z 2005 roku (ratyfikacja 2 kwietnia 2007 roku)⁷.

Odkąd pojawił się pomysł stworzenia tego systemu ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, Republika Macedonii doceniła jego znaczenie i wspierała cały proces jego upowszechniania, zwłaszcza w regionie Europy Południowo-Wschodniej. Ponadto Republika Macedonii bierze aktywny udział w pracach Sieci Ekspertów ds. Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego Europy Południowo-Wschodniej, która spotyka się w regionie raz w roku i prowadzi działalność pod auspi-

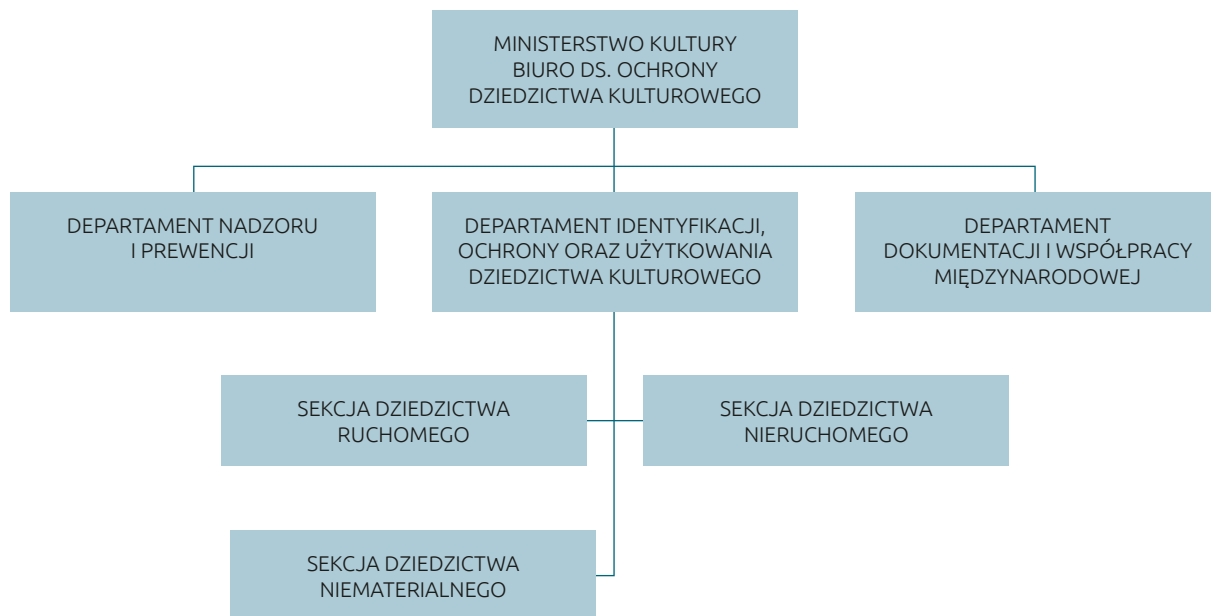
⁵ *Zakon za zashtita na kulturnoto nasledstvo*, Služben wesnik na Republika Makedonija nr 20, 2 kwietnia 2004.

⁶ *Zakon za ratifikacija na Konwencijata za zashtita na nematerijalnoto kulturno nasledstvo*, Služben wesnik na Republika Makedonija. Međunarodni dogovori [Dziennik Urzędowy Republiki Macedonii. Umowy międzynarodowe] nr 59, 12 maja 2006.

⁷ *Zakon za ratifikacija na Konwencijata za zashtita i unapreduwanje na raznowidnosta wo kulturnite izrazuwanja*, Služben wesnik na Republika Makedonija. Međunarodni dogovori nr 47, 13 kwietnia 2007.

cjami Regionalnego Biura UNESCO z siedzibą w Wenecji. Ze względu na *Konwencję w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego* oraz obowiązujące przepisy prawa krajowego, a także w celu identyfikacji elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego, opracowano Krajową klasyfikację macedońskiego dziedzictwa kulturowego⁸ oraz Krajowy rejestr dziedzictwa kulturowego (Nacjonalniot registar na kulturno nasledstvo)⁹.

Struktura organizacyjna Biura Ochrony Dziedzictwa Kulturowego w Republice Macedonii

Na mocy rozporządzenia Ministerstwa Kultury (Ministerstwo za kultura) w okresie od 2005 do 2011 roku funkcje związane z ochroną niematerialnego dziedzictwa kulturowego zostały powierzone pięciu instytucjom¹⁰:

⁸ *Odluka za donesuwanje na Nacionatna klasifikacija na kulturnoto nasledstvo*, Služben vesnik na Republika Makedonija nr 37, 28 marca 2006.

⁹ Krajowy rejestr dziedzictwa kulturowego to macedoński odpowiednik krajowej listy elementów dziedzictwa wspomnianej w dokumentach UNESCO. W tutejszym systemie istnieją trzy rodzaje rejestrów: krajowy rejestr nieruchomości dziedzictwa kulturowego, krajowy rejestr ruchomego dziedzictwa kulturowego oraz krajowy rejestr duchowego dziedzictwa kulturowego.

¹⁰ W Republice Macedonii dziedzictwo audiowizualne, które jest silnie związane z niematerialnym dziedzictwem kulturowym, jest w ustawie o ochronie niematerialnego dziedzictwa kulturowego zdefiniowane osobno jako dziedzictwo ruchome. Do ochrony audiowizualnego dziedzictwa kulturowego są upoważnione następujące instytucje: Narodowa i Uniwersytecka Biblio-

1. Instytutowi Folkloru „Marko Cepenkow” w Skopje, jako podmiotowi prawnemu zajmującemu się ochroną folkloru (www.ifmc.ukim.mk);
2. Macedońskiemu Instytutowi Językowemu „Krstę Misirkow” (Institut za makedonski jazik „Krstę Misirkow”) w Skopje, jako podmiotowi prawnemu zajmującemu się ochroną języka macedońskiego i jego dialektów oraz dialektów, którymi posługują się mniejszości etniczne w Republice Macedonii (www.imj.ukim.edu.mk);
3. Muzeum Macedonii (Muzej na Makedonija), które bez rozgłosu włączyło się do systemu ochrony dziedzictwa niematerialnego, realizując projekt dotyczący tradycyjnej kuchni z inicjatywy Krajowego Biura UNESCO w Turcji (www.musmk.org.mk);
4. Instytutowi Kultury Starostowiańskiej w Prilepie (Institut za starostowska kultura – Prilep), upoważnionemu w maju 2016 roku (www.isk.edu.mk);
5. Instytutowi Kulturalno-Duchowego Dziedzictwa Albańczyków w Skopje (Institut za duhovno i kulturno nasledstvo na Albancite – Skopje), od roku 2011.

W Republice Macedonii koncepcja „ochrony” folkloru zamiast jego „zachowania” została stworzona na bazie systemu ochrony kultury materialnej i wprowadza wartościowanie kultury niematerialnej. Ustawa dotycząca ochrony dziedzictwa kulturowego w Republice Macedonii wymienia dwie główne kategorie wartości dziedzictwa kulturowego: „dziedzictwo kulturowe wyjątkowej wartości” (podzielone na dwie podkategorie: „dziedzictwo kulturowe o nadzwyczajnej wartości” oraz „dziedzictwo kulturowe o wielkiej wartości”) oraz „ważne dziedzictwo kulturowe”¹¹.

Ta koncepcja mierzenia wartości wyrazu kulturowego jest sprzeczna z charakterem niematerialnej kultury, ponieważ każda społeczność uznaje swoje dziedzictwo kulturowe – m.in. rytuały, pieśni i zabawy – za unikatowe. Jej ekspresje kulturowe są dla niej bezwarunkowo piękne i najważniejsze w jej życiu publicznym. W drugiej połowie 2006 roku rząd Republiki Macedonii zatwierdził utworzenie specjalnego Departamentu ds. Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego (Oddelenie za duhovno kulturno nasledstvo) jako części Biura Ochrony Dziedzictwa Kulturowego (Uprava za zashtita na kulturnoto nasledstvo) w Ministerstwie Kultury Republiki Macedonii. Instytucja ta odpowiada za wdrażanie polityki państwa w zakresie dziedzictwa kulturowego, koordynowanie

teka Św. Klemensa z Ochrydy – Skopje (Nacionalna i univerzitetaska biblioteka „Sw. Kliment Ohridski” – Skopje) oraz Państwowe Laboratorium Filmowe – Skopje (Kinoteka na Makedonija).

¹¹ Decyzje o zaliczeniu elementów dziedzictwa kulturowego do pierwszej kategorii są ogłaszane przez rząd Republiki Macedonii, natomiast do drugiej – przez Biuro Ochrony Dziedzictwa Kulturowego.

Gawrowski Trio – depozytariusze wpisanego na listę UNESCO elementu „*Głasoeczka*, męski śpiew dwugłosowy w regionie Dołni Połog”, podczas uroczystego koncertu z okazji 10. rocznicy podpisania *Konwencji w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego*, 23 października 2013. © Macedoński Komitet Narodowy Międzynarodowej Rady Muzyki Tradycyjnej.

sieci instytucji różnego typu, organizacji pozarządowych i jednostek, a także za usprawnianie wdrażania już obowiązujących przepisów i konwencji.

Od swojego powstania przed 12 laty i przez 10 lat obowiązywania ustawy o ratyfikowaniu Konwencji w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego Biuro Ochrony Dziedzictwa Kulturowego wpisało do Krajowego rejestru 88 elementów NDZK, w tym 58 wytworów ludowych, 19 dialektów języka macedońskiego, 10 dialektów mniejszości narodowych w Macedonii oraz 1 pozycję z kategorii toponimów.

Wszystkie działania, które zainicjowano od czasu utworzenia systemu NDZK, wymagają intensywnej, dynamicznej oraz nieustannej pracy, nie tylko na szczeblu krajowym. W związku z tym w roku 2011 Republika Macedonii nominowała trzy elementy do wpisania na listy niematerialnego dziedzictwa kulturowego UNESCO. W roku 2013 złożono też dwa wnioski wielonarodowe, które są w trakcie rozpatrywania.

Pierwsze elementy z Macedonii wpisane na listy UNESCO

„Święto czterdziestu męczenników w Sztipie” było pierwszym elementem niematerialnego dziedzictwa kulturowego Macedonii, który został wpisany na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości (w grudniu 2013 roku). Drugi, wpisany w 2014 roku, to „Kopaczka – taniec towarzyski w wiosce Dramcze w regionie Pijanec”. W roku 2015 na Listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego wymagającego pilnej ochrony wpisano również „Głosieczko, męski śpiew dwugłosowy w regionie Dołni Połog”.

Wnioski wielonarodowe

Republika Macedonii uczestniczyła w przygotowaniu wniosków nominacyjnych do wpisu na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości następujących elementów: „Święto wiosny Hidrellez” (z inicjatywy Tureckiego Komitetu Narodowego ds. UNESCO; dokumentacja została przedłożona przez Turcję i Republikę Macedonii) oraz „Obchody dnia 1 marca” (z inicjatywy Rumuńskiego Komitetu Narodowego ds. UNESCO; dokumentacja została przedłożona przez cztery państwa z Europy Południowo-Wschodniej). W obu przypadkach decy-

zja o wpisie ma zapaść w grudniu 2017 roku na posiedzeniu Komitetu Międzyrządowego Konwencji z 2003 roku.

Wszystkie elementy wpisane do Krajowego rejestru oraz na listy UNESCO znalazły się tam dzięki wielopoziomowej współpracy. Inicjatywy były podejmowane na każdym szczeblu, a pomysłodawcami prawie wszystkich działań były organizacje pozarządowe działające w lokalnych społecznościach. Podmioty zajmujące się kulturą otrzymują dziś środki z Ministerstwa Kultury poprzez Fundusz Dorocznego Programu Kulturalnego. Są one przeznaczone nie tylko na ochronę NDZK w kraju, ale również na międzynarodową promocję jego elementów. Różnorodność systemu ochrony NDZK jest dopełnieniem działań podejmowanych przez jedną z najlepiej znanych organizacji typu non-profit związanych z UNESCO, Międzynarodową Radę Muzyki Tradycyjnej (International Council for Traditional Music, ICTM), za pośrednictwem Macedońskiego Komitetu Narodowego. Stanowi on główną organizację pozarządową typu non-profit będącą organem doradczym Ministerstwa Kultury. Razem z Macedońskim Towarzystwem Badawczym zostały oficjalnie akredytowane przez UNESCO.

Kultura tradycyjna pozostaje w dynamicznej relacji z procesami społecznymi, politycznymi i gospodarczymi, co należy uwzględniać w praktykach związanych z jej ochroną. Mimo że trzeba jeszcze poczekać na długofalowe rezultaty naszych działań, procesy ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, o ile zostają wdrożone tak, by wzmocnić pozycję lokalnych depozytariuszy tradycji, mogą być skuteczne w podtrzymywaniu tradycji kulturowych nawet wtedy, gdy chronione elementy niematerialnego dziedzictwa kulturowego są jednocześnie wykorzystywane do celów politycznych lub gospodarczych. W Republice Macedonii realizuje się obecnie wiele projektów wspólnotowych, które pozwalają tradycyjnej kulturze na dość niezależne funkcjonowanie dzięki nowym możliwościom wynikającym z innowacyjnego dyskursu, przemysłów kreatywnych lub takich programów, jak nowa *Agenda na rzecz zrównoważonego rozwoju 2030*¹².

W Republice Macedonii ustanowienie i rozwój instytucjonalnych mechanizmów ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego są nierozzerwalnie związane z polityką na szczeblu międzynarodowym, zwłaszcza w odniesieniu do kontestacji istnienia macedońskiej etniczności z jej odrębnym językiem i kulturą. Nawet przed rozpadem Jugostawii w 1991 roku i ogłoszeniem niepodległości kraju geograficzni sąsiedzi Macedonii kwestionowali etniczno-narodową odrębność macedońskiego narodu oraz etnicznych Macedończyków. W okresie socjalizmu Grecja oficjalnie zaprzeczała istnieniu macedońskiej etniczności oraz języka, natomiast Bułgaria twierdziła, że są one częścią

¹² Zob. en.unesco.org/sdgs.

narodu i języka bułgarskiego. Pod wieloma względami takie kwestionowanie stanowi realne zagrożenie dla odrębnej macedońskiej tożsamości, wskutek czego sama koncepcja „tożsamości” (*identitet*) jest postrzegana od lat 90. XX wieku jako upolityczniona (i równocześnie jako istotne narzędzie polityczne). W konsekwencji państwo kładło duży nacisk na wzmacnianie i potwierdzanie narodowej i kulturowej tożsamości, co z kolei stało się impulsem dla procesów rekontekstualizacji oraz patrymonializacji niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

W procesie industrializacji, gdy podstawowe funkcje kulturowe (rytualne) elementów NDZK (m.in. rytuałów, tradycyjnej muzyki oraz tańca ludowego, rzemiosła i ustnych form wyrazu, a nawet języka i dialektów) zaczynają zanikać, rozpoczyna się również proces stopniowego zamierania takich jego przejawów, jak tradycyjna muzyka i taniec. Jednak w okresie transformacji oraz w obliczu grożącej utraty tożsamości – a zwłaszcza w związku z ruchem odrodzenia etnicznego, który pojawił się w Republice Macedonii w 1993 roku, by propagować i potwierdzać tożsamość kulturową – Konwencja z 2003 roku stała się znakomitym pretekstem do ponownej popularyzacji elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego również w innym kontekście, to znaczy jako sposobu wzmocnienia lokalnej i narodowej tożsamości (Stojkova Serafimowska 2014).

W Konwencji UNESCO z 2003 roku zdefiniowano niematerialne dziedzictwo kulturowe jako praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedzę i umiejętności – jak również związane z nimi instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzenie kulturowe – które wspólnoty, grupy i, w niektórych przypadkach, jednostki uznają za część własnego dziedzictwa kulturowego. To niematerialne dziedzictwo kulturowe, przekazywane z pokolenia na pokolenie, jest stale odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich otoczeniem, oddziaływaniem przyrody i ich historią oraz zapewnia im poczucie tożsamości i ciągłości, przyczyniając się w ten sposób do wzrostu poszanowania dla różnorodności kulturowej oraz ludzkiej kreatywności¹³.

Jednocześnie naukowcy coraz częściej dostrzegają związek muzyki i tańca z różnymi koncepcjami tożsamości (zob. Rice 2007; Stokes 1994; Frith 2004; Nettl 2005, 263, 268–71). Literatura etnomuzykologiczna opisuje cztery rodzaje związku muzyki i tańca z tożsamością: muzyka nadaje kształt wcześniej istniejącej tożsamości; przedstawienia muzyczne dają społecznościom możliwość zobaczenia ich wspólnych tożsamości „w akcji”; muzyka nadaje tożsamości efektywną jakość lub „wrażenie”; muzyka nadaje tożsamości szczególnie pozytywny walor (Rice 2007, 34–35).

Przykładem, który umożliwia przeanalizowanie tych procesów i zagadnień, jest taniec towarzyski *kopaczka* z wioski Dramcze w regionie Pijanec. Taniec ten jest ciągle żywy, a ponadto stanowi inte-

¹³ Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego z 2003 r., art. 2 (polskie tłumaczenie: http://niematerialne.nid.pl/Konwencja_UNESCO/Tekst_Konwencji_o_ochronie_dziedzictwa_niematerialnego).

resujący przykład wdrożenia Konwencji UNESCO z 2003 roku na kilku poziomach. *Kopaczka*, wpisana na Listę reprezentatywną UNESCO w grudniu 2014 roku, jest dynamicznym tańcem towarzyskim (*oro*) z regionu Pijanec we wschodniej części Republiki Macedonii. Męska wersja tego tańca składa się z czterech części, podczas których wykonywane są określone sekwencje taneczne w półkolu: *sze-tanica* (sekwencja chodzona), polegająca na ustawieniu się w określonym szyku i służąca jako rozgrzewka dla tancerzy; *sitnoto* (sekwencja małych kroków), podczas której kroki tancerzy są szybkie i krótkie (wprawni tancerze wykonują ruchy stopami, jakby ślizgali się po ziemi); *prefrlaczk*a (sekwencja z krzyżowaniem stóp), podczas której tancerze szybko krzyżują lewą stopę nad prawą stopą, a taniec i muzyka stają się coraz szybsze aż do osiągnięcia punktu kulminacyjnego; oraz *kopaczka*tata (sekwencja kopania), najszybsza i najbardziej dynamiczna sekwencja, podczas której tancerze wykonują efektowne skoki, lądując z dużą siłą na prawej stopie, podczas gdy lewa stopa wielokrotnie uderza o ziemię, co przypomina kopanie. Stąd właśnie bierze się nazwa tego tańca. Tancerzom przygrywali zazwyczaj na dwumembranowych bębnach *tapani* dwaj romscy muzycy, dzisiaj jednak grają na nich również Macedończycy, wyposażeni w cztery lub nawet pięć takich bębnów. W niektórych wersjach tańca *kopaczka* muzycy grają nie tylko na bębnach *tapani*, ale również na *kemene* (rodzaj skrzypiec) oraz, choć rzadziej, na instrumencie zwanym *tambura* (lutnia długoszyjkowa) lub na dudach.

Wpis na listę oraz realizowany jednocześnie proces patrymonializacji spowodowały, że ta praktyka kulturowa jest wykonywana w wielu równoległych kontekstach. Przykład tańca *kopaczka* ze wschodniej Macedonii pokazuje, że żywe tradycje mogą wyrażać różne znaczenia, gdy angażują tych samych uczestników w różnych okolicznościach. W chwili obecnej taniec *kopaczka* występuje w czterech odstonach: jako żywa lokalna tradycja; jako występ sceniczny lokalnych artystów; jako część repertuaru zawodowych i amatorskich zespołów folklorystycznych z całego kraju; oraz tak, jak jest przedstawiany w mediach tradycyjnych i społecznościowych i jak go postrzega opinia publiczna, czyli jako symbol macedońskiej tożsamości narodowej.

Pierwszy z nich, czyli kontekst lokalny, wiąże się ze spontanicznym wykonywaniem tego tańca podczas spotkań towarzyskich, w tym na ślubach i festiwalach. Na przykład coroczne obchody Dnia Św. Michała Archanioła (21 listopada) kończą się zbiorowym i spontanicznym wykonaniem tańca *kopaczka* przez około stu tancerzy. Taniec ten był jednym z pierwszych elementów zgłoszonych przez Republikę Macedonii do wpisu na listy NDZK UNESCO w 2011 roku. Działania podjęte w celu przygotowania tego zgłoszenia uruchomiły również nowy proces patrymonializacji, powiązany zarówno z wytycznymi UNESCO dotyczącymi wdrożenia systemu ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, jak i z aktualnymi czynnikami politycznymi.

Zaczęliśmy pracować z depozytariuszami tradycji w 2003 roku. Byliśmy również częścią zespołu przygotowującego wnioski dotyczące trzech pierwszych elementów zgłoszonych na listy. Szybko okazało się, że pełniłyśmy dwie role. Po pierwsze, łączyłyśmy teorię z praktyką – to znaczy interpretowałyśmy Konwencję UNESCO z 2003 roku pod kątem jej zapisów oraz wdrażania, by wesprzeć depozytariuszy tradycji oraz instytucje, które były mniej zaznajomione z Konwencją oraz samym pojęciem „niematerialnego dziedzictwa kulturowego”. Naszym drugim zadaniem była identyfikacja praktyk kulturowych zaliczających się do niematerialnego dziedzictwa kulturowego, co wymagało zmiany naszego sposobu myślenia o tym dziedzictwie. Musiałyśmy uwzględnić zagadnienia natury politycznej, kosztem kwestii naukowych. Zamiast analizować żywy folklor, musiałyśmy się skupić na procesach związanych z instytucjonalizacją NDZK oraz kwestiach dotyczących patrymonializacji i rekontekstualizacji (Pejczewa 2014, 292). Nawiązując do tekstu Kirschenblatt-Gimblett (2004), można powiedzieć, że stałyśmy się częścią metakulturowego procesu, który wskazywał podstawowe warunki twórczości kulturalnej oraz odtworzenia tradycyjnych form muzyki i tańca. I dlatego taniec *kopaczka*, mimo poddania go procesowi patrymonializacji i rekontekstualizacji w trakcie działań związanych z wpisaniem go na listę UNESCO – jako symbolu narodowej tożsamości oraz przykładu narodowego folkloru scenicznego – w dalszym ciągu jest żywą lokalną tradycją, niezależnie od jego nowszych kontekstów. Te równoległe konteksty odnoszą się do wielowarstwowych tożsamości depozytariuszy kultury, których znaczenie podkreślali tancerze z młodego pokolenia. Młody tancerz, którego zapytano, co czuje, gdy wykonuje taniec *kopaczka* objęty ochroną UNESCO, oraz do kogo on należy, odpowiedział: „*Kopaczka* jest przede wszystkim moja, a macedońskim tańcem ludowym jest dopiero w drugiej kolejności”.

Od czasu zgłoszenia i wpisania tańca *kopaczka* na Listę reprezentatywną UNESCO zespół tańca ludowego *Kopaczka* ze wsi Dramcze co roku składa wniosek o dofinansowanie, które otrzymuje i ma dzięki temu lepsze warunki, by ćwiczyć ten taniec (oraz inne tańce i pieśni ludowe). Może sobie również pozwolić na konserwację oraz zakup instrumentów i strojów ludowych oraz popularyzację muzyki i tańców ludowych wśród ludzi młodych. Grupa została też potraktowana priorytetowo przy podziale środków z Ministerstwa Kultury na projekty związane z ochroną i promowaniem tańca. W roku 2014 przywrócono do życia kilka tradycyjnych elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego w regionie Pijanec, zaobserwowano wzrost zainteresowania nim wśród młodzieży oraz zrealizowano kilka projektów, w trakcie których zidentyfikowano kolejne elementy NDZK w tym regionie. Polegały one przede wszystkim na katalogowaniu form muzyki i tańca występujących w poszczególnych społecznościach, co jest jednym z celów Konwencji UNESCO z 2003 roku. Rów-

niez depozytariusze tradycji podejmowali dalsze kroki, które miały wykazać, że tradycja na poziomie lokalnym nie jest „skamieniałą”, lecz żywą, ewoluującą praktyką. Jednocześnie wdrożenie Konwencji w połączeniu z krajową polityką dotyczącą tożsamości narodowej spowodowało, że taniec *kopaczka* stał się symbolem narodowej tożsamości. Dzięki temu przekazano znaczne środki depozytariuszom tradycji, którzy do tej pory mogą uczestniczyć w sprawowaniu kontroli nad swoim dziedzictwem zgodnie z wytycznymi UNESCO.

UNESCO podejmuje starania mające na celu stworzenie instrumentu ochrony tego, co jest przez nią obecnie nazywane dziedzictwem niematerialnym, a co wcześniej określano mianem folkloru, już od roku 1952. Skupienie się na różnych pojęciach prawnych, takich jak własność intelektualna, prawa autorskie, znak towarowy oraz patent, przy tworzeniu podstaw ochrony musiało uwzględniać zawsze dwa aspekty. Folklor z definicji nie jest unikalnym wytworem jednostki; istnieje w różnych wersjach i wariantach, a nie w pojedynczej, oryginalnej i autorytatywnej formie; na ogół powstaje jako forma wykonawcza i jest zazwyczaj przekazywany ustnie, jako zwyczaj lub przykład, rzadziej w postaci materialnej (pism, notatek, rysunków, fotografii, nagrań). „Żywe archiwum” oraz „biblioteka” są tu często stosowanymi metaforami. Terminy te nie potwierdzają prawa danej osoby do tego, co robi, ale raczej podkreślają jej rolę w podtrzymywaniu kultury (dla innych). Zgodnie z tym modelem ludzie przychodzą i odchodzą, ale kultura istnieje nadal, ponieważ jedno pokolenie przekazuje ją następnemu pokoleniu. Jednak wszystkie ingerencje w obszarze dziedzictwa – takie jak próba przeciwstawienia się presji globalizacji – wpływają na relację łączącą ludzi i ich działania. Zmieniają to, jak ludzie rozumieją, postrzegają i praktykują swoją kulturę, a także ich samych. Z biegiem czasu przekształcają fundamentalne warunki produkcji i reprodukcji kulturowej. Zmiana jest nieodłącznym elementem kultury i działania zmierzające do zachowania, zabezpieczenia i utrzymania określonych praktyk kulturowych są prowadzone w przestrzeni między dwiema skrajnościami: „zamrożeniem” tych praktyk lub uznaniem ich za niematerialne dziedzictwo kulturowe. Jak dotąd *kopaczka* jest pozytywnym, żywym przykładem elementu niematerialnego dziedzictwa kulturowego, który przetrwał mimo działania wspomnianych procesów i koncepcji.

Bibliografia

Buchanan, Donna A. 1996. „Wedding Musicians, Political Transition, and National Consciousness in Bulgaria [Muzycy weselni, przemiany polityczne oraz świadomość narodowa w Bułgarii]”. W *Retuning Culture: Musical Changes*

- in Central and Eastern Europe* [Ponowne dostrajanie kultury: zmiany w muzyce w Europie Centralnej i Wschodniej], pod redakcją Marka Slobina, 200–30. Durham – London: Duke University Press.
- Czekanowska, Anna. 1996. „Continuity and Change in Eastern and Central European Traditional Music [Ciągłość i zmiana w tradycyjnej muzyce w Europie Środkowo-Wschodniej]”. W *Retuning Culture: Musical Changes in Central and Eastern Europe* [Ponowne dostrajanie kultury: zmiany w muzyce w Europie Centralnej i Wschodniej], pod redakcją Marka Slobina, 92–116. Durham – London: Duke University Press.
- Frith, Simon, red. 2004. *Popular Music: Music and Identity* [Muzyka popularna: muzyka i tożsamość]. Tom 4. London: Routledge.
- Kirshenblatt-Gimblett, Barbara. 2004. „Intangible Heritage as Metacultural Production [Niematerialne dziedzictwo jako produkt metakulturowy]”. *Museum International* 56 (1–2): 52–65.
- Laušević, Mirjana. 1996. „The *Ilahiya* as a Symbol of Bosnian Muslim National Identity. [Ilahiya jako symbol tożsamości narodowej bośniackich muzułmanów]”. W *Retuning Culture: Musical Changes in Central and Eastern Europe* [Ponowne dostrajanie kultury: zmiany w muzyce w Europie Centralnej i Wschodniej], pod redakcją Marka Slobina, 117–35. Durham – London: Duke University Press.
- Nettl, Bruno. 2005. *The Study of Ethnomusicology: Thirty-One Issues and Concepts* [Badanie etnomuzykologii: trzydzieści jeden zagadnień i koncepcji]. Urbana: University of Illinois Press.
- Pejczewa, Łozanka. 2014. „Narodnata muzika kato nematerialno kulturno nasledstvo: konstruirane i upotrebi [Muzyka ludowa jako przejaw niematerialnego dziedzictwa kulturowego: Konstrukcja i wykorzystanie]”. W *Dni na nasledstwoto 2013* [Dni Dziedzictwa 2013], pod redakcją Łozanki Pejczewy, 291–308. Sofia: Akademichno Izdatelstvo „Prof. Marin Drinov”.
- Rice, Timothy. 2007. „Reflections on Music and Identity in *Ethnomusicology* [Refleksje na temat muzyki i tożsamości w *Ethnomusicology*]”. *Muzikologija* 7: 17–38.
- Stojkova Serafimowska, Welika. 2014. „Makedonskata vokalna muziczkata tradicija wo procesot na opshtestwenata tranzicija [Macedońska tradycja muzyki wokalne w procesie przekształceń społecznych]”. Praca doktorska, Uniwersytet Świętych Cyryla i Metodego w Skopje.
- Stokes, Martin, red. 1994. *Ethnicity, Identity and Music: The Musical Construction of Place* [Etniczność, tożsamość i muzyka: muzyczna konstrukcja miejsca]. Oxford: Berg.
- Zebec, Tvrtko. 2013. „Etnolog u svijetu baštine: hrvatska nematerijalna kultura u dvadeset prvom stoljeću [Etnolog w świecie dziedzictwa: chorwackie dziedzictwo niematerialne w XXI wieku]”. W *Proizvodnja Baštine: kritičke studije o nematerijalnoj kulturi* [Produkowanie dziedzictwa: krytyczne badania kultury niematerialnej], pod redakcją Marijany Hameršak, Ivy Pleše i Any-Mariji Vukušić, 313–33. Zagreb: Institut za Etnologiju i Folkloristiku.

Wdrożenie *Konwencji*
UNESCO w sprawie ochrony
niematerialnego dziedzictwa
kulturowego w Republice Serbii:
dokumentacja Krajowego
rejestru niematerialnego
dziedzictwa kulturowego
w Muzeum Etnograficznym
w Belgradzie

Danijela Filipović*

* Kurator, Serbskie Centrum Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego, Muzeum Etnograficzne w Belgradzie (Centar za nematerijalno kulturno nasledje Srbije Etnografski muzej u Beogradu), e-mail: danijela.filipovic@etnografskimuzej.rs.

...współpraca pomiędzy specjalistami, depozytariuszami dziedzictwa oraz lokalnymi społecznościami odgrywa istotną rolę w procesie identyfikacji elementów dziedzictwa oraz podejmowania decyzji co do tego, czy stanowią one przejawy dziedzictwa kwalifikujące się do wpisu do Krajowego rejestru niematerialnego dziedzictwa kulturowego. W tym zakresie szczególnego znaczenia nabiera sieć koordynatorów regionalnych, stworzona w ramach systemu ochrony dziedzictwa działającego na terytorium Republiki Serbii.

Stworzenie systemu ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego w Republice Serbii oraz wprowadzenie tej koncepcji zarówno do dyskusji w środowiskach akademickich i specjalistycznych, jak i do szerokiej debaty publicznej spowodowały pojawienie się wielu pytań dotyczących samej definicji niematerialnego dziedzictwa kulturowego, jak również jego miejsca w ramach istniejącego systemu instytucjonalnej ochrony dziedzictwa. Badania nad kulturą duchową, rytuałami społecznymi, wiedzą i wierzeniami charakterystycznymi dla poszczególnych społeczności, umiejętnościami oraz wyrobem i wykorzystaniem obiektów codziennego użytku – wszystkie te działania należą do obszaru, który od dawna jest przedmiotem systematycznych, specjalistycznych badań w ramach różnych dyscyplin nauki, takich jak etnologia i antropologia, badania nad folklorem, etnomuzykologia i inne. Jednak wraz z przyjęciem *Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego* zagadnienie to staje się po raz kolejny przedmiotem debaty i jest dziś analizowane w zupełnie nowym świetle.

Konwencja w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego została przyjęta przez UNESCO w celu wdrożenia nowego podejścia do ochrony tego obszaru dziedzictwa kulturowego oraz wprowadzenia nowego trybu jego ochrony i poszerzenia kręgu osób zaangażowanych w jego zachowanie, aby zapewnić jego przekazanie następnym pokoleniom. Żeby to osiągnąć, zadanie opieki nad dziedzictwem powierzono nie tylko specjalistom oraz podmiotom instytucjonalnym, ale także jego dziedzicom, depozytariuszom i lokalnym społecznościami. W efekcie często słyszy się w kręgach eksperckich, że zagadnienie to wymaga ponownego rozważenia i że zachodzi konieczność zdefiniowania ról, jakie mają spełniać wskazane wyżej podmioty w ramach nowo utworzo-

nego systemu ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Z jednej strony w Konwencji wskazano środki o charakterze administracyjnym, których wdrożenie wymaga podjęcia działań przez administrację państwową, z drugiej natomiast prowadzenie studiów nad wszystkimi aspektami dziedzictwa w ramach domeny zakreślonej przepisami Konwencji wymaga podjęcia systematycznych badań naukowych oraz zaangażowania wybitnych ekspertów.

Od samego początku istnienia muzeów ich rola nie ograniczała się tylko do gromadzenia różnego rodzaju zbiorów – instytucje te angażowały się także w prowadzenie szczegółowej dokumentacji i gromadzenie świadectw życia społeczności będących depozytariuszami dziedzictwa oraz wszystkiego, co się z tym zagadnieniem wiąże. W związku z powyższym, zdaniem Richarda Kurina (2007), ich obecna struktura już teraz czyni je instytucjami najlepiej przystosowanymi do nadzorowania procesu wdrażania Konwencji. Mimo to, aby zapewnić skuteczną realizację głównych zasad Konwencji, konieczne jest zdefiniowanie ról powierzonych podmiotom uznanym za element systemów ochrony dziedzictwa i aktywnie angażującym się w działania na rzecz jego zachowania, a więc depozytariuszom dziedzictwa oraz lokalnym społecznościom. Znaczenie tych osób zostało uwzględnione już w trakcie realizacji pierwszego warunku, bez którego systematyczna ochrona dziedzictwa określanego jako niematerialne nie byłaby w ogóle możliwa, tzn. identyfikacji elementów dziedzictwa oraz tworzenia inwentarza niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Jednak osoby te pełnią również kluczową rolę w procesie przekazywania i podtrzymywania funkcji dziedzictwa w ramach społeczności, w których pozostaje ono zakorzenione. Ujednolicenie działań prowadzonych na rzecz ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego przez jego depozytariuszy – funkcjonujących, jak mogłoby się wydawać, w pewnej izolacji od centrum tego rodzaju działań – oraz przez specjalistów w tej dziedzinie może być postrzegane przez pryzmat wdrożenia pierwszego kroku wskazanego w Konwencji, a więc identyfikacji elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz ich wpisu do odpowiednich rejestrów. Poprzez uznanie znaczenia i wartości swojego własnego dziedzictwa oraz zidentyfikowanie potrzeby jego zachowania i ochrony z wykorzystaniem systemu przewidzianego postanowieniami Konwencji, depozytariusze dziedzictwa zaczynają odgrywać bardzo aktywną rolę, która nabiera kluczowego znaczenia w kolejnych stadiach funkcjonowania systemu ochrony dziedzictwa. Co więcej, poprzez prowadzone działania oraz zastosowaną metodologię dokumentacji i interpretacji dziedzictwa, specjaliści w omawianej dziedzinie pełnią istotną rolę w zakresie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, w szczególności w obszarze jego dokumentowania i gromadzenia jego świadectw. Dlatego właśnie stworzenie krajowego inwentarza niematerialnego dziedzictwa kulturowego, będące obowiązkiem każdego z Państw-Stron

Konwencji, stanowi najlepszy wskaźnik efektywności działania systemu ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego na terytorium danego kraju; również dlatego, że prowadzenie i udoskonalanie takiego inwentarza wymaga intensywnej współpracy pomiędzy podmiotami, o których była wyżej mowa. Powierzenie Muzeum Etnograficznemu nadzoru zarówno nad Krajowym rejestrem niematerialnego dziedzictwa kulturowego Republiki Serbii, jak i nad wpisanymi do niego elementami tego rodzaju dziedzictwa umożliwiło wykorzystanie istniejącej wiedzy i doświadczeń na potrzeby badania i dokumentacji dziedzictwa, jak również pozwoliło na opracowanie nowych metod pracy wynikających ze specyfiki procesu dokumentowania niematerialnego dziedzictwa kulturowego, będącego przecież dziedzictwem żyjącym. Jednocześnie pozwoliło to udoskonalić metody prezentacji zbiorów dzięki digitalizacji oraz rozwojowi technologii informacyjnych i komunikacyjnych, co z kolei wpłynęło na ulepszenie metod dokumentacji.

Budowa systemu ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego w Republice Serbii

Od momentu przyjęcia *Ustawy o ratyfikacji Konwencji w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego*¹ w maju 2010 roku Republika Serbii prowadziła działania na rzecz jej wdrożenia, tworząc sieć specjalistycznych organów i wprowadzając przepisy umożliwiające zastosowanie zaprojektowanych ram regulacyjnych w praktyce i uświadamianie, jak istotne jest uznanie dziedzictwa niematerialnego za część swojego dziedzictwa kulturowego, a także zapewniające aktywne uczestnictwo w procesie kształcenia zarówno kadry specjalistycznej, jak i ogółu społeczeństwa. W sferze naukowej i profesjonalnej ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego znalazła oparcie w trwającej od dziesięcioleci działalności różnych instytucji. Poprzez prowadzone badania w obszarze etnologii, antropologii, etnolingwistyki i entomuzykologii, a także poprzez gromadzenie danych na temat tradycyjnego sposobu życia, praktyk społecznych i uroczystości, zwyczajów, wierzeń, tradycji ustnej, rzemiosła oraz wiedzy położyły one fundament pod dalszą działalność badawczą oraz pod ochronę „żyjącego dziedzictwa”, które funkcjonuje w serbskich społecznościach od pokoleń. Działając w oparciu o wskazane wyżej zasady, stworzono sieć mającą na celu zapewnienie ochrony

¹ W dniu 5 maja 2010 roku Zgromadzenie Narodowe Republiki Serbii uchwaliło *Ustawę o ratyfikacji Konwencji w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego (Zakon o potvrđivanju Konvencije o očuvanju nematerijalnog kulturnog nasledia, Službeni glasnik RS, Međunarodni ugovori [Dziennik Urzędowy Republiki Serbii. Traktaty Międzynarodowe] nr 001/2010, 21 maja 2010).*

niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Podejmowane w jej ramach działania mają na celu stworzenie solidnego systemu ochrony pozwalającego na zapewnienie opieki nad dziedzictwem kulturowym oraz na podtrzymanie procesu jego przekazywania z pokolenia na pokolenie. Sieć ta ułatwia współpracę pomiędzy specjalistami, depozytariuszami wiedzy na temat niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz instytucjami (Żiwković 2011).

Ministerstwo Kultury i Mediów (Ministarstvo kulture i informisanja), jako organ odpowiedzialny za wdrożenie Konwencji, powołało kluczowe gremia eksperckie i doradcze, tworzące razem sieć działającą na rzecz ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego; zadania i obowiązki każdego z tych gremiów zostały wyraźnie określone. W ramach Ministerstwa Kultury i Mediów powołano Narodowy Komitet ds. Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego (Nacionalni komitet za nematerijalno kulturno nasledie), złożony ze specjalistów w różnych dziedzinach. Komitet ten odpowiada za opracowanie i przyjęcie strategii na rzecz ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego Republiki Serbii i uczestniczy w skoordynowanym procesie włączania dziedziny niematerialnego dziedzictwa kulturowego do ustawodawstwa krajowego. Podejmuje ponadto decyzje w zakresie nominacji poszczególnych elementów dziedzictwa kulturowego do Krajowego rejestru niematerialnego dziedzictwa kulturowego (Nacionalni registar nematerijalnog kulturnog nasledia), a także przyjmuje nominacje odnośnie do wpisu na listy UNESCO. Interdyscyplinarny charakter działalności związanej z niematerialnym dziedzictwem kulturowym znajduje swoje odzwierciedlenie w działalności Komisji ds. Włączenia Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego do Rejestru Krajowego; Komisja ta, będąca częścią sieci eksperckiej, odpowiada za ocenę i przygotowywanie propozycji wpisów do Krajowego rejestru. Działania siedmiu koordynatorów regionalnych odpowiadających za następujące regiony: Wojwodina, Belgrad, Serbia Środkowa, Serbia Zachodnia, Serbia Wschodnia oraz Kosowo i Metohija mają szczególne znaczenie w procesie identyfikacji, nominacji i monitorowania elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego, pomagając jednocześnie w nawiązywaniu współpracy pomiędzy wspólnotami, zbiorowościami, pojedynczymi osobami, ekspertami, muzeami, centrami wiedzy specjalistycznej oraz instytucjami badawczymi w zakresie gromadzenia, dokumentacji, archiwizacji i ochrony danych dotyczących dziedzictwa.

W czerwcu 2012 roku przy Muzeum Etnograficznym w Belgradzie utworzono Centrum Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego (Centar za nematerijalno kulturno nasledie Srbije), stanowiące szczególnie istotny element systemu ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego Serbii. Jednym z jego podstawowych zadań jest prowadzenie Krajowego rejestru niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Pomysł, żeby Krajowy rejestr znajdował się pod auspicjami Centrum dzia-

łającego przy Muzeum, stanowi wyraz przekonania, że identyfikacja, rejestracja oraz dokumentacja niematerialnego dziedzictwa kulturowego powinny stanowić element całościowego systemu ochrony dziedzictwa kulturowego. Mimo że toczące się w środowisku specjalistów debaty dotyczące roli muzeów w procesie wdrażania Konwencji rodzą bardzo istotne dylematy, należy mieć na uwadze fakt, że od samego początku swego istnienia muzea zajmowały się gromadzeniem przedmiotów należących do sfery określanej obecnie mianem „niematerialnego dziedzictwa kulturowego”. W związku z powyższym wydaje się jak najbardziej naturalne, że zadanie opieki nad niematerialnym dziedzictwem kulturowym powinno przypaść muzeom (Biżić-Omczikus 2005).

Dzięki temu możliwe jest bowiem zapewnienie szybkiej integracji nowego systemu ochrony z ogólnym systemem opieki nad dziedzictwem, w oparciu o nabyte wcześniej doświadczenia. Jest to szczególnie widoczne w obszarze dokumentacji niematerialnego dziedzictwa kulturowego, tj. w ramach procesu kompilacji, przygotowywania i archiwizacji materiałów dotyczących poszczególnych elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego, za realizację którego odpowiada Centrum Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego. Centrum prowadzi ponadto kompletną dokumentację elementów wpisanych do Krajowego rejestru niematerialnego dziedzictwa kulturowego Republiki Serbii, a także elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego wpisanych na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości UNESCO, Listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego wymagającego pilnej ochrony oraz do Rejestru dobrych praktyk w dziedzinie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Wśród istotnych zadań realizowanych przez Centrum wymieniłem należy koordynowanie działań i nawiązywanie współpracy pomiędzy społecznościami, zbiorowościami, pojedynczymi osobami, specjalistami, centrami wiedzy specjalistycznej oraz instytucjami badawczymi. Centrum zajmuje się wdrażaniem działań w zakresie badania, gromadzenia, dokumentacji, ochrony oraz prezentacji elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego występujących na terytorium Republiki Serbii, a także działań dotyczących rozpowszechniania i prezentacji niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Krajowy rejestr niematerialnego dziedzictwa kulturowego Republiki Serbii

Utworzenie Krajowego rejestru niematerialnego dziedzictwa kulturowego stanowi pierwszy krok na drodze do zapewnienia ochrony tego rodzaju dziedzictwa; warunkiem koniecznym jest w tym

Poświęcenie ciast w kościele w czasie uroczystości na cześć świętego patrona rodziny (*slava*), 2013.
Fot. Saša Milutinović, © Muzeum Etnograficzne w Belgradzie.

przypadku uznanie danego elementu dziedzictwa przez członków lokalnej społeczności za element będący nośnikiem konkretnych wartości, z którymi się utożsamiają. Aby jednak spełnione zostały wszystkie warunki niezbędne do zapewnienia ochrony dziedzictwa, konieczne jest także zrealizowanie innych etapów tego procesu, a więc dokumentacji, edukacji i prezentacji. Należy także zauważyć, że sporządzanie przez naukowców podczas badań terenowych filmów dokumentalnych, dokumentacji fotograficznej, prac naukowych i technicznych, nagrań audiowizualnych elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz, przede wszystkim, dostarczanie specjalistom działającym w omawianym obszarze oraz kolejnym pokoleniom wiedzy kładącej nacisk na konieczność pielęgnowania różnorodności zwyczajów oraz na kultywowanie lokalnej tożsamości i wartości nie są tylko i wyłącznie metodami mającymi na celu dokumentowanie aktualnego stanu elementów dziedzictwa kulturowego, ale także środkami pozwalającymi na zapewnienie im ochrony. Kryteria wpisu na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości wskazane w treści Konwencji obejmują wszystkie wskazane wyżej czynniki, stanowiąc podstawę, na której poszczególne państwa powinny opierać się w momencie ustalania procedur wpisu elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego na którąkolwiek spośród utworzonych list.

Co więcej, współpraca pomiędzy specjalistami, depozytariuszami dziedzictwa oraz lokalnymi społecznościami odgrywa istotną rolę w procesie identyfikacji elementów dziedzictwa oraz podejmowania decyzji co do tego, czy stanowią one przejawy dziedzictwa kwalifikujące się do wpisu do Krajowego rejestru niematerialnego dziedzictwa kulturowego². W tym zakresie szczególnego znaczenia nabiera sieć koordynatorów regionalnych, stworzona w ramach systemu ochrony dziedzictwa działającego na terytorium Republiki Serbii. Koordynatorzy regionalni, podobnie jak specjaliści prowadzący badania terenowe, mają możliwość identyfikacji elementów dziedzictwa i zachęcania depozytariuszy dziedzictwa oraz poszczególnych osób, zbiorowości i społeczności do tego, aby przykładali większą wagę do znaczenia i wartości własnego niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Ogólną zasadą przyświecającą stosowanej wcześniej praktyce w zakresie ochrony dziedzictwa było tworzenie administracyjno-prawnych ram ochrony tego rodzaju dziedzictwa oraz wykonywanie czynności technicznych i badawczych, umożliwiających jego monitorowanie i analizowanie. Przepisy Konwencji zakładają natomiast także aktywne angażowanie depozytariuszy dziedzictwa w omawiany proces. Właśnie w ten sposób można stworzyć warunki do realizacji kolejnego kroku, jakim jest zapewnienie funkcjonowania procesu rejestracji i dokumentacji poszczególnych przeja-

² Odnosnie do znaczenia budowania nowego podejścia polegającego na nawiązywaniu przez muzea ściślejszej współpracy z regionami i społecznościami, które powinny znaleźć się w kręgu ich zainteresowania, zob. Boylan 2006, 57.

wów dziedzictwa przez właściwe instytucje specjalistyczne, tak aby dziedzictwem tym cieszyć się mogły także następne pokolenia.

Poprzez identyfikację elementów dziedzictwa, ich dokumentowanie i wpisywanie do Krajowego rejestru nie dążymy wcale do ich „zakonserwowania” i sztucznego zachowania w obecnej postaci. Przeciwnie – należy mieć świadomość tego, że mamy do czynienia z „żywym dziedzictwem” (Blake 2002, 7), co oznacza, że musi ono nieustannie się zmieniać, dostosowując się do nowego środowiska i nowych okoliczności. W związku z powyższym sam akt włączenia elementu dziedzictwa do rejestru niematerialnego dziedzictwa kulturowego oznacza nie tylko podjęcie pewnych działań ochronnych, ale także wdrożenie systemu mającego na celu zapewnienie, aby dany element dziedzictwa mógł nadal rozwijać się w sposób zrównoważony. Oprócz depozytariuszy dziedzictwa istotny wkład w osiągnięcie tego celu wnoszą organizacje, stowarzyszenia oraz instytucje, które poprzez realizowane przez siebie programy zapewniają rozpoznawalność oraz trwałość rozwoju poszczególnych elementów dziedzictwa. W tej materii szczególnie istotną rolę do odegrania mają współuczestniczące w omawianych działaniach muzea (Boylan 2006, 62) oraz inne instytucje specjalistyczne, a także pojedyncze osoby, lokalne społeczności, organizacje pozarządowe oraz inne organizacje i stowarzyszenia, które zdają sobie sprawę z tego, jak wielkie znaczenie dla przetrwania każdej społeczności ma jej dziedzictwo, lub mają świadomość nowych możliwości, jakie niesie ze sobą dziedzictwo i jego interpretowanie.

Pragnąc umożliwić wpisanie zidentyfikowanych elementów dziedzictwa na funkcjonujące na terenie Republiki Serbii listy niematerialnego dziedzictwa kulturowego, Narodowy Komitet ds. Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego działający przy Ministerstwie Kultury i Mediów stworzył „Formularz rejestracji elementów dziedzictwa”. Jest on wzorowany na formularzu wniosku o wpis na Listę reprezentatywną UNESCO, ale został dostosowany do specyficznego charakteru prowadzonych badań terenowych oraz do aktualnie obowiązujących w Republice Serbii ram prawnych. Obejmuje on wszystkie istotne zagadnienia związane z identyfikacją, ochroną, zachowaniem i zapewnieniem przetrwania niematerialnego dziedzictwa kulturowego, w sposób klarowny wskazując najbardziej istotnych uczestników procesu jego ochrony: depozytariuszy dziedzictwa, lokalne społeczności, organizacje pozarządowe, instytucje specjalistyczne oraz władze państwowe inicjujące działania w obszarze niematerialnego dziedzictwa kulturowego i występujące w charakterze gwaranta ich wdrożenia. Działania oraz programy realizowane przez każdy ze wskazanych organów, mające zapewnić trwałość rozwoju, zachowanie i ochronę poszczególnych elementów dziedzictwa, stanowią także integralną część zbioru danych, jakie należy pozyskać w trakcie wypeł-

niania formularza. Poszczególne sekcje formularza określają i wyjaśniają, w jaki sposób realizacja planowanych działań powinna zapewnić zgodność z fundamentalnymi postulatami zawartymi w Konwencji. W ten sposób możliwe jest zrozumienie podstawowych zadań, jakie stoją przed najważniejszymi uczestnikami procesu ochrony dziedzictwa w kilku różnych aspektach: wymogi legislacyjne i finansowe, których spełnienie jest podstawowym obowiązkiem Państwa-Strony Konwencji; aspekt dotyczący wiedzy specjalistycznej – prace badawcze, dokumentacja i działania edukacyjne, które uzależnione są przede wszystkim od potencjału instytucji odpowiedzialnych za ochronę dziedzictwa oraz edukację; a także aspekt zachowania i zrównoważonego rozwoju, obejmujący działania leżące w dużej mierze po stronie depozytariuszy dziedzictwa, lokalnych społeczności oraz organizacji pozarządowych.

Mając na uwadze priorytety wskazane w treści Konwencji oraz konieczność określenia procedury tworzenia list elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego na terenie Republiki Serbii, Narodowy Komitet ds. Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego przyjął *Regulamin dot. sporządzania wpisów do Krajowego rejestru niematerialnego dziedzictwa kulturowego*. Jako że kryteria dotyczące rejestracji niematerialnego dziedzictwa kulturowego zostały określone przede wszystkim w oparciu o postulaty zawarte w Konwencji z 2003 roku oraz w Dyrektywach operacyjnych dotyczących jej implementacji, Regulamin zawiera dodatkowe przepisy ustanawiające procedurę rejestracyjną, definiuje poszczególne listy elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego³, a także wskazuje, jakie treści muszą obowiązkowo znaleźć się w dokumentacji elementów dziedzictwa, które mają zostać wpisane do rejestru.

Krajowy rejestr niematerialnego dziedzictwa kulturowego Republiki Serbii utworzony został w czerwcu 2012 roku i zawiera obecnie 32 elementy niematerialnego dziedzictwa kulturowego, wpisane na podstawie decyzji Narodowego Komitetu ds. Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego. Utworzenie Krajowego rejestru umożliwiło Republice Serbii składanie wniosków oraz sporządzanie dokumentacji nominacyjnej dotyczącej wpisów na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości UNESCO. Pierwszy element dziedzictwa Republiki Serbii, dla którego nominacja sporządzona została dzięki wsparciu lokalnych władz samorządowych, muzeów regionalnych, organizacji pozarządowych i turystycznych oraz osób fizycznych – „Uroczysta uczt

³ Regulamin stanowi, że Krajowy rejestr niematerialnego dziedzictwa kulturowego obejmuje Listy niematerialnego dziedzictwa kulturowego, a także Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego wymagającego pilnej ochrony oraz Listę elementów nominowanych do wpisu na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości UNESCO (ta ostatnia nie zawiera obecnie żadnych pozycji).

Zbiorowe wykonanie tańca *kolo* przez członków zespołów ludowych uczestniczących w festiwalu Čivijada w Šabacu, 2011. Fot. Dragutin Petrović, Muzeum Etnograficzne.

Pokaz tańca *kolo* jako część programu towarzyszącego obchodom święta Đurđevdan (Dzień Św. Jerzego) w wiosce Vrtovac niedaleko Knjaževac. Najmłodszy członek lokalnego zespołu folklorystycznego prezentują wariant tańca *kolo* należący do ich dziedzictwa kulturowego, 2010. Fot. Saša Milutinović, Muzeum Ojczyzny w Knjaževac.

na cześć świętego patrona rodziny (*slava*)” – wpisany został na Listę reprezentatywną w listopadzie 2014 roku; obecnie trwa także proces oceny nominacji dotyczącej tańca ludowego o nazwie *kolo*, której rozpatrzenie przewidziane jest na 2017 rok.

Dokumentacja Krajowego rejestru niematerialnego dziedzictwa kulturowego Republiki Serbii

Oprócz materiałów w postaci papierowej Krajowy rejestr niematerialnego dziedzictwa kulturowego Republiki Serbii, prowadzony przez Centrum Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego działające przy Muzeum Etnograficznym, zawiera także elektroniczną bazę danych, w której zgromadzono wszystkie rodzaje dokumentacji dotyczącej wpisanych elementów. Dokumentacja niezbędna do dokonania wpisu na którąkolwiek z list niematerialnego dziedzictwa kulturowego składa się z wypełnionego podania oraz odpowiedniej dokumentacji towarzyszącej: materiałów audio i wideo, dokumentacji fotograficznej, dokumentacji technicznej, dokumentów potwierdzających wyrażenie świadomej zgody przez depozytariuszy dziedzictwa (pojedyncze osoby, grupy osób bądź całe społeczności), a także opinie instytucji o charakterze specjalistycznym (muzea, instytuty naukowe) bądź specjalistów działających w obszarze niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Wnioski nominacyjne w sprawie wpisu na listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego mogą być składane przez osoby fizyczne, społeczności, instytucje bądź właściwe organizacje pozarządowe.

Podstawowy dokument, jakim jest formularz zgłoszeniowy, został tak skonstruowany, żeby jego stopniowe wypełnianie odzwierciedlało zarówno już podjęte działania, jak i te, które należy jeszcze wykonać w celu opracowania i wdrożenia systemu ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Co więcej, istotnym elementem wymaganej dokumentacji są także dowody udzielenia świadomej zgody przez depozytariuszy poszczególnych elementów dziedzictwa. Składając swój podpis na tego rodzaju dokumencie, reprezentant dziedzictwa potwierdza, że dany element niematerialnego dziedzictwa kulturowego stanowi składnik jego tożsamości i dziedzictwa, przekazywany z pokolenia na pokolenia. Jednocześnie potwierdza swój zamiar zachowania go dla potomności. Podpisując zgodę, depozytariusz dziedzictwa wykracza niejako poza ramy stosowanych uprzednio praktyk rejestracji, które przewidywały dlań wyłącznie rolę pasywnego obserwatora w procesie naukowej i technicznej dokumentacji posiadanych przez niego wiedzy i umiejętności, stając się tym

samym centralną postacią w procesie, w trakcie którego on sam – wraz z innymi podmiotami – przyczynia się w sposób aktywny do zachowania części dziedzictwa, którego jest kontynuatorem.

Z kolei opinia wyrażona przez odpowiedzialne za podejmowane działania muzeum bądź innego rodzaju instytucję stanowi potwierdzenie, że nominowany element dziedzictwa poddany został profesjonalnym badaniom naukowym, zapewniając tym samym, że jest on składnikiem dziedzictwa konkretnych osób, zbiorowości bądź społeczności zgłaszających dany element do wpisu oraz że zachowały się istotne źródła go dotyczące. Co więcej, dokumentacja fotograficzna oraz w formie materiałów audio i wideo również stanowi niezbędny element procesu gromadzenia danych i dokumentowania elementów dziedzictwa niematerialnego; wszystkie tego rodzaju materiały włączane są do dokumentacji nominacyjnej. Obok oświadczeń o wyrażeniu zgody dokumentacja nominacyjna (dossier) stanowi specyficzny element całości gromadzonych materiałów dotyczących danego elementu niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Ponadto sam fakt konieczności dostarczenia odpowiedniej dokumentacji ukazującej zmiany, jakim ulega dany element dziedzictwa (co jest niezbędne z uwagi na fakt, że dokumentowanie żyjącego dziedzictwa, jakim jest dziedzictwo niematerialne, wymaga nieustannego monitorowania i wprowadzania zmian i aktualizacji) sprawia, że dokumentacja ta ma charakter wyjątkowo złożony, co oznacza, że niezbędne staje się zdefiniowanie nowych zasad w zakresie jej przetwarzania i analizy.

Bazując na doświadczeniach zdobytych w trakcie gromadzenia i dokumentacji niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz prowadzenia Krajowego rejestru, Centrum Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego doszło do wniosku, że istnieje potrzeba udoskonalenia całego procesu poprzez stworzenie elektronicznej bazy danych. Mając na uwadze fakt, że wysiłki służące zachowaniu niematerialnego dziedzictwa kulturowego pociągają za sobą konieczność nieustannego monitorowania i aktualizowania danych dotyczących elementów wpisanych do Krajowego rejestru i co za tym idzie dokumentacji stanowiącej jego integralną część, stworzenie rzeczonyj elektronicznej bazy danych nabrało jeszcze większego znaczenia. Pragnąc zapewnić odpowiednie warunki archiwizacji dokumentów dotyczących niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz jego wykorzystania i prezentacji, stworzono zatem cyfrową wersję Krajowego rejestru niematerialnego dziedzictwa kulturowego⁴. Zawiera ona wykaz elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego, a także

⁴ Krajowy rejestr niematerialnego dziedzictwa kulturowego – a konkretnie jego baza danych – został opracowany w ramach projektu „Cyfryzacja dokumentacji Krajowego rejestru niematerialnego dziedzictwa kulturowego i zastosowanie nowych technologii komunikacyjnych i informatycznych na potrzeby ochrony i upowszechniania niematerialnego dziedzictwa kulturowego”, realizowanego dzięki wsparciu udzielonemu w ramach Programu Partycypacyjnego UNESCO na lata 2014–2015.

zasoby archiwalne powiązane z elementami wpisanymi na listę UNESCO bądź też zgłoszonymi do wpisu na tę listę, tj. dokumentację poszczególnych elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego w wersji cyfrowej.

Mając na uwadze specyficzny charakter omawianej dokumentacji, w ramach której materiały audio i wideo uznawane są za mające większe znaczenie od zapisów i informacji w postaci tekstowej, zdecydowano się na stworzenie cyfrowej bazy danych, uznając ją za optymalne rozwiązanie z punktu widzenia przechowywania, ochrony i prezentacji danych dotyczących poszczególnych elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Struktura powstałej bazy danych zasadniczo odzwierciedla strukturę formularza rejestracyjnego, umożliwiając gromadzenie w postaci cyfrowej wszelkich istotnych dokumentów związanych z elementami wpisanymi do Krajowego rejestru. Baza danych pozwala ponadto na uzupełnianie i regularną aktualizację danych dotyczących wpisanych elementów, a także na deponowanie w niej różnego rodzaju materiałów wchodzących w skład ich dokumentacji nominacyjnej (dokumenty urzędowe, materiały wideo, nagrania audio i zdjęcia). Pozwala ona także na ustalanie różnych poziomów dostępu dla użytkowników w zależności od zakresu uprawnień (oprócz poziomu dostępu dla administratorów i operatorów bazy danych istnieje możliwość określenia, na jakich warunkach dane udostępniane będą innym użytkownikom w celach naukowych bądź badawczych). Ponadto baza danych umożliwia także prowadzenie dokumentacji poszczególnych etapów rejestracji elementów dziedzictwa – od momentu nominacji do ostatecznej decyzji w sprawie przyjęcia bądź odrzucenia wniosku. Dodatkowo, zgromadzone dane są – w ograniczonym zakresie – dostępne publicznie na specjalnej stronie internetowej (zob. niżej). Przeglądanie danych zawartych w bazie możliwe jest dzięki określeniu różnych poziomów dostępu do nich; uregulowania te pozostają w zgodności z *Regulaminem dot. prowadzenia Krajowego rejestru*. Oznacza to, że w procesie upowszechniania niematerialnego dziedzictwa kulturowego bądź wartości zawartych w Konwencji użyte mogą zostać tylko te informacje, na których wykorzystanie swoją zgodę wyrazili depozytariusze dziedzictwa. Dane te, które mogą posłużyć edukacji poszczególnych grup społecznych w zakresie niematerialnego dziedzictwa kulturowego, są publicznie dostępne w Internecie. Pozostałe dane zgromadzone w elektronicznej bazie mogą być wykorzystywane wyłącznie zgodnie z warunkami określonymi w oparciu o standardy zawarte w Konwencji z 2003 roku oraz przepisy prawa regulujące kwestię wykorzystywania danych oraz materiałów technicznych. Dostęp do omawianej dokumentacji mogą zatem uzyskać specjaliści, zainteresowane społeczności oraz członkowie opinii publicznej.

Utworzona platforma internetowa (www.nkns.rs) umożliwia częściowy dostęp do zawartości Krajowego rejestru niematerialnego dziedzictwa kulturowego, pozwalając na wyświetlanie wybra-

nego zestawu danych z bazy na stronie internetowej poświęconej niematerialnemu dziedzictwu kulturowemu Serbii. Oprócz podstawowych informacji dotyczących systemu ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, zmian w tym systemie oraz działalności lokalnych społeczności w obszarze ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego platforma zawiera także wyciąg z Krajowego rejestru. Cyfryzacja dokumentacji dotyczącej niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz umożliwienie dostępu do niej za pomocą platformy internetowej zwiększają widoczność zagadnień związanych z niematerialnym dziedzictwem kulturowym, a zastosowanie nowych technologii w ramach prezentacji tego rodzaju dokumentacji ułatwia włączanie jej do programów edukacyjnych, kulturalnych i turystycznych oraz innych programów realizowanych przez instytucje wchodzące w skład systemu, a także przez lokalne społeczności. Omawiane podejście stwarza jednocześnie warunki niezbędne do nawiązywania szerokich kontaktów z innymi podmiotami zaangażowanymi w ochronę dziedzictwa kulturowego (muzea, archiwa, biblioteki, kolekcje prywatne, strony internetowe i internetowe bazy danych). Wykorzystując nowe formy komunikowania się, młode pokolenie, które odgrywa kluczową rolę w procesie przekazywania i – co za tym idzie – ochrony dziedzictwa niematerialnego, może zapoznać się ze swoim własnym dziedzictwem. Na tej samej zasadzie możliwe staje się łączenie zasobów z materiałami multimedialnymi oraz stosowanie nowych sposobów ich prezentacji, także za pomocą urządzeń mobilnych – telefonów bądź tabletów.

Przykładem udanego zastosowania nowych technologii na potrzeby prezentacji cyfrowej dokumentacji elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego są działania promocyjne dotyczące tradycji znanej jako *slava* (uczta na cześć świętego patrona rodziny) oraz wpisanie jej na Listę reprezentatywną UNESCO podczas uroczystości zorganizowanej w Serbskim Centrum Kulturalnym w Paryżu w 2014 roku oraz podczas Światowej Wystawy EXPO 2015 w Mediolanie⁵. Dzięki zastosowaniu nowoczesnych technologii informatycznych, komunikacyjnych i multimedialnych w różnych formatach, takich jak choćby trójwymiarowa digitalizacja, projekcje holograficzne oraz interaktywne aplikacje wykorzystujące rzeczywistość rozszerzoną, prezentacja omawianego elementu niematerialnego dziedzictwa kulturowego osiągnęła zamierzone cele, tworząc nowe treści kulturowe i ukazując dziedzictwo w nowoczesny sposób, pozwalając tym samym interpretować tradycyjną kulturę na nowo.

⁵ *Slava* (uczta na cześć świętego patrona rodziny) została zaprezentowana podczas wystawy zorganizowanej w Centrum Kultury Serbskiej we Francji oraz podczas Wystawy EXPO 2015 w Mediolanie w ramach projektu o nazwie „Kultura kulinarna Serbii”.

Dokumentacja niematerialnego dziedzictwa kulturowego – wyzwania

W trakcie implementacji *Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego*, budowy systemu ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego na terytorium Republiki Serbii oraz, w szczególności, w trakcie tworzenia Krajowego rejestru niematerialnego dziedzictwa kulturowego ustanowiono nową strukturę ramową, mającą na celu zachęcić obywateli posiadających odpowiednią wiedzę specjalistyczną do identyfikowania i dokumentowania przejawów dziedzictwa kulturowego, a także motywować depozytariuszy tego rodzaju dziedzictwa, aby chronili swoje tradycje, wierzenia, wiedzę, umiejętności oraz wszystkie inne elementy składające się na dziedzictwo niematerialne. Wyznaczone przepisami Konwencji cele są stale realizowane, a specjaliści z różnych dziedzin zyskali nowe pole do działania, jakim jest inwentaryzacja elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego, kompilacja niezbędnego materiału dokumentacyjnego oraz zachęcanie depozytariuszy dziedzictwa do zaangażowania się w prowadzone działania i do poszerzania swojej wiedzy, a także do podejmowania kroków mających na celu zapewnienie, aby dziedzictwo to zostało przekazane kolejnym pokoleniom.

Utworzenie Krajowego rejestru niematerialnego dziedzictwa kulturowego stanowi efekt pełnej współpracy pomiędzy wszystkimi osobami, którym Konwencja nadaje status depozytariuszy dziedzictwa niematerialnego, czyniąc ich odpowiedzialnymi za jego zachowanie dla potomności. Zatrudnieni w muzeach i różnego rodzaju instytucjach specjaliści – w tym przede wszystkim pracownicy Muzeum Etnograficznego w Belgradzie – wchodzi w skład grupy profesjonalistów aktywnie angażujących się w omawiany proces, który otwiera nowe możliwości w zakresie definiowania roli, jaką spełniają instytucje kulturalne oraz badawcze. Odnosi się to przede wszystkim do muzeów, starających się obecnie opracować nową koncepcję działania, która jednak nie ma na celu pozbycia się tego, co było dawniej, tylko – przywołując słowa Tomislava Šoli (2011, 25) – zbudowanie czegoś nowego na fundamentach przeszłości, wzbogacenie jej dzięki stworzeniu zupełnie nowych możliwości. Jednocześnie należy zaznaczyć, że zwiększanie rozpoznawalności dziedzictwa, promowanie go oraz zapewnienie, aby zostało ono zachowane dla przyszłych pokoleń leży w interesie lokalnych społeczności oraz depozytariuszy tego rodzaju dziedzictwa. W tym sensie decyzja o powierzeniu prowadzenia rejestru oraz dokumentacji dotyczącej niematerialnego dziedzictwa kulturowego muzeum, tak jak ma to miejsce w przypadku Centrum Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego działającego przy Muzeum Etnograficznym, daje tej instytucji dostęp do nowych

materiałów, otwiera nowe możliwości w zakresie wykorzystywania i interpretacji istniejących zbiorów i dokumentów, prowadzenia nowych badań oraz otwarcia przestrzeni muzealnej na nowe programy, w które mogą angażować się także depozytariusze dziedzictwa kulturowego. Omawiany stan rzeczy pozwala także Muzeum Etnograficznemu na dokonanie aktualizacji zakresu prowadzonych działań poprzez wdrożenie systemu ustanowionego przepisami Konwencji. W związku z powyższym, dzięki wsparciu instytucjonalnemu, system ten powinien stworzyć stabilną strukturę ramową dla ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Proces dokumentowania niematerialnego dziedzictwa kulturowego – dziedzictwa, które żyje i nieustannie się rozwija – wymaga ciągłego monitorowania i regularnego aktualizowania danych. Powoduje to, że omawiana dokumentacja jest bez przerwy rozbudowywana. Ustalenie odpowiedniego podejścia do zagadnienia dokumentacji niematerialnego dziedzictwa kulturowego, szczególnie w kontekście dokumentacji muzealnej, stanowi zatem poważne wyzwanie. Dlatego właśnie stworzenie odpowiednich standardów dokumentacji niematerialnego dziedzictwa kulturowego stanowi jedno z zadań, które będą przez najbliższe lata mieć dla specjalistów działających w omawianej dziedzinie znaczenie priorytetowe. Należy w szczególności wskazać, że zarządzanie treściami cyfrowymi niesie za sobą konieczność stworzenia spójnego systemu pozwalającego na budowanie sieci kontaktów, tworzenie nowych treści oraz prezentowanie tych już istniejących. Za pomocą odpowiednich metadanych, które uznajemy za niezbędny warunek budowania sieci kontaktów oraz wymiany informacji i cyfrowej (zdigitalizowanej) dokumentacji dotyczącej niematerialnego dziedzictwa kulturowego, umożliwiamy korzystanie z informacji na temat tego rodzaju dziedzictwa oraz dzielenie się nimi instytucjom zaangażowanym w proces jego dokumentowania oraz podmiotom już zaangażowanym w działania prowadzone w wybranych segmentach ochrony dziedzictwa (w tym także na poziomie międzynarodowym). Stworzenie platformy internetowej i aktywizacja sieci społecznościowych łączących depozytariuszy i promotorów tych elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego, które są już obecne w Krajowym rejestrze, może dać impuls do nowych działań i stworzyć poczucie wspólnej misji wśród podmiotów uczestniczących w systemie, a także poszerzyć zakres prowadzonych działań, tak aby przyciągnąć do nich nowych użytkowników oraz osoby mogące potencjalnie zainicjować kolejne postępowania nominacyjne.

Bibliografia

- Bizić-Omczikus, Wesna. 2005. „Nematerijalna kulturna basztina i Etnografski muzej u Beogradu [Niematerialne dziedzictwo kulturowe i Muzeum Etnograficzne w Belgradzie]”. *Glasnik Etnografskog Muzeja* 69: 147–60.
- Blake, Janet. 2002. *Developing a New Standard-Setting Instrument for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage: Elements for Consideration* [Opracowanie nowego instrumentu ustanawiającego standardy w celu ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego: elementy do rozważenia]. Paris: UNESCO.
- Boylan, Patrick J. 2006. „The Intangible Heritage: A Challenge and an Opportunity for Museums and Museum Professional Training [Dziedzictwo niematerialne: wyzwanie i okazja dla muzeów i szkolenia muzealników]”. *International Journal of Intangible Heritage* 1: 53–65.
- Kurin, Richard. 2007. „Safeguarding Intangible Cultural Heritage: Key Factors in Implementing the 2003 Convention [Ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego: najważniejsze czynniki we wdrażaniu Konwencji z 2003 roku]”. *International Journal of Intangible Heritage* 2: 9–20.
- Šola, Tomislav. 2011. *Prema totalnom muzeju* [W stronę muzeum totalnego]. Beograd: Centar za muzeologiju i heritologiju Filozofskog fakulteta.
- Živković, Duszica. 2011. „Implementacija Konvencije o ocuvanju nematerijalnog kulturnog nasledia u Republici Srbiji [Wdrażanie Konwencji w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego w Republice Serbii]”. *Nematerijalno Kulturno Nasledie Srbije* 1: 22–25.

Ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego w Bośni i Hercegowinie

Milica Kotur*

* Ministerstwo Edukacji i Kultury Republiki Serbskiej (Ministarstvo prosvjete i kulture Republike Srpske), Banja Luka, Bośnia i Hercegowina, e-mail: m.kotur@mp.vladars.net.

Organizowane są różne przedsięwzięcia mające na celu promowanie elementów wpisanych na Listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego: tradycyjne wydarzenia organizowane na obszarach, z których wywodzą się te elementy (zbieranie trawy iva na górze Ozren, Olimpiada Nevesinjska); warsztaty mające na celu przekazywanie wiedzy, umiejętności i sztuki („Szkola haftu ze Zmijanje”); badania „sekretnego kodu komunikacji budowniczych Osat” (języka Osat) przez lokalną społeczność.

Bośnia i Hercegowina (BiH) to kraj położony w Europie Południowo-Wschodniej, na Półwyspie Bałkańskim. Jego dwie części składowe to Republika Serbska (RS) oraz Federacja Bośni i Hercegowiny (FBH). Stolicą państwa jest Sarajewo.

Na mocy układu pokojowego z Dayton oraz przyjętej na jego podstawie Konstytucji Bośni i Hercegowiny (1995), RS oraz FBH wspólnie odpowiadają za kulturę, działając jako jeden podmiot. Konstytucja BiH gwarantuje także swobodę ekspresji etnicznej i kulturowej. Ponadto przepisy szczegółowe regulują takie kwestie, jak dziedzictwo kulturowe i jego ochrona, wykorzystywanie, ulepszanie i nabywanie.

Na szczeblu państwowym za koordynację działań podmiotów rządowych na polu kultury, mających na celu jej prezentację na poziomie międzynarodowym, odpowiada Ministerstwo Spraw Obywatelskich (Ministarstvo civilnih poslova).

Powołano Komitet Narodowy Bośni i Hercegowiny ds. UNESCO (Državna komisija za saradnju sa UNESCO), który ma pełnić funkcję organu doradczego przy Radzie Ministrów BiH. Ponadto w ramach tego Komitetu ustanowiono Komisję ds. Kultury, w skład której wchodzi m.in. eksperci w dziedzinie niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Komitet ds. UNESCO przyjął zasady i procedury dotyczące procesów nominowania elementów do wpisu na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości.

BiH ratyfikowała Konwencję z 2003 roku w lutym 2009 roku. Jako że podejmowanie decyzji w obszarze kultury jest w BiH wysoce zdecentralizowane, obie części składowe państwa wyraziły swoje poparcie dla Konwencji w ramach standardowego procesu przyjmowania międzyna-

Warsztaty techniki haftu ze Zmijanje w szkole podstawowej „Mladen Stojanović” we wsi Bronzani Majdan, dzieci z klas 7–9, 2013. Fot. Dejan Kosić, © 2013 Muzeum Republiki Serbskiej.

wych instrumentów prawnych w BiH. Przyjęcie Konwencji poprzedzone było formalną procedurą przystąpienia do niej.

Powołani eksperci z obu części składowych BiH, we współpracy z sektorem pozarządowym, społecznościami lokalnymi oraz specjalistami z kręgów muzealnych i środowiska naukowego, sporządzili dwie wstępne listy niematerialnego dziedzictwa kulturowego, jedną dla RS i jedną dla FBH. Obie listy tworzą razem Wstępną listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego Bośni i Hercegowiny (Preliminarna lista nematerijalnog kulturnog naslijeđa u Bosne i Hercegovine). Na listę można wpisywać kolejne elementy. BiH przedłożyła swoje pierwsze *Sprawozdanie z wdrażania Konwencji z 2003 roku oraz statusu elementów wpisanych na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości* w grudniu 2015 roku („Report...” 2015).

Pierwszy element niematerialnego dziedzictwa kulturowego BiH, „Sztuka haftu w Zmijanje”, został wpisany na Listę reprezentatywną w 2014 roku. W latach 2016 i 2017 BiH przesłała kolejne dwie nominacje do wpisu na listę: „Sztukę snycerską z Konjic” (cykl 2017) oraz „Zbieranie trawy iva na górze Ozren” (cykl 2018). „Sztuka snycerska z Konjic” została nominowana do wpisu na listę już w 2014 roku, a w 2016 roku przedłożono dodatkowe materiały wraz z dokumentem nominacyjnym. Trwają ponadto prace nad przygotowaniem dwóch kolejnych nominacji.

Działania na rzecz ochrony dziedzictwa w Republice Serbskiej

RS przyjęła poprawki do *Ustawy o działalności muzealnej*¹, polegające na dodaniu artykułów dotyczących niematerialnego dziedzictwa kulturowego. W wyniku tych zmian w Muzeum Republiki Serbskiej utworzono Departament Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego (Odjeljenje za nematerijalno kulturno naslijeđe Muzeja Republike Srpske). Następnie Ministerstwo Edukacji i Kultury Republiki Serbskiej ustanowiło Komisję ds. Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego (Komisija za nematerijalno kulturno naslijeđe Ministarstva prosvete i kulture Republike Srpske), utworzyło Centralny rejestr niematerialnego dziedzictwa kulturowego (Centralni registar nematerijalnog kulturnog naslijedja) oraz przyjęło księgę zasad prowadzenia tego rejestru (*Pravilnik o vođenj Registar*).

Departament NDZK Muzeum Republiki Serbskiej przygotował *Księgę zasad regulujących procedurę w zakresie nominowania, określania i ogłaszania elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego*

¹ *Zakon o muzejskoj djelatnosti*, Službeni glasnik Republike Srpske [Dziennik Urzędowy Republiki Serbskiej] nr 89, 25 września 2008; *Zakon o izmjenama i dopunama zakona o muzejskoj djelatnosti*, Službeni glasnik Republike Srpske nr 57, 20 czerwca 2012.

(*Pravilnik o procedure nominacije, utvrđivanja i proglašenja nematerijalnog kulturnog nasljedja*). Departament ten gromadzi wszelkie dane na temat niematerialnego dziedzictwa kulturowego RS. Informacje te są publicznie dostępne, a ze Wstępną listą niematerialnego dziedzictwa kulturowego Republiki Serbskiej (Preliminarna lista nematerijalnog kulturnog nasljedja Republike Srpske) można zapoznać się na stronach internetowych Muzeum oraz Ministerstwa Edukacji i Kultury RS (muzejrs.com/site).

Podjęto działania upowszechniające wiedzę o wpisach, np. w szkołach podstawowych zorganizowano zajęcia mające na celu przekazywanie umiejętności, wiedzy i sztuki wykonywania haftu ze Zmijanje. Stowarzyszenie Duga zorganizowało we współpracy z Muzeum RS dwie trzymiesięczne sesje „Szkoły haftu ze Zmijanje”, przeznaczone dla lokalnych społeczności. W latach 2013–2015 Departament NDZK przygotował we współpracy z Poczta Republiki Serbskiej kilka serii znaczków pocztowych związanych z niematerialnym dziedzictwem kulturowym RS (stare rzemiosła, sztuka haftu w Zmijanje i inne).

Działania na rzecz ochrony dziedzictwa w Federacji Bośni i Hercegowiny

W FBH instytucjami odpowiedzialnymi za ochronę niematerialnego dziedzictwa kulturowego są ministerstwa kultury poszczególnych kantonów. Działania kantonów koordynuje Federalne Ministerstwo Kultury i Sportu (Ministarstvo kulture i športa).

Częścią Instytutu Ochrony Zabytków (Zavod za zaštitu spomenika), będącego jednostką organizacyjną Federalnego Ministerstwa Kultury i Sportu, jest Wydział Badań Naukowych (Odjeljenje za naučnoistraživački rad), który prowadzi badania historiograficzne oraz dokonuje identyfikacji dziedzictwa niematerialnego i prowadzi dokumentację związaną z tą tematyką.

W FBH trwają prace nad projektem znowelizowanej *Ustawy o ochronie i użytkowaniu kulturowego, historycznego i przyrodniczego dziedzictwa Federacji Bośni i Hercegowiny*², której treść ma być zharmonizowana z postanowieniami ratyfikowanych konwencji międzynarodowych, w tym Konwencji z 2003 roku.

Na szczęblu kantonów, dwa kantony przyjęły regulacje dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego, które odpowiadają postanowieniom Konwencji z 2003 roku; w jednym z kantonów trwają

² *Zakon o zaštiti i korištenju kulturno-historijskog i prirodnog naslijeda*, Službeni list Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine [Dziennik Urzędowy Socjalistycznej Republiki Bośni i Hercegowiny] nr 20, 16 lipca 1985.

także prace nad projektem zmian w ustawie o ochronie i użytkowaniu dziedzictwa kulturowego i historycznego, w celu zawarcia w niej przepisów o ochronie niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Inne regulacje obowiązujące w poszczególnych kantonach dopiero zostaną zharmonizowane z Konwencją z 2003 roku.

Federalne Ministerstwo Kultury prowadzi i aktualizuje Wstępną listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego Federacji Bośni i Hercegowiny (Preliminarna lista nematerijalnog kulturnog naslijeđa u federacije Bosne i Hercegovine), podczas gdy odnośne dokumenty przechowywane są przez instytucje podlegające poszczególnym kantonom.

Działania krajowe na polu NDZK

Od momentu ratyfikacji Konwencji z 2003 roku BiH promuje niematerialne dziedzictwo kulturowe poprzez program Europejskich Dni Dziedzictwa. W ramach tej inicjatywy organizowane są konferencje, okrągłe stoły, wystawy, a także inne formy prezentacji i promowania dziedzictwa niematerialnego.

Ministerstwa obu części składowych udzielają wsparcia finansowego organizowanym w BiH festiwalom ludowym posiadającym certyfikat Międzynarodowej Rady Stowarzyszeń Folklorystycznych, Festiwali i Sztuki Ludowej (CIOFF). Festiwale te spełniają międzynarodowe normy w zakresie tradycyjnych dziedzin sztuki i wspierają niematerialne dziedzictwo kulturowe zgodnie z Konwencją z 2003 roku.

Wszystkie ministerstwa kultury w BiH wspierają finansowo wdrażanie projektów mających na celu ochronę i promowanie niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Organizowane są różne przedsięwzięcia mające na celu promowanie elementów wpisanych na Listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego: tradycyjne wydarzenia organizowane na obszarach, z których wywodzą się te elementy (zbieranie trawy iva na górze Ozren, Olimpiada Nevesinjska); warsztaty mające na celu przekazywanie wiedzy, umiejętności i kunsztu („Szkoła haftu ze Zmijanje”); badania „sekretnego kodu komunikacji budowniczych Osat” (języka Osat) przez lokalną społeczność.

Ponadto społeczności lokalne promują swoje niematerialne dziedzictwo kulturowe za pośrednictwem mediów elektronicznych i drukowanych.

Narodowa Sekcja CIOFF w Bośni i Hercegowinie podejmuje działania, które znacząco przyczyniają się do ochrony dziedzictwa niematerialnego w BiH oraz do jego promowania za granicą. Sto-

Tradycyjny strój ze Zmijanje, 2013. Fot. Dejan Kosić, © 2013 Muzeum Republiki Serbskiej.

Tradycyjny strój ze Zmijanje, 2013. Fot. Dejan Kosić, © 2013 Muzeum Republiki Serbskiej.

warzyszenie Chorwackich Amatorskich Klubów Kulturalnych (Udruga hrvatskih amaterskih kulturno umjetničkih društava u Bosni i Hercegovini) to organizacja pozarządowa, która w 2014 roku została akredytowana do sprawowania funkcji doradczych przy Międzyrządowym Komitecie ds. Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego.

W listopadzie 2015 roku w mieście Livno odbyła się konferencja pt. *Europejskie Dni Dziedzictwa*, poświęcona jednemu z elementów wpisanych na Wstępną listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego FBH. Elementem tym była *ganga*, polifoniczna forma wiejskiej tradycji muzycznej. Materiały z konferencji zostały następnie opublikowane (Bandur 2016).

Z kolei lokalna społeczność snycerzy w miejscowości Konjic współpracuje z Akademią Sztuk Pięknych w Sarajewie (Akademija likovnih umetnosti u Sarajevu), organizując kursy dla studentów Wydziału Wzornictwa Produktów. Aby zwiększyć zainteresowanie tym rzemiosłem, rodzinny warsztat Rukotvorine organizuje Dni Otwartych Drzwi dla uczniów ze starszych klas szkół podstawowych w Konjic oraz ich rodziców.

Należy także wspomnieć o działalności Stowarzyszenia na rzecz Digitalizacji Tradycyjnego Dziedzictwa Kulturowego (Društvo za digitalizaciju tradicijske kulturne baštine), które zostało założone w 2008 roku i które zajmuje się digitalizacją i prezentacją treści związanych z dziedzictwem kulturowym. Projekt Stowarzyszenia został zaprezentowany podczas kilku międzynarodowych konferencji ekspertów.

Mapa przedstawia lokalizację wybranych elementów dziedzictwa niematerialnego w Bośni i Hercegowinie. Jeden z tych elementów – „Sztuka haftu w Zmijanje” – został wpisany na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości UNESCO. Jest to pierwszy element z Bośni i Hercegowiny, który został wpisany na tę listę. Dwa inne elementy zostały nominowane do wpisu („Sztuka snycerska z Konjic” oraz „Zbieranie trawy iva na górze Ozren” zgłoszone odpowiednio w cyklu 2017 i 2018), a kolejne dwa elementy są właśnie przygotowywane do nominowania do wpisu („Sztuka koronkarstwa w Gračanicy – kera” oraz „Tradycja żęcia w Kupres”).

Nie istnieje żadna instytucja zajmująca się szkoleniami z zakresu zarządzania niematerialnym dziedzictwem kulturowym w BiH, jednak w następstwie ratyfikacji Konwencji z 2003 roku Ministerstwo Spraw Cywilnych oraz Komisja BiH ds. UNESCO, przy wsparciu finansowym i technicznym Lokalnego Biura UNESCO w Sarajewie, zorganizowały warsztat szkoleniowy dla przedstawicieli różnych szczebli rządowych, organizacji pozarządowych oraz instytucji publicznych, poruszający takie zagadnienia, jak ewidencja dziedzictwa kulturowego, zarządzanie tym dziedzictwem, a także inne aspekty jego ochrony. Wśród prowadzących byli niezależni międzynarodowi eksperci. Wszyscy uczestnicy kursu otrzymali certyfikat poświadczający jego ukończenie. Szkolenie to umożliwiło naszym ekspertom podjęcie działań związanych z tworzeniem spisów niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Uważamy, że wzmacnianie współpracy regionalnej jest bardzo ważne.

Sztuka haftu w Zmijanje

Haft ze Zmijanje to niewątpliwie jedna z najbardziej charakterystycznych technik haftowania w RS, BiH, a także w całym regionie Bałkanów. Jego wyjątkowość wynika z obfitości charakterystycznych, harmonijnie dopracowanych elementów ozdobnych, tworzonych z pojedynczej, ciemnoniebieskiej nici. Jest to unikalna technika, która nie uległa zmianie od wieków. Haft ze Zmijanje wyraża artystyczne tęsknoty, kreatywność i bogactwo życia wewnętrznego kobiet ze Zmijanje. Odzwierciedla ich duszę i temperament. Materiał podstawowy ulegał na przestrzeni wieków przemianom, jednak sama sztuka haftu zachowała swoją autentyczność.

Zbieranie trawy iva na górze Ozren

Góra Ozren wznosi się w północnej części BiH. Na Bałkanach istnieje stare wierzenie ludowe, że trawa iva umożliwia powrót do zdrowia po długiej chorobie oraz w stanach wyczerpania fizycznego i psychicznego. To lecznicze zioło jest powszechnie darzone zaufaniem. Ceni się je wysoko na terenach górskich, a niektórzy wierzą, że potrafi wyleczyć wszystkie choroby. Stare porzekadło mówi: „Trawa iva potrafi wskrzesić umarłego”. Kilka lokalnych stowarzyszeń, z Klubem Sokol z miejscowości Boljanic na czele, promuje ten element poprzez zapraszanie mieszkańców okolic miasta Gostilj do wspólnych obchodów dnia Ścięcia Św. Jana Chrzciciela.

Sztuka snycerska z Konjic

Sztuka snycerska z Konjic to tradycyjna metoda wytwarzania drewnianych przedmiotów, które spełniają funkcje zarówno praktyczne, jak i dekoracyjne. Są one wykonywane ręcznie, przy użyciu ręcznych narzędzi. Snycerstwo jest częścią dziedzictwa kulturowego mieszkańców Konjic, które zrodziło się w związku z występowaniem wokół miasta rozległych terenów leśnych. Dzięki działalności kilku warsztatów oraz mistrzów tego rzemiosła tradycja ta zachowała swoją ciągłość. W ciągu swojej ponad stuletniej historii lokalne snycerstwo stało się częścią tożsamości kulturowej wszystkich mistrzów z Konjic, a także tych mieszkańców tej miejscowości, którzy nie uczestniczą aktywnie w kultywowaniu tej tradycji. W całym Konjic nie ma dziś ani jednego domu, w którym nie znajdowałyby się choć jeden wyrób sztuki snycerskiej. Przedmioty poddane obróbce zgodnie ze sztuką snycerską z Konjic stanowią świadectwo pewnej szczególnej kultury życia, w której ludzie pielęgnują zachowane tradycyjne wartości.

Tradycja żęcia w Kupres

Pola Kupres to obszar o wysoko rozwiniętej tradycji chowu bydła, która jest także ściśle powiązana z żęciem i zbieraniem trawy na siano w lipcu w celu zapewnienia pożywienia bydłu w miesiącach zimowych. W narodowej tradycji żęcie to wiedza i umiejętności, które młodzi kawalerzy i młodzi żonaci mężczyźni demonstrują z dumą przy okazji wspólnych sianokosów. Dani Kosidbe (Dni żęcia) stanowią okazję do zaprezentowania kilku tradycyjnych elementów kultury: żęcia przy użyciu ręcznie wykonanych kos, wytwarzania kos przez renomowanych kowali z miasta Mrkonjic Grad, wytwarzania i użytkowania bogato zdobionych drewnianymi elementami wiader na wodę, a także letnich, wakacyjnych strojów ludowych z obszaru Kupres. Podtrzymywanie tej tradycji obejmuje wspólną pracę, prezentację przedmiotów i zachowywanie tradycyjnych pieśni i tańców, wykonywanych podczas pracy oraz po jej zakończeniu, a także przygotowywanie i podawanie tradycyjnych posiłków z wykorzystaniem tradycyjnych naczyń drewnianych i metalowych oraz nawiązywanie znajomości wśród młodych ludzi przeciwnej płci.

Sztuka koronkarstwa w Gračanicy – „kera”

(Gračanica, Tesanj, Mostar, Travnik, Banja Luka, Sarajewo, Stolac)

Ręcznie wykonywana koronka „kera” to delikatne, prześwitujące rękodzieło tworzone przez kobiety, które opierają się na wyobraźni i umiejętnościach swych licznych bezimiennych poprzedniczek. W przeciwieństwie do koronek wykonywanych z nici lnianych lub grubych nici bawełnianych, które są najczęściej wykorzystywane do ozdabiania rąbków materiału w tradycyjnej odzieży, ten rodzaj koronki wytwarzany jest z kreatywnym wykorzystaniem cienkiej igły do szycia. Technika ta jest stosowana do dnia dzisiejszego. Pomimo upływu czasu koronka „kera” zachowała swoje podstawowe funkcje: ozdabia elementy kobiecej odzieży bądź jest wykorzystywana jako element dekoracji wnętrza wpisujący się w pewną szczególną kulturę życia.

Tradycja wytwarzania koronki „kera” jest nośnikiem dawnych wartości odziedziczonych po przodkach, które zostały przejęte i dostosowane do nowych mód i zwyczajów.

Bibliografia

Bandur, Mate, red. 2016. *Dani europskog naslijeđa 2015: zbornik radova, 19.–21.11.2015., Livno / Proceedings of European Heritage Days 2015* [Materiały z konferencji Europejskie Dni Dziedzictwa 2015]. Livno: Federalno ministarstvo kulture i sporta.

„Report on the Implementation of the Convention and on the Status of Elements Inscribed on the Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity [Sprawozdanie z wdrażania Konwencji oraz statusu elementów wpisanych na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości]”. 2015. <http://www.unesco.org/culture/ich/doc/download.php?versionID=39385>.

Realizacja *Konwencji* *w sprawie ochrony* *niematerialnego dziedzictwa* *kulturowego* na Słowacji

Eva Ryšavá-Záhumenská*

* Centrum Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego (Centrum pre tradičnú ľudovú kultúru), Bratislava, Słowacja,
e-mail: eva.zahumenska@sluk.sk.

Elektroniczna Encyklopedia posłużyła jako podstawa do stworzenia nowych źródeł dotyczących tradycyjnej kultury ludowej. Gromadząc dane, nasi współpracownicy korzystali w szczególności z archiwów prywatnych bądź prowadzonych przez lokalne społeczności w poszczególnych regionach. Pozwoliło to na pozyskanie unikalnych informacji na temat tradycyjnej kultury ludowej, których próżno byłoby szukać w zbiorach archiwów, muzeów i innych instytucji.

Tradycyjna kultura ludowa Słowacji stanowi niezwykle cenny i barwny element jej dziedzictwa kulturowego. Stworzyły ją kolejne pokolenia zarówno rodowitych Słowaków, jak i przedstawicieli różnych mniejszości narodowych i grup etnicznych zamieszkujących terytorium kraju. Różnorodność kultury ludowej stanowi wyjątkowy wyznacznik umiejętności i kreatywności poprzednich pokoleń, a jej ochrona i wspieranie pozostają zasadniczym celem działalności słowackiego Centrum Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego (Centrum pre tradičnú ľudovú kultúru).

Centrum Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego to instytut działający w ramach Państwowego Zespołu Tańca Tradycyjnego Słowacji (Slovenský ľudový umelecký kolektív), który jest z kolei jednostką organizacyjną Ministerstwa Kultury Republiki Słowackiej (Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky). Działalność Centrum skupia się na dokumentowaniu, przechowywaniu, przetwarzaniu, archiwizacji oraz udostępnianiu elementów tradycyjnej kultury ludowej szerszej publiczności.

Jakie były przyczyny podjęcia decyzji o objęciu tradycyjnej kultury ludowej na terenie Słowacji kompleksowym programem opieki?

Na Słowacji tradycyjna kultura ludowa postrzegana jest jako składająca się z dwóch elementów: kultury pierwotnej oraz kultury wtórnej. Kultura pierwotna to inaczej prawdziwa, tradycyjna kultura ludowa, ewoluująca na skutek kontaktów oraz komunikacji międzyludzkiej w swoim natural-

nym środowisku. Wtórna forma kultury ludowej to natomiast przede wszystkim folklor sceniczny – zjawiska opracowane artystycznie i stylizowane, funkcjonujące we współczesnym środowisku kulturowym i rozpowszechniane na drodze komunikacji zinstytucjonalizowanej, np. w formie grup bądź festiwali folklorystycznych. Podczas gdy kultura ludowa w swojej wtórnej postaci korzysta ze wsparcia regionalnych organizacji kulturalnych i stanowi najczęstszą formę rozpowszechniania informacji na temat tradycyjnej kultury ludowej, kultura ludowa w formie pierwotnej nie może liczyć na wsparcie jakiegokolwiek organizacji o zinstytucjonalizowanym charakterze. Przejawy tej kultury dokumentowane są przez Słowacką Akademię Nauk (Slovenská akadémia vied, SAV), niemniej jednak ta forma prezentacji nie jest skierowana do szerokiej publiczności. Co więcej, folklor sceniczny bardzo często jest mylnie uważany przez odbiorców za tradycyjną kulturę ludową. Na skutek takiego stanu rzeczy powstała potrzeba udostępnienia publiczności przejawów tradycyjnej kultury ludowej w jej pierwotnej formie (Kysel' 2016).

Dokumenty UNESCO, w szczególności *Konwencja w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego* oraz *Konwencja w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego*, okazały się niezmiernie pomocne z punktu widzenia działań zorientowanych na kompleksową ochronę tradycyjnej kultury ludowej. Republika Słowacka dokonała ratyfikacji obydwu konwencji w kwietniu 2006 roku, tworząc tym samym odpowiednie podstawy legislacyjne dla ich stosowania (Hamar 2007). W rezultacie Minister Kultury Republiki Słowackiej powołał do życia Radę ds. Ochrony Tradycyjnej Kultury Ludowej (Rada na ochranu nehmotného kultúrneho dedičstva), która z kolei opracowała *Koncepcję ochrony tradycyjnej kultury ludowej*¹, przyjętą przez Rząd Republiki Słowackiej w sierpniu 2007 roku. W celu wdrożenia tej koncepcji, w kwietniu 2008 roku powołano Centrum Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego, a słowackie Ministerstwo Kultury przyjęło w grudniu 2008 roku Program ochrony tradycyjnej kultury ludowej, określający strategiczne cele wskazanej wyżej koncepcji (Kysel' 2010).

Koncepcja ochrony tradycyjnej kultury ludowej

Zasadniczym celem *Koncepcji* jest stworzenie uwarunkowań i narzędzi, które pozwolą na zachowanie tradycyjnej kultury ludowej w jej naturalnym środowisku, niedopuszczenie do jej zaniku w świa-

¹ Uznesenie vlády Slovenskej Republiky č. 666 z 8. augusta 2007 k návrhu Koncepcie starostlivosti o tradičnú ľudovú kultúru.

domości narodu słowackiego oraz zapewnienie jej ochrony instytucjonalnej. Co więcej, działania te umożliwią jej udostępnienie zarówno obecnym, jak i przyszłym pokoleniom. Cała koncepcja koncentruje się na czterech zasadniczych aspektach: edukacji i rozpowszechnianiu informacji, dokumentacji i ochronie, wsparciu metodologicznym oraz współpracy międzyresortowej i międzynarodowej. Znajdują one swoje odzwierciedlenie w następujących przedsięwzięciach (Kysel' 2008):

1. Identyfikacja i inwentaryzacja tradycyjnej kultury ludowej;
2. Stworzenie elektronicznej encyklopedii i dokumentacji tradycyjnej kultury ludowej;
3. Stworzenie centralnej bazy danych tradycyjnej kultury ludowej (Cyfrowy Fundusz Tradycyjnej Kultury Ludowej);
4. Stworzenie listy reprezentatywnej niematerialnego dziedzictwa kulturowego Słowacji;
5. Edukacja;
6. Działalność wydawnicza;
7. Współpraca międzynarodowa.

Identyfikacja i inwentaryzacja tradycyjnej kultury ludowej

To najszerzej zakrojone spośród wszystkich wskazanych wyżej zadań. Celem projektu jest stworzenie systemu pozwalającego na gromadzenie, przetwarzanie i przechowywanie informacji na temat uwarunkowań dotyczących tradycyjnej kultury ludowej oraz jej przejawów we wszystkich regionach Słowacji, przy czym dotyczy to zarówno kultury żyjącej, jak i tej, po której zachowały się do dzisiaj jedynie ślady. Za podstawową jednostkę na potrzeby realizacji projektu przyjęto pojedyncze słowackie wioski. We współpracy z zespołem liczącym 20 ekspertów w omawianej dziedzinie udało się przygotować materiał metodologiczny, który dostarczył wytycznych w zakresie przetwarzania i zapewnienia ochrony poszczególnych przejawów tradycyjnej kultury ludowej. Metodologia ta została opublikowana w postaci sześciu arkuszy roboczych; zawiera ona podstawową klasyfikację oraz szczegółowy opis następujących aspektów: „Lokalizacja”, „Krajobraz kulturowy i osadnictwo”, „Kultura społeczna i duchowa”, „Kultura materialna”, „Sztuka wysoka”, „Działalność artystyczna”. Metodologia ta stała się podstawą dla całego systemu ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego na terenie Słowacji (Kysel' 2010).

Elektroniczna Encyklopedia

Projekt ten stanowił pierwszy krok w identyfikacji i inwentaryzacji tradycyjnej kultury ludowej na potrzeby szerokiej publiczności, zarówno osób zajmujących się zawodowo omawianą tematyką, jak i laików. Stworzenie Elektronicznej Encyklopedii to szeroko zakrojone przedsięwzięcie zrealizowane we współpracy z Instytutem Etnologii Słowackiej Akademii Nauk (Ústav etnológie SAV). W proces ten zaangażowanych było 62 badaczy, którzy wykorzystali doświadczenia nabyte w trakcie realizacji analogicznych projektów encyklopedii w formie papierowej, takich jak *Etnografický atlas Slovenska* (Etnograficzny atlas Słowacji, 1990) czy *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska* (Encyklopedia kultury ludowej Słowacji, 1995). Realizacja projektu rozpoczęła się w 2008 roku i została zakończona w 2011 roku. Elektroniczna Encyklopedia zawiera ponad 1800 haseł dotyczących tradycyjnej kultury ludowej Słowacji, uzupełnionych ilustracjami oraz nagraniami audio i wideo. Każde hasło zawiera zwięzły opis danego zagadnienia, ilustracje, materiały audio/wideo oraz odnośniki do powiązanych haseł. Artykuły można wyszukiwać lub przeglądać poprzez indeksy alfabetyczny i tematyczny (Centrum pre tradičnú ľudovú kultúru 2016a).

Centralna baza danych tradycyjnej kultury ludowej

Centralna baza danych zawiera komponenty techniczne i organizacyjne całej istniejącej dokumentacji dotyczącej tradycyjnej kultury ludowej. Celem projektu było stworzenie wirtualnej, cyfrowej przestrzeni na potrzeby archiwizacji i przechowywania danych dotyczących tradycyjnej kultury ludowej. Informacje pozyskiwane są z rozmaitych źródeł – z Elektronicznej Encyklopedii, z rejestru tradycyjnej kultury ludowej, z regionalnych i prywatnych archiwów bądź zbiorów, a także z archiwów strategicznych (Słowacka Akademia Nauk oraz instytucje działające na rzecz zachowania pamięci, takie jak np. Słowackie Muzeum Narodowe [Slovenské národné múzeum] czy Słowacki Instytut Filmowy [Slovenský filmový ústav]).

Realizowany przez nas projekt znany jako Cyfrowy Fundusz Tradycyjnej Kultury Ludowej stanowi istotny element centralnej bazy danych. Poprzez prowadzone w jego ramach działania odgrywa on znaczącą rolę z punktu widzenia ochrony dziedzictwa kulturowego w skali ogólnokrajowej – jego celem jest zachowanie archaicznych przejawów tradycyjnej kultury ludowej w postaci zapisów cyfrowych. Projekt ten realizowany jest dzięki finansowaniu w ramach rządowego *Programu ope-*

racyjnego na rzecz informatyzacji społeczeństwa. Z uwagi na fakt, że nasze Centrum dołączyło do programu na bardzo późnym etapie, realizacja projektu trwała wyjątkowo krótko – oficjalnie 9 miesięcy, nie zaś kilka lat, jak miało to miejsce w przypadku innych instytucji państwowych biorących udział w programie. Projekt zrealizowano w okresie od marca do listopada 2015 roku. Zasadniczymi celami przedsięwzięcia były: inwentaryzacja, gromadzenie i digitalizacja przejawów tradycyjnej kultury ludowej oraz stworzenie bazy technologicznej pozwalającej na przeprowadzenie procesu digitalizacji. W realizację projektu zaangażowanych było ponad 45 współpracowników zewnętrznych, którzy udzielili pomocy w zakresie gromadzenia, pozyskiwania oraz digitalizacji rozmaitych przejawów tradycyjnej kultury ludowej. Działali oni w ramach ośmiu trzyosobowych zespołów, których działalność objęła wszystkie regiony kraju. Każdy zespół był wyposażony w urządzenia mobilne, w tym laptopy z zewnętrznymi dyskami twardymi, drukarki, skanery, kamery oraz dyktafony.

Jako bazę metodologiczną dla budowy strony internetowej wykorzystaliśmy nasz projekt Inwentarza, obejmujący m.in. klasyfikację tradycyjnej kultury ludowej. Elektroniczna Encyklopedia posłużyła jako podstawa do stworzenia nowych źródeł dotyczących tradycyjnej kultury ludowej. Gromadząc dane, nasi współpracownicy korzystali w szczególności z archiwów prywatnych bądź prowadzonych przez lokalne społeczności w poszczególnych regionach. Pozwoliło to na pozyskanie unikalnych informacji na temat tradycyjnej kultury ludowej, których próżno byłoby szukać w zbiorach archiwów, muzeów i innych instytucji. Z drugiej jednak strony, wpływało to na szczególne warunki pracy: do kwestii źródeł należało podchodzić z bardzo dużą ostrożnością – większość materiałów oraz informacji miała dla swoich właścicieli duże znaczenie osobiste, dlatego też proces ich digitalizacji musiał być prowadzony na miejscu (Kysel' 2016). Wskutek realizacji omawianego projektu udało się zebrać ogromną ilość zdigitalizowanych materiałów dotyczących tradycyjnej kultury ludowej: tysiące zdjęć w postaci cyfrowej, setki godzin nagrań audio i wideo oraz ogromną liczbę ilustracji, z których większość oczekuje obecnie na dalsze przetworzenie.

Projekt ten pozwolił na poszerzenie posiadanej wiedzy w kilku obszarach. W chwili obecnej możemy stwierdzić, że miał on ogromne znaczenie nie tylko dla naszego Centrum, ale również dla samego procesu propagowania tradycyjnej kultury ludowej. Jednym z pozytywnych efektów prowadzonych przez nas działań jest ogromna ilość nowych informacji, jakie udało się pozyskać. Po drugie, udało się stworzyć infrastrukturę digitalizacyjną, dzięki której możliwe będzie dalsze przetwarzanie zgromadzonych materiałów; pomoże to także innym instytucjom koordynować prowadzone przez nie działania w zakresie inwentaryzacji tradycyjnej kultury ludowej. Co więcej, dzięki opracowaniu właściwej metodologii udało się stworzyć fundament pozwalający na zaangażowanie innych podmio-

Ján Kroták i Pavel Bielčik z Kokavy nad Rimavicou podczas uroczystego ogłoszenia nowych elementów wpisanych na Listę reprezentatywną NDZK Słowacji i 10. rocznicy wpisu fujary na Listę reprezentatywną NDZK ludzkości UNESCO, 2016. Fot. Michal Veselský.

tów w proces dokumentacji i ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Uzyskany „know-how” w zakresie opracowywania informacji dotyczących tradycyjnej kultury ludowej, jej identyfikacji i dokumentacji przedstawiliśmy opinii publicznej. Omawiany projekt pozwoli w efekcie na stworzenie podstaw dla na wskroś nowoczesnych działań na rzecz promocji i popularyzacji tradycji – działań, które staną się integralną częścią współczesnego życia kulturalnego (Kysel 2016). Pomimo tego, że pierwszy etap projektu został już zakończony, jest to przedsięwzięcie długoterminowe, które będzie realizowane przez kolejnych kilka lat, a za zapewnienie jego trwałości odpowiada nasze Centrum.

Listy niematerialnego dziedzictwa kulturowego Słowacji

Nasze Centrum odpowiada przede wszystkim za opracowanie dwóch list o zasięgu ogólnokrajowym: Listy reprezentatywnej niematerialnego dziedzictwa kulturowego Słowacji oraz Rejestru najlepszych praktyk w dziedzinie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego Słowacji. Co roku Ministerstwo Kultury ogłasza nabór wniosków. Pierwszy przeprowadzono w maju 2010 roku. Nasze Centrum zajmuje się przygotowaniem wszelkiego rodzaju dokumentacji dotyczącej naboru nominacji, a także przyjmowaniem wniosków nominacyjnych i prowadzeniem ich rejestru. Dla każdego wniosku opracowywane są co najmniej dwie ekspertyzy; ich autorami są specjaliści w dziedzinie, której dany wniosek dotyczy. Następnie komitet rozpatruje nominacje i podejmuje decyzje. Podlegają one ostatecznemu zatwierdzeniu przez Ministra Kultury Republiki Słowackiej.

Na krajowe listy wpisano już 14 elementów. Na Liście reprezentatywnej niematerialnego dziedzictwa kulturowego Słowacji figuruje 13 pozycji: „Fujara – instrument muzyczny i muzyka na nim wykonywana”; „Festyn w miejscowości Radvaň”; „Aušus – ceremonie górnicze we wsi Špania Dolina”; „Muzyka ze wsi Terchová”; „Tradycyjne techniki ręcznej gry na dzwonach i rola ludwisarstwa w kulturze Słowacji”; „Ozdoby ze wsi Čičmany”; „Salamandrowe Dni w miejscowości Banská Štiavnica”; „Tradycyjne lalkarstwo słowackie”; „Dudy i kultura dudziarska Słowacji”; „Muzyka wielogłosowa Doliny Górnej Hronu”; „Tiulowa koronka klockowa z Pogórza Myjawskiego”; „Ozdoby z Vajnor”. Do Rejestru najlepszych praktyk w dziedzinie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego Słowacji wpisano natomiast „Szkółę Rzemiosła Centrum Sztuki Ludowej” (Centrum pre tradičnú ľudovú kultúru 2016b).

Na Liście reprezentatywnej niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości UNESCO znalazły się cztery pozycje:

Dudziarz Pavol Kužma, region Kysuce – północna Słowacja, 2013. Fot. Michal Veselský.

1. Fajara – instrument muzyczny i muzyka na nim wykonywana

Fajara (fajara pasterska) to rodzaj fletu o niezwykle dużych rozmiarach, wyposażonego w trzy otwory palcowe; instrument ten występuje tradycyjnie na terytorium Słowacji, w szczególności zaś w centrum kraju. Sam wyraz „fajara” został po raz pierwszy użyty w odniesieniu do instrumentu muzycznego w zbiorze manuskryptów Bruka, pochodzących z lat 80. XVIII wieku. Repertuar muzyczny wykonywany na fajarze jest o wiele bardziej specyficzny niż w przypadku jakiegokolwiek innego instrumentu. Wynika to z roli, jaką fajara pełni w życiu pasterzy, z jej związków z kulturą pasterską i zbójnicką, z charakterystyki technicznej i muzycznej samego instrumentu oraz z unikalnego użycia wysokich tonów, noszącego znamiona onomatopei. Każdy egzemplarz stanowi odzwierciedlenie wyjątkowych cech zarówno swojego twórcy, jak i wykonawcy, który na nim gra (Hamar, Ryšavá i Voľanská 2016).

2. Muzyka ze wsi Terchová

Przekazywana drogą ustną kultura muzyczna wsi Terchová jest unikalna ze względu na oryginalny charakter wykonań instrumentalno-wokalnych. Fenomen muzyki z Terchovej nie odnosi się tylko i wyłącznie do typowych utworów instrumentalnych grywanych wraz z niewielkim basem dwustrunowym, ale również do całej lokalnej tradycji muzycznej. Tradycyjne artystyczne wykonanie tej muzyki można uznać za kompletne jedynie wówczas, gdy uzupełniają je śpiewy i tańce ludowe znane jako *terchovská krútená* bądź *čardáš* (typowy taniec bazujący na ruchu obrotowym); całość wyróżnia się bardzo specyficznym stylem muzycznym, a wykonawcy utworów postrzegają je jako kluczowy element swojej tożsamości kulturowej oraz wyraz swojej spuścizny duchowej. Pierwsze bezpośrednie dowody na istnienie muzyki ze wsi Terchová pochodzą z końca XIX wieku, kiedy to na terenie osady Kvočkovia działała trzyosobowa kapela wiejska o nazwie „Kvočkovská muzika” (Hamar, Ryšavá i Voľanská 2016).

3. Kultura dudziarska

Tradycyjne dudy oraz cała kultura dudziarska jako taka stanowią przejaw długiej, trwającej nieprzerwanie tradycji muzycznej pasterzy i chłopów żyjących na terenie Słowacji. Pod względem konstrukcji wszystkie odmiany tego instrumentu używane na terenie Słowacji wpisują się w szerszy kontekst tradycji muzycznej Europy Środkowej. Wiele posiadanych przez nie cech stanowi jednak znaki szczególne charakterystyczne dla tradycyjnej kultury ludowej Słowacji; należy tutaj wymienić m.in. technologię budowy instrumentów, ich estetykę, lokalne oraz indywidualne style interpretacji muzyki dudziarskiej, repertuar pieśni i tańców, rytuały powiązane z dudziarstwem, teksty piosenek wykonywanych przez dudziarzy oraz związaną z dudami ustną tradycję ludową (Hamar, Ryšavá i Voľanská 2016).

4. Tradycyjne lalkarstwo słowackie i czeskie

Tradycyjne lalkarstwo na Słowacji i w Czechach jest nieodłączną częścią lokalnej tradycji teatralnej i literackiej. Początkowo było ono promowane przez rodziny wędrownych lalkarzy, którzy zarabiali na życie wystawianiem sztuk teatralnych. Pierwotne repertuary bazowały na wzorcach z pozostałych obszarów Europy i przeszły szybki proces folkloryzacji. Zostały wzbogacone o elementy językowe i motywy charakterystyczne dla regionu, a także wytworzyły własną typologię postaci i artystyczną interpretację lalek. Najstłynniejsze postaci to Gašparko i starcy – chłopci o imionach Škrhola i Trčka. Tradycyjne lalkarstwo łączy umiejętności z dziedziny dramatu, dramaturgii, inscenizacji, interpretacji, scenografii, sztuk pięknych oraz muzyki i wciąż należy do ważnych elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego na Słowacji i w Czechach (Hamar, Ryšavá i Volánská 2016). Kolejnym oczekiwanym przez nas krokiem związanym z Listą reprezentatywną UNESCO jest wspólny wniosek o wpis na listę, który zostanie złożony razem z czterema krajami Europy Środkowej: Austrią, Czechami, Węgrami i Niemcami, oznaczony jako „Blue printing – tradycyjna technika barwienia tkanin na niebiesko (indygo) oraz nanoszenia wzorów na tekstylia”. W listopadzie 2017 roku Komitet UNESCO rozpatrzy propozycję oznaczoną jako „Muzyka wielogłosowa Doliny Górnego Hronu”.

Edukacja

Od samego początku jasne było, że zapewnienie kompleksowej ochrony dziedzictwa wymagać będzie dotarcia do najmłodszego pokolenia i opracowania metody na upowszechnianie wiedzy już na poziomie szkół podstawowych. Zaangażowana w projekt grupa ekspertów zaproponowała opracowanie specjalnego programu pt. *Edukacja regionalna i tradycyjna kultura ludowa*, który przewijałby się przez cały cykl nauczania. Nie byłby to zatem indywidualny przedmiot, a nauczyciele mogliby przekazywać te informacje w ramach szeregu różnych przedmiotów. Projekt został zaaprobowany przez Ministerstwo Edukacji, Nauki, Badań i Sportu (Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu) i od 2009 roku stanowi część Państwowego Programu Pedagogicznego. Na samym początku realizacji projektu zrozumieliśmy, że brak jest odpowiedniej literatury i innych dostępnych materiałów, które mogłyby zostać wykorzystane w ramach nauczania omawianych zagadnień. W trakcie realizacji kolejnego projektu, dotyczącego działalności wydawniczej, położyliśmy nacisk na rozwiązanie tego właśnie problemu.

Działalność wydawnicza

Tak jak wspomniano powyżej, w ramach naszego planu wydawniczego skupiliśmy się na publikacjach pozwalających na promowanie i wspomaganie nauczania omawianego programu w szkołach. Opublikowaliśmy kilka pozycji, które zostały następnie włączone na listę pomocy naukowych przez słowackie Ministerstwo Edukacji. Publikacje takie jak *Vianoce na Slovensku* (Święta Bożego Narodzenia na Słowacji) czy *Maľovanky kroje Slovenska* (Stroje ludowe Słowacji) zostały rozdyskretrybuowane do wszystkich szkół podstawowych, a także do pięciuset przedszkoli. Wśród innych publikacji wymienić warto książkę pt. *Ludové piesne regiónov Slovenska* (Regionalne pieśni ludowe Słowacji), zawierającą osiem śpiewników służących jako pomoc naukowa w ramach nauki muzyki, czy *Slovenské ľudové hudobné nástroje* (Słowackie ludowe instrumenty muzyczne), do której dołączono także multimedialną płytę CD prezentującą słowackie instrumenty muzyczne na cztery różne sposoby – poprzez materiały tekstowe, nagrania audio i wideo oraz dokumentację fotograficzną. Druga część naszego planu wydawniczego miała na celu dostarczenie wsparcia metodologicznego w zakresie żyjących przejawów tradycyjnego folkloru oraz ich prezentacji. Każdego roku publikujemy książeczkę opisującą zjawiska uwzględnione na Listach reprezentatywnych, przygotowaną zarówno w słowackiej, jak i angielskiej wersji językowej. Planujemy także opublikować monografię dotyczącą zjawisk wpisanych na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości UNESCO. W chwili obecnej pracujemy nad nowym projektem zatytułowanym *ABC Book of Intangible Cultural Heritage* (Abecadło niematerialnego dziedzictwa kulturowego), pomyślanym jako zestaw książek dla szkół podstawowych.

Podsumowanie

Wspominałam już wcześniej o kluczowych elementach koncepcji ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego na Słowacji; każdy z tych elementów ma istotne znaczenie, a podejmując decyzję o tym, na jaki obszar należy położyć dodatkowy nacisk, doszliśmy do wniosku, że wartości, jakie reprezentuje sobą dziedzictwo kulturowe, będzie można najlepiej zachować wtedy, gdy opieka nad nimi będzie mieć charakter kompleksowy, a poszczególne elementy programu ochrony będą do siebie odpowiednio dopasowane. W tej chwili jednak nasze wysiłki koncentrują się przede wszystkim na dwóch formach aktywności: budowie cyfrowego archiwum tradycyjnej kultury ludowej oraz opraco-

waniu list niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Jeśli chodzi o listy, jesteśmy przekonani, że mają one bardzo duże znaczenie. Poprzez działania promocyjne oraz uwzględnianie na listach kolejnych przejawów tradycyjnej kultury jesteśmy w stanie uświadamiać ogółowi społeczeństwa, jak wielkie znaczenie ma niematerialne dziedzictwo kulturowe. Także sami depozytariusze kultury oraz lokalne społeczności stają się bardziej świadomi tego, że posiadana przez nich wiedza oraz stosowane przez nich praktyki mają ogromne znaczenie dla całego społeczeństwa. Z drugiej strony zmuszeni jesteśmy mierzyć się również z negatywnymi skutkami działań promocyjnych: komercjalizacją oraz zniekształceniem odbioru zjawisk kulturowych, które stanowią uboczny skutek ich wpisu na odpowiednie listy.

Podajemy starania na rzecz stworzenia odpowiedniego mechanizmu, który pozwalałby na monitorowanie tego, jakim przemianom ulegają zjawiska wpisane na listę, mając nadzieję, że Komitet przedstawi nam sugestie w zakresie zapewnienia bardziej skutecznej ochrony. W tym roku oczekujemy pierwszych sprawozdań oceniających od podmiotów, które złożyły wnioski, dzięki czemu będziemy mogli zyskać informacje zwrotne dotyczące problemów, z jakimi muszą się mierzyć, oraz ich opinii na temat tego, jaką rolę odgrywa Lista reprezentatywna. W przypadku archiwum cyfrowego niemal 80% naszych działań ma na celu stworzenie profesjonalnej platformy, dzięki której wszystkie nasze cyfrowe eksponaty będą publicznie dostępne. Pierwszym krokiem będzie wypełnienie archiwum w pełni opracowanymi eksponatami, uzupełnionymi przez kompletny zestaw metadanych. Kolejny etap obejmie stworzenie prezentacji cyfrowych i multimedialnych dotyczących tradycyjnej kultury ludowej, za pomocą których możliwe będzie połączenie informacji o charakterze praktycznym oraz emocjonalnie nacechowanych opowieści o ludziach, przedmiotach lub miejscach. Uważamy, że jest to ważny sposób wykorzystywania treści cyfrowych, w szczególności w przypadku młodego pokolenia. Tego rodzaju połączenie nowych technologii informacyjnych oraz tradycyjnych zasobów wiedzy oznacza w praktyce tworzenie przestrzeni oraz szans na współpracę interdyscyplinarną, co może okazać się przydatne w kontekście innowacyjnych rozwiązań, jakie będą w przyszłości wprowadzane w branżach kreatywnych.

Bibliografia

Centrum pre tradičnú ľudovú kultúru. 2016a. „O projekte [O projekcie]”. Data dostępu: 24 października. <http://www.ludovakultura.sk/index.php?id=5893>.

- Centrum pre tradičnú ľudovú kultúru. 2016b. „Representative List of Slovakia [Reprezentatywna lista Słowacji]”.
Data dostępu: 24 października. <http://www.ludovakultura.sk/index.php?id=5953>.
- Hamar, Juraj, red. 2007. *Tradičná a ľudová kultúra v dokumentoch UNESCO* [Tradycyjna kultura ludowa w dokumentach UNESCO]. Bratislava: Slovenské centrum pre tradičnú kultúru.
- Hamar, Juraj, Eva Ryšavá i Ľubica Voľanská, red. 2016. *Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Slovakia. Register of the Best Safeguarding Practices in Slovakia* [Lista reprezentatywna niematerialnego dziedzictwa kulturowego Słowacji. Rejestr najlepszych praktyk w dziedzinie ochrony na Słowacji]. Bratislava: Slovak Intangible Cultural Heritage Centre.
- Kysel', Vladimír, red. 2008. *Koncepcia starostlivosti o tradičnú ľudovú kultúru* [Koncepcja ochrony tradycyjnej kultury ludowej]. Bratislava: Národné osvetové centrum.
- Kysel', Vladimír. 2010. *Inventarizácia tradičnej ľudovej kultúry. Metodické zošity na podporu výskumu, spracovania a prezentovania tradicnej ľudovej kultúry* [Inwentaryzacja tradycyjnej kultury ludowej. Dokumenty metodyczne wspierające badania, przetwarzanie i prezentację tradycyjnej kultury ludowej]. Bratislava: Centrum pre tradičnú ľudovú kultúru.
- Kysel', Vladimír. 2016. „Digitálny fond tradičnej ľudovej kultúry – národný projekt [Cyfrowy Fundusz Tradycyjnej Kultury Ludowej – narodowy projekt]”. *ITlib. Informačné technológie a knižnice 2*: 55–59.

Ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego w Bułgarii

Albena Georgiewa*

* Profesor w Instytucie Etnologii i Badań nad Folklorem z Muzeum Etnograficznym, Bułgarska Akademia Nauk (Institut za etnologija i folkloristika s Etnografski muzej – Bułgarska Akademija na Naukite), e-mail: albenaang@abv.bg.

Eksperci przeprowadzili niezbędne konsultacje z wybitnymi socjologami i opracowali specjalny kwestionariusz, który następnie rozestano po całym kraju za pośrednictwem rozbudowanej sieci różnego rodzaju instytucji kulturalnych, muzeów oraz domów kultury (zwanymi w Bułgarii czitaliszte), istniejących niemal w każdej miejscowości. W efekcie wypełnianiem kwestionariuszy zajęli się przedstawiciele lokalnych społeczności mający wiedzę na temat tradycji swoich regionów i, co jeszcze ważniejsze, znający także konkretne osoby będące ich depozytariuszami, które – niejednokrotnie osiągnąwszy w swojej dziedzinie mistrzostwo – były w stanie nie tylko nadal wykonywać tradycyjne formy sztuki i rzemiosła, ale także przekazywać je kolejnym pokoleniom.

Na terenie Bułgarii już od dłuższego czasu prowadzone są działania w zakresie instytucjonalnej ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego (NDZK) zgodnie z wytycznymi UNESCO. Bułgaria uczestniczyła w procesie opracowywania Zaleceń w sprawie ochrony kultury tradycyjnej i folkloru, przyjętych podczas 25. Konferencji Generalnej UNESCO w Paryżu w 1989 roku (Santowa 1990), co stanowiło istotny krok na drodze do dokonania oceny oraz wskazania potrzeb i znaczenia ochrony tradycyjnej kultury oraz różnorodności kulturowej.

Narodowy rejestr niematerialnego dziedzictwa kulturowego

Bułgaria jest także jednym z wiodących państw na świecie w zakresie prac nad utworzeniem ogólnokrajowego rejestru NDZK. W ramach realizacji programu UNESCO „Żyjące Skarby Ludzkości”, przyjętego przez Radę Wykonawczą w 1993 roku, w Bułgarii wdrożono przedsięwzięcie o nazwie „Żyjące Skarby Ludzkości – Bułgaria – Wykaz działań”, realizowane przez zespół ekspertów Instytutu Badań nad Folklorem (Institut za folklor)¹ Bułgarskiej Akademii Nauk (Byłgarska akademija na naukite); kierownikiem projektu została prof. dr hab. Miła Santowa, a przedsięwzięcie realizowane było w latach 2001 i 2002.

¹ W 2010 roku Instytut Badań nad Folklorem został połączony z Instytutem i Muzeum Etnografii, tworząc Instytut Etnologii i Badań nad Folklorem z Muzeum Etnograficznym (IEFSEM) Bułgarskiej Akademii Nauk.

Pragnąc zrealizować swój ostateczny cel i przygotować odpowiednie listy zachowanych do dziś w różnych regionach kraju tradycyjnych zwyczajów, eksperci specjalizujący się w badaniu i analizie oralnej kultury ludowej podjęli współpracę z Departamentem ds. Działalności Regionalnej w Ministerstwie Kultury (Otdet „Regionalni dejnosti” na Ministerstwoto na kulturata) (Peczewa 2002; Anastasowa 2003; Petkowa 2004). Przeprowadzili oni niezbędne konsultacje z wybitnymi socjologami i opracowali specjalny kwestionariusz, który następnie rozestano po całym kraju za pośrednictwem rozbudowanej sieci różnego rodzaju instytucji kulturalnych, muzeów oraz domów kultury (zwanych w Bułgarii *czitaliszte*), istniejących niemal w każdej miejscowości. W efekcie wypełnianiem kwestionariuszy zajęli się przedstawiciele lokalnych społeczności mający wiedzę na temat tradycji swoich regionów i, co jeszcze ważniejsze, znający także konkretne osoby będące ich depozytariuszami, które – niejednokrotnie osiągnąwszy w swojej dziedzinie mistrzostwo – były w stanie nie tylko nadal wykonywać tradycyjne formy sztuki i rzemiosła, ale także przekazywać je kolejnym pokoleniom. To z kolei pozwoliło zespołowi zajmującemu się realizacją projektu skupić się nie tylko na aspektach ważnych z punktu widzenia zachowania tożsamości przez społeczności na poziomie lokalnym, regionalnym czy ogólnokrajowym, ale także na samych „żyjących skarbach ludzkości” – ludziach posiadających dawną, tradycyjną wiedzę czy umiejętności i mogących przekazać je młodemu pokoleniu.

Równolegle do rozpowszechnienia kwestionariusza na terenie całego kraju i analizy uzyskanych odpowiedzi zorganizowano także seminaria teoretyczne i szkoleniowe, których celem było wyjaśnienie znaczenia oraz celów programów UNESCO w zakresie ochrony NDZK oraz poszerzenie kompetencji lokalnych specjalistów i urzędników zatrudnionych w ramach departamentów ds. kultury. W momencie, gdy wypełnione kwestionariusze zostały odesłane z powrotem, eksperci z Instytutu Badań nad Folklorem przeprowadzili szeroko zakrojone badania statystyczne oraz analityczne, dokonując weryfikacji danych, które wydawały się niejednoznaczne bądź niejasne. W efekcie w grudniu 2002 roku dokonano oficjalnego przekazania wykazu zatytułowanego „Żyjące Skarby Ludzkości – Bułgaria” na ręce Ministerstwa Kultury; lista ta została następnie opublikowana w Internecie zarówno w języku bułgarskim, jak i angielskim (www.treasuresbulgaria.com).

Rejestr składa się z dwóch zasadniczych komponentów; pierwszy z nich to lista ogólnokrajowa, obejmująca formy aktywności oraz umiejętności reprezentatywne dla obszaru całego kraju, podczas gdy drugi to zestaw 28 list o zasięgu regionalnym, odpowiadający podziałowi administracyjnemu kraju na obwody; w ramach tych list zostały omówione w sposób bardziej szczegółowy rodzaje aktywności typowe dla społeczności zamieszkujących poszczególne obwody. Co więcej, w ramach

rejestrzu dokonano także rozróżnienia pomiędzy sześcioma podstawowymi sferami NDZK. Są to: „Tradycyjne święta i obrzędy”, „Tradycyjne muzyka i śpiew”, „Tradycyjne tańce i zabawy dla dzieci”, „Tradycyjne gawędziarstwo”, „Tradycyjne rzemiosło i chałupnictwo” oraz „Tradycyjna medycyna”. Poszczególni eksperci przygotowali także wprowadzenie teoretyczne do każdej z omawianych sfer, opisując ogólnie jej zakres oraz najważniejsze cechy, a także historię prowadzonych w jej zakresie badań naukowych. Dodatkowo, bazując na danych pozyskanych za pośrednictwem kwestionariusza, sporządzili oni także opis rozwoju wskazanych wyżej sfer aktywności ludzkiej oraz przekształcenia, jakim mogą one ulec we współczesnym świecie. Rejestr oraz wyniki badań przeprowadzonych przez ekspertów opublikowano także w postaci drukowanej – jako dwujęzyczne opracowanie w języku bułgarskim i angielskim (Santowa i in. 2004).

Mimo że sporządzony w Bułgarii rejestr powstał, jeszcze zanim przyjęto Konwencję UNESCO z 2003 roku, co miało miejsce w dniu 17 października 2003 roku w Paryżu (data wejścia w życie – 20 kwietnia 2006 roku), spełnia on zasadniczy wymóg zawarty w treści art. 12 tejże Konwencji². Bułgaria dokonała ratyfikacji Konwencji UNESCO z 2003 roku na mocy ustawy przyjętej podczas 40. sesji Zgromadzenia Narodowego w styczniu 2006 roku (zob. Santowa 2004). Tekst Konwencji został ogłoszony w Dzienniku Ustaw³, a następnie wszedł w życie z dniem 10 czerwca 2006 roku.

W 2006 roku Narodowa Rada ds. NDZK (Nacionalen sywet za nematerialno kulturno nasledstvo), utworzona w miejsce Narodowej Rady ds. Folkloru, rozpoczęła swoją działalność przy Ministerstwie Kultury. Główne zadania Rady to:

- udzielanie wsparcia i opracowywanie strategii w zakresie ochrony i popularyzacji NDZK Bułgarii;
- przedstawianie propozycji co do środków w zakresie stosowania prawa międzynarodowego w sferze NDZK oraz w zakresie opracowywania systemów służących ochronie NDZK;
- przedstawianie zaleceń odnośnie do kwestii związanych z ochroną i popularyzacją NDZK;
- przedstawianie Ministerstwu Kultury poszczególnych przejawów NDZK wybranych spośród nominacji regionalnych celem uzyskania zgody Ministerstwa na wpisanie ich na Krajową listę reprezentatywną NDZK.

² Pełne brzmienie art. 12 *Konwencji w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego* jest następujące:

„Artykuł 12 – Inwentaryzacja

1. Dla zapewnienia identyfikacji w celu ochrony, każde Państwo-Strona sporządza, w sposób odpowiedni do własnej sytuacji, jeden lub kilka rejestrów niematerialnego dziedzictwa kulturowego znajdującego się na jego terytorium. Rejestry te będą regularnie uaktualniane.

2. Każde Państwo-Strona, wraz z przekazaniem Komitetowi okresowego sprawozdania zgodnie z Artykułem 29, przekazuje istotne informacje dotyczące wyżej wymienionych rejestrów”.

³ *Konwencja za opazwane na nematerialnoto kulturno nasledstvo*, Dyrżawen westnik nr 61, 28 czerwca 2006.

Zespół „Bistricea Babi” w siedzibie UNESCO, 2013. © Regionalne Centrum Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego w Europie Południowo-Wschodniej pod auspicjami UNESCO.

Sieć Ekspertów ds. Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego Europy Południowo-Wschodniej

Latem 2007 roku odbyło się seminarium dla ekspertów w dziedzinie NDZK z obszaru Europy Południowo-Wschodniej, zorganizowane przez Instytut Badań nad Folklorem Bułgarskiej Akademii Nauk, Ministerstwo Kultury oraz Komitet Narodowy ds. UNESCO w Bułgarii (Nacionalna komisija za UNESCO – Bylgarija), przy wsparciu Biura UNESCO w Wenecji. Seminarium okazało się być owocnym forum wymiany doświadczeń w zakresie dalszego rozwoju metodologii służącej realizacji programów ochrony NDZK opracowanych przez UNESCO oraz wymiany doświadczeń i dobrych praktyk w zakresie poszczególnych działań towarzyszących procesowi sporządzania krajowej ewidencji NDZK. Wśród uczestników znaleźli się przedstawiciele dziewięciu państw Europy Południowo-Wschodniej: Albanii, Bośni i Hercegowiny, Bułgarii, Byłej Jugosłowiańskiej Republiki Macedonii, Chorwacji, Cypru, Rumunii, Słowenii oraz Turcji. Seminarium zakończyło się powołaniem Sieci Ekspertów ds. Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego Europy Południowo-Wschodniej (Ekspertna mreža po nematerialno kulturno nasledstvo ot Jugoiztočna Ewropa) (Stanoewa 2007). Sieć ta stała się platformą umacniania współpracy oraz wymiany wiedzy i doświadczeń w zakresie ochrony NDZK przez kraje należące do regionu. W 2016 roku na wyspie Brač w Chorwacji odbyło się 10. Doroczne Posiedzenie Sieci Ekspertów, będące ostatnim z całej serii spotkań organizowanych od momentu jej założenia (Arbanasi, Bułgaria, 2007; Safranbolu, Turcja, 2008; Zagrzeb, Chorwacja, 2009; Râmnicu-Vâlcea, Rumunia, 2010; Belgrad, Serbia, 2011; Ateny, Grecja, 2012; Sofia, Bułgaria, 2013; Limassol, Cypr, 2014; Wenecja, Włochy, 2015).

Żyjące Skarby Ludzkości – Bułgaria

Ogólnokrajowy system pod nazwą „Żyjące Skarby Ludzkości – Bułgaria” rozpoczął swoją działalność w 2008 roku. Koordynacją jego funkcjonowania zajmują się Ministerstwo Kultury oraz Instytut Badań nad Folklorem Bułgarskiej Akademii Nauk; proces realizacji zadań systemu odbywa się we współpracy z Komitetem Narodowym ds. UNESCO w Bułgarii. Celem prowadzonej działalności jest wywarcie pozytywnego wpływu na sposób, w jaki tradycyjne umiejętności oraz wiedza mające istotne znaczenie dla bułgarskiej historii i kultury są współcześnie chronione i prezentowane, co ma na celu umożliwienie dalszego ich przekazywania kolejnym pokoleniom. Specjalny zespół ekspertów ze środowiska akademickiego przygotował wytyczne w zakresie praktycznego funkcyj-

nowania systemu, starając się przewidzieć możliwe problemy i wyzwania oraz sformułować odpowiednie instrukcje ułatwiające radzenie sobie z nimi w przyszłości. Wstępne seminarium odbyło się w grudniu 2007 roku, a jego celem było odpowiednie przeszkolenie przedstawicieli różnych muzeów regionalnych, Regionalnych Centrów Informacji i Konsultacji Ekspertkich (Regionalno ekspertno-konsultantski i informacionni centrowe), a także tych spośród lokalnych domów kultury (czitaliszte), co do których zakładano, że będą bezpośrednio zaangażowane w proces nominacyjny (Granczarowa 2008). Na program „Żyjące Skarby Ludzkości – Bułgaria” składa się szereg działań podzielonych na dwa stadia – regionalne i ogólnokrajowe – i odbywających się co dwa lata.

Po zrealizowaniu pierwszego, pilotażowego stadium w 2008 roku stało się jasne, że zarówno władze państwowe, jak i społeczeństwo jako całość są żywo zainteresowane identyfikacją, prezentacją oraz ochroną NDZK, a więc działaniami służącymi ochronie tożsamości kulturowej w warunkach powszechnej unifikacji i globalizacji. Lista Żyjących Skarbów Ludzkości w Bułgarii wpisanych na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego Republiki Bułgarii (Nacionalna predstavitelna lista na nematerialnoto kulturno nasledstvo „Živi czoweszki sykrowiszta – Bylgarija”) przedstawia się następująco:

Nazwa projektu	Institucja składająca wniosek nominacyjny	Depozytariusz
2008		
TRADYCYJNE ŚWIĘTA I OBRZĘDY		
<i>Nestinarstwo</i> [taniec na żarze], głośy z przeszłości: Panagyr [jarmark] Św. Konstantyna i Św. Heleny we wsi Bulgari	Muzeum Historii Regionalnej (Regionalen istoriczeski muzej), Burgas, obwód Burgas	Grupa mieszkańców wsi Bulgari pod przewodnictwem Michaiła Michaiłowa, gmina Carewo, obwód Burgas
Kalusza – odwieczna tradycja zachowana dla przyszłych pokoleń	Czitaliszte „Nikoła J. Wapcarow”, Hurlec, gmina Kozłoduj, obwód Wraça	Grupa entuzjastów autentycznego folkloru „Kaluszari”
Tradycyjne wesele w Wasilicy	Czitaliszte „Geo Milew”, miejscowość Momin Prochod, gmina Kosteneç, obwód Sofia	Zespół ludowy „Momin Prochod”
MUZYKA I ŚPIEW TRADYCYJNY		
Tradycja dwuczęściowych pieśni z miejscowości Nedelino	Czitaliszte „Swetlina”, miejscowość Nedelino, obwód Smoljan	Zespół pieśni autentycznej pod kierownictwem Anety Emilowej
TRADYCYJNE RZEMIOSŁO I CHAŁUPNICTWO		
Djanko Djankow – mistrz starodawnego oręza z miejscowości Apritci	Czitaliszte „Prosweta”, miejscowość Apritci; Muzeum Rzemiosła i Sztuki Użytkowej (Muzej na narodnite chudożestwenni zanajati i priłożnite izkustwa), miejscowość Trojan, obwód Łowecz	Djanko Djankow (mistrz wyrobu oręza i noży oraz cynowania przyborów z miedzi)

Tabela 1. Lista Żyjących Skarbów Ludzkości w Bułgarii wpisanych na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego Republiki Bułgarii.

2010		
TRADYCYJNE ŚWIĘTA I OBRZĘDY		
Wzajemne relacje między różnymi formami tańca <i>bueneć</i>	Czitaliszte „Napredak – Juper”, miejscowość Kubrat, gmina Kubrat, obwód Razgrad	Grupa poszukiwaczy źródeł folkloru i obyczajów
„Djamal” – maskarada (Koszow, gmina Iwanowo, obwód Ruse)	Muzeum Historii Regionalnej (Regionalen istoriczeski muzej), Ruse, obwód Ruse	Grupa entuzjastów autentycznego folkloru
MUZYKA I ŚPIEW TRADYCYJNY		
Pieśń – przeszłość, teraźniejszość i przyszłość	Czitaliszte „Św. Cyryl i Metody – 1926”, miejscowość Satowcza, gmina Satowcza, obwód Błagojewgrad	Kobięcy zespół wokalny śpiewający „wysokie tony”, dziecięcy zespół wokalny śpiewający „wysokie tony”
TRADYCYJNE TAŃCE I ZABAWY DLA DZIECI		
Wiosenne tańce ludowe przy akompaniamencie pieśni z miejscowości Banja (region Karłowo)	Czitaliszte „Św. Cyryl i Metody”, miejscowość Banja, gmina Karłowo, obwód Płowdiw	Grupa poszukiwaczy źródeł folkloru
TRADYCYJNE GAWĘDZIARSTWO		
Postuchajcie, a zrozumiecie	Czitaliszte „Minjor – 2005”, miejscowość Pernik, gmina Pernik, obwód Pernik	Lidia Ewtimowa Dobrewska, gawędziarka z miejscowości Breznik, gmina Breznik, obwód Pernik
2012		
TRADYCYJNE ŚWIĘTA I OBRZĘDY		
<i>Surowa</i> [Dzień Św. Bazylego] – tradycyjne obrzędy w regionie Pernik	Muzeum Historii Regionalnej (Regionalen istoriczeski muzej), Pernik, obwód Pernik	Grupy miłośników tradycji <i>Surowy</i> z 31 miejscowości
MUZYKA I ŚPIEW TRADYCYJNY		
<i>Dobarsko babi</i> [babuleńki] – strażniczek tradycyjnego obrzędu Wodici	Czitaliszte „Prosweta – 1927”, Dobarsko, gmina Razłog, obwód Błagojewgrad	„Babuleńki z Dobarska”
Ocalić od zapomnienia: rytmy Dunaju we wsi Antimowo	Czitaliszte „Razwite – 1926”, Antimowo, gmina Widyń, obwód Widyń	„Rytmy Dunaju” – muzyka aerofoniczna
TRADYCYJNE RZEMIOSŁO I CHAŁUPNICTWO		
Od źródeł ku przyszłości	Czitaliszte „Bractwo – 1869”, miejscowość Kiustendił, obwód Kiustendił	Stefan Aleksow Petrow, miejscowość Łomnica
Tkanie kilimów w Czypirowcach	Czitaliszte „Peter Bogdan – 1909”, miejscowość Czypirowce, gmina Czypirowce, obwód Montana	Zespół ludowy kobiet i młodzieży (Iwanka Iwajłowa i Zacharinka Iwajłowa)
2014		
TRADYCYJNE ŚWIĘTA I OBRZĘDY		
Rytuał Św. Łazarza we wsi Staro Selo na przestrzeni wieków	Czitaliszte „Wazrażdane – 1940”, Staro Selo, gmina Tutrakan, obwód Silistra	Grupa entuzjastów autentycznego folkloru „Staroselci”
Hidrellez – Alewi – zabawy karnawałowe we wsi Biserci	Czitaliszte „Stefan Karadża – 1928”, Biserci, gmina Kubrat, obwód Razgrad	Grupa poszukiwaczy źródeł folkloru
Dzień derwisza we wsi Lesiczowo	Czitaliszte „Otec Paisij – 1890”, Lesiczowo, gmina Lesiczowo, obwód Pazardżik	Zespół aktorów mimicznych

Nazwa projektu	Instytucja składająca wniosek nominacyjny	Depozytariusz
MUZYKA I ŚPIEW TRADYCYJNY		
„Triada z Dobrudży” – przeszłość, terażniejszość i przyszłość	Czitaliszte „Jordan Jowkow – 1870”, Dobricz, obwód Dobricz	Zespół „Triada z Dobrudży” – Stefan Georgiew Mitew, Atanas Stojanow Mitew, Žiwko Georgiew Stojanow
TRADYCYJNE RZEMIOSŁO I CHAŁUPNICTWO		
Pasy tkane „na korze”	Czitaliszte „Probuda – 1958”, Szumen, obwód Szumen	Sofka Petrowa Dimitrowa
2016		
TRADYCYJNE ŚWIĘTA I OBRZĘDY		
Rytuał Erkecz w dniu Św. Łazarza: żywa tradycja	Czitaliszte „Prosweta – 1906”, Koziczino, gmina Pomorie, obwód Burgas	Grupa entuzjastów autentycznego folkloru
Występy mimów w zapusty	Czitaliszte „Probuda – 1927”, Bozwelisko, gmina Prowadija, obwód Warna	Grupa entuzjastów autentycznego folkloru
Malowanie jajek woskiem	Czitaliszte „Prosweta – 1881”, Kosteneć, gmina Kosteneć, obwód Sofia	Iwanka Petrinina, Iwanka Cwetanowa, Ljubka Stamatowa, Cwetanka Nadżakowa, Jordanka Gerina, Mariana Dukowa, Ljubka Kacarowa, Nadeжда Petrinina, Ljudmiła Czingowa
MUZYKA I ŚPIEW TRADYCYJNY		
Polifoniczne śpiewy mężczyzn i kobiet przy dźwiękach tambury	Czitaliszte „Św. Cyryl i Metody – 1919”, miejscowość Dorkowo, gmina Rakitowo, obwód Pazardżik	Męska grupa śpiewaków ludowych – zespół „Owczarska Pesen” [Pieśń pasterska]
Dudy z Rodopów – magia krainy gór	Czitaliszte „Rodopska Prosweta – 1923”, Dewin, gmina Dewin, obwód Smoljan	Zespół dudziarzy
MUZYKA I ŚPIEW TRADYCYJNY / TRADYCYJNE RZEMIOSŁO I CHAŁUPNICTWO		
Kostadin Ilczew – wybitny kontynuator tradycji gry na dudach w Rodopach	Muzeum Historii Regionalnej (Regionalen istoriczeski muzej) „Stoju Sziszkow”, Smoljan, obwód Smoljan	Kostadin Stefanow Ilczew
TRADYCYJNE TAŃCE I ZABAWY DLA DZIECI		
Tradycyjne tańce we wsi Gamzowo – na styku tradycji i przyszłości	Czitaliszte „Prosweta – 1928”, Gamzowo, gmina Bregowo, obwód Widyń	Grupa poszukiwaczy źródeł folkloru „Gamza”
Tańce naszych przodków	Czitaliszte „Otec Paisij – 1956”, Pet Mogili, gmina Nikoła Kozlew, obwód Szumen	Młodzieżowy zespół taneczny „Na rynku”
TRADYCYJNE TAŃCE I ZABAWY DLA DZIECI / MUZYKA I ŚPIEW TRADYCYJNY		
Pieśni i tańce wykonywane na rynku we wsi Kipra	Czitaliszte „Christo Botew – 1927”, Kipra, gmina Dewnja, obwód Warna	Zespół autentycznego folkloru „Kipra”
TRADYCYJNE RZEMIOSŁO I CHAŁUPNICTWO		
Wyrób tradycyjnych przyborów wędkarskich – niewodów, sieci i żaków – tysiącletnia tradycja rzemieślnicza Zatoki Burgas	Muzeum Historii Regionalnej (Regionalen istoriczeski muzej), Burgas, obwód Burgas	Stalin Iwanow Iliew

Tabela 1. Lista Żyjących Skarbów Ludzkości w Bułgarii wpisanych na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego Republiki Bułgarii; cd.

Skuteczna realizacja w dwuletnich cyklach programu „Żyjące Skarby Ludzkości – Bułgaria” udowadnia, że praktycznie w każdym regionie kraju istnieją aktywnie podtrzymywane przejawy NDZK. Ponadto, ukazuje ona także gotowość do działania i odpowiedzialne podejście przedstawicieli poszczególnych społeczności oraz ekspertów uczestniczących w procesie nominacji i selekcji. W ramach realizowanego programu powołano do życia zintegrowane archiwum dokumentów i materiałów związanych z programami ochrony NDZK, działające przy Narodowym Centrum Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego (Nacionalen cent’r za nematerialno kulturno nasledstvo) będącego częścią IEFSEM.

Oprócz dokonania wpisów na bułgarską listę reprezentatywną NDZK władzom Bułgarii udało się także doprowadzić do umieszczenia czterech nominacji na Liście reprezentatywnej niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości UNESCO; w 2008 roku znalazła się na niej tradycja znana jako „Bistrica Babi⁴, archaiczna muzyka polifoniczna, tańce i obrzędy z regionu Szoptuk” (obwód Sofia) (Sztarbanowa 2006); w 2009 roku na listę wpisano „Nestinarstwo⁵, głosy z przeszłości: Panagyry Św. Konstantyna i Św. Heleny we wsi Bulgari” (obwód Burgas); rok 2014 przyniósł kolejny wpis, mianowicie „Tradycje związane z tkaniem kilimów w Czypirowcach” (obwód Montana); wreszcie w 2015 roku na liście znalazło się „Ludowe święto Surowa obchodzone w regionie Pernik” (obwód Pernik).

Dodatkowo w 2013 roku przedłożono dwie dodatkowe nominacje dotyczące wpisu na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości, które w chwili obecnej są analizowane; są to „Śpiewane wysokim głosem pieśni polifoniczne z regionu Dolen i Satowcza” (obwód Błagojewgrad) oraz „Tradycja dwuczęściowych pieśni z miejscowości Nedelino” (obwód Smoljan).

W 2013 roku zgłoszono też dwie nominacje do Rejestru dobrych praktyk w dziedzinie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego: „Jarmark ludowy w Kopriwsticy” (obwód Sofia), wpisany do Rejestru w grudniu 2016 roku, oraz „Bułgarski dom kultury (*czitalizte*): praktyczne doświadczenia w dziedzinie ochrony żywotności niematerialnego dziedzictwa kulturowego”, którego proces oceny wciąż trwa.

Co więcej, w 2014 roku Bułgaria złożyła razem z Byłą Jugosłowiańską Republiką Macedonii, Republiką Mołdawii oraz Rumunią nominację wielonarodową w sprawie wpisu na Listę reprezen-

⁴ „Babcie z Bistrycy” – nazwa żeńskiego zespołu wokalnego podtrzymującego tradycje wokalne wielogłosowości – przyp. red.

⁵ Taniec na żarze, sięgający korzeniami czasów pogańskich – przyp. red.

Międzynarodowy Festiwal Folkloru „Między Trzema Górami”, 2013. © Regionalne Centrum Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego w Europie Południowo-Wschodniej pod auspicjami UNESCO.

tatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości „Praktyk kulturowych związanych z dniem 1 marca”. Podczas pierwszego cyklu oceny wniosku rozpoczętego w 2015 roku Komitet UNESCO zażądał od Państw-Stron dodatkowych informacji, zachęcając je jednocześnie do złożenia tego wniosku do ponownego rozpatrzenia w następnym cyklu ewaluacyjnym (2017 r.).

Regionalne Centrum Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego w Europie Południowo-Wschodniej pod auspicjami UNESCO

Regionalne Centrum Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego w Europie Południowo-Wschodniej pod auspicjami UNESCO (Regionalen cent'r za opazwane na nematerialnoto kulturno nasledstvo w Jugoiztozna Ewropa pod egidata na JUNESKO) powołano do życia w 2008 roku; zostało ono zarejestrowane jako organizacja non-profit zgodnie z przepisami bułgarskiego prawa. Na mocy rezolucji przyjętej podczas 35. sesji Konferencji Generalnej UNESCO w październiku 2009 roku zyskało ono status centrum regionalnego (Kategoria 2) pod auspicjami UNESCO.

25 października 2010 roku w Paryżu doszło do podpisania umowy pomiędzy UNESCO a Rządem Republiki Bułgarii dotyczącej ustanowienia Regionalnego Centrum Ochrony NDZK. Bułgarski parlament ratyfikował umowę 16 marca 2011 roku, dzięki czemu wkrótce potem weszła ona w życie.

20 lutego 2012 roku dyrektor generalna UNESCO Irina Bokowa, były minister spraw zagranicznych Nikołaj Mladenow, były minister kultury Weżdi Raszidow oraz były prezes Bułgarskiej Akademii Nauk Nikoła Sabotinow dokonali oficjalnej inauguracji Regionalnego Centrum Ochrony NDZK w Europie Południowo-Wschodniej pod auspicjami UNESCO w Sofii.

Współzałożycielami Centrum są: Ministerstwo Kultury Republiki Bułgarii, Ministerstwo Spraw Zagranicznych Republiki Bułgarii (Ministerstwo na vynsznite raboti) oraz Bułgarska Akademia Nauk. Niezbędne fundusze na potrzeby działalności Centrum w Sofii przekazywane są przez Rząd Republiki Bułgarii. Aby umożliwić finansowanie tej instytucji, wprowadzono odpowiednie zmiany w ustawie o ochronie dziedzictwa kulturowego. Państwami członkowskimi Centrum w Sofii są obecnie: Albania, Armenia, Bośnia i Hercegowina, Bułgaria, Była Jugosłowiańska Republika Macedonii, Chorwacja, Cypr, Czarnogóra, Grecja, Gruzja, Mołdawia, Rumunia, Serbia, Słowenia oraz Turcja.

Zadaniem Centrum w Sofii jest promowanie współpracy w obszarze NDZK na poziomie ogólnokrajowym, regionalnym i międzynarodowym oraz realizacja inicjatyw mających na celu ochronę

Ludowe święto Surowa obchodzone w regionie Pernik, 2013. © Regionalne Centrum Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego w Europie Południowo-Wschodniej pod auspicjami UNESCO.

i popularyzację NDZK na terenie państw Europy Południowo-Wschodniej. Jako centrum Kategorii 2 działające pod auspicjami UNESCO Centrum w Sofii ma uczestniczyć bezpośrednio w realizacji Strategicznych Celów Programowych, jak również priorytetów i zadań programowych organizacji.

Lista kluczowych celów obejmuje:

- promowanie *Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego* z 2003 roku oraz przyczynianie się do jej praktycznego wdrażania;
- zwiększanie udziału wspólnot, grup i jednostek w procesie ochrony NDZK w danym regionie;
- koordynowanie i wymiana informacji dotyczących NDZK;
- wspieranie współpracy na poziomie regionalnym oraz międzynarodowym pomiędzy państwami regionu oraz UNESCO;
- wspieranie i uczestniczenie w działaniach mających na celu podnoszenie kwalifikacji ekspertów w dziedzinie NDZK.

Pragnąc osiągnąć wskazane wyżej cele, wyznaczono Centrum następujące zadania:

- inicjowanie i koordynowanie badań mających za swój przedmiot praktyki w obszarze ochrony przejawów NDZK występujących na terytorium państw Europy Południowo-Wschodniej zgodnie z treścią art. 11, 12, 13 i 14 Konwencji z 2003 roku;
- organizowanie kursów kształcenia zawodowego w obszarach powiązanych z ochroną NDZK;
- rozwijanie współpracy na poziomie regionalnym i międzynarodowym poprzez budowanie sieci powiązań z instytucjami działającymi w obszarze NDZK, w szczególności zaś z instytucjami funkcjonującymi pod auspicjami UNESCO (Kategoria 2) w celu zapewnienia koordynacji prowadzonych działań oraz wymiany informacji i wiedzy dotyczącej ochrony NDZK, a także w celu promowania dobrych praktyk w tym zakresie.

Od samego początku swojego funkcjonowania Centrum w Sofii realizuje działania w trzech kluczowych obszarach: budowania potencjału, tworzenia sieci powiązań i podnoszenia świadomości.

Budowanie potencjału

Jednym z głównych celów działalności Centrum jest udzielanie wsparcia oraz zachęcanie państw regionu, aby te umacniały swój potencjał w obszarze ochrony NDZK na poziomie krajowym. W tym zakresie Centrum organizuje szereg seminariów szkoleniowych stanowiących element globalnej strategii budowania potencjału w obszarze NDZK przyjętej przez UNESCO. Do chwili obecnej zorganizowano osiem seminariów na terenie pięciu krajów wchodzących w skład regionu (Bułgaria, Albania, Była Jugosłowiańska Republika Macedonii, Rumunia oraz Chorwacja).

Tworzenie sieci powiązań

Centrum skupia swoje wysiłki na umacnianiu współpracy w obszarze NDZK na szczeblu regionalnym i międzynarodowym poprzez budowanie sieci powiązań oraz tworzenie aktywnie działających partnerstw. Aby to osiągnąć, Centrum prowadzi działania mające na celu zapewnienie wymiany informacji oraz wiedzy w przedmiocie ochrony NDZK oraz promowanie najlepszych praktyk dotyczących strategii związanych z tymi zagadnieniami, wliczając w to organizowanie corocznych posiedzeń Sieci Ekspertów ds. Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego Europy Południowo-Wschodniej, spotkań przedstawicieli centrów Kategorii 2 oraz różnego rodzaju warsztatów i seminariów. Wymienić tutaj należy między innymi konferencję pt. „Własność intelektualna, niematerialne dziedzictwo kulturowe i medycyna tradycyjna” w kontekście Strategii dot. Ochrony NDZK w Europie Południowo-Wschodniej (2015), jubileuszowe posiedzenie Okrągłego Stołu „70 lat UNESCO: Pokój poprzez oświatę, naukę i kulturę” (2015), a także konferencję pt. „Wkład państw członkowskich UNESCO z Europy Południowo-Wschodniej w proces upowszechniania i wdrażania Konwencji w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego” (2015, zob. Iwanowa 2016).

Podnoszenie świadomości

Realizując różnego rodzaju działania i organizując rozmaite wydarzenia, Centrum pragnie przyczynić się do wzrostu świadomości na temat występujących w regionie przejawów NDZK, przekazywać opinii publicznej wiedzę o zagrożeniach dla dziedzictwa tego rodzaju, jak również o inicjatywach realizowanych w celu zapewnienia wdrożenia postanowień Konwencji z 2003 roku. Realizując wskazany wyżej cel, Centrum organizuje i wspiera różnego rodzaju międzynarodowe wydarzenia o charakterze reprezentatywnym, takie jak festiwale filmowe, wystawy czy koncerty, a także uczestniczy w wydawaniu materiałów promocyjnych. Centrum niedawno dokonało aktualizacji swojej oficjalnej strony internetowej (www.unesco-centerbg.org), która zyskała nowy układ, projekt graficzny oraz administrację – wszystko po to, aby użytkownikom łatwiej było z niej korzystać, a zamieszczane na niej informacje były bardziej czytelne.

W przyszłości Centrum planuje zintensyfikować swoją współpracę z państwami Europy Południowo-Wschodniej oraz rozszerzyć zasięg sieci eksperckiej, co służyć ma rozbudowywaniu potencjału w zakresie ochrony NDZK oraz implementacji Konwencji z 2003 roku na poziomie krajowym. Podejmując opisane działania, Centrum pragnie jednocześnie stawać się platformą dla rozpowszechniania i wymiany informacji w obszarze niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Bibliografia

- Anastasowa, Ekaterina. 2003. „Žiwi czoweszki sakrowiszta. Nomenklatura na dejnostite – Bylgarija [Żyjące Skarby Ludzkości. Wykaz działań – Bułgaria]”. *Bylgarski Folklor* 29 (2–3): 187–88.
- Granczarowa, Ewgenia. 2008. „Nacionalen seminar „Žiwi czoweszki sakrowiszta – Bylgarija” [Ogólnokrajowe seminarium pt. „Żyjące Skarby Ludzkości – Bułgaria]”. *Bylgarski Folklor* 34 (1): 154–56.
- Iwanowa, Miglena, red. 2016. *The Contribution of UNESCO Member States of South-Eastern Europe to the Implementation of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. A Jubilee Edition Dedicated to the 70th Anniversary of UNESCO* [Wkład państw członkowskich UNESCO z Europy Południowo-Wschodniej w realizację Konwencji w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Edycja jubileuszowa poświęcona 70-leciu UNESCO]. Sofia: Regional Centre for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage in South-Eastern Europe under the auspices of UNESCO.
- Petkowa, Swetla. 2004. „Etap ot proekta „Žiwi czoweszki sakrowiszta – Bylgarija” prikljuzi uspeszno [Etap realizacji projektu „Żyjące Skarby Ludzkości – Bułgaria” zakończony sukcesem]. *Bylgarski Folklor* 30 (2): 194–95.
- Pejczewa, Lozanka. 2002. „Žiwi czoweszki sakrowiszta – Bylgarija [Żyjące Skarby Ludzkości – Bułgaria]”. *Bylgarski Folklor* 28 (2): 81–83.
- Santowa, Miła. 1990. „Preporaka za opazwane na folklor [Zalecenie w zakresie ochrony przejawów folkloru]”. *Bylgarski Folklor* 16 (3): 110–14.
- Santowa, Miła. 2004. „Konwencija na JUNESKO za opazwane na nematerialnoto kulturno nasledstwo [Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego]”. *Bylgarski Folklor* 30 (3): 118–32.
- Santowa, Miła, Dimitrina Kaufman, Ałbena Georgiewa, Lozanka Pejczewa, Ekaterina Anastasowa, Wanja Mateewa, Radka Bratanowa i in. 2004. *Žiwi czoweszki sakrowiszta: Bylgarija / Living Human Treasures: Bulgaria* [Żyjące Skarby Ludzkości: Bułgaria]. Sofia: Akademiczno Izdatelstwo „Prof. Marin Drinow”.
- Stanoewa, Iwa. 2007. „Regionalen seminar na eksperti ot Jugoiztozna Ewropa po problemite na nematerialnoto kulturno nasledstwo [Regionalne seminarium eksperckie Europy Południowo-Wschodniej poświęcone problemom niematerialnego dziedzictwa kulturowego]”. *Bylgarski Folklor* 33 (4), 112–16.
- Sztarbanowa, Anna. 2006. „Otliczena bylgarska kandidatura sred swetownite szedjowri na nematerialnoto kulturno nasledstwo na czoweczestwoto [Wyróżniająca się kandydatura Bułgarii wśród światowych arcydzieł niematerialnego dziedzictwa kulturowego]”. *Bylgarski Folklor* 32 (2): 134–35.

Dokumentacja jako forma ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego w Chinach: praktyka i doświadczenia

Deng Xuechen*

* Dyrektor Centrum Digitalizacji, Chińskie Narodowe Centrum ds. Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego Chińskiej Narodowej Akademii Sztuk (中国艺术研究院-中国非物质文化遗产保护中心), Pekin, Chińska Republika Ludowa, e-mail: dengxuechen@ihchina.cn.

Na początku XXI wieku Chiny rozpoczęły ogólnokrajowy program badawczy, którego przedmiotem stało się niematerialne dziedzictwo kulturowe. Program ten, realizowany od czerwca 2005 roku do grudnia 2009 roku, pozwolił na zgromadzenie 290 tys. cennych obiektów oraz materiałów, opracowanie dokumentacji liczącej 2 mld słów, 4,77 mln ilustracji oraz ogromną ilość materiałów audio i wideo; w sumie udało się dokonać opracowania 870 tys. elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Działania prowadzone przez rząd chiński na przestrzeni ostatnich piętnastu lat pokazują, jakie znaczenie przykłada on do ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego. W omawianym okresie opracowano cztery strategie, których zastosowanie zależy od obszaru dziedzictwa oraz stanu jego zachowania: ochrona produktywna, ochrona zintegrowana, ochrona nastawiona na działania ratunkowe oraz ochrona legislacyjna. Co więcej, udowodniono także, że każda z tych czterech metod, wsparta odpowiednimi działaniami i wprowadzaniem właściwych rozwiązań, odgrywa pozytywną rolę w całokształcie działalności mającej na celu ochronę dziedzictwa. Władze Chin zdobyły doświadczenie w zakresie budowania i doskonalenia systemu rejestracji narodowego niematerialnego dziedzictwa kulturowego, identyfikacji depozytariuszy tego dziedzictwa i przygotowywania odpowiednich wpisów do rejestru, promowania i publicznego prezentowania NDZK, a także przeprowadziły pierwszą ogólnokrajową ankietę dotyczącą tego zagadnienia. Co więcej, zdołano także zapewnić ochronę znacznej części istniejącego niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Przydatnym rozwiązaniem okazało się prowadzenie dokumentacji, która stanowi podstawowy i niezbędny element ochrony nastawionej na działania ratunkowe; dokumentacja tego rodzaju ma szczególne znaczenie w dzisiejszym społeczeństwie, zorientowanym na informacje i technologie. W związku z powyższym działania dokumentacyjne stanowią istotny wkład w zrównoważony rozwój ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Tak naprawdę badanie, dokumentacja i ochrona kultury narodowej i ludowej mają w Chinach wyjątkowo długą tradycję. Od momentu powstania Chińskiej Republiki Ludowej w 1949 roku rząd Chin dokładał wszelkich starań, aby zapewnić ochronę niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Deng Xuechen w trakcie dyskusji podczas Forum, październik 2016. Fot. Paweł Kobek, © Narodowy Instytut Dziedzictwa.

Wielu ekspertów oraz uczonych odwiedzało odizolowane regiony kraju zamieszkałe przez przedstawicieli mniejszości narodowych, prowadząc różnego rodzaju badania i gromadząc ogromne ilości danych dotyczących kultury narodowej i ludowej. Przykładowo, dwaj profesorowie z Instytutu Muzykologii Chińskiej Narodowej Akademii Sztuk (中国艺术研究院音乐研究所), Yang Yinliu oraz Cao Anhe, nagrali w 1950 roku za pomocą telegrafonu słynny utwór muzyczny Er Quan Ying Yue (Księżyc odbijający się w źródle Er-quan), skomponowany na instrument smyczkowy o nazwie Erhu. Był to zarazem ostatni zarejestrowany występ specjalizującego się w grze na Erhu artysty o imieniu A Bing, który zmarł niedługo później. Inne nagrania muzyczne i dźwiękowe tego rodzaju, sporządzone w latach 50. i 60. przez Instytut Muzykologii (o łącznej długości około 7 tys. godzin), stanowią dziś jeden z najcenniejszych elementów narodowego dziedzictwa, zwłaszcza że większość ludzi na nich uwiecznionych od dawna już nie żyje. Kolekcja archiwalnych nagrań muzycznych i dźwiękowych sporządzonych przez Instytut Muzykologii i dokumentujących chińską tradycję została w grudniu 1997 roku wpisana przez UNESCO – jako pierwszy element z Chin – na Listę Programu „Pamięć Świata”, co stanowi dowód na efektywność działań prowadzonych przez rząd chiński w zakresie ochrony ogromnych zasobów NDZK, które w przeciwnym razie mogłyby zostać bezpowrotnie utracone.

W 1979 roku Ministerstwo Kultury (中华人民共和国文化部), Państwowa Komisja ds. Etnicznych (中华人民共和国国家民族事务委员会) oraz Chińska Federacja Środowisk Literackich i Artystycznych (CFLAC, 中国文学艺术界联合会) zainicjowały wspólny program badawczy skupiający się na dziesięciu obszarach w ramach pięciu dziedzin sztuki, m.in. na literaturze ludowej, muzyce ludowej, tańcu ludowym, operze ludowej oraz dramacie; efektem prowadzonych badań było przygotowanie i publikacja dziesięciotomowego opracowania znanego szerzej jako „Wielki Mur kultury chińskiej” (Leilei 2010).

Na początku XXI wieku Chiny rozpoczęły ogólnokrajowy program badawczy, którego przedmiotem stało się niematerialne dziedzictwo kulturowe. Program ten, realizowany od czerwca 2005 roku do grudnia 2009 roku, pozwolił na zgromadzenie 290 tys. cennych obiektów oraz materiałów, opracowanie dokumentacji liczącej 2 mld słów, 4,77 mln ilustracji oraz ogromną ilość materiałów audio i wideo; w sumie udało się dokonać opracowania 870 tys. elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

W dzisiejszym zglobalizowanym świecie otaczające nas struktury gospodarcze, polityczne i kulturowe nieustannie się zmieniają. Znacząca część zasobów niematerialnego dziedzictwa kulturowego może w efekcie przestać istnieć. Dokonujące się w błyskawicznym tempie zmiany tech-

nologiczne, jakie miały miejsce na przestrzeni ostatnich kilku lat, przyniosły korzyści w obszarze technologii cyfrowych, pozwalając na dalsze doskonalenie dokumentacji dotyczącej NDZK. Mamy zatem obowiązek wziąć na siebie odpowiedzialność za dokumentowanie i rozpowszechnianie niezwyklej tradycyjnej kultury Chin przy pomocy najnowocześniejszych zdobyczy nauki i technologii; działania w tym obszarze muszą zostać podjęte niezwłocznie. Na początku 2006 roku Chińskie Narodowe Centrum ds. Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego Chińskiej Narodowej Akademii Sztuk (中国艺术研究院—中国非物质文化遗产保护中心) rozpoczęło budowę bazy danych oraz związanej z nią aplikacji cyfrowej, zgodnie z wymaganiami przedstawionymi przez Ministerstwo Kultury. W 2010 roku ministerstwo zaproponowało projekt budowy Cyfrowego Systemu Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego Chin, który miał zostać zrealizowany w ramach Dwunastego Planu Pięcioletniego (2011–2015), upoważniając do jego realizacji Chińskie Narodowe Centrum ds. Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego Chińskiej Narodowej Akademii Sztuk. W efekcie przez ostatnie pięć lat prowadziliśmy badania i analizy dotyczące głównie trzech aspektów: wyznaczania odpowiednich standardów i specyfikacji, tworzenia bazy danych zasobów cyfrowych oraz opracowywania projektów pilotażowych. Najważniejszym z tych trzech zadań jest wyznaczanie standardów i opracowywanie specyfikacji, jako że stanowi ono podstawę dla stworzenia ustandaryzowanego systemu cyfrowej ochrony NDZK. Stworzone standardy będą dostarczały wytycznych w zakresie wdrażania, zarządzania i stosowania środków zorientowanych na ochronę NDZK w przestrzeni cyfrowej zarówno na poziomie technicznym, jak i profesjonalnym, umożliwiając efektywne sprawowanie ochrony w przestrzeni cyfrowej na obszarze całego kraju, a zastosowanie jednolitych standardów pozwoli zapewnić odpowiednią jakość zdigitalizowanej kolekcji gromadzonych zasobów. Pod koniec 2014 roku udało się nam opracować 非物质文化遗产数字化保护专业标准 (Profesjonalne standardy dotyczące ochrony NDZK w przestrzeni cyfrowej)¹, serię trzech opracowań obejmujących wszystkie właściwości dziesięciu kategorii NDZK, jakie funkcjonują na terytorium Chin. Opracowania te zatytułowane są odpowiednio: 数字资源采集方案编制规范 (Wymagania dotyczące opracowania planu gromadzenia zasobów cyfrowych), 数字资源采集实施规范 (Wymagania dotyczące wdrażania planu gromadzenia zasobów cyfrowych) oraz 数字资源著录规则 (Zasady sporządzania opisów zasobów cyfrowych). Omawiane normy są w chwili obecnej stosowane na terenie 26 regionów Chińskiej Republiki Ludowej. Dzięki zastosowaniu takich profesjonalnych standardów osoby zbierające dane mogą poznać cały proces gromadzenia zasobów

¹ Osiągnięcie badawcze projektu realizowanego przez Chińską Narodową Akademię Sztuk, który miał na celu sformułowanie standardów dla przemysłu kulturalnego.

w obszarze niematerialnego dziedzictwa kulturowego, m.in. dowiedzieć się, jak gromadzić informacje, jak opracowywać plany i jak wprowadzać je w życie. Oprócz tego profesjonalne standardy mogą także stanowić źródło konkretnych wymogów dotyczących środowiska, w którym odbywa się proces gromadzenia zasobów.

Biorąc pod uwagę chińskie doświadczenia i praktykę ostatnich kilku lat, uważam, że istnieją cztery zasadnicze czynniki pozwalające zapewnić sukces programu dokumentacji NDZK. Pierwszym z nich jest wykwalifikowany zespół, posiadający bogatą wiedzę w obszarze NDZK, a także umiejętności dokumentowania składników tego dziedzictwa zgodnie z odpowiednimi standardami. Co więcej, jego trzon powinni zawsze stanowić eksperci lub specjaliści w dziedzinie NDZK. W rzeczywistości jednak jest to największy problem, z jakim musimy się mierzyć, gdyż brakuje takich wykwalifikowanych specjalistów. Drugim czynnikiem są standardy dotyczące dokumentacji, które powinny określać to, jak należy ją opracowywać oraz co powinno być jej przedmiotem. Jak już wcześniej wspomniano, Chińska Republika Ludowa poczyniła istotne kroki na rzecz opracowania tego rodzaju standardów, jako że dziesięć kategorii NDZK stosowanych obecnie różni się między sobą w szczegółach, co oznacza, że dla każdej z nich muszą zostać ustanowione odpowiednie wytyczne. Trzeci czynnik stanowią wyposażenie i sprzęt, do których zaliczają się m.in. aparaty fotograficzne, skanery czy nowoczesne długopisy nagrywające. Niekiedy dokumentacja szczegółów sztuk widowiskowych bądź zjawisk, których kluczowym elementem jest ruch, wymaga zastosowania zaawansowanego technicznie wyposażenia, takiego jak kamery pozwalające nagrywać obraz z bardzo dużą liczbą klatek na sekundę. Czwarty czynnik to czas. Niektóre wydarzenia, takie jak festiwale czy ceremonie, odbywają się w określonym terminie, którzy trzeba znać, aby móc sporządzić ich dokumentację. Czynnik ten odnosi się także do samego procesu dokumentacji, jako że zazwyczaj jest on długotrwały.

Chińskie Narodowe Centrum ds. Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego Chińskiej Narodowej Akademii Sztuk odgrywa ważną rolę w zbieraniu, dokumentowaniu, archiwizowaniu i ochronie danych na temat niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz dostarczaniu informacji i zwiększaniu świadomości na temat jego znaczenia. Co więcej, z uwagi na powszechność zastosowania Internetu w dzisiejszym świecie, to właśnie Internet stanowi najlepszy kanał pozwalający na rozpowszechnianie i propagowanie NDZK Chin, a także na dzielenie się informacjami na jego temat. Zgodnie z wymaganiami dotyczącymi ochrony NDZK w skali ogólnokrajowej, na początku 2006 roku Chińskie Narodowe Centrum ds. Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego Chińskiej Narodowej Akademii Sztuk rozpoczęło proces tworzenia specjalnej strony internetowej

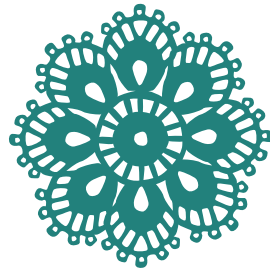
(www.ihchina.cn), która została udostępniona publiczności we wrześniu 2006 roku, stając się oficjalną stroną internetową dotyczącą NDZK w Chinach. Strona ta ma na celu rozpowszechnianie i popularyzację elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego w społeczeństwie, zarówno na terenie samych Chin, jak i w innych częściach świata; ma ona ponadto stanowić świadectwo bogactwa i różnorodności tradycyjnej kultury Chin, przyczyniając się tym samym do jej ochrony, do prowadzenia badań naukowych, wymiany doświadczeń w ramach środowisk akademickich oraz popularyzacji NDZK jako takiego. W menu strony dostępne są następujące działy: „Strona główna”, „Organizacje”, „Regulacje prawne”, „Listy UNESCO”, „Listy krajowe”, „Depozytariusze NDZK”, „Wytyczne dot. nominacji”, „Aktualności”, „Forum dot. ochrony dziedzictwa”, „Wystawy i występy”. Na forum można znaleźć liczne opracowania oraz wywiady z ekspertami w dziedzinie NDZK. Z kolei sekcja „Artykuły” pozwala zapoznać się ze sprawozdaniami dotyczącymi działań w obszarze NDZK, szczegółowymi wprowadzeniami do poszczególnych jego elementów, doświadczeniami w dziedzinie ochrony dziedzictwa oraz informacjami innego rodzaju. Istnieją także dodatkowe sekcje strony internetowej, takie jak „Repozytorium”, „Eksperci”, „Pamięć niematerialnego dziedzictwa” i inne. Strona internetowa jest wygodną w użytkowaniu platformą pozwalającą na przekazywanie i popularyzację wiedzy na temat niematerialnego dziedzictwa kulturowego Chin, odgrywając znaczącą rolę w procesie rozpowszechniania na ten temat informacji.

Bibliografia

Leilei, Jia, red. 2010. 数字化时代文化遗产的保护和展现: 中美文化论坛文集 / *Preservation and Presentation of Cultural Heritage in Digital Age: China-US Cultural Forum Collection of the Theses* [Ochrona i prezentacja dziedzictwa kulturowego w erze cyfrowej: zbiór tez Forum Kulturalnego Chiny–USA]. Beijing: Wen hua yi shu chu ban she.

CZĘŚĆ 3.

BUDOWANIE SYSTEMU OCHRONY NIEMATERIALNEGO DZIEDZICTWA KULTUROWEGO – OBECNE WYZWANIA

Niematerialne dziedzictwo kulturowe Rumunii: sytuacja obecna i perspektywy na przyszłość

Marta Nedelcu*

* Radca w Ministerstwie Kultury i Tożsamości Narodowej (Ministerul Culturii și Identității Naționale), Bukareszt, Rumunia,
e-mail: marta.nedelcu@cultura.ro.

...jednym z priorytetów Ministerstwa Kultury i Tożsamości Narodowej w ciągu ostatniego roku było opracowanie zasadniczego instrumentu prawnego w obszarze dziedzictwa kulturowego, obejmującego także niematerialne dziedzictwo kulturowe – *Tezele codului patrimoniului cultural (Podstawy kodeksu dziedzictwa kulturowego)*. W listopadzie 2016 roku odbyły się konsultacje społeczne, a wkrótce później podstawy te zostały zaakceptowane przez odpowiednie organy władzy publicznej. Omawiany dokument jest w istocie wstępnym etapem na drodze do opracowania *Codului patrimoniului cultural (Kodeksu dziedzictwa kulturowego)*, mającego na celu zharmonizowanie ustawodawstwa krajowego z przepisami na szczeblu europejskim.

Wprowadzenie

Przez okres ostatnich trzech dziesięcioleci coraz większe grono specjalistów z całego świata wyrażało swoje obawy odnośnie do niekorzystnych konsekwencji postępującej globalizacji dla różnorodności kulturowej narodów, w tym szczególnie dla żyjącego dziedzictwa ludzkości rozumianego jako dynamiczne zjawisko ulegające nieustannym przemianom. Zwracali oni uwagę na konieczność zastosowania środków mających na celu zapewnienie ochrony i zachowania tego dziedzictwa dla przyszłych pokoleń.

To właśnie w tym kontekście UNESCO podczas 32. sesji Konferencji Generalnej uchwaliło *Konwencję w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego* – pierwszy tego rodzaju instrument prawny o charakterze międzynarodowym. Już sam początek tekstu Konwencji stanowi wyraźnie, że

procesy globalizacji i przemian społecznych, chociaż tworzą nowe warunki dla dialogu między wspólnotami, powodują, podobnie jak zjawisko nietolerancji, poważne zagrożenie w postaci degradacji, wyginięcia i zniszczenia niematerialnego dziedzictwa kulturowego, zwłaszcza w przypadku braku środków na jego ochronę¹.

Nieco ponad dwa lata później, 29 grudnia 2005 roku, Rumunia ratyfikowała *Konwencję w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego* z 2003 roku², stając się tym samym trzydziestym Państwem-Stroną tej Konwencji.

¹ *Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego* z 2003 r. (polskie tłumaczenie: http://niematerialne.nid.pl/Konwencja_UNESCO/Tekst_Konwencji_o_ochronie_dziedzictwa_niematerialnego).

² *Ustawa nr 410/2005 o ratyfikacji Konwencji w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, przyjętej w Paryżu 17 października 2003 roku (Legea nr. 410 din 29 decembrie 2005 privind acceptarea Convenției pentru salvagardarea patrimoniului cultural imaterial, adoptată la Paris la 17 octombrie 2003, Monitorul Oficial [Dziennik Ustaw] nr 17, 9 stycznia 2006).*

Warto jednak w tym momencie zaznaczyć, że istotne działania mające na celu zapewnienie ochrony żywego dziedzictwa podjęto w Rumunii już kilka dekad wcześniej. Najlepszym przykładem jest tutaj pierwsza inicjatywa w zakresie dokumentacji tradycyjnej kultury Rumunii, której autorem był Dimitrie Gusti (1880–1925), postać o fundamentalnym znaczeniu dla rumuńskiej kultury w okresie międzywojennym, założyciel Szkoły Socjologii w Bukareszcie, socjolog, filozof i esteta. Opart on swoje badania na koncepcji, że jakiegokolwiek próby naukowego zgłębienia istoty narodu muszą rozpocząć się od badania życia na wsi, będącego podstawą egzystencji Rumunów jako nacji. W 1925 roku Dimitrie Gusti rozpoczął szeroko zakrojoną kampanię, w ramach której interdyscyplinarne zespoły badaczy – socjologów, etnografów, geografów i innych ekspertów – przeanalizowały istotne przejawy życia wiejskiego.

Dziesięć lat później ten imponujący projekt nabrał bardziej realnych kształtów w postaci Muzeum Wsi Rumuńskiej (Muzeul Satului Românesc), założonego w 1936 roku i będącego jednym z pierwszych skansenów w Europie. Mimo że początkowo celem projektu było prowadzenie badań naukowych, podczas badań terenowych członkowie zespołów naukowych zgromadzili liczne przedmioty o charakterze reprezentatywnym – meble, ceramikę, tekstylia, narzędzia – następnie zaś uznali, że najlepszym sposobem na ich zaprezentowanie zwiedzającym będzie umieszczenie ich we wnętrzach wiejskich domów pochodzących z różnych obszarów etnograficznych. Decyzja ta doprowadziła do powstania wioski w samym centrum Bukaresztu, zwanej Narodowym Muzeum Wsi im. Dimitrie Gustiego (Muzeul Național al Satului 'Dimitrie Gusti') (Gusti 2010).

Na przestrzeni ostatnich stu lat zrealizowano szereg innych istotnych inicjatyw mających na celu zapewnienie ochrony i promocji żyjącego dziedzictwa Rumunii; działania te – a także zebrane w ich trakcie doświadczenia – stały się solidnym fundamentem dla ratyfikacji i wdrożenia Konwencji z 2003 roku.

Krótkie wprowadzenie do historii i aktualnej sytuacji niematerialnego dziedzictwa kulturowego Rumunii

Rumunia dzieli się na trzy regiony historyczne (patrząc od centrum kraju do jego zewnętrznych granic): obszar śródkarpacki ograniczony przez łuk Karpat, obszar położony na wschód od gór oraz tereny na południe od nich, z granicą na Dunaju – najdłuższej rzece Europy, oddzielającej region Karpat od Półwyspu Bałkańskiego.

To właśnie specyficzne ramy geograficzne oraz historyczne miały decydujący wpływ na rumuńską kulturę oraz towarzyszący jej etos. Tożsamość Rumunii uformowała się jako mieszanka kultury dackiej oraz rzymskiej, choć różnego rodzaju wpływów było oczywiście więcej. W starożytności oraz średniowieczu najbardziej istotnymi czynnikami kształtującymi tutejszą kulturę stały się wpływy ludów słowiańskich oraz Cesarstwa Bizantyjskiego.

Pierwsze, wyrażane przez środowiska naukowe, obawy co do dalszego losu niematerialnego dziedzictwa kulturowego (folkloru) pojawiły się w drugiej połowie XIX wieku. Na szczególne uznanie zasługuje tutaj Bogdan Petriceicu Hașdeu (1838–1907), rumuński pisarz i filolog, który po raz pierwszy podszedł do zagadnienia folkloru od strony stricte naukowej, formując zasadnicze związki między tą dziedziną wiedzy a innymi obszarami nauki: historią, filologią i psychologią (Chițimia 1968, 671–74).

Wraz z upływem czasu powstawały rozmaite definicje tego wewnątrznie zróżnicowanego zjawiska, a do jego określenia sformułowano bogatą i różnorodną terminologię, przy czym każdy ze stosowanych terminów skupiał się na innym jego aspekcie. Intensywne dociekania badaczy w omawianej dziedzinie oraz niestąbnące zainteresowanie kwestią tego, jaka przyszłość czeka kulturę ludową oraz etnografię, przyczyniły się do powstania obszernych zasobów wiedzy na temat tożsamości narodu rumuńskiego.

Różnorodny zasób tradycji, zwyczajów, obrzędów oraz praktyk społecznych można dzisiaj podzielić na 9 zasadniczych regionów etnograficznych: Transylwanię, Marmarosz, Kriszanę, Banat, Oltenię, Muntenię, Dobrudżę, Mołdawię oraz Bukowinę.

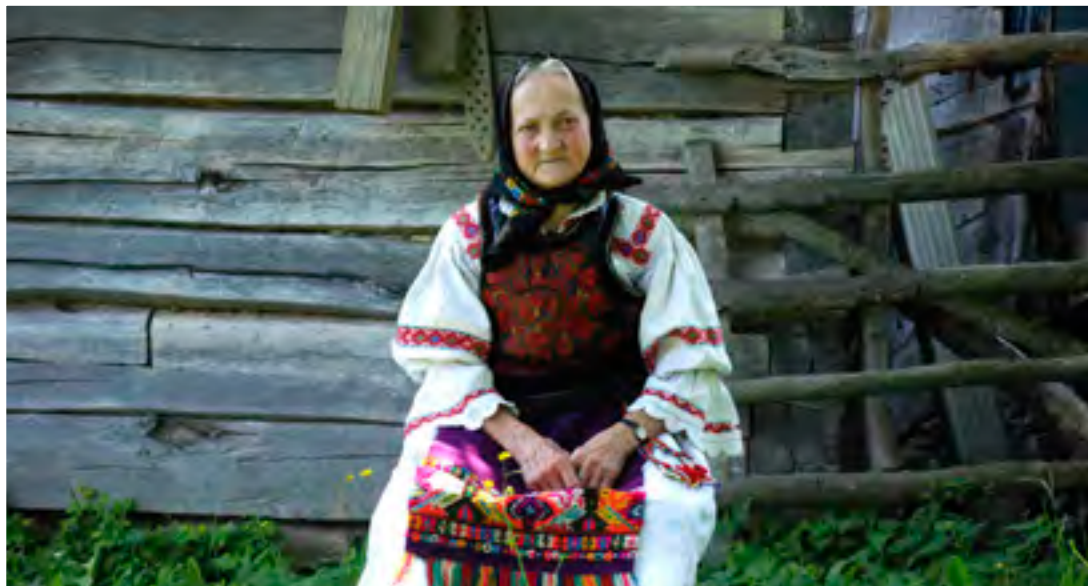
Na terenie Rumunii działa szereg instytucji i organów rządowych i pozarządowych, operujących na szczeblu lokalnym oraz ogólnokrajowym i odgrywających – w sposób pośredni bądź bezpośredni – zasadniczą rolę w procesie zarządzania i promocji niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Kompetencje poszczególnych instytucji określone zostały w treści podstawowego aktu prawnego w obszarze NDZK, jakim jest Rozdział IV ustawy nr 26/2008 o ochronie niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Zgodnie z art. 17 tej ustawy Ministerstwo Kultury i Tożsamości Narodowej (Ministerul Culturii și Identității Naționale) odgrywa tutaj zasadniczą rolę, zajmując się „koordynacją na poziomie ogólnokrajowym działań instytucji publicznych odpowiadających za obszar niematerialnego dziedzictwa kulturowego”³.

Wśród innych realizowanych zadań w obszarze niematerialnego dziedzictwa kulturowego wymienić należy opracowywanie polityki i strategii oraz udzielanie wsparcia finansowego insty-

³ *Legea nr 26 din 29 februarie 2008 privind protejarea patrimoniului cultural imaterial*, Monitorul Oficial nr 168, 5 marca 2008.

Doina © Instytut Etnografii i Folkloru „Constantin Brăiloiu”, Akademia Rumuńska.

Tańce Lad w Rumunii, © Motoc Ioan.

tucjom odpowiedzialnym za identyfikowanie, ochronę, konserwację oraz promocję niematerialnego dziedzictwa kulturowego na terenie Rumunii. Ministerstwo Kultury i Tożsamości Narodowej udziela również wsparcia instytucjom zaangażowanym w proces wdrażania strategii ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Instytucją bezpośrednio odpowiedzialną za ochronę niematerialnego dziedzictwa kulturowego jest jednak Narodowy Instytut Dziedzictwa (Institutul Național al Patrimoniului), instytucja publiczna o znaczeniu ogólnokrajowym, podporządkowana Ministerstwu Kultury i Tożsamości Narodowej poprzez Departament Zachowania i Promocji Kultury Tradycyjnej (Direcția Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale). Zgodnie z treścią art. 18 ustawy nr 26/2008 jego zasadnicze zadania to „inicjowanie i rozwijanie projektów oraz programów w zakresie zachowania, ochrony i promocji niematerialnego dziedzictwa kulturowego”, „koordynowanie na poziomie metodologicznym działań instytucji kultury w obszarze niematerialnego dziedzictwa kulturowego” oraz „wdrażanie programów edukacyjnych w obszarze tradycyjnych przejawów kultury”. Jednak najważniejszym chyba obszarem działalności Departamentu Zachowania i Promocji Kultury Tradycyjnej jest obsługa organizacyjna i zarządzanie Narodowym rejestrem niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Zgodnie z postanowieniami Konwencji z 2003 roku (art. 13 – Inne środki ochrony) w roku 2008 władze Rumunii wyznaczyły organ właściwy do spraw ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego występującego na terytorium kraju: Narodową Komisję ds. Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego (Comisia Națională pentru Salvagardarea Patrimoniului Cultural Imaterial). Komisja ta odgrywa istotną rolę w ramach działań związanych z ochroną niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Jest to organ badawczy nieposiadający osobowości prawnej, podległy Ministerstwu Kultury i Tożsamości Narodowej. Organizację i funkcjonowanie Komisji oraz zasadnicze zadania przez nią realizowane określają przepisy zawarte w art. 13, 14 i 15 ustawy nr 26/2008 oraz w rozporządzeniu Ministra Kultury nr 2102/2014⁴. Na tym etapie warto wymienić zaledwie kilka spośród rozlicznych zadań Komisji: „koordynowanie działań związanych z ochroną i promocją niematerialnego dziedzictwa kulturowego zgodnie z polityką kulturalną Ministerstwa Kultury i Tożsamości Narodowej”, „opracowanie Narodowego Programu Ochrony”, „nadawanie tytułu Żyjącego Skarbu Ludzkości w obszarze niematerialnego dziedzictwa kulturowego”, „przygotowywanie projektów krajowych ewidencji niematerialnego dziedzictwa kulturowego” oraz przygotowywanie wniosków nominacyjnych na listy NDZK prowadzone przez UNESCO.

⁴ *Ordinul Ministrului Culturii nr 2102 din 19.02.2014 privind organizarea și funcționarea Comisiei Naționale pentru Salvagardarea Patrimoniului Cultural Imaterial.*

Oprócz wskazanych wyżej instytucji i organów wśród innych kluczowych instytucji i organizacji bezpośrednio zaangażowanych w proces ochrony NDZK na terenie Rumunii wymienić należy: Okręgowe Centra ds. Zachowania i Promocji Kultury Tradycyjnej (Centrele Județene pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale), instytuty badawcze Akademii Rumuńskiej, uniwersytety prowadzące kursy w dziedzinie etnologii, muzea etnograficzne, instytucje kulturalne, stowarzyszenia zawodowe, organizacje pozarządowe, indywidualnych badaczy oraz osoby fizyczne prowadzące działalność w obszarze niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Wszystkie wskazane wyżej właściwe instytucje, organizacje oraz organy są aktywnie zaangażowane w proces ochrony, rozwoju i promocji niematerialnego dziedzictwa kulturowego i wykonują swoje zadania w sposób komplementarny.

Środki ochrony na szczeblu krajowym i międzynarodowym

Jeden z pierwszych zastosowanych przez władze rumuńskie środków ochrony na poziomie ogólnokrajowym polegał na „identyfikacji i definiowaniu różnego rodzaju elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego występujących na terytorium kraju”, zgodnie z postanowieniami art. 11 Konwencji z 2003 roku. W ten sposób w 2008 roku nasz kraj zainicjował proces przygotowania dwóch ważnych instrumentów prawnych: *Wykazu niematerialnego dziedzictwa kulturowego Rumunii* (Repertoriu Național de Patrimoniu Cultural Imaterial, zwanej dalej „Wykazem”) oraz Narodowego rejestru niematerialnego dziedzictwa kulturowego (Registrul Național al Patrimoniului Cultural Imaterial, zwanego dalej „Rejestrem”).

W opinii jego twórców Wykaz stanowi „syntezę wszystkich zjawisk tradycyjnej kultury Rumunii” (Ministerul Culturii și Identității Naționale. Comisia Națională pentru Salvagardarea Patrimoniului Cultural Imaterial 2009, 2014). Co więcej, jest to także najważniejsze narzędzie służące inwentaryzacji poszczególnych elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego Rumunii. Właściwym organem odpowiedzialnym za realizację całokształtu zadań w omawianym obszarze była Narodowa Komisja ds. Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego.

Ogółem powstać mają trzy tomy, sporządzone w języku rumuńskim oraz francuskim; do tej pory wydano już tom pierwszy i pierwszą część tomu drugiego. Pięć domen (dziedzin) wymienionych w tekście Konwencji z 2003 roku posłużyło jako punkt wyjścia w procesie tworzenia Wykazu; mając jednak na uwadze różnorodność i złożoność tradycyjnej kultury rumuńskiej, prowadzone prace

podzielono na kilka części tematycznych, przez co ostatecznie struktura Wykazu przedstawia się następująco:

Tom pierwszy (2009) poświęcono czterem z pięciu działów wskazanych w treści Konwencji z 2003 roku; składa się on z dziewięciu rozdziałów tematycznych: artystyczne formy języka oraz tradycyjnych ustnych przejawów kultury; muzyka ludowa; taniec ludowy; zabawki dla dzieci i młodzieży; uczty, obrzędy i praktyki społeczne; tradycyjne praktyki w zakresie zapobiegania, kontrolowania i leczenia chorób; rzemiosło tradycyjne; potrawy tradycyjne; język.

Tom drugi dzieli się na dwie części, z których każda poświęcona jest ostatniemu z pięciu działów: tom IIA (2014) służyć ma w założeniu usystematyzowaniu wiedzy na temat człowieka i wszechświata, wiedzy o ziemi, etnobotaniki oraz praktyk związanych ze światem zwierząt, podczas gdy tom IIB, obecnie w przygotowaniu, zawierał będzie opis elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego związanych z organizacją przestrzeni życiowej i środowiska.

Tom trzeci wreszcie poświęcony ma być niematerialnemu dziedzictwu kulturowemu mniejszości etnicznych zamieszkujących na terytorium Rumunii.

W miarę jak Wykaz nabierał kształtów, informacje uzyskane za pośrednictwem kwestionariuszy rozpowszechnianych wśród lokalnych społeczności zostały poddane analizie porównawczej i uzupełnione danymi z powstałych wcześniej opracowań bibliograficznych i dokumentacyjnych, takich jak choćby *Atlasul etnografic român* (Atlas etnograficzny Rumunii), różnego rodzaju monografie, dokumentacje z badań terenowych, materiały z archiwów etnograficznych itd.

Dwa opublikowane do tej pory tomy Wykazu dostępne są także w formie elektronicznej na oficjalnej stronie Ministerstwa Kultury i Tożsamości Narodowej Rumunii⁵.

Zgodnie z przepisami art. 12 ustawy nr 26/2008 Narodowy rejestr NDZK składa się z następujących elementów:

- a) lista elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego, które wyszły z użycia bądź popadły w zapomnienie;
- b) lista elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego zagrożonych zniknięciem;
- c) lista aktywnie praktykowanych elementów odzwierciedlających żywe niematerialne dziedzictwo kulturowe Rumunii.

⁵ Tom I: www.cultura.ro/sites/default/files/inline-files/Repertoriu Patrimoniului Cultural Imaterial vol I franceza.pdf; tom IIA: www.cultura.ro/sites/default/files/inline-files/Repertoriu Patrimoniului Cultural Imaterial vol IIA romana si franceza_0.pdf (data dostępu: 30 listopada 2016).

Wyrób ceramiki w Horezu, © Muzeum Chtëpa Rumuńskiego.

Ceramika z Horezu, © Narodowy Instytut Dziedzictwa, Rumunia.

Drugim istotnym środkiem ochrony wdrożonym na szczeblu krajowym zgodnie z postanowieniami art. 13 Konwencji z 2003 roku było utworzenie serii instrumentów prawnych związanych z ochroną niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Jak już wcześniej wskazano, ustawa nr 26/2003 o ochronie niematerialnego dziedzictwa kulturowego stanowi podstawowy instrument prawny w obszarze ochrony NDZK na terytorium Rumunii. Ustanawia ona ogólne ramy w zakresie identyfikacji, dokumentacji, badania, ochrony, zachowania, promocji, doskonalenia i rewitalizacji przejawów niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz ich przekazywania z pokolenia na pokolenie. Ustawa ta zawiera postanowienia dotyczące niematerialnego dziedzictwa kulturowego: definicje poszczególnych terminów i zwrotów (art. 2), zasadnicze cechy NDZK (art. 4), listę pięciu dziedzin (domen) NDZK, postanowienia dotyczące tytułu Żyjącego Skarbu Ludzkości (art. 7), wykaz środków ochrony NDZK (art. 9), postanowienia dotyczące Narodowego rejestru niematerialnego dziedzictwa kulturowego (art. 12) oraz określenie instytucji i organów odpowiedzialnych za ochronę NDZK (Rozdział IV).

Wśród pozostałych instrumentów prawnych wymienić należy:

- *Ustawę nr 410/2005 o ratyfikacji Konwencji w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, przyjętej w Paryżu 17 października 2003 roku;*
- *Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego nr 2436/2008 w sprawie opracowania Narodowego Programu Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego⁶;*
- *Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego nr 2491/2009 o przyznawaniu tytułu Żyjącego Skarbu Ludzkości⁷ z późniejszymi zmianami i uzupełnieniami zawartymi w rozporządzeniu Ministra Kultury nr 2148/2013⁸;*
- *Rozporządzenie Ministra Kultury nr 2102/2014 w sprawie organizacji i funkcjonowania Narodowej Komisji ds. Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego;*
- *Ustawę nr 102/2015 w sprawie ustanowienia Narodowego Dnia Rumuńskiego Stroju Ludowego⁹.*

⁶ *Ordinul Ministrului Culturii și Cultelor nr 2436 din 8.07.2008 privind elaborarea Programului național de salvagardare, protejare și punere în valoare a patrimoniului cultural imaterial.*

⁷ *Ordinul Ministrului Culturii, Cultelor și Patrimoniului Național nr 2491 din 27.11.2009 pentru aprobarea Regulamentului de acordare a titlului de Tezaur Uman Viu.*

⁸ *Ordinul Ministrului Culturii nr 2148 privind modificarea alin. (1) al art. 11 din Anexa la Ordinul Ministrului Culturii Cultelor și Patrimoniului Național nr 2491 din 27.11.2009, pentru aprobarea Regulamentului de acordare a titlului de Tezaur Uman Viu.*

⁹ *Legea nr 102 din 7.05.2015 privind instituirea Zilei Naționale a Costumului Tradițional din România, Monitorul Oficial nr 323, 13 maja 2015.*

Zgodnie z postanowieniami Konwencji z 2003 roku władze Rumunii ustanowiły Narodowy Program Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego (Programul Național pentru Salvagardarea Patrimoniului Cultural Imaterial), realizowany za pośrednictwem Narodowej Komisji ds. Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego.

Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego nr 2436/2008 w sprawie opracowania Narodowego Programu Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego wskazuje podstawowe kierunki realizacji Programu:

- dokumentacja, inwentaryzacja i badanie elementów NDZK oraz uzupełnianie Narodowego rejestru NDZK poprzez identyfikowanie społeczności, grup oraz jednostek podtrzymujących przy życiu poszczególne elementy niematerialnego dziedzictwa kulturowego;
- ochrona, zachowanie, promocja oraz przekazywanie kolejnym pokoleniom elementów NDZK w ramach specjalnych programów i projektów oraz w drodze współpracy bądź partnerstwa z różnego rodzaju instytucjami, organami bądź ekspertami;
- waloryzacja NDZK poprzez realizację projektów służących doskonaleniu istniejących ram legislacyjnych i administracyjnych;
- promowanie NDZK w drodze realizacji programów i/lub projektów oraz budowanie świadomości za pomocą kampanii społecznych i projektów wydawniczych;
- ochrona NDZK poprzez opracowywanie projektów i strategii regulacyjnych mających na celu udzielanie wsparcia społecznościom, grupom osób oraz jednostkom będącym depozytariuszami poszczególnych przejawów NDZK celem zapewnienia ochrony tych przejawów oraz zachowania ich dla przyszłych pokoleń;
- współpraca międzynarodowa w obszarze NDZK realizowana w drodze kooperacji z działającymi w tych samych obszarach instytucjami i organizacjami na terenie państw będących stronami Konwencji UNESCO z 2003 roku.

Zgodnie z treścią art. 14 Konwencji z 2003 roku Państwa-Strony prowadzić będą „działania mające na celu rozwijanie potencjału w dziedzinie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego”. W tym względzie Ministerstwo Kultury i Tożsamości Narodowej, działając we współpracy z Regionalnym Centrum Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego w Europie Południowo-Wschodniej działającym pod auspicjami UNESCO i korzystając ze wsparcia Narodowego Muzeum Wsi im. Dimitrie Gustiego, zorganizowało narodowy warsztat pod tytułem „Wdrażanie Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego na poziomie ogólnokrajowym”, który odbył się w Bukareszcie w czerwcu 2016 roku.

W warsztacie wzięli udział przedstawiciele organizacji rządowych i pozarządowych, społeczności lokalnych i instytucji, a także indywidualni eksperci osobiście zaangażowani w proces wprowadzania postanowień Konwencji w życie.

Warsztat nie tylko przyczynił się do dowartościowania ogólnokrajowych wysiłków mających na celu skuteczne wdrożenie Konwencji z 2003 roku, ale również dał głównym podmiotom działającym w obszarze NDZK możliwość wymiany cennych doświadczeń.

„W celu zwiększenia widoczności niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz zwiększenia świadomości jego znaczenia” (art. 16 Konwencji z 2003 roku) władze Rumunii doprowadziły do wpisania na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości sześciu elementów; są to: „Taniec obrzędowy Căluș” (2008, wcześniej – w 2005 roku – uznany za Arcydzieło Ustnego i Niematerialnego Dziedzictwa Ludzkości); „Doina” (rumuńska liryczna pieśń ludowa, 2009); „Wyrób ceramiki w Horezu” (2012); „Colindat – kolędy bożonarodzeniowe wykonywane przez mężczyzn” (2013, wniosek wielonarodowy – Rumunia i Republika Mołdawii); „Tańce Lad – rumuńskie tańce ludowe” (2015) oraz „Tradycyjny wyrób kilimów w Rumunii i Republice Mołdawii” (2016, wniosek wielonarodowy koordynowany przez władze rumuńskie).

Na ręce Komitetu Międzyrządowego przekazano jeszcze jeden wniosek nominacyjny, który ma zostać poddany ocenie w trakcie 12. sesji (2017): „Obchody dnia 1 marca” (wniosek wielonarodowy koordynowany przez władze rumuńskie, a opracowany wspólnie z Bułgarią, Macedonią oraz Republiką Mołdawii).

W chwili obecnej trwają prace nad dwoma dalszymi wnioskami: „Bluzki z ozdobami *altiță*” oraz „*Oina* – tradycyjna gra ludowa”; w pierwszym przypadku chodzi o tradycyjne bluzki damskie przyozdobione charakterystycznymi, haftowanymi elementami – są to kołnierz (fragment tkaniny okrywający klatkę piersiową oraz rękawy) znany jako *altiță*, poziome bądź ukośne pasy na rękawach, *brețară* (przypominający bransoletę element podtrzymujący rękawy na nadgarstkach) oraz dodatkowy element plisowany – ozdobny pas pod *altiță*. Z kolei *oina* to tradycyjna dyscyplina sportowa znana od XIV wieku, uprawiana w plenerze.

Perspektywy na przyszłość

Opisane powyżej inicjatywy w sposób znaczący wpłynęły na proces ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego na terytorium Rumunii. Mimo to jednak nadal istnieją kwestie wymaga-

jące naszej pilnej uwagi. Główne wyzwania to w chwili obecnej niewystarczający poziom wiedzy na temat ram regulacyjnych oraz Narodowego Programu Ochrony NDZK, niejednoznaczność niektórych przepisów określających zakres obowiązków instytucji zaangażowanych w proces ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, zjawisko przyznawania przez władze lokalne dofinansowania na organizację wydarzeń promujących fałszywe przejawy dziedzictwa kulturowego, proces akulturacji prowadzący do rozmywania tradycyjnych wartości oraz niski poziom zainteresowania młodego pokolenia przejawami niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

W tym względzie jednym z priorytetów Ministerstwa Kultury i Tożsamości Narodowej w ciągu ostatniego roku było opracowanie zasadniczego instrumentu prawnego w obszarze dziedzictwa kulturowego, obejmującego także niematerialne dziedzictwo kulturowe – *Tezele codului patrimoniului cultural* (Podstawy kodeksu dziedzictwa kulturowego). W listopadzie 2016 roku odbyły się konsultacje społeczne, a wkrótce później podstawy te zostały zaaprobowane przez odpowiednie organy władzy publicznej. Omawiany dokument jest w istocie wstępnym etapem na drodze do opracowania *Codul patrimoniului cultural* (Kodeksu dziedzictwa kulturowego), mającego na celu zharmonizowanie ustawodawstwa krajowego z przepisami na szczeblu europejskim.

Co więcej, w 2016 roku Ministerstwo Kultury i Tożsamości Narodowej opracowało Strategię dla Kultury i Dziedzictwa Narodowego na lata 2016–2020. Projekt Strategii jest dokumentem zawierającym założenia polityki publicznej w perspektywie średniookresowej oraz informacje na temat strategicznej wizji i priorytetowych obszarów działania, obejmujących także obszar niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Bibliografia

- Chițimia, Ion Constantin. 1968. „Bogdan Petriceicu Hașdeu”. W *Istoria literaturii române*, t. II. *De la Școala ardeleană la Juniméa* [Historia literatury rumuńskiej, t. II. Od Szkoły siedmiogrodzkiej do Junimej], 644–705. București: Editura Academiei Republicii Socialiste Romania.
- Gusti, Dimitrie. 2010. „Gânduri”. *Jurnalul Național*, 16 maja. Data dostępu: 30 października 2016. <http://jurnalul.ro/editie-de-colectie/dimitrie-gusti/ganduri-543918.html>.
- Ministerul Culturii. Comisia Națională pentru Salvagardarea Patrimoniului Cultural Imaterial. 2009. *Patrimoniul cultural imaterial din România. Repertoriu. I* [Niematerialne dziedzictwo kulturowe Rumunii. Wykaz I]. București: CIMEC – Institutul de Memorie Culturală.

Ministerul Culturii. Comisia Națională pentru Salvagardarea Patrimoniului Cultural Imaterial. 2014. *Patrimoniul cultural imaterial din România. Repertoriu IIA* [Niematerialne dziedzictwo kulturowe Rumunii. Wykaz IIA]. București: Editura Etnologică.

Niematerialne dziedzictwo kulturowe Słowenii i działalność Koordynatora

Nena Židov*

* Słoweńskie Muzeum Etnograficzne (Slovenski etnografski muzej), Lublana, Słowenia, e-mail: nena.zidov@etno-muzej.si.

Uważamy, że jest rzeczą niezmiernie ważną, aby dyskutować o możliwych konsekwencjach podejmowanych przez nas decyzji dotyczących przejawów dziedzictwa kulturowego i ich depozytariuszy, zasadności wpisu poszczególnych elementów dziedzictwa do Rejestru, uznania poszczególnych przejawów niematerialnego dziedzictwa kulturowego za posiadające szczególne znaczenie oraz przygotowywania nominacji odnośnie do wpisów na Listę reprezentatywną UNESCO.

Niematerialne dziedzictwo kulturowe – rozważania wstępne

Dyskusje podejmowane w odpowiedzi na przyjęcie *Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego* rozpoczęły się w Słowenii w 2004 roku. We współpracy ze Słoweńskim Narodowym Komitetem ICOM (Slovenski odbor ICOM), Instytutem Słoweńskiej Etnologii (Inštitit za slovensko narodopisje) oraz Instytutem Etnomuzykologii (Glasbenonarodopisni inštitut) – przy czym wskazać należy, że te dwa ostatnie są instytucjami działającymi przy Centrum Badań Naukowych Słoweńskiej Akademii Nauki i Sztuki (Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti) – Słoweńskie Muzeum Etnograficzne (Slovenski etnografski muzej) zorganizowało dyskusję panelową poświęconą zagadnieniu niematerialnego dziedzictwa kulturowego (Zdravič Polič 2004, 257). Uczestnicy panelu omawiali związki pomiędzy dziedzictwem materialnym i niematerialnym, analizując metodologie badawcze oraz znaczenie niematerialnego dziedzictwa kulturowego dla słoweńskich etnologów i folklorystów. Dyskusja ta została po części poświęcona również zagadnieniom terminologicznym, z uwagi na fakt, że pojęcie „dziedzictwo niematerialne” może być w języku słoweńskim wyrażone na wiele sposobów (np. *nematerialna / neopredmetena / neoprijemljiva / neotipljiva / nesnovna dediščina*) (Slavec Gradišnik 2004, 262). Jeszcze w tym samym roku w czasopiśmie „Etnolog”, wydawanym przez Słoweńskie Muzeum Etnograficzne, ukazał się pierwszy artykuł dotyczący powiązań pomiędzy materialnymi i niematerialnymi przejawami dziedzictwa w muzeach etnograficznych (Čeplak Mencin 2004), a także pierwsze tłumaczenia na język słoweński definicji przyjętych podczas Międzynarodowej Konferencji Specjalistów ds. Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego, która odbyła się w Paryżu w 2002 roku (Smrke i Slavec Gradišnik 2004).

W 2005 roku Instytut Ochrony Dziedzictwa Kulturowego Słowenii (Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije) opublikował książkę pod tytułem *Nesnovna kultura dediščina* (Niematerialne dziedzictwo kulturowe), przedstawiającą najważniejsze składniki niematerialnego dziedzictwa kulturowego występujące na terenie Słowenii (Prešeren i Gorenc 2005). Publikacja ta miała na celu zwrócenie uwagi zarówno społeczności ekspertów w omawianej dziedzinie, jak i szerokiej publiczności na kwestię znaczenia niematerialnego dziedzictwa kulturowego, działanie na rzecz powstania woli politycznej do dokonania ratyfikacji *Konwencji w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego* oraz rozpoczęcie wdrażania konkretnych środków pozwalających na zapewnienie temu dziedzictwu ochrony (Koželj 2005, 11).

Ratyfikacja i wdrażanie Konwencji UNESCO

Od 2006 do 2008 roku Słoweński Instytut Etnologii działający przy Centrum Badań Naukowych Słoweńskiej Akademii Nauki i Sztuki realizował projekt zakładający stworzenie Rejestru niematerialnego dziedzictwa kulturowego, stanowiącego integralną część Jednolitego rejestru dziedzictwa kulturowego. Celem projektu było stworzenie wytycznych dotyczących funkcjonowania Rejestru niematerialnego dziedzictwa kulturowego Słowenii (Križnar 2008). W 2008 roku weszła w życie *Ustawa ratyfikująca Konwencję w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego*¹, sama zaś Konwencja została wdrożona do krajowego porządku prawnego na mocy nowej *Ustawy o ochronie dziedzictwa kulturowego*². Oprócz dziedzictwa ruchomego i nieruchomego uwzględniono w niej także niematerialne dziedzictwo kulturowe³. Zgodnie z przepisami ustawy, zadanie realizacji usług użyteczności publicznej związanych z ochroną niematerialnego dziedzictwa kulturowego zostało powierzone Koordynatorowi ds. Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego (Koordinator varstva nesnovne kulturne dediščine), na którym ciążyą następujące obowiązki: identyfikacja, dokumentacja, badanie, ocena i interpretacja dziedzictwa niematerialnego; koordynacja i samodzielne składanie wniosków w sprawie wpisu poszczególnych składników dziedzictwa niematerialnego

¹ *Zakon o ratifikaciji Konvencije o varovanju nesnovne kulturne dediščine*, Uradni list Republike Slovenije [Dziennik Urzędowy Republiki Słowenii] nr 2/2008, 8 stycznia 2008.

² *Zakon o varstvu kulturne dediščine* (ZVKD-1), Uradni list Republike Slovenije nr 16/2008, 15 lutego 2008.

³ Pierwotnie określano je mianem „żywego dziedzictwa kulturowego”; w 2016 roku, zgodnie z propozycją przedstawioną przez Koordynatora, termin ten zastąpiono określeniem „niematerialne dziedzictwo kulturowe” (*Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o varstvu kulturne dediščine* (ZVKD-1D) [Ustawa o zmianie ustawy o ochronie dziedzictwa kulturowego], Uradni list Republike Slovenije nr 32/2016, 6 maja 2016).

do krajowego rejestru; dostarczanie depozytariuszom niematerialnego dziedzictwa kulturowego porad w zakresie integralnej ochrony tego dziedzictwa; koordynacja pracy muzeów i instytucji zajmujących się ochroną dziedzictwa niematerialnego oraz związanych z nim przestrzeni kulturowych, a także realizacja innych zadań związanych z dziedzictwem niematerialnym, zleczanych przez Ministra Kultury⁴. Od 2009 do 2010 roku funkcję Koordynatora sprawował Słoweński Instytut Etnologii działający przy Centrum Badań Naukowych Słoweńskiej Akademii Nauki i Sztuki.

Ustawa o ochronie dziedzictwa kulturowego stanowi podstawę dla funkcjonowania Rejestru niematerialnego dziedzictwa kulturowego (Register nesnovne kulturne dediščine), prowadzonego przez Ministerstwo Kultury. Dodatkowo, ustawa definiuje także kwestię ogłaszania przejawów niematerialnego dziedzictwa kulturowego mających szczególne znaczenie ogólnonarodowe bądź lokalne⁵. Podczas gdy samo wpisanie danego składnika kultury niematerialnej do Rejestru nie niesie ze sobą jakichkolwiek konsekwencji prawnych dla depozytariuszy kultury, wskazanie tego elementu jako mającego szczególne znaczenie wiąże się z zastosowaniem określonych środków ochrony, udzieleniem wsparcia osobom podtrzymującym i praktykującym określone przejawy dziedzictwa kulturowego oraz zaangażowaniem się władz państwowych w ochronę obszaru mającego znaczenie z punktu widzenia zapewnienia przetrwania tego rodzaju elementów dziedzictwa (Kovačec Naglič 2012, 15–17). Koncepcja niematerialnego dziedzictwa kulturowego została także uwzględniona w treści Zasad funkcjonowania rejestru dziedzictwa kulturowego (2009)⁶ oraz Zasad dotyczących rejestru kategorii dziedzictwa i wytycznych w sprawie ich ochrony (2010)⁷.

Słoweńskie Muzeum Etnograficzne jako Koordynator ds. Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego Słowenii

Od 2003 roku Słoweńskie Muzeum Etnograficzne w swojej podstawowej misji, jaką jest ochrona materialnego dziedzictwa kulturowego oraz jego upowszechnianie i promowanie jego lepszego poznania, uwzględnia również kwestie niematerialnego dziedzictwa kulturowego (Smerdel 2003,

⁴ *Zakon o varstvu kulturne dediščine (ZVKD-1)*, art. 98.

⁵ Początkowo stosowano termin „żywe arcydzieło o znaczeniu lokalnym bądź ogólnonarodowym”; w 2016 roku zastąpiono go pojęciem „niematerialne dziedzictwo kulturowe o szczególnym znaczeniu lokalnym bądź ogólnonarodowym” (*Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o varstvu kulturne dediščine [ZVKD-1D]*).

⁶ *Pravilnik o registru kulturne dediščine*, Uradni list Republike Slovenije nr 66/2009, 21 sierpnia 2009.

⁷ *Pravilnik o seznamih vrsti dediščine in varstvenih usmeritvah*, Uradni list Republike Slovenije nr 102/2010, 17 grudnia 2010.

Wyrób koronek klockowych w Szkole Koronki z Idrii, 2014. Fot. Nena Židov.

Wielkanocne tańce i zabawy w Metlice, 2017. Fot. Nena Židov.

25–26). Wiedza na temat tego ostatniego upowszechniana jest na terenie muzeum poprzez wystawy, wydarzenia, warsztaty dla dzieci i dorosłych, a także poprzez wykłady i seminaria. Na kwestie związane z niematerialnym dziedzictwem kulturowym kładziemy szczególny nacisk od 2011 roku, kiedy to na mocy decyzji Ministerstwa Kultury nasze Muzeum objęło funkcję Koordynatora.

Aby móc realizować zadania Koordynatora, Muzeum zaproponowało utworzenie specjalnego Działu Dziedzictwa Niematerialnego posiadającego własną, dodatkową kadre; mimo to do zadań związanych z kwestiami niematerialnego dziedzictwa kulturowego został przydzielony tylko jeden pełnoetatowy pracownik Muzeum. Z tego względu niektóre zadania w obszarze koordynacji realizowane są przez innych pracowników Muzeum, w szczególności przez kuratorów, którzy oprócz wykonywania swoich rutynowych działań uczestniczą także w pracach „nieformalnych” grup roboczych. Pracownicy Muzeum prowadzą też aktywne działania w terenie, starając się pielęgnować bądź ponownie nawiązywać kontakty z depozytariuszami niematerialnego dziedzictwa kulturowego, udzielając im porad w zakresie jego ochrony, pomagając przy sporządzaniu podań w sprawie wpisu do Rejestru oraz prowadząc działania edukacyjne. Działalność depozytariuszy kultury jest dokumentowana za pomocą aparatów fotograficznych oraz kamer wideo. Działając we współpracy z depozytariuszami, Koordynator przygotowuje także propozycje oraz treść wpisów poszczególnych elementów dziedzictwa kulturowego do Rejestru, współuczestniczy w działaniach zorientowanych na identyfikację przejawów niematerialnego dziedzictwa kulturowego o szczególnym znaczeniu, a ponadto uczestniczy w przygotowywaniu nominacji na listy UNESCO, za które odpowiada Ministerstwo Kultury. Przedstawiciele Koordynatora pozostają w kontakcie z instytucjami odpowiedzialnymi za ochronę niematerialnego dziedzictwa kulturowego za granicą oraz uczestniczą w różnego rodzaju konferencjach specjalistycznych poświęconych kwestiom niematerialnego dziedzictwa kulturowego zarówno w Słowenii, jak i w innych państwach.

Działająca pod przewodnictwem Koordynatora Grupa Robocza, składająca się z ekspertów w dziedzinie niematerialnego dziedzictwa kulturowego pochodzących z różnych instytucji działających na terenie Słowenii (Ministerstwo Kultury, Instytut Etnomuzykologii, Departament Etnologii i Antropologii Kulturowej, Słoweński Komitet Narodowy ds. UNESCO), a także z innych specjalistów angażujących się w jej działania wedle potrzeby, odbywa posiedzenia trzy razy do roku, analizując inicjatywy dotyczące wpisów do Rejestru i przeprowadzając konsultacje z Koordynatorem oraz z Ministerstwem Kultury w zakresie identyfikacji elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego mających szczególne znaczenie, a także w sprawie decyzji dotyczących wniosków o wpis na którąkolwiek z list UNESCO.

Działając w charakterze Koordynatora krajowego, Muzeum przyczynia się do budowania świadomości społecznej na temat niematerialnego dziedzictwa kulturowego. W 2011 roku powstała specjalna strona internetowa (www.nesnovnadediscina.si), której celem jest dostarczanie informacji na temat procedury wpisu do Rejestru, działalności Koordynatora, aktualnych wydarzeń oraz publikacji dotyczących niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Zawartość strony, dostępna także w języku angielskim, obejmuje między innymi zwięzłe opisy i fotografie elementów dziedzictwa wpisanych do Rejestru; niektórym z nich towarzyszą także prezentacje w formie nagrań wideo. Większość z tych prezentacji tworzonych jest przez działający w ramach naszego Muzeum Dział Filmów Etnograficznych. Muzeum zajmuje się ponadto promowaniem niematerialnego dziedzictwa kulturowego Słowenii, w szczególności tych jego elementów oraz ich depozytariuszy, które zostały wpisane do Rejestru, a także przejawów dziedzictwa uznanych za posiadające szczególne znaczenie w wymiarze ogólnokrajowym. Pragnąc zapewnić większą rozpoznawalność przejawów dziedzictwa wpisanych do Rejestru, podjęto decyzję o włączeniu logo Rejestru do zestawu elementów wchodzących w skład identyfikacji wizualnej Koordynatora; elementy te mogą być wykorzystywane przez depozytariuszy dziedzictwa kulturowego w przygotowywanych przez nich materiałach drukowanych, na stronach internetowych oraz na wytwarzanych przez nich produktach.

Wpisane do Rejestru elementy dziedzictwa (wraz z depozytariuszami) są także prezentowane na wystawach organizowanych przez Muzeum. Na wystawie *The Carnival Heritage of Slovenia* (Dziedzictwo słoweńskich zwyczajów karnawałowych) w 2012 roku (Pukl, Valentinčič Furlan i Židov 2012, 258–59), na wystawie objazdowej *Slavic Carnivals* (Karnawał słowiański) zorganizowanej przez Forum Kultury Słowiańskiej i zaprezentowanej szerszej publiczności po raz pierwszy w czerwcu 2014 roku w siedzibie UNESCO w Paryżu (Rogelj Škafar i in. 2014), a także na wystawie *Pust ima veliko obrazov* (Karnawał o wielu obliczach) w Teatrze Lalek w Lublanie w 2015 roku zaprezentowano występy różnych zespołów karnawałowych. W 2012 roku ogłoszono włączenie „Tradycyjnych metod wyrobu kielbasy krajińskiej” na listę dziedzictwa niematerialnego o szczególnym znaczeniu w wymiarze ogólnokrajowym; wydarzeniu temu towarzyszyła skromna wystawa poświęcona losom pewnego rzeźnika z Lublany, który wytwarzał kielbasę krajińską (*kranjska klobasa*) w okresie międzywojennym (Dular 2013). Co więcej, podczas wystawy zatytułowanej *Velikonočna dediščina Slovenije* (Wielkanocne dziedzictwo Słowenii, 2013) zaprezentowano zwyczaje związane ze Świętami Wielkiej Nocy („Misterium Škofja Loka”, „Wykonywanie palemek wielkanocnych w mieście Ljubno”, „Zabawy wielkanocne z pisankami” oraz „Malowanie tradycyjnych pisanek w regionie Biała Kraina”). W 2014 roku otwarto wystawę zatytułowaną *Tradicionalno izdelovanje papirnatih rož* (Wyrób

tradycyjnych kwiatów z papieru), podczas której wytwórcy papierowych kwiatów mogli prezentować swoje produkty. W 2016 roku otwarta została wystawa zatytułowana *Ribniško suhorobarstvo* (Tradycyjne wyroby drewniane z Ribnicy), przedstawiająca różnego rodzaju wyroby rękodzielnicze wykonane z drewna. Wszystkie elementy dziedzictwa kulturowego, które zostały wpisane do Rejestru do 2014 roku, zostały zaprezentowane podczas wystawy zatytułowanej *Nesnovna kulturna dediščina Slovenije skozi fotografijo* (Niematerialne dziedzictwo kulturowe Słowenii w fotografii).

Depozytariusze niematerialnego dziedzictwa kulturowego mają okazję do zaprezentowania się szerszej publiczności także podczas różnego rodzaju imprez publicznych. Przykładowo, od 2013 roku organizujemy turniej gry w *pandolo*, który odbywa się na Placu Muzealnym; uczestniczą w nim osoby dobrze znające tę tradycyjną dyscyplinę sportu (Zidarič 2014). Z kolei podczas obchodów dziesiątej rocznicy uchwalenia Konwencji zorganizowaliśmy na terenie Muzeum degustację tradycyjnych potraw, podczas której nasi goście mogli poznać depozytariuszy elementu dziedzictwa kulturowego, jakim jest sztuka kulinarna (Jerin 2013). Podczas Europejskich Dni Dziedzictwa w 2015 roku Muzeum zorganizowało, we współpracy z Konsorcjum Słoweńskich Ośrodków Rzemiosła (Konzorcij rokodelskih centrov Slovenije), pierwszy Slovenski Rokodelski Festival (Festiwal słoweńskiego rzemiosła), w którym udział wzięło ponad 40 rzemieślników oraz 9 ośrodków rzemiosła z całej Słowenii.

W 2012 roku wydaliśmy *Priročnik o nesnovni kulturni dediščini* (Podręcznik niematerialnego dziedzictwa kulturowego), mający na celu zapoznanie opinii publicznej z podstawowymi zasadami dotyczącymi niematerialnego dziedzictwa kulturowego wynikającymi z przepisów Konwencji UNESCO. Podręcznik zawierał ponadto informacje na temat inwentaryzacji, dokumentacji i ochrony dziedzictwa oraz przygotowywania wniosków o wpis na listy UNESCO, a także na temat procedur dokonywania wpisów do Rejestru krajowego (Jerin, Pukl i Židov 2012). W następnym roku wydano kalendarz opatrzoney zdjęciami różnych elementów dziedzictwa oraz ich depozytariuszy, wpisanych do Rejestru w 2013 roku; wszyscy uwzględnieni w nim przedstawiciele dziedzictwa otrzymali jego egzemplarz. W 2015 roku ukazała się dwujęzyczna publikacja pt. *Register of the Intangible Cultural Heritage of Slovenia (2008–2015)* (Rejestr niematerialnego dziedzictwa kulturowego Słowenii [2008–2015]), której celem było przedstawienie zagranicznym specjalistom w dziedzinie niematerialnego dziedzictwa kulturowego elementów dziedzictwa kulturowego wpisanych do Rejestru krajowego, budowanie świadomości znaczenia niematerialnego dziedzictwa kulturowego Słowenii oraz zachęcenie jego depozytariuszy do składania wniosków o wpis do Rejestru. Omawiana publikacja prezentowała 42 przejawy dziedzictwa kulturowego wpisane do Rejestru od 2008 roku do sierpnia 2015 roku, opatrzone krótkimi opisami oraz zestawem zdjęć (Jerin i Židov 2015).

Pochód Kurentów odwiedzający domostwa w miejscowości Markovci, 2015. Fot. Nena Židov.

Wyrób sera trniči na ptaskowyżu Velika Planina, 2013. Fot. Nena Židov.

Przedstawiciele Koordynatora uczestniczą w konferencjach specjalistycznych związanych z zagadnieniem niematerialnego dziedzictwa kulturowego zarówno w kraju, jak i za granicą, a także samodzielnie organizują różne wydarzenia tego rodzaju. W 2012 roku Muzeum zorganizowało dwie dyskusje panelowe: jedną dotyczącą ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego na poziomie krajowym i lokalnym oraz drugą poświęconą międzynarodowym badaniom wizualnym dotyczącym zwyczajów karnawałowych (Pukl, Valentinčič Furlan i Židov 2012, 259–60). W 2013 roku zorganizowaliśmy międzynarodową konferencję poświęconą promowaniu niematerialnego dziedzictwa kulturowego; dodatkowo opublikowaliśmy także dwujęzyczny tom pokonferencyjny (Jerin, Zidarič i Židov 2014). W 2014 roku zorganizowana została międzynarodowa konferencja poświęcona dokumentacji i prezentacji niematerialnego dziedzictwa kulturowego w formie filmowej; wystąpienia uczestników tej konferencji zostały następnie opublikowane w formie kolejnego dwujęzycznego wydawnictwa (Valentinčič Furlan 2015).

Do końca października 2016 roku do istniejącego od 2008 roku Rejestru wpisano 56 różnych przejawów dziedzictwa kulturowego (Ministrstvo za kulturo 2016). Elementy dziedzictwa kulturowego podzielono na następujące grupy: wyrażenia i język (1), sztuki sceniczne (6), praktyki społeczne, rytuały i uroczystości (22), wiedza i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata (3) oraz tradycyjne rzemiosło (24). Osiem elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego uznano za mające szczególne znaczenie w wymiarze ogólnokrajowym („Misterium Škofja Loka”, „Zapusty w miejscowości Cerkno”, „Zapusty w miejscowościach Drežnica i Drežniške Ravne”, „Wykonywanie palemek wielkanocnych w miejscowości Ljubno”, „Tradycyjne metody wyrobu kietłbasy krajińskiej”, „Pochody karnawałowe (Kurentowanie)”, „Wyrób słoweńskich koronek klockowych” oraz „Wyrób koronek klockowych w miejscowości Idrija”). W 2016 roku „Misterium Škofja Loka” zostało ponadto wpisane jako pierwszy słoweński element na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa ludzkości UNESCO.

Rozważania końcowe

Słoweńskie Muzeum Etnograficzne zajmuje się zagadnieniem niematerialnego dziedzictwa kulturowego na dwa sposoby: kontynuując zainicjowane wcześniej działania w omawianym obszarze oraz podejmując temat niematerialnego dziedzictwa kulturowego zgodnie z duchem Konwencji UNESCO oraz zgodnie ze swoją rolą jako Koordynatora ds. Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa

Kulturowego (Židov i Jerin 2015). Stoimy na stanowisku, że muzea etnograficzne to instytucje doskonale nadające się do realizacji zadań w zakresie ochrony i upowszechniania niematerialnego dziedzictwa kulturowego, ponieważ w większym lub mniejszym stopniu mieści się to w zakresie działań tradycyjnie realizowanych przez muzea tego typu. Aktywność w obszarze niematerialnego dziedzictwa kulturowego daje nam ponadto wiele okazji do prowadzenia badań, pozwalając także na świeże spojrzenie na niektóre podstawowe koncepcje, takie jak dziedzictwo czy tradycja, wliczając w to także pojęcia, które zostały niejako odtworzone bądź też opracowane od nowa (Židov 2014, 158). Przepisy Konwencji wymagają od nas także szukania drogi pośredniej pomiędzy kwestiami politycznymi a działalnością specjalistyczną (Knific 2010, 129–31).

Niektórzy słoweńscy eksperci są zdania, że istnieją kwestie dotyczące niematerialnego dziedzictwa kulturowego, które nadal wymagają odpowiedniego opracowania zgodnie z duchem Konwencji, a także w kontekście obowiązującego na terenie Słowenii ustawodawstwa i Rejestru krajowego (Židov 2014; Kunej 2015). Uważamy, że jest rzeczą niezmiernie ważną, aby dyskutować o możliwych konsekwencjach podejmowanych przez nas decyzji dotyczących przejawów dziedzictwa kulturowego i ich depozytariuszy, zasadności wpisu poszczególnych elementów dziedzictwa do Rejestru, uznania poszczególnych przejawów niematerialnego dziedzictwa kulturowego za posiadające szczególne znaczenie oraz przygotowywania nominacji odnośnie do wpisów na Listę reprezentatywną UNESCO.

Proces wdrażania Konwencji UNESCO stanowi niewątpliwie ogromne wyzwanie i zarazem wielką odpowiedzialność względem depozytariuszy niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Być może nie wszyscy zaangażowani w niego eksperci mają wystarczającą świadomość odpowiedzialności, jaka na nich ciąży. Dodatkowo, Słowenia stale boryka się z problemem braku odpowiednio wykwalifikowanego personelu. Ponieważ zagadnieniami niematerialnego dziedzictwa kulturowego w duchu Konwencji z 2003 roku zajmuje się w Muzeum tylko jeden pełnoetatowy pracownik, zadania, jakie należy wykonać, nie mogłyby zostać zrealizowane bez współpracy ze strony kuratorów placówki. Co więcej, także i w Ministerstwie Kultury kwestiami niematerialnego dziedzictwa kulturowego zajmuje się niewielka liczba osób. Stoimy zatem na stanowisku, że w celu zrealizowania zadania, jakim jest dokonanie odpowiednich wpisów na listy UNESCO, konieczne jest pilne powiększenie tego zespołu.

Działania prowadzone dotychczas przez Koordynatora niewątpliwie poskutkowały wzrostem świadomości na temat znaczenia zarówno samego niematerialnego dziedzictwa kulturowego Słowenii, jak i jego elementów oraz depozytariuszy wpisanych do Rejestru. Przedstawiciele dzie-

dziedzictwa kulturowego coraz częściej zainteresowani są tym, aby poszczególne elementy tego dziedzictwa zostały uwzględnione w Rejestrze albo uznane za mające szczególne znaczenie w wymiarze ogólnokrajowym; coraz chętniej angażują się także w podejmowanie starań o wpis na Listę reprezentatywną UNESCO. Co więcej, niematerialne dziedzictwo kulturowe stanowi już dzisiaj element programu edukacyjnego i jest przedmiotem szeregu realizowanych aktualnie projektów. Wiele lokalnych społeczności ma świadomość znaczenia, jakie dziedzictwo niematerialne posiada dla ich lokalnej tożsamości i rozpoznawalności.

Bibliografia

- Čeplak Mencin, Ralf. 2004. „Neotipljiva kulturna dediščina: Unesco in etnografski muzeji [Niematerialne dziedzictwo kulturowe: UNESCO i muzea etnograficzne]”. *Etnolog* 14: 245–56.
- Dular, Andrej. 2013. „Mesarstvo skozi osebne in obrtne dokumente ljubljanskega mesarja: Josip Rozman – izdelovalec kranjskih klobas med svetovnimi vojnama [Zawód rzeźnika w świetle osobistych i fachowych dokumentów rzeźnika z Lublany: Josip Rozman – wytwórca kiełbasy krajińskiej w okresie międzywojennym]”. *Etnolog* 23: 407–12.
- Jerin, Anja. 2013. „Obeležitev 10. obletnice Unescove Konvencije o varovanju nesnovne kulturne dediščine v Sloveniji [Obchody 10. rocznicy uchwalenia Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego w Słowenii]”. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 53 (1–2): 121–22.
- Jerin, Anja, Adela Pukl i Nena Židov, red. 2012. *Priročnik o nesnovni kulturni dediščini* [Podręcznik niematerialnego dziedzictwa kulturowego]. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.
- Jerin, Anja, Tjaša Zidarič i Nena Židov, red. 2014. *Promocija nesnovne kulturne dediščine: ob deseti obletnici Unescove Konvencije / Promotion of the Intangible Cultural Heritage: The 10th Anniversary of the UNESCO Convention* [Promowanie niematerialnego dziedzictwa kulturowego: 10. rocznica Konwencji UNESCO]. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.
- Jerin, Anja i Nena Židov, red. 2015. *Register žive kulturne dediščine Slovenije (2008–2015) / Register of the Intangible Cultural Heritage of Slovenia (2008–2015)* [Rejestr niematerialnego dziedzictwa kulturowego Słowenii (2008–2015)]. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.
- Knific, Bojan. 2010. „Folkloriziranje plesnega izročila: prostorske, časovne in družbene razsežnosti ljudskih in folklornih plesov [Folkloryzacja dziedzictwa tanecznego: przestrzenne, czasowe i społeczne wymiary folkloru i tańców ludowych]”. *Etnolog* 20: 115–34.

- Kovačec Naglič, Ksenija. 2012. „Sistem varstva žive kulturne dediščine v Sloveniji [System ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego w Słowenii]”. W *Priročnik o nesnovni kulturni dediščini* [Podręcznik niematerialnego dziedzictwa kulturowego], pod redakcją Anji Jerin, Adeli Pukl i Neny Židov, 15–19. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.
- Koželj, Zvezda. 2005. „Nesnovna kulturna dediščina in njeno varstvo [Niematerialne dziedzictwo kulturowe i jego ochrona]”. W *Nesnovna kulturna dediščina* [Niematerialne dziedzictwo kulturowe], pod redakcją Damjany Prešeren i Natašy Gorenc, 8–12. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije.
- Križnar, Naško, red. 2008. *Register nesnovne dediščine kot del enotnega registra kulturne dediščine: zaključno poročilo* [Rejestr niematerialnego dziedzictwa kulturowego jako część Jednolitego rejestru dziedzictwa kulturowego: raport końcowy]. http://www.mk.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/raziskave-analize/dediscina/CRP_register_nesnovne_dediscine_2008-10-15.pdf.
- Kunej, Rebeka. 2015. „Tanec a klobása – hmotná forma nehmotného kulturného dedičtví, nebo naopak (Slovenské zkušenosti) [Taniec i kielbaski: materialna forma niematerialnego dziedzictwa kulturowego lub vice versa (doświadczenia słoweńskie)]”. *Národopisná revue* 25 (3): 283–90.
- Ministrstvo za kulturo. 2016. „Seznam registriranih enot nesnovne kulturne dediščine [Lista elementów wpisanych do Rejestru niematerialnego dziedzictwa kulturowego]”. Data dostępu: 23 października. http://www.mk.gov.si/si/storitve/razvidi_evidence_in_registri/register_nesnovne_kulturne_dediscine/seznam/.
- Prešeren, Damjana i Nataša Gorenc, red. 2005. *Nesnovna kulturna dediščina* [Niematerialne dziedzictwo kulturowe]. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije.
- Pukl, Adela, Nadja Valentinčič Furlan i Nena Židov. 2012. „Carnival king of Europe II: partnersko sodelovanje SEM v mednarodnem projektu [Karnawał król Europy II: udział SEM w międzynarodowym projekcie]”. *Etnolog* 22: 255–60.
- Rogelj Škafar, Bojana, Nina Zdravič Polič, Nena Židov, Adela Pukl i Anja Jerin. 2014. „Slovenia / Slovenija [Słowenia]”. W *Slavic Carnivals: Feasts Connect the People* [Słowiańskie karnawały: święta łączą ludzi], pod redakcją Andrei Rihter, 108–15. Ljubljana: Forum of Slavic Cultures.
- Slavec Gradišnik, Ingrid. 2004. „Mednarodni dan muzejev v Slovenskem etnografskem muzeju [Międzynarodowy Dzień Muzeum w Słoweńskim Muzeum Etnograficznym]”. *Etnolog* 14: 260–66.
- Smerdel, Inja. 2003. „Smo stari ali mladi? [Czy jesteśmy starzy, czy młodzi?]”. *Etnolog* 13: 23–26.
- Smrke, Franc i Ingrid Slavec Gradišnik, tłum. 2004. „Besednjak neopredmetene kulturne dediščine [Słownik niematerialnego dziedzictwa kulturowego]”. *Etnolog* 14: 267–71.
- Valentinčič Furlan, Nadja, red. 2015. *Dokumentiranje in predstavljanje nesnovne kulturne dediščine s filmom / Documenting and Presenting Intangible Cultural Heritage on Film* [Dokumentowanie i prezentowanie niematerialnego dziedzictwa kulturowego na filmie]. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.

- Zdravič Polič, Nina. 2004. „Slovenski etnografski muzej in Unescova konvencija o varstvu neopredmetene kulturne dediščine [Słoweńskie Muzeum Etnograficzne i Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego]”. *Etnolog* 14: 257–59.
- Zidarič, Tjaša. 2014. „Pandolo: prijateljski turnir v tradicionalni istrski igri pred Slovenskim etnografskim muzejem [Pandolo: towarzyski turniej tradycyjnej istrijskiej gry przed Słoweńskim Muzeum Etnograficznym]”. *Etnolog* 24: 275–78.
- Židov, Nena. 2014. „Nesnovna kulturna dediščina Slovenije: dileme v zvezi z njenim varovanjem v luči Unescove konvencije [Niematerialne dziedzictwo kulturowe Słowenii: dylematy dotyczące jego ochrony w duchu Konwencji UNESCO]”. W *Interpretacije dediščine* [Interpretacja dziedzictwa], pod redakcją Tatjany Dolžan Eržen, Ingrid Slavec Gradišnik i Nadjii Valentinčič Furlan, 150–61. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo.
- Židov, Nena i Anja Jerin. 2015. „Promotion of the intangible cultural heritage at the Slovene Ethnographic Museum [Promocja niematerialnego dziedzictwa kulturowego w Słoweńskim Muzeum Etnograficznym]”. W *Sharing Cultures 2015: Proceedings of the 4th International Conference on Intangible Heritage, Lagos, Portugal, 21–23 September* [Sharing Cultures 2015: Materiały z IV Międzynarodowej Konferencji na temat Dziedzictwa Kulturowego, Lagos, Portugalia, 21–23 września], pod redakcją Sérgio Lira, Rogério Amoêda i Cristiny Pinheiro, 329–35. Barcelona: Green Lines Institute for Sustainable Development.

Sieci ekspertów ds. niematerialnego dziedzictwa kulturowego na Węgrzech

Eszter Csonka-Takács*

* Etnograf, dyrektor, Dyrekcja ds. Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego, Skansen Węgierski (Szellemi Kulturális Örökség Igazgatóság, Szabadtéri Néprajzi Múzeum), Szentendre, Węgry, dr, e-mail: csotka-takacs.eszter@sznm.hu.

Do bazy ekspertów może zostać wpisany każdy, ponieważ uważa się, że każda osoba, która chce pomóc – czy to wspierając społeczność, czy też popularyzując zasady Konwencji z 2003 roku – może istotnie przyczynić się do jej wdrożenia.

Aby zidentyfikować i udokumentować elementy niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz opracować system ich ochrony i zachowania zgodnie z lokalną specyfiką, a także by ułatwić ich upowszechnianie, przekazywanie oraz dostęp do nich, niezbędna jest współpraca i wysiłek ekspertów.

Dyrekcja ds. Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego w Skansenie Węgierskim¹ utworzyła na poziomie krajowym różne sieci, w tym Sieć Ekspertów, której zadania na szczeblu lokalnym są realizowane przez koordynatorów powiatowych.

Jako zintegrowana instytucja zajmująca się ochroną dziedzictwa Skansen Węgierski jest w stanie gromadzić, dokumentować, archiwizować oraz stwarzać funkcjonalną interpretację dziedzictwa materialnego i niematerialnego, a także stawiać pytania². Skansen posiada zróżnicowany zespół pracowników administracyjnych i fachowców (więcej informacji: Káldy i Nagyné Batári 2014). Jest ponadto dobrze funkcjonującym ośrodkiem wiedzy, który pełni różnorodne funkcje, począwszy od doradztwa w zakresie architektury ludowej, a skończywszy na szkoleniu nauczycieli i dyrektorów muzeów. W takich warunkach powstała społeczność oraz sieć specjalistów zajmujących się niematerialnym dziedzictwem kulturowym.

Do ich głównych celów należą: podnoszenie świadomości znaczenia ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, popularyzacja zasad Konwencji z 2003 roku, wspieranie wymiany infor-

¹ Informacje na temat Dyrekcji, zob. Csonka-Takács 2010, 48.

² Więcej informacji na temat Skansenu można znaleźć na stronie: skansen.hu/en.

Doktor Eszter Csonka-Takács w trakcie panelu z Iwoną Opetczeską Tatarczewską i dr Welią Stojkowsą Serafimowską (po jej prawej) oraz Vandą Illés i prof. Jackiem Purchlą, przewodniczącym panelu, październik 2016.
Fot. Paweł Kobek, © Narodowy Instytut Dziedzictwa.

macji na temat różnych działań i strategii związanych z ochroną dziedzictwa oraz promowanie różnorodności kulturowej wśród jak najszerszych kręgów społeczeństwa³.

Struktura organizacyjna

Zaangażowanie i aktywny udział kompetentnych ekspertów z wielu dziedzin ma fundamentalne znaczenie dla wdrożenia i realizacji różnorodnych zadań związanych z ochroną i zachowaniem elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Każdy ekspert wnosi swoją specjalistyczną wiedzę z danej dziedziny oraz uczestniczy w realizacji określonych zadań w swojej lokalizacji. Istnienie i funkcjonowanie dobrze zorganizowanej sieci ekspertów może znacznie ułatwić koordynowanie lokalnymi ekspertami z różnych dziedzin oraz wypełnienie zobowiązań państwa związanych z ochroną niematerialnego dziedzictwa kulturowego na terytorium kraju zgodnie z postanowieniami Konwencji UNESCO z 2003 roku. „Wdrożenie przebiegałoby sprawniej dzięki sieci badaczy, kulturoznawców i przedstawicieli organizacji pozarządowych” (Csonka-Takács 2010, 50).

Sieć ekspertów działająca na zasadzie dobrowolności

Sieć Ekspertów na Węgrzech zrzesza osoby fizyczne, grupy i organizacje, które podejmują działania związane z niematerialnym dziedzictwem kulturowym na poziomie lokalnym. Jest to szeroka sieć, która została ustanowiona i funkcjonuje w oparciu o istniejące sieci organizacji pozarządowych oraz sieci instytucji naukowych, placówek oświatowych i instytucji kulturalnych oraz ich aktywnych członków działających na szczeblu lokalnym. Sieć Ekspertów składa się z członków pozarządowych organizacji kulturalnych, osób pracujących w ośrodkach kultury, centrach badawczych i placówkach oświatowych, osób zarządzających muzeami i zbiorami publicznymi, a także specjalistów w różnych dziedzinach związanych z niematerialnym dziedzictwem kulturowym. Dysponuje ona również wszechstronną wiedzą o danej społeczności lub regionie, jego atrybutach i życiu kulturalnym.

³ Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego z 2003 r. (polskie tłumaczenie: http://niematerialne.nid.pl/Konwencja_UNESCO/Tekst_Konwencji_o_ochronie_dziedzictwa_niematerialnego).

Sieć zrzesza:

1. ekspertów naukowych (badaczy, muzeologów, pedagogów, studentów wyższych uczelni): wydziały uniwersyteckie oraz instytucje, muzea i ośrodki badawcze;
2. członków odpowiednich organizacji pozarządowych z całego kraju: stowarzyszenia folklorystyczne, grupy rekonstrukcyjne, grupy zajmujące się tematyką patriotyczną oraz stowarzyszenia, które mają na celu zachowanie śladów osadnictwa;
3. ekspertów ds. kultury (menedżerów kultury, kuratorów wystaw i publicznych kolekcji, kierowników archiwów i pedagogów): ośrodki kultury, archiwa, szkoły artystyczne.

Eksperci są bezpośrednio zaangażowani w prace związane z ochroną dziedzictwa w poszczególnych społecznościach lub regionach, uczestnicząc w identyfikowaniu, mapowaniu oraz inwentaryzacji obiektów lokalnego dziedzictwa, promując opracowywanie i wdrażanie strategii ochrony takich obiektów, zachęcając społeczności do zgłaszania obiektów do Krajowej listy niematerialnego dziedzictwa kulturowego (Szellemi Kulturális Örökség Nemzeti Jegyzéke), udzielając wytycznych i wskazówek w procesie zgłoszeniowym, dostarczając informacje, podnosząc świadomość na poziomie lokalnym oraz zachęcając i pomagając w opracowywaniu lokalnych programów edukacyjnych, które promują poszczególne obiekty.

Do bazy ekspertów może zostać wpisany każdy, ponieważ uważa się, że każda osoba, która chce pomóc – czy to wspierając społeczności, czy też popularyzując zasady Konwencji z 2003 roku – może istotnie przyczynić się do jej wdrożenia. Każdy ekspert musi wypełnić formularz, podając dziedzinę, w której się specjalizuje, oraz dane kontaktowe do zamieszczenia w publicznie dostępnej bazie danych, która znajduje się na stronie internetowej Skansenu poświęconej niematerialnemu dziedzictwu kulturowemu⁴. Społeczności, które są zainteresowane zgłoszeniem elementu, oraz grupy organizujące imprezy mogą za darmo szukać w niej odpowiednich ekspertów.

Koordynatorzy na szczeblu powiatów

Dyrekcja korzysta z pomocy powiatowych sprawozdawców. Skansen stworzył taką sieć fachowców w oparciu o instytucje powiatowego systemu muzealnego, by koordynować i ułatwić promocję dziedzictwa i podnoszenie świadomości na jego temat oraz zapewnić profesjonalne doradztwo dla spo-

⁴ Patrz: szellemikulturalisorokseg.hu/index0.php?name=szakmai_halozat_tagok.

teczności. Z każdego powiatu wybrano eksperta, najczęściej etnografa⁵, tworząc grupę fachowców, która pomaga w przekazywaniu informacji, kontaktowaniu się ze społecznościami i przygotowaniu zgłoszenia. Fachowcy udzielają profesjonalnych porad zainteresowanym społecznościom i organizują spotkania informacyjne z udziałem Dyrekcji, umożliwiając nawiązanie kontaktu pomiędzy zainteresowanymi stronami. Zadaniem powiatowych koordynatorów jest inicjowanie i koordynowanie dokumentowania elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego w swoich powiatach i regionach, organizowanie lokalnych forów i spotkań, przekazywanie informacji społecznościom, zapewnianie profesjonalnego doradztwa społecznościom, które tego potrzebują, nawiązywanie współpracy pomiędzy społecznościami a siecią ekspertów oraz utrzymywanie stałych kontaktów z Dyrekcją ds. NDZK.

Dyrekcja zapewnia regularne szkolenia oraz sesje informacyjne dla koordynatorów powiatowych i organizuje 2–3 spotkania rocznie w celu wymiany pomysłów i doświadczeń oraz zapewnienia koordynacji określonych zadań.

O ciężkiej pracy powiatowych sprawozdawców najlepiej świadczą elementy dziedzictwa, które zostały wpisane na Listę krajową w ostatnich latach⁶.

Bibliografia

- Csonka-Takács, Eszter. 2010. „The Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage in Service of our Living and Surviving Tradition – Tasks and Opportunities in Hungary [Konwencja w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego w służbie naszej żyjącej i zachowanej tradycji – zadania i możliwości na Węgrzech]”. W *Sustainable Heritage. Symposium on European Intangible Cultural Heritage, Budapest, April 23–24, 2010* [Zrównoważone dziedzictwo. Sympozjum dotyczące niematerialnego dziedzictwa kulturowego, Budapeszt, 23–24 kwietnia 2010 roku], pod redakcją Mihály Hoppál, 45–50. Budapest: European Folklore Institute.
- Káldy, Mária i Zsuzsanna Nagyné Batári. 2014. „The Hungarian Open Air Museum and its Communities [Skansen Węgierski oraz jego społeczności]”. W *Exhibit Your Culture. Community Learning in Museums and Cultural Organizations* [Pokaż swoją kulturę. Edukacja środowiskowa w muzeach i organizacjach kulturalnych], pod redakcją Aniko Korenchy-Misz i Nikki Lindsey, 85–94. Budapest: CETAID Partnership.

⁵ Lista koordynatorów jest dostępna na stronie internetowej: szellemikulturalisorokseg.hu/index0.php?name=f41_megyei_referensek.

⁶ Elementy wpisane na Krajową listę można znaleźć na stronie internetowej: szellemikulturalisorokseg.hu/index0_en.php?name=en_f22_elements.

Niematerialne dziedzictwo w systemie ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce

Katarzyna Zalasńska*

* Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego, dr hab., e-mail: kasiazasińska@op.pl.

...zintegrowane podejście do ochrony jest jednak nie tylko możliwe, ale wręcz pożądane. Niekiedy bowiem jedynie chroniąc materialne dziedzictwo (np. określone założenie przestrzenne), ochronić możemy dziedzictwo niematerialne (np. określone praktyki związane z danym miejscem). Stąd zachowanie tego krajobrazu, łącznie z uwzględnieniem środowiska naturalnego, stanowi niezbędną warunek ich ochrony.

Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, sporządzona w Paryżu dnia 17 października 2003 roku¹, weszła w życie 16 sierpnia 2011 roku. W wyniku złożenia dokumentów ratyfikacyjnych Polska stała się 135. państwem, które do niej przystąpiło. Warto jednak podkreślić, że już wcześniej niematerialne dziedzictwo było wpisane w system ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce. Jednak ani przed 2011 rokiem, ani po ratyfikacji Konwencji nie została uchwalona ustawa dedykowana wyłącznie ochronie niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Przedmiotem niniejszego artykułu jest zasygnalizowanie miejsca niematerialnego dziedzictwa w obecnym systemie ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce.

Na wstępie należy zauważyć, że ramy prawnej ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce, tak materialnego, jak i niematerialnego, postrzegane powinny być przede wszystkim na tle Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 roku². Odnosi się ona wprost do problematyki ochrony dziedzictwa narodowego (art. 5 Konstytucji RP), dziedzictwa kulturalnego (art. 6 ust. 2 Konstytucji RP) oraz dóbr kultury (art. 6 ust. 1 i art. 73 Konstytucji RP). Prawna ochrona dziedzictwa kulturowego znajduje swoje oparcie w preambule oraz przepisach art. 5, 6 i 73 Konstytucji RP. W uroczystym wstępie do Konstytucji RP czytamy:

wdzięczni naszym przodkom za ich pracę, za walkę o niepodległość okupioną ogromnymi ofiarami, za kulturę zakorzenioną w chrześcijańskim dziedzictwie Narodu i ogólnoludzkich wartościach, nawiązując do naj-

¹ Dz.U. 2011 nr 172 poz. 1018.

² Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483.

Profesorowie Katarzyna Zalańska, Magdalena Gawin i Jacek Purchła podczas Forum, październik 2016.
Fot. Paweł Kobek, © Narodowy Instytut Dziedzictwa.

lepszych tradycji Pierwszej i Drugiej Rzeczypospolitej, zobowiązani, **by przekazać przyszłym pokoleniom** [wyróżnienie moje – K.Z.] wszystko, co cenne z ponad tysiącletniego dorobku [...].

Preambuła odnosi się w ten sposób do wartości, jaką jest dziedzictwo kultury, wskazując jednocześnie podstawowy cel jego ochrony, a więc zachowanie w jak najlepszym stanie oraz przekazanie przyszłym pokoleniom. Doprecyzowanie wartości chronionej, wskazanej w preambule, następuje we wspomnianym art. 5 Konstytucji RP: „Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju” oraz w art. 6 ust. 1: „Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju” i ust. 2: „Rzeczpospolita Polska udziela pomocy Polakom zamieszkałym za granicą w zachowaniu ich związków z narodowym dziedzictwem kulturalnym”.

Art. 5 Konstytucji RP stanowiący, że Rzeczpospolita Polska strzeże dziedzictwa narodowego, określa jeden z podstawowych celów państwa. Doprecyzowanie roli, jaką pełni dziedzictwo, znajduje się w art. 6 Konstytucji RP, który mówi o obowiązku upowszechniania go wśród społeczeństwa, przy zapewnieniu doń równego dostępu. Państwo zobowiązane jest również zapewnić ten dostęp Polakom zamieszkałym za granicą, w celu zachowania ich związków z narodowym dziedzictwem kulturalnym. Art. 6 Konstytucji RP odnosi się do szerszej kategorii niż art. 5, jako że w przepisie tym chodzi o upowszechnianie i zapewnienie dostępu do kultury i jej dziedzictwa, a nie tylko „strzeżenie”, tj. troskę o zachowanie w nieuszczerplonym zakresie.

Art. 5 i 6 Konstytucji RP należy zaliczyć do przepisów ogólnych, mających charakter normy aksjologicznej, wyznaczającej podstawowe i niezbywalne zadania państwa. W związku z powyższym należy uznać, że w świetle przepisów ustawy zasadniczej konstytucyjnym obowiązkiem państwa jest tworzenie warunków dla właściwej realizacji zadań z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego, w tym jego wytworów materialnych, jak i niematerialnych. Jednocześnie na tle art. 5 oraz art. 6 Konstytucji RP nie ma podstaw, aby ograniczać działanie niniejszych przepisów jedynie do dziedzictwa materialnego. Wynika z tego raczej dyrektywa łącznego postrzegania wszystkich elementów dziedzictwa, co wykluczać powinno fragmentację jego ochrony w prawie krajowym, choć jest to zjawisko obecne w prawie międzynarodowym (Schreiber 2016, 391–94). Oznacza to, że ochrona niematerialnego dziedzictwa posiada umocowanie konstytucyjne.

Na poziomie ustawowym nie funkcjonują w Polsce przepisy bezpośrednio dedykowane ochronie niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Niemniej jednak problematyka ta wpisana jest

w ochronę zabytków oraz działalność instytucji kultury, w tym w szczególności muzeów. Przede wszystkim ochrona niematerialnego dziedzictwa jest elementem misji muzealnej, która zdefiniowana została w art. 1 *Ustawy z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach*³:

Muzeum jest jednostką organizacyjną nienastawioną na osiągnięcie zysku, której celem jest gromadzenie i trwała ochrona dóbr naturalnego i kulturalnego dziedzictwa ludzkości o charakterze materialnym i niematerialnym, informowanie o wartościach i treściach gromadzonych zbiorów, upowszechnianie podstawowych wartości historii, nauki i kultury polskiej oraz światowej, kształtowanie wrażliwości poznawczej i estetycznej oraz umożliwianie korzystania ze zgromadzonych zbiorów.

Oczywiście działalność muzeów, o czym mówi wyraźnie art. 2 ustawy o muzeach, sprowadza się głównie do gromadzenia zbiorów oraz katalogowania, naukowego opracowania, przechowywania, zabezpieczania i konserwacji, ale warto zwrócić w tym miejscu uwagę na pozostałe zadania, przy pomocy których muzea realizują swoją misję:

- urządzanie wystaw stałych i czasowych;
- organizowanie badań i ekspedycji naukowych, w tym archeologicznych;
- prowadzenie działalności edukacyjnej;
- popieranie i prowadzenie działalności artystycznej i upowszechniającej kulturę;
- udostępnianie zbiorów do celów edukacyjnych i naukowych.

Na szczególną uwagę zasługuje zadanie, jakim jest upowszechnianie kultury, pozwalające muzeum wyjść poza swoje klasyczne ramy i stać się instytucją pamięci, która w aktywny sposób wchodzi w procesy społeczne, wzmacniając ochronę dziedzictwa, w tym szczególnie jego niematerialnych przejawów. Muzea stały się więc nie tylko strażnikami zbiorów, w których zapisana jest tożsamość minionych pokoleń, ale zaczęły również odgrywać istotną rolę w zakresie edukacji, a także popierania i prowadzenia działalności artystycznej i upowszechniającej kulturę. Zaczęły one bowiem wypełniać lukę w obszarach, w których działalność innych instytucji (np. szkół, domów kultury) uległa osłabieniu bądź miejscami zanikła. Można również postawić tezę, że muzea, mimo swoich niewątpliwych problemów finansowych, zbudowały niezwykle silną pozycję w ramach systemu ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce, przejmując zadania daleko wykraczające poza klasyczną rolę muzeum.

Innym elementem systemu ochrony dziedzictwa kulturowego, którego funkcjonowanie ma wpływ na ochronę niematerialnego dziedzictwa w Polsce, jest regulacja z zakresu ochrony

³ Dz.U. 1997 nr 5 poz. 24 z późn. zm.

zabytków. Przypomnieć należy, że zgodnie z art. 2 Konwencji pojęcie „niematerialnego dziedzictwa kulturowego” obejmuje „praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedzę, umiejętności – jak również związane z nimi instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturową”, a więc obiekty materialne, nierzadko odpowiadające definicji legalnej zabytku, która ujęta została w słowniczku w art. 3 *Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*⁴:

nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Przy czym art. 6 niniejszej ustawy doprecyzował, że zabytkami ruchomymi są, w szczególności, instrumenty muzyczne, wytwory sztuki ludowej i rękodzieła oraz inne obiekty etnograficzne, których zachowanie jest istotnym warunkiem przekazania niematerialnego dziedzictwa przyszłym pokoleniom.

Nie ulega również wątpliwości, że na ochronę niematerialnego dziedzictwa wpływ ma także inny element systemu ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce. Warto bowiem pamiętać, że wiele zjawisk niematerialnego dziedzictwa wpisanych jest w określony krajobraz kulturowy. W tych przypadkach zintegrowane podejście do ochrony jest jednak nie tylko możliwe, ale wręcz pożądane. Niekiedy bowiem jedynie chroniąc materialne dziedzictwo (np. określone założenie przestrzenne), ochronić możemy dziedzictwo niematerialne (np. określone praktyki związane z danym miejscem). Stąd zachowanie tego krajobrazu, łącznie z uwzględnieniem środowiska naturalnego, stanowi niezbędny warunek ich ochrony. W tym miejscu warto więc przypomnieć, że ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wprowadza formę ochrony prawnej krajobrazu kulturowego, rozumianego jako „postrzegana przez ludzi przestrzeń, zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka” (art. 3 pkt 14 ustawy). Rada gminy może zatem utworzyć park kulturowy w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej (art. 16 ust. 1 ustawy).

Wskazane w ustawie ograniczenia, dotyczące terenu parku kulturowego, pozwalają na harmonijne kształtowanie krajobrazu, z poszanowaniem dziedzictwa materialnego, ale również niematerialnego na danym terenie. Niezależnie od tego ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

⁴ Dz.U. 2003 nr 162 poz. 1568 z późn. zm.

kami przewiduje ochronę historycznych założeń przestrzennych poprzez wpis do rejestru zabytków. Przykładem zabytku chronionego jako założenie przestrzenne, obejmujące liczne obiekty architektury, jest Kalwaria Zebrzydowska, wpisana w 1999 roku na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. Warto przypomnieć, że w uzasadnieniu wpisu czytamy:

Kalwaria Zebrzydowska stanowi wyjątkowy pomnik kultury, w którym krajobraz kulturowy posłużył jako rama symbolicznego przedstawienia Pasji Chrystusa w formie kaplic i alej. Jest to więc krajobraz kulturowy o wielkim pięknie i wielkiej wartości duchowej, w którym elementy natury i stworzone przez człowieka łączą się harmonijnie. Kontrreformacja w końcu XVI wieku prowadziła do powielania kalwarii w Europie. Kalwaria Zebrzydowska jest wyjątkowym przykładem tego typu krajobrazu w wielkiej skali, który integruje piękno naturalne, cele duchowe i koncepcję ideału parku barokowego⁵.

Wpis ten stanowił wyraz rodzącego się w łonie UNESCO zintegrowanego podejścia do ochrony dziedzictwa. Uwzględnienie odbywających się w tym miejscu praktyk religijnych jako elementu niematerialnego i powiązanie go z dziedzictwem materialnym stanowi pożądaną kierunek myślenia o krajobrazie jako pewnej przestrzeni kulturowej, której dopełnieniem są elementy dziedzictwa niematerialnego.

Kolejnym podsystemem ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce, wzmacniającym warunki dla ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, jest działalność bibliotek i archiwów, rozumianych jako instytucje pamięci zgodnie z *Zaleceniem UNESCO w sprawie zachowania i dostępu do dziedzictwa dokumentacyjnego, w tym dziedzictwa cyfrowego (Recommendation concerning the preservation of, and access to, documentary heritage including in digital form)*, które przyjęte zostało podczas 38. sesji Konferencji Generalnej (Paryż, 3–18 listopada 2015 roku). Zasoby dziedzictwa dokumentacyjnego stanowią źródła wiedzy o historii i kulturze społeczeństw, ale również wspólnot, grup i jednostek. Działalność bibliotek i archiwów może więc wzmacniać przekaz międzypokoleniowy.

Zapewnienie skutecznej ochrony dziedzictwa niematerialnego w Polsce jest obecnie ogromnym wyzwaniem, przy czym wyzwanie to dotyczy bardziej zmiany filozofii ochrony niż istotnych zmian systemowych. W rzeczywistości potrzebna jest raczej zmiana podejścia do obowiązków ochronnych, co wymaga przede wszystkim zrozumienia specyfiki niematerialnego dziedzictwa, dla którego główną formą wyrazu jest człowiek. Stąd ulotność i nieuchwytność niematerialnego dziedzictwa, którego zachowanie jest ograniczone ludzką pamięcią. To rodzi potrzebę ciągłego przenoszenia tego dziedzictwa na kolejne wspólnoty, grupy oraz jednostki. O ile więc niema-

⁵ <http://whc.unesco.org/en/list/905>.

terialne dziedzictwo wpisane jest w system ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce, o tyle zasady jego funkcjonowania wymagają nadal zmiany i udoskonalenia.

Bibliografia

Schreiber, Hanna. 2016. „Patrymonializacja w stosunkach międzynarodowych. Wybrane tendencje w międzynarodowej ochronie dziedzictwa kulturowego (2006–2016)”. W *Tendencje i procesy rozwojowe współczesnych stosunków międzynarodowych*, pod redakcją Marcina Florian Gawryckiego i in., 385–98. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

Co mamy na myśli,
mówiąc o „niematerialnym
dziedzictwie kulturowym”?
Przypadek wesela
w Galiczniku

Iwona Opetczeska Tatarczewska*

* Ministerstwo Kultury Republiki Macedonii, Biuro Ochrony Dziedzictwa Kulturowego (Ministerstwo za kultura na Republika Makedonija, Uprawa za zashtita na kulturnoto nasledstvo), Skopje, Republika Macedonii, e-mail: itatarcevska@gmail.com.

Jako że praktyki kulturalne mogą być nośnikiem wyobrażonych znaczeń odziedziczonych po poprzednich pokoleniach, są one – wraz z prawdami, które rzekomo mają przekazywać – zawsze zagrożone ponownym zdefiniowaniem w służbie ideologiom państwowym i interesom handlowym.

Mimo że elity polityczne uznały znaczenie *Konwencji w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego*, sporządzonej w Paryżu w 2003 roku, a następnie szybko przetłumaczonej na poszczególne języki i ratyfikowanej, macedońskie przepisy dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego¹ nadal nie zostały dostosowane pod względem terminologii i definicji związanych z niematerialnym dziedzictwem kulturowym.

Debata dotycząca terminologii nadal trwa i odbywa się obecnie w ramach inicjatyw publicznych poświęconych konkretnym zagadnieniom; poruszana jest na przykład kwestia rozszerzenia definicji dziedzictwa niematerialnego w Macedonii oraz tego, jakie rodzaje i gatunki kultury powinny zostać włączone do tego systemu lub też z niego wykluczone. Osiągnęliśmy pewien stopień dojrzałości i świadomości na poziomie narodowym, jednak nadal stoimy przed wieloma poważnymi wyzwaniami. Brakuje nam konkretnych, ukierunkowanych polityk, a także działań i środków poświęconych temu rodzajowi dziedzictwa, w szczególności inicjatyw wychodzących od pięciu instytucji naukowych, które odpowiadają za ochronę niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Niestety, społeczność ekspertów nadal zmaga się z odpowiedziami na najbardziej podstawowe pytania, takie jak: czym jest żywe dziedzictwo? Albo: czy powinniśmy chronić kulturę niematerialną, która pozostaje niejako uśpiona w pamięci zbiorowej i która nie jest aktywnie praktykowana w społecznościach, nawet jeżeli ludzie są świadomi jej istnienia? Co z praktykami, które uległy już patrymonializacji, jak wesele w Galiczniku, oraz takimi, które uległy „festiwalizacji”, profesjonalizacji czy komercjalizacji?

¹ *Zakon za zashtita na kulturnoto nasledstvo*, *Stuzben wesnik na Republika Makedonija* [Dziennik Urzędowy Republiki Macedonii] nr 20, 2 kwietnia 2004.

Coca Cola na weselu w Galiczniku i dzielenie się pogaczami (świętym chlebem), 2017. © AEGEE-Skopje.

To, czy tradycja wesela w Galiczniku jest „żywa”, czy „zamrożona”, pozostaje kwestią sporną; wydaje się jednak, że jest ona pielęgnowana, przynajmniej przez lokalny samorząd, w sposób służący interesom i ideologiom państwa oraz powiązanych z nim handlowo podmiotów gospodarczych.

Wesele w Galiczniku to skomercjalizowany wiejski obrzęd zaślubin, który niegdyś był zwykłym wydarzeniem życia codziennego, po czym uległ przemianom, zrekonstruowaniu i „festiwalizacji”. Stał się dorocznym przedstawieniem, za pośrednictwem którego pewna praktyka kulturowa została przekształcona w symbol narodowy. W jego obecnej postaci zacierają się w nim granice pomiędzy obrzędem narodowym a rytuałem sponsorowanym przez korporacje, pomiędzy festiwalem dla turystów, zainscenizowanym folklorem i cyklicznym wydarzeniem. Pragnę tutaj zauważyć, że z jednej strony, zinstytucjonalizowane systemy ochrony NDZK są zawsze osadzone w politycznych procesach patrymonializacji oraz rekontekstualizacji i podlegają ich wpływom, jednak z drugiej strony, sposób, w jaki procesy te wpływają na praktyki kulturowe, oraz stopień, w jakim na nie oddziałują, różnią się znacząco nawet w obrębie tego samego kraju.

Wesele w Galiczniku to święto organizowane co roku we wsi Galicznik w regionie Mijak w zachodniej Macedonii. Obecnie ten dwudniowy festiwal sponsorowany jest przez macedońskie Ministerstwo Kultury oraz około dwadzieścia przedsiębiorstw. Festiwal, którego najważniejszym punktem jest ślub pary pochodzącej ze wsi Galicznik, skupia rodzinę i przyjaciół młodej pary oraz ochotników, którzy odtwarzają szczegółowo obrzęd zaślubin, ubrani w tradycyjne stroje i wyposażeni w tradycyjne rekwizyty, przekazywane z pokolenia na pokolenie przez ich bliskich lub inne rodziny z Galicznika. W weselu uczestniczą co roku setki odwiedzających, w większości Macedończyków (lecz także obcokrajowców). Publiczność oraz większość Macedończyków postrzegają tę ceremonię jako „autentyczną” i ważną dla narodu praktykę będącą częścią wiejskiej kultury ludowej Macedonii.

Wesele w Galiczniku stało się sponsorowaną przez państwo rekonstrukcją tradycyjnego wesela, które podkreślało odrębność etniczną dziedzictwa Macedonii w okresie istnienia Socjalistycznej Republiki Macedonii. Festiwal, polegający na odegraniu tradycyjnego obrzędu, zaczęto organizować w 1974 roku decyzją lokalnej rady (*mesna zaednica*) wsi Galicznik. Organ ten do tej pory odpowiada za gromadzenie funduszy na potrzeby festiwalu oraz za jego coroczną organizację. Charakter wydarzenia zaczął zmieniać się wyraźnie w latach 80. i 90. Hotel zbudowany w 1980 roku na zachodnim krańcu miejscowości potwierdził i umocnił jej status jako celu podróży turystycznych.

W 1991 roku zorganizowano konkurs mający na celu wyłonienie młodej pary, która miała wziąć ślub podczas festiwalu, i od tej pory jest on organizowany co roku. Wydarzenie będące do tej pory jedynie odtworzeniem tradycyjnego obrzędu zamieniło się w zaślubiny prawdziwej pary młodej

– przy czym najważniejszą (jeśli nie jedyną) zmianą było wprowadzenie ceremonii zaślubin odbywającej się w kościele. Tak więc wesele w Galiczniku jest obiektem wspieranych przez państwo procesów patrymonializacji i festiwalizacji już od kilku dekad. To pokazuje, w jaki sposób wcześniejsze procesy rekontekstualizacji doprowadziły do odtworzenia lokalnej tradycji jako symbolu tożsamości narodowej w formie festiwalu dedykowanego turystom, organizowanego przez lokalną radę we współpracy z firmą specjalizującą się w organizacji imprez. Na potrzeby turystyki wesele w Galiczniku skonstruowano jako „dziedzictwo niematerialne”, mimo że nie spełnia ono definicji NDZK przyjętej przez UNESCO. Wysuwany jest argument, że państwo i sponsorzy komercyjni „chronią” w pewien sposób wesele w Galiczniku, zapewniając kontynuację tej tradycji w postaci sponzorowanego przez państwo dorocznego festiwalu. W przypadku wesela w Galiczniku utowarowienie kultury jest bardzo wyraźne, jako że macedońscy turyści odwiedzają Galicznik, by w muzyce i rytuale szukać własnej tożsamości narodowej, by przeżyć doświadczenie, które często jest intuicyjne i oparte na emocjach. Nie sugeruję, że wesele w Galiczniku jest pozbawione głębszego znaczenia, że nie jest ważnym czy doniosłym wydarzeniem dla jego uczestników. Wręcz przeciwnie, dla Macedończyków jest ono nie tylko narzędziem przedstawienia historycznego rozumienia ucisku narodu macedońskiego, ale jest także często odbierane jako symbol procesu roztaczania ochrony nad NDZK w Macedonii.

Należy zawsze głęboko się zastanowić nad przeszłymi i obecnymi procesami politycznymi i gospodarczymi związanymi z NDZK, zwłaszcza gdy ich przebieg nie jest tak jasny jak w przypadku wesela w Galiczniku. Jako że takie praktyki kulturalne mogą być nośnikami wyobrażonych znaczeń odziedziczonych po poprzednich pokoleniach, są one – wraz z prawdami, które rzekomo mają przekazywać – zawsze zagrożone ponownym zdefiniowaniem w służbie ideologiom państwowym i interesom handlowym. W związku z tym, jako badacze zainteresowani każdym możliwym aspektem NDZK, w obliczu tego rodzaju konsekwencji musimy wziąć na siebie moralną i etyczną odpowiedzialność za ciągłe stawianie pytania, które elementy NDZK powinny być chronione i dlaczego.

Koncepcja „świętości świata” jako element niematerialnego dziedzictwa kulturowego w nowoczesnym świecie

Vida Šatkauskienė*

* Zastępca dyrektora, kierownik Wydziału ds. Kultury Etnicznej Litewskiego Narodowego Centrum Kultury (Lietuvos nacionalinis kultūros centras), Wilno, Litwa, e-mail: satkauskiene@lnkc.lt.

... depozytariusze ocalają od zapomnienia nie tylko wielką liczbę lokalnych pieśni, tańców, opowieści i zwyczajów, ale również – co jest kwestią kluczową – zasady rządzące relacją pomiędzy człowiekiem a światem.

My, ludzie, jesteśmy zagrożeniem dla siebie i świata: konsumpcja, eksploatacja zasobów naturalnych, liczne konflikty – wszystko to prowadzi do impasu.

W ramach poszukiwania sposobów na przetrwanie i zachowanie optymizmu niematerialne dziedzictwo kulturowe (NDZK) może wnieść wkład w działania nowoczesnych ruchów środowiskowych i ekologicznych, zachęcając ludzi do troszczenia się o swoje otoczenie i unikanie konsumpcjonizmu dzięki zrównoważonym praktykom i eksploracji dziedzictwa kulturowego (literatury, sztuki, teatru, kina itd.).

Wszystkie przejawy NDZK są istotne. Niemniej w dzisiejszym świecie zapewne najbardziej kluczową sprawą jest ich identyfikacja oraz podjęcie wspólnego wysiłku mającego na celu rozwijanie istoty każdej tradycji – wraz z towarzyszącym jej światopoglądem i podejściem do życia. Podstawę w tradycyjnych kulturach stanowi wymiar sakralny, który konstytuuje świat i istnienie. Wszystko, co istnieje – zarówno rzeczy widzialne, jak i niewidzialne, w tym istoty ludzkie i ich egzystencja – jest święte.

Być może jest to ryzykowny temat, ale moim zdaniem każdy, kto starannie przestudiował własne dziedzictwo kulturowe i dziedzictwo kulturowe innych ludzi, zetknął się z koncepcją świętości świata.

Istnieje wiele publikacji naukowych, które analizują pojęcie świętości (*sacre, sacrum, sanctum* itd.) z perspektywy religioznawstwa, etnologii, mitologii, psychologii i innych powiązanych dziedzin. Badania te dotyczą zarówno koncepcji oderwania *sacrum* i jego przejawów (hierofanii) od zjawisk codziennych, stanowiących sferę *profanum*, jak i przeciwstawnego twierdzenia, że *sacrum* i *profanum* nie można rozdzielić, a także wielu innych podejść do natury *sacrum* i jego irracjonalnego

Vida Šatkauskienė i prof. Cai Hua podczas Forum, październik 2016. Fot. Paweł Kobek, © Narodowy Instytut Dziedzictwa.

charakteru, doświadczenia *sacrum* oraz odpowiedzi na pytanie, czy język jest dobrym narzędziem do opisanego doświadczenia (Beresnevičius 2004a, 2004b, 2004c, 2004d, 2004e, 2005a, 2005b; Daujotytė 2016; Eliade 1996, 1997; Otto 1923; Račiūnaitė-Vyčiniene 1997; Vaitkevičius 2009, 2016). Nie ma potrzeby rozwijania w tym miejscu dyskursu teoretycznego – ważniejsze będzie wskazanie pewnych aspektów, które mogą być istotne dla rozważań na ten temat.

Przede wszystkim należy zaznaczyć, że częste kontakty osobiste badaczy NDZK z depozytariuszami tradycji podczas badań terenowych same w sobie są obszarem badawczym. Uświadamiają im również, że artefakty kultury i niematerialne związki łączące pokolenia ludzi z ich środowiskiem poprzez tradycje są zjawiskami żywymi lub przynajmniej są za takie uważane. Można też zauważyć, że depozytariusze ocalają od zapomnienia nie tylko wielką liczbę lokalnych pieśni, tańców, opowieści i zwyczajów (które z kolei zachowują wierzenia, wyobrażenia mityczne, pozostałości praktyk rytualnych itd.), ale również – co jest kwestią kluczową – zasady rządzące relacją pomiędzy człowiekiem a światem, a zatem – ludzkim zachowaniem¹.

W ramach różnych działań podejmowanych przeze mnie przez lata wraz z moimi współpracownikami w Litewskim Narodowym Centrum Kultury (Lietuvos nacionalinis kultūros centras, LNCK)² oraz przygotowań do moich cotygodniowych programów radiowych *Ryto rasa krito* (Poranna rosa)³ badałam kluczowe zagadnienia tradycyjnego światopoglądu i odkrywałam, że świat, wraz z najmniejszymi nawet jego elementami, obejmuje pierwotny kosmos: harmonijne ukształtowanie istoty ludzkiej, domu, przyrody, a także mikro- i makrokosmos, a wszystkie aspekty bycia – w tym przeszłość i teraźniejszość – łączą mentalne, symboliczne i mityczne związki. Stwierdziłam wreszcie, że istota ludzka jest organiczną częścią świata. Chciałabym podkreślić, że świętość manifestuje się na wiele sposobów: jako początek życia, duch, przeplatanie się życia i śmierci – ten świat i to, co poza

¹ Relacja mieszkańca wsi z jego środowiskiem została omówiona na seminariach zorganizowanych w 2012 roku przez Instytut Kultury Rodzimej (Prigimtinės kultūros institutas) na Litwie: „Vietos ir žmonės” (Miejsca i ludzie, prigimtaine.lt/lt/seminarai/ii-seminaras/programa) w dniach 3–4 marca oraz „Vieta ir erdvė: suvokti, įsibūti, komunikuoti” (Miejsce i przestrzeń: rozumienie, oswojenie i komunikowanie się, prigimtaine.lt/lt/seminarai/iii-seminaras/programa) w dniach 29 czerwca – 2 lipca. Została ona też przeanalizowana przez innych badaczy: Vykintasa Vaitkevičiaus (2012), Viktoriją Daujotytę-Pakerienę (Daujotytė 2012, 2013) oraz Daivę Vaitkevičienę (2012).

² W 1998 roku LNCK zainicjowało cykl konferencji multidyscyplinarnych „Gimtis. Būtis. Mirtis. Pasaulėžiūros ir pasaulėjautos aspektai” (Narodziny. Istnienie. Śmierć. Aspekty nastawienia i światopoglądu) oraz zorganizowało następujące konferencje: „Gimties samprata tradicinėje kultūroje” (Narodziny w kulturze tradycyjnej) w 1998 roku, „Lychių samprata tradicinėje kultūroje” (Koncepcje ptcy w kulturze tradycyjnej) w 1999 roku, „Žmogaus samprata tradicinėje kultūroje” (Koncepcja istoty ludzkiej w kulturze tradycyjnej) w 2000 roku, „Žmogus ir gyvenamoji aplinka” (Istota ludzka i jej środowisko kulturowe) w 2006 roku. Od 1996 roku LNCK prowadzi co roku praktyczne i teoretyczne seminaria tematyczne dla litewskich specjalistów w dziedzinie kultury etnicznej. Centrum publikuje ponadto czasopismo na temat kultury etnicznej „Liaudies kultūra” (Kultura ludowa) oraz liczne serie książek, płyt DVD i CD oraz audiobooków *Gyvoji tradicija* (Żywa tradycja) itp.

³ Audycji można wysłuchać w Internecie za pośrednictwem mediатеki Litewskiej Krajowej Telewizji i Radia (Lietuvos nacionalinis radijas ir televizija): www.lrt.lt/mediateka/irasai#/content/ryto%20rasa%20krito.

nim; objawienie wieczności i wszechświata, jako siła, jako udział bogów i przodków w codziennym życiu itd.

W wielu miejscach i przestrzeniach kulturowych takich jak Litwa występują rzeki, jeziora, góry, kamienie i inne obiekty naturalne i krajobrazowe, które uważa się za święte⁴. Mówi się, że święte są ziemia⁵, ogień⁶, samo pojęcie matki oznacza świętość⁷. Istnieje również święty czas, gdy ludzie znajdują się w decydującym punkcie swojego życia. Może to być rok, miesiąc lub dzień albo noc (uważa się, że czas posiada różną moc w zależności od położenia słońca na niebie lub fazy księżyca).

Podano tu tylko najczęstsze przykłady, wydaje się bowiem, że w każdym zjawisku możemy znaleźć przejawy świętości. Na przykład każda kropla rosy (osobiście bardzo lubię ten symbol) odzwierciedla pierwotną istotę światła i ciemności, życia i zniszczenia, ponieważ posiada cechy zarówno słońca, jak i nocy (Šatkauskienė 2009). Uważa się, że fauna i flora przemawiają w imieniu wieczności jako prorocy (np. kukułki i wilki⁸) (Racėnaitė 2011, 315), nauczyciele (pszczoty⁹), obrońcy, wcielenia

⁴ „Święty” to po litewsku *šventas*. Wiele nazw miejsc zawiera całe to słowo lub jego rdzeń, *švent-*, np. Šventežeris (święte jezioro) w rejonie łódzieskim, Šventkalnis (święta góra) w rejonie sztylskim, Šventragis (święty cypel) – wieś w rejonie mariampolskim, Šventas akmuo (święty kamień) we wsi Pugainiai w rejonie wileńskim, rzeka Šventoji na Litwie Wschodniej – największy dopływ Wilii, Šventupis (święta rzeka) w rejonie szawelskim i wiele innych.

⁵ Świętość ziemi jest nieodłącznym elementem życia rolniczego. Przekonanie to pojawia się w licznych litewskich powiedzeniach, np. „Jak święta ziemia może cię jeszcze nosić!” (*Kaip da tave šventà žemelė nešioja!*) – skierowanym pod adresem złej osoby; a także w zagadkach, w których odpowiedzią jest ziemia, np. „Zawsze była i będzie święta, ale nigdy nie będzie w niebie” (*Šventa buvo ir bus, bet danguje nebuvo ir nebus*). Przykłady zaczerpnięto ze *Słownika języka litewskiego* (Lietuvių kalbos institutas 2005). Jednym z najistotniejszych przejawów tego przepętnionego szacunkiem związku z ziemią jest jej całowanie przed i po pracy, bądź też przed lub zamiast modlitwy, np. „Niezależnie od tego, czy ucałujesz ziemię, czy ciało Chrystusa, święto kościelne będzie udane” (*Ar žemę pabučiuosi, ar mūkelę, tai lygūs bus atlaida!*); „Po modlitwie należy ucałować ziemię i skłonić się, a potem trzy razy dotknąć ziemi czołem” (*Po maldos [reikia] žemutę pabučiuot ir pasikloniot, kaktą prie žemės triskart priglaust!*); „Ziemia jest święta – żywi nas i nosi” (*Žemutė šventa – mumis peni ir nešioja*). Przykłady zaczerpnięto z Bazy dziedzictwa lituanistyki (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Lietuvių kalbos institutas, Lietuvos istorijos institutas, and Matematikos ir informatikos institutas 2003).

⁶ Do dziś zachowały się takie wierzenia litewskie: „Dziociom nie wolno spluwać w ogień; ogień jest święty” (*Negalima leisti vaikams spjaudyti į ugnį: ugnis šventa!*); „Nie wolno oddawać moczku do ognia: jest święty i może wpaść w gniew” (*Negalima šlapintis į ugnį: ji šventa ir gali užpykti!*); modlitwa, która ma uchronić przed pożarem: „Święta Gabijio, bądź z nami” (*Šventa Gabija, būk suva; Gabija jest boginią ognia!*); „Nim pójdziesz spać, rozgarnij ogień, zrób znak krzyża i powiedz: »Święta Gabijio, niech pokój twój zapanuje w tym miejscu«. Jeżeli to zrobisz, ogień nie wymknie się spod kontroli!” (*Einant gulti, reik užzarstyti ugnelę, peržegnoji ir sakyti: „Šventa Gabija, būk rami ant vietos.” Jei teip padarysi, tai ugnelė neišeis*). Przykłady zaczerpnięto z Bazy dziedzictwa lituanistyki (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Lietuvių kalbos institutas, Lietuvos istorijos institutas, and Matematikos ir informatikos institutas 2003).

⁷ Litewska legenda głosi, że jeśli ktoś zgubi się w lesie i zwodzi go diabeł, osoba ta powinna wymówić imię swojej matki, ponieważ jest ono święte i odstraszy diabła; historię tę opowiedziała Sandra Zakarienė na Konkursie litewskich gawędziarzy „Žodis žodį gena” w 2016 roku.

⁸ Na Litwie powszechne są wierzenia, że kukułki i sowy mogą przepowiadać niedaleką przyszłość człowieka kukaniem i pohukiwaniem: bogaty i szczęśliwy rok, małżeństwo, śmierć, narodziny dziecka. Ptaki symbolicznie ucieleśniają bóstwa przeznaczenia i szczęśliwości. Wyjawiać przeznaczenie mogą również inne zwierzęta: bocian, gołąb, kot, wiewiórka, wilk itd.

⁹ Jak twierdzi Gintaras Beresnevičius (1995, 106) w swojej książce *Baltų religinės formos*, uważa się, że legendarny król Prus Widewuto używał metafory pszczoły w swoich przemówieniach skierowanych do ludu i nauczał o modelu społeczeństwa przypominającym kolonię pszczół. Doradzał też swojemu ludowi, aby wybierał króla tak, jak robią to pszczoły. W rzeczywistości

przodków, bogowie i duchy, postaćcy i mieszkańcy (Beresnevičius 1990). Rozważmy też kamień – symbol przyrody nieożywionej, który może wyrażać istotę życia: wierzy się, że może odczuwać cierpienie, poruszać się, nawet krwawić, nie wspominając o tym, że wierzy się, że pamięta on początki świata i przechowuje w sobie ślady stóp bogów¹⁰. Uważa się, że ciała niebieskie, tak samo jak ludzie, tworzą rodzinę: na Litwie słońce jest matką, księżyc ojcem, a ziemia i gwiazdy ich dziećmi. Wierzy się również, że ludzie mogą być częścią tej rodziny – np. kiedy sierota wychodzi za mąż, uważa się, że została wydana za mąż przez swoją niebiańską rodzinę¹¹.

Jak już wspomniano, Ziemię uważano za świętą i nazywano „matką” lub „żywicielką”. Ponieważ wydaje ona owoce i przyjmuje zmarłych, uprawę roli uważano za święty akt (Laurinkienė 2013; Ūsaitytė 2000, 2002, 2003), który za sprawą ludzkiej pracy stanowił rytuał ustanawiający związek z ziemią. Podobnie postrzegano rzemiosło – jako akt tworzenia, który napędza przedmioty siłą duchową i kosmicznym porządkiem (Eliade 1997, 21–39; Marcinkevičienė 2007, 25–30, 141–54, 155–66); również czas został zorganizowany w odniesieniu do kosmicznego porządku pracy i uroczystości, pieśni i muzyki. Sutartinės także mają korzenie rytualne (Račiūnaitė-Vyčiūnienė 1995, 2015).

Bez wątpienia można podać wiele innych, podobnych przykładów dotyczących przyrody, życia ludzkiego, czasu, rytuałów, tworzenia, pracy i organizacji różnych innych działań. Świętość nie jest zatem tylko przedmiotem teoretycznych rozważań – można jej doświadczyć poprzez jedność, harmonię, pokój, uniesienie lub nawet blask.

NDZK pomaga nam zrozumieć, że jesteśmy związani z całością życia od początku świata oraz że pozostajemy w związku ze wszystkimi zjawiskami na świecie.

pszczoły, aby pokazać, gdzie znalazły nektar, komunikują się poprzez wyraziste kombinacje toru lotu i obrotów. Nazywa się to tańcem pszczół. Również ptaki i ich rytuały godowe inspirowały ludzi podczas powstawania kultury tańca. Przykładowo, jeden z najstarszych i najbardziej znanych tańców litewskich, *Suktinis*, wyobraża pszczołę, która niesie miód. Co więcej, pszczoły często są uważane za stworzenia święte.

¹⁰ Opis na podstawie motywów zaczerpniętych z litewskich legend. Przykładowo, kamień imieniem Mokas i jego rodzina przepawali się przez rzekę, gdy jego żona odwróciła się i utonęła. Po tym zdarzeniu Mokas pozostał na brzegu pogrążony w żałobie. Istnieją również opowieści o ludziach zamienionych w kamień, zazwyczaj nowożeńcach. W niektórych opowieściach dotyczących Mokasa jeżeli ktoś próbuje rozłupać kamień, wyptywa z niego krew.

Na Litwie popularne są historie o pochodzeniu kamieni, które są puste w środku – według nich wydrążenia te są odciskami stóp Boga, diabła, czarownicy, Najświętszej Panienci itd.

Litewskie legendy etiologiczne mówią, że na początku czasu, gdy Bóg tworzył świat, jego wróg – zły olbrzym Spjudas – próbował temu przeszkodzić, rozsiewając ziarna kamieni lub plując na ziemię – i w ten sposób na świecie pojawiły się kamienie.

Opowieści i motywy zaczerpnięto z następujących źródeł: Vėlius 1995, 47–59; Sauka 1962, 424–25; Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Lietuvių kalbos institutas, Lietuvos istorijos institutas oraz Matematikos ir informatikos institutas 2003.

¹¹ Jest to odwołanie do popularnych na Litwie pieśni o dziewczynie-sierocie, w których słońce zbiera dla niej posag, ojciec-księżyc podejmuje decyzję o tym, jaki posag otrzyma, siostry-gwiazdy wiją jej wianek, a bracia-konstelacje prowadzą ją przez pola (Kažlauskienė 1976, typ pieśni V 811).

Traktując NDZK nie tylko jako zestaw poszczególnych elementów, ale również swoisty wyraz światopoglądu i podejścia do życia, można powiedzieć, że stanowi ono zasadniczy zbiór odziedziczonych form kulturowych (łącznie z ich współczesnymi przejawami). Dlatego trzeba znaleźć sposób, żeby uchwycić ten związek: nie tylko filozoficznie, ale również naukowo, akademicko; bez wątpienia jest tutaj mnóstwo materiału do badań naukowych. Niemniej rozwój ludzkiej wrażliwości na środowisko oraz umiejętności jego doświadczania – dostrzegania wibracji własnej duszy już od najmłodszych lat – jest niezwykle ważny.

Na Litwie podejmuje się próby, aby o zasadach tego światopoglądu uczono w szkołach podstawowych, które prowadzą zajęcia z kultury tradycyjnej. Co więcej, wzrasta liczba nieformalnych działań realizowanych przez badaczy NDZK – ruch ten określa się mianem badania kultury rodzimej¹². Ruch „Romuva”, oparty na starożytnej kulturze i religii Bałtów, chce ożywić stosowanie wspomnianych zasad w codziennym życiu i podczas uroczystości świątecznych¹³, m.in. poprzez Dni Folkloru organizowane podczas Litewskiego Festiwalu Pieśni Ludowej. Twórcy programu tego wydarzenia skupiają się na obyczajach, pieśniach i tańcu oraz innych przejawach NDZK – pojęciach związanych z tradycyjnym światopoglądem.

Niemniej depozytariusze NDZK i specjaliści w tej dziedzinie (zatrudnieni w sektorze kultury, szkolnictwa, nauki) napotykać na uporczywą trudność – budzące niepokój pytanie, jak przekazać tradycyjną wiedzę i wizję świata nowoczesnemu społeczeństwu, aby ludzie mogli zrozumieć i zaakceptować tradycyjne wartości. W końcu współczesny, wykształcony człowiek o szerokich zainteresowaniach nie akceptuje z własnej woli życia zgodnie z tradycjami swojego naturalnego środowiska. Nie jest zainteresowany tradycyjnym zachowaniem ani sposobami myślenia, ponieważ ważniejsze jest dla niego to, dlaczego wspomniane zachowanie lub sposób myślenia się pojawiły, a w szczególności dlaczego powinien on realizować te same modele działania, dlaczego powinny być one dla niego ważne, jak mogą się przydać nie tylko jemu, ale również społeczeństwu i całej ludzkości.

Zatem, aby zrozumieć i zweryfikować tradycję, domaga się on nie tylko wiedzy z przeszłości, ale również dowodu opartego na współczesnych badaniach akademickich i naukowych. Z drugiej strony, potrzebuje też odczuć jej oddziaływanie, doświadczyć wszystkich form świata wszystkimi pięcioma zmysłami – a może nawet sześcioma. Dlatego lepiej, kiedy wiedza i doświadczenie uzupełniają się wzajemnie.

¹² Adres strony internetowej Instytutu Kultury Rodzimej: www.prigimtime.lt.

¹³ Adres strony internetowej ruchu: www.romuva.lt.

Publikacja badań na temat programowania neurolingwistycznego oraz teorii biologii przekonañ (Andreas i Andreas 2013, 300; Lipton 2011, 221) sprawiła, że zaczęto traktować poważnie informacje dotyczące mocy słów i myśli (np. związanych z życzeniami, przypominających modlitwy, będących zaklęciami przeciw chorobom itp.). Warto wspomnieć, że bardzo wielu młodych litewskich rodziców jest na bieżąco z pracami badaczy NDZK, którzy dowiedli naukowo, że tradycyjne sposoby usypiania dzieci, kołtysanie i śpiewanie kołtysanek w celu ukojenia i zapewnienia poczucia bezpieczeństwa¹⁴ mają ogromne znaczenie w ich wychowaniu.

Innym ważnym przykładem jest praca naukowa prof. dr Daivy Vyčiniene – badaczki *sutartinės* i profesor Litewskiej Akademii Muzyki i Teatru (Lietuvos muzikos ir teatro akademija). Jej metody są dwójakie – próbuje pokazać zarówno wyniki badań naukowych, jak i uniwersalne wartości *sutartinės* (Račiūnaitė-Vyčiniene 2010), przedstawia ich źródła, czyli głosy ptaków, dostarczając żywych przykładów i dowodząc, że kultura wyłoniła się z naturalnej harmonii człowieka i przyrody; pokazuje również medytacyjny charakter *sutartinės*, które mogą wprowadzać w trans, co wywołuje podziw nie tylko u wielbicieli kultur wschodu, ale również wśród rzeszy ludzi o otwartych umysłach (Račiūnaitė-Vyčiniene 2005, 2015). Badaczka pokazuje, że śpiewak *sutartinės* pozbywa się zmęczenia i bólu głowy, opanowuje go za to uczucie lekkości i spokoju (Daiva Račiūnaitė-Vyčiniene, korespondencja osobista).

Współcześni litewscy i międzynarodowi badacze NDZK, którzy żyją zgodnie z tradycją, oraz depozytariusze dziedzictwa w ogóle, uosabiają pozytywne zasady istnienia człowieka w świecie oraz tradycyjne wartości: łączność (*darna*, harmonia ze sobą i ze światem, poczucie bycia jego integralną częścią) oraz dostatek (*skalsa*, człowiek chce tylko tyle, ile naprawdę potrzebuje)¹⁵. Jest to spójne

¹⁴ Jednym z najważniejszych czynników sprzyjających rozwijaniu tradycji wychowywania dzieci we współczesnym społeczeństwie była konferencja teoretyczna i praktyczna „Narodziny w kulturze tradycyjnej”, zorganizowana w 1998 roku w ramach serii „Narodziny. Istnienie. Śmierć. Aspekty nastawienia i światopoglądu”, oraz prace depozytariuszki dziedzictwa Emiliji Brajin-skienė (1997a, 1997b); prace i praktyki Jūratė Šemetaitė, Jurgi Sadauskienė, Liny Vilienė i Audronė Daraškevičienė (działania w ośrodkach kultury etnicznej, społecznościach, zakładach lecznictwa itd.) również cieszyły się zainteresowaniem młodych rodziców; informacje te udostępnia Centrum Rodzicielstwa Bliskości (Prieraišiosios tėvystės centras) (www.prieraišiojitevyste.lt/node/42), podobnie jak inne społeczności, które świadczą usługi w zakresie edukacji niemowląt i dzieci (np. www.mamudainos.lt/muzikos-pamokeles-kudikiams.html).

¹⁵ Pojęcie łączności, oprócz tego, że oznacza harmonię oraz jedność różnorodności, było wraz z umiejętnością życia w pokoju z innymi bardzo szeroko propagowane przez etnologa, filozofa i zwolennika starożytnej kultury Bałtów Jonasa Trinkūnasa (np. 2010), etnokosmologa Jonasa Vaiškūnasa (np. 1992, 2014) i Daivę Račiūnaitė-Vyčiniene (2003), która interpretowała łączność w oparciu o *sutartinės* (słowo to wywodzi się od *sutarti*, które oznacza „pozostawać w zgodzie”, „rozumieć się nawzajem”). Daiva Vaitkevičienė przeanalizowała pojęcie dostatku w swoim artykule *Namų laimė* (2002). Według niej jest to mityczny proces samoodżywiania, który zapobiega wyczerpaniu dóbr (2002, 11). „Niech będzie nam wszystkiego pod dostatkiem, Panie Boże” (*Skalsink, Dieve*) – litewskie sformułowanie grzecznościowe i powitanie używane, gdy gość staje przed rodziną jedzącą posiłek; wyraża ono życzenie, by dobra takie jak chleb i jedzenie w ogóle nigdy się nie wyczerpały, a ludzie najedli się nawet wówczas, gdy pożywienia nie będzie dużo. Istnieją podobne pozdrowienia wśród robotników (np. *Skalsu – dangun balsu!*, „Czy to już do-

z koncepcją zrównoważonego rozwoju, a zatem może stać się jednym ze sposobów na edukację społeczeństwa w kwestii tego, jak powstrzymać konsumpcję i nieskończoną eksploatację zasobów naturalnych, prowadzącą do zmian klimatu, oraz inne alarmujące katastrofy. Mam nadzieję, że coraz więcej ludzi zacznie troszczyć się o te kwestie i brać na siebie odpowiedzialność za przyszłość naszej planety.

Bibliografia

- Andreas, Connirae i Steve Andreas. 2013. *Protas turi širdį. Neurolingvistinis programavimas* [Serce umyśtu. Programowanie neurolingwistyczne]. Przetłumaczone przez Kęstutisa Šatkauskasa. Vilnius: forSmart.
- Beresnevičius, Gintaras. 1990. *Dausos: pomirtinio gyvenimo samprata senojoje lietuvių pasaulėžiūroje* [Dausos: koncepcja życia po śmierci w dawnych wierzeniach litewskich]. Vilnius: Gimtinė-Taura.
- Beresnevičius, Gintaras. 1995. *Baltų religinės reformos* [Reformy religii bałtyckich]. Vilnius: Taura.
- Beresnevičius, Gintaras. 2004a. *Lietuvių religija ir mitologija. Sisteminė studija* [Litewska religia i mitologia: studium systematyczne]. Vilnius: Tyto Alba.
- Beresnevičius, Gintaras. 2004b. „Sakralybės turinys šiandien [Święte treści dzisiaj]”. *Šiaurės Atėnai* 34 (716): 4.
- Beresnevičius, Gintaras. 2004c. „Sakralybės turinys šiandien (2)”. *Šiaurės Atėnai* 35 (717): 4.
- Beresnevičius, Gintaras. 2004d. „Sakralybės turinys šiandien (3)”. *Šiaurės Atėnai* 38 (720): 4.
- Beresnevičius, Gintaras. 2004e. „Sakralybės turinys šiandien (4)”. *Šiaurės Atėnai* 39 (721): 4.
- Beresnevičius, Gintaras. 2005a. „Gamta ir šventumas: senovės lietuvių religijos ‘gamtiškumo’ klausimu [Przyroda i uświęcenie. O „naturalności” dawnej religii litewskiej]”. *Gamta ir religija*, 64–93.
- Beresnevičius, Gintaras. 2005b. „Šventybės įžeminimas: pašventinimas į šventumą (pastabos baltų šventumo fenomenologijai) [Uwagi o fenomenologii świętości bałtyckiej]”. W *Sambalsiai: studijos, esė, pokalbis. Skiriama profesorės Viktorijos Daujotytės-Pakerienės 60-mečiui* [Sambalsiai: studia, esej, rozmowa ofiarowane profesor Viktorii Daujotytės-Pakerienės w 60. rocznicę urodzin], 355–66. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.

statek, tylko niebo wie”), przy okazji pobytu w saunie (np. *Skalsą šilimai!, Skalsą garui!, Skalsi beržo lapienė!*, „Niech ciepła będzie pod dostatkiem!”, „Niech pary będzie pod dostatkiem!”, „Oby brzożowych liści było pod dostatkiem!”) itd. (Jasiūnaitė 1999, 2000).

Jonas Vaiškūnas (2016) w programie Nijolė Jačėnienė *Baltų genas: mes ir senovės lietuvių mitai, legendos, simboliai* (Bałtyckie geny: my i prastare litewskie mity, legendy i symbole) umieścić obok siebie zasady łączy i dostatku jako kluczowe kwestie w wierze i ludzkiej egzystencji. Według niego nie są to zasady zachowania, lecz przeciwnie – wartości, które zawsze powinny znaleźć swój wyraz w życiu jednostki.

- Brajniskienė, Emilija. 1997a. „Vaiks šeimo [Przyjazne dzieciom]”. *Liaudies kultūra* 3: 66–70.
- Brajniskienė, Emilija. 1997b. „Vaiks Šeimo (2)”. *Liaudies kultūra* 4: 64–71.
- Daujotytė, Viktorija. 2012. „Žmogaus įsibuvimas: žvilgsnis, daiktas, žodis [Bycie: przebytysk, przedmiot, słowo]”. *Liaudies kultūra* 4: 20–28.
- Daujotytė, Viktorija. 2013. „Prigimtosios kultūros ratilai [Kręgi rodzimej kultury]”. *Liaudies kultūra* 5: 1–8.
- Daujotytė, Viktorija. 2016. „Šventumas; aukštųjų būsenų sauga [Świętość; ochrona sił wyższych]”. *Liaudies kultūra* 4: 19–32.
- Eliade, Mircea. 1996. *Amžinojo sugrįžimo mitas. Archetipai ir kartotė* [Mit wiecznego powrotu: archetypy i powtórzenia]. Przetłumaczone przez Petrasa Račiaus. Vilnius: Mintis.
- Eliade, Mircea. 1997. *Šventybė ir pasaulietiškas* [Sacrum i profanum]. Przetłumaczone przez Petrasa Račiaus. Vilnius: Mintis.
- Jasiūnaitė, Birutė. 1999. „Skalsu – dangun balsu!” (tradiciniai gero linkėjimai dirbančiam žmogui) [Tradycyjne życzenia dla pracowników]”. *Lituanistica* 3: 78–88.
- Jasiūnaitė, Birutė. 2000. „Skalsą beržo lapui!” (tradiciniai pirties linkėjimai) [Tradycyjne pozdrowienie w saunie]”. *Kalbotyra* 48–49: 39–48.
- Kazlauskienė, Bronė. 1976. *Vestuvinės dainos: Jaunosios pusėje* [Pieśni weselne]. Vilnius: Vaga.
- Laurinkienė, Nijolė. 2013. *Žemyna ir jos mitinis pasaulis* [Žemyna i jej mityczny świat]. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Lietuvių kalbos institutas. 2005. „Lietuvių kalbos žodynas [Słownik języka litewskiego]”. <http://www.lkz.lt>.
- Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Lietuvių kalbos institutas, Lietuvos istorijos institutas, and Matematikos ir informatikos institutas. 2003. *Lituanistikos paveldo informacinė sistema „Aruodai”* [System Informacji o Litewskim Dziedzictwie Kulturowym „Aruodai”]. <http://www.aruodai.lt>.
- Lipton, Bruce H. 2011. *Tikėjimo biologija* [Biologia przekonań]. Przetłumaczone przez Virginiją Bertulienė. Kaunas: Mijalba.
- Marcinkevičienė, Nijolė, oprac. 2007. *Žmogus ir gyvenamoji aplinka: konferencijų ciklas „Gimtis. Būtis. Mirtis. Pasaulėžiūros ir pasaulėjautos aspektai”*. Konferencijos medžiaga, Vilnius, 2006 balandžio 20–21 d. [Człowiek i jego środowisko kulturowe: konferencja z cyklu „Narodziny. Istnienie. Śmierć. Aspekty nastawienia i światopoglądu”. Materiały z konferencji, Wilno, 20–21 kwietnia 2006]. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras.
- Otto, Rudolf. 1923. *The Idea of the Holy: An Inquiry into the Non-Rational Factor in the Idea of the Divine and Its Relation to the Rational* [Koncepcja świętości: elementy irracjonalne w pojęciu bóstwa i ich stosunek do racjonalności]. Przetłumaczone przez Johna Wilfreda Harveya. Data dostępu: 31 października 2016. <http://archive.org/details/theideaoftheholy00ottouoft>.

- Racėnaitė, Radvilė. 2011. *Žmogaus likimo ir mirties samprata lietuvių folklore* [Pojęcie losu ludzkiego i śmierci w folklorze litewskim]. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Račiūnaitė-Vyčiniene, Daiva. 1995. „Moterys – sutartinių atlikėjos [Kobiety – wykonawczynie sutartinės]”. *Liaudies kultūra* 1: 18–22.
- Račiūnaitė-Vyčiniene, Daiva. 1997. „Sutartinių šventybės universalumas [Uniwersalizm świętości sutartinės]”. *Liaudies kultūra* 1: 24–26.
- Račiūnaitė-Vyčiniene, Daiva. 2003. „Sutartinių darna: kognityvinis aspektas [Strojenie sutartinės: perspektywa kognitywna]”. *Lietuvos muzikologija* 4: 136–43.
- Račiūnaitė-Vyčiniene, Daiva. 2005. „Sutartinių maginis poveikis [Magiczny efekt sutartinės]”. W *Žmogaus samprata tradicinėje kultūroje: konferencijų ciklas „Gimtis. Būtis. Mirtis“. Konferencijos medžiaga, Wilno, 2000 gegužės 9–11 d.* [Koncepcja istoty ludzkiej w kulturze tradycyjnej: konferencja z cyklu „Narodziny. Istnienie. Śmierć”. Materiały z konferencji, Wilno, 9–11 maja 2000], 178–88. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras.
- Račiūnaitė-Vyčiniene, Daiva. 2010. „Specific Features of Performing Lithuanian Polyphonic Songs. Sutartinės: Singing as Birdsong [Specyficzne cechy wykonania litewskich pieśni polifonicznych. Sutartinės: pieśń jak ptasi śpiew]”. W *Multipart Music: A Specific Mode of Musical Thinking, Expressive Behaviour and Sound. Papers from the First Meeting of the ICTM Study Group on Multipart Music (September 15–20, 2010; Cagliari – Sardinia)* [Muzyka wielogłosowa: specyficzny sposób myślenia muzycznego, ekspresji i dźwięku. Materiały z Pierwszego Spotkania Grupy Badawczej ICTM na temat muzyki wielogłosowej (15–20 września 2010; Cagliari – Sardinia)], pod redakcją Ignazio Macchiarellego, 215–36. Udine: Nota.
- Račiūnaitė-Vyčiniene, Daiva. 2015. „Sutartinių giedojimo tradicija postmodernioje visuomenėje: perėmimas, perdavimas ir raiška [Tradycja śpiewania sutartinės w społeczeństwie postmodernistycznym: przyjęcie, przekazanie i wyraz]”. *Liaudies kultūra* 2: 19–34.
- Šatkauskienė, Vida. 2009. „Rasa laukia rasos [Rosa czeka na Rasa (dawna nazwa dnia przesilenia letniego)]”. *Šiaurės Atėnai* 23 (945): 10–11.
- Sauka, Leonardas, red. 1962. *Tautosakos darbai* [Studia folklorystyczne]. Tom 4. Vilnius: Mintis.
- Trinkūnas, Jonas. 2010. „Tebūnie darna!” Cultural website *Alkas.lt* [Strona internetowa poświęcona kulturze *Alkas*. lė]. Data dostępu: 31 października 2016. <http://alkas.lt/2010/10/25/j-trinkunas-tebunie-darna/>.
- Ūsaitytė, Jurgita. 2000. „Žemės epitetas: tradicijos kaita [Przydomek ziemi: zmiana tradycji]”. *Tautosakos darbai* 12 (19): 53–71.
- Ūsaitytė, Jurgita. 2002. „Motina žemė: moteriškumo reprezentacija [Matka Ziemia: przedstawienie kobiecości]”. *Tautosakos darbai* 16 (23): 147–54.

- Ūsaitytė, Jurgita. 2003. „Žemės įvaizdis kaip vertės matas: stabilumo ekspresija [Obraz Ziemi jako standard wartości: wyraz stabilności]”. *Tautosakos darbai* 19 (26): 107–21.
- Vaiškūnas, Jonas. 1992. „Sodas ir visata [Ogród i wszechświat]”. *Liaudies kultūra* 4: 26–30.
- Vaiškūnas, Jonas. 2014. *Darna*. [Wykład z okazji imienin Jonasa Eperješasa, budowniczego Zamku Panemunė, 21 czerwca 2014 roku]. http://tautosmenta.lt/wp-content/uploads/2013/12/Vaiskunas_Jonas/Vaiskunas_2014_06_21_Darna.mp3.
- Vaiškūnas, Jonas. 2016. „Baltų genas”: J.Vaiškūnas apie senąjį baltų tikėjimą mūsų dienomis (audio) [„Bałtyckie geny”: J. Vaiškūnas o dawnych wierzeniach bałtyckich dzisiaj]”. <http://alkas.lt/2016/08/29/baltu-genas-j-vaiskunas-apie-senaji-baltu-tikejima-musu-dienomis-audio/>.
- Vaitkevičienė, Daiva. 2002. „Namų laimė [Szczęście domu]”. *Liaudies kultūra* 4: 9–21.
- Vaitkevičienė, Daiva. 2012. „Apie savas vietas lietuvių prigimtinėje kultūroje [Miejsce jednostki w rodzimej kulturze litewskiej]”. *Liaudies kultūra* 4: 30–49.
- Vaitkevičius, Vykintas. 2009. „The Sacred Groves of the Balts: Lost History and Modern Research [Święte gaje Bałtów: zapomniana historia i nowoczesne badania]”. *Folklore. Electronic Journal of Folklore* 42: 81–94.
- Vaitkevičius, Vykintas. 2012. „Kraštovaizdžio skaitymas su patirties žodynu [Odczytywanie krajobrazu ze słownikiem]”. *Liaudies kultūra* 4: 50–61.
- Vaitkevičius, Vykintas. 2016. „Baltų šventviečių atodangos [Odkrywki świętych miejsc bałtyckich]”. *Liaudies kultūra* 4: 33–43.
- Vėlius, Norbertas, oprac. 1995. *Ežeras ant milžino delno. Lietuvių liaudies padavimai* [Jezioro na wielkiej palmie: litewskie legendy ludowe]. Vilnius: Mintis.

Ochrona i przekazywanie niematerialnego dziedzictwa kulturowego – przypadek Surwy w kontekście muzealnym

Iglika Miskowa*

* Adiunkt, etnolog-kurator, Instytut Etnologii i Badań nad Folklorem z Muzeum Etnograficznym, Bułgarska Akademia Nauk (Institut za etnologija i folkloristika s Etnografski muzej – Byłgarska Akademija na Naukite), Sofia, Bułgaria, e-mail: iglika.miskova@iefem.bas.bg.

Różnorodne sposoby interpretowania i kontekstualizowania zbiorów oraz organizowania wystaw multimedialnych przynoszą korzyści zarówno muzeom, jak i depozytariuszom niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Mogą one również służyć za wzór zrównoważonej relacji pomiędzy przedstawianiem tradycji oraz ochroną niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Niematerialne dziedzictwo kulturowe (NDZK) oraz muzea, jako przykłady „żywej kultury”, łączy silna więź, która wykracza poza upowszechnianie wiedzy o tradycjach ludowych, interpretowanie kolekcji, badanie artefaktów oraz „katalogowanie form ekspresji kulturowej” (Adell i in. 2015, 9). „Partycypujące muzea” (Simon 2010) dostarczają zwiedzającym interaktywnych doświadczeń oraz służą jako pomost pomiędzy tym, co materialne, oraz tym, co niematerialne (Golinelli 2015, 31); pomiędzy przeszłością, teraźniejszością oraz przyszłością (Harrison 2015). Płynność czasu w przestrzeni muzealnej również przyczynia się do ochrony i przekazywania (Pels, Hetherington i Vandenberghe 2002) tych wartości kulturowych oraz tożsamości, które są wspólne dla ogółu społeczeństwa i dla depozytariuszy niematerialnego dziedzictwa kulturowego. W tym właśnie kontekście badamy Surwę – święto ludowe w regionie Pernika – jako praktykowanie niematerialnego dziedzictwa kulturowego, łącznie z prezentowaniem tego święta publiczności muzealnej w Europie przez bułgarskie Narodowe Muzeum Etnograficzne (Nacionalen etnografski muzej, NEM).

Niniejszy artykuł analizuje rolę, jaką odegrało kilka wystaw zorganizowanych przez NEM w ochronie oraz przekazywaniu tradycji i rytuałów Surwy, wpisanych w 2015 roku na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości UNESCO.

Surwakarzy z wioski Leskowec, 2012. Fot. Iglıka Miskowa.

Przebierańcy z pochodniami we wsi Czepinci, 13 stycznia 2012. Fot. Iglıka Miskowa.

Wprowadzenie

W ciągu ostatnich 15 lat większość uczonych zgodziła się z tym, że zacierają się różnice pomiędzy tym, co materialne, i tym, co niematerialne (Alivizatou 2006, 2012), oraz pomiędzy dziedzictwem kulturowym i przyrodniczym (Harrison 2015), a muzea mają we władaniu nie tylko przeszłość, ale również przyszłość przekazu kulturowego i tożsamościowego (Harrison 2015). Ponadto samo muzeum staje się niematerialne w wirtualnej i rozszerzonej rzeczywistości, jego funkcje ulegają przekształceniu w sposób wykraczający poza definicję Międzynarodowej Rady Muzeów (ICOM), a jego relacja z niematerialnym dziedzictwem kulturowym łączy instytucjonalizację z deinstytucjonalizacją (Smith 2006; Smith i Akagawa 2008; Wukow 2016), natomiast muzeifikacja łączy się z demuzeifikacją (Hartog 2005; Ballacchino 2014; Wukow 2015b). Ze względu na multidyscyplinarne podejście do powiązań między wystawami a niematerialnym dziedzictwem kulturowym oraz do jego związku z muzeami, ramy teoretyczne są niewystarczające do zbadania tego dziedzictwa wyłącznie w kontekście muzealnym, etnograficznym i kulturowo-antropologicznym. Niniejszy artykuł pomija niektóre ważne kwestie pomimo ich znaczenia oraz wpływu na analizę ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz przekazywania praktyk poprzez działania muzealne, w tym rolę turystyki jako czynnika katalizującego zrównoważony rozwój gospodarczy zarówno dla muzeów, jak i niematerialnego dziedzictwa kulturowego, oraz rolę debaty na temat uprzedmiotowienia dziedzictwa. Dla celów niniejszego artykułu autorka zakłada, że należy połączyć funkcje wystaw, przedstawień, interakcji oraz interpretacji z inherentnymi funkcjami muzeum etnograficznego – badaniem, katalogowaniem, ochroną i popularyzacją niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz przedstawianiem go w muzeach, we wspólnym celu, jakim jest przekazywanie tych żywych tradycji przyszłym pokoleniom.

Święto ludowe Surwa

2 grudnia 2015 roku Międzyrządowy Komitet UNESCO ds. Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego wpisał „Surwę – święto ludowe w regionie Pernika” na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości. Święto to jest obchodzone głównie w regionie Pernika, którego ośrodkiem administracyjnym jest miasto Pernik, położone w środkowo-zachodniej Bułgarii w pobliżu stolicy – Sofii. Święto ludowe Surwa to tradycyjne obrzędy, podczas których grupy przebierańców urządzają gry i zabawy w ponad 36 okolicznych wsiach będących depozytariuszami tego elementu.

Przywitanie przywódców dwóch grup, wieś Czepinci, 2012. Fot. Iglíka Míszkova.

Surwakarzy ze wsi Baniszte z wizytą w sąsiedniej wsi Ryżawec, 2012. Fot. Iglíka Míszkova.

Święto ludowe Surwa w regionie Pernika odbywa się co roku 13 i 14 stycznia – w Nowy Rok przypadający według starego kalendarza¹. Jest to dziś ulubione święto lokalnych społeczności. Jego głównym elementem są rytuały z udziałem przebierańców, które są praktykowane od wielu pokoleń w celu pożegnania starego roku i powitania nowego. Bezpośrednimi uczestnikami tych prastarych – ale ciągle żywych – rytuałów świętowania nowego roku są grupy nazywane *surwakari*, które urządzają gry i zabawy we wsiach. Wszyscy uczestnicy noszą maski, niektórzy przebierańcy odgrywają specjalne role, np. lidera, nowożeńców, księdza lub niedźwiedzia ze swoim panem.

Wieczorem 13 stycznia *surwakarzy* zbierają się w centrum wsi, gdzie palą ogniska, bawią się i zaczepiają zgromadzonych widzów. Odwiedzają również sąsiednie wioski i spotykają się z innymi grupami przebierańców. Wszyscy *surwakarzy* tańczą tradycyjny taniec *horo* i dobrze się bawią. Wczesnym rankiem 14 stycznia mężczyźni w maskach gromadzą się ponownie i odwiedzają poszczególne domostwa we wsi. We wszystkich domach *surwakarzy* odgrywają scenki zaślubin nowożeńców, a „niedźwiedź” ma zapewnić gospodarzom dobre zdrowie. Gospodarze czekają na nich z zastawionymi stołami i obdarowują ich prezentami. Mężczyźni w maskach muszą odwiedzić każde domostwo.

Uczestnicy obrzędu

Do początku XX wieku maski zakładali tylko niezamężni młodzi mężczyźni z danej społeczności, ponieważ obrzęd ten spełniał funkcje inicjacyjne. Inni mieszkańcy wsi (kobiety, dzieci i zamężni mężczyźni) nie mogli brać udziału w maskaradach. Dziś nie tylko mężczyźni w każdym wieku, ale również kobiety i dzieci biorą aktywny i równoprawny udział w tym obrzędzie, co może zobaczyć każdy, kto jest obecny podczas tego święta.

Depozytariuszami święta Surwa są zwykli ludzie. W maskaradach *surwakari* uczestniczą wykonawcy-amatorzy, którzy nie mają żadnych instytucjonalnych obowiązków związanych z ich organizacją. Wychodzą i bawią się spontanicznie, zgodnie z tradycją oraz w taki sam sposób, jak ich poprzednicy.

Każda grupa tworzy własną organizację i włącza do niej wszystkich mieszkańców wsi. *Surwakarzy* wybierają swojego lidera i dzielą się „rolami” – każdy odgrywa określoną postać. Podczas święta *surwakarzy* słuchają swojego lidera i są mu bezwarunkowo posłuszni.

¹ Bułgaria przyjęła kalendarz gregoriański w 1916 roku, dlatego też w Kościele prawosławnym poprzednio używany kalendarz juliański jest nazywany starym kalendarzem.

Po święcie odbywa się specjalne spotkanie, na którym *surwakarzy* decydują, jak wykorzystać zebrane datki, w zależności od problemów i potrzeb ich wiosek. Zebrane pieniądze najczęściej trafiają do lokalnych domów kultury (*czitaliszte*) lub zostają przeznaczone na zaspokojenie innych potrzeb wsi. Podjęte przez *surwakarów* decyzje są brane pod uwagę przez lokalne władze.

Tradycja gier i zabaw urządzanych przez przebierańców *surwakari* w społecznościach regionu Pernika jest przekazywana z pokolenia na pokolenie, młodzieży przez osoby starsze, tak jak zawsze się to odbywało w społecznościach tradycyjnych.

Umożliwia to ciągłą komunikację pomiędzy ludźmi w różnym wieku, którzy pochodzą z różnych sfer społecznych i reprezentują różne zawody. Jest to komunikacja, która opiera się na przekazywaniu, przyswajaniu sobie oraz wyrażaniu tradycyjnej wiedzy i umiejętności. Tradycja ta jest rozpowszechniana dzięki wykorzystaniu pewnych uznanych sposobów myślenia i odczuwania, zaakceptowanych przez depozytariuszy niematerialnego dziedzictwa kulturowego, co zapewnia jej ciągłość w czasie i przestrzeni.

Żywotność święta Surwa zapewnia jego funkcja jako zasobu kulturowego oraz formy kreatywności dla młodego pokolenia. Gwarancją jego ciągłości jest również to, że integruje ono lokalnych mieszkańców, niezależnie od ich wieku i statusu społecznego. Uczestnikami obrzędów są nie tylko stali mieszkańcy wiosek, w których się one odbywają, ale również liczni goście ze środowisk miejskich. Rodziny, których członkowie należą do grupy *surwakari*, uznają to za oznakę wysokiego prestiżu. Bez przesady można powiedzieć, że w każdym domu w regionie Pernika zachowywane są wspomnienia i pamiątki dotyczące tradycyjnego święta Surwa – barwne relacje, maski oraz zdjęcia wiszące na ścianach. Szkoły i lokalne domy kultury również zachęcają do udziału we wszystkich działaniach związanych z tym świętem.

Związek pomiędzy świętem Surwa a Festiwalem przebierańców

Aby zachować święto Surwa, gmina Pernik organizuje Festiwal Maskaradnite Igri (Festiwal przebierańców), który odbył się po raz pierwszy w 1966 roku². Święto oraz festiwal współistnieją już od

² Festiwal odbywa się obecnie co roku pod koniec stycznia – dwa tygodnie po święcie Surwa w wioskach. Od samego początku festiwal był określany jako regionalny, jednak grupy przebierańców pochodzą z całego kraju, przez co festiwal stał się wydarzeniem o charakterze ogólnokrajowym. W ten sposób festiwal w mieście Pernik przyczynia się do odrodzenia zabaw przebierańców w wielu wsiach i mobilizuje do organizowania innych festiwali w środowisku miejskim. W roku 1985 festiwal uzyskał status festiwalu międzynarodowego o nazwie International Festival of Masquerade Games 'Surva' (Międzynarodowy festiwal

prawie pół wieku i nie miało to żadnego negatywnego wpływu na żywotność święta Surwa jako elementu niematerialnego dziedzictwa kulturowego (Wukow 2015a). Wręcz przeciwnie, festiwal pomógł w popularyzowaniu święta Surwa i ułatwił podejmowanie działań mających na celu zachowanie jego żywotności. Przez ostatnie pięćdziesiąt lat istnienia festiwalu nie zaobserwowano, by miało to jakiegokolwiek negatywne konsekwencje. W dalszym ciągu oczekuje się, że pozytywna relacja pomiędzy świętem Surwa a Festiwalem przebierańców będzie kontynuowana w przyszłości. W związku z tym nie sporządzono informacji o ewentualnych zagrożeniach i nie ma potrzeby podejmowania jakichkolwiek działań w tym względzie.

Dla społeczności z regionu Pernika istnieje wyraźna różnica pomiędzy świętem Surwa w wioskach a Festiwalem przebierańców w mieście. Festiwal jest częścią kultury miejskiej, prezentując w nowoczesny sposób ludową tradycję Surwy. Przekazywana od wielu pokoleń, tradycja ta jest ciągle żywa we wsiach regionu Pernika (Wukow 2015a). Na obchody święta Surwa przychodzi więcej osób z lokalnej społeczności niż na festiwal, który ma charakter międzynarodowy, a występujące na nim grupy pochodzą z różnych części kraju oraz z zagranicy. Niektóre lokalne grupy oraz depozytariusze z regionu Pernika w ogóle nie uczestniczą w festiwalu i tańczą wyłącznie podczas święta Surwa w wioskach. Z tego punktu widzenia wpisanie święta Surwa na Listę reprezentatywną odgrywa ważną rolę, popularyzując żywe tradycje i zachęcając depozytariuszy do podejmowania wysiłków związanych z ochroną ich dziedzictwa w ich wiejskim środowisku.

Jak dotąd nic nie wskazywało na to, by festiwal wywierał negatywny wpływ na zwyczaje w wioskach. Wręcz przeciwnie, odegrał on pozytywną rolę, popularyzując maskarady w całym kraju. W czasach komunizmu, gdy tego typu zabawy były zaliczane do tradycji religijnych, powstanie festiwalu w latach 60. było pretekstem do ich organizowania w różnych częściach kraju. Przez wszystkie lata jego istnienia prowadzona była owocna współpraca pomiędzy organizatorami festiwalu, lokalnymi społecznościami oraz depozytariuszami z regionu Pernika, którzy zasiadają czasami w jury tej międzynarodowej imprezy. Przykładem pozytywnego wpływu jest to, że festiwal cieszy się zainteresowaniem zarówno w kraju, jak i za granicą, motywując depozytariuszy święta Surwa do kontynuowania wysiłków związanych z jego ochroną i przekazywaniem. A robią to chętnie, o czym świadczy ich masowy udział w uroczystościach.

maskarad „Surwa”). Obecnie w festiwalu bierze udział ponad 6 tys. uczestników z ponad 100 grup, w tym wykonawcy z innych krajów.

Wieś Baniszte, 2012. Fot. Iglia Miskowa.

Instytut Etnologii i Badań nad Folklorem z Muzeum Etnograficznym – instytucja, muzeum

Instytut Etnologii i Badań nad Folklorem z Muzeum Etnograficznym (Institut za etnologija i folkloristika s Etnografski muzej, IEFSEM) – z NEM jako jego jednostką administracyjną – odgrywa istotną rolę w badaniu, promowaniu i ochronie niematerialnego dziedzictwa kulturowego już od 110 lat. Jeszcze przed ratyfikacją *Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego* z 2003 roku IEFSEM odegrał kluczową rolę w tworzeniu krajowej bazy danych elementów NDZK w ramach programu *Żyjące Skarby Ludzkości*. Święto Surwa w regionie Pernika zostało wpisane na Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego przez zespół ekspertów z IEFSEM, z udziałem Ministerstwa Kultury Republiki Bułgarii (Ministerstwo na kulturata), koordynowanym przez regionalne struktury administracyjne do spraw kultury, w tym przez krajową sieć bułgarskich domów kultury.

Jako kluczowa instytucja w systemie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, IEFSEM przechowuje i prowadzi związaną z nim dokumentację. Narodowe Centrum Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego (Nacionalen cent'r za nematerialno kulturno nasledstvo) zachowuje i zapewnia dostęp do plików audiowizualnych oraz pisemnej dokumentacji dotyczącej statusu elementów oraz ich nominacji. Należy również wspomnieć o tym, że Archiwum Etnograficzne jest jednym z najstarszych bułgarskich archiwów; przechowuje ono zdjęcia grup w maskach z regionu Pernika wykonane w latach 1906–1947. NEM posiada również niewielką kolekcję masek oraz innych przedmiotów związanych z tym elementem. Jako dzieło sztuki ludowej, maski *surwakari* są unikalnymi wytworami ludzkiej kreatywności. Ich rozpoznawalność i widoczność na poziomie międzynarodowym wyraźnie przyczynia się do uznania tego elementu za część światowego dziedzictwa kulturowego i jest również wspaniałym źródłem inspiracji dla nowoczesnych artystów.

Dziedzictwo niematerialne świadczy o całościowym postrzeganiu dziedzictwa kulturowego poprzez uznawanie znaczenia i wartości ustnych i żywych praktyk i form ekspresji, które dotyczą obiektów, pomników i przestrzeni kulturowych. Oprócz definicji podanej w Konwencji UNESCO z 2003 roku pojęcie niematerialnego dziedzictwa kulturowego było również analizowane w kontekście muzeów.

Wieś Etow doł, 2012. Fot. Iglıka Mıszkowa.

Kolekcje muzealne

Dziedzictwo niematerialne ujawnia kulturowe znaczenie oraz wartość zbiorów muzealnych. Umieszcza ono obiekty w kontekście ich produkcji i użytkowania. NEM gromadzi maski z regionu Pernika od roku 1906, jest to więc pierwsza w historii ekspozycja muzealna prezentująca bułgarską kulturę. Niestety, wskutek złych doświadczeń związanych z działaniami konserwatorskimi w przeszłości oraz właściwości określonych materiałów, z których maski zostały wykonane, NEM straciło swoją starą kolekcję. Po II wojnie światowej Muzeum rozpoczęło nowy proces dokumentowania maskarad. Kilku pracowników Muzeum, którzy są malarzami, odwiedzało wioski i malowało obrazy masek oraz rytuałów. Muzeum wzbogaciło później swoją kolekcję o autentyczne artefakty z regionu.

Co roku, począwszy od roku 2000 aż do dnia dzisiejszego, Muzeum prowadzi badania terenowe w wioskach i zbiera zdjęcia oraz nagrania wideo do swojego Archiwum. Prace w terenie dotyczące tej tematyki są dość dużym wyzwaniem pod względem metodologicznym. Wymagają one dużego zaangażowania oraz aktywnego udziału społeczności, które są depozytariuszami żywej kultury. Badając dziedzictwo niematerialne, zespół muzealników nawiązuje kontakt z lokalnymi społecznościami, starając się zrozumieć historię i znaczenia ich form wyrazu kulturowego. Przedstawiciele IEFSEM biorą aktywny udział w konferencjach naukowych o tematyce związanej z niematerialnym dziedzictwem kulturowym.

Prezentacje muzealne

Organizowanie wystaw jest jedną z podstawowych funkcji muzeów. W XIX i XX wieku muzea prezentowały eksponaty w ujęciu taksonomicznym, w szklanych gablotach, zawężając ich percepcję jedynie do zmysłu wzroku. Na początku XX wieku NEM stosowało takie same praktyki w ekspozycjach dotyczących ludzi w maskach z regionu Pernika. Współczesne muzea bazują jednak na innych modelach wystaw, które wykorzystują muzykę na żywo, specjalne efekty oświetlenia i pokazy tańca. Po publikacjach dotyczących nowego muzealnictwa, „post-muzeum” oraz „muzeum modernistycznego”, muzeum jest w większym stopniu postrzegane jako instytucja, która ma być źródłem wiedzy i rozrywki dla zwiedzających. W rezultacie sposoby prezentowania eksponatów uległy zmianie. Podjęto wiele prób, by zapewnić bardziej całościową interpretację artefaktów muzealnych.

Muzeum nie tylko prezentuje obiekty, ale również organizuje wydarzenia społeczno-kulturalne, by podtrzymywać i promować kreatywność lokalnych społeczności (Bortolotto 2007).

Dziedzictwo niematerialne jest z definicji bardziej zorientowane na ludzi niż na obiekty. Jego istotą jest to, że wdrażanie nowych inicjatyw przekształca relacje pomiędzy muzeami oraz zwiedzającymi i zainteresowanymi podmiotami. Jednym z rezultatów będzie to, że osoby z różnych środowisk będą domagać się możliwości uczestniczenia w merytorycznym dialogu o ich dziedzictwie niematerialnym oraz współdecydowania o interpretacji ich dziedzictwa przez muzeum. Wynikiem tych starań będzie niezwykle poważna zmiana paradygmatu (Boylan 2006, 63).

Jako kuratorzy niematerialnego dziedzictwa muzea muszą wiedzieć, jak nawiązać równoprawne partnerstwo z depozytariuszami kultury oraz opracować mechanizmy dzielenia się uprawnieniami oraz współdecydowania o działalności muzeum i formach przekazu.

W okresie od 2005 do 2016 roku NEM zaprezentowało cztery różne wystawy o maskach i maskaradach: *Magическая маска* (Magiczna maska, 2005), dwie międzynarodowe wystawy w ramach projektu Carnival King of Europe (2009, 2012)³ oraz *Surwa* (2016). Wszystkie te wystawy koncentrowały się na maskach, obiektach etnograficznych – „fragmentach” (Kirshenblatt-Gimblett 1998) – oraz ich twórcach i użytkownikach. Maski z regionu Pernika były eksponowane zarówno jako obiekty artystyczne o specyficznych cechach technicznych i estetycznych, oraz jako sposoby przedstawienia widowni symbolicznych form wyrazu związanych z ich pierwotnym sposobem wykorzystania. Pojęcie dziedzictwa niematerialnego w muzeach pozwala więc na szerszą i głębszą interpretację oraz kontekstualizację artefaktów.

Jeśli chodzi o organizowanie wystaw, pojęcie niematerialnego dziedzictwa ma znaczenie dla kontekstualizacji obiektów. Pokazuje ich znaczenie kulturowe oraz symboliczną wartość, która wykracza poza ich cechy techniczne i artystyczne, poprzez umieszczenie ich „w szerszych obszarach znaczeniowych” (Garton Smith 2000, 58). Aby to osiągnąć, stosowany jest szereg metod interpretacyjnych, które wydobywają różne związki i powiązania, takie jak: opowiadanie historii, narracje, muzyka oraz coś, co Kirshenblatt-Gimblett (1991, 389–390) określa jako instalacje „w kontekście”. Są to między innymi aplikacje multimedialne, słuchawki, diagramy, panele i etykiety, które pomagają w uzyskaniu różnych poziomów znaczeniowych (Alivizatou 2006).

Właśnie dlatego ostatnia wystawa o święcie Surwa w NEM była instalacją z maskami (otrzymanymi od depozytariuszy), a inne obiekty były prezentowane w formie audio i wideo, wraz

³ Szczegółowe informacje można znaleźć na stronie internetowej projektu: www.carnivalkingofeurope.it/activities/exhibition.php.

z głosami uczestników święta Surwa. Celem wystawy było nawiązanie dialogu pomiędzy Muzeum i społecznościami. Jednak w odróżnieniu od tradycyjnego dziedzictwa kulturowego, ujętego w formie artefaktów przeznaczonych do oglądania i już zapełniających sale muzealne, wystawy te były przygotowywane wspólnie z depozytariuszami niematerialnego dziedzictwa oraz zgodnie z ich własnymi wyobrażeniami kulturowymi. Na udostępnionych ekranach wyjaśniali oni, skąd wziął się pomysł wpisania święta Surwa na listę oraz jakie jest jego znaczenie dla lokalnych społeczności.

Tak więc z jednej strony prezentacja koncentruje się na święcie Surwa w sposób integrujący różne perspektywy, przyczyniając się do budowania „pomostu między pokoleniami”. Atrakcyjność święta z maskaradami przemawia do młodych ludzi i wzmacnia ich poczucie własnej wartości jako kontynuatorów tradycji oraz interpretatorów kulturowej oryginalności ich wiejskich społeczności. Przygotowując się do święta Surwa, uczestnicy zawsze wykonują jak najlepsze maski i kostiumy, które mają ich odróżniać od przebierańców z sąsiednich wiosek. Praktykowanie tego elementu jest dziś również niezwykle formą nieformalnej edukacji, która uczy tolerancji i poszanowania dla innych kultur, religii oraz etniczności. Wśród przebierańców często można spotkać Romów, którzy również zakładają maski i przebierają się, tak samo uczestnicząc w tym święcie oraz odbywających się we wsi zabawach. Maskarady cieszą się również zainteresowaniem wśród obcokrajowców i studentów mieszkających w tym regionie, którzy chętnie w nich uczestniczą, co jest bardzo pozytywnie odbierane przez lokalną społeczność.

Z drugiej strony prezentacja zwraca uwagę na poczucie wspólnoty w życiu społeczności. Udział w grupach *surwakari* w różnych wsiach jest bezpłatny i otwarty dla wszystkich. Są to grupy, które podtrzymują życie społeczności, a ich członkowie wspólnie podejmują decyzje dotyczące nie tylko tego święta, ale również zrównoważonego rozwoju wsi. I chociaż rywalizują ze sobą w tworzeniu oryginalnych masek wyróżniających ich wieś, wymieniają się także zasobami i materiałami, by zapewnić udany przebieg święta, przy okazji nawiązując nowe i wzajemnie korzystne przyjaźnie i kontakty.

Rola muzeum jako mediatora nie ogranicza się do tych pozytywnych doświadczeń. Muzeum pełni także funkcję platformy umożliwiającej dyskusje o problemach napotykanym w procesie ochrony i przekazywania niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Podczas filmowanych wywiadów, które zostały przeprowadzone z depozytariuszami tego obrzędu, wspominali oni o tym, że liczba mieszkańców regionu Pernik maleje, co jest zagrożeniem dla ciągłości tego obrzędu. Depozytariusze wyjaśniali, jak zachowanie tradycji mogłoby rozwiązać ten problem: „Gdyby święto Surwa odbywało się codziennie, wioski byłyby pełne ludzi”.

O roli IEFSEM w zachowaniu święta Surwa jako elementu dziedzictwa kulturowego świadczy również nominacja do wpisania na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości UNESCO. W zgłoszeniu podkreślono, że niektóre działania, które są podejmowane w regionie oraz w gminach, by zahamować spadek liczby mieszkańców – zwłaszcza te związane z promocją lokalnych tradycji – przyczyniają się również do zrównoważonego rozwoju na poziomie lokalnym. Spadek liczby ludności z pewnością stanowi zagrożenie dla utrzymania żywotności święta Surwa, ale jest ono minimalne, ponieważ to tradycyjne święto cieszy się ogromną popularnością w lokalnych społecznościach, a ponadto uczestniczy w nim wielu młodych ludzi, którzy wyrażają chęć jego dalszego przekazywania (Wukow 2015a). Ważne jest również to, że święto jest okazją do spotkania się ludzi, którzy urodzili się w tej okolicy, mieszkają gdzie indziej i wracają, by brać udział w uroczystościach i podtrzymać tradycję.

Spadek liczby ludności jest problemem w całym kraju. Sytuacja demograficzna państwa zależy od jego polityki społecznej i gospodarczej, możliwości zatrudnienia oraz ogólnych możliwości rozwoju społecznego, kulturalnego i gospodarczego, istniejących na terenach wiejskich. Samo święto Surwa oraz niematerialne dziedzictwo kulturowe nie zdołają rozwiązać tego problemu. Jednak 13 i 14 stycznia wielu ludzi powraca do swoich wiosek na obchody tego święta, by wziąć udział w przygotowaniu masek i kostiumów oraz by na własne oczy zobaczyć maskarady. Święto Surwa odgrywa ważną rolę w przyciąganiu emigrantów oraz turystów i jest atrakcją dla mieszkańców wiosek. Wpisanie tego elementu na Listę reprezentatywną UNESCO wzmacnia poczucie wartości depozytariuszy uczestniczących w przekazywaniu tradycji kulturowych. Jak stwierdzono w zgłoszeniu, szeroka popularyzacja oraz międzynarodowe uznanie zachęciłoby instytucje do efektywnego wspierania społeczności w wyludniających się i zanikających wioskach w regionie. A to z kolei miałooby korzystny wpływ na turystykę kulturalną w regionie oraz jej zrównoważony rozwój w perspektywie długoterminowej.

IEFSEM nie tylko odegrał kluczową rolę w przygotowaniu zgłoszenia oraz wpisaniu tego elementu na Listę reprezentatywną UNESCO, ale również wspiera, poprzez NEM, ochronę i przekazywanie tradycji święta Surwa dzięki interpretacji oraz kontekstualizacji organizowanych wydarzeń. Wystawy, przedstawienia i uroczystości, które odbywają się równolegle w muzeach, pozwalają na poznanie tego święta w sposób, który nie ogranicza się do prezentowania eksponatów, oraz na uzyskanie nowego i głębszego wglądu w kwestie związane z niematerialnym dziedzictwem kulturowym. Do wydarzeń tych należą pokazy rzemiosła, przedstawienia, prelekcje oraz dni studyjne. Inicjatywy tego rodzaju są najlepszym dowodem starań, które muzea podejmują, by wprowadzić

elementy żywej kultury do praktyki muzealnej. Pokazują one również, jak ważne są programy edukacyjne z udziałem depozytariuszy tradycji – mistrzów maski – w promowaniu ciągłości niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Wnioski

W przypadku święta Surwa oraz związanych z nim działań IEFSEM oraz NEM koncepcja ochrony i przekazywania niematerialnego dziedzictwa poprzez działania muzealne okazała się wykonalna i skuteczna. Stwierdzono, że różnorodne sposoby interpretowania i kontekstualizowania zbiorów oraz organizowania wystaw multimedialnych przynoszą korzyści zarówno muzeom, jak i depozytariuszom niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Mogą one również służyć za wzór zrównoważonej relacji pomiędzy przedstawianiem tradycji oraz ochroną niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Różnorodne wydarzenia związane ze świętem Surwa, które są organizowane w NEM, sprawiają również, że głosy lokalnych społeczności stają się słyszalne dzięki prezentacjom muzealnym, które zachęcają do przekazywania tradycji i mogą służyć jako przykład dobrych praktyk związanych z niematerialnym dziedzictwem kulturowym.

Bibliografia

- Adell, Nicolas, Regina F. Bendix, Chiara Bortolotto i Markus Tauschek, red. 2015. *Between Imagined Communities and Communities of Practice: Participation, Territory and the Making of Heritage* [Wyobrażenia a praktyka w społecznościach: partycypacja, terytorium oraz tworzenie dziedzictwa]. Göttingen: Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek.
- Alivizatou, Marilena. 2006. „Museums and Intangible Heritage: The Dynamics of an ‘Unconventional’ Relationship [Muzea i niematerialne dziedzictwo: dynamika „niekonwencjonalnej” relacji]”. *Papers from the Institute of Archaeology* 17: 47–57.
- Alivizatou, Marilena. 2012. *Intangible Heritage and the Museum: New Perspectives on Cultural Preservation* [Dziedzictwo niematerialne i muzeum: nowe perspektywy ochrony dóbr kultury]. Walnut Creek, CA: Left Coast Press.
- Ballacchino, Katia. 2014. „Spires and Towers Between Tangible, Intangible, and Contested Transnational Cultural Heritage [Iglice i wieże pomiędzy tym, co materialne, oraz tym, co niematerialne. Zakwestionowane międzyna-

- rodowe dziedzictwo kulturowe]”. W *Sabato Rodia's Towers in Watts: Art, Migrations, Development* [Wieże Sabato Rodii w Watts: sztuka, migracje, rozwój], pod redakcją Luisy Del Giudice, 289–306. New York, NY: Fordham University Press.
- Bortolotto, Chiara. 2007. „From Objects to Processes: UNESCO's 'Intangible Cultural Heritage' [Od obiektów do procesów: „niematerialne dziedzictwo kulturowe” UNESCO]”. *Journal of Museum Ethnography* 19: 21–33.
- Boylan, Patrick J. 2006. „The Intangible Heritage: a Challenge and an Opportunity for Museums and Museum Professional Training” [Dziedzictwo niematerialne: wyzwanie i szansa dla muzeów i szkolenia muzealników]”. *International Journal of Intangible Heritage* 1: 53–65.
- Garton Smith, Jennifer. 2000. „The Impact of Curation on Intangible Heritage: The Case of Oradour-sur-Glane [Wpływ kuratorów na dziedzictwo niematerialne: przypadek Oradour-sur-Glane]”. W *Museology and the Intangible Heritage, Munich/Germany and Brno/Czech Republic, November 26 – December 05 2000* [Muzeologia i dziedzictwo niematerialne, Monachium/Niemcy i Brno/Republika Czeska, 26 listopada – 5 grudnia 2000], pod redakcją Hildegardy K. Vieregg, 58–66. München: Museums-Pädagogisches Zentrum.
- Golinelli, Gaetano M. 2015. *Cultural Heritage and Value Creation: Towards New Pathways* [Dziedzictwo kulturowe oraz tworzenie wartości: poszukiwanie nowych ścieżek]. Cham: Springer.
- Harrison, Rodney. 2015. „Beyond 'Natural' and 'Cultural' Heritage: Toward an Ontological Politics of Heritage in the Age of Anthropocene [Poza dziedzictwem „przyrodniczym” i „kulturowym”: w kierunku ontologicznej polityki w epoce antropogenicznej]”. *Heritage & Society* 8 (1): 24–42.
- Hartog, François. 2005. „Time and Heritage [Czas i dziedzictwo]”. *Museum International* 57 (3): 7–18.
- Kirshenblatt-Gimblett, Barbara. 1991. „Objects of Ethnography [Obiekty etnograficzne]”. W *Exhibiting Cultures: The Poetics and Politics of Museum Display* [Pokazywanie kultury: poetyka i polityka ekspozycji muzealnych], pod redakcją Ivana Karpa i Stevena D. Lavine'a, 386–443. Washington – London: Smithsonian Institution Press.
- Kirshenblatt-Gimblett, Barbara. 1998. *Destination Culture. Tourism, Museums, and Heritage* [Cel: kultura. Turystyka, muzea i dziedzictwo]. Berkeley: University of California Press.
- Pels, Dick, Kevin Hetherington i Frédéric Vandenberghe. 2002. „The Status of the Object: Performances, Mediations and Techniques [Status obiektu: przedstawienia, mediacje i techniki]”. *Theory, Culture & Society* 19 (5–6): 1–21.
- Simon, Nina. 2010. *The Participatory Museum* [Muzeum partycypacyjne]. Santa Cruz, CA: Museum 2.0.
- Smith, Laurajane. 2006. *Uses of Heritage* [Zastosowania dziedzictwa]. London: Routledge.
- Smith, Laurajane i Natsuko Akagawa, red. 2008. *Intangible Heritage* [Niematerialne dziedzictwo]. London: Routledge.
- Wukow, Nikołaj. 2015a. *The Tenth Session of the Intergovernmental Committee for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Namibia. Examination of Nominations for Inscription on the Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity. Argumentation Statement for the Inscription of Surova Folk Feast on UNESCO's*

Representative List [Dziesiąta sesja Międzyrządowego Komitetu ds. Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego, Namibia. Rozpatrzenie wniosków o wpisanie na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości. Argumenty przemawiające za wpisaniem święta ludowego Surwa na Listę reprezentatywną UNESCO] [nagranie audio]. <http://www.unesco.org/culture/ich/en/10com>.

Wukow, Nikołaj. 2015b. *The Tenth Session of the Intergovernmental Committee for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Namibia. Expert Meeting on a Model Code of Ethics. Argumentation Statement for Eliminating the Word 'Museification' from the Code of Ethics* [Dziesiąta sesja Międzyrządowego Komitetu ds. Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego, Namibia. Spotkanie ekspertów dotyczące wzorcowego kodeksu etycznego. Argumenty przemawiające za usunięciem słowa „muzeifikacja” z kodeksu etycznego] [nagranie audio]. <http://www.unesco.org/culture/ich/en/10com>.

Wukow, Nikołaj. 2016. „Tendencii za konstruirane na nowi Europejski nasledstwa, osnovawaszti se na migraciite i obsztoesropejskite politiki (Multikulturalizm i „neželano nasledstwo”) [Trendy w budowaniu nowego europejskiego dziedzictwa wynikające z migracji i polityki paneuropejskiej]”. Data dostępu: 13 maja. <http://www.migrantheritage.com/wp-content/uploads/2016/01/dokladnikolay.pdf>.

Stowarzyszenie Twórców Ludowych i jego działalność na rzecz ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego w Polsce

Waldemar Majcher*
Paweł Onochin**
Katarzyna Smyk***

* Prezes Zarządu Głównego Stowarzyszenia Twórców Ludowych, Lublin, e-mail: waldek:majcher@gmail.com.

** Koordynator działalności merytorycznej STL, e-mail: onochinowie@wp.pl.

*** Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Wydział Humanistyczny, Instytut Kulturoznawstwa, Zakład Kultury Polskiej, Lublin, e-mail: K_Smyk@wp.pl.

Miejsce Stowarzyszenia Twórców Ludowych w uniwersum polskich organizacji pozarządowych, skupionych wokół ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, jest wyjątkowe. Ta najdłużej działająca instytucja zrzeszająca zweryfikowanych twórców ludowych – czyli depozytariuszy dziedzictwa – jest predestynowana zarówno do ochrony tradycji, jak i ludowego artysty.

Stowarzyszenie Twórców Ludowych (STL) jest organizacją o blisko 50-letnim dorobku w dziedzinie ochrony materialnego i niematerialnego dziedzictwa kultury ludowej, powstała w 1968 roku z inicjatywy samych twórców. Głównym celem statutowym Stowarzyszenia jest twórcze kultywowanie tradycji ludowej w dziedzinie plastyki, folkloru i literatury ludowej, popularyzacja jej najwartościowszych przejawów oraz roztaczanie szeroko rozumianej opieki nad twórcami ludowymi. W STL zrzeszonych jest ponad 2 tys. członków rzeczywistych, są to zweryfikowani pod względem etnograficznym twórcy ludowi w zakresie wszystkich dziedzin sztuk plastycznych i folkloru, tj. wykonawstwa pieśni i tańców, muzyki ludowej oraz wszelkich form ekspozycji scenicznych teatru ludowego, zwyczajów, obrzędów oraz literatury pisanej i ustnej. Siedzibą Zarządu Głównego Stowarzyszenia jest kamienica przy ul. Grodzkiej 14 w Lublinie, a w swoich strukturach organizacja posiada 22 oddziały regionalne w całej Polsce¹. Dysponuje też organem doradczym, powoływanym przez Krajowy Zjazd STL, jakim jest Rada Naukowa, która opiniuje program i kierunki działania Stowarzyszenia, współdziała przy realizacji celów statutowych oraz weryfikuje kandydatury na członków STL. W ramach Rady Naukowej pracują cztery Sekcje: Literatury, Sztuki, Folkloru, Społeczno-Programowa. Sekcje obradują co do zasady raz w roku, weryfikując kandydatów na członków STL (por. „Sprawozdanie Rady...” 2014).

STL jest jedyną organizacją w Polsce – to podkreślmy – która w sposób merytoryczny identyfikuje twórcę ludowego poprzez proces weryfikacji dokonywany przez specjalistów z Rady Naukowej STL. Corocznie tej procedurze poddawanych jest ponad 100 osób, z czego połowa uzyskuje status twórcy

¹ Na temat celów, liczebności stowarzyszenia i jego struktury – zob. „Sprawozdanie Zarządu...” 2014.

Prezentacja tradycji zabawkarstwa żywiecko-suskiego podczas Forum, październik 2016. Fot. Paweł Kobek, © Narodowy Instytut Dziedzictwa.

Prezentacja „pereborów” – nadbużańskich tradycji tkackich podczas Forum, październik 2016. Fot. Paweł Kobek, © Narodowy Instytut Dziedzictwa.

ludowego – członka rzeczywistego organizacji. Jest to potwierdzenie etnograficznej autentyczności wykonywanych prac, zgodnych z tradycją regionu, z którego pochodzi konkretny artysta i rękodziełnik. Warunki przyjęć do STL z biegiem czasu podlegały dyskusji i modyfikacjom w miarę przemian kulturowych, niemniej do dziś służą one idei podtrzymywania sztuki tradycyjnej oraz harmonijnego łączenia tradycji ze współczesnością. To z tego powodu – jak czytamy w *Warunkach przyjęć do STL* – komisja danej Sekcji Rady Naukowej sprawdza, czy co najmniej połowa z nadesłanych do oceny prac zgodna jest z tradycją regionu. Na przykład w przypadku kandydatów z dziedziny sztuki ludowej ma to być co najmniej pięć z dziesięciu prac; w przypadku kandydatów z dziedziny literatury ludowej – trzydzieści z sześćdziesięciu wierszy bądź dziesięć z dwudziestu utworów prozatorskich. Ściśle przestrzega się też zasady, że „kandydat nie powinien posiadać specjalistycznego wykształcenia, a jego twórczość powinna być związana ze środowiskiem wiejskim” (Stowarzyszenie Twórców Ludowych 2017b).

W momencie ratyfikacji przez Polskę Konwencji UNESCO z 2003 roku STL zaczęło swoje działania odnosić do zapisów zawartych w Konwencji. Okazało się wówczas, że gros aktywności statutowej STL na przestrzeni dziesięcioleci, zwłaszcza w zakresie dokumentowania, archiwizacji, edukacji nieformalnej i upowszechniania wszelkich przejawów twórczości ludowej, z powodzeniem wypełnia zalecenia UNESCO dotyczące ochrony dziedzictwa niematerialnego, przez którą rozumie się „identyfikację, dokumentację, badanie, zachowanie, zabezpieczenie, promowanie, wzmocnienie i przekazywanie” różnych aspektów dziedzictwa (art. 2 pkt 3 Konwencji²). Odtąd STL podkreśla ten aspekt w oficjalnych dokumentach oraz potwierdza go działalnością na rzecz promocji idei Konwencji.

W dalszej części tekstu proponujemy poświęcić parę słów zadaniom wypełnianym przez STL, które pozostają w najściślejszym związku z Konwencją 2003: działalność dokumentacyjna i archiwizacyjna, upowszechnieniowa i edukacyjna oraz wydawnicza.

Działalność dokumentacyjna i archiwizacyjna

1. Prace z zakresu ogólnopolskich baz danych o twórcach ludowych i wiejskich zespołach artystycznych

Funkcjonowanie baz danych wiąże się z ciągłą, coroczną weryfikacją, aktualizacją i uzupełnieniami. Weryfikacja i pozyskiwanie nowych danych odbywa się poprzez wysyłkę ankiet, wywiad

² Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, sporządzona w Paryżu dnia 17 października 2003 r., Dz.U. 2011 nr 172 poz. 1018.

terenowy, korespondencję z twórcami, uczestnictwo w imprezach folklorystycznych. W wyniku tych prac gromadzone są materiały do analiz współczesnych przemian zachodzących w kulturze typu tradycyjnego. Daje to możliwość rejestracji zjawisk, które zaświadczenia o ewolucji i kierunkach, w jakich zmierza sztuka oraz rękodzieło w środowiskach wiejskich. W chwili obecnej bazy zawierają ponad 12 tys. rekordów. Każdy rekord to opis jednego twórcy, rękodzielnika, zespołu i kapeli. Baza obejmuje takie dziedziny sztuki, rękodzieła i rzemiosła, jak: tkactwo, koronkarstwo, hafciarstwo, garncarstwo, malarstwo, rzeźbiarstwo, plecionkarstwo, kowalstwo, snycerstwo, zabawkarstwo, zdobnictwo bibułkowe i papierowe, plastyka obrzędowa, budowa ludowych instrumentów muzycznych oraz reprezentowane przez pojedynczych twórców: bursztyniarstwo, rogarstwo, srebrnictwo, sitarstwo, kaflarstwo, rymarstwo, ludwisarstwo. W dziedzinie folkloru obejmuje zespoły śpiewacze, obrzędowe, teatralne, satyryczne, pieśni i tańca oraz kapele. Osobna lista to poeci, prozaicy i dramatopisarze ludowi.

Gromadzenie danych służy nie tylko celom dokumentacyjnym i archiwistycznym, ale również jest przyczynkiem do pobudzenia zainteresowania i reaktywowania zanikających umiejętności w środowiskach regionalnych oraz upowszechniania informacji o twórczości ludowej wśród wszystkich zainteresowanych. Tworzenie i udostępnianie³ baz danych stanowi bowiem element krzewienia wiedzy o kulturze regionalnej, jej charakterystycznych wyrobach i konkretnych artystach – mistrzach swoich dyscyplin twórczych.

2. Dokumentowanie dokonań współczesnej twórczości ludowej

Dokumentacja, prowadzona ustawicznie i całorocznie, odbywa się poprzez:

- rejestracje foto i wideo działań twórców, kultywujących regionalne tradycje sztuki ludowej i folkloru, w tym: dzieł sztuki, występów, prezentacji, pokazów i warsztatów, wystaw, a także wspomnień, relacji itd.;
- dokumentowanie rezultatów imprez i wydarzeń folklorystycznych organizowanych w różnych regionach kraju, przede wszystkim z udziałem członków STL;
- pozyskanie bezpośrednio od twórców i animatorów kultury regionalnej materiałów źródłowych, dokumentujących indywidualną działalność twórczą, jak np.: katalogi, utwory literackie oraz druki ulotne, utrwalające przejawy indywidualnej aktywności artystycznej i popularyzatorskiej; wydawnictw, ankiet, teczek personalnych, informacji prasowych, protokołów.

³ Bazy te udostępniane są przez pracowników Biura Zarządu Głównego STL zainteresowanym instytucjom i osobom prywatnym.

3. Archiwum STL

Wszystkie pozyskane materiały są archiwizowane zgodnie z procedurą Archiwum STL, prowadzonego od 1968 roku. Corocznie archiwizacji podlegają: dokumenty źródłowe i rękopisy, ankiety, teczki personalne, utwory literackie, wydawnictwa, druki ulotne, wycinki prasowe, katalogi, scenariusze widowisk, regulaminy, protokoły – w sumie ok. 150 pozycji oraz 1,5 tys. zdjęć. Dostęp do Archiwum STL mają wszyscy zainteresowani, po uzyskaniu zgody Biura Zarządu Głównego STL.

Działalność upowszechnieniowa i edukacyjna

1. Ogólnopolskie Targi Sztuki Ludowej w Kazimierzu Dolnym (50. edycja w 2017 roku)

Targi, odbywające się w ramach Ogólnopolskiego Festiwalu Kapel i Śpiewaków Ludowych (51. edycja w 2017 roku), są jedną z najstarszych i najbardziej prestiżowych prezentacji współczesnej sztuki ludowej. Gromadzą ponad 100 twórców reprezentujących poszczególne regiony kraju z dyscyplin: rzeźbiarstwo, malarstwo, garncarstwo, kowalstwo, plecionkarstwo, wyroby z wiórów i drewna, tkactwo, hafciarstwo, koronkarstwo, plastyka zdobnicza i obrzędowa, zabawkarstwo, budowa instrumentów muzycznych itp. Prace prezentują najwybitniejsi artyści i rękodzielnicy ludowi, mistrzowie swoich specjalności, laureaci prestiżowych konkursów, a także młodzi adepci plastyki ludowej, których prace odznaczają się wysokim poziomem artystycznym i bezpośrednio nawiązują do tradycyjnego wzornictwa i technik rękodzielniczych.

Targi nie ograniczają się do ekspozycji i promocji plastyki ludowej, ale tworzą swoistą atmosferę do nawiązania bezpośredniego kontaktu między twórcą a odbiorcą, m.in. poprzez pokazy i warsztaty rękodzielnicze. Nieodłącznym elementem Targów jest także konkurs na najlepsze prace prezentowane na stoiskach, który wymiennie wpłynął na poziom prezentowanych wyrobów, przestrzeganie kanonu etnograficznego oraz dbałość o prezentację prac, która bezpośrednio przekłada się na aranżację ekspozycji wystawienniczej. Wysokie wymagania artystyczne, stawiane uczestnikom Targów Sztuki Ludowej, są realizowane konsekwentnie od lat, a STL dokłada wszelkich starań, aby zachować autentyczny charakter prezentowanych prac, w ten sposób przeciwdziałając unifikacji i zubożeniu autentycznej twórczości ludowej⁴.

⁴ Relacje z kolejnych Targów, wraz z wyborem fotografii i protokołem jury konkursu, zob. np. „47. Targi...” 2014; Onochin 2015, 2016.

Prezentacja tradycji plecionkarstwa przez członków Stowarzyszenia Serfenta podczas Forum, październik 2016.
Fot. Paweł Kobek, © Narodowy Instytut Dziedzictwa.

2. Portal internetowy *KulturaLudowa.pl*

STL jest administratorem i redaktorem portalu internetowego *KulturaLudowa.pl*. *O tradycji we współczesności* (kulturaludowa.pl), utworzonego jako internetowe centrum aktualizowanej i krytycznie weryfikowanej informacji o szeroko pojętej kulturze ludowej i jej dziedzictwie. Portal stanowi multimedialne narzędzie i bazę informacyjną dla animatorów kultury, regionalistów, badaczy, etnologów, uczniów, studentów i wszystkich zainteresowanych tradycyjną kulturą. Głównym celem funkcjonowania portalu jest popularyzacja tradycyjnej kultury ludowej, wzmacnianie poczucia tożsamości regionalnej i jej wartości, poszerzenie i utrwalanie obrazu twórczości ludowej dawnej i współczesnej oraz ukazywanie jej znaczenia dla kultury narodowej. Ważnym elementem portalu jest problematyka ochrony niematerialnego dziedzictwa kultury tradycyjnej w myśl Konwencji UNESCO i sposoby jej konkretnego zastosowania (zob. np. *Kultura Ludowa 2015, 2017a*), a patronat nad serwisem sprawuje Narodowy Instytut Dziedzictwa. Administrowanie i redagowanie portalu przekłada się na stałą i systematyczną weryfikację serwisów informacyjnych poprzez aktualizację danych, publikowanie bieżących informacji, relacji, recenzji, prezentacji.

3. Akademia Sztuki Ludowej

Akademia Sztuki Ludowej (8. edycja w 2017 roku) to zainaugurowany w 2010 roku projekt edukacyjny w postaci cyklu warsztatów, które w Galerii STL w Lublinie prowadzą twórcy ludowi, członkowie STL – mistrzowie z całej Polski, prezentujący swoje umiejętności i wiedzę na temat rodzimej tradycji. Corocznie w ramach projektu zorganizowanych jest pięć tematycznych bloków warsztatowych obejmujących różne tradycyjne dyscypliny twórcze. W warsztatach uczestniczyło dotąd ok. 90 grup zorganizowanych (ok. 1,5 tys. osób). Zajęciom towarzyszą wystawy tematyczne, przybliżające tradycyjne wytwory. Spotkania z tradycją w Akademii Sztuki Ludowej są doskonałym sposobem na popularyzację wciąż jeszcze żywych praktyk i zwyczajów, co jest niezwykle ważne w procesie wdrażania w życie założeń *Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego*, gdyż w ten sposób kładzie się nacisk na bezpośredni przekaz umiejętności i wiedzy. Rzeczywim i materialnym rezultatem zadania są prace uczestników projektu, wykonane podczas warsztatów. Ponadto warsztaty umożliwiają konfrontację artystów z różnych regionów kraju, a ich uczestnikom – zapoznanie się z tradycjami wielu regionów (Kraczoń 2015).

4. Scena Tradycji

Kolejnym działaniem STL w zakresie popularyzacji i upowszechniania folkloru jest projekt „Scena Tradycji”, na który składają się: spotkania muzyczne dla dzieci pod nazwą „Rośnij muzyczko” oraz spotkania muzyczne dla dorosłych.

Projekt „Rośnij muzyczko” został pomyślany jako cykl zajęć, ukazujących tradycje muzyczne i mających formę mini-koncertów i warsztatów muzycznych dla najmłodszych (przedszkola oraz szkoły podstawowe). Podczas zajęć prezentowane są tradycyjne pieśni, tańce i elementy folkloru dziecięcego, a także najciekawsze elementy kultur mniejszości i grup etnicznych zamieszkujących Polskę. Ponadto w ramach zajęć odbywa się prezentacja instrumentów ludowych, przypominane są dawne gry i zabawy tradycyjne przy muzyce granej na żywo (np. Kultura Ludowa 2016).

Spotkania muzyczne dla dorosłych przyjęły formę warsztatów, prezentacji, koncertów, potańcówek i mają na celu prezentację i promocję wybranych aspektów muzyki tradycyjnej. W ramach wydarzeń, zlokalizowanych w różnorodnych typach przestrzeni Lublina (restauracje, kluby, domy kultury, instytucje pozarządowe), odbywają się m.in. spotkania z muzykami wiejskimi oraz interesującymi postaciami, zajmującymi się działaniami na rzecz kontynuacji muzyki ludowej, prezentacje multimedialne (stare fotografie, archiwalne filmy); można usłyszeć opowieści o muzyce, jej kontekstach, współczesnej roli; następuje wymiana kompetencji i doświadczeń muzycznych między poszczególnymi środowiskami, a także odbywają się koncerty i potańcówki z udziałem najlepszych kapel i zespołów ludowych z Polski. Na „Scenie Tradycji” prezentują się wykonawcy starszego i młodego pokolenia, laureaci licznych festiwalu i nagród. Jest to „żywa” prezentacja muzycznego dziedzictwa kulturowego (np. Kultura Ludowa 2017b).

5. Ogólnopolski Konkurs Literacki im. Jana Pocka

Ogólnopolski Konkurs Literacki im. Jana Pocka (45. edycja w 2017 roku) to najbardziej prestiżowy konkurs dla pisarzy, poetów, prozaików i gawędziarzy ludowych z różnorodnych grup wiekowych, organizowany corocznie od 1972 roku (zob. np. „Z historii...” 2006). Konkurs umożliwia ludowym literatom zaprezentowanie artystycznego dorobku i dokonanie jego oceny w formie konfrontacji z innymi twórcami, a swoim zasięgiem obejmuje literatów ludowych zrzeszonych i niezrzeszonych w STL. W konkursie corocznie bierze udział ok. 100 pisarzy. Konkurs buduje i umacnia więzi środowiskowe wśród pisarzy ludowych, inspiruje artystycznie i tematycznie, ujawnia indywidualności twórcze, sprzyja określaniu i dokumentowaniu zjawisk współczesnego pisarstwa ludowego oraz ułatwia rozpoznawanie tendencji rozwojowych.

Działalność wydawnicza

1. Biblioteka STL „Dziedzictwo”

Ważnym i trwałym elementem pracy STL jest działalność wydawnicza, prezentująca z jednej strony osiągnięcia i poszukiwania naukowo-badawcze z zakresu kultury ludowej, z drugiej zaś – ukazująca dorobek samych twórców. STL jako jedyny w Polsce podmiot w sposób usystematyzowany i zgodny z kryteriami filologicznego edytorstwa wydaje od 1976 roku tomiki autorskie i antologie pisarstwa ludowego w serii Biblioteka STL „Dziedzictwo” (Niewiadomski 2012).

2. „Twórczość Ludowa. Kwartalnik Stowarzyszenia Twórców Ludowych”

„Twórczość Ludowa” (32. rocznik w 2017 roku) (Adamowski i Orlik 2013) jest jedynym pismem o zasięgu ogólnopolskim w całości poświęconym współczesnej twórczości ludowej, jej osiągnięciom i problemom. Adresowane do twórców ludowych, animatorów życia kulturalnego, instruktorów, pracowników instytucji kultury oraz do wszystkich zainteresowanych, porusza problemy nurtujące środowisko, ukazuje złożoność i unikalne piękno polskiego dziedzictwa kultury ludowej, popularyzując je we wszystkich przejawach. Autorami publikowanych tekstów są wybitni naukowcy ze środowisk akademickich z całego kraju, etnografowie, socjologowie, kulturoznawcy, poloniści, muzykolodzy, folklorysty, regionaliści, sami twórcy ludowi, pracownicy regionalnych instytucji kultury, a także pasjonaci i osoby zainteresowane tą problematyką. Przez 32 lata nieprzerwanego ukazywania się pismo zyskało liczne grono oddanych czytelników i współpracowników; stworzyło formułę, która jest pomostem między twórcami kultury ludowej a badaczami i środowiskiem animatorów. Zwykle ukazują się dwa numery pisma rocznie (Stowarzyszenie Twórców Ludowych 2017a).

* * *

Miejsce Stowarzyszenia Twórców Ludowych w uniwersum polskich organizacji pozarządowych, skupionych wokół ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, jest wyjątkowe. Ta najdłużej działająca instytucja zrzeszająca zweryfikowanych twórców ludowych – czyli depozytariuszy dziedzictwa – jest predestynowana zarówno do ochrony tradycji, jak i ludowego artysty. Swoje powołanie STL wypełnia na wiele sposobów, z których ostatnio istotnym okazuje się głos Stowarzyszenia w kwestiach nowych ustaw, jakich brakuje w polskim prawodawstwie. Powołując się

Spotkanie międzykulturowe. Depozytariusze tradycji hafciarstwa kaszubskiego szkoły żukowskiej w rozmowie z ekspertką ds. NDZK z Rumunii Adiną Hulubaș, październik 2016. Fot. Paweł Kobek, © Narodowy Instytut Dziedzictwa.

bowiem na artykuły 5. i 6. Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.⁵, definiujące obowiązki państwa w zakresie podtrzymania dziedzictwa kulturowego jako istotnego źródła tożsamości narodu, STL od lat przypomina o konieczności podjęcia prac nad nową ustawą o ochronie dziedzictwa kulturowego, która obejmowałaby w harmonijny sposób dziedzictwo materialne i niematerialne (Majcher i Onochin 2015; Majcher 2015). Drugi zakres tych postulatów nabiera w 2017 roku realnych kształtów – z inicjatywy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego ruszyły prace zmierzające do nowelizacji obecnej *Ustawy z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej*⁶ oraz uchwalenia nowej ustawy, regulującej organizację i prowadzenie działalności artystycznej. W ramach Ogólnopolskiej Konferencji Kultury – tak nazwano kompleks działań mających zamknąć się nowymi rozwiązaniami ustawowymi, którego operatorem jest Narodowy Instytut Fryderyka Chopina (z dyrektorem dr. Arturem Szklenerem na czele) – wśród pięciu modułów pojawia się jeden dedykowany artystom ludowym i twórczości ludowej. Już na wstępnym etapie prac, jakimi są niepubliczne i publiczne konsultacje środowiskowe, Stowarzyszenie Twórców Ludowych ma znaczący głos. Jest to głos ekspercki, którego w procesie tworzenia prawa i legislacji nie można pominąć: przecież STL nie tylko reprezentuje twórców, animatorów kultury, edukatorów i liderów środowisk lokalnych, ale dysponuje wyjątkowym zapleczem, jakim jest bogate i różnorodne doświadczenie w ochronie niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Bibliografia

„47. Targi Sztuki Ludowej w Kazimierzu Dolnym”. 2014. *Twórczość Ludowa* 3–4: 61–62.

Adamowski, Jan i Adam Orlik. 2013. „Bibliografia zawartości »Twórczości Ludowej« za lata 1986–2000”. *Twórczość Ludowa* 3–4: 1–2.

Kraczoń, Katarzyna. 2015. „Promocja niematerialnego dziedzictwa kulturowego w Galerii Sztuki Ludowej STL w 2015 roku”. *Twórczość Ludowa* 3–4: 67.

Kultura Ludowa. 2015. „Zarządzanie światowym dziedzictwem kulturowym – e-książka do pobrania”. Data dostępu: 28 grudnia. <http://kulturaludowa.pl/aktualnosci/zarzadzanie-swiatowym-dziedzictwem-kulturowym-e-ksiazka-do-pobrania/>.

⁵ Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483.

⁶ Dz.U. 1991 nr 114 poz. 493.

- Kultura Ludowa. 2016. „Lublin. Rośnij muzyczko, rośnij – warsztaty muzyczne dla dzieci”. Data dostępu: 16 listopada. <http://kulturaludowa.pl/aktualnosci/lublin-rosnij-muzyczko-rosnij-warsztaty-muzyczne-dla-dzieci/>.
- Kultura Ludowa. 2017a. „Dziedzictwo kulturowe”. Data dostępu: 16 lipca. <http://kulturaludowa.pl/aktualnosci-niematerialne-dziedzictwo-kulturowe/>.
- Kultura Ludowa. 2017b. „Lubelska Scena Tradycji – Kapela dęta ze Zdziłowic”. Data dostępu: 16 lipca. <http://kulturaludowa.pl/wydarzenia/lubelska-scena-tradycji-kapela-deta-ze-zdzilowic/>.
- Majcher, Waldemar. 2015. „Rok Kolberga – i co dalej? Wystąpienie Prezesa STL w Sejmie RP”. *Twórczość Ludowa* 1–2: 1–3.
- Majcher, Waldemar i Paweł Onochin. 2015. „Współczesna rola Stowarzyszenia Twórców Ludowych w ochronie kultury ludowej – wartości – wyzwania – zagrożenia”. *Twórczość Ludowa* 3–4: 5–7.
- Niewiadomski, Donat. 2012. „Współczesne edycje pisarstwa ludowego. Fenomen socjokulturowy”. *Twórczość Ludowa* 1–2: 8–12.
- Onochin, Paweł. 2015. „XLVIII Targi Sztuki Ludowej w Kazimierzu Dolnym”. *Twórczość Ludowa* 1–2: 57.
- Onochin, Paweł. 2016. „49. Targi Sztuki Ludowej w Kazimierzu Dolnym”. *Twórczość Ludowa* 3–4: 5–6.
- „Sprawozdanie Rady Naukowej STL”. 2014. *Twórczość Ludowa* 3–4: 11–12.
- „Sprawozdanie Zarządu Głównego STL (2010–2013)”. 2014. *Twórczość Ludowa* 3–4: 3–4.
- Stowarzyszenie Twórców Ludowych. 2017a. „Twórczość Ludowa”. Data dostępu: 16 lipca. <http://zgstl.pl/wydawnictwa/tworczosc-ludowa/>.
- Stowarzyszenie Twórców Ludowych. 2017b. „Warunki przyjęć do STL”. Data dostępu: 16 lipca. <http://zgstl.pl/media/dokumenty-do-pobrania/>.
- „Z historii konkursów literackich imienia Jana Pocka”. 2006. W *Odejdę a po mnie pieśń zostanie*. Wydawnictwo pokonkursowe XXXV edycji Ogólnopolskiego Konkursu Literackiego im. Jana Pocka, wybór, opracowanie, komentarze, zestawienia Donat Niewiadomski i Marta Wójcicka, 109–256. Lublin: Stowarzyszenie Twórców Ludowych.

CZĘŚĆ 4.
NIEMATERIALNE DZIEDZICTWO
KULTUROWE I ZRÓWNOWAŻONY
ROZWÓJ

Listy niematerialnego dziedzictwa kulturowego – początek czy koniec zrównoważonego rozwoju?

Eva Románková-Kuminková*

* Skansen Morawskiej Wołoszczyzny (Valašské muzeum v přírodě), Rožnov pod Radhoštěm, Czechy, e-mail: romankova@vmp.cz.

Każdego roku jednak w trakcie wdrażania postanowień Konwencji uczymy się czegoś nowego. Już teraz widzimy, że samo uwzględnienie poszczególnych przejawów niematerialnego dziedzictwa kulturowego na liście dziedzictwa nie zapewni jego zrównoważonego rozwoju. Działania takie pomogą jednak w instytucjonalizacji dziedzictwa, uwydatniając sam fakt jego istnienia i potencjalnie przyciągając nowe osoby, które będą owo dziedzictwo kontynuować. Pytanie brzmi jednak, czy prowadzenie rejestrów tego rodzaju pomoże zapewnić niezmqcony, naturalny rozwój dziedzictwa kulturowego?

Każdy chce znaleźć się na liście! Lista reprezentatywna niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości jest dzisiaj swoistym fenomenem. *Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego* z 2003 roku oraz sama koncepcja tworzenia ewidencji niematerialnego dziedzictwa kulturowego są nadal czymś nowym, a my wciąż nie wiemy, jakie konsekwencje pociągnie za sobą ich wdrażanie i rozwój, nawet pomimo faktu, że dyskusje na temat potencjalnych czynników ryzyka oraz słabych stron omawianych rozwiązań towarzyszyły Konwencji od chwili jej powstania (Kurin 2004). Konwencja z 2003 roku zakładała wprowadzenie wielopoziomowego systemu skupiającego szereg instrumentów ochrony, których jednoczesne zastosowanie pozwoliłoby zwiększyć żywotność tradycyjnej kultury i poczynić postępy w obszarze jej praktykowania – pod warunkiem, rzecz jasna, że omawiane instrumenty byłyby stosowane w odpowiedni sposób¹. Omawiana wizja powstała w trakcie długotrwałego procesu tworzenia niezbędnej terminologii i określania możliwych problemów i ich rozwiązań, który rozpoczął się jeszcze w latach 70.² Wiele aspektów Konwencji budzi dziś wątpliwości z uwagi na niezwykle złożony charakter samej koncepcji niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Obecnie jednak coraz więcej uwagi poświęca się zagadnieniu zrównoważonego rozwoju; także i w omawianym w niniejszym artykule obszarze wiedzy temat ten

¹ Na potrzeby niniejszego artykułu stosować będę termin „kultura tradycyjna” na określenie zbioru wartości i żywych tradycji współtworzących przestrzeń kulturową społeczności – zbioru, z którym ta społeczność faktycznie się identyfikuje. Pojęcie „niematerialnego dziedzictwa kulturowego” wykorzystywane będzie zgodnie ze znaczeniem nadanym mu w treści Konwencji i odnosić się będzie wyłącznie do tejże Konwencji. Jednocześnie jednak sama interpretuję niematerialne dziedzictwo kulturowe jako coś, co jest w sposób świadomy eksponowane bądź chronione przez daną społeczność lub środowisko instytucjonalne.

² Szerzej o dziejach Konwencji pisze Aikawa (2004).

Eva Románková-Kuminková podczas Forum, po jej prawej Skirmantė Ramoškaitė, Vida Šatkauskienė i Cai Hua, po jej lewej Matteo Rosati (Biuro UNESCO w Wenecji) i Albena Georgiewa, październik 2016. Fot. Paweł Kobek, © Narodowy Instytut Dziedzictwa.

nabiera w tej chwili istotnego znaczenia. W swojej pracy poddam analizie kwestie pojawiające się w związku z procesem tworzenia list niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz z zagadnieniem zrównoważonego rozwoju tradycyjnej kultury. Kiedy myślimy o Konwencji, oczy wielu społeczności oraz polityków wydają się natychmiast zwracać w stronę ewidencji dziedzictwa kulturowego, stanowiących niejako centrum omawianego zagadnienia. Jeśli jednak wczytamy się w tekst Konwencji, zauważymy, że inwentaryzacja niematerialnego dziedzictwa kulturowego jest tylko jednym z wielu elementów wieloaspektowego systemu ochrony dziedzictwa i że nie jest ona w istocie zasadniczym sposobem na powstrzymanie postępującego procesu zanikania dawnych tradycji. Najważniejszym bowiem aspektem pozostaje dziś żywotność kultury tradycyjnej.

Każdy wpis elementu na listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego oznacza zmianę bądź też nawet moment przelomowy w jego historii, wpływając na sposób, w jaki postrzegają go jego depozytariusze, oraz na to, jak ewoluuje ich własne poczucie przynależności. Niniejszy artykuł ma na celu przedstawienie szeregu przykładów obrazujących to, jak samo istnienie listy dziedzictwa oraz akt wpisania na taką listę mogą wpływać na będące przedmiotem wpisu elementy oraz na ich depozytariuszy, podobnie jak mogą one wpływać na elementy i depozytariuszy aspirujących do znalezienia się na liście. Współcześnie obserwujemy wzrost popularności oraz świadomości istnienia list niematerialnego dziedzictwa kulturowego, któremu towarzyszy pragnienie poszczególnych społeczności i jednostek, aby zwiększyć widoczność elementów będących częściami składowymi ich własnej kultury poprzez dokonanie wpisu na tego rodzaju listę. Mimo to jednak należy zauważyć, że nie wszystkie opisywane poniżej procesy są zupełną nowością. Wpływy instytucjonalne na rozwój tradycyjnej kultury obserwujemy w Europie już od drugiej połowy XIX wieku (zob. Románková 2016). Jednak pojawienie się ewidencji dziedzictwa w sposób znaczący wpłynęło na intensyfikację efektów tego zjawiska.

Zanim zaczniemy omawiać same listy, warto jeszcze przyjrzeć się zasadniczym celom Konwencji. Powstała ona w celu ochrony kultury niematerialnej, zapewnienia jej dalszego przekazywania kolejnym pokoleniom oraz promowania wyrażanych przez nią wartości, mając na uwadze, że współcześnie kultura niematerialna zmuszona jest stawiać czoła szeregowi zagrożeń będących konsekwencją procesów globalizacji, konfliktów zbrojnych, katastrof ekologicznych oraz przemian w obszarze stylu życia społeczeństw. Zapewnienie, aby także w przyszłości tradycyjna kultura zachowała żywotność, wymaga podjęcia całego szeregu działań. Pierwszym z nich jest identyfikacja; kolejne kroki to budowanie świadomości, oświata, rozbudowa potencjału, tworzenie dokumentacji oraz prace badawcze, a także najważniejszy ze wszystkich elementów, jakim jest aktywne przekazywanie dzie-

dzictwa kolejnym pokoleniom. Samo wpisanie na listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego jest jedynie swoistą „wisienką na torcie”, istniejącą zresztą jedynie w naszej wyobraźni. Wiele osób myli jednak sam akt wpisu na listę z faktyczną ochroną dziedzictwa, licząc na to, że istnienie listy niejako automatycznie zapewni ochronę danego elementu. Spostrzeżenie to można odnieść również do ewidencji krajowych. Opracowanie list dziedzictwa stało się niejako pokazowym efektem istnienia Konwencji, wielu ludzi zaś uważa, że tego rodzaju listy to jedyne materialne efekty działalności UNESCO w obszarze niematerialnego dziedzictwa kulturowego, co nie jest jednak zgodne z prawdą.

Istnieją trzy prowadzone przez UNESCO listy dotyczące niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Najbardziej znaną i powszechnie stosowaną jest Lista reprezentatywna niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości. W grudniu 2016 roku znajdowało się na niej 365 elementów. Mimo to jednak za mającą charakter priorytetowy uznaje się Listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego wymagającego pilnej ochrony, na której znalazło się do tej pory 47 wpisów. Stosunkowo najmniejszą popularnością pod względem liczby nominacji cieszy się Rejestr dobrych praktyk w dziedzinie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, do którego wpisano do tej pory 17 pozycji. Jeśli weźmiemy pod uwagę cele i priorytety każdej z tych list, statystyki te powinny wzbudzić nasz zdecydowany niepokój. Sprawozdania Sekretariatu Konwencji oraz organów doradczych³ wskazują, że od 2012 roku, czyli od momentu aktualizacji *Dyrektyw operacyjnych*⁴, dysproporcja pomiędzy liczbą nominacji na Listę reprezentatywną (oznaczoną jako priorytetowa) oraz liczbą nominacji dotyczących innych mechanizmów w ramach Konwencji (wliczając w to wnioski o udzielenie pomocy międzynarodowej na kwotę wyższą niż 25 tys. dolarów) jeszcze bardziej się zwiększyła⁵.

³ Zob. dokumentację posiedzeń Komitetu Międzyrządowego (UNESCO 2017c).

⁴ Treść *Dyrektyw operacyjnych* została zmieniona przez Zgromadzenie Ogólne w czerwcu 2012 roku. Ust. 34 stanowi, co następuje: „W ramach ogólnego limitu Komitet postara się rozpatrzyć w możliwym zakresie co najmniej jeden zestaw dokumentów z każdego zgłaszającego państwa, priorytetowo traktując:

- i. dokumentację z państw, z których żaden element nie został wpisany na Listę, nie wybrano najlepszych praktyk ochronnych ani nie zatwierdzono wniosków o udzielenie pomocy międzynarodowej powyżej kwoty 100 000 USD czy nominacji do wpisu na Listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego wymagającego pilnej ochrony;
- ii. dokumentację wielonarodową oraz iii. dokumentację z państw, z których najmniej elementów zostało wpisanych na Listę, wybrano najmniej najlepszych praktyk ochronnych lub zatwierdzono najmniej wniosków o udzielenie pomocy międzynarodowej powyżej kwoty 100 000 USD w porównaniu z innymi państwami składającymi dokumentację w tym samym cyklu.

W przypadku złożenia kilku zestawów dokumentacji w trakcie tego samego cyklu, państwa zgłaszające wskażą kolejność, w jakiej chcą, aby były one rozpatrywane [wyróżnienie moje – E.R.]. Zachęca się również państwa do wskazania pierwszeństwa wpisu na Listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego wymagającego pilnej ochrony” (UNESCO 2017d).

⁵ W 2011 roku, a więc przed zmianą treści *Dyrektyw operacyjnych*, nominacje na Listę reprezentatywną poddawane ocenie przez Zespół Pomocniczy stanowiły 54% całkowitej liczby nominacji składanych w ramach wszystkich czterech mechanizmów przewidzianych na mocy Konwencji. W 2015 roku liczba ta wzrosła do 78%. Stosunek średniej liczby nominacji na Listę reprezentatywną do liczby nominacji w ramach innych mechanizmów w latach 2012–2016 wyniósł 76%. Por. sprawozdania Zespołu

Lista reprezentatywna niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości

Skupimy się teraz na najbardziej popularnej liście, a więc na Liście reprezentatywnej niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości, ponieważ konsekwencje wpisu na tę listę są najłatwiejsze do zaobserwowania w praktyce. Celem zarówno obecnie funkcjonującej Listy, jak i jej poprzedniczki – Listy Arcydzieł Ustnego i Niematerialnego Dziedzictwa Ludzkości – było i jest stworzenie swoistej prezentacji najwybitniejszych przejawów kultury niematerialnej na świecie. Lista reprezentatywna ma za zadanie podkreślać pozytywne wartości tworzone przez społeczeństwo oraz dawać świadectwo różnorodności i bogactwa kulturowego tworzonego przez ludzkość na przestrzeni wieków. Lista – podobnie jak i sama Konwencja – podkreśla fakt, że dziedzictwo kulturowe służy jednostkom jako źródło tożsamości, dając im poczucie przynależności i pomagając tym samym dokonać samookreślenia oraz znaleźć punkt zakotwiczenia w ulegającym dynamicznym przemianom, zglobalizowanym społeczeństwie.

Wpis na Listę reprezentatywną ma również aspekt prestiżowy i tak też traktują go wszystkie Państwa-Strony Konwencji. Oznacza to, że motywacja o charakterze politycznym nierzadko spycha na dalszy plan ideały czy dobre intencje specjalistów, pragnących zapewnić poszczególnym elementom międzynarodową ochronę w rozsądnym, odpowiedzialnym zakresie. Michael Dylan Foster (2011) postrzega nawet omawiane listy jako konstrukt normatywny, który może być wykorzystywany także jako narzędzie w sporach politycznych, prowadząc do uprzywilejowania jednych oraz do wyłączenia innych. W efekcie z jednej strony Lista reprezentatywna przyczynia się do promowania celów oraz ideałów wskazanych w treści Konwencji, z drugiej jednak tworzy także przestrzeń dla politycznej oraz instytucjonalnej manipulacji. Widocznym dowodem prestiżowego aspektu wpisów na Listę oraz towarzyszącego im pragnienia zyskania większej rozpoznawalności jest fakt, że Komitet Międzyrządowy ds. Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego w wielu przypadkach lekceważy rekomendacje swoich własnych organów doradczych – dawnych: Zespołu Pomocniczego (Subsidiary Body) i Zespołu Konsultacyjnego (Consultative Body) oraz obecnego: Zespołu Ewaluacyjnego (Evaluation Body). Komitet rzadko kiedy podważa rekomendacje o charakterze pozytywnym, często natomiast ignoruje negatywne oceny przekazywane przez ekspertów w dziedzinie etnologii i antropologii, pozwalając na wpisywanie elementów, które wedle opinii

Konsultacyjnego, Zespołu Pomocniczego oraz Zespołu Ewaluacyjnego z lat 2012–2016, dostępne pod adresem www.unesco.org/culture/ich/en/events.

12 niezależnych specjalistów nie spełniają jednego bądź większej liczby kryteriów uzasadniających dokonanie wpisu. Zjawisko to dotyczy zazwyczaj rekomendacji, by daną nominację odesłać zgłaszającemu państwu do korekty, ale zdarza się to również w przypadku, gdy autorzy rekomendacji odradzają wręcz dokonanie wpisu⁶. Często podnoszonym argumentem jest to, że niedokonanie wpisu skutkować będzie rozczarowaniem wśród członków społeczności składających wnioski. Jest to oczywiście prawda. Niemniej jednak bez odpowiedniego procesu analizy wniosków i w pełni przejrzystych zasad ich przyjmowania prowadzenie Listy byłoby niemożliwe, idea Listy jako zbioru wybitnych przejawów dziedzictwa musiałaby upaść, a sama Lista oraz Konwencja jako taka zostałyby zdyskredytowane.

Jednym z najważniejszych kryteriów, według których oceniane są poszczególne nominacje, jest kryterium „reprezentatywności”. Jak jednak zdecydować, który element jest w istocie elementem reprezentatywnym? Czy powinniśmy kierować się swoją własną, subiektywną opinią, swoją erudycją, czy też może powinniśmy wybierać te elementy, które są atrakcyjne z perspektywy innych państw? Kto powinien mieć prawo decydować, który element jest bardziej reprezentatywny niż pozostałe? Jakie kryteria powinny być wówczas stosowane? Jaką rolę w procesie selekcji odgrywają poszczególne społeczności oraz depozytariusze tradycji? Czy są oni w stanie nawiązywać współpracę i wyznaczać swoich przedstawicieli? Doświadczenia na szczeblu międzynarodowym pokazują, że mimo istnienia wielu różnych przykładów dobrych praktyk wskazany wyżej cel nie zawsze udaje się osiągnąć, a sam wpis staje się nierzadko kością niezgody pomiędzy depozytariuszami takich samych lub zbliżonych do siebie przejawów dziedzictwa; w przypadku dziedzictwa kulturowego występującego po obu stronach granic międzypaństwowych konflikty mogą być jeszcze bardziej nasilone. Przykładowo, wyobraźmy sobie sytuację, w której konkretny rodzaj haftu występujący na terenie danej wsi bądź regionu uznany zostanie za reprezentatywny i zostanie nominowany

⁶ Zob. np. sprawę ukraińskiej nominacji „Sztuka malarstwa dekoracyjnego z Petrykiwki jako fenomen ludowego zdobnictwa Ukrainy”, poddaną analizie przez Komitet Międzyrządowy w 2013 roku. Była to pierwsza nominacja przedłożona kiedykolwiek przez władze Ukrainy. Zespół Pomocniczy stwierdził, że nie spełnia ona dwóch wymaganych kryteriów. Jednak wskutek silnej presji dyplomatycznej wywieranej na członków Komitetu ostatecznie element ten został uwzględniony na liście. Por. rekomendacja Zespołu Pomocniczego oraz decyzja Komitetu (UNESCO 2013a; 2013b).

W 2016 roku Komitet Międzyrządowy poszedł jednak o krok dalej. Zespół Ewaluacyjny – ciało eksperckie zajmujące się analizą nominacji na Listę reprezentatywną – zaleciło Komitetowi, aby ten odesłał do wnioskodawców 19 różnych nominacji z uwagi na fakt, że załączona dokumentacja nie pozwalała stwierdzić z całą pewnością, że wszystkie kryteria zostały spełnione. Mimo to Komitet nie postąpił zgodnie z zaleceniami powstałymi na bazie gruntownej, przeprowadzonej przez ekspertów analizy, decydując się na wpisanie 15 z powyższych elementów na Listę. W dwóch przypadkach nie zostały spełnione aż cztery kryteria. Zaważyły tutaj jednak nie tyle szczegóły o charakterze technicznym, ile sam charakter danego elementu, a więc to, czy stanowi on element niematerialnego dziedzictwa kulturowego zgodnie z definicją zawartą w Konwencji, czy lokalna społeczność była zaangażowana w proces nominacyjny oraz czy zaproponowano odpowiednie środki ochrony. Por. rekomendacja Zespołu Ewaluacyjnego oraz decyzje Komitetu Międzyrządowego (UNESCO 2016a; 2016b).

do wpisu na Listę. Jak w takiej sytuacji zareagują inne społeczności, w których haftowanie pozostaje żywą tradycją? Czy uznają one, że wybór reprezentanta ich rzemiosła został dokonany w ich imieniu, czy też będą utrzymywać, że wytwarzane przez nich wyroby są porównywalne albo nawet bardziej wartościowe i reprezentatywne, w związku z czym to właśnie one powinny być zostać wyróżnione? Obie wskazane wyżej sytuacje są jak najbardziej możliwe; w istocie, obydwa warianty wielokrotnie już występowały w praktyce. Valdimar Tr. Hafstein już w 2004 roku przekonywał, że zasady, na jakich dokonuje się tego rodzaju selekcji, stanowią bezpośrednie odzwierciedlenie natury dziedzictwa niematerialnego:

System ochrony dziedzictwa [...] bazuje na idei wykluczenia, przypisując wartość konkretnym rzeczom z wykluczeniem pozostałych, odwołując się do zestawu kryteriów, które zawsze będą niedookreślone. W tym względzie dziedzictwo oraz jego listy mają ze sobą wiele wspólnego, jako że i jedno, i drugie uzależnione jest od procesu selekcji, w przypadku obydwu ponadto dochodzi do odseparowania danego elementu od jego bezpośredniego otoczenia i kontekstu, w miejsce którego powoływany jest nowy kontekst, bazujący na odwołaniach do innych rzeczy wskazanych bądź wpisanych na listę. Nie powinno zatem dziwić, że procesowi tworzenia się dziedzictwa nieustannie towarzyszy proces tworzenia odpowiednich rejestrów (Hafstein 2009).

Interesująca jest również kwestia nominacji wielonarodowych. Kategoria ta powołana została w duchu współpracy pomiędzy narodami. W istocie poszczególne państwa i narody mają wiele wspólnych elementów kultury niematerialnej. W niektórych krajach współpraca układa się wyśmienicie, a ich władze naprawdę potrafią podzielić się poszczególnymi elementami dziedzictwa. Za przykład posłużyć może chociażby lalkarstwo w Czechach i Słowacji, wpisane na Listę w 2016 roku, czy też technika *blue printing* – barwienia tkanin na niebiesko (indygo) oraz nanoszenia wzorów na tekstylia, dla której nominacja opracowywana jest obecnie przez szereg państw europejskich, tj. Austrię, Węgry, Czechy, Słowację i Niemcy. Technika pozostaje taka sama – zmieniają się jedynie wzory, w zależności od tego, skąd dane wyroby pochodzą. Jednak dla innych narodów współpraca w ramach wspólnej przestrzeni kulturowej nierzadko okazuje się być barierą nie do pokonania; przykładem może być tutaj choćby rejon Kaukazu. Istnieje też grupa wpisów wielonarodowych odnoszących się do elementów, które posiadają wspólne korzenie, ale w poszczególnych krajach znajdują wyraz w zupełnie odmienny sposób. Najbardziej szczególnym przypadkiem jest tutaj sokolnictwo. Jak do tej pory nominację w tym obszarze przedłożyło już 18 krajów, a nowe państwa dołączają do istniejącej nominacji niemal każdego roku (UNESCO 2017a). Wśród państw tych znalazły się: Arabia Saudyjska, Austria, Belgia, Czechy, Francja, Hiszpania, Katar, Maroko, Mongolia,

Republika Korei, Syryjska Republika Arabska, Węgry oraz Zjednoczone Emiraty Arabskie. UNESCO wykorzystuje tę konkretną nominację jako wzorowy przykład dobrych praktyk w obszarze współpracy międzynarodowej, co zresztą jest prawdą. Niemniej jednak poszczególne przejawy żywej tradycji sokolnictwa i jego znaczenie kulturowe i społeczne we współczesnym świecie są zupełnie nieporównywalne, jeśli spojrzymy na sytuację w poszczególnych krajach. Innym ciekawym przykładem wpisu wielonarodowego, którego przedmiot bardzo trudno wyraziście zdefiniować, a sam wpis wydaje się obejmować bardzo szerokie spektrum tradycji krajowych, regionalnych i lokalnych, jest wpis o nazwie „Dieta śródziemnomorska”, obejmujący obszary od Grecji i Cypru po Hiszpanię i Maroko (UNESCO 2017b).

Sytuacji nie ułatwia fakt, że w przeciwieństwie do dóbr dziedzictwa wpisanych na Listę światowego dziedzictwa na mocy *Konwencji w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego* z 1972 roku poszczególne elementy kultury niematerialnej analizowane są przez ekspertów, którzy nie są w stanie fizycznie odwiedzić poszczególnych społeczności, w których żyją depozytariusze tego dziedzictwa, ani osobiście zapoznać się z danymi elementami oraz środowiskiem, w którym one występują. Zobowiązani są oni dokonać oceny wyłącznie na podstawie informacji zawartych w treści wniosku nominacyjnego, 10 fotografii oraz materiału wideo trwającego od 5 do 10 minut. Mechanizm ten funkcjonuje według ściśle określonych zasad; w momencie, gdy dany ekspert zapozna się z filozofią i językiem Konwencji, może on dokonać oceny i analizy każdego wniosku nominacyjnego, poczynwszy od wyrobu dywanów w Azji Środkowej, poprzez tradycyjne szkutnictwo Bliskiego Wschodu, afrykańskie rytuały przejścia czy europejską kulturę browarniczą, aż po kaligrafię na terenie Azji Wschodniej. Formularz nominacyjny zawiera bardzo dokładne instrukcje co do tego, w jaki sposób należy wypełniać poszczególne sekcje oraz jakie informacje będą przydatne osobom dokonującym oceny. Sekretariat regularnie aktualizuje formularze nominacyjne, pragnąc ułatwić zadanie osobom zgłaszającym. Wielu wnioskodawców jednak mimo wszystko nie jest w stanie postępować zgodnie z zaleceniami, podczas gdy inni potrafią doskonale opanować sposób formułowania swojej argumentacji. W efekcie sukces danej nominacji zależy nierzadko od umiejętności pisarskich i retorycznych autorów wniosku⁷.

⁷ Sposób realizacji zadań przez Komitet Międzyrządowy oraz sama procedura dokonywania wpisów były przedmiotem dyskusji i analizy, której autorami byli Ľubica Voľanská i Juraj Hamar – przedstawiciele Słowacji na posiedzeniach Komitetu Międzyrządowego (Hamar i Voľanská 2015).

Ewidencje krajowe

Listy niematerialnego dziedzictwa kulturowego znajdują swój odpowiednik na szczeblu krajowym w postaci ewidencji prowadzonych przez poszczególne państwa. Zgodnie z treścią *Dyrektyw operacyjnych* do Konwencji każde Państwo-Strona, pragnąc zapewnić odpowiednią identyfikację swojego dziedzictwa kulturowego celem jego ochrony, „sporządza, w sposób odpowiedni do własnej sytuacji, jeden lub kilka rejestrów niematerialnego dziedzictwa kulturowego znajdującego się na jego terytorium. Rejestry te [powinny być] regularnie uaktualniane” (UNESCO 2017e). Każde państwo wypełnia to zobowiązanie we właściwy dla siebie sposób. W przypadku niektórych krajów funkcjonuje tylko jedna ewidencja, podzielona na różne sekcje odzwierciedlające poszczególne domeny kultury niematerialnej. W innych państwach z kolei list jest kilka – lista reprezentatywna, lista elementów wymagających pilnej ochrony, jak również lista dobrych praktyk w dziedzinie ochrony dziedzictwa. Zasady dotyczące dokonywania wpisów oraz stopnia zaangażowania instytucjonalnego (np. zaangażowania centrów badawczych, muzeów itd.) są bardzo różne. W niektórych państwach stosowane jest podejście oddolne, kładące nacisk na inspirowanie społeczności do działania w charakterze głównych inicjatorów procesu nominacyjnego. Wśród powszechnie stosowanych warunkowań mających na celu zapewnienie właściwego prowadzenia ewidencji krajowych wymienić należy także regularne aktualizowanie ewidencji oraz zapewnienie uczestnictwa społeczności zrzeszających depozytariuszy tradycji; wpis do ewidencji krajowej stanowi też niezbędny warunek do złożenia nominacji na którąkolwiek z list UNESCO.

Republika Czeska prowadzi Listę niematerialnych przejawów tradycyjnej kultury ludowej Republiki Czeskiej (Seznam nemateriálních statků tradiční lidové kultury České republiky). Lista ta opracowana została na wzór Listy reprezentatywnej UNESCO, z możliwością oznaczenia elementu już na tej liście uwzględnionego jako element wymagający pilnej ochrony bądź element utracony, w oparciu o okresowe aktualizacje przeprowadzane przez Narodowy Instytut Kultury Ludowej (Národní ústav lidové kultury). Z tej opcji jednak dotychczas nigdy nie skorzystano. Wpis elementu na listę krajową uzależniony jest ponadto od jego obecności na regionalnej liście niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Listy te wzorowane są przede wszystkim na ewidencji krajowej i również mają charakter list reprezentatywnych. Pytanie brzmi jednak, czy listy regionalne i krajowe powinny być postrzegane jako wybór najznamienitszych przejawów kultury, bazujący na centralnym kryterium reprezentatywności, czy też jako inwentarze stanowiące odzwierciedlenie kulturowego bogactwa całego kraju i uwzględniające regionalne bądź lokalne odmiany tych samych przejawów kultury.

Mimo że UNESCO zawsze działa na rzecz tworzenia przestrzeni umożliwiającej stosowanie różnorodnych interpretacji, na szczeblu globalnym stosowana jest jednak ta sama metodologia i terminologia. Przyjrzyjmy się teraz bliżej jednemu z wyzwań będących konsekwencją tego rodzaju unifikacji oraz sposobom, w jaki zdecydowały mu się stawić czoła władze Republiki Czeskiej. Podstawowe znaczenie ma tutaj terminologia. Pojęcie niematerialnego dziedzictwa kulturowego zastąpiono koncepcją „tradycyjnej kultury ludowej”. Jej definicję znaleźć można w *Wytycznych metodologicznych dotyczących prowadzenia Listy niematerialnych przejawów tradycyjnej kultury ludowej Republiki Czeskiej* (Ministerstvo kultury 2012) oraz w treści innych dokumentów rządowych i źródeł prawa. W pełni odpowiada ona definicji niematerialnego dziedzictwa kulturowego zawartej w treści *Konwencji w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego*. Jednak mimo że obydwie te definicje są identyczne, skojarzenia, jakie czeska wersja omawianego pojęcia wywołuje wśród Czechów – wliczając w to niektórych ekspertów – niekoniecznie muszą odpowiadać sposobowi, w jaki koncepcja niematerialnego dziedzictwa kulturowego postrzegana jest w skali globalnej. Jest tak przede wszystkim dlatego, że zastosowano tam pojęcie „ludowy”, które w pewnym sensie wydaje się ograniczać zakres pojęcia „niematerialne dziedzictwo kulturowe” wyłącznie do kultury ludowej i tradycyjnej, występującej przede wszystkim wśród ludności wiejskiej oraz klasy robotniczej. Takie postrzeganie tego zagadnienia wynika z doświadczeń historycznych Europy Środkowej i Wschodniej, a na jego kształt wpływa także podejście miejscowych etnografów do kultury tradycyjnej i ludowej. Zgodnie z wytycznymi UNESCO pojęcie niematerialnego dziedzictwa kulturowego obejmuje także elementy, które nie są uznawane za część kultury ludowej w znaczeniu, w jakim termin ten stosowany jest w Europie Środkowej, ale które uznaje się za źródło tożsamości kulturowej i społecznej, jak ma to miejsce w przypadku przejawów życia kulturalnego będących przedmiotem nauk akademickich bądź też w przypadku wysoko wyspecjalizowanych form rzemiosła. Przykładami tego rodzaju elementów mogą być choćby kaligrafia, kultura browarnicza, kultura związana z pićm kawy, sztuki walki czy joga. Dlatego właśnie eksperci z Narodowego Instytutu Tradycyjnej Kultury Ludowej (Národní rada pro tradiční lidovou kulturu) muszą mierzyć się z licznymi wyzwaniami w związku z procesem składania wniosków nominacyjnych dotyczących wpisu na listę krajową. Niektóre z nominowanych elementów spełniają kryteria definicji niematerialnego dziedzictwa kulturowego, ale nie dadzą się w sposób jednoznaczny sklasyfikować jako „ludowe”, co wywołuje zamieszanie i daje asumpt do licznych dyskusji. Mimo to jednak wszelkie wątpliwości udawało się do tej pory rozstrzygać na korzyść wnioskujących, przez co za każdym razem nominowane elementy wpisywane były do ewidencji.

Znaleźć się na liście...

Wyjaśniewszy podstawowe kwestie dotyczące Listy reprezentatywnej oraz ewidencji krajowych, warto przyjrzeć się temu, jak funkcjonują poszczególne elementy po wpisaniu ich na listę. Niestety, konsekwencje dokonania wpisu mogliśmy na razie obserwować tylko przez niecałą dekadę, a dokładnie od 2008 roku. Okres ten nie wydaje się wystarczająco długi, żeby pozwolić na obiektywną ocenę omawianego zagadnienia. Jednak w przypadku niektórych elementów można już w tym momencie poczynić pewne spostrzeżenia. Zawarte poniżej wnioski natury ogólnej uzupełniają konkretne przykłady z terytorium Republiki Czeskiej.

Po pierwsze, wśród pozytywnych konsekwencji wpisu na listę wymienić należy wzrost rozpoznawalności niematerialnego dziedzictwa kulturowego, w szczególności zaś poszczególnych, wpisanych na listę elementów. To z kolei sprawia, że poszczególne społeczności zaczynają bardziej doceniać swoje dziedzictwo kulturowe, a ponadto inspiruje innych do poszukiwania własnych korzeni. W tym względzie wpis na listę można porównać do zdobycia cennej nagrody. Depozytariusze tradycji oraz władze państwowe, którym podlegają, odczuwają satysfakcję z tego rodzaju wyróżnienia i nabierają przekonania, że ich kultura uznawana jest przez resztę świata za cenną. Przekonanie to wzmacnia ich własne poczucie przynależności i sprawia, że zacieśnieniu ulegają więzy łączące ich z lokalnymi tradycjami oraz z innymi członkami społeczności. Wpis na listę może stać się źródłem niezmierniej dumy dla samych depozytariuszy tradycji. Inną zaletą omawianego mechanizmu jest fakt, że zachęca on do dyskusji na temat niematerialnego dziedzictwa kulturowego na wielu różnych szczeblach, wliczając w to także władze państwowe oraz media.

Co więcej, jeden wpis może prowadzić do kolejnych, a określona społeczność może stać się przykładem dla innych, które będą chciały pójść w jej ślady. Należy także zauważyć, że położenie odpowiedniego akcentu na dany element pozwala zwrócić uwagę odbiorców na cały szereg innych zjawisk, np. na hafciarstwo czy obrzędowość, którym towarzyszą konkretne przejawy sztuki ludowej będące przedmiotem danego wpisu. Ten efekt zwielokrotniający zaobserwowano już w wielu krajach, w tym w Czechach. W 2005 roku „*Slovácko verbuňk* – taniec rekrutów” uznany został za Arcydziedzictwo Ustnego i Niematerialnego Dziedzictwa Ludzkości. W 2008 roku proklamacja ta przyniosła efekt w postaci wpisu na Listę reprezentatywną. *Verbuňk* to taniec solowy wykonywany przez mężczyzn w regionie etnograficznym znanym jako *Slovácko*, położonym na południowym wschodzie Czech. Na sąsiadującej z tym regionem Wołoszczyźnie spotyka się inny tradycyjny solowy taniec wykonywany przez mężczyzn, znany jako *odzemek*, który jednak narodził się w zupełnie innych okolicznościach historycz-

nych i etnograficznych, przez co także i jego charakter jest wyraźnie odmienny. Kiedy taniec *verbuňk* został wpisany na Listę, uaktywniły się środowiska tancerzy praktykujących tańce *odzemek*, którzy wierzyli, że także ich tradycja zasługuje na taką samą uwagę i uznanie. Zwrócili się oni ze stosownym apelem do władz Skansenu Morawskiej Wołoszczyzny, który udostępniał im przestrzeń dla potrzeb prezentacji tańca *odzemek* od momentu swojego powstania w 1925 roku, następnie zaś rozpoczęli oddolne starania na rzecz ochrony swojej tradycji, mające na celu doprowadzenie do wpisania jej na Listę reprezentatywną. Wśród zastosowanych środków ochrony wymienić należy założenie specjalnego centrum dokumentacji w ramach skansenu, gromadzenie dokumentów, takich jak zdjęcia czy publikacje prasowe, oraz rozpoczęcie programu systematycznego rejestrowania nagrań wideo dokumentujących różne wydarzenia związane z taneczną tradycją. Ponadto organizowano różnego rodzaju seminaria dla wykonawców tego tańca, a nawet zainicjowano Szkołę Młodych Tancerzy. Każdego roku kurs ten kończą kolejni tancerze, którzy następnie rozwijają swoje zdolności w ramach lokalnych grup tańca ludowego. Dyrektor Skansenu Morawskiej Wołoszczyzny powołał do życia Radę ds. Wołoskiego *Odzemka* (Rada pro valašský odzemek), organ doradczy składający się z byłych i obecnych tancerzy, mistrzów i nauczycieli tego tradycyjnego tańca oraz organizatorów wydarzeń folklorystycznych i etnologów. Tancerze regularnie wykonują *odzemek* na terenie muzeum podczas rozmaitych publicznych imprez; od lat 80. XX wieku muzeum organizuje także specjalny konkurs taneczny. *Odzemek* został wpisany na Listę niematerialnych przejawów tradycyjnej kultury ludowej Republiki Czeskiej w 2012 roku. Ministerstwo Kultury (Ministerstvo kultury České republiky) przedłożyło nominację na Listę reprezentatywną, przy czym jej dalsze procedowanie uzależnione jest od rozwoju współpracy z innymi krajami rejonu Karpat, a więc z Polską, Słowacją, Ukrainą oraz Rumunią. Jak do tej pory jednak *odzemek* nie został nominowany na Listę UNESCO.

Innym skutkiem, jaki może wywołać proces nominacji, jest zwiększone zaangażowanie władz państwowych oraz depozytariuszy dziedzictwa na rzecz ochrony danego elementu. Od momentu dokonania wpisu sytuacja, w której dany element ulega degeneracji bądź zanikowi, nie jest już bowiem postrzegana jako naturalny proces porzucenia czegoś, co z punktu widzenia lokalnej społeczności jest przestarzałe czy bezwartościowe; teraz sytuacja taka równoznaczna jest z przyzwoleniem, aby uszczerbku doznawała żywotność niematerialnego dziedzictwa kulturowego jako takiego.

Mimo to jednak mechanizm wpisywania elementów dziedzictwa do właściwych ewidencji ma też swoje negatywne strony. Przede wszystkim z chwilą wpisania danego elementu na listę zaczyna on przyciągać uwagę władz państwowych, mediów, środowiska akademickiego oraz innych instytucji zajmujących się tworzeniem różnego rodzaju dokumentacji, szczególnie placówek muzealnych.

W konsekwencji zmieniają się „warunki bytowe” tego elementu. Przestaje on być wyłącznie własnością społeczności, z której się wywodzi, a za różne aspekty jego ochrony odpowiedzialność przejmują rozmaite podmioty. Sama dbałość i zainteresowanie są rzecz jasna zjawiskiem pozytywnym, ale w pewnych warunkach mogą one przynieść szkodliwe konsekwencje, które mogą okazać się nieodwracalne. Po pierwsze, występujący dawniej proces naturalnego przekazywania dziedzictwa z pokolenia na pokolenie oraz jego ochrony może przekształcić się w proces w pełni świadomy i sztuczny, podporządkowany założeniom planu ochrony dziedzictwa. Ingerencja instytucjonalna może występować na wielu poziomach i w rozmaitych okolicznościach; przykładowo, badacze i specjaliści będą odwiedzali daną okolicę o wiele częściej niż zwykle, chcąc rozbudowywać dokumentację danego przejawu lokalnej kultury i monitorować jego rozwój; tworzone mogą być także specjalne organy doradcze i grupy ekspertów, mające w założeniu pomagać lokalnej społeczności zapewnić lepszą ochronę ich własnego dziedzictwa. W zależności od indywidualnych uwarunkowań panujących na terenie danego kraju oraz od charakteru wpisanego na listę elementu zmiany mogą okazać się niezauważalne, ale mogą też skutkować całkowitym podporządkowaniem danego elementu wymogom podmiotów zewnętrznych⁸.

Co więcej, w momencie, gdy instytucje eksperckie zaczynają ingerować w żywe tradycje, a eksperci inicjują różnego rodzaju dyskusje na ich temat, świadomość samych depozytariuszy dziedzictwa także zaczyna się zmieniać. W efekcie zmiana statusu dziedzictwa kulturowego powoduje, że także i żywa tradycja zaczyna ulegać przemianom, zyskując zupełnie inną rangę niż wcześniej. Lokalne społeczności z dnia na dzień zaczynają silnie akcentować i świadomie chronić swoje dziedzictwo, przez co zaczyna powstawać jego nowy kanon, a samo dziedzictwo staje się coraz bardziej sformalizowane, co z kolei prowadzi do zaniku spontanicznego charakteru procesu przekazywania go kolejnym pokoleniom⁹. Socjolog Anthony Giddens (1999) definiuje dziedzictwo kulturowe jako coś „odciętego od krwioobiegu tradycji”, rozumianego jako „istota doświadczeń życia codziennego”. Zmienność stanowi jedną z najważniejszych cech kultury tradycyjnej. Każda osoba praktykująca tradycyjne zwyczaje wnosi coś od siebie, wpływa na ich ogólny zarys poprzez stosowane przez siebie formy ekspresji. Kultura tradycyjna również ulega przemianom w czasie i przestrzeni, odzwiercie-

⁸ O ile w przypadku tradycyjnej obrzędowości zainteresowanie oraz zaangażowanie ze strony osób pochodzących spoza danej społeczności może mieć katastrofalne skutki, o tyle w przypadku rzemiosła taka sytuacja może pozytywnie przyczynić się do jego popularyzacji. Jednak nawet w tym przypadku potencjalne korzyści mają swoje granice.

⁹ Pracownicy i eksperci UNESCO zdają sobie sprawę z zagrożeń, jakie niesie za sobą formalizacja dziedzictwa. Aspekt ten jest bardzo wnikliwie badany w ramach procesu oceny poszczególnych wniosków nominacyjnych. Nigdy jednak nie da się przewidzieć wszystkich możliwych konsekwencji.

dlając zmieniające się potrzeby i preferencje swoich depozytariuszy oraz panujące uwarunkowania polityczne, społeczne i ekonomiczne. Intensyfikacja ochrony dziedzictwa (poprzez zamieszczanie wpisów na listach o zasięgu regionalnym, krajowym bądź światowym) zwiększa ryzyko utraty spontaniczności oraz naturalnej zmienności tego dziedzictwa. Widać to chociażby na przykładzie poszukiwania „właściwej” formy. W wielu przypadkach w momencie wpisania danego elementu na Listę reprezentatywną depozytariusze tego elementu wszczynali spory na temat „właściwego”, „prawidłowego” kształtu zwyczajów, tańców czy innych przejawów folkloru. W efekcie zamiast jednoczyć społeczności skupione wokół wspólnego dziedzictwa, dokonanie wpisu nierzadko powoduje, że stają się one wewnątrznie skłócone i skonfliktowane.

W przypadku „Pochodu Królów w południowo-wschodnich Czechach”¹⁰ wpisanie elementu do ewidencji pozwoliło zjednoczyć się mieszkańcom czterech pobliskich wsi, mimo że dawniej ośrodki te często rywalizowały ze sobą. Niemal natychmiast po dokonaniu wpisu Narodowy Instytut Kultury Ludowej powołał organ doradczy złożony z depozytariuszy tradycji, przedstawicieli lokalnych społeczności oraz ekspertów z regionalnych muzeów i innych osób zaangażowanych w proces organizacji festiwalu. Krok ten doprowadził do powstania platformy, w ramach której wszystkie cztery społeczności mogły prowadzić dialog i planować wspólne wydarzenia związane z lokalną tradycją; kwestie innych, pokrewnych tradycji natomiast nie były tam raczej dyskutowane¹¹. Mimo to organ doradczy zaobserwował także konflikty i spory związane z kwestią przynależności przedmiotowego elementu dziedzictwa oraz z jego właściwym sposobem prezentacji. Stało się tak w momencie, gdy osoba sympatyzująca z mieszkańcami jednej z wsi oskarżyła depozytariuszy dziedzictwa z innej wsi o to, że ich obrzędowość odbiega od tradycyjnie przyjętych wzorców¹². Osoba ta zasugerowała, że wspomniana wieś powinna zostać wykreślona z listy, mimo że sam wniosek nominacyjny nie wskazywał na konieczność zachowania jednolitej tradycji i sformułowany był z poszanowaniem różnic występujących w tym zakresie na szczeblu lokalnym.

¹⁰ Omawiany element wpisano na listę w 2011 roku.

¹¹ Przykładem może być prezentacja Pochodu Królów podczas międzynarodowego festiwalu folklorystycznego zorganizowanego przez Narodowy Instytut Kultury Ludowej (2012) czy też msza odprawiona w lokalnym kościele dla pielgrzymów, podczas której błogostawiono jeźdźców oraz pochody odbywające się we wszystkich czterech wioskach (2014).

¹² Przedstawione obiekty, oparte na osobistych przekonaniach i doświadczeniach mieszkańców jednej wsi, dotyczyły w szczególności tego, że jeźdźcy uczestniczą w procesji więcej niż raz w życiu, że niektórzy z nich mają ponad 30 lat oraz że data festiwalu uległa zmianie i że zamiast w maju odbywa się on we wrześniu. W każdej z czterech omawianych wsi obrzędowość rozwijała się pod wpływem panujących warunków historycznych oraz zgodnie z potrzebami depozytariuszy tradycji – czyli dokładnie w taki sposób, o jakim mówi sama Konwencja. W epoce ustroju socjalistycznego, jaki panował w Czechosłowacji w latach 1948–1989, we wszystkich dziedzinach życia zaszły daleko idące zmiany; także kultura ludowa musiała jakoś odpowiedzieć na te zmiany i ewoluować.

Innym przykładem może być taniec rekrutów znany jako *verbuňk*. Organ doradczy złożony z depozytariuszy tradycji, ekspertów oraz kierowników ludowych zespołów tanecznych został powołany do życia przy Narodowym Instytucie Kultury Ludowej dokładnie z tych samych przyczyn, co w przypadku Pochodu Królów. W miarę jak taniec *verbuňk* staje się coraz bardziej popularny, zaczyna on pojawiać się także w wioskach i regionach, w których tradycja ta dawno już znikła, a nawet w takich, w których nigdy nie istniała. Wielu nowych tancerzy pragnie wziąć udział w ogólnokrajowym konkursie, który jednak realizowany jest wedle precyzyjnie sformułowanych zasad, obejmujących m.in. odpowiedni ubiór oraz konieczność wyboru regionalnego wariantu choreografii tanecznej, który musi być wykonywany we właściwy sposób¹³. W efekcie tancerze pochodzący z regionu, w którym nie występuje żadna konkretna odmiana tańca *verbuňk*, zmuszeni są wybrać wariant mający swoje korzenie w innym regionie kraju. Organ doradczy następnie omawia takie kwestie, jak to, czy w takich przypadkach tancerze mają prawo przywdziać strój ze swoich rodzinnych okolic, czy też powinni wystąpić w wypożyczonym stroju z regionu, z którego pochodzi wykonywana przez nich odmiana tańca. W związku z powyższym z jednej strony nad „czystością” tańca czuwają eksperci i wybrane grupy depozytariuszy tradycji, z drugiej jednak ich działania – jako podmiotów zewnętrznych – w sposób bezpośredni wpływają na spontaniczny rozwój tradycji, ograniczając możliwość ekspresji wśród jej depozytariuszy. Instytucje eksperckie nie pełnią już zatem roli zwykłych obserwatorów czy badaczy, ale zaczynają bezpośrednio uczestniczyć w procesie formowania się tradycji.

Innym dobrze poznanym sposobem, w jaki wpisanie danego elementu dziedzictwa – zarówno materialnego, jak i niematerialnego – na listę wpływa na jego funkcjonowanie jest nadmierny wzrost przemysłu turystycznego. Listy dziedzictwa kulturowego działają bowiem niczym magnes. Po raz kolejny należy stwierdzić, że taki stan rzeczy ma zarówno zalety, jak i wady. Budowanie świadomości jest jednym z zasadniczych celów funkcjonowania list dziedzictwa; pod tym względem sprawdzają się one znakomicie. Niestety, w efekcie wpisany na listę element zaczyna być postrzegany jako coś sensacyjnego, a oczekiwania turystów mogą okazać się nie do zniesienia, prowadząc do zniszczenia najbardziej cennych aspektów tradycji i zmieniając ją w zwyczajną atrakcję turystyczną pozbawioną jakiegokolwiek głębszego znaczenia. Wiele zależy tutaj od tego, na ile sami depozytariusze danej tradycji będą skłonni pozwolić, aby taka zmiana nastąpiła, ale nierzadko nie będą oni w stanie zapobiec takiemu obrotowi spraw, jako że reputacja, jaką cieszy się ich dziedzictwo kulturowe, zaczyna żyć własnym życiem.

¹³ Od 1986 roku ogólnokrajowy konkurs organizowany jest przez Narodowy Instytut Kultury Ludowej.

Pochód Królów na festiwalu Navalis w Pradze, 2015. Fot. Martin Divíšek, Pražský deník.

Mimo że takie sytuacje występują jedynie sporadycznie, niektóre społeczności odnoszą się sceptycznie do pomysłu uwzględnienia swojego dziedzictwa na liście, praktykując swoje tradycje z dala od wścibskich oczu. W 2012 roku składająca się z około dziesięciu wsi społeczność zlokalizowana we wschodniej części Czech otrzymała od Narodowego Instytutu Kultury Ludowej propozycję sporządzenia nominacji procesji św. Mikołaja, charakterystycznych ze względu na noszone przez ich uczestników maski, do ewidencji krajowej (a więc nawet nie na Listę UNESCO!). Procesje te są jednymi z najlepiej zachowanych i jednocześnie najbardziej archaicznych obrzędów na całej Wołoszczyźnie. Jednak sołtysi oraz przedstawiciele wiosek niemal jednomyślnie odrzucili ten pomysł, wyrażając zarazem pragnienie, aby zostawiono ich społeczność w spokoju, tak aby mogli chronić swoje tradycje w sposób, jaki oni sami uznają za stosowny. W ich opinii z wpisem na listę wiązałoby się więcej zagrożeń niż korzyści. Głównym argumentem była obawa nadmiernego zainteresowania ze strony różnych ekspertów, a także ryzyko ingerencji ze strony władz państwowych, z powodu których lokalna społeczność mogłaby nie być w stanie kontynuować swoich tradycji zgodnie z własnymi życzeniami. Należy jednak wskazać, że tego rodzaju sytuacje należą do rzadkości. Pragnienie umieszczenia przejawu lokalnego dziedzictwa na liście może mieć wiele przyczyn; wśród nich wymienić można szczere przekonanie co do słuszności idei realizowanych przez istniejący system, jak również wiarę w wyjątkowość lokalnych, regionalnych bądź narodowych tradycji. Inne przyczyny to chociażby pragnienie zwiększenia rozpoznawalności swojego kraju na świecie, przyciągnięcie turystów czy też powody natury politycznej bądź dyplomatycznej.

Z kwestią turystyki oraz wykorzystywania dziedzictwa w celach rozrywkowych łączy się inny problem – przenoszenie wpisanych na listę elementów z ich naturalnego otoczenia w inne miejsca z uwagi na popyt ze strony podmiotów zewnętrznych. Zamieszczony w tym tomie tekst autorstwa Adiny Hulubas i zawarty tam opis zmian, jakim ulegał na przestrzeni lat rytuał o nazwie *Căluș*, stanowi doskonały przykład omawianego procesu¹⁴. Prezentowanie wpisanych na listę dziedzictwa elementów w oderwaniu od ich naturalnego kontekstu może być wynikiem starań organizacji odpowiedzialnych za ochronę dziedzictwa, np. ministerstwa kultury¹⁵. Taka sytuacja zazwyczaj jest dyktowana chęcią przedstawienia danego zjawiska szerszej publiczności, zwiększenia świadomości jego istnienia

¹⁴ Zob. tekst Adiny Hulubas pt. „Działania na rzecz zapewnienia zrównoważonej przyszłości niematerialnego dziedzictwa kulturowego Rumunii: korzyści i czynniki ryzyka”, s. 440 w niniejszym tomie.

¹⁵ Niemal natychmiast po wpisaniu na listę Pochodu Królów procesja z udziałem koni została zaprezentowana publiczności podczas międzynarodowego festiwalu folklorystycznego w miejscowości Strážnice. Festiwal ten organizowany jest przez Narodowy Instytut Kultury Ludowej, a omawiane wyżej wydarzenie zostało zaplanowane jako swego rodzaju święto z okazji wpisania elementu na Listę reprezentatywną i miało służyć także jego promocji.

bądź też promowania samego procesu rejestracji przejawów dziedzictwa. W miarę jak poszczególne elementy stają się powszechnie znane i zyskują popularność rośnie także ich atrakcyjność, a depozytariusze dziedzictwa otrzymują oferty i zaproszenia do wykonywania tradycyjnych tańców, muzyki czy obrzędów poza swoimi rodzinnymi okolicami, z dala od tradycyjnych lokalizacji oraz w innym niż zwykle terminie. Sytuacje takie mogą mieć miejsce sporadycznie, ale może to też stać się regułą, co w ekstremalnych przypadkach może doprowadzić do zupełnego odarcia danej tradycji z kontekstu.

W Czechach tego rodzaju sytuacja miała miejsce w 2015 roku, kiedy to organizatorzy festiwalu Navalis, odbywającego się co roku w Pradze ku czci św. Jana Nepomucena, poprosili depozytariuszy tradycji Pochodu Królów, aby ci wystąpili podczas organizowanej wówczas procesji¹⁶. Mieszkańcy wsi oraz jeźdźcy pochodzący z trzech wsi wpisanych na Listę reprezentatywną przyłączyli się do procesji religijnej, którą poświęcił kardynał Dominik Duka; procesję pozdrowili także burmistrz Pragi oraz postowie i senatorowie. Pochód Królów był dla mieszkańców Pragi oraz turystów niecodziennym widowiskiem. Jednak kiedy Ministerstwo Kultury dowiedziało się, że członkowie społeczności przyjęli ofertę organizatorów, natychmiast poprosiło ich o zmianę decyzji. Zdaniem ministerstwa praktykowanie danego elementu poza jego naturalnym środowiskiem i w oderwaniu od oryginalnego kontekstu stanowi naruszenie zobowiązań podjętych wobec UNESCO w momencie złożenia wniosku nominacyjnego oraz w momencie dokonania wpisu. Jednak sami depozytariusze dziedzictwa nie podzielili tej opinii. Pochód Królów zaprezentowano na ulicach Pragi już w 1895 roku podczas Czechosłowackiej Wystawy Etnograficznej; także i w pierwszej połowie XX wieku wydarzenie takie miało miejsce kilkukrotnie, a pochód obserwowali m.in. przedstawiciele ówczesnych elit politycznych. Z punktu widzenia depozytariuszy tradycji zorganizowanie procesji w stolicy oznaczało wyjątek, na który zgodzili się przez wzgląd na swą dumę oraz pragnienie zaprezentowania swojego dziedzictwa kulturowego szerszej publiczności; pragnęli oni ponadto przeżyć przygodę, której wspomnienie przetrwałoby na długie lata w pamięci całej społeczności. Podejmując decyzję, wzięli oni pod uwagę opinie i doświadczenia swoich przodków. Jeśli zatem spojrzymy na całą sytuację z punktu widzenia omawianych w niniejszym artykule kwestii, to powinniśmy zadać sobie następujące pytanie: kto ma prawo decydować o tym, w jaki sposób wpisane na listę elementy powinny być prezentowane? Czy decyzja powinna leżeć w gestii ministerstwa oraz instytucji eksperckich?

¹⁶ Pomysł zainicjowali depozytariusze tradycji z jednej ze wsi, którzy zaoferowali swój udział podczas przypadkowego spotkania z organizatorem festiwalu. Pomysł ten wzbudził zainteresowanie organizatora, a negocjacje doprowadziły ostatecznie do zawarcia umowy, na mocy której jeźdźcy z trzech spośród czterech wsi wskazanych we wniosku nominacyjnym jako społeczności depozytariuszy dziedzictwa mieli zaprezentować Pochód Królów podczas festiwalu Navalis.

Za takim rozwiązaniem przemawia fakt, że to właśnie te podmioty biorą na siebie odpowiedzialność za ochronę danego elementu w takiej postaci, w jakiej został on opisany w dokumentacji nominacyjnej. Czy zatem powinny one podejmować decyzje w tych kwestiach? Czy jest rzeczą właściwą przyglądać się starannie poszczególnym przejawom dziedzictwa i pilnować, aby sama społeczność nie wprowadzała żadnych zmian, ani nie prezentowała ich w sposób odpowiadający swoim własnym preferencjom? Na tej samej zasadzie warto zapytać, czy depozytariusze nadal mogą robić to, co chcą z przejawami swojego własnego dziedzictwa, nawet jeśli mogłoby to nieść za sobą negatywne konsekwencje dla jego charakterystycznej złożoności? W przypadku opisanym powyżej obydwie strony wydają się mieć – z perspektywy przepisów Konwencji – swoje racje.

W niniejszym artykule postawionych zostało wiele pytań, na które póki co nie ma odpowiedzi; opisano też wiele sytuacji, dla których nadal brakuje zadowalających rozwiązań. Nasze doświadczenia wciąż są dość ograniczone. Każdego roku jednak w trakcie wdrażania postanowień Konwencji uczymy się czegoś nowego. Już teraz widzimy, że samo uwzględnienie poszczególnych przejawów niematerialnego dziedzictwa kulturowego na liście dziedzictwa nie zapewni jego zrównoważonego rozwoju. Działania takie pomogą jednak w instytucjonalizacji dziedzictwa, uwydatniając sam fakt jego istnienia i potencjalnie przyciągając nowe osoby, które będą owo dziedzictwo kontynuować. Pytanie brzmi jednak, czy prowadzenie rejestrów tego rodzaju pomoże zapewnić niezamącony, naturalny rozwój dziedzictwa kulturowego? W chwili obecnej wydaje się, że nie. Proces opracowywania tekstu Konwencji oraz *Dyrektyw operacyjnych* był żmudny i długotrwały. Musiało minąć kilka dziesięcioleci, podczas których przeprowadzono setki godzin dyskusji i przedstawiono niezliczoną ilość dokumentów pełnych wstępnych pomysłów i koncepcji. Oznacza to, że równie wielki wysiłek należy poświęcić na przeanalizowanie tego, w jaki sposób wdrażanie Konwencji wpływa na niematerialne dziedzictwo kulturowe oraz jakie konsekwencje niesie ono za sobą dla tradycyjnej kultury, którą w tym artykule traktujemy jako odrębny byt. Analiza ta powinna doprowadzić do przedstawienia propozycji, które z kolei prowadzić będą do ponownej oceny całego systemu oraz do opracowania rozwiązań przybliżających nas do realizacji wizji, które legły u podstaw samej Konwencji.

Bibliografia

- Aikawa, Noriko. 2004. „A Historical Overview of the Preparation of the UNESCO International Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage [Prace nad kształtem międzynarodowej Konwencji UNESCO

w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego: zarys historyczny]". *Museum International* 56 (1–2): 137–49.

Foster, Michael Dylan. 2011. „The UNESCO Effect: Confidence, Defamiliarization, and a New Element in the Discourse on a Japanese Island [Efekt UNESCO: zaufanie, defamiliaryzacja i nowy element w dyskusji pochodzący z japońskiej wyspy]". *Journal of Folklore Research* 48 (1): 63–107.

Giddens, Anthony. 1999. *Runaway World: How Globalisation Is Reshaping Our Lives* [Uciekający świat: jak globalizacja kształtuje nasze życie]. London: Profile.

Hafstein, Valdimar Tr. 2009. „Intangible Heritage as a List: From Masterpieces to Representation [Dziedzictwo niematerialne jako lista: od arcydzieł do reprezentacji]". W *Intangible Heritage* [Niematerialne dziedzictwo], pod redakcją Laurajane Smith i Natsuko Akagawy, 93–111. New York: Routledge.

Hamar, Juraj i Ľubica Voľanská. 2015. „Between Politics, Science and Bearers: Implementation of the UNESCO Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage [Między polityką, nauką i depozytariuszami: wdrażanie Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego]". *Národopisná revue* 25 (5): 35–46.

Kurin, Richard. 2004. „Safeguarding Intangible Cultural Heritage in the 2003 UNESCO Convention: A Critical Appraisal [Ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego w Konwencji UNESCO z 2003 roku: ocena krytyczna]". *Museum International* 56 (1–2): 66–77.

Ministerstvo kultury. 2012. „Methodological Guidelines for Maintaining the ‘List of Intangible Elements of Traditional Folk Culture of the Czech Republic’ [Metodologiczne wytyczne dotyczące prowadzenia Listy niematerialnych przejawów tradycyjnej kultury ludowej Republiki Czeskiej]". Data dostępu: 24 stycznia 2017. <https://www.mkcr.cz/the-list-of-intangible-elements-of-traditional-folk-culture-of-the-czech-republic-1468.html?lang=en>.

Románková, Eva. 2016. „Proměny tradiční lidové kultury v souvislostech snah o její ochranu a revitalizaci (na příkladu lidového oděvu a tance na Valašsku) [Przemiany kultury ludowej w kontekście jej rewitalizacji i ochrony na przykładzie tańców i strojów ludowych na Wołoszczyźnie]". Praca doktorska, Brno: Uniwersytet im. Masaryka.

UNESCO. 2013a. „Intergovernmental Committee for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Eighth session, Baku, Azerbaijan, 2 to 7 December 2013, Decisions [Międzypaństwowy Komitet ds. Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego, 8. sesja, Baku, Azerbejdżan, 2–7 grudnia 2013 r., Decyzje]".

<http://www.unesco.org/culture/ich/doc/src/ITH-13-8.COM-Decisions-EN.doc>.

UNESCO. 2013b. „Intergovernmental Committee for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Eighth session, Baku, Azerbaijan, 2 to 7 December 2013, Report of the Subsidiary Body on Its Work in 2013 and Examination of Nominations for Inscription on the Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity [Międzypaństwowy Komitet ds. Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego, 8. sesja, Baku, Azerbejdżan,

- 2–7 grudnia 2013 r., Raport Zespołu Pomocniczego z działań podejmowanych w 2013 roku i analiza wniosków nominacyjnych w sprawie wpisu na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości”. <http://www.unesco.org/culture/ich/doc/src/ITH-13-8.COM-8+Add.2-EN.doc>.
- UNESCO. 2016a. „Intergovernmental Committee for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Eleventh session, Addis Ababa, Ethiopia, 28 November to 2 December 2016, Decisions [Międzyrządowy Komitet ds. Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego, 11. sesja, Addis Abeba, Etiopia, 28 listopada – 2 grudnia 2016 r., Decyzje]”. <http://www.unesco.org/culture/ich/doc/src/ITH-16-11.COM-Decisions-EN.docx>.
- UNESCO. 2016b. „Intergovernmental Committee for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Eleventh session, Addis Ababa, Ethiopia, 28 November to 2 December 2016, Examination of Nominations for Inscription on the Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity [Międzyrządowy Komitet ds. Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego, 11. sesja, Addis Abeba, Etiopia, 28 listopada – 2 grudnia 2016 r., Analiza wniosków nominacyjnych w sprawie wpisu na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości]”. <http://www.unesco.org/culture/ich/doc/src/ITH-16-11.COM-10.b-EN.docx>.
- UNESCO. 2017a. „Falconry, a Living Human Heritage [Sokolnictwo – żywe dziedzictwo ludzkości]. Data dostępu: 24 stycznia. <http://www.unesco.org/culture/ich/en/RL/falconry-a-living-human-heritage-01209>.
- UNESCO. 2017b. „Mediterranean Diet [Dieta śródziemnomorska]”. Data dostępu: 24 stycznia. <http://www.unesco.org/culture/ich/en/RL/mediterranean-diet-00884>.
- UNESCO. 2017c. „Meetings on Intangible Cultural Heritage (Co-)Organized by UNESCO [Spotkania dotyczące niematerialnego dziedzictwa kulturowego (współ)organizowane przez UNESCO]”. Data dostępu: 9 stycznia. http://www.unesco.org/culture/ich/en/events?categ=2017&country=&keyword=&field_office=&domain=&safe_meas=&text=.
- UNESCO. 2017d. „Operational Directives for the Implementation of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage [Dyrektywy operacyjne w zakresie wdrażania Konwencji w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego]”. http://www.unesco.org/culture/ich/doc/src/ICH-Operational_Directives-6.GA-PDF-EN.pdf.
- UNESCO. 2017e. „Text of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage [Tekst Konwencji w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego]”. Data dostępu: 24 stycznia. <http://www.unesco.org/culture/ich/en/convention>.

Niematerialne dziedzictwo kulturowe i zrównoważony rozwój: studium przypadku przestrzeni kulturowej Suiti na Łotwie

Anita Vaivade*

* Adiunkt, badacz, Łotewska Akademia Kultury (Latvijas Kultūras akadēmija), Ryga, Łotwa, e-mail: anita.vaivade@lka.edu.lv.

Nominacja Suiti i plan ochrony jasno pokazują, że polityka kulturalna, polityka edukacyjna i polityka rozwoju regionalnego muszą być ze sobą powiązane, jak również podkreślają znaczenie holistycznego podejścia do ochrony przestrzeni kulturowych.

Suiti to społeczność licząca około 2 tys. osób o korzeniach Suiti, cechująca się charakterystycznymi tradycjami kulturowymi i wyznawaniem wiary katolickiej, zamieszkująca zachodnią część Łotwy w pobliżu Morza Bałtyckiego (UNESCO 2016d). Zainteresowanie działaniami UNESCO w zakresie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego wyraziła jeszcze przed stworzeniem na Łotwie krajowej polityki i ewidencji NDZK. Po przyjęciu krajowego prawa dotyczącego *Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego* w listopadzie 2004 roku Łotwa złożyła w styczniu 2005 roku dokument o jej akceptacji, stając się ósmym krajem, który dołączył do Konwencji. W trakcie opracowywania i omawiania dokumentów dotyczących polityki krajowej przywódcy społeczności Suiti, w szczególności Grigorij Rozentāls, postanowili skorzystać z doświadczeń innych społeczności uczestniczących w programach UNESCO dotyczących NDZK, poczynając od najbliższych sąsiadów: społeczności Kihnu w Estonii, której przestrzeń kulturowa została uznana za Arcydzieło Ustnego i Niematerialnego Dziedzictwa Ludzkości w roku 2003 (UNESCO 2016b)¹. W październiku 2007 roku zorganizowano wspólną wizytę, w której uczestniczyli członkowie społeczności oraz przedstawiciele Ministerstwa Kultury Republiki Łotewskiej (Latvijas Republikas Kultūras ministrija), jak również Łotewskiego Komitetu Narodowego ds. UNESCO (UNESCO Latvijas Nacionālā komisija)². Wkrótce potem ruszyły przygotowania nominacji „Przestrzeni kulturowej Suiti”, które otrzymały wsparcie finansowe od Funduszu Niematerialnego Dziedzictwa Kulturo-

¹ W przypadku elementów NDZK uznanych pierwotnie za Arcydzieła wnioski nominacyjne nie są opublikowane na stronie internetowej UNESCO.

² Jako ówczesny dyrektor sektora kultury, komunikacji i informacji w Łotewskim Komitecie Narodowym ds. UNESCO miałam okazję uczestniczyć w tym wyjeździe na wyspę Kihnu.

wego UNESCO na stworzenie filmu niezbędnego do złożenia wniosku nominacyjnego. Ówczesne przekonanie członków społeczności, że należy starać się o wpisanie jej przestrzeni kulturowej na prowadzoną przez UNESCO Listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego wymagającego pilnej ochrony, pozostaje niezachwiane do dnia dzisiejszego (Vaivade 2015, 137).

„Przestrzeń kulturowa Suiti” została wpisana na listę w roku 2009, a inicjatywa społeczności Suiti wciąż ma ogromne znaczenie jako przykład dla innych społeczności na Łotwie, które rozważają możliwość złożenia nominacji do wpisu na listy NDZK UNESCO. „Przestrzeń kulturowa Suiti” jest jednym z dwóch elementów dziedzictwa niematerialnego Łotwy znajdujących się na tych listach, obok „Festiwalu pieśni i tańca Bałtyku” zgłoszonego wspólnie z Estonią i Litwą, który w roku 2003 został uznany za Arcydziało Ustnego i Niematerialnego Dziedzictwa Ludzkości, a następnie wpisany na Listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości w roku 2008 (UNESCO 2016a).

Ochrona przestrzeni kulturowej Suiti jako elementu wpisanego na Listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego wymagającego pilnej ochrony była inicjatywą społeczną. W związku z tym przy wypracowywaniu opinii dotyczących potrzeb i wyzwań w kontekście rozwoju społeczności opierano się głównie na spostrzeżeniach i przekonaniach jej członków. Świadczy o tym szereg ważnych dokumentów: nominacja „Przestrzeń kulturowa Suiti” (2009), propozycja planu ochrony, porozumienia w sprawie współpracy między partnerami na poziomie krajowym (2010 i 2016) oraz sprawozdanie krajowe Łotwy na temat wpisanego elementu (2013)³. Dalsze zgłębianie problemu zrównoważonego rozwoju w kontekście ochrony przestrzeni kulturowej Suiti opiera się w znacznej mierze na tych dokumentach i na osobistym doświadczeniu wynikającym z uczestnictwa w procesie tworzenia nominacji i sporządzania raportów, jak również na obserwacji uczestniczącej różnych wydarzeń organizowanych przez społeczność na rzecz ochrony NDZK.

Perspektywy rozwoju – plan ochrony

Plan ochrony opracowany w ramach wniosku „Przestrzeń kulturowa Suiti” stał się głównym punktem odniesienia dla dalszych działań, realizowanych głównie na poziomie krajowym, na rzecz ochrony tradycji kulturowych. W nominacji opisana jest różnorodność cech tej przestrzeni kulturowej, ale tekst wniosku jasno stwierdza, że „w dzisiejszych czasach wyludnienie tego obszaru wiejskiego sta-

³ Nominacja i sprawozdanie krajowe Łotwy są dostępne w Internecie, patrz UNESCO 2016d.

nowi znaczące ryzyko dla trwałości przestrzeni kulturowej Suiti w dłuższej perspektywie”. Innymi słowy, zmotywowanie członków społeczności do dalszego zamieszkiwania tego obszaru uznano za poważne wyzwanie, które wymaga środków wykraczających poza zakres polityki kulturalnej.

Nominacja Suiti i plan ochrony jasno pokazują, że polityka kulturalna, polityka edukacyjna i polityka rozwoju regionalnego muszą być ze sobą powiązane, jak również podkreślają znaczenie holistycznego podejścia do ochrony przestrzeni kulturowych. Plan składa się z pięciu głównych części: edukacji (historia lokalna w programie nauczania, znajomość tradycyjnych instrumentów i lokalnego dialektu); rewitalizacji zanikających elementów (tradycje ślubne, gra na dudach, tradycyjne stroje); badań i reklamy (lokalne rzemiosło, festiwal śpiewu burdonowego); środowiska kulturowego (odbudowa lokalnego średniowiecznego zamku i ośrodków miejskich) i wreszcie: „długoterminowej stabilności” (państwowy program zrównoważonego rozwoju przestrzeni kulturowej Suiti, wsparcie infrastruktury transportu i odbudowa budynków sakralnych).

Pomimo tego, że ani Ministerstwo Kultury, ani żadna inna instytucja państwowa nie stworzyły dla Suiti specjalnego państwowego programu polityki, Państwowy Fundusz Kapitału Kulturowego (Valsts Kultūrkapitāla fonds) i inne źródła finansowania wspierają projekty tej społeczności. Jednocześnie, aby zapewnić przestrzeni kulturowej Suiti ochronę, zostały wzmocnione partnerstwa krajowe. Należy tu wspomnieć zwłaszcza o zawartych porozumieniach w sprawie współpracy.

Partnerstwa krajowe i międzynarodowe – porozumienia

Głównymi podmiotami odpowiedzialnymi za realizację działań w zakresie ochrony przestrzeni kulturowej Suiti są lokalne organizacje pozarządowe (NGO). Stowarzyszenia, które szczególnie wykażały się w tym zakresie, to między innymi Ośrodek Kultury Etnicznej „Suiti” (Etniskās kultūras centrs „Suiti”) i fundacja „Suitu novads”⁴. Od chwili wpisania nominacji na listę UNESCO powstały kolejne organizacje pozarządowe, co świadczy o zwiększonej aktywności ukierunkowanej na opracowywanie wspólnych inicjatyw na rzecz ochrony. Zakres działalności lokalnych NGO obejmuje edukację, społeczne projekty badawcze, odnowienie budynków i obiektów sakralnych⁵, tworzenie lokalnych zbiorów historycznego rękodziela, zwiększenie rozpoznawalności lokalnych rzemieślników

⁴ Zob. www.suitunovads.lv/en.

⁵ Kolekcja historycznych katolickich szat liturgicznych, stopniowo zebranych, odnowionych i zachowanych przy osobistym zaangażowaniu księdza Andrisa Vasīļevskisa, została wpisana do Krajowej ewidencji ruchomych zabytków kultury Łotwy.

Przedstawiciele społeczności Sūiti, Ryga, Biblioteka Narodowa Łotwy, 17 sierpnia 2016. © Reinis Oliņš / Łotewskie Narodowe Centrum Kultury.

oraz inne działania. Część z nich została zaprojektowana z myślą o włączeniu różnych pokoleń we wspólne przedsięwzięcia i wspieraniu lokalnej działalności gospodarczej.

Spółeczność Suiti zamieszkuje terytorium trzech gmin w łotewskim regionie Kurlandii i posiada cenne doświadczenie we wzmacnianiu współpracy między gminami w zakresie życia kulturalnego i ogólnego dobrobytu społeczności. To właśnie władze samorządowe są najbliższym partnerem dla NGO przy realizacji różnych działań na rzecz ochrony NDZK i to one ponoszą bezpośrednią odpowiedzialność za rozwój społeczności pod kątem społecznym, gospodarczym, środowiskowym itp. W celu wzmocnienia współpracy między NGO a samorządami, jak również niektórymi instytucjami państwowymi, od czasu wpisania „Przestrzeni kulturowej Suiti” na Listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego wymagającego pilnej ochrony podpisano dwa kolejne porozumienia (w latach 2010 i 2016). Zaangażowane w nie były: Ośrodek Kultury Etnicznej „Suiti”, NGO reprezentująca społeczność Suiti, Ministerstwo Kultury, Łotewskie Narodowe Centrum Kultury (Latvijas Nacionālais kultūras centrs), trzy lokalne gminy – Alsunga, Kuldīga i Windawa – oraz Łotewski Komitet Narodowy ds. UNESCO. Porozumienia opierają się na planie ochrony przestrzeni kulturowej Suiti i wyrażają przede wszystkim gotowość wszystkich stron do partycypacji w kosztach oraz pozyskiwania środków na działania przewidziane na rzecz ochrony i rozwoju przestrzeni kulturowej Suiti, w tym również jej ogólnego przetrwania. Ani Ministerstwo Edukacji i Nauki (Izglītības un zinātnes ministrija), ani Ministerstwo Ochrony Środowiska i Rozwoju Regionalnego (Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija) nie uczestniczyły w podpisaniu tych porozumień, co pokazuje, że w dziedzinie edukacji i rozwoju regionalnego decydentów wciąż cechuje pewien dystans do kwestii ochrony NDZK. Z porozumieniami nie wiążą się bezpośrednio żadne źródła finansowania, niemniej służą one za punkt odniesienia dla konkretnych działań w ramach współpracy oraz wniosków o dalsze wsparcie w ramach istniejących systemów finansowania.

Poza ustalonymi sposobami współpracy krajowej duże znaczenie mają partnerstwa międzynarodowe, w szczególności doświadczenia społeczności w sąsiedniej Estonii. Na przestrzeni lat zainteresowanie, które zrodziło się dzięki kontaktom z przestrzenią kulturową Kihnu, rozwinęło się w szeroką i przemyślaną współpracę ze społecznością Seto z południowej Estonii (UNESCO 2016c; Estonia–Latvia Programme 2014).

Publikacja *Ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego: doświadczenia łotewskie*, Ryga, Biblioteka Narodowa Łotwy, 17 sierpnia 2016. © Reinis Olinš / Łotewskie Narodowe Centrum Kultury.

Perspektywy i wyzwania dla społeczności – sprawozdanie krajowe

Sprawozdanie krajowe na temat ochrony przestrzeni kulturowej Suiti zostało sporządzone cztery lata po wpisaniu jej na Listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego wymagającego pilnej ochrony i złożone w grudniu 2013 roku. Sprawozdanie zostało opracowane na podstawie licznych dyskusji w grupach oraz wywiadów z członkami społeczności Suiti, przy ich stałym zaangażowaniu i za ich ostateczną zgodą. Miało zatem oddać w jak najwierniejszy sposób szacunek, jakim społeczność darzy ochronę swojego dziedzictwa kulturowego, a także związane z nim perspektywy i wyzwania. Przy ocenie żywotności i bieżącego ryzyka członkowie społeczności wyróżnili trzy główne aspekty związane z obawami dotyczącymi zrównoważonego rozwoju:

1. Demografia i osoby praktykujące. Członkowie społeczności wyrazili poważne zaniepokojenie malejącą liczbą mieszkańców oraz kwestią sprzedaży ziemi, która może mieć dwojaki skutek – napływ nowych mieszkańców, którzy nie będą zainteresowani ochroną tradycji kulturowych Suiti, lub przeciwnie: napływ ludzi, których kultura Suiti może zafascynować i którzy przyczynią się do jej ochrony.
2. Sposoby przekazywania. Według obserwacji społeczności tradycje kulturowe Suiti są w coraz mniejszym stopniu przekazywane w obrębie rodziny, a w coraz większym – w szkole, co tłumaczy rolę instytucji edukacyjnych w procesie transmisji. Jednocześnie określono wyzwania wiążące się z wdrażaniem nowych metod nauczania, w tym reakcją na rozwój technologii informacyjnych, co jest konieczne w celu dotarcia do młodszych odbiorców.
3. Czynniki społeczno-ekonomiczne. Rozwój gospodarczy obszaru zamieszkanego przez Suiti został określony jako kwestia kluczowa dla trwałości tej społeczności i jej przestrzeni kulturowej. Część społeczności zajmująca się działalnością ochronną zwróciła także uwagę na niepewne i niewystarczające finansowanie. Podejmowane działania są przeważnie związane z konkretnym projektem i muszą rywalizować z innymi projektami kulturalnymi – na szczeblu regionalnym lub krajowym.

Biorąc pod uwagę możliwe powiązania między doświadczeniami społeczności Suiti a nowo przyjętym Rozdziałem VI *Dyrektyw operacyjnych w zakresie realizacji Konwencji z 2003 roku* („Ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego a zrównoważony rozwój na poziomie krajowym”), można zauważyć, że „inkluzywny rozwój społeczny” i „inkluzywny rozwój ekonomiczny” mają dziś w przypadku Suiti podstawowe znaczenie.

Rozważania końcowe – prawo krajowe

Obecnie na poziomie krajowym otwierają się nowe perspektywy dalszej pracy nad budowaniem powiązań między NDZK i zrównoważonym rozwojem. We wrześniu 2016 roku łotewski Sejm (Saeima) uchwalił *Ustawę o niematerialnym dziedzictwie kulturowym*⁶. Jedną z kwestii, które porusza, jest odpowiedzialność Ministerstwa Kultury za stworzenie krajowego planu ochrony NDZK, angażującego społeczność i innych partnerów (tj. inne ministerstwa). Ustawa przyznaje również społecznościom określone prawa w zakresie ochrony NDZK, np. prawo do korzystania ze środków prawnych, technicznych, organizacyjnych, administracyjnych i finansowych stworzonych i wdrożonych przez administrację państwową, w tym instytucje samorządowe (np. programy edukacyjne); prawo do nazwy elementu NDZK i nawiązywania do niego w celach ekonomicznych i innych; jak również prawo do informacji na temat własnego elementu NDZK.

W tym względzie należy wspomnieć o jeszcze jednym interesującym aspekcie, a mianowicie o prawie społeczności do odmówienia udziału w środkach ochrony NDZK przygotowanych i wdrażanych przez inne podmioty (w tym administrację państwową i instytucje samorządowe). Oznacza to ochronę prawa społeczności do decydowania zgodnie z własnym interesem, czy uczestniczyć w proponowanych działaniach na rzecz ochrony, czy też nie. Służy to umocnieniu podstawowej idei, że społeczność powinna móc samodzielnie decydować o tym, co jest dla niej dobre i w jaki sposób powinna chronić swoje tradycje kulturowe. Prawo krajowe zaczęło obowiązywać w grudniu 2016 roku, trzeba więc poczekać na jego interpretację i wdrożenie, ale oczekuje się, że będzie ono użyteczną podstawą ochrony praw i interesów społeczności Suiti.

Bibliografia

Estonia–Latvia Programme. 2014. „Setos and Suiti Together [Seto i Suiti razem]”. W *Estonia–Latvia Stories 2007–2013* [Historie z Estonii i Łotwy 2007–2013], 152–54. Data dostępu: 14 marca 2016. <http://www.estlat.eu/summing-up-2007-2013/estonia-latvia-stories>.

⁶ *Nemateriālā kultūras mantojuma likums*, Latvijas Vēstnesis [Dziennik Urzędowy Republiki Łotewskiej] nr 204 (5776), 20 października 2016; tłumaczenie na język angielski jest opublikowane na oficjalnym portalu dotyczącym krajowego ustawodawstwa Łotwy (www.likumi.lv).

- UNESCO. 2016a. „Baltic Song and Dance Celebrations [Festiwal pieśni i tańca Bałtyku]”. Data dostępu: 16 października. <http://www.unesco.org/culture/ich/en/RL/baltic-song-and-dance-celebrations-00087>.
- UNESCO. 2016b. „Kihnu Cultural Space [Przestrzeń kulturowa Kihnu]”. Data dostępu: 16 października. <http://www.unesco.org/culture/ich/en/RL/kihnu-cultural-space-00042>.
- UNESCO. 2016c. „Seto Leelo, Seto Polyphonic Singing Tradition [Seto leelo: tradycja śpiewu polifonicznego ludności Seto]”. Data dostępu: 16 października. <http://www.unesco.org/culture/ich/en/RL/seto-leelo-seto-polyphonic-singing-tradition-00173>.
- UNESCO. 2016d. „Suiti Cultural Space [Przestrzeń kulturowa Suiti]”. Data dostępu: 16 października. <http://www.unesco.org/culture/ich/en/USL/suiti-cultural-space-00314>.
- Vaivade, Anita. 2015. „Suitu kopienas pieredze UNESCO. Saruna ar Grigoriju Rozentālu un Māru Rozentāli / The Suiti Community at UNESCO. A Conversation with Grigorij Rozentāls and Māra Rozentāle [Społeczność Suiti w UNESCO. Rozmowa z Grigorijem Rozentālem i Mārą Rozentāle]”. W *Nemateriālā kultūras mantojuma saglabāšana: Latvijas pieredze / Safeguarding Intangible Cultural Heritage: Latvian Experiences* [Ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego: doświadczenia łotewskie], pod redakcją Anity Vaivade, 132–51. Rīga: Latvijas Nacionālais kultūras centrs. Data dostępu: 13 października 2016. http://www.unesco.lv/files/unesco_web_a931d609.pdf.

Religijność potoczna jako element dziedzictwa niematerialnego w aspekcie zrównoważonego rozwoju

Katarzyna Smyk*

* Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Wydział Humanistyczny, Instytut Kulturoznawstwa, Zakład Kultury Polskiej, Lublin,
e-mail: k.smyk@poczta.umcs.lublin.pl.

... widzieć w tym można powrót do istoty rzeczy – religia i praktyki religijne odzyskują potencjał porządkowania świata, stają się na powrót legitymizacją ładu. Ład z kolei jest warunkiem sine qua non zrównoważenia i harmonii w rozwoju społeczeństwa.

Pojęcie religijności potocznej a zrównoważony rozwój: antropocentryzm

Mówiąc o religijności ludowej¹ w kontekście *Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego* i zrównoważonego rozwoju, proponuję postąpić się pojęciem religijności potocznej, które nie jest jeszcze terminem naukowym, ale posiada – w mojej opinii – duży potencjał interpretacyjny. Pojęcie to przywołuję za Piotrem Kowalskim (2002, 2003, 2004), który wychodzi z założenia, że

Zapewne jedną z najważniejszych, w ramach myślenia potocznego, domen musi być religijność, obejmująca przecież nie tylko katechizmowe wyobrażenia na temat Boga, transcendencji, eschatologii, ale także zdania, będące uprawomocnieniem obrazu świata, a dalej – sposobów jego doświadczania, porządku społecznego, etycznego itd.

Według badacza „to właśnie religii przychodziło w dawnych kulturach spełniać zadanie jedyne i ostatecznego gwaranta kulturowego ładu” (Kowalski 2004, 105). Wyraża on nadzieję, że i współcześnie religia pełni funkcję „legitymizującą ład” (Kowalski 2004, 105), co w duchu Konwencji UNESCO można rozumieć jako warunek w procesie zrównoważonego rozwoju kulturowego i społecznego (Jasiewicz 2013, 52; Ratajski 2013, 22; Janikowski 2009).

Religijność potoczną Kowalski rozumie jako kategorię charakteryzującą „standardy życia religijnego statystycznego Polaka”, którą trzeba lokować

¹ W polskiej etnologii do opisu i interpretacji zjawisk o charakterze religijnym od lat 30. XX wieku odnosi się termin „religijność ludowa”, ufundowany na badaniach tradycyjnej społeczności chłopskiej, nieprecyzyjny, acz będący podstawą wszelkich antropologicznych interpretacji religijności i praktyk pobożności ludowej na gruncie polskim. Zob. prace klasyków: Czarnowski 2005; Tomicki 1981; Stomma 1986 i wiele opracowań późniejszych, np. Niedźwiedź 2006; Bukraba-Rylska 2008, 510–32.

Wystąpienie prof. Katarzyny Smyk podczas Forum, październik 2016. Fot. Paweł Kobek, © Narodowy Instytut Dziedzictwa.

wśród najważniejszych wyobrażeń czy motywów, będących własnością każdego człowieka. Można nawet powiedzieć, że potoczne wyobrażenia religijne odzwierciedlają wzory kulturowe, działające skutecznie, gdy poprzestaje się na prostych, „bezpiecznych” [...] rozwiązaniach (Kowalski 2004, 106).

Przez bezpieczne rozwiązania rozumie Kowalski sytuację, gdy człowiek uwolniony jest „od ryzyka i brzemienia samodzielnego rozstrzygnięcia”, z którym wiąże się „trud rozważania sensu istnienia i struktury wartości” (Kowalski 2004, 106). Konkluduje gorzko:

Trud, jakiego wymaga udział w porządku symbolu, nie bywa przedmiotem namysłu konsumenta, niezauważającego nawet – pomimo stałej obecności dawnych znaków zamienionych w atrakcyjne gadżety – głębokiej erozji symbolicznej interpretacji świata (Kowalski 2004, 106–07).

W takiej sytuacji „rośnie ranga perswazji, zarówno instytucjonalnej, jak i masowej, rozgrywającej się na poziomie potoczności” (Kowalski 2004, 106).

Przywołuję pojęcie potocznej religijności w odniesieniu do idei Konwencji UNESCO z 2003 roku z dwu powodów. Po pierwsze, odnoszę je do pozytywnego rozumienia potoczności jako kategorii antropologicznej i kulturowej, której synonimem może być słowo „popularny”, czyli powszechny, praktykowany przez przeciętnych użytkowników danej kultury. Potoczność w rozumieniu logików, filozofów, socjologów i kulturoznawców jest to bowiem określony sposób doświadczania świata i określona postawa wobec niego, utożsamiana z naturalnością, naturalnym nastawieniem do świata i naturalnym jego obrazem (Kwaśnica 1991, 33; Anusiewicz 1992, 9). Wiedza potoczna zaś może być rozumiana jako wiedza grupowa, zdobywana i transmitowana z pokolenia na pokolenie przez sądy utrwalone społecznie. Wobec tego jej badanie bliskie jest założeniom filozofii zdrowego rozsądku – rozsądku utożsamianego z myśleniem potocznym – oraz do antyscjentystycznego stanowiska w humanistyce (Anusiewicz 1992, 9–10; Hołówka 1986, 173), choć sama potoczność zdaniem wielu badaczy nie jest przeciwieństwem naukowego podejścia do rzeczywistości (Kwaśnica 1991, 34; Anusiewicz 1991, 17–18; Maćkiewicz 2000; Krąpiec 1985, 9; Hołówka 1986, 91–172).

Po drugie, pojęcie religijności potocznej stosuje w odniesieniu do zjawisk religijności i pobożności ludowej dodatkowy filtr – podmiotowy. Przez to z uniwersum praktyk religijnych wyłączone są do religijności potocznej elementy istotne dla nosicieli kultury – w języku Konwencji UNESCO powiemy: depozytariuszy dziedzictwa. Otóż Konwencja z 2003 roku promuje takie elementy dziedzictwa, „które wspólnoty, grupy i, w niektórych przypadkach, jednostki uznają za część własnego dziedzictwa kulturowego”², za istotny składnik swojej tożsamości kulturowej. Zapis ten stanowi

² Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, sporządzona w Paryżu dnia 17 października 2003 r., Dz. U. 2011 nr 172 poz. 1018, art. 2.

emanację koncepcji zrównoważonego rozwoju, która przyjmuje, że „nadrzędnym celem rozwoju jest trwałe zaspokajanie potrzeb ludzkich” (Janikowski 2009, 26), jako pierwszą z zasad filaru etycznego wskazując zasadę antropocentryzmu: „istoty ludzkie są i powinny być w centrum zainteresowania w procesie rozwoju” (Janikowski 2009, 26), wraz z niezbywalnym – dopowiedzmy – prawem do swobody wyznawania i praktykowania wybranej religii³, i z poszanowaniem tradycyjnych form wyrażania wiary (Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów 2003, 8–25; Stępniać 2010).

Podsumowując, zarówno Konwencja UNESCO z 2003 roku, jak i pojęcie religijności potocznej odwołują się do perspektywy emic (perspektywa insidera kultury) oraz do kategorii potoczności i są fundowane na podmiotowej – antropocentrycznej wizji świata.

Tu stawiam problem, który można ująć w trzy pytania. Jakie miejsce dla zjawisk religijności potocznej przewiduje *Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego* z 2003 roku? Jak to się ma do polskiego tradycyjnego systemu wartości? W jakim zakresie działania w myśl Konwencji – którą uznać można za rodzaj instytucjonalnej perswazji – mogą wzmocnić żywotność praktyk religijnych oraz zapobiec erozji, czyli banalizacji symbolicznej interpretacji świata i tym samym oddziaływać pozytywnie na zrównoważony rozwój?

Religijność w Konwencji UNESCO z 2003 roku

W celu zdefiniowania miejsca religijności w kontekście Konwencji UNESCO z 2003 roku dokonałam przeglądu zestawu dokumentów, które uznać można za wzorcowe, gdyż stanowią wytyczne w zakresie ochrony dziedzictwa niematerialnego. Są to:

1. Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, sporządzona w Paryżu dnia 17 października 2003 r. – dokument prawa międzynarodowego;
2. *Dyrektywy operacyjne w zakresie realizacji Konwencji w sprawie ochrony niematerialnego dziedzic-*

³ Zob. np. art. 53 Konstytucji RP: „Art. 53. 1. Każdemu zapewnia się wolność sumienia i religii. 2. Wolność religii obejmuje wolność wyznawania lub przyjmowania religii według własnego wyboru oraz uzewnętrzniania indywidualnie lub z innymi, publicznie lub prywatnie, swojej religii przez uprawianie kultu, modlitwę, uczestniczenie w obrzędach, praktykowanie i nauczanie. Wolność religii obejmuje także posiadanie świątyń i innych miejsc kultu w zależności od potrzeb ludzi wierzących oraz prawo osób do korzystania z pomocy religijnej tam, gdzie się znajdują” (Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. 1997 nr 78 poz. 43). Dodajmy, że potrzeba ta jest niegasnąca także współcześnie, czego dowodzą prace socjologów religii czy kulturoznawców (np. Mariański 2004; Libiszowska-Zółtkowska 2007; Kupisiński 2015).

*twa kulturowego przyjęte przez Zgromadzenie Ogólne Państw-Stron Konwencji*⁴ – dokument o randze prawa pochodnego;

3. publikacja *Niematerialne dziedzictwo kulturowe* (UNESCO 2011) – nadzorowany przez UNESCO komunikat na temat niematerialnego dziedzictwa kulturowego, publikacja popularna;
4. publikacja *Zarządzanie światowym dziedzictwem kulturowym*, w serii *Poradnik światowego dziedzictwa* (UNESCO 2015), polskie tłumaczenie tomu wydanego przez UNESCO w 2013 roku – publikacja popularna o charakterze poradnika;
5. wniosek o wpis zjawiska na Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego (wraz z regulaminem, formularzem, komentarzem, wytycznymi; Narodowy Instytut Dziedzictwa, luty 2013)⁵;
6. publikacja *Niematerialne dziedzictwo kulturowe w Polsce* (Narodowy Instytut Dziedzictwa b.d.) – publikacja popularna dotycząca NDZK w Polsce.

Poziom ponadnarodowy

W Konwencji UNESCO z 2003 roku nie ma słów „religijność”, „religia” itp., co jest zgodne z zamierzeniami architektów Konwencji. Jak podaje publikacja UNESCO (2011, 48), na pierwszym międzyrządowym posiedzeniu ekspertów w sprawie projektu konwencji o ochronie dziedzictwa niematerialnego, które odbyło się w Paryżu we wrześniu 2002 roku, osiągnięto „konsensus w sprawie niewłaściwego odniesienia do religii w obszarze »praktyk społecznych, rytuałów i obrzędów świątecznych«”. Doprecyzowanie tej postawy znajdujemy w *Dyrektywach operacyjnych*, gdzie w art. 102 czytamy: „Wszystkie strony zachęca się do zadbania w szczególności o to, aby działania mające na celu podniesienie świadomości: [...] (c) nie przyczyniły się do usprawiedliwiania jakiegokolwiek formy dyskryminacji politycznej, społecznej, etnicznej, religijnej, językowej ani płciowej”⁶. Dlatego w broszurze UNESCO, promującej – niczym doskonale wydany folder reklamowy – ideę NDZK i Konwencji z 2003 roku, podkreślono, że: „Chociaż religie nadają wspólnotom poczucie tożsamości i ciągłości kulturowej, jednakże same w sobie nie są one objęte Konwencją. Odnosi się ona jednak do praktyk kulturowych i kulturowych środków wyrazu inspirowanych religią” (UNESCO

⁴ *Dyrektywy operacyjne w zakresie realizacji Konwencji w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego przyjęte przez Zgromadzenie Ogólne Państw-Stron Konwencji na drugiej sesji (siedziba UNESCO, Paryż, 16–19 czerwca 2008 r.), zmienione na trzeciej (siedziba UNESCO, Paryż, 22–24 czerwca 2010 r.), czwartej (siedziba UNESCO, Paryż, 4–8 czerwca 2012 r.) i piątej sesji (siedziba UNESCO, Paryż, 2–4 czerwca 2014)*, dostęp online: niematerialne.nid.pl/Konwencja_UNESCO/Dyrektywy_operacyjne [data dostępu: 21 marca 2016].

⁵ „Krajowa lista niematerialnego dziedzictwa kulturowego: formularz wniosku zgłoszeniowego”, dostęp online: niematerialne.nid.pl/Dziedzictwo_niematerialne/Krajowa_inwentaryzacja/Krajowa_lista_NDK [data dostępu: 7 maja 2017].

⁶ *Dyrektywy operacyjne...*, s. 18.

Procesja Bożego Ciała w Łowiczu. © Narodowy Instytut Dziedzictwa.

Uroczystości ku czci św. Rocha z obrzędem błogosławieństwa zwierząt w Mikstacie.
© Narodowy Instytut Dziedzictwa.

2011, 55). Dodano następnie sugestią, że w dziedzinie „praktyki społeczne, rytuały i wydarzenia świąteczne” będą mieściły się praktyki religijne.

W tej samej publikacji nie uniknięto słowa „religijność”, gdy doprecyzowywano pojęcia sztuk widowiskowych („tańce religijne” – UNESCO 2011, 78), identyfikacji i inwentaryzacji NDZK („religijne ceremonie i pielgrzymki”, „praktyki religijne” – UNESCO 2011, 67) czy w opisach wybranych zjawisk światowego NDZK („rytuały religijne” – UNESCO 2011, 6). „Rosnące znaczenie głównych światowych religii” wymieniane jest zarazem wśród zagrożeń dla NDZK, gdyż wpływa ono na zwyczajaje, rytuały i obrzędy świąteczne, odciągając od nich kolejnych uczestników i zmniejszając tym samym grono depozytariuszy (UNESCO 2011, 83).

W firmowanej i nadzorowanej przez UNESCO publikacji *Zarządzanie światowym dziedzictwem kulturowym* (notabene raczej dziedzictwem materialnym), która ukazała się w Paryżu w 2013 roku w serii *Poradnik światowego dziedzictwa*, użyto pojęć: „dziedzictwo religijne” (UNESCO 2015, 30), „zarządzanie dobrami religijnymi”, „dobra światowego dziedzictwa o znaczeniu religijnym” oraz „dziedzictwo będące przedmiotem zainteresowania religijnego” (UNESCO 2015, 50). Wskazywałoby to, że ostatecznie trudno jest mówić o dziedzictwie kulturowym bez użycia wyrazów „religia” czy „religijny”, wszak religia jest jedną z dziedzin kultury, bez których człowiek nie byłby w stanie harmonijnie w sposób pełny funkcjonować (Krąpiec 2008, 91).

Na gruncie polskim

Na gruncie polskim dziedzictwo niematerialne definiowane jest poprzez pojęcie wartości religijnych, co dokumentują słowa wiceministra Piotra Żuchowskiego we wstępie do publikacji *Niematerialne dziedzictwo kulturowe w Polsce*: „Dziedzictwo kulturowe akumuluje i przechowuje wielorakie wartości: intelektualne, moralne, społeczne, religijne czy estetyczne” (Narodowy Instytut Dziedzictwa b.d., 5). Z pozycji autorytetu władzy legitymizuje się zatem i instytucjonalnie promuje integralność religii i NDZK, podkreślając wysoką rangę religijności w kulturze narodowej i w zrównoważonym rozwoju Polski.

Ostatnim z analizowanych, wzorcotwórczym na gruncie polskim, komunikatem są komentarze, sformułowane przez Radę ds. Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego, powołaną przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. W trakcie opracowywania formatki wniosku o wpis elementu na Krajową listę NDZK powstał szereg dokumentów, stanowiących wiążące wytyczne. W objaśnieniu do dziedzin, w jakich przejawia się NDZK, literalnie pojawia się tylko określenie „widowiska religijne” jako przykład zjawisk z dziedziny „sztuki widowiskowe i tradycje muzyczne”. Niemniej

odnajdziemy więcej pojęć, pod którymi kryją się praktyki religijne. Zgodnie z sugestią UNESCO (zob. UNESCO 2011, 55), najwięcej przykładów dotyczących religijności znajdujemy w dziedzinie c) „zwyczaje, obrzędy i rytuały świąteczne”, w regulaminie składania wniosków nazwanej „praktyki społeczno-kulturowe”⁷. Są to np. lamenty pogrzebowe, zwyczaje, rytuały i obrzędy doroczne, sytuacyjne i rodzinne: chrzciny, wesela, pogrzeby, zwyczaje odpustowe i pielgrzymki, sposoby świętowania i inne, będące przykładami praktyk religijności ludowej.

Praktyki religijności potocznej na polskiej liście dziedzictwa niematerialnego

Na polskiej Krajowej liście niematerialnego dziedzictwa kulturowego⁸ znajdują się dwa typy zjawisk związanych z religijnością chrześcijańską: zjawiska prymarnie związane z liturgią chrześcijańską oraz zjawiska, w których odwołania do religii lub liturgii katolickiej są wtórne. Do pierwszej grupy należą:

- uroczystości odpustowe ku czci św. Rocha z obrzędem błogostawieństwa zwierząt w Mikstacie;
- procesja Bożego Ciała w Łowiczu – święto obchodzone przez katolików ku czci Najświętszego Sakramentu.

Zjawiska zawierające wtórne odwołania do religii lub liturgii dzielą się na:

a) zwyczaje i obrzędy doroczne:

- przywołówki dyngusowe w Szymborzu (Inowrocław) – zwyczaj odbywający się w Niedzielę Wielkanocną wieczorem, ale stanowiący wprowadzenie do zwyczaju oblewania panien w Wielki Poniedziałek, który ma funkcje zalotne, nie zaś religijne;
- szopkarstwo krakowskie – tradycyjne rzemiosło, rokrocznie mające kulminację w okresie Bożego Narodzenia; szopki przedstawiają wyobrażenie stajenki betlejemskiej i postaci kluczowych dla polskiej religijności, jak Jezus, Maryja, Józef;
- pochód Lajkonika – odbywa się w czwartek w Oktawę Bożego Ciała; data łączy pochód z kalendarzem liturgicznym; geneza zwyczaju jest niereligijna (wiosenne kolędowanie z drewnianym konikiem);

b) ceremonie lokalne i środowiskowe nawiązujące do liturgii katolickiej:

- flisackie tradycje w Ulanowie – „beka wiwatówka” (tj. działo flisaków) jest „używana podczas ważniejszych uroczystości kościelnych” (Narodowy Instytut Dziedzictwa 2017);

⁷ „Krajowa lista...”, s. 3–4.

⁸ Stan na 1 listopada 2016 roku. Źródło wszystkich materiałów dotyczących polskiej listy: strona internetowa zatytułowana *Krajowa lista niematerialnego dziedzictwa kulturowego* (Narodowy Instytut Dziedzictwa 2017). Przegląd wpisów na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości warto uczynić przedmiotem kolejnych analiz. Planować można z czasem także poszerzenie polskiego materiału analitycznego, gdy na Krajowej liście NDZK przybędzie wpisów.

- tradycyjna technika ludwisarska stosowana w ludwisarni Felczyńskich w Taciszowie – dzwony przekazywane są „najczęściej na kościelną wieżę. W parafii odbywa się z tej okazji zgodny w [sic] wytycznymi Stolicy Apostolskiej rytuał poświęcenia instrumentów” (Narodowy Instytut Dziedzictwa 2017).

Które przejawy religijności potocznej są ważne dla depozytariuszy, zgłaszających element swego dziedzictwa na Krajową listę? By odpowiedzieć na to pytanie, przeanalizowałam oficjalne opisy zjawisk wpisanych na listę, zamieszczone na stronie NID w zakładce *Krajowa lista niematerialnego dziedzictwa kulturowego* (Narodowy Instytut Dziedzictwa 2017). Skupiłam się na zjawiskach związanych stricte z liturgią: uroczystościach odpustowych ku czci św. Rocha z obrzędem błogostawieństwa zwierząt w Mikstacie (skrót: M) oraz procesji Bożego Ciała w Łowiczu (skrót: Ł). Ilościowo ten materiał nie jest może imponujący, ale pozwala zarysować tendencje w interesującym nas obszarze.

Przejawy religijności potocznej w kontekście implementacji w Polsce zapisów Konwencji UNESCO z 2003 roku układają się w kilka grup.

1. Liturgia w centrum

Jedną z form przejawiania się niematerialnego dziedzictwa kulturowego jest udział depozytariuszy w kompleksie nabożeństw. W Mikstacie na przykład „uroczystości odpustowe poprzedza 9-dnowa nowenna, a rozpoczyna je msza święta w intencji chorych w niedzielę poprzedzającą odpust”, dwukrotnie odbywa się procesja z Najświętszym Sakramentem i relikwiami św. Rocha, prowadzona jest całonocna adoracja i pasterka o północy, odprawiana jest uroczysta suma o godzinie 11 i msza święta wieczorna itd. (M).

2. Sensualizm religijny i rytualizm

Sensualizm religijny i rytualizm to cechy religijności ludowej, zdefiniowane przez Stefana Czarnowskiego, a doprecyzowywane przez kolejne pokolenia etnologów. Sensualizm oznacza utożsamienie świętości z jej przejawem, doznawanie jej poprzez zmysły oraz zespolenie się „rzeczywistości duchowej z rzeczywistością życia codziennego, osobistego i zbiorowego” (Czarnowski 2005, 116–20; Stomma 1986, 215–19). Rytualizm rozumiany jest jako wystandaryzowanie i ujednolicenie praktyk religijnych oraz zorganizowanie życia zbiorowego za pomocą scenariuszy rytualnych i nakazów obrzędowych (Czarnowski 2005, 123–27; Stomma 1986, 206–09). Odwołujemy się do tych pojęć, gdyż dostrzegamy, że sensualizm i rytualizm cechują praktyki religijne depozytariuszy NDZK. W ich poczuciu ważny jest bowiem tradycyjny kult świętych. Na przykład uroczystości odpustowe stanowią wotum dziękczynne dla św. Rocha za uratowanie

mieszkańców przed zarzą – nazywane są „imieniami patrona”, a w ich trakcie kultywowana jest legenda o świętym i prezentowane są wystawy z nim związane (M). Wykorzystuje się przy tej okazji typowe tradycyjne atrybuty święta, jak np. odświętne stroje, budowa ołtarzy od lat w tych samych miejscach przez te same grupy społeczności, noszenie w procesji chorągwi, figur, obrazów z wizerunkami świętych, sypanie kwiatów (Ł), ozdoby zwierząt (M). Ważne jest tradycyjne uporządkowanie orszaków, jak np. ściśle ustalony porządek procesji zwierząt prowadzonych przez właścicieli przed ołtarzem: „sam obrzęd święcenia odbywa się według ściśle ustalonego porządku. Najpierw występują jeźdźcy na koniach, następnie konie zaprzężone do powózek, potem pędzi się krowy, a na samym końcu jadą wozy, na których załadowane są owce” (M). Zestawienie to wskazuje na elementy tradycji ugruntowanej w praktykach religijności potocznej przez stulecia do dziś.

3. Elementy niecodzienne

Depozytariusze, opisując swoje dziedzictwo niematerialne związane z praktykami religijnymi, wskazują na cechy tradycyjne dla danej praktyki, ale wyróżniające ją w kalendarzu liturgicznym. Jest to przestrzeń nietypowa dla liturgii, np. cmentarz czy „drewniane kościół pod wezwaniem św. Rocha, na wzgórzu nazywanym obecnie Wzgórzem Cmentarnym bądź Wzgórzem Świętego Rocha” (M). Są to też nadzwyczajni uczestnicy, jak bardzo liczna rzesza „parafian, pielgrzymów, turystów” (M) czy udział Miejsko-Strażackiej Orkiestry Dętej (Ł). Typem nadzwyczajnych uczestników święta są zwierzęta w przestrzeni *sacrum* (M). Z punktu widzenia depozytariuszy ważna okazuje się niecodzienna atmosfera, co dokumentują słowa: „niespotykane zwyczaje, a także niezwykła i niezapomniana atmosfera, która towarzyszy [...] uroczystościom”, „niezwykłe widowisko” (M); „ogromne święto”, „barwna procesja zachwyca niezwykłym klimatem” (Ł). Można więc powiedzieć, że do praktyk potocznej religijności zaliczają się także elementy oswojonej przez stulecia egzotyki, która potęguje emocjonalny związek depozytariuszy ze zjawiskiem dziedzictwa.

4. Lokalność

Piotr Kowalski (2004, 110) zauważył, że z „charakteru myślenia potocznego wynika np. łatwość łączenia silnie emocjonalnie nacechowanego doświadczenia religijnego, manifestowania religijnej uczuciowości z równie emocjonalnie nacechowanym patriotyzmem”. Rzeczywiście, w opisach zjawisk na polskiej liście NDZK także zaznacza się patriotyzm lokalny, a zjawisko dziedzictwa niematerialnego staje się demonstracją przywiązania do Małej Ojczyzny. Na przykład „[p]rzebywanie w Łowiczu w Boże Ciało i uczestnictwo we Mszy Świętej i Procesji, w strojach łowickich,

[...] jest istotnym wyznacznikiem tożsamości wszystkich mieszkańców Łowicza i Ziemi Łowickiej”, procesja zaś „jest symbolem regionu łowickiego” (Ł).

5. Sakrobiznes

Sakrobiznes w sakrosferze przywołuje Kowalski (2004, 117–22) jako jeden z przejawów religijności potocznej, którego ikonami są stragany, pamiątki, dewocjonaalia, plastikowe kopie świętych wizerunków, turystyka religijna, produkty znane z innych kramów i przystosowane do sprzedaży na straganach przykościelnych (np. srebrzyste baloniki w kształcie serc z nadrukiem portretu św. Jana Pawła II, Matki Boskiej Częstochowskiej) itd. Tak rozumiany sakrobiznes okazuje się nieodzowną częścią praktyk religijnych, będących przejawem dziedzictwa niematerialnego, stąd takie elementy merkantylne, jak odpustowe stragany: „Atrakcją dla dzieci, ale nie tylko dla nich jest odbywający się w ulicy poniżej sanktuarium jarmark, zwany w mikstackiej społeczności »budami«. Z tej okazji dzieci otrzymują od rodziców, dziadków pieniądze, tzw. odpustowe” (M). Ujawnia się także turystyka religijna: uroczystości odpustowe „nawet jeśli przypadają w dzień powszedni gromadzą bardzo liczną rzeszę parafian, pielgrzymów, turystów, którzy odpowiednio wcześniej dbają o to, aby ten dzień był dla nich dniem wolnym” (M).

6. Ciągłość – tożsamość – wartości

Depozytariusze zwracają uwagę na to, że poprzez praktyki religijne odbywa się przekaz tradycji, a tym samym zapewniana jest ciągłość tożsamości. Wyrażają to podniosłymi słowami na temat wpisywanego na listę zjawiska dziedzictwa, np.:

To efekt zakorzenienia ich w tej społeczności, ale także dowód trwania w wierze przodków, wierności przekazanym tradycjom. Depozytariusze podkreślali, że osoby pochodzące z Mikstatu przyjeżdżają często na uroczystości odpustowe ze swoimi dziećmi (M).

Tradycje związane z procesją Bożego Ciała przekazywane są z pokolenia na pokolenie, całe rodziny angażują się w dekorowanie ołtarzy, noszenie chorągwi parafialnych, figur i obrazów przedstawiających świętych, noszenie sztandarów, poduszek i sypanie kwiatów. [...] Przebywanie w Łowiczu w Boże Ciało i uczestnictwo we Mszy Świętej i Procesji, w strojach łowickich, stanowi ważny czynnik budujący indywidualną tożsamość (Ł).

Uczestnictwo to także związane jest z prestiżem społecznym: „noszenie chorągwi parafialnych jest [...] wielkim honorem i ogromnym wyróżnieniem”, dlatego niektórzy pełnią te prestiżowe funkcje nieprzerwanie przez dziesięciolecia (Ł).

Kolejną wartością akcentowaną przez depozytariuszy jest integracja dawnych i obecnych parafian: „Na odpust świętego Rocha starają się przybyć wszyscy ci, którzy kiedyś mieszkali w para-

fii”, „msza święta odprawiana jest zawsze przez kapłanów pochodzących z tej parafii”, a św. Roch „integruje tych, którzy dziś mieszkają w tym środowisku, z tymi, którzy żyli tutaj kiedyś” (M). „Procesja Bożego Ciała w Łowiczu łączy rodziny i pokolenia. Wielkie przywiązanie Łowiczan do tej tradycji sprawia, że wracają z dalekich stron (ze świata) do rodzinnego domu by uczestniczyć w tym wyjątkowym dla nich święcie” (Ł). W odnawianą podczas uroczystości wspólnotę włączani są także zmarli:

Przystrojone gladiolami groby, palące się znicze są symbolem niezwykłej wspólnoty tych, którzy kiedyś oddawali cześć św. Rochowi z tymi, którzy czynią to dziś. To w pewnym sensie spotkanie pokoleń, hołd składany tym, dzięki którym ta tradycja przetrwała do dziś (M).

Formularz wniosku o wpis zjawiska na polską listę nie wymaga takich informacji, niemniej depozytariusze je podają, a to znaczy, że są one dla nich ważne – zatem istotne dla religijności potocznej.

Podsumowanie

Piotr Kowalski odnosi koncept religijności potocznej do kiczu jako kategorii kulturowej i etycznej (nie estetycznej ani artystycznej – por. np. Broch 1998; Hendrykowski 1997), konkludując:

Postawa wobec świata, sposoby jego percepcji, porządkowania, konceptualizowania, które znajdują swój wyraz w różnych postaciach kiczu, od dawna zawłaszczają życie religijne. Być może teraz jest trudniej niż kiedyś, bo dzisiejszy przeciętny użytkownik świata, z łatwością znajdując dostęp do każdego jego zakątka i elementu, z coraz większą łatwością rezygnuje z tego, co wymaga interpretacyjnego wysiłku czy egzystencjalnej niewygody. Wszystko się miesza, nieodróżnialność paraliżuje wysiłki porządkowania świata (Kowalski 2004, 141–42).

Tymczasem pojawienie się w powyższej analizie części 6. *Ciągłość – tożsamość – wartości* zaświadcza o tendencji odwrotnej w mentalności członków tych społeczności, które stają przed zadaniem identyfikacji swego dziedzictwa niematerialnego, czyli rozpoznania elementów swej tożsamości kulturowej. Widzieć w tym można powrót do istoty rzeczy – religia i praktyki religijne odzyskują potencjał porządkowania świata, stają się na powrót legitymizacją ładu. Ład z kolei jest warunkiem *sine qua non* zrównoważenia i harmonii w rozwoju społeczeństwa. Oto bowiem depozytariusze, wnoszący o wpis zjawiska na Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego, podejmują – wspomniany przez Kowalskiego, a zarzucony w kulturze masowej – „wysiłek interpretacyjny”. Dają

tym samym dowód autorefleksji nad własną tożsamością kulturową, wychodzą poza granice komfortu, cechującą kiczowatość⁹. Depozytariusz dziedzictwa jako uczestnik kultury (*insider*) wychodzi tym samym poza perspektywę *emic* i poszerza swój ogląd świata – wciela się w zewnętrznego obserwatora (*outsider*) i z tego punktu widzenia (już poniekąd z perspektywy *etic*) szacuje wyjątkowość, złożoność i głębię treści swojej kultury i decyduje, w co inwestować siły i pracę, by zapewnić swojej społeczności zrównoważony rozwój. Konwencja UNESCO z 2003 roku może być w tym procesie skutecznym narzędziem, gdyż nakłada obowiązek włączania depozytariuszy do prac na każdym etapie przygotowywania wniosku o wpis na Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego, a także do ochrony tego dziedzictwa zgodnie z planem załączonym do wniosku. Celem jej jest natomiast m.in. potrzeba „budowania [...] większej świadomości, że niematerialne dziedzictwo kulturowe i jego ochrona mają istotne znaczenie”¹⁰.

Czy Konwencja UNESCO z 2003 roku może stać się jednym z instrumentów „zarządzania” religijnością potoczną? Kiedy Konwencja osiągnie taką siłę oddziaływania, by „zarządzać” potoczną konceptualizacją świata, np. wyprowadzając praktyki religijne poza domenę banalizacji i kiczu ku światłu pełnej świadomości ich istoty i wagi? Czy może wpływać na kształtowanie świadomości depozytariuszy dziedzictwa, zmieniać ich podejście do praktyk religijnych jako wartości godnej ochrony i marki UNESCO? To na gruncie polskim tematy dla następnych analiz.

Bibliografia

- Anusiewicz, Janusz. 1991. „Kulturowa teoria języka. Zarys problematyki”. W *Podstawowe pojęcia i problemy*, pod redakcją Janusza Anusiewicza i Jerzego Bartmińskiego, 17–30. Język a Kultura 1. Wrocław: Wiedza o Kulturze.
- Anusiewicz, Janusz. 1992. „Potoczność jako sposób doświadczania świata i jako postawa wobec świata”. W *Potoczność w języku i w kulturze*, pod redakcją Janusza Anusiewicza i Franciszka Nieckuli, 9–20. Język a Kultura 5. Wrocław: Wiedza o Kulturze.
- Broch, Hermann. 1998. *Kilka uwag o kiczu i inne eseje*. Przetłumaczone przez Danutę Borkowską, Jana Garewicza i Ryszarda Turczyń. Warszawa: Czytelnik.
- Bukraba-Rylska, Izabella. 2008. *Socjologia wsi polskiej*. Warszawa: PWN.

⁹ Kiczowatość cechuje się m.in. postawą łatwej akceptacji i potrzebą komfortu (Moles 1978, 76–80).

¹⁰ *Konwencja UNESCO...*, s. 2.

- Czarnowski, Stefan. 2005. *Kultura*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Hendrykowski, Marek. 1997. „Kłopoty z kiczem filmowym”. W *Niedyskretny urok kiczu. Problemy filmowej kultury popularnej*, pod redakcją Grażyny Stachówny, 9–18. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”.
- Hołówka, Teresa. 1986. *Myślenie potoczne. Heterogeniczność zdrowego rozsądku*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Janikowski, Ryszard. 2009. „Kultura osiã zrównoważonego rozwoju”. W *Kultura a zrównoważony rozwój. Środowisko, ład przestrzenny, dziedzictwo w świetle dokumentów UNESCO i innych organizacji międzynarodowych*, pod redakcją Ryszarda Janikowskiego i Kazimierza Krzysztofka, 17–38. Warszawa: Polski Komitet do spraw UNESCO.
- Jasiewicz, Zbigniew. 2013. „Przedmiot i funkcje Konwencji o ochronie niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Spojrzenie etnologa”. W *Niematerialne dziedzictwo kulturowe. Źródła – wartości – ochrona*, pod redakcją Jana Adamowskiego i Katarzyny Smyk, 51–63. Lublin – Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej; Narodowy Instytut Dziedzictwa.
- Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów. 2003. *Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii. Zasady i wskazania*. Przetłumaczone przez Józefa Srokę. Poznań: Pallotinum.
- Kowalski, Piotr. 2002. „Religijność potoczna. Notatki na temat kiczu i religii”. *Dekada Literacka* 3–4: 38–45; przedruk: Kowalski, Piotr. 2003. „Potoczna religijność, kicz i sakrobiznes”. W *Życie codzienne Polaków na przelomie XX i XXI w.*, pod redakcją Rocha Sulimy, 187–206. Łomża: Oficyna Wydawnicza „Stopka”.
- Kowalski, Piotr. 2004. „Potoczna religijność, kicz i sakrobiznes”. W Piotr Kowalski, *Popkultura i humaniści. Daleki od kompletności remanent spraw, poglądów i mistyfikacji*, 101–45. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Krąpiec, Mieczysław Albert. 1985. *Język i świat realny*. Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski.
- Krąpiec, Mieczysław Albert. 2008. *O filozofii*. Lublin: Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu; Katedra Metafizyki KUL.
- Kupisiński, Zdzisław, red. 2015. *Potrzeba religii. Dynamika praktyk religijnych i rytualnych*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Kwaśnica, Robert. 1991. „Rzeczywistość jako byt sensu. Teza o językowym tworzeniu rzeczywistości”. W *Podstawowe pojęcia i problemy*, pod redakcją Janusza Anusiewicza i Jerzego Bartmińskiego, 31–60. Język a Kultura 1. Wrocław: Wiedza o Kulturze.
- Libiszowska-Żółtkowska, Maria, red. 2007. *Religia i religijność w warunkach globalizacji*. Kraków: Zakład Wydawniczy „Nomos”.
- Maćkiewicz, Jolanta. 2000. „Potoczne w naukowym – niebezpieczeństwa i korzyści”. W *Językowy obraz świata i kultura*, pod redakcją Anny Dąbrowskiej i Janusza Anusiewicza, 107–13. Język a Kultura 13. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

- Mariański, Janusz. 2004. *Religijność społeczeństwa polskiego w perspektywie europejskiej. Próba syntezy socjologicznej*. Kraków: Zakład Wydawniczy „Nomos”.
- Moles, Abraham. 1978. *Kicz czyli sztuka szczęścia. Studium o psychologii kiczu*. Przetłumaczone przez Anitę Szczepańską i Ewę Wende. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Narodowy Instytut Dziedzictwa. b.d. *Niematerialne dziedzictwo kulturowe w Polsce*. Opracowane przez Annę Marconi-Betkę, Katarzynę Sadowską-Mazur i Julię Włodarczyk. Warszawa: Narodowy Instytut Dziedzictwa.
- Narodowy Instytut Dziedzictwa. 2017. „Krajowa lista niematerialnego dziedzictwa kulturowego”. Data dostępu: 7 maja. http://niematerialne.nid.pl/Dziedzictwo_niematerialne/Krajowa_inwentaryzacja/Krajowa_lista_NDK/.
- Niedźwiedz, Anna. 2006. „Pojęcie religijności ludowej w polskiej tradycji etnologicznej”. W *Człowiek i sacrum. O pojęciach religijnych w języku i kulturze. Materiały pokonferencyjne*, pod redakcją Doroty Sarzyńskiej i Ryszarda Tokarskiego, 237–47. Sandomierz: Towarzystwo Naukowe Sandomierskie; Wyższa Szkoła Humanistyczno-Przyrodnicza.
- Ratajski, Sławomir. 2013. „Koncepcja ochrony dziedzictwa niematerialnego w Konwencji UNESCO”. W *Niematerialne dziedzictwo kulturowe. Źródła – wartości – ochrona*, pod redakcją Jana Adamowskiego i Katarzyny Smyk, 21–33. Lublin – Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej; Narodowy Instytut Dziedzictwa.
- Stępnia, Marek. 2010. „Religijność ludowa jako droga przekazu tradycji”. *Łódzkie Studia Teologiczne* 19: 276–83.
- Stomma, Ludwik. 1986. *Antropologia kultury wsi polskiej XIX w.* Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX.
- Tomicki, Ryszard. 1981. „Religijność ludowa”. W *Etnografia Polski: przemiany kultury ludowej*, pod redakcją Marii Biernackiej, Marii Frankowskiej i Wandy Paprockiej, 2: 29–70. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- UNESCO. 2011. *Niematerialne dziedzictwo kulturowe*. Paryż: UNESCO.
- UNESCO. 2015. *Zarządzanie światowym dziedzictwem kulturowym*. Polska wersja językowa pod redakcją Katarzyny Piotrowskiej i Dąbrówki Lipskiej. Warszawa: Narodowy Instytut Dziedzictwa. Data dostępu: 6 listopada 2016. [http://www.nid.pl/pl/Wydawnictwa/inne%20wydawnictwa/Managing%20Cultural%20WH_PL%20\(3\).pdf](http://www.nid.pl/pl/Wydawnictwa/inne%20wydawnictwa/Managing%20Cultural%20WH_PL%20(3).pdf).

Znaczenie współpracy
międzyinstytucjonalnej dla
ochrony niematerialnego
dziedzictwa kulturowego
i zrównoważonego rozwoju.
Przypadek budowania
techniką suchego muru

Mirela Hrovatin*

* Starszy ekspert i doradca, Ministerstwo Kultury, Republika Chorwacji (Ministarstvo kulture Republike Hrvatske),
e-mail: mirela.hrovatin@min-kulture.hr.

Eksploatacja zasobów naturalnych mogłaby zostać odpowiednio zmniejszona poprzez nadanie większego znaczenia tradycyjnym sposobom ich wykorzystywania oraz poprzez włączenie starego know-how do zarządzania pewnymi obszarami geograficznymi, w tym krajobrazami o wysokich walorach kulturowych i przyrodniczych.

Wprowadzenie

Zrównoważony rozwój w kontekście ochrony dziedzictwa kulturowego jest zagadnieniem wieloaspektowym (Albert 2015, 17). Niniejszy artykuł omawia tylko niektóre kwestie dotyczące związku między niematerialnym dziedzictwem kulturowym a zrównoważonym rozwojem. Jako ekspert oraz urzędnik państwowy w chorwackim Ministerstwie Kultury (Ministarstvo kulture) zajmujący się ochroną niematerialnego dziedzictwa kulturowego, stawałam przed licznymi dylematami związanymi z koncepcją włączenia niematerialnego dziedzictwa kulturowego do obecnego głównego nurtu społecznego w celu zabezpieczenia jego żywotności. W tym sensie zrównoważony rozwój okazał się być istotnym czynnikiem w kontekście celów związanych z ochroną niematerialnego dziedzictwa kulturowego przewidzianych w *Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego* z 2003 roku¹. W niniejszym artykule poruszę kwestie gospodarczego wykorzystania niematerialnego dziedzictwa kulturowego, szerszych społecznych implikacji jego ochrony oraz praw własności intelektualnej do tego dziedzictwa, opierając się na moich spostrzeżeniach dotyczących kilku przypadków w Chorwacji.

Aby poszerzyć kontekst, należy wspomnieć, że liczne międzynarodowe wysiłki mające na celu ochronę dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego wywarły wpływ na Chorwację, która w ciągu ostatnich kilku dekad starała się wdrożyć ogólne wytyczne poprzez ustawodawstwo krajowe i planowane działania (Domijan 2004). Co więcej, w ostatnich latach w Chorwacji wzrosło zain-

¹ Informacje o związku niematerialnego dziedzictwa kulturowego ze zrównoważonym rozwojem w świetle Konwencji z 2003 roku można znaleźć w internetowej publikacji *UNESCO Intangible Cultural Heritage and Sustainable Development* (Niematerialne dziedzictwo kulturowe i zrównoważony rozwój) (UNESCO 2015).

teresowanie ochroną przyrody w związku z kwestiami wynikającymi z potrzeby rozwoju przemysłowego i wykorzystania zasobów naturalnych. Ponadto już w roku 1979 Jeziora Plitwickie – jeden z najważniejszych chorwackich parków narodowych, oraz Stare Miasto w Dubrowniku, zaliczane do najważniejszych miast pod względem kulturalnym i historycznym, zostały wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. Po zakończeniu wojen w byłej Jugosławii, toczących się w latach 90. (nazywanych w Chorwacji wojną domową lat 90.), wpisanie obiektów na listę materialnego dziedzictwa zwróciło uwagę na potrzebę zadbania o cenne dziedzictwo kulturowe i przyrodnicze w Chorwacji, szczególnie zważywszy na to, że wojna spowodowała wiele zniszczeń zabytków oraz przyrody (Goldstein 1999). Jednak ocena szkód wojennych w Chorwacji koncentrowała się głównie na materialnym dziedzictwie kulturowym, a nie na dziedzictwie niematerialnym². Niestety, niematerialne dziedzictwo kulturowe również bardzo ucierpiało wskutek przymusowych przesiedleń ludności i zaniku tradycyjnych form wyrazu. Na szczęście w większości przypadków (choć nie we wszystkich) zostały one przywrócone do życia wraz z powrotem uchodźców do swoich domów, co pokazało, że know-how i wiedza posiadana przez depozytariuszy stanowi solidną podstawę dla kontynuacji tradycji, nawet po tak traumatycznych wydarzeniach, jak wojna i przesiedlenia ludności. Jednym z takich przypadków są obchody dnia św. Błażeja³ w Dubrowniku, które odbywają się co roku od X wieku. Wydarzenie to zostało reaktywowane, gdy tylko wojna się skończyła. Zasadnicza część święta odbywa się na głównej ulicy Dubrownika – Stradun, a jego obchody wznowiono, gdy tylko minęło zagrożenie, jeszcze zanim w mieście odbudowano zniszczone budynki. Stanowi to kolejny dowód na to, jak bliski jest związek niematerialnego dziedzictwa kulturowego ze środowiskiem, w którym ono powstaje i jest praktykowane. Niestety, coraz większym zagrożeniem dla tych obchodów jest masowa turystyka, która powoduje szybkie wyludnianie się miasta. Obecnie planowane są działania, które mają ograniczyć liczbę turystów, by powstrzymać negatywne skutki dla miasta⁴. Dobrym przykładem łączenia turystyki oraz niematerialnego dziedzictwa kulturowego, przy jednoczesnym zapewnieniu zrównoważonego rozwoju w perspektywie długoterminowej, jest również Projekt Batana Ecomuseum⁵, który ma kilka celów: ochronę niematerialnego dziedzictwa

² Na całym świecie dziedzictwo niematerialne jest systematycznie chronione dopiero od niedawna. Źródłem inspiracji w tym zakresie jest Konwencja z 2003 roku. Dlatego też nie tylko Chorwacja koncentrowała się przez długi czas głównie na dziedzictwie materialnym, a nie na niematerialnym (patrz Bouchenaki 2004).

³ „Obchody dnia św. Błażeja” zostały wpisane na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości UNESCO.

⁴ Na temat relacji pomiędzy tradycyjnym dziedzictwem a turystyką, patrz Jelinčić 2006.

⁵ Informacje o Projekcie Batana można znaleźć na stronie internetowej www.batana.org.

kulturowego, zachowanie obiektów i budynków, włączenie depozytariuszy do planowania, kontrolowanie turystyki przez samych depozytariuszy, wprowadzenie tradycyjnej żywności na rynek oraz jej wykorzystywanie zarówno w turystyce, jak i w codziennym życiu, programy edukacyjne, bezpośrednio przekazywanie know-how, międzynarodową współpracę itd. Są to ważne cechy tego projektu, w którym decyzje podejmują co prawda wszystkie zainteresowane podmioty, ale główna rola przypada samym depozytariuszom oraz lokalnej społeczności, wspieranym przez lokalne władze oraz instytucje eksperckie. Dzięki pomyślnemu wdrożeniu projekt ten został wpisany do Rejestru dobrych praktyk w dziedzinie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego UNESCO.

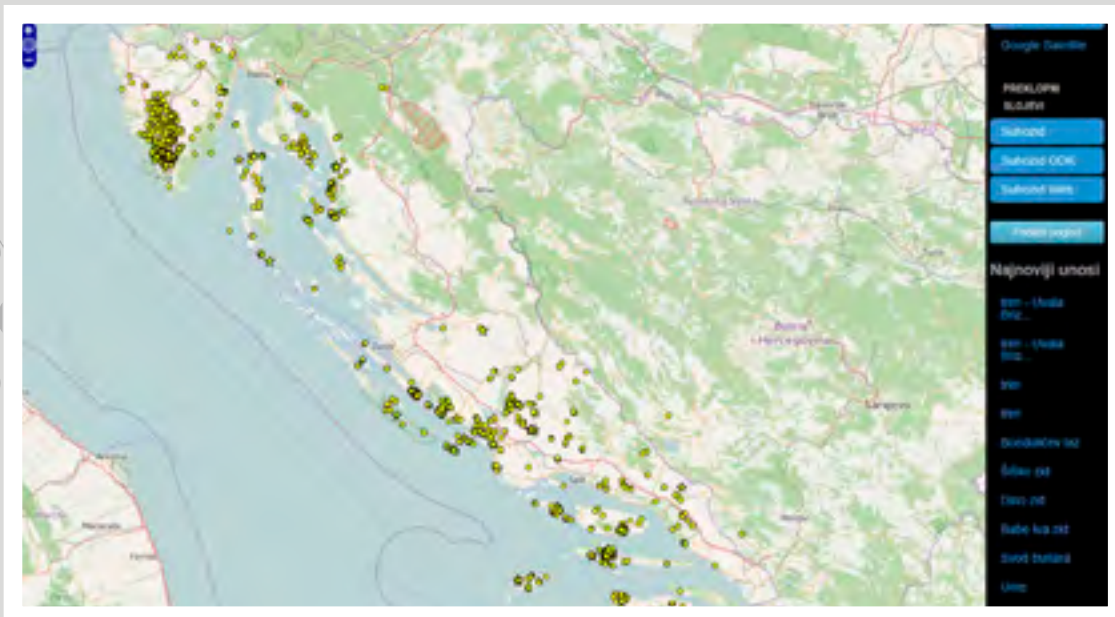
Wydarzenia wojenne i masowa turystyka nie są jedynymi czynnikami, które mają wpływ na dziedzictwo kulturowe w Chorwacji oraz jego żywotność. Od prawie 100 lat chorwackie dziedzictwo kulturowe jest objęte stałą opieką konserwatorską (Deranja Crnokić 2015), a Ministerstwo Kultury prowadzi Krajowy rejestr dóbr kultury (Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske), obejmujący łącznie około 5 tys. elementów dziedzictwa nieruchomego, ruchomego oraz przyrodniczego⁶. Pierwsze elementy niematerialnego dziedzictwa kulturowego zostały wpisane do Krajowego rejestru około roku 2000. Obecnie (stan na rok 2017) znajduje się w nim 150 elementów tego dziedzictwa, a 15 zostało ponadto umieszczonych na listach NDZK UNESCO. Tak duża liczba elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego wpisanych w ciągu zaledwie 10 lat jest wynikiem dobrej współpracy pomiędzy Ministerstwem Kultury, ekspertami i depozytariuszami. Współpraca ta umożliwiła szybkie gromadzenie dokumentacji, której tworzenie stanowi do pewnego stopnia kontynuację wcześniejszej dobrej praktyki konserwatorskiej w Chorwacji, oraz dostosowanie jej do niematerialnego dziedzictwa kulturowego jako specyficznej kategorii dziedzictwa kulturowego (Hrovatin 2016). Uważam ponadto, że szybkość dodawania wpisów jest także odzwierciedleniem długoterminowego procesu trwającego w Chorwacji oraz na świecie od kilku dekad: lokalne społeczności oraz różni inni lokalni interesariusze (w tym muzea, przedsiębiorstwa i organizacje turystyczne) coraz bardziej zdają sobie sprawę z wartości lokalnego i narodowego dziedzictwa, w tym niematerialnego dziedzictwa kulturowego, które społeczeństwo uznaje za zagrożone, jeżeli nie będzie dobrze dokumentowane i przekazywane. Depozytariusze i lokalne społeczności nie tylko coraz bardziej angażują się we wdrażanie różnych programów dotyczących ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, ale dbają również o to, by ich dziedzictwo było odpowiednio prezentowane ogółowi społeczeństwa. Biorą też aktywny udział we wszystkich etapach różnych procesów, takich jak pro-

⁶ Rejestr jest publicznie dostępny na stronie internetowej Ministerstwa Kultury: www.min-kulture.hr/default.aspx?id=6212.

Petrebisća: wznoszenie i odnawianie murów z kamienia bez użycia zaprawy, 2014. Fot. Nevena Kereša,
© Association 4 grada Dragodid.

Tworzenie interaktywnych map obiektów zbudowanych techniką suchego muru z udziałem ekspertów i depozytariuszy,
<http://suhozid.geof.unizg.hr> [data dostępu: 28 października 2016].

wadzenie badań, dokumentowanie, opracowywanie ich własnych projektów w zakresie ochrony, włączanie ich do turystyki, zabieganie o wsparcie finansowe, co ostatecznie prowadzi do wpisania elementów do Krajowego rejestru. Prowadzenie tych działań w Chorwacji umożliwiły w pewnym stopniu również następujące czynniki: rozwój globalnej komunikacji, odbudowa po wojnie lat 90., stała obecność etnologów i antropologów kulturowych w niektórych społecznościach, podejmowanie przez muzea większej liczby działań adresowanych do lokalnych społeczności, prezentowanie lokalnego dziedzictwa na potrzeby turystyki, ogólny rozwój kraju w wyniku otwarcia się lokalnych społeczności na współpracę międzynarodową i regionalną oraz inne czynniki.

Przypadek budowania techniką suchego muru⁷

Mimo że Chorwacja stworzyła solidne podstawy prawne do rozwoju ochrony dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego na wysokim poziomie, w dalszym ciągu istnieją problemy, z którymi należy się uporać i które stają się coraz trudniejsze do rozwiązania, zwłaszcza w odniesieniu do niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Jedną z takich kwestii jest pogodzenie nowych wymogów rolniczych i gospodarczych z zachowaniem krajobrazów oraz tradycyjnych sposobów użytkowania gruntów, które pozwoliłyby na dostosowanie się do nowych potrzeb społecznych. Przyjrzyjmy się teraz budowaniu techniką suchego muru jako elementowi niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Technika ta została wpisana do Krajowego rejestru, jednak w dalszym ciągu pozostaje wiele kwestii do rozwiązania dotyczących jej przyszłej żywotności. Z jednej strony istnieją depozytariusze, którzy zachowują i stosują tradycyjne know-how, z drugiej jednak strony są oni zbyt rozproszeni, by wywrzeć większy wpływ na szerszą społeczność oraz na interesariuszy obecnych na rynku, którzy mogliby ich włączyć do nowych projektów. Dragodid⁸ – organizacja pozarządowa, która zajmuje się wyłącznie ochroną tego elementu niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz jego przyszłością – podejmuje aktywne działania mające na celu zmniejszenie przepaści pomiędzy tradycyjnym zapotrzebowaniem na budowle z kamienia oraz nowymi ekonomicznymi i rozwojowymi potrzebami społeczeństwa jako całości.

⁷ Technika ta zakłada budowę z ciosów kamiennych bez zaprawy, bywała również stosowana od starożytności w różnych regionach – przyp. red.

⁸ Informacje o działalności oraz misji tej organizacji pozarządowej można znaleźć na stronie internetowej: www.dragodid.org.

Rovinj: warsztaty budowania drewnianych łodzi *batana* wykorzystujące multimedia, 2015. Fot. Kosjenka Brajdić Petek, © Ecomusem Batana.

Charakterystyczną cechą adriatyckiego krajobrazu jest kras (skały wapienne i dolomitowe). Nie wiele tamtejszej ziemi można wykorzystać pod uprawy. Dlatego też w przeszłości tradycyjnym sposobem pozyskiwania pól było usuwanie kamieni, z których następnie budowano niskie i długie murki. Chroniły one ziemię przed wytlukaniem przez wodę i wiatr, a także przed zwierzętami. Wiedza ta sięga czasów prehistorycznych i jest wykorzystywana do dzisiejszego dnia. Jednak zaczęła ona powoli zanikać, ponieważ gospodarka w rejonie Adriatyku w XX wieku została w większości zdominowana przez turystykę morską, która stała się łatwiejszym źródłem dochodu dla wielu ludzi. W dzisiejszych czasach, nawet jeżeli niektórzy rolnicy nadal użytkują i uprawiają ziemię na obszarach krasowych, zazwyczaj nie korzystają z usług osób, które wiedzą, jak budować tradycyjne kamienne murki bez zaprawy, i wznoszą je z betonu lub z innych nowszych materiałów. W ten sposób nie tylko niszczą wizualne i historyczne walory użytkowanego przez siebie kulturowego krajobrazu, ale także pośrednio zagrażają niematerialnemu dziedzictwu, które wiąże się z dawnymi strukturami tego rodzaju. W związku z tym niezbędna jest zmiana nie tylko na poziomie lokalnym, ale w szczególności na szczeblu państwowym, która zabezpieczy bieżące ekonomiczne potrzeby mistrzów posiadających te umiejętności. Jednak Ministerstwo Kultury nie może zapewnić takiej ochrony dla elementu niematerialnego dziedzictwa kulturowego bez pomocy innych instytucji, takich jak Ministerstwo Gospodarki (Ministarstvo gospodarstva), Ministerstwo Rozwoju Regionalnego (regionalnog razvoja), Ministerstwo Turystyki (turizma), Ministerstwo Rolnictwa (poljoprivrede), Ministerstwo Środowiska (zaštite okoliša), oraz innych instytucji. Aktywne zaangażowanie innych organizacji, takich jak Chorwacka Izba Rzemieślnicza (Hrvatska obrtnička komora), również mogłoby pomóc w zapewnieniu widoczności i nowego wykorzystania tradycyjnej wiedzy. Dialog pomiędzy tymi podmiotami dotyczący kwestii związanych z niematerialnym dziedzictwem kulturowym oraz jego zrównoważonym rozwojem był dotąd bardzo ograniczony i wymaga instytucjonalnego wsparcia różnych sektorów.

Jednym z przykładów możliwego wykorzystania tradycyjnej wiedzy i umiejętności w zakresie budowania techniką suchego muru jest Równina Starego Gradu na wyspie Hvar, wpisana na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. Jej największą wartość stanowi to, że jest ona unikalnym przykładem geometrycznego podziału gruntów wykorzystywanego już w czasach starożytnych. Istnieje ogromna potrzeba zachowania starożytnego wyglądu i sposobu użytkowania tych gruntów, zwłaszcza dzisiaj, gdy są one uznawane za bezcenny zabytek dziedzictwa kulturowego. W tym właśnie celu opracowano projekty, które mają zapewnić zrównoważone gospodarowanie tymi gruntami⁹.

⁹ Informacje uzyskane na spotkaniach ekspertów poświęconych przygotowaniu wielonarodowej dokumentacji dotyczącej budowania techniką suchego muru, które odbyły się w chorwackim Ministerstwie Kultury.

Eksperti są zgodni, że znaczącą rolę w tym zakresie powinni pełnić mistrzowie budowania techniką suchego muru. Jednak nawet jeżeli przyszli zarządcy zatrudnią tych mistrzów, to nie będą dysponować środkami prawnymi, by zaangażować ich przy renowacji dawnych murów zbudowanych w technice suchego kamienia na Równinie. Główną przeszkodą jest fakt, że indywidualni tradycyjni mistrzowie w dalszym ciągu nie mają możliwości, by uzyskać wymagane zawodowe licencje (tak jak na przykład architekci), ponieważ nie posiadają dowodów, że uzyskali swoje kwalifikacje zgodnie z obowiązującą procedurą. Tymczasem nie są to umiejętności zdobyte podczas zorganizowanych zajęć, lecz przekazane bezpośrednio przez członków rodziny (głównie mężczyzn, ale również przez kobiety) oraz sąsiadów. Wpisanie tego elementu niematerialnego dziedzictwa kulturowego do Krajowego rejestru otwiera możliwości uzyskania specjalnych licencji uprawniających osoby z takimi tradycyjnymi umiejętnościami do wykonywania prac renowacyjno-konserwatorskich. Pozwoliłoby to depozytariuszom wejść na rynek, a społeczeństwo doceniłoby ich rolę jako strażników tradycyjnej wiedzy i umiejętności.

Oprócz murów z suchych kamieni w całym regionie Adriatyku znajduje się wiele innych starych budynków i obiektów z kamienia, które wymagają renowacji, w czym stary know-how byłby przydatny. Zatrudnienie tradycyjnych mistrzów miałoby więc większy sens niż korzystanie z usług licencjonowanych firm, które specjalizują się jedynie w budownictwie i architekturze. Co więcej, jeżeli te tradycyjne umiejętności będą gwarantować przyszłe zatrudnienie, zachęci to młodsze pokolenia do ich opanowywania. W tym sensie zapewnienie formalnych form kształcenia lub praktyk dla mistrzów w licencjonowanych szkołach lub na kursach byłoby znaczącym krokiem w kierunku zabezpieczenia zrównoważonego rozwoju tego elementu niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Obecnie jednak jedynymi działaniami podejmowanymi w zakresie kształcenia są odbywające się sporadycznie warsztaty, organizowane przez Dragodid i prowadzone na adriatyckim wybrzeżu przy pomocy lokalnych depozytariuszy i władz samorządowych. Przyczyniają się one do podniesienia świadomości potrzeby zachowania tego dziedzictwa w lokalnym środowisku. Co więcej, gdyby te umiejętności były nauczane w ramach systematycznie prowadzonych szkoleń, mogłoby to zapewnić długoterminowe rezultaty w ich jakościowym przekazywaniu i pomogłoby zatrzymać nowo wykwalifikowane osoby w lokalnych społecznościach, które zmagają się z problemem wyludnienia w związku z malejącą w ostatnich dekadach liczbą mieszkańców na adriatyckim wybrzeżu, a w szczególności na wyspach.

Ten stary know-how może również zostać z powodzeniem wykorzystany, by zaspokoić obecne zapotrzebowanie rynkowe na budowle z kamienia. Wiele ludzi urządza swoje domy i podwórka

w starym śródziemnomorskim stylu, by przyciągnąć turystów, którzy szukają miejsc o autentycznym charakterze. Niestety, wielu właścicieli domów korzysta z gotowych produktów niskiej jakości, takich jak betonowe półfabrykaty, które tylko imitują budowle zbudowane techniką suchego muru. Prawdopodobnie ludzie ci nie zdają sobie sprawy z negatywnego wpływu, jaki ma to na estetykę przestrzeni oraz na ogólnie rozumiane niematerialne dziedzictwo. Dlatego też należy nieustannie podnosić świadomość wartości tego elementu niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz działać na rzecz jego włączenia do obecnych trendów i potrzeb rynku ekonomicznego oraz społeczeństwa. Co więcej, ten rodzaj niematerialnego dziedzictwa kulturowego i możliwości jego wykorzystania zostałyby docenione przez społeczności i rodziny, gdyby aktywnie angażowano szersze kręgi społeczne oraz interesariuszy rynku ekonomicznego.

Prawa własności intelektualnej oraz niematerialne dziedzictwo kulturowe

Jednym z zagadnień, które poruszono oprócz kwestii dotyczących wpisów do Krajowego rejestru oraz na listy UNESCO, jest rywalizacja pomiędzy lokalnymi społecznościami zabiegającymi o przyznanie praw własności intelektualnej do niematerialnego dziedzictwa kulturowego (Nikočević i in. 2012). Problem własności intelektualnej był w rzeczywistości jednym z głównych powodów, dla których Konwencja z 2003 roku nie została opracowana i wprowadzona wcześniej¹⁰. Wpływ zachodnich kultur oraz nowe światowe trendy dotyczące ochrony praw autorskich we wszystkich sferach produkcji i kreatywności są dziś widoczne także w Chorwacji. Kwestia własności intelektualnej jest już poruszana od jakiegoś czasu, a w przypadku niematerialnego dziedzictwa kulturowego pojawia się zwykle wtedy, gdy depozytariusze chcą korzystać z materialnego aspektu swojego niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Rzeczywiście jest to dziś kolejny problem związany z trwałością niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Kto więc ma prawo do niematerialnego dziedzictwa kulturowego? Kto może je wykorzystywać i czerpać z niego korzyści? Kto może sprzedawać produkty będące rezultatem tego tradycyjnego know-how? Początkowo może się wydawać, że są to proste pytania i że odpowiedź na nie można uzyskać, zasięgając opinii instytucji zajmujących się prawami własności intelektualnej. W Chorwacji istnieją odpowiednie przepisy, które regulują tę kwestię,

¹⁰ Według historii Konwencji z 2003 roku przedstawionej na stronie internetowej UNESCO (UNESCO 2016).

a mianowicie ustawa o prawie autorskim i prawach pokrewnych¹¹. Ponadto Państwowe Biuro Własności Intelktualnej (Državni zavod za intelektualno vlasništvo)¹² świadczy usługi dla osób pragnących chronić swoją własność intelektualną. Biuro wydaje np. specjalne „oznaczenie pochodzenia” dla niektórych tradycyjnych produktów, takich jak tradycyjny haft, tzn. koronki. W praktyce oznaczenie to uprawnia grupy, organizacje pozarządowe oraz indywidualne osoby do sprzedawania swoich produktów na rynku pod ich tradycyjną nazwą (np. koronki z Lepoglavy, koronki z Pagu itd.). Co więcej, jest ono dobrze umocowane w ramach prawnych państwa. Jednak w kilku społecznościach rozpowszechnianie fałszywych informacji na temat elementu niematerialnego dziedzictwa kulturowego doprowadziło do sytuacji, w której uprawnienia zostały przyznane tylko osobom o to się ubiegającym, z pominięciem tych, które albo nie znały swoich praw, albo nie zostały poinformowane o możliwości wnioskowania o oznaczenie. Również osoby niezwiązane z daną jednostką, grupą lub nawet organizacją pozarządową, która wnioskuje o przyznanie oznaczenia, są pomijane i tym samym zostają pozbawione swoich praw. Kto może chronić tych, którzy są pozbawieni możliwości dochodzenia praw do swojej tradycji oraz jej wykorzystywania? Mają oni prawo do złożenia skargi lub ubiegania się o certyfikat potwierdzający, że mogą używać tradycyjnej nazwy dla swoich produktów, jednak może im być trudno udowodnić, że posiadają know-how w tym zakresie, przed kompetentną organizacją pozarządową lub osobą, która ocenia, czy ich produkt jest wytwarzany we „właściwy”, tradycyjny sposób, czy też nie. Z tego też względu jednostka może być narażona na manipulacje ze strony silniejszej grupy lub osoby z danej społeczności. Problem relacji władzy mógłby zostać rozwiązany w drodze publicznych dyskusji, poprzez aktywne zaangażowanie ekspertów, dodatkowe badania naukowe, podawanie wyników badań do wiadomości publicznej oraz włączenie lokalnych władz do działań mających na celu likwidowanie takich nierówności społecznych (przy założeniu, że władze nie popierają silniejszych grup). Nie podaję tutaj żadnych przykładów, ponieważ Ministerstwo Kultury postarało się, by w materiałach będących podstawą wniosku o wpisanie danego elementu niematerialnego dziedzictwa kulturowego do Krajowego rejestru zostali wymienieni wszyscy depozytariusze. Niektóre osoby, które zostały pominięte, kontaktowały się z ministerstwem już po dokonaniu wpisu i zostały później dopisane do nowych, poprawionych list depozytariuszy. Listy te zostały ponadto wysłane do uprzednio wpisanych osób, żeby one też dowiedziały się o nowych depozytariuszach. Gdy tylko jest to możliwe, eksperci z ministerstwa oraz

¹¹ *Zakon o autorskom pravu i srodnim pravima*, Narodne Novine [Dziennik Urzędowy] nr 167/2003, 22 października 2003.

¹² Więcej informacji o Państwowym Biurze Własności Intelktualnej można znaleźć na stronie www.dziv.hr.

instytucje eksperckie podnoszą świadomość obywateli na temat tej kwestii, wyjaśniając, że niematerialne dziedzictwo kulturowe jest częścią kultury, która należy do szerszej społeczności, a nie tylko do indywidualnych osób. Dzięki temu wszyscy depozytariusze danego elementu niematerialnego dziedzictwa kulturowego mają zapewnioną właściwą pozycję w związku z ich niematerialnym dziedzictwem kulturowym.

Oprócz haftu, wiele pierwszych propozycji wpisów do Krajowego rejestru dotyczyło tradycyjnych chorwackich produktów spożywczych, ponieważ różne grupy i indywidualne osoby chciały chronić swoje przepisy oraz know-how dotyczące przygotowania tradycyjnych potraw, ciast oraz innych potraw. Oczywiście było to dla depozytariuszy najłatwiejszym sposobem na uzyskanie oficjalnego potwierdzenia, że mogą korzystać z prawa do swojej tradycji oraz sprzedawać wytwarzane przez siebie produkty, które się na niej opierają. Znaczenie tradycyjnych produktów spożywczych oraz duża liczba zgłoszeń dotyczących tego rodzaju niematerialnego dziedzictwa kulturowego wynikały również z braku innych zachowanych elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego w niektórych lokalnych społecznościach. Tym niemniej Ministerstwo Kultury nie miało zamiaru udzielać którejkolwiek z grup lub osób oficjalnego poparcia i uznawało tradycyjne rodzaje produktów spożywczych wyłącznie jako specyficzne dla większych obszarów geograficznych, nie przypisując ich tylko jednej osobie lub grupie osób. Doprowadziło to do braku zainteresowania zgłaszaniem kolejnych tradycyjnych metod produkcji żywności do wpisania do Krajowego rejestru. Zamiast tego depozytariusze zaczęli składać wnioski w Ministerstwie Rolnictwa, które przyznaje specjalne oznaczenia pochodzenia dla tradycyjnych produktów spożywczych¹³. Mogłoby się wydawać, że skoro Ministerstwo Rolnictwa przyznaje takie oznaczenia, to istnieją również grupy, firmy lub organizacje pozarządowe, które kontrolują prawa dotyczące produkcji tradycyjnej żywności. Jednak gdy depozytariusz chce wejść na rynek i sprzedawać swoje produkty pod nazwą, która jest chroniona przez Ministerstwo Rolnictwa, musi przejść przez całą procedurę, podczas której grupa lub firma dysponująca odnośnym prawem decyduje, czy przestrzega on tradycji we właściwy sposób. Taki rodzaj kontroli stwarza ryzyko manipulacji i ogranicza wprowadzanie produktów na rynek, co może niekorzystnie wpłynąć na produkcję i dochody posiadaczy praw. Jednak podejmowanie prób ochrony i kontroli wprowadzania na rynek produktów, które można nazwać „tradycyjnymi”, jest prawem samych depozytariuszy

¹³ Wszystkie pozostałe rodzaje tradycyjnych produktów i know-how podlegają jurysdykcji Państwowego Biura Własności Intelektualnej. Informacje o Ministerstwie Rolnictwa oraz oznaczeniach pochodzenia dla artykułów spożywczych są dostępne na stronie www.mps.hr/default.aspx?id=10.

oraz ich stowarzyszeń; to oni powinni decydować o ochronie swojego tradycyjnego dziedzictwa oraz o zapobieganiu jego niewłaściwemu wykorzystywaniu w celu uniknięcia szkód, które mogą im zostać wyrządzone, jeżeli rynek nie będzie nadzorowany.

Antropolodzy kulturowi są być może bardziej wyczuleni na kwestie praw własności intelektualnej ze względu na historię tej dyscypliny naukowej; dotyczy to również naszego kraju. Jednak w obliczu konkretnych przypadków w Chorwacji antropolodzy nie wiedzą, jak odnieść się do kwestii związanych z własnością intelektualną – być może, będąc ekspertami którzy są wystarczająco mocno zaangażowani na wszystkich etapach tych procesów [ochrony dziedzictwa niematerialnego – przyp. red.], nie uznają tego za swoje zadanie, albo ich zdaniem są to problemy, które powinny być rozwiązywane przez inne instytucje lub ekspertów. Bardziej systematyczne badanie przypadków w Chorwacji mogłoby się przyczynić do opracowania ogólnych wytycznych dotyczących sposobów radzenia sobie z tymi kwestiami. Mogłoby to pomóc antropologom kulturowym w ich przyszłej pracy z lokalnymi społecznościami oraz w planowaniu wprowadzania elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego na rynek.

Wnioski

Należy stwierdzić, że planowanie wprowadzenia jakiegokolwiek elementu niematerialnego dziedzictwa kulturowego do bardziej intensywnego użytku gospodarczego lub turystyki, nowego sposobu wykorzystania lub jakiegokolwiek innego użytku zgodnie z bieżącymi trendami powinno angażować nie tylko depozytariuszy, ale również interesariuszy na różnych poziomach, w tym m.in. na poziomie lokalnym, państwowym, eksperckim i prywatnym. Eksperti w dziedzinie nauk humanistycznych oraz naukowcy, a zwłaszcza antropolodzy kulturowi, odgrywają ważną rolę w zapobieganiu niewłaściwemu wykorzystaniu niematerialnego dziedzictwa kulturowego i wzmacnianiu jego żywotności, ponieważ są oni bardziej wyczuleni na potrzeby indywidualnych osób, a ponadto rozumieją różne rodzaje funkcjonowania lokalnych społeczności. W związku z tym pewne ogólne wytyczne mogłyby zostać sformułowane na poziomie eksperckim i państwowym, by zapewnić trwałość niematerialnego dziedzictwa kulturowego, które jest wykorzystywane w nowy sposób oraz do nowych celów, biorąc pod uwagę to, że tylko niektóre jego aspekty są komercjalizowane, oraz podnosząc świadomość znaczenia mniej oczywistej społecznej roli niematerialnego dziedzictwa kulturowego dla lokalnej społeczności i szerszego społeczeństwa. Jednak nie wszystkie

problemy dotyczące poszczególnych rodzajów niematerialnego dziedzictwa kulturowego można rozwiązać na poziomie teoretycznym lub uniwersalnym. Dlatego im bardziej lokalne i specyficzne podejście do niematerialnego dziedzictwa kulturowego, tym lepiej.

Na przestrzeni lat, aż do dnia dzisiejszego, to szerzej pojmowana wartość społeczna i ekonomiczna oraz popyt wywierały wpływ na ochronę i kontynuację wielu elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego, takich jak te, o których była mowa w tym artykule. W dalszym ciągu w Chorwacji jest więcej wyzwań i dylematów, z którymi należy się uporać, niż konkretnych rezultatów i odpowiedzi, jednak organizacje pozarządowe podejmują w tym względzie znaczące wysiłki, by podnieść świadomość i zapewnić ochronę i zachowanie wartości oraz zasobów kulturowych i przyrodniczych. Dzięki licznym stowarzyszeniom kulturalnym, stowarzyszeniom zajmującym się dziedzictwem, stowarzyszeniom ekologicznym oraz działaniom i inicjatywom obywateli osiągnięto znaczny postęp, jednak w dalszym ciągu nie zrobiono wystarczająco dużo, by szerzej pojmowane społeczeństwo zdało sobie sprawę z możliwości wykorzystania niematerialnego dziedzictwa kulturowego do zaspokojenia nowych potrzeb rozwojowych oraz zabezpieczenia zrównoważonego rozwoju pewnych obszarów. Programy edukacyjne, zarówno formalne, jak i nieformalne, mogłyby istotnie pomóc w przygotowaniu nowych pokoleń do wykorzystywania niematerialnego dziedzictwa kulturowego jako nieocenionego zasobu w zarządzaniu lokalnymi obszarami w przyszłości. Obecnie obowiązujące programy szkolne obejmują niektóre z tych kwestii, jednak nie zwraca się w nich wystarczającej uwagi na łączenie starych i nowych sposobów korzystania z przyrody i jej zasobów. W niektórych przypadkach wiedza i umiejętności mogłyby być skuteczniej przekazywane młodszemu pokoleniu w ramach kształcenia ustawicznego niż w rodzinie – jak pokazuje przykład budowania techniką suchego muru, istnieje ekonomiczne zapotrzebowanie na licencjonowanych mistrzów, którzy mogą wejść na rynek w legalny sposób. Wiążąca się z tym eksploatacja zasobów naturalnych mogłaby zostać odpowiednio zmniejszona poprzez nadanie większego znaczenia tradycyjnym sposobom ich wykorzystywania oraz poprzez włączenie starego know-how do zarządzania pewnymi obszarami geograficznymi, w tym krajobrazami o wysokich walorach kulturowych i przyrodniczych.

Kwestia praw własności intelektualnej, które są chętniej przyznawane interesariuszom posiadającym większą władzę w lokalnych społecznościach niż innym członkom tych samych społeczności, może skutkować brakiem motywacji do kontynuowania pewnych tradycji. Tymi oraz innymi kwestiami zajmują się w Chorwacji różne instytucje państwowe i eksperckie, które jednak w dalszym ciągu nie są ze sobą wystarczająco powiązane, by znaleźć bardziej odpowiednie rozwiązania dla

każdego przypadku związanego z niematerialnym dziedzictwem kulturowym oraz każdej lokalnej społeczności. Jest to poważnym utrudnieniem we wdrażaniu działań mających na celu ochronę i zabezpieczenie tego dziedzictwa na określonych obszarach geograficznych w perspektywie długoterminowej. Dlatego też należy zadbać o włączenie wszystkich interesariuszy, a zwłaszcza depozytariuszy i całej lokalnej społeczności, na wszystkich etapach planowania takich projektów rozwojowych – od początku do końca – by zapewnić długoterminowy zrównoważony rozwój oraz ochronę dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego.

Bibliografia

- Albert, Marie-Theres. 2015. „Mission and Vision of Sustainability Discourses in Heritage Studies [Misja i wizja dyskusów o zrównoważonym rozwoju w studiach nad dziedzictwem].” W *Perceptions of Sustainability in Heritage Studies* [Postrzeganie zrównoważonego rozwoju w studiach nad dziedzictwem], pod redakcją Marie-Theres Albert, 11–20. Berlin/Boston: De Gruyter.
- Bouchenaki, Mounir, red. 2004. *Museum International* t. 56, z. 1–2. Wiley-Blackwell.
- Deranja Crnokić, Anuška. 2015. „Nastanak Registra kulturnih dobara – povijest i sadašnjost inventariziranja kulturne baštine u Hrvatskoj [Tworzenie Rejestru dóbr kultury – historia i teraźniejszość katalogowania dziedzictwa kulturowego w Chorwacji]”. *Godišnjak Zaštite Spomenika Kulture Hrvatske* 37–38: 25–38.
- Domijan, Miljenko, red. 2004. *World Heritage Sites in Croatia: Exhibition Marking the Twenty-Fifth Anniversary of the Inscription of the First Croatian Heritage Sites on the World Heritage List* [Zabytki światowego dziedzictwa w Chorwacji: wystawa z okazji dwudziestej piątej rocznicy wpisania pierwszych chorwackich zabytków na Listę Światowego Dziedzictwa Kultury]. Zagreb: Ministry of Culture of the Republic of Croatia.
- Goldstein, Gordana, red. 1999. *Godišnjak zaštite spomenika culture Hrvatske 24–25: Spomeničkabaština u Hrvatskoj 1991–1999. Ratne štete i obnova* [Kulturowe i historyczne dziedzictwo w Chorwacji 1991–1999. Zniszczenia wojenne i odbudowa]. Zagreb: Ministarstvo kulture Republike Hrvatske.
- Hrovatin, Mirela. 2016. „A Short Overview of the ICH Safeguarding Policy in Croatia [Krótki przegląd polityki dotyczącej ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego w Chorwacji]”. W *The Contribution of UNESCO Member States of South-Eastern Europe to the Implementation of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. A Jubilee Edition Dedicated to the 70th Anniversary of UNESCO* [Wkład państw członkowskich UNESCO z Europy Południowo-Wschodniej we wdrażanie Konwencji w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Wydanie jubileuszowe z okazji 70. rocznicy powstania UNESCO], pod redakcją Migleny

- Iwanowej, 93–104. Sofia: Regional Centre for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage in South-Eastern Europe under the auspices of UNESCO. Data dostępu: 11 września 2016. http://www.unesco-centerbg.org/wp-new/wp-content/uploads/2016/05/izdanie_UNESCO_print-last.pdf.
- Jelinčić, Daniela Angelina. 2006. „Tourism versus Identity, Globalization and Tradition [Turystyka a tożsamość, globalizacja i tradycja]”. *Ethnological Researches* 11: 185–207.
- Nikočević, Lidija, Ljiljana Gavrilović, Mirela Hrovatin, Daniela Angelina Jelinčić, Jadran Kale, Dragana Lucija Ratković, Amy Mountcastle, Peter Simonič i Tvrtko Zebec. 2012. „Culture or Heritage? The Problem of Intangibility [Kultura czy dziedzictwo? Problem niematerialności]”. *Etnološka Tribina: Journal of Croatian Ethnological Society* 42 (35): 57–112.
- UNESCO. 2015. „Intangible Cultural Heritage and Sustainable Development [Niematerialne dziedzictwo kulturowe i zrównoważony rozwój]”. Data dostępu: 25 października 2016. <http://unesdoc.unesco.org/images/0024/002434/243402e.pdf>.
- UNESCO. 2016. „Working towards a Convention [Prace nad Konwencją]”. Data dostępu: 3 października. <http://www.unesco.org/culture/ich/en/working-towards-a-convention-00004>.

Działania na rzecz
zapewnienia
zrównoważonej przyszłości
niematerialnego
dziedzictwa kulturowego
Rumunii: korzyści
i czynniki ryzyka

Adina Hulubaș*

* Kierownik Departamentu Etnografii i Folkloru, Instytut Filologii Rumuńskiej, Akademia Rumuńska (Departamentul de etnografie și folclor, Institutul de Filologie Română, Academia Română), Iași, Rumunia, e-mail: adina.hulubas@gmail.com.

Kroki podjęte w celu zapewnienia tradycji bezpieczniejszej przyszłości może symbolizować obraz fal rozchodzących się koncentrycznie po powierzchni wody, które pojawiają się w chwili, gdy wpadnie do niej jakiś przedmiot. W samym centrum usytuowane jest uznanie opinii publicznej dla wartości, jaką stanowi kultura; niemniej jednak inicjatywy realizowane na poziomie lokalnym muszą być wspomagane i chronione przed presją wynikającą z funkcjonowania scentralizowanych standardów.

To, że niematerialne dziedzictwo kulturowe ma charakter niezwykle dynamiczny, wydaje się nie budzić dzisiaj szczególnych wątpliwości, podobnie zresztą jak stwierdzenie, że czynniki społeczno-gospodarcze wywierają wpływ na praktyki, wierzenia, rzemiosło i inne tradycje ludowe. Sam termin „żywe dziedzictwo”, niejednokrotnie używany zamiennie z pojęciem niematerialnego dziedzictwa kulturowego (Park 2013, 1), z samej definicji zakłada występowanie wraz z upływem czasu organicznych przemian, co stanowi kolejny aspekt powszechnie akceptowanej cechy dziedzictwa niematerialnego jako zbioru realizowanych w sposób aktywny praktyk, przekazywanych z pokolenia na pokolenie i będących znakiem tożsamości kulturowej danej społeczności.

Oznacza to zatem – co zresztą zauważają także eksperci w omawianej dziedzinie – że kluczem do zrozumienia kultury tradycyjnej jest zjawisko ewolucji. „NDZK z samej swojej definicji jest żyjącym bytem, a jego zdolność do nieustannego przystosowywania się do panujących warunków w miarę postępującej historycznej i społecznej ewolucji jego twórców i depozytariuszy stanowi jedną z jego podstawowych cech” (Lenzerini 2011, 108). Najlepszym przykładem tej wewnętrznej dynamiki jest pewien rumuński zwyczaj towarzyszący narodzinom dziecka. Nosi on nazwę „rękawów położnej” (*mânecele moașei*); oprócz Rumunii spotyka się go także wśród społeczności mołdawskiej, ukraińskiej, bułgarskiej oraz rosyjskiej. Zgodnie z tym zwyczajem kobieta, której tradycyjna położna towarzyszyła podczas porodu, zobowiązana jest do złożenia rytualnego daru osiem dni po narodzinach dziecka. Ponieważ proces fizjologiczny, jakim jest poród, uznawany jest za nieczysty, młode matki tradycyjnie składały położnym w darze dwa metry ręcznie tkanego materiału, tak aby mogły one wykonać z niego nowe rękawy w miejsce starych, zabrudzonych podczas porodu. Dodatkowo

kobiety oblewają wodą dłonie położnych i dają im mydło, dzięki któremu mogą one przejść proces oczyszczenia.

Mimo że 70 lat temu zabroniono kobietom rodzenia w domu bez pomocy lekarskiej, zwyczaj, o którym mowa, istnieje do dnia dzisiejszego i każdego dnia spotykamy go w szpitalach i klinikach. Ma on ponadto nadal istotne znaczenie w sensie społecznym; osoby znające ów zwyczaj jednoznacznie twierdzą, że ktokolwiek sprzeniewierzy się tej tradycji, musi liczyć się z tym, że niechybnie spadną na niego wszelkie nieszczęścia. Zmiany zachodzące w społeczeństwie nie doprowadziły do wyrugowania tradycyjnych praktyk, w związku z czym także i dzisiaj obecność położnej, wykonującej tradycyjne gesty od wieków towarzyszące momentowi przyjścia dziecka na świat, uznawana jest za obowiązkowy element ceremoniału (Hulubaś 2011).

Tego rodzaju spontanicznemu przekazywaniu tradycji z pokolenia na pokolenie towarzyszy ogólne przekonanie o jej magicznych, nadprzyrodzonych cechach, czyniąc omawiany zwyczaj zjawiskiem kulturowym mieszczącym się w definicji pojęcia NDZK. „Nieodłączną cechą dziedzictwa tego rodzaju jest zdolność samoistnego kształtowania i modyfikowania własnej charakterystyki w miarę postępów ewolucji społecznej, dzięki czemu dziedzictwo to jest w stanie odzwierciedlać w sposób ciągły żywe tradycje danej społeczności” (Lenzerini 2011, 118). Mimo to proces ten nie może być już dziś uznany za dający rękojmę naturalnej selekcji praktyk przekazywanych kolejnym pokoleniom z uwagi na oddziaływanie innego rodzaju praktyk występujących w kulturze ludowej. Na szczęście w 2003 roku została w samą porę wdrożona *Konwencja w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego*, pozwalająca odpowiednio kontrolować proces przekazywania tradycyjnej wiedzy kolejnym pokoleniom.

To właśnie młode pokolenie daje nam nadzieję na zapewnienie trwania naszego niematerialnego dziedzictwa kulturowego; należy jednak mieć na uwadze fakt, że kontekst społeczno-gospodarczy, w jakim postrzegać należy znaczenie kultury ludowej, może nie być zrozumiały dla ogółu społeczeństwa. Co więcej, odwieczny proces, dzięki któremu bezcenne przejawy naszej kultury zachowały się do dzisiaj, wymaga obecnie z naszej strony wnikliwej obserwacji, szczególnie w związku z oddziaływaniem, które ogół społeczeństwa wywiera na tradycyjnych rzemieślników, a które niesie ze sobą różnego rodzaju kulturowe naleciałości. Przykładowo w 2012 roku na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości UNESCO wpisany został „Wyrób ceramiki w Horezu”; dziś jednak ceramika tego rodzaju jest powszechnie dostępna zarówno na tradycyjnych jarmarkach, jak i nawet w międzynarodowych hipermarketach. Zagrożeniem, jakie dla omawianej tradycji rzemieślniczej niesie jej rosnąca popularność, są próby naśladowania jej przez

garnarzy z innych obszarów etnograficznych. Na przykład w zlokalizowanej w okręgu suczawskim miejscowości Marginea jeszcze osiem lat temu za pomocą unikalnych metod wytwarzano tradycyjną, czarną ceramikę, z której słynął omawiany obszar. Dziś jednak oczom turystów odwiedzających tamtejszy warsztat ceramiczny ukazują się talerze przywożone z odległego o 500 km Horezu. Inni rzemieślnicy z kolei przyozdabiają talerze wykonane w kolorystyce typowej dla regionu Baia Mare z północnej Rumunii wizerunkiem koguta z Horezu, będącego charakterystycznym symbolem wyrobów tego rodzaju.

Zaledwie miesiąc po ogłoszeniu Konwencji z 2003 roku specjaliści zaczęli wyrażać swoje obawy, że system ochrony dziedzictwa doprowadzi do powstania „specyficznego środowiska, będącego zaledwie imitacją tego, co prawdziwe” (Brown 2012, 95). Jeden z ekspertów stwierdził nawet, że nowe regulacje mogą „zmienić kolej rzeczy” (Kurin 2012, 100).

Zamiast tego można było pozostawić proces „naturalnemu” biegowi rzeczy, unikając wszelkiego rodzaju interwencji kulturowych i pozwalając, aby zmiany następowały „w naturalny sposób”. Niemniej jednak problemy, z jakimi NDZK mierzy się we współczesnym świecie, nie mają nic wspólnego z „naturalnością”. Przeciwnie, są one efektem działalności społecznej i gospodarczej będącej cechą współczesnych społeczeństw i systemów o zasięgu globalnym (Kurin 2007, 18).

O tym, co zyska ogólny poklask, decydują pieniądze. W związku z powyższym musimy się dzisiaj mierzyć z podwójnym ryzykiem: z jednej strony brak specjalistycznej interwencji grozi nam utratą tradycyjnych form wiedzy na skutek presji ze strony wszechobecnej standaryzacji. Z drugiej jednak strony budowanie świadomości musi następować pod ścisłym nadzorem, ponieważ przeceniając lokalne praktyki, ryzykujemy, że będą one wywierały podobny, unifikujący wpływ na inne przejawy dziedzictwa. Jak zauważył Claude Lévi-Strauss (2007, 7) w swoim przemówieniu z okazji sześćdziesięciolecia działalności UNESCO, musimy „przewyciężyć pozorną antynomię pomiędzy jednością rodzaju ludzkiego a niewyczerpaną różnorodnością form, w jakiej się ona objawia”.

Kolejne niebezpieczeństwo związane jest z możliwością zaniku pierwotnego celu, reprezentowanego przez całą społeczność osób praktykujących określone zwyczaje. W efekcie tracimy nie tylko „spontaniczny” charakter danego zwyczaju (Brown 2012, 95), ale także bez mała magiczny cel, jaki mu przyświeca. Doskonałym przykładem tego rodzaju alienacji jest „Rytuał Căluș”, wpisany na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości w 2008 roku. Ten akrobatyczny taniec, pierwotnie posiadający status Arcydziedzictwa Ustnego i Niematerialnego Dziedzictwa Ludzkości (2005 r.), wykonywany był zaledwie dziewięć razy do roku, począwszy od pierwszego dnia Zielonych Świątek. Aby uczestniczyć w tym rytuale, należało przejść owiany do dziś tajemnicą

Rytuał Căluș, © Muzeum Chłopa Rumuńskiego.

proces inicjacji; każdy tancerz składał tajemną przysięgę na granicy wsi, z której pochodził, a następnie tancerze wędrowali od wioski do wioski, niosąc obietnicę uzdrowienia bezpłodnym kobietom oraz ludziom cierpiącym na budzące powszechny lęk choroby, takie jak np. epilepsja. Dzisiaj jednak wszystkie mistyczne aspekty tego zwyczaju uległy zapomnieniu, a jedyną wiedzą, jaką otrzymują nowi adepci tej sztuki, jest taneczna wirtuozeria (Știucă 2009, 20). Co gorsza, dziś *Călușari* występują na różnorodnych festiwalach przez cały rok, uczestnicząc w weselach, a nawet w spontanicznych zebraniach publicznych; jedynie liczba tancerzy odprawiających rytuał pozostaje zgodnie z tradycją nieparzysta – pięciu, siedmiu, dziewięciu lub jedenastu. Uczestniczą oni także w procesjach, podczas których poświęca się nowe samochody, pragnąc tym samym uchronić ich użytkowników od nieszczęśliwych wypadków.

Căluș przypomina inne tradycyjne taneczne rytuały, takie jak np. tańce górali podhalańskich z ciupagami. Obrzędy te spełniają oczywistą funkcję apotropaiczną, a sam taniec w kręgu jest swoistym wyrazem oddania się pod opiekę słońca. Podobnie jak w przypadku rumuńskich *Călușari*, także i w tym przypadku rytualny taniec ma za zadanie zdjąć zły urok i przynieść zdrowie i dobrobyt całej społeczności. Pewne analogie z rumuńskimi zwyczajami wykazuje także inny polski taniec – zbójnicki – zbliżony do rytuału *Căluș* zarówno pod względem choreografii, jak i spektakularnych efektów, jakie w założeniu mają nieść ze sobą jego współczesne odmiany.

Co więcej, w południowej części terytorium Rumunii, w okręgu Jałomica (Ialomița), tancerze wykorzystują rytualne kije z wyrzeźbioną na końcu głową konia; szczegół ten łączy rytuał *Călușari* z innym obrzędem o nazwie *Căiuți*, odprawianym w dniu zimowego przesilenia, wykazując także pewne analogie z takimi tradycjami, jak 'Obby 'Oss w Wielkiej Brytanii czy *Lajkonik* na ziemiach polskich. Omawiany motyw jedności jeźdźca z koniem, którego dosiada, ma już wielowiekową tradycję i niezwykle szeroki zasięg geograficzny, w związku z czym nie powinno się przedstawiać go tylko i wyłącznie jako zjawiska natury estetycznej, a więc elementu towarzyszącej ludowym festynom zabawy. Przekazywanie tradycji z pokolenia na pokolenie uzależnione jest od tego, czy ludzie chcą się z tą tradycją identyfikować; to właśnie w tym zakresie na terenie Rumunii konieczne jest podjęcie dalszych działań.

„W większości państw UE wdrożono już konkretne strategie i zalecenia w obszarze edukacji celem stworzenia zachęt dla placówek oświatowych, aby te podtrzymywały i budowały świadomość lokalnej kultury i dziedzictwa” (Dagnino, Ott i Pozzi 2015, 195). Strategia ta uznana może być za element Celu Zrównoważonego Rozwoju nr 4 (Edukacja Wysokiej Jakości). Możliwość zdobywania wiedzy na temat tego, w jaki sposób ukształtowała się nasza tożsamość kulturowa, jakie niesie

ona ze sobą znaczenie oraz jakie są jej podobieństwa i różnice względem innych tradycyjnych kultur ma kapitalne znaczenie z punktu widzenia przyszłych zachowań społecznych. Działania tego rodzaju służą promowaniu „inkluzywnej i równej dla wszystkich edukacji wysokiej jakości” oraz „możliwości ustawicznego uczenia się”, na co wskazali zresztą autorzy *Sprawozdania na temat monitorowania edukacji na świecie* (UNESCO 2016).

W 2015 roku działający w miejscowości Iași oddział Akademii Rumuńskiej (Academia Română, Filiala Iași) wystosował w tym zakresie oficjalne pismo do rumuńskiego Ministerstwa Oświaty (Ministerul Educației Naționale). Komunikat prasowy wywołał ogromne poruszenie w mediach i spotkał się z powszechną aprobatą. Skierowany do władz państwowych wniosek wystosowano w następnym trwającym roku warsztatów zorganizowanych przez Departament Etnografii i Folkloru (Departamentul de Etnografie și Folclor) pod hasłem „Po co i w jaki sposób przekazywać wiedzę na temat folkloru”. Uczestnicy warsztatów, wywodzący się z szeregu różnych branż (nauczyciele szkolni i uniwersyteccy, rzemieślnicy, kuratorzy, dyrektorzy muzeów, organizatorzy jarmarków, producenci radiowi itd.) stwierdzili zgodnie, że obecny program kształcenia stosowany w szkołach nie spełnia już oczekiwań psychologicznych i społecznych uczniów pobierających naukę. Podręczniki zawierają niewiele tekstów z dziedziny sztuki ludowej, a te, które już tam się znalazły, są zbyt skomplikowane i zawierają zbyt wiele superlatywów; w efekcie bez odpowiedniej interpretacji zawarte tam treści mogą wręcz wprowadzać czytelników w błąd. Nasze wnioski i sugestie dotyczyły zastosowania metody bazującej na zdobyczach współczesnej etnografii, dzięki której uczniowie byłiby w stanie zrozumieć, jak funkcjonuje misterna sieć złożona z poszczególnych elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Cel zrównoważonego rozwoju realizowany jest na dwóch poziomach: kolejne pokolenia zdobywają wiedzę na temat tradycyjnych wartości, ucząc się rozróżniać pomiędzy prawdziwymi zwyczajami ludowymi a ich zniekształconymi przejawami; jednocześnie, rodzice uczniów mają szansę uczestniczyć we wspólnych działaniach podczas obozów rzemieślniczych, jarmarków bądź projektów realizowanych w ramach nauki w szkole. „Sposoby przekazywania tradycji stały się statyczne, tracąc zarówno swoją żywotność, jak i zdolność współdziałania ze stosowanymi dziś metodami nauczania” (Mitchenson 2015, 58); dzięki możliwości fizycznego kontaktu z rzemieślnikami i wytwarzanymi przez nich przedmiotami uczeń może doświadczać omawianych zjawisk na wyższym poziomie percepcji. Kalendarz zajęć szkolnych w Rumunii uwzględnia między innymi tydzień poświęcony zajęciom dodatkowym, podczas którego uczniowie uczą się, jak ozdabiać pisanki, rzeźbić w drewnie, tworzyć przedmioty z gliny czy wyrabiać naczynia pod okiem rzemieślników. „Nauka staje się

bardziej efektywna w momencie, kiedy abstrakcyjną wiedzę jesteśmy w stanie połączyć z realnym doświadczeniem” (Mitchenson 2015, 61); tego rodzaju materialne wsparcie jest niezbędne w ramach budowania świadomości w zakresie NDZK, pozwala ono bowiem zainteresować tematem zarówno młodzież, jak i rodziców. Ci ostatni dzielą się na dwie grupy. Przedstawiciele pierwszej z nich spędzili swoje dzieciństwo na wsi; dziś są w stanie odkryć na nowo ten znany z młodości świat, co pozwala im także na zacieśnianie więzi ze swoimi dziećmi. Z kolei przedstawiciele drugiej grupy nigdy nie mieli okazji zapoznać się z tego rodzaju zjawiskami; dziś mają szansę przeżyć zdumiewającą i pełną radości przygodę, jaką jest odkrywanie tradycji zupełnie od nowa. Kinestetyczny aspekt omawianych działań zawsze przynosi wymierne korzyści; rzemieślnicy zyskują uznanie przez wzgląd na swój talent i wysiłek, a NDZK przestaje być dla współczesnego odbiorcy czymś odległym i niezrozumiałym.

Władze państw, które zdołały wdrożyć tego rodzaju projekty edukacyjne – zarówno w ramach Sieci Szkół Stowarzyszonych UNESCO, jak i poza nią – doszły do wniosku, że „jednym z najbardziej efektywnych sposobów ochrony NDZK [...] jest włączanie go do programów kształcenia na poziomie szkół podstawowych i średnich”¹. W przypadku Rumunii działania te finansowane są samodzielnie przez zainteresowane tematem szkoły oraz przedszkola. Dobrym przykładem może być tutaj przedsięwzięcie o nazwie „Să învățăm de la bunici!” (Uczmy się od naszych dziadków!). Projekt ten został zapoczątkowany w przedszkolu w miejscowości Iași; dziś jest wdrażany na terenie 15 okręgów oraz w 25 szkołach na różnych poziomach. Trwałość tego rodzaju inicjatyw wynika z dużego zainteresowania tematyką NDZK.

Podobne działania służące poszerzeniu wiedzy o świecie tradycji prowadzone są aktualnie przez wielonarodowy koncern medialny, który za pomocą reklam telewizyjnych, programów oraz transmisji na żywo w ramach sieci społecznościowej Facebook pragnie przybliżyć widzom „Rumunię nieodkrytą”, o której opowiadać będzie czwórka depozytariuszy dawnych tradycji, z których każdy posiada tytuł Żyjącego Skarbu Ludzkości. Jak sugerowali sami autorzy programu UNESCO, publiczne uznanie, jakim cieszą się zagadnienia związane z tradycją, w istocie zwiększa zainteresowanie nimi i przyczynia się do stopniowego podnoszenia świadomości. „Prestiż, honor, uznanie i zainteresowanie innych mogą w istocie sprawić, że osoby praktykujące dawne tradycje i dające im wyraz będą odczuwały dumę z tego powodu, co zachęci je do podejmowania działań na rzecz podtrzymywania i przekazywania innym dawnych tradycji, a nawet do ich dalszego umacniania” (Kurin 2007, 16).

¹ Zob. studium przypadku zrealizowane przez Napier University w Edynburgu w ramach programu Research Excellence Framework (impact.ref.ac.uk/casestudies2/refservice.svc/GetCaseStudyPDF/43948).

Kroki podjęte w celu zapewnienia tradycji bezpieczniejszej przyszłości może symbolizować obraz fal rozchodzących się koncentrycznie po powierzchni wody, które pojawiają się w chwili, gdy wpadnie do niej jakiś przedmiot. W samym centrum usytuowane jest uznanie opinii publicznej dla wartości, jaką stanowi kultura; niemniej jednak inicjatywy realizowane na poziomie lokalnym muszą być wspomagane i chronione przed presją wynikającą z funkcjonowania scentralizowanych standardów. Co więcej, projekty regionalne w większym stopniu sprzyjają budowaniu świadomości w obszarze NDZK, tworząc bardziej skonkretyzowane cele oświatowe, co wynika z tego, że lokalne społeczności odnoszą korzyści dzięki tradycyjnym źródłom wiedzy, a przedstawiciele ogółu społeczeństwa muszą zostać zaznajomieni z konkretnymi przejawami chronionego dziedzictwa. „Nacisk należy położyć zarówno na edukowanie nowych odbiorców, jak i na ożywienie samej formy danego zjawiska” (Gopalakrishnan 2016, 19).

Mimo że rumuńskie programy oświatowe nie obejmują dziś zagadnień dotyczących NDZK, opublikowano już dwie instrukcje dotyczące tych zagadnień; są one dostępne za darmo w Internecie na stronie edupatrimoniu.piscu.ro. Zawarte tam informacje dotyczą obszarów środkowej i południowej Rumunii i przeznaczone są dla dzieci rozpoczynających naukę w trzeciej klasie szkoły podstawowej. Inicjatorzy projektu powołali nawet do życia sieć o nazwie „Școli pentru patrimoniu” (Szkoły na rzecz dziedzictwa kulturowego), w ramach której instrukcje te wykorzystywane są w trakcie fakultatywnych zajęć z języka rumuńskiego, historii oraz w trakcie godzin wychowawczych. Działania te przypominają nieco warsztaty prowadzone w miejscowości Iași na północy kraju, gdzie istnieje inna sieć szkół organizująca szkolenia dla uczniów, nauczycieli oraz rodziców. Mimo to jednak zajęcia teoretyczne muszą być uzupełnione wykorzystaniem pamięci proceduralnej; jest to cel, w którego realizacji niezwykle pomocne okazują się osoby podtrzymujące tradycje rzemieślnicze.

Czwartym etapem na drodze do zrównoważonego rozwoju w omawianej dziedzinie jest rzecz jasna wprowadzenie ogólnokrajowych przepisów, regulacji oraz programów finansowania. Niestety, parlament Rumunii nie wydaje się przykładać szczególnego znaczenia do kwestii prawnych dotyczących rzemiosła; wprawdzie w 2007 roku rozpoczęto prace nad stosownymi regulacjami prawnymi, które zostały poddane pod dyskusję na forum Senatu, aktualnie jednak ustawa utknęła w Komisji ds. Przemysłu. W międzyczasie zaś sami rzemieślnicy z trudem radzą sobie na rynku wobec istnego zalewu podróbek, wytwarzanych nierzadko na masową skalę w innych krajach.

Mimo to funkcjonują dwa programy finansowania: przemysłu kreatywnego oraz sektora kultury, wdrożone przez Ministerstwo Kultury (Ministerul Culturii). Narodowy Instytut Szkolenia i Badań

nad Kulturą (Institutul Național pentru Cercetare și Formare Culturală) wydał dwie publikacje książkowe określające obecny stan omawianych działań oraz przedstawiające istotne sugestie skierowane do osób praktykujących tradycyjne formy rzemiosła. Jeśli chodzi o działania służące rozwijaniu kompetencji i wiedzy eksperckiej, w dniach 13–17 czerwca 2016 roku w Bukareszcie odbyły się warsztaty poświęcone „Wdrażaniu Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego”, realizowane we współpracy z Regionalnym Centrum Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego w Europie Południowo-Wschodniej działającym pod auspicjami UNESCO w Sofii (Bułgaria).

Inicjatywy te, wraz z działaniami Narodowego Komitetu ds. Ochrony NDZK (Comisia Națională pentru Salvagardarea Patrimoniului Cultural Imaterial) stopniowo, na kształt rozchodzących się na wodzie fal, pobudzają społeczną świadomość i służą budowaniu zrównoważonego rozwoju w obszarze NDZK na terenie Rumunii, angażując obywateli, społeczności, biznes oraz władze publiczne. Wskazana wyżej firma telekomunikacyjna wykorzystuje na przykład program Żyjących Skarbów Ludzkości na potrzeby promowania własnej marki; kampania ta mogła również stanowić inspirację dla ceremonii, która odbyła się w 2015 roku w pałacu prezydenckim. Tego rodzaju przejawy publicznego uznania stanowią doskonały przykład rozchodzących się koncentrycznie fal, w których centrum znajduje się to, co określamy jako prestiż; omawiane działania zdołały bowiem zyskać zainteresowanie ze strony wszystkich wymienionych wyżej podmiotów.

Tego rodzaju podejście, a także priorytetowe traktowanie zaangażowanych społeczności oraz ich sposobu postrzegania przejawów zewnętrznego oddziaływania, mogą pozwolić zabezpieczyć proces przekazywania NDZK kolejnym pokoleniom poprzez zniwelowanie związanych z tym czynników ryzyka. „Rezultaty mogą wprowadzać nas w błąd. Niezamierzone rezultaty, nieprzewidziane konsekwencje oraz niepotrzebne reperkusje mogą bowiem mieć swój początek w działaniach, którym towarzyszyły najlepsze intencje” (Kurin 2007, 18). Jeśli jednak zastosujemy sposób myślenia charakterystyczny dla Pascala, sam fakt, że specjaliści zajmujący się tą dziedziną będą mieć świadomość omawianych zagrożeń i będą sobie zdawać sprawę z tego, z jak delikatnymi kwestiami mają do czynienia, a także będą mogli obserwować postępującą ewolucję kontekstu kulturowego, może sprawić – pod warunkiem wykorzystania całej dostępnej wiedzy – że proces przekazywania dziedzictwa z pokolenia na pokolenie stanie się bezpieczniejszy i bardziej zrównoważony.

Bibliografia

- Brown, Michael F. 2012. „Safeguarding the Intangible [Ochrona niematerialnego]”. *Museum Anthropology Review* 6 (2): 93–97.
- Dagnino, Francesca Maria, Michela Ott i Francesca Pozzi. 2015. „Addressing Key Challenges in Intangible Cultural Heritage Education [O najważniejszych wyzwaniach w dziedzinie edukacji o niematerialnym dziedzictwie kulturowym]”. *International Journal of Heritage in the Digital Era* 4 (2): 193–207.
- Gopalakrishnan, Sudha. 2016. „UNESCO Masterpieces Proclamation Programme and Safeguarding Strategies for Intangible Cultural Heritage: A View from India [Program proklamowania arcydzieł przez UNESCO i strategie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego: perspektywa indyjska]”. *Journal of Heritage Management* 1 (1): 12–21.
- Hulubaş, Adina. 2011. „The Socio-Cultural Effects of Banning Traditional Midwives from Attending Homebirth in Romania [Społeczno-kulturowe skutki zakazu udziału tradycyjnych położnych w porodach domowych w Rumunii]”. *Journal of Ethnology and Folkloristics* 5 (2): 81–90.
- Kurin, Richard. 2007. „Safeguarding Intangible Cultural Heritage: Key Factors in Implementing the 2003 Convention [Ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego: najważniejsze czynniki we wdrażaniu Konwencji z 2003 roku]”. *International Journal of Intangible Heritage* 2: 9–20.
- Kurin, Richard. 2012. „Tangible Progress: A Response to ‘Safeguarding the Intangible’ by Michael F. Brown [Rzeczywisty postęp: odpowiedź na „Ochronę niematerialnego” autorstwa Michaela F. Browna]”. *Museum Anthropology Review* 6 (2): 98–101.
- Lenzerini, Federico. 2011. „Intangible Cultural Heritage: The Living Culture of Peoples [Niematerialne dziedzictwo kulturowe: żyjąca kultura narodów]”. *The European Journal of International Law* 22 (1): 101–20.
- Lévi-Strauss, Claude. 2007. „Unesco at 60 [Sześćdziesiąt lat UNESCO]”. *Diogenes* 54 (3): 5–10.
- Mitchenson, Donna. 2015. „Safeguarding Intangible Cultural Heritage by Creating Meaningful Transmission Experiences [Ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego poprzez tworzenie znaczących doświadczeń w zakresie transmisji]”. *International Journal of Heritage in the Digital Era* 4 (1): 57–70.
- Park, Seong-Yong. 2013. *On Intangible Heritage Safeguarding Governance: An Asia-Pacific Context* [O zarządzaniu ochroną niematerialnego dziedzictwa: kontekst Azji i Pacyfiku]. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Ştiucă, Narcisa, red. 2009. *Căluşul: emblemă identitară* [Căluşul: emblemat tożsamości]. Bucureşti: Editura Universităţii din Bucureşti.

Przerwa w przekazie
międzypokoleniowym
– pytania i zagrożenia.
Studium przypadku pieśni
Głasoeczko, Republika
Macedonii

Welika Stojkova Serafimowska*

* Uniwersytet Świętych Cyryla i Metodego, Instytut Folkloru „Marko Cepenkov” (Univerzitet „Sw. Kiril i Metodij”, Institut za folklor „Marko Cepenkov”), Skopje, Republika Macedonii, dr, e-mail: lika73@yahoo.com.

Czy proces przekazywania tradycji powinien mieć charakter naturalny, czy instytucjonalny? Czy powinien być spontaniczny, czy też może być nadzorowany? Jakie ryzyko i skutki uboczne mogą wiązać się z wszelkiego rodzaju interwencjami o charakterze instytucjonalnym? Czy w takiej sytuacji można jeszcze mówić o podtrzymywaniu tradycji? Czy depozytariusze tradycji i osoby ją praktykujące to pojęcia tożsame? Jakie działania należy podjąć w przypadku, gdy rozpadnie się swoista triada tworzona przez osoby podtrzymujące tradycję, osoby ją praktykujące oraz osoby przekazujące ją następnym pokoleniom?

Głasoeczko, dwugłosowe pieśni wykonywane przez mężczyzn z regionu Dołni Połog, to tradycyjna forma muzyki wokalne charakterystyczna dla północno-zachodniego regionu Macedonii. Śpiewa się je w sposób polifoniczny, przy czym burdon wykonywany jest jako kontrapunkt wobec melodycznego głosu głównego wokalisty; śpiewom często towarzyszy też akompaniament w postaci gry na flecie pasterskim oraz na dudach. Grupy złożone z dwóch lub trzech śpiewaków występują, często spontanicznie, podczas różnych uroczystości, zgromadzeń, przyjęć i innych spotkań towarzyskich. Wykonywanie tego rodzaju muzyki stanowi symbol tożsamości kulturowej dla depozytariuszy tej tradycji, funkcjonujących w ramach wieloetnicznego społeczeństwa Macedonii. Praktykujący tę tradycję są utalentowanymi i znanymi śpiewakami, którzy poznali technikę i repertuar pieśni, naśladując umiejętności swoich poprzedników. Obecnie wykonywanie muzyki *Głasoeczko* w regionie Dołni Połog napotyka szereg bardzo poważnych przeszkód. Liczba śpiewaków gwałtownie maleje ze względu na utrzymującą się migrację młodszego pokolenia po wojnie domowej z 2001 roku. W efekcie z jednej strony młode pokolenie ma bardzo ograniczony kontakt z muzyką *Głasoeczko*, z drugiej zaś strony przedstawiciele starszego pokolenia uważają, że zainteresowanie tą tradycją jest na tyle niewielkie, że walka o utrzymanie transmisji międzypokoleniowej nie ma sensu. Brak jest również zarejestrowanych nagrań tego typu pieśni, a w obecnym stanie tradycja ta wydaje się być na granicy wyginięcia.

Od momentu dokonania wpisu na Listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego wymagającego pilnej ochrony UNESCO podczas dziesiątej sesji Międzyrządowego Komitetu ds. Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego, która odbyła się w Windhoek w Namibii w dniach 30 listo-

Doktor Welika Stojkova Serafimovska podczas Forum, po lewej Iwona Opetczeska Tatarczewska, październik 2016.
Fot. Paweł Kobek, © Narodowy Instytut Dziedzictwa.

pada – 4 grudnia 2015 roku, udało się rozpocząć proces wdrażania środków ochronnych. Mimo to jeszcze w trakcie prac nad dokumentacją nominacyjną, a także już po dokonaniu wpisu, zaistniały okoliczności, które ujawniły szereg wyzwań i problemów wynikających z wdrażania tego rodzaju środków, ale i mających bezpośredni związek z aktualną sytuacją w przedmiotowej społeczności oraz ze zmianami politycznymi i demograficznymi, jakie w niej zachodzą.

Stan, w jakim obecnie znajduje się omawiany element dziedzictwa niematerialnego, został poddany analizie w niniejszym studium przypadku, które pokazuje, że za każdym elementem niematerialnego dziedzictwa kulturowego kryje się wyjątkowa historia, przez co konieczne jest zastosowanie specjalnego podejścia, środków i mechanizmów, które należy za każdym razem dostosować do konkretnej społeczności.

Obecnie tradycja dwugłosowych pieśni wykonywanych przez mężczyzn z regionu Dołni Połog w okolicach Tetowa niemal całkowicie zanikła. Pomimo tego, że wciąż żyją ludzie i działają grupy, którym tradycja ta jest dobrze znana i które praktykują ją do dzisiaj, pieśni wykonuje się coraz rzadziej; obecnie usłyszeć je można tylko na weselach (a i wtedy tylko w pewnych kręgach, niejako na marginesie uroczystości weselnych), podczas spontanicznych zebrań przedstawicieli starszego pokolenia zamieszkujących wioskę, a także sporadycznie podczas dorocznych imprez tanecznych. Od momentu rozpoczęcia procesu przygotowywania dokumentacji nominacyjnej, w szczególności zaś w ciągu roku poprzedzającego dokonanie wpisu, udało się wdrożyć szereg działań w tym zakresie.

Podjęto próbę wskrzeszenia lokalnego festiwalu Zwukot na Korenite (Głos korzeni), który odbył się w 2006 roku, a także rok później, w 2007 roku; za organizację wydarzenia odpowiadała lokalna stacja telewizyjna Kiss z Tetowa. Festiwal ten, podczas którego grupy autentycznych śpiewaków ludowych – zarówno kobiet, jak i mężczyzn – wykonywały tradycyjne pieśni, pozwolił na zaprezentowanie tej tradycji szerszej publiczności, tworząc jednocześnie warunki, w których możliwe było zainicjowanie spontanicznej, naturalnej transmisji międzypokoleniowej. Niestety, pomimo włożonych starań, festiwal ten odbył się tylko dwa razy. Celem festiwalu było promowanie i dowartościowanie tradycji wokalnych z okolic Tetowa, niestety całą inicjatywą zainteresowani byli tylko przedstawiciele starszego pokolenia. Problemy ze zdobyciem funduszy stały się jedną z podstawowych przyczyn, dla których festiwal ostatecznie zniknął z kulturalnej mapy Macedonii. Nadal działa natomiast męska grupa wokalna Gawrowski Trio – jedyny zespół, który wciąż wykonuje pieśni tego typu – w ramach której przekaz międzypokoleniowy odbywa się w sposób naturalny, od przedstawicieli starszych do przedstawicieli młodszych pokoleń. Najmłodszy członek zespołu, Miki Gawrowski, będący wielkim entuzjastą tej tradycji, a zarazem człowiekiem świadomym jej głębokiej wartości

jako dobra kultury, zdołał opanować umiejętność wykonywania dwugłosowych pieśni z regionu Dołni Połog na najwyższym poziomie. W okresie ostatnich siedmiu lat zespół Gawrowski Trio występował na kilku lokalnych i ogólnokrajowych festiwalach muzyki tradycyjnej, na imprezach folklorystycznych, a także na międzynarodowych festiwalach pieśni ludowej. Zespół nagrał następnie płytę i rozpoczął współpracę z innymi wykonawcami muzyki tradycyjnej, starając się upowszechniać tradycję dwugłosowych pieśni z regionu Dołni Połog i zapewnić jej ogólnokrajowy rozgłos. Niestety, inicjatywy te już od samego początku napotykały poważne trudności. Grupa folkowa o nazwie Izwor, pochodząca ze wsi Jegunowce, również podjęła starania na rzecz rewitalizacji omawianego dobra kultury, ale pomimo włożonego wysiłku odnalezienie osób znających tę tradycję i gotowych przekazać ją kolejnym pokoleniom okazało się zadaniem, które coraz trudniej zrealizować.

Zagrożenia, wyzwania i problemy związane z realizacją proponowanych rozwiązań

Najistotniejszym chyba czynnikiem powodującym stopniowe zanikanie omawianego dobra kultury są niedawne zmiany w strukturze demograficznej regionu, zamieszkałego zarówno przez rdzennych Macedończyków, jak i rdzennych Albańczyków. W okresie ostatnich 20 lat odnotowano odpływ rdzennej ludności macedońskiej, w której miejsce zaczęli napływać mieszkańcy pochodzenia albańskiego. Zjawisko to znacząco przybrało na intensywności w następstwie wojny domowej z 2001 roku, która rozpoczęła się właśnie w okolicach miejscowości Tetowo. Obecnie liczba wiosek, które dawniej zamieszkiwała rdzenna ludność macedońska, a które są dziś w przeważającej mierze zamieszkałe przez Albańczyków, jest o wiele większa niż dawniej. W omawianym okresie zmianie uległa struktura demograficzna całych wsi, niemniej jednak w trakcie przygotowań niniejszej dokumentacji to właśnie w tych wioskach udało się odnaleźć kilku macedońskich śpiewaków praktykujących tradycję pieśni *Glasoeczko*. Z ich punktu widzenia tradycja ta to nie tylko pieśni, ale także symbol ich tożsamości kulturowej w wieloetnicznym społeczeństwie. Tradycję tę kontynuują tylko rdzenni Macedończycy; mimo to także Albańczycy zawsze mieli dla tych pieśni szacunek, traktując je jako kulturowy symbol regionu.

Zanik omawianej tradycji może też spowodować przerwanie procesu transmisji międzypokoleniowej. Młodszy rzadko spotykają się z pieśniami tego rodzaju, a starsi uważają, że tradycja ta nikogo już nie interesuje, w związku z czym nawet nie próbują przekazywać jej kolejnym pokoleniom;

w efekcie proces transmisji międzypokoleniowej został praktycznie zatrzymany. Przyczyną takiego stanu rzeczy są zapewne specyficzne cechy melodyczne i rytmiczne tych tradycyjnych pieśni. Brak zainteresowania wśród młodego pokolenia może być także spowodowany bardzo specyficznym stylem wykonywania pieśni, które młodzi uznają za przestarzały i prowincjonalny. Specyficzna, dwugłosowa struktura, interwały z mikrotonami, charakterystyczne drżenie wiodącego głosu oraz kontrapunktyczna, polifoniczna funkcja burdonu – wszystkie te elementy sprawiają, że trudno jest wzbudzić zainteresowanie omawianą muzyką wśród młodego pokolenia. Nawet w pieśniach wykonywanych przez zespół Gawrowski Trio da się zauważyć stopniowe zanikanie omawianych elementów. Najmłodszy, najbardziej entuzjastycznie nastawiony i grający główną rolę członek zespołu nie potrafi oddawać mikrotonalnych konturów melodycznych pieśni w taki sam sposób, jak czynił to niegdyś jego dziadek. Jego ojciec oraz wuj, którzy także śpiewają w zespole, są dobrze zaznajomieni z dawną manierą wykonywania pieśni, ale nie chcą „narzucać” tego raczej niełatwego stylu. Przykład ten pokazuje, że tradycja *Głasoeczko* musi mierzyć się także z procesem zmian dotyczącym samego sposobu wykonywania pieśni.

Muzyka *Głasoeczko* w ogóle nie pojawia się w mediach. Ani lokalne, ani ogólnokrajowe stacje telewizyjne i radiowe nie wykazały nią jakiegokolwiek zainteresowania i nie wyraziły chęci emisji żadnych nagrań. Ponadto coraz rzadziej nadarzają się okazje do wykonywania pieśni tego rodzaju. Rosnąca popularność imprez weselnych o nowoczesnej formie, coraz mniejsza liczba spotkań i wydarzeń towarzyskich, a także ich modernizacja i proces ogólnych przemian w otoczeniu kulturowym zdążający w zupełnie inną stronę – ku nowoczesności – stanowią czynniki, z powodu których popularność tradycji *Głasoeczko* nieustannie maleje; mimo to nadal można spotkać niewielkie grupy pieśniarzy, którzy wykonują te utwory podczas spotkań towarzyskich bądź tańców, czasami zaś także i na „nowoczesnych” imprezach weselnych.

Na przestrzeni ostatnich trzech lat Ministerstwo Kultury (Ministerstwo za kulturę) i Biuro Ochrony Dziedzictwa Kulturowego (Uprawa za zaszcitę na kulturnoto nastędstwo) wystosowywały coroczne apele o wsparcie finansowe projektów mających na celu podnoszenie świadomości na temat niematerialnego dziedzictwa kulturowego w społecznościach wieloetnicznych, takich jak Tetowo. Apele te dotyczyły w szczególności działań dotyczących dziedzictwa niematerialnego w kontekście Konwencji UNESCO z 2003 roku oraz turystyki, kultury tradycyjnej i programu zrównoważonego rozwoju. Pełną świadomość znaczenia tradycyjnej kultury niematerialnej ma także samorząd gminy Jegunowce, który stał się inicjatorem szeregu festiwali, takich jak na przykład festiwal tradycyjnej pieśni i tańca Mostowi (Mosty).

Warunki bytowe w regionie Dołni Połóg w okolicach Tetowa nigdy wcześniej nie ulegały tak dynamicznym przemianom. Co więcej, mimo iż dynamika przemian kulturowych, społecznych i politycznych jest bardziej obiecująca niż kiedykolwiek wcześniej, sami mieszkańcy mają ograniczone możliwości radzenia sobie ze zmianami – zarówno w sensie indywidualnym, jak i instytucjonalnym. Mając na uwadze zagrożenia, z jakimi musi mierzyć się omawiany element kultury niematerialnej, oraz postępując zgodnie z treścią rekomendacji zawartych w Konwencji, przedstawiono propozycje wdrożenia środków ochrony, których głównym zadaniem miałyby być: podniesienie rozpoznawalności omawianej tradycji jako zjawiska o dużym znaczeniu dla kultury zarówno na poziomie regionalnym, jak i ogólnokrajowym; stworzenie silnej sieci wzajemnego wsparcia wśród osób wciąż praktykujących omawianą tradycję; wdrożenie przepisów dotyczących niematerialnego dziedzictwa kulturowego na poziomie ogólnokrajowym i międzynarodowym; stworzenie bezpiecznej i trwałej platformy służącej ochronie i transmisji międzypokoleniowej omawianej tradycji; zapewnienie trwałego wsparcia finansowego i prawnego osobom tę tradycję praktykującym i wreszcie zapewnienie odpowiedniej przestrzeni dla upowszechniania jej na poziomie lokalnym i ogólnokrajowym.

Proponowane środki ochrony pozwoliłyby na osiągnięcie następujących celów: podniesienie rozpoznawalności omawianego elementu kultury niematerialnej w regionie; uświadomienie regionalnej społeczności, jak znaczącą rolę kulturową i społeczną spełnia ten element, co pozwoli zachęcić młode pokolenie do przyjęcia go jako część swojego dziedzictwa; zachęcenie młodego pokolenia do nauki i praktykowania tego rodzaju śpiewu jako elementu ich kulturowej tożsamości; zachęcenie osób praktykujących obecnie tę tradycję muzyczną do dalszego przekazywania wiedzy, umiejętności i technik jej wykonywania; zachęcenie instytucji rządowych do promowania omawianej tradycji jako elementu macedońskiego niematerialnego dziedzictwa kulturowego na poziomie zarówno lokalnym, ogólnokrajowym, jak i międzynarodowym, a także stworzenie silnych więzi pomiędzy wykonawcami muzyki ludowej a samorządem, co wpłynęłoby pozytywnie na transmisję międzypokoleniową oraz upowszechnianie tego elementu kultury jako stanowiącego ważny składnik dziedzictwa kulturowego całego regionu.

W 2016 roku przedstawiciele Ministerstwa Kultury Republiki Macedonii, Instytutu Folkloru „Marko Cepenkov” oraz Biura Ochrony Dziedzictwa Kulturowego utworzyli zespół, który ma za zadanie podjąć współpracę z lokalną społecznością oraz z depozytariuszami omawianej tradycji muzycznej, a także z przedstawicielami samorządu. Jednak w trakcie wdrażania omawianego procesu zaistniała kolejna okoliczność, w wyniku której pojawiły się nowe trudności i wyzwania mające przede wszystkim charakter polityczny. Od wybuchu konfliktu zbrojnego w 2001 roku i po wpro-

wadzeniu nowego podziału administracyjnego kraju w 2004 roku nastąpił szereg zmian, których momentem kulminacyjnym stały się wybory samorządowe w 2005 roku; w ich efekcie władzę nad gminą Tetowo, będącą głównym centrum administracyjnym dla regionu Dołni Połog, przejęła partia polityczna reprezentująca interesy ludności albańskiej. Przez ostatnich kilka lat nowy burmistrz miejscowości Tetowo – rdzenny Albańczyk – regularnie marginalizował propozycje strony macedońskiej dotyczące projektów mających na celu zapewnienie ochrony, promocję i upowszechnianie kultury regionu. W konsekwencji wdrożenie proponowanych środków ochrony na poziomie lokalnym napotyka na istotne przeszkody. Ludność macedońska – lokalna społeczność oraz sami depozytariusze tradycji muzycznej *Glasoeczko* – nie otrzymują praktycznie żadnego wsparcia ze strony samorządu Tetowa. Jedyne wsparcie, na jakie mogą liczyć, pochodzi od władz gminy Jegunowce, która jest jednak bardzo mała, a ponadto stanowi jedyną gminę w regionie zarządzaną przez Macedończyków; jej zdolności w zakresie wdrażania szeroko zakrojonych projektów są zatem bardzo ograniczone. Mając na uwadze powyższe okoliczności, jedyne wsparcie finansowe dla depozytariuszy omawianej tradycji może pochodzić od instytucji państwowych; z uwagi na kształt macedońskich przepisów dotyczących niematerialnego dziedzictwa kulturowego jego udzielenie bywa jednak bardzo skomplikowane. Przygotowując dokumentację nominacyjną, mieliśmy pełną świadomość faktu, że sytuacja jest nie tylko trudna, ale że stanowi ona w istocie poważne zagrożenie dla dalszego istnienia omawianej tradycji. Na przestrzeni ostatnich dwóch lat dała o sobie znać kolejna linia podziału, tym razem wśród samej społeczności rdzennych Macedończyków, będąca konsekwencją walki pomiędzy partiami politycznymi, które tę ludność reprezentują. W efekcie ludność macedońska w regionie Dołni Połog podzieliła się na zwolenników dwóch partii. Wydaje się, że w konflikt ten zaangażowały się też dwa najbardziej znane zespoły wokalne, a także osoby, które mogłyby działać w charakterze lokalnych przedstawicieli ds. niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Trwający spór polityczny powoduje, że nie są oni w stanie się ze sobą porozumieć. Jako członek zespołu zajmującego się omawianym zagadnieniem sama byłam świadkiem wielu zaskakujących sytuacji, w których jedynym problemem okazywały się być kwestie polityczne. Po odbyciu szeregu wizyt w regionie uznaliśmy, że samorząd w obecnej sytuacji nie jest w stanie zapewnić wsparcia w zakresie wdrażania proponowanych środków ochrony. Oznacza to, że odpowiedzialność za prowadzenie działań w terenie oraz za wdrażanie proponowanych rozwiązań spada wyłącznie na instytucje państwowe.

W tym momencie pojawia się wiele pytań dotyczących nie tylko delikatnego procesu metakulturowego, o którym mowa, ale także kierunków działania realizowanych na mocy samej *Konwen-*

cji w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego (Kirshenblatt-Gimblett 2004; Grant 2010). Społeczność lokalna oraz depozytariusze tradycji muzycznej *Głasoeczko* wykazują wyraźną chęć podjęcia współpracy i wdrożenia zaproponowanych rozwiązań, ale decyzja o tym, czy nawiązać taką współpracę z pozostałymi przedstawicielami tej tradycji kulturowej, zależy ostatecznie od ich preferencji politycznych (popierania partii rządzącej bądź opozycji). W związku z powyższym zdaliśmy sobie sprawę, że aby zapewnić wdrożenie omawianych środków ochrony konieczne jest zmodyfikowanie ich na szereg różnych sposobów. W świetle przyjętych ostatnio *Zasad etycznych ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego* (Decyzja 10.COM 15.a) należy zadać sobie przede wszystkim pytanie, czy proces przekazywania tradycji powinien mieć charakter naturalny, czy instytucjonalny? Czy powinien być spontaniczny, czy też może być nadzorowany? Jak głęboko może/powinna sięgać ingerencja ze strony ekspertów? Jakie ryzyko i skutki uboczne mogą wiązać się z wszelkiego rodzaju interwencjami o charakterze instytucjonalnym? Czy w przypadku sztuki widowiskowej (scenicznej) dopuszczalne jest, aby niektóre elementy wykonywane były w innym niż pierwotne otoczeniu? Czy w takiej sytuacji można jeszcze mówić o podtrzymywaniu tradycji? Czy depozytariusze tradycji i osoby ją praktykujące to pojęcia tożsame? Jakie działania należy podjąć w przypadku, gdy rozpadnie się swoista triada tworzona przez osoby podtrzymujące tradycję, osoby ją praktykujące oraz osoby przekazujące ją następnym pokoleniom?

Niniejsze studium przypadku może rzucić nowe światło na sposoby wchodzenia tradycyjnej kultury w dynamiczne interakcje z różnymi procesami natury społecznej, politycznej i ekonomicznej, a także na to, w jaki sposób działania w zakresie ochrony dziedzictwa powinny tego rodzaju interakcje uwzględniać (Stojkova Serafimowska, Wilson i Opetczeska Tatarczewska 2016). Powinniśmy mieć również na uwadze, że tradycyjne sztuki widowiskowe są niczym żywy organizm, ulegający nieustannym przemianom i transformacjom, są odrębnym bytem, który niejako wchłania wszystkie przemiany, jakim ulegają poszczególni ludzie, wykonawcy, społeczności, zbiorowość, regiony oraz narody, z których sztuki te się wywodzą, przez co wszystkie te przemiany znajdują w nich swoje odzwierciedlenie. Tradycyjna sztuka widowiskowa przeistacza się z formy osobistej bądź kolektywnej ekspresji w publiczny przejaw dziedzictwa kulturowego narodu, z dobra o charakterze duchowym – w produkt o charakterze komercyjnym, z ograniczonej formy artystycznej i elementu synkretycznej obyczajowości i życia codziennego – w zróżnicowane formy i przejawy ekspresji muzycznej, z elementu lokalnej wiejskiej kultury – w składnik kultury wielkomięskiej, ogólnonarodowej (Pejczewa 2014). Mimo iż na długofalowe konsekwencje w omawianej sprawie trzeba będzie poczekać, wydaje się, że procesy służące ochronie niematerialnego dziedzictwa kulturowego – w przypadku

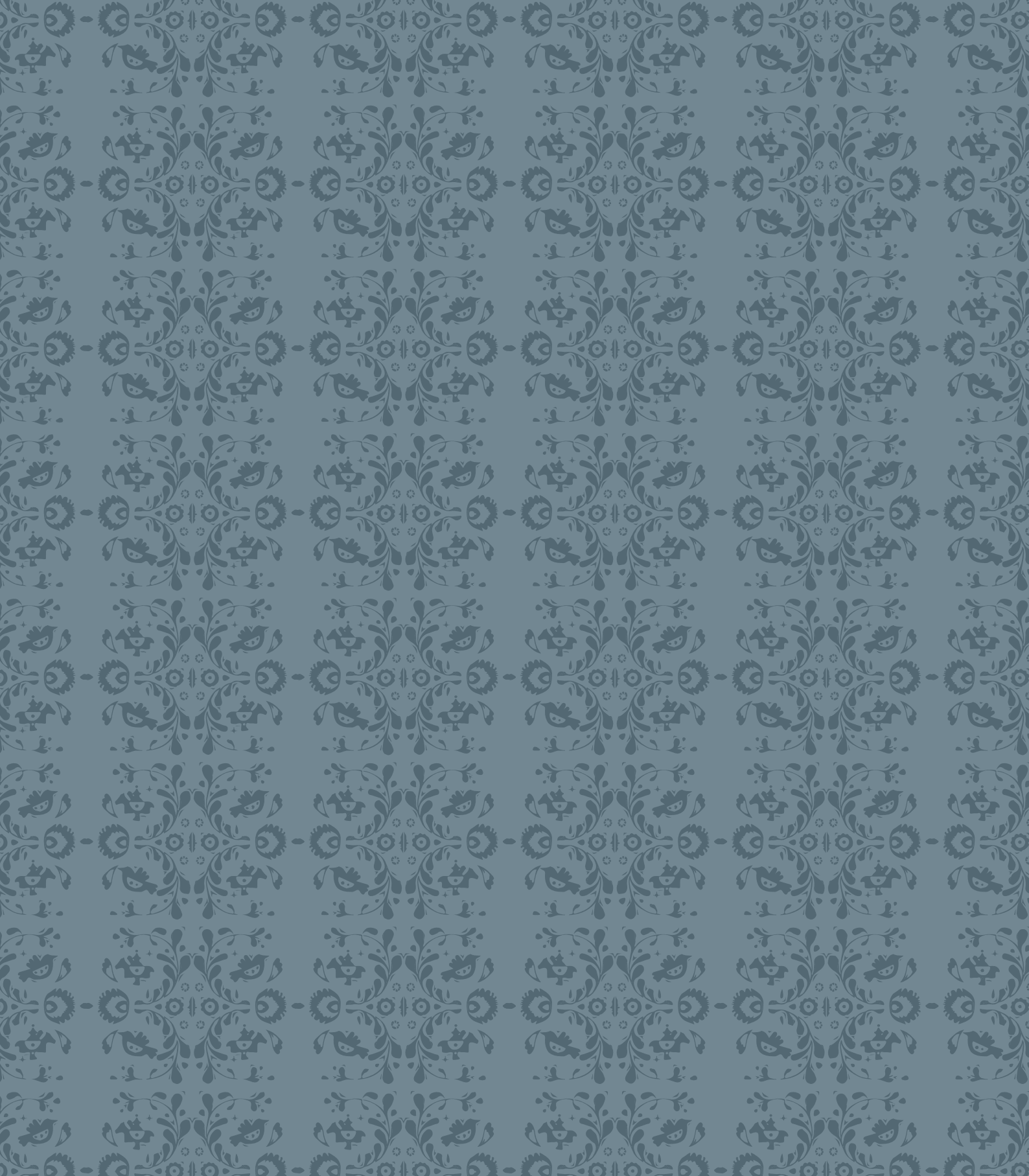

wdrażania ich w sposób skutkujący usamodzielnieniem lokalnych depozytariuszy tradycji – mogą pozwolić na zapewnienie skutecznej ochrony tradycji kulturowych, nawet jeśli podlegające ochronie elementy niematerialnego dziedzictwa kulturowego są jednocześnie wykorzystywane również w celach politycznych bądź ideologicznych.

Bibliografia

- Grant, Catherine. 2010. „The Links between Safeguarding Language and Safeguarding Musical Heritage [Powiązania między ochroną języka a ochroną dziedzictwa muzycznego]”. *International Journal of Intangible Heritage* 5: 46–59.
- Kirshenblatt-Gimblett, Barbara. 2004. „Intangible Heritage as Metacultural Production [Dziedzictwo niematerialne jako produkt metakulturowy]”. *Museum International* 56 (1–2): 52–65.
- Pejczewa, Łozanka. 2014. Narodnata muzika kato nematerialno kulturno nasledstvo: konstruirane i upotrebi [Muzyka ludowa jako przejaw niematerialnego dziedzictwa kulturowego: konstrukcja i wykorzystanie]”. W *Dni na nasledstwoto 2013 [Dni Dziedzictwa 2013]*, pod redakcją Łozanki Pejczewy, 291–308. Sofia: Akademiczno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov”.
- Stojkova Serafimowska, Welika, Dave Wilson i Iwona Opetczeska Tatarczewska. 2016. „Safeguarding Intangible Cultural Heritage in the Republic of Macedonia [Ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego w Republice Macedonii]”. *Yearbook for Traditional Music* 48: 1–25.

PODSUMOWANIE

Dziesięć spostrzeżeń
z okazji 10-lecia wejścia
w życie *Konwencji UNESCO*
w sprawie ochrony
niematerialnego dziedzictwa
kulturowego z 2003 roku

Hanna Schreiber*

* Instytut Stosunków Międzynarodowych Wydziału Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego, dr, adiunkt, e-mail: hanna.s@uw.edu.pl.

10 spostrzeżeń:

- 1. Konwencja 2003 radykalnie zmieniła sposób myślenia o dziedzictwie kulturowym i definiowania tego, czym ono jest.*
- 2. Konwencja 2003 jest „siostrą” Konwencji 1972 oraz Konwencji 2005.*
- 3. Konwencja 2003 jest instrumentem prawnym, społecznym, ale i politycznym, co może czasami prowadzić do nadużyć oraz wywoływać efekty uboczne.*
- 4. Lista reprezentatywna jest wszystkim. I żyje własnym życiem.*
- 5. Konwencja 2003 wzmacnia prestiż i soft power zarówno państw, jak i UNESCO.*
- 6. Konwencja uruchomiła nowe procesy patrymonializacji.*
- 7. Konwencja 2003 jako pierwsza oddała głos i podmiotowość wspólnotom, grupom i jednostkom.*
- 8. Konwencja 2003 stworzyła nowe pola władzy dla nauk o człowieku i jego kulturze, zwłaszcza dla antropologii kultury (etnologii, etnografii, folklorystyki).*
- 9. Przemyślana implementacja Konwencji 2003 na poziomie lokalnym jest jej największą siłą, która może w praktyce zapewnić realizację koncepcji zrównoważonego rozwoju.*
- 10. Konwencja jest największym osiągnięciem współczesnego międzynarodowego prawa ochrony dziedzictwa kulturowego, prowadzącym równocześnie do jego dalszej fragmentacji.*

Wstęp

Pisanie o Konwencji 2003¹ jako największym triumfie legislacyjnym ostatniego 10-lecia (od jej wejścia w życie w 2006 roku) w obszarze międzynarodowego prawa ochrony dziedzictwa kulturowego, stało się swojego rodzaju obligatoryjnym refrenem, frazą, od której wypada zacząć każdy artykuł poświęcony temu traktatowi (por. np. Blake 2009, 45; Duvelle 2014, 27). Jest to jednak uzasadnione. Gdy porównamy bowiem tempo jej ratyfikacji z innymi umowami w dziedzinie ochrony dziedzictwa kulturowego, przyjętymi pod auspicjami UNESCO, stwierdzenie to zyskuje bardzo mocną podstawę.

¹ Dz. U. 2011 nr 172 poz. 1018.

Po 10 latach od wejścia w życie w 1975 roku *Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego* z 1972 roku² liczyła 87 Państw-Stron; *Konwencja dotycząca środków zmierzających do zakazu i zapobiegania nielegalnemu przywozowi, wywozowi i przenoszeniu własności dóbr kultury* z 1970 roku³ miała Państw-Stron 47 (od wejścia w życie w kwietniu 1972 roku); *Konwencję haską o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego* z 1954 roku⁴ ratyfikowały 52 państwa. Najbliższa sukcesowi Konwencji 2003 jest obecnie *Konwencja w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego* z 2005 roku⁵ – weszła w życie w marcu 2007 roku, a na koniec roku 2016 miała 144 Państwa-Strony. Jednak i jej daleko do wyniku Konwencji 2003, która 10 lat po wejściu w życie w 2006 roku osiągnęła liczbę 172 państw-stron.

Chociaż Konwencji 2003 brakuje jeszcze ponad 20 ratyfikacji, aby osiągnąć status najszerzej ratyfikowanej umowy międzynarodowej świata, którą jest obecnie *Konwencja wiedeńska o ochronie warstwy ozonowej* z 1985 roku⁶ ze 197 Państwami-Stronami („Most-ratified international treaties” 2012), tempo ratyfikacji sugeruje, że w roku 2023, gdy świętowane będą obchody 20-lecia przyjęcia Konwencji (lub w roku 2026, gdy obchodzić będziemy 20-lecie jej wejścia w życie), może się ona znacząco zbliżyć do tej liczby. Jednak szanse na to, że ją osiągnie, nie są wielkie z uwagi na m.in. różne sporne kwestie, w tym związane z ludami tubylczymi i polityczną tradycję myślenia o regulowaniu sfery kultury (co jest jednym z powodów powstrzymującym od jej ratyfikacji takie kraje jak Stany Zjednoczone, Wielka Brytania, Kanada, Australia, Rosja oraz Nowa Zelandia). Biorąc pod uwagę te sześć państw, których polityka w tym zakresie może nie ulec szybkiej zmianie, liczba 190 ratyfikacji wydaje się mimo wszystko bardzo realna do osiągnięcia na długo przed 2023 rokiem. Można więc mówić o „implementacyjnym optymizmie” i prawdziwej „success story” tego instrumentu. Warto zatem podjąć próbę postawienia kilku tez, podsumowujących zmiany, jakie zaszły za sprawą przyjęcia Konwencji 2003 przede wszystkim w oparciu o teksty zebrane w niniejszym tomie, by móc za 10 lat sprawdzić, czy są one nadal aktualne, oraz zweryfikować, czy były dobrą odpowiedzią na zidentyfikowane wyzwania i zagrożenia, a także stwierdzić, do jakich nowych, nieprzewidzianych zmian doszło.

² Dz. U. 1976 nr 32 poz. 190.

³ Dz. U. 1974 nr 20 poz. 106.

⁴ Dz. U. 1957 nr 46 poz. 212, załącznik.

⁵ Dz. U. 2007 nr 215 poz. 1585.

⁶ Dz. U. 1992 nr 98 poz. 488.

Spostrzeżenie 1: Konwencja 2003 radykalnie zmieniła sposób myślenia o dziedzictwie kulturowym i definiowania tego, czym ono jest.

Fakt, że wprowadzona przez Konwencję 2003 nowa definicja dziedzictwa kulturowego zmieniła radykalnie sposób postrzegania i definiowania całego obszaru dziedzictwa, w tym tych jego dziedzin, które miały już ugruntowany dorobek (jak np. ochrona dziedzictwa przyrodniczego i kulturalnego o charakterze materialnym), jest kolejnym elementem refrenu, bez przywołania którego nie można zacząć analizować Konwencji. Badania, dokumentacja i ochrona domen objętych definicją konwencyjną nie są bowiem żadną nowością i w wielu krajach trwają od wieków, a w sposób bardziej zorganizowany, systematyczny, w ramach powstających ówczesznie dyscyplin nauki (antropologia, etnologia, etnografia, socjologia kultury) lub np. w postaci serii wydawniczych – od XIX wieku (jak np. badania Kolberga przywołane w tym tomie przez Jana Adamowskiego). Jednak – jak zauważa w niniejszej publikacji Danijela Filipowić – wraz z przyjęciem *Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego* zagadnienie to staje się po raz kolejny przedmiotem debaty i jest dziś analizowane w zupełnie nowym świetle. Ten nowy kontekst, do którego powstania przyczyniła się Konwencja 2003, to kontekst, w którym zacierają się dotychczasowe granice między tym, co materialne i niematerialne, kulturalne i przyrodnicze, przynależne do przeszłości bądź przyszłości, będące podmiotem działań wspólnot i jednostek a także ekspertów i administracji, tworzące narzędzia budowania prestiżu Zachodu czy Wschodu (por. Miskowa, w tym tomie; Schreiber 2016a). Pierwsza, najpoważniejsza bodajże od XVIII wieku, renegocjacja tego, czym jest i może być „dziedzictwo kulturowe”, stała się za sprawą Konwencji 2003 faktem.

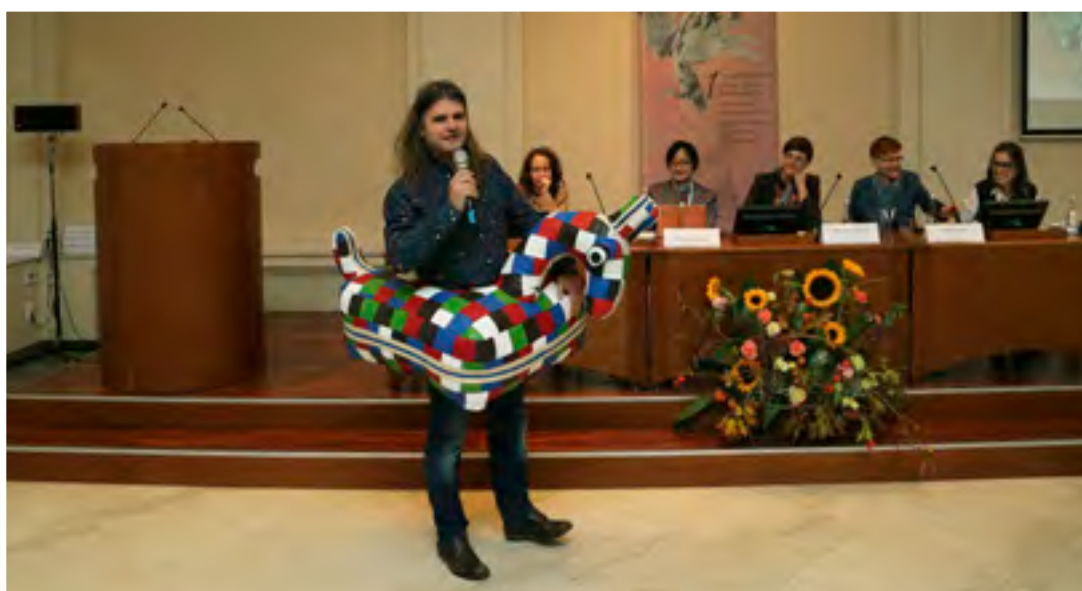

Spostrzeżenie 2: Konwencja 2003 jest „siostrą” Konwencji 1972 oraz Konwencji 2005.

Konwencja 2003 powstała w okresie między przyjęciem *Konwencji w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego* z 1972 roku oraz *Konwencji w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego* z 2005 roku i wiele ją z nimi łączy: pomysł na strukturę organizacyjną, określone procedury, listy dziedzictwa (oprócz Konwencji 2005), choć zarazem każda z nich ma odmienne cele, filozofię ochrony kultury i konteksty, w których powstały (zob. np. Smith

Publiczność na II Gali wręczenia decyzji o wpisie na Krajową listę NDZK, która odbyła się w krakowskich Sukiennicach na zakończenie Forum, październik 2016. Fot. Paweł Kobek, © Narodowy Instytut Dziedzictwa.

Głos w dyskusji zabiera Michał Malinowski (Muzeum Bajek Baśni i Opowieści – MuBaBaO), członek Rady ds. NDZK, październik 2016. Fot. Paweł Kobek, © Narodowy Instytut Dziedzictwa.

i Akagawa 2009; Skounti 2011; Smeets i Deacon 2017). Uznawane są jednak powszechnie za należące do tej samej „rodziny” regulacji prawnych UNESCO (Duvelle 2016).

A jednak częściej wskazuje się na różnice między nimi niż na łączące je kwestie. To bowiem odejście od zasad rządzących Konwencją 1972 miało uczynić Konwencję 2003 tak wyjątkową i świadczyć o jej rewolucyjnym charakterze, wynikającym z postawienia w centrum wspólnot, grup i jednostek oraz skupieniu się na podtrzymywaniu żywych praktyk i zjawisk, przy jednoczesnej akceptacji dla ich zmiennego i dynamicznego charakteru i odrzuceniu koncepcji autentycznej powszechnej wartości. Miała również spełnić nadzieje związane z dewesternizacją międzynarodowego reżimu ochrony dziedzictwa (Meskell, Liuzza i Brown 2015). Również logika, na jakiej opiera się Konwencja 2003, czyli ochrona praktyk identyfikowanych jako dziedzictwo niematerialne, jest odmienna od tej, która przyświecała twórcom Konwencji 2005 – ochrona rodzimych przemysłów kultury przed zagrożeniami globalizacji. Co zatem w praktyce sprawia, że są sobie bliskie?

Marju Kõivupuu (Estonia, w tym tomie) wskazuje te inspiracje na przykładzie drzew krzyżowych, które łączą w sobie dziedzictwo przyrodnicze, materialne i niematerialne. Opisuje również osmozę definicji i rozwiązań praktycznych zachodzącą w Estonii dzięki korzystaniu z dokumentów przyjmowanych na forum międzynarodowym, zwłaszcza przez UNESCO oraz IUCN (Międzynarodowa Unia na rzecz Ochrony Przyrody), w tym wpływ tych rozwiązań na życie codzienne mieszkańców miejsc, w których przeplatają się i łączą wszystkie warstwy i aspekty dziedzictwa. O miejscu podobnym do regionu Võru w Estonii pisze w niniejszej publikacji także Katarzyna Zalaśńska, wskazując na przykład założenia przestrzennego Kalwarii Zebrzydowskiej w Polsce. Autorka zauważa: „Uwzględnienie odbywających się w tym miejscu praktyk religijnych jako elementu niematerialnego i powiązanie go z dziedzictwem materialnym stanowi pożądaną kierunek myślenia o krajobrazie jako pewnej przestrzeni kulturowej, której dopełnieniem są elementy dziedzictwa niematerialnego”. W istocie rzeczy, kategoria krajobrazu kulturowego pojawiła się w 1992 roku w systemie Konwencji 1972 i umożliwiła uwzględnianie różnorodnych przejawów interakcji, w jakie wchodzi człowiek i przyroda, w tym odnoszących się do sfery praktyk religijnych, artystycznych i kulturowych (Luengo i Rössler 2012). Taki pomost łączący obie Konwencje stanowi również kryterium VI wpisu na Listę światowego dziedzictwa – dobro kultury powinno „być powiązane w sposób bezpośredni lub materialny z wydarzeniami lub żywymi tradycjami, ideami, wierzeniami, dziełami artystycznymi lub literackimi o wyjątkowym uniwersalnym znaczeniu”. Znaczenie tego kryterium jako łącznika osłabia jednak fakt, że może być ono stosowane jedynie jako kryterium uzupełniające.

Mirela Hrovatin (w tym tomie) szuka powiązań między Konwencjami 1972 i 2003, podkreślając konieczność holistycznego traktowania dziedzictwa i opisując możliwości wykorzystania tradycyjnej wiedzy i umiejętności w zakresie budowania techniką suchego muru na Równinie Starego Gradu na wyspie Hvar, wpisanej na Listę światowego dziedzictwa UNESCO. Znaczenie tego miejsca, jak również wpisu, wywołuje wzmożone zainteresowanie zachowaniem obecnych na tym terenie także niematerialnych aspektów dziedzictwa, które są nierozzerwalnie związane z dziedzictwem przyrodniczym i materialnym.

O związkach między Konwencjami 2003 i 2005 wspominają z kolei ekspertki z Albanii, wskazując na nowy projekt ustawy o dziedzictwie kulturowym, który zawiera specjalny rozdział poświęcony NDZK, odzwierciedlający obowiązki przewidziane w obu Konwencjach: z 2003 i 2005 roku (Breshani i Dollani, w tym tomie).

Wszystko wskazuje zatem na to, że praktyka funkcjonowania tych trzech traktatów w konkretnym miejscu, na jednym obszarze – dodatkowo złączonych bardzo mocno koncepcją zrównoważonego rozwoju (preambuła do Konwencji 2005, rozdział VI *Dyrektyw operacyjnych* do Konwencji 2003 przyjęty w 2016 roku oraz przyjęte w 2015 roku *Wytyczne dot. włączenia perspektywy zrównoważonego rozwoju w procesy Konwencji o światowym dziedzictwie*) – sprawia, że niezmiernie ważnym wyzwaniem na kolejne 10 lat stanie się konceptualizacja tego, jak w zintegrowany i wewnętrznie niesprzeczny sposób chronić dziedzictwo i polityki z nim związane, w tym te dotyczące przemysłów kultury. Podejmowane już w tym zakresie inicjatywy, jak np. konferencja, która odbyła się w Bergen (Norwegia) w 2014 roku pt. *Konwencje 1972, 2003 i 2005. Synergia dla rozwoju: dziedzictwo przyrodnicze i kulturowe w ramach zrównoważonego rozwoju*, potwierdzają, że koherentna implementacja tych Konwencji w przyszłości jest nie tylko potrzebna wspólnotom, grupom, jednostkom i społeczeństwu obywatelskiemu jako całości (art. 11 Konwencji 2005), ale i konieczna z perspektywy państw i samego UNESCO (Duvellé 2017, w druku).

Spostrzeżenie 3: Konwencja 2003 jest instrumentem prawnym, społecznym, ale i politycznym, co może czasami prowadzić do nadużyć oraz wywoływać efekty uboczne.

Zadowoleniu z przyjęcia Konwencji 2003 szybko zaczęły towarzyszyć, wybrzmiewające dziś ze szczególną siłą, głosy krytyczne. Zaledwie miesiąc po jej ogłoszeniu – zauważa Adina Hulubaş (w tym

tomie) – specjaliści zaczęli wyrażać swoje obawy, że system ochrony dziedzictwa doprowadzi do powstania „specyficznego środowiska, będącego zaledwie imitacją tego, co prawdziwe” (Brown 2012, 95). Jeden z ekspertów stwierdził nawet, że nowe regulacje mogą „zmienić kolej rzeczy” (Kurin 2012, 100). An Deming (w tym tomie) dodaje do tych obaw obserwację krytyczną:

[...] pojawił się szereg problemów. Wśród nich centralnym jest paradoks rozbieżności między idealną teorią UNESCO a faktycznym praktykowaniem ochrony NDZK w określonych sytuacjach. Wywołało to nie tylko rywalizację czy spory między różnymi regionami kraju i walkę między państwami o prawa własności do tradycyjnych imprez, lecz także zmniejszyło autorytet i śmiałość zwykłych ludzi jako tradycyjnych depozytariuszy do wyrażania siebie poprzez własną kulturę.

Badaczki z Macedonii (Stojkova Serafimowska i Opetczeska Tatarczewska, w tym tomie) wskazują na efekty uboczne związane z funkcjonowaniem Konwencji, spowodowane włączaniem poszczególnych elementów dziedzictwa niematerialnego w ramy prawno-polityczne.

W Republice Macedonii ustanowienie i rozwój instytucjonalnych mechanizmów ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego są nierozzerwalnie związane z polityką na szczeblu międzynarodowym, zwłaszcza w odniesieniu do kontestacji istnienia macedońskiej etniczności z jej odrębnym językiem i kulturą. [...] W konsekwencji państwo kładło duży nacisk na wzmacnianie i potwierdzanie narodowej i kulturowej tożsamości, co z kolei stało się impulsem dla procesów rekontekstualizacji oraz patrymonializacji niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Również objęte ochroną wesele w Galiczniku (Macedonia) stało się sponsorowaną przez państwo rekonstrukcją tradycyjnego wesela, które podkreślało odrębność etniczną dziedzictwa Macedonii. Badaczki podkreślają zarazem, że pomimo ujawniania się tego politycznego wymiaru w tworzeniu systemu ochrony NDZK w ich kraju, „procesy ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, o ile zostają wdrożone tak, by wzmocnić pozycję lokalnych depozytariuszy tradycji, mogą być skuteczne w podtrzymywaniu tradycji kulturowych nawet wtedy, gdy chronione elementy niematerialnego dziedzictwa kulturowego są jednocześnie wykorzystywane do celów politycznych lub gospodarczych” (Stojkova Serafimowska i Opetczeska Tatarczewska, w tym tomie).

Obok wymiaru politycznego Konwencji 2003 należy także zwrócić uwagę na jej silne oddziaływanie na inne, wydawałoby się nieobjęte Konwencją, praktyki i zwyczaje. Przykładem niezamierzonych efektów ubocznych związanych z działaniem w praktyce omawianej konwencji na poziomie lokalnym i krajowym, przywoływanym często przez badaczy, jest komercjalizacja zjawiska niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Adina Hulubaş analizuje tę sytuację na podstawie wpisanego w 2012 roku na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości UNESCO wyrobu ceramiki w Horezu:

Spotkanie międzykulturowe. Polscy sokolnicy i ekspertka ds. NDZK z Chin, październik 2016. Fot. Paweł Kobek, © Narodowy Instytut Dziedzictwa.

Spotkanie międzykulturowe. Depozytariusze nadbużańskich tradycji tkackich („pereborów”) z prof. An Demingiem z Chin, październik 2016. Fot. Paweł Kobek, © Narodowy Instytut Dziedzictwa.

Zagrożeniem, jakie dla omawianej tradycji rzemieślniczej niesie jej rosnąca popularność, są próby naśladowania jej przez garncarzy z innych obszarów etnograficznych. Na przykład w zlokalizowanej w okręgu suchawskim miejscowości Marginea jeszcze osiem lat temu za pomocą unikalnych metod wytwarzano tradycyjną, czarną ceramikę, z której słynął omawiany obszar. Dziś jednak oczom turystów odwiedzających tamtejszy warsztat ceramiczny ukazują się talerze przywożone z odległego o 500 km Horezu. Inni rzemieślnicy z kolei przyozdabiają talerze wykonane w kolorystyce typowej dla regionu Baia Mare z północnej Rumunii wizerunkiem koguta z Horezu, będącego charakterystycznym symbolem wyrobów tego rodzaju (Hulubaş, w tym tomie).

Sama obecność zjawiska na Liście reprezentatywnej nie zapewnia zatem jego ochrony, czasami wręcz może narazić element dziedzictwa na niebezpieczeństwo, gdyż stanowi przetóm w jego dotychczasowym funkcjonowaniu: zmienia się bowiem sposób postrzegania elementu zarówno przez jego depozytariuszy, jak i środowisko lokalne, krajowe i wreszcie międzynarodowe (Románková-Kuminková, w tym tomie; Turgeon 2014). Potrafi także stać się kością niezgody i konfliktów międzypaństwowych, co analizuje An Deming (w tym tomie) na przykładzie Festiwalu Gangneung Danoje (Festiwal Dano) w Korei, który w 2005 roku uznany został za Arcydzieło Ustnego i Niematerialnego Dziedzictwa Ludzkości, oraz chińskiego Festiwalu Duanwu (inaczej Święta Smoczych Łodzi). Oba festiwale odbywają się tego samego dnia (5 maja według kalendarza księżycowego) i – na co wskazują ich nazwy – bazują na tej samej chińskiej koncepcji „Duanwu”. Konflikt o „prawo własności” doprowadził do pogorszenia wzajemnych relacji, których naprawa kosztowała oba państwa wiele czasu i wysiłku.

Wśród najważniejszych zagrożeń można również wskazać zanik pierwotnych funkcji i znaczeń, także w związku z komercjalizacją i zwiększonym zainteresowaniem turystów danym elementem z jednej strony, z drugiej zaś – naturalną chęcią zarobku i podniesienia swojego standardu życia przez depozytariuszy (por. Skounti 2017). W niniejszym tomie taki przypadek folkloryzacji niematerialnego dziedzictwa kulturowego opisuje także Adina Hulubaş na przykładzie „Rytuatu Căluş”, wpisanego na Listę reprezentatywną w 2008 roku (trzy lata wcześniej uznanego za Arcydzieło Ustnego i Niematerialnego Dziedzictwa Ludzkości). Tradycyjnie był on wykonywany zaledwie dziewięć razy do roku, począwszy od pierwszego dnia Zielonych Świątek, a uczestniczący w nim tancerze, przyjmowani do grupy po przejściu tajemnego procesu inicjacji, wędrowali od wioski do wioski, niosąc obietnicę uzdrowienia bezpłodnym kobietom oraz ludziom cierpiącym na budzące powszechny lęk choroby, takie jak np. epilepsja. Jak zauważa Hulubaş, w efekcie wpisania go na listę, wszystkie mistyczne aspekty tego zwyczaju uległy zapomnieniu, a jedyną wiedzą, jaką otrzymują nowi adepci

tej sztuki, jest taneczna wirtuozeria, prezentowana przez cały rok podczas różnorodnych festiwali, wesel, procesji i innych imprez.

Kwestię efektów ubocznych związanych z funkcjonowaniem Konwencji, a zarazem filozofię ochrony dziedzictwa niematerialnego, doskonale streszcza dowcip autorstwa Valdimara Hafsteina, wskazujący na obecny w wielu środowiskach sposób myślenia o dziedzictwie niematerialnym jako o zjawisku (w domyśle – problemie, chorobie), które należy przede wszystkim „zdiagnozować” (udokumentować, ocenić, wpisać na listę), by następnie móc zdecydować o zastosowaniu właściwych środków ochronnych.

W gabinecie lekarskim:

Pacjent: Panie doktorze, co mi dolega?

Lekarz: Nie wiem, jak panu to powiedzieć: cierpi pan na dziedzictwo.

Pacjent: Dziedzictwo? Poważnie? Jakiego rodzaju?

Lekarz: Niematerialne. Niezmiernie mi przykro.

Pacjent: Dziedzictwo niematerialne... Czy to groźne?

Lekarz: Stan wymaga pilnej ochrony. Wszedł już w fazę metakulturową.

Pacjent: Jakie są rokowania?

Lekarz: Obawiam się, że dziedzictwo niematerialne to choroba przewlekła. Często kończy się śmiercią, ale w Pana przypadku są pewne nadzieje. Może pan żyć z dziedzictwem jeszcze długi czas, pod warunkiem, że podejmiemy natychmiastowe działania w celu jego ochrony.

Pacjent: Czy to będzie bolesne?

Lekarz: Nie będę pana oszukiwał, leczenie nie jest przyjemne. Będzie Pan musiał od tej pory nauczyć się inaczej myśleć o sobie i o swoim dziedzictwie.

Pacjent: Nie powinniśmy zasięgnąć drugiej opinii?

Lekarz: Polecam skontaktować się z UNESCO. Jeżeli potwierdzą moją diagnozę, będziemy mogli wpisać pana na ich listę.

Pacjent: Czy to pomoże?

Lekarz: Wpisany na listę UNESCO pomaga udokumentować dziedzictwo, zidentyfikować jego elementy, przeanalizować sposób przekazu, zwiększyć świadomość na jego temat, a nawet sporządzić pięcioletni plan ochrony.

Pacjent: Ale czy to jest naprawdę niezbędne?

Lekarz: Obawiam się, że bez właściwego leczenia pana dziedzictwo może stracić resztki swojej autentyczności. W najgorszym przypadku może rozwinąć się nawet w postać zaawansowanego pseudofolkloru.

Pacjent: Zaraz, zaraz. Tak właśnie mówiono, gdy pokolenie naszych rodziców zapadło na tradycję. Jednak im udało się z tego wyjść.

Lekarz: Tak, dzięki dużej ilości proszków. To dlatego, że w tamtych czasach tradycja dobrze reagowała na takie medykamenty. Dziedzictwo niematerialne to poważniejsza sprawa. Jest wysoce zaraźliwe. Nie znaleźliśmy jeszcze skutecznego sposobu na jego opanowanie (Hafstein 2015, 282).

Żart ten ukazuje problem, jaki może pojawić się w momencie wkroczenia z działaniami zewnętrznymi wobec dotychczasowej sytuacji dziedzictwa: skutki uboczne mogą w niektórych przypadkach przeważać nad oczekiwanymi korzyściami wynikającymi z podjęcia działań ochronnych. Refleksja nad tym paradoksem być może ma w sobie coś z potocznego przekonania, że „lepiej nie chodzić do lekarza, bo wynajdzie mi jakąś chorobę”; w roli konsylium lekarskiego występują tu eksperci oraz UNESCO. Wiemy jednak, że w wielu przypadkach zastosowanie go w praktyce przynosi naprawdę złe skutki. Konwencję 2003 należy być może zatem traktować tak, jak aspirynę: choć wydaje się dobra na wszystko i rzeczywiście dość często pomaga leczyć stany zapalne, to jednak w określonych przypadkach grozi wystąpieniem poważnych reakcji alergicznych – tak jak stało się to w przypadku ceramiki z Horezu czy rytuału Căluș.

Spostrzeżenie 4: Lista reprezentatywna jest wszystkim. I żyje własnym życiem.

„Światowe dziedzictwo to przede wszystkim lista” pisała Barbara Kirschenblatt-Gimblett (2004, 7)⁷. Zdanie to pasuje z powodzeniem do Listy reprezentatywnej. Jak i opinia Valdimara Hafsteina (2009, 93), że „listy [dziedzictwa – przyp. H.S.] żyją często własnym życiem”, sugerująca, że obiekty, najpierw zdekontekstualizowane przez procedurę nominacji, a następnie zrekontekstualizowane przez umieszczenie ich na listach, zaczynają funkcjonować w nowy, odmienny sposób. Ogromne znaczenie Listy reprezentatywnej można dostrzec na kartach niniejszej publikacji. Nie ma tu tekstu, który chociaż raz by się do niej nie odwoływał lub o niej nie wspominał (w zdecydowanej większości przypadków traktując ją jako osiągnięcie kraju, ewentualnie coś neutralnego, tylko w niektórych krytycznie – zob. teksty Evy Románkovej-Kuminkovej czy Adiny Hulubaș).

⁷ W oryg.: „World heritage is first and foremost a list”.

Eva Románková-Kuminková zaczyna wręcz swój tekst stwierdzeniem: „Każdy chce znaleźć się na liście!”. Lista staje się bowiem miernikiem, namacalnym dowodem na potęgę kultury – element *soft power* (Schreiber 2016a) danego państwa, któremu udało się dokonać wpisu przejawu swojego dziedzictwa na forum międzynarodowym, a zatem sprawić, by stał się on widoczny, zauważany, szeroko doceniany. Lista stanowi bowiem bardzo klarowne źródło informacji na temat tego, co jest uznawane za nośnik społecznych (ale nie tylko takich!) wartości (por. Schuster 2002, 15).

Wyposażenie Konwencji w Listę z pewnością należy uznać także za element szerzenia wiedzy o tym instrumencie prawa międzynarodowego, podnoszenia świadomości społecznej i podkreślenia znaczenia dziedzictwa niematerialnego. „To istotne, bo oznacza, że ludzkość – a to brzmi dumnie – rozpoznaje nasze tradycje jako wartość. Taki wpis kieruje oczy całego świata na nasze zwyczaje i zwraca na nie uwagę, jako autentyczne, wartościowe, atrakcyjne” – zauważa dyrektor Muzeum Historycznego Miasta Krakowa, komentując złożenie w 2017 roku pierwszego wniosku z Polski o wpis na Listę reprezentatywną, dotyczącego szopkarstwa krakowskiego (Gazur 2017). „Ludzkość” w przypadku Listy reprezentatywnej zastąpiła zatem bezpośrednio „świat” z Listy światowego dziedzictwa (Konwencja 1972). I choć Konwencja 2003 jak ognia unika obecnie takich określeń, jak „unikatowość” czy „autentyczność”, „mistrzostwo” czy „arcydzieło”, „światowy” czy „uniwersalny” (UNESCO 2016a, par. 31), w powszechnej świadomości to właśnie te pojęcia są nierozzerwalnie związane z samą koncepcją listy: coś zatem musi „zasługiwać” na wpis, dowodem zaś na to, że określone zjawisko na ten wpis zasługuje, jest jego „wyjątkowość”, „autentyczność” czy „unikatowość”. W ten sposób zespół znaczeń i konotacji przywiązanych do Listy światowego dziedzictwa zostaje przekazany – niemalże genetycznie – Liście reprezentatywnej niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości. Dla wielu tytuł tej ostatniej mógłby zresztą równie dobrze brzmieć „Światowa lista autentycznego niematerialnego dziedzictwa kulturowego”, bo przecież każdy z 365 obecnie wpisanych elementów dziedzictwa (stan na grudzień 2016 roku) można by uznać za „fenomen na skalę światową” (Gazur 2017), tak jak wprost napisali o tym przedstawiciele różnorodnych organizacji i wspólnot, składając deklarację woli wpisania jogi jako „światowego dziedzictwa” na Listę reprezentatywną, co nastąpiło w 2016 roku.⁸ Co ciekawe, podobnie brzmiący tytuł listy proponowany był we wstępnej wersji Konwencji: Lista skarbów światowego niematerialnego dziedzictwa kulturowego (*List of Treasures of the World Intangible Cultural Heritage*, ówczesny artykuł 11C; zob. UNESCO 2003, par. 20), a wśród argumentów przedstawianych na rzecz jej osta-

⁸ Wniosek nominacyjny nr 01163 i deklaracja woli społeczności są dostępne w Internecie, zob. UNESCO 2017.

tecznego powstania znalazł się m.in. i taki (zaprezentowany przez delegata Beninu w imieniu grupy krajów afrykańskich): jeśli nie powołamy w ramach tej Konwencji Listy arcydzieł niematerialnego dziedzictwa, to w efekcie spowodujemy, że będzie ona uznawana za „konwencję drugiej kategorii” w stosunku do Konwencji 1972 (Hafstein 2009, 103).

Ogromne znaczenie wpisu na Listę reprezentatywną dla państw uwidaczniają także usilne zabiegi narodowych delegacji o to, by – w razie negatywnej rekomendacji dla zgłoszonego przez nich wniosku przygotowanej przez Zespół Ewaluacyjny⁹ – Komitet Międzyrządowy i tak ostatecznie podjął pozytywną decyzję o wpisie. Sytuacja ta stała się w 2016 roku wręcz rażąca i wzbudziła powszechne niezadowolenie, zarówno wśród państw obserwujących posiedzenie Komitetu Międzyrządowego, jak i ostatecznie w łonie samego Komitetu, obradującego w grudniu 2016 roku w Addis Abebie. Na sesji tej przyjęto do wpisu na Listę reprezentatywną aż 15 z 19 wniosków mających negatywną rekomendację, lekceważąc tym samym wskazówki Zespołu Ewaluacyjnego. Trwają prace specjalnej grupy ad hoc poszukującej rozwiązania, które pozwoli zapobiec takiej sytuacji w przyszłości. To także można uznać z jednej strony za „dziedzictwo” Listy światowego dziedzictwa, z drugiej zaś – za element funkcjonowania prawie każdego aktu prawa międzynarodowego, który jest przyjmowany, zarządzany za pomocą właściwych organów i implementowany przez poszczególne państwa.

Taka percepcja znaczenia Listy reprezentatywnej powoduje u państw naturalną chęć, by zgłaszać wnioski z wpisami o charakterze ogólnonarodowym – gdyż ich znaczenie społeczne i polityczne wtedy wzrasta (por. Duvelle 2014). W ten zatem sposób pojawiają się wpisy, w których pojęcie „wspólnoty” zostaje zreinterpretowane: „wspólnotą”, która w założeniach twórców Konwencji miała odnosić się do konkretnie zdefiniowanej grupy społecznej zamieszkującej określone terytorium, staje się całe „narod-państwo”, jak w przypadku kultury kawy tureckiej (2013), francuskiej sztuki biesiadowania (2010), czy chińskiej kaligrafii (2009).

Równocześnie zauważyć należy, że w ramach walki o zmianę tej percepcji Listy reprezentatywnej pojawia się coraz większy nacisk na rejestry, które były dotychczas „niedoceniane”: Listę dziedzictwa niematerialnego wymagającego pilnej ochrony (art. 17 Konwencji, liczba wpisów do roku 2016: 47) oraz Rejestr dobrych praktyk w ochronie niematerialnego dziedzictwa kulturowego (art. 18 Konwencji, liczba wpisów do roku 2016: 17). Postrzeganie tych rejestrów, za znaną metaforą Janusza

⁹ Zespół Ewaluacyjny (Evaluation Body) został powołany do oceny wniosków w 2015 roku jako sukcesor Zespołu Pomocniczego (Subsidiary Body) i Zespołu Konsultacyjnego (Consultative Body). Ten ostatni w projekcie Konwencji nazwano wstępnie Komitetem Naukowym (Scientific Council), zob. UNESCO 2003, par. 17.

Symonidesa (powstała na określenie praw kulturalnych, zob. Symonides 1998), jako „kopciuszków” w obszarze niematerialnego dziedzictwa kulturowego, choć zgodne z prawdą – zaczyna się także bardzo powoli zmieniać. Niektóre kraje debiutują na forum międzynarodowym w tej dziedzinie, składając swój pierwszy wniosek o wpis właśnie do Rejestru dobrych praktyk (przypadek Norwegii w 2016 roku: „Tradycja i umiejętności budowania drewnianych łodzi Oselvar”, brak wpisów na inne listy) lub na Listę pilnej ochrony (jak w przypadku Łotwy w 2009 roku: „Przestrzeń kulturowa Suiti”, brak wpisów na inne listy).

Powstają zatem w tym kontekście trzy zasadnicze pytania: po pierwsze, czy w ciągu kolejnych 10 lat uda się naprawdę zrównoważyć Listę reprezentatywną wpisami na Listę pilnej ochrony oraz do Rejestru dobrych praktyk i zmienić w ten sposób wektor zainteresowań państw i punkt ciężkości Konwencji? Po drugie, czy i jakie mechanizmy ograniczające polityczny charakter działań związanych z procedurą wpisywania na Listę reprezentatywną uda się w kolejnych latach przygotować i wdrożyć do realizacji? Po trzecie, jak wspomagać wspólnoty, grupy i jednostki po wpisie na Listę reprezentatywną, aby pielęgnowane przez nie zjawiska nie utraciły pierwotnego kontekstu i roli dla ważnego dla nich także przed wpisem zjawiska.

Spostrzeżenie 5: Konwencja 2003 wzmacnia prestiż i *soft power* zarówno państw, jak i UNESCO.

Ten aspekt związany z funkcjonowaniem Konwencji nie jest jedynie miłym dodatkiem do „normalnej” aktywności państw, ale niezwykle ważnym elementem strategii w „konkursie piękności” panującym w stosunkach międzynarodowych i w walce o wysokie pozycje w rankingach „atrakcyjności międzynarodowej”, czyli rankingach *soft power* państw. Niewątpliwie narzędziem budowania tej „miękkiej siły” są wpisy na Listę reprezentatywną, choć nie są one jeszcze widoczne w konstrukcji kryteriów oceny *soft power* w najpopularniejszych rankingach państw: Soft Power 30 czy Elcano Global Index (Schreiber 2016a). O tym niezwykle ważnym aspekcie związanym z Konwencją 2003 pisze w tym tomie Eva Románková-Kumínková:

Wpis na Listę reprezentatywną ma również aspekt prestiżowy i tak też traktują go wszystkie Państwa-Strony Konwencji. Oznacza to, że motywacja o charakterze politycznym nierzadko spycha na dalszy plan ideały czy dobre intencje specjalistów, pragnących zapewnić poszczególnym elementom międzynarodową ochronę w rozsądnym, odpowiedzialnym zakresie. [...] W efekcie z jednej strony Lista reprezentatywna

przyczynia się do promowania celów oraz ideałów wskazanych w treści Konwencji, z drugiej jednak tworzy także przestrzeń dla politycznej oraz instytucjonalnej manipulacji.

Joseph Nye stwierdza: „*Soft power* kraju opiera się zasadniczo na trzech rodzajach zasobów: jego kulturze (w miejscach gdzie jest ona atrakcyjna dla innych), jego wartościach politycznych (jeśli postępują zgodnie z nimi w kraju i za granicą) i jego polityce zagranicznej (gdy jest ona postrzegana jako prawomocna i posiadająca autorytet moralny)” (Schreiber 2016a, 56). Analitycy polityki kulturalnej zauważają, że w XXI wieku państwa świadome pierwszorzędnej roli ich kultury zaczęły brać udział w „światowym wyścigu po *soft power*” (Holden 2013). Łączy się to także z niezwykle popularną od 10 lat koncepcją *nation branding* Simona Anholta, czyli budowaniem tzw. marki państwa (Anholt 2006, 23). Nie bez przyczyny państwa, które dysponują największymi zasobami „miękkiej siły”, sytuują się wysoko także jeśli chodzi o siłę ich „marki”. Równolegle do rankingów *soft power* powstają zatem rankingi marek państw¹⁰. Jednak koncepcja ta nie ogranicza się tylko do państw, ale jest wykorzystywana także do wskazywania na „atrakcyjność” aktorów niepaństwowych (*non-state actors*), takich jak organizacje międzynarodowe, w tym zwłaszcza UNESCO. Organizacja ta, w związku z pełnioną rolą arbitra w dziedzinie kultury i dziedzictwa kulturowego, posiada spore zasoby *soft power* i jest ich świadoma, wykorzystując swój potencjał do pozycjonowania siebie w środowisku ważnych organizacji międzynarodowych. Pojawienie się nowego aktu prawa międzynarodowego: Konwencji 2003 i wprowadzenie przez nią nowej koncepcji niematerialnego dziedzictwa kulturowego spowodowało zwiększenie *soft power* samej UNESCO, jako organizacji stojącej na straży powiększającej się liczby procesów legitymizowania dziedzictwa (Schreiber 2016a).

Koncepcja *soft power* stała się wiodącą w określeniu roli i zadań UNESCO w szeroko zakrojonym procesie konsultacji nad nowymi celami rozwojowymi ONZ po 2015 roku (*Post-2015 Development Agenda*), przyjętymi we wrześniu 2015 roku jako Cele Zrównoważonego Rozwoju (*Sustainable Development Goals – SDGs*). We wprowadzeniu do przygotowanego przez UNESCO w kwietniu 2014 roku dokumentu, nazywanego w skrócie *Soft Power Agenda* (UNESCO 2014), Dyrektor Generalna UNESCO Irina Bokowa stwierdziła, że organizacja ta jest kluczowym aktorem *soft power* (UNESCO 2016b; Schreiber 2016a).

Prestiżowy charakter bycia widocznym na forum UNESCO oraz posiadania wpisów na listach dziedzictwa może mieć jednak także pozytywne skutki. Państwa, które chcą być widoczne i sza-

¹⁰ Do najbardziej znanych zalicza się Nation Brand Index S. Anholta (NBI) i Country Brand Index (CBI) Future Brands.

Powitanie gości Forum przez orkiestrę górniczą w Kopalni Soli „Wieliczka”, październik 2016. Fot. Paweł Kobek, © Narodowy Instytut Dziedzictwa.

Polskie tańce narodowe w Kopalni Soli „Wieliczka”, październik 2016. Fot. Paweł Kobek, © Narodowy Instytut Dziedzictwa.

nowane za działania dotyczące ochrony niematerialnego dziedzictwa, podejmują przecież realne wysiłki na poziomie administracyjnym czy legislacyjnym w celu zmiany sytuacji w obszarze dziedzictwa niematerialnego w ich krajach. Mogą też dzięki temu stawać się przewodnikami dla tych państw, które dopiero rozpoczynają swoją drogę w tej materii. O takim postrzeganiu swojej roli przez Chiny pisze w tym tomie Chen Fafen, zaznaczając: „W szczególności uchwalenie w roku 2011 pierwszej ustawy – Prawa Chińskiej Republiki Ludowej o ochronie niematerialnego dziedzictwa kulturowego – przyspieszyło rozwój ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego w Chinach, podniosło poziom wiedzy społeczeństwa na temat niematerialnego dziedzictwa kulturowego i, co więcej, znacznie zwiększyło wpływy Chin na świecie”. Zarazem bezpośredni impuls do takiego działania dało UNESCO, które programem Arcydzieła Ustnego i Niematerialnego Dziedzictwa Ludzkości zachęciło państwa do rozwijania systemu ochrony na swoim terenie. Dzisiaj ochrona NDZK w Chinach opisywana jest w kategoriach celu narodowego.

Podobnie o prestiżu wpisanym w funkcjonowanie Konwencji 2003 i jego możliwych pozytywnych skutkach wypowiada się w tym tomie Adina Hulubaș:

Kroki podjęte w celu zapewnienia tradycji bezpieczniejszej przyszłości może symbolizować obraz fal rozchodzących się koncentrycznie po powierzchni wody, które pojawiają się w chwili, gdy wpadnie do niej jakiś przedmiot. W samym centrum usytuowane jest uznanie opinii publicznej dla wartości, jaką stanowi kultura; niemniej jednak inicjatywy realizowane na poziomie lokalnym muszą być wspomagane i chronione przed presją wynikającą z funkcjonowania scentralizowanych standardów. [...] Inicjatywy te, wraz z działaniami Narodowego Komitetu ds. Ochrony NDZK stopniowo, na kształt rozchodzących się na wodzie fal, pobudzają społeczną świadomość i służą budowaniu zrównoważonego rozwoju w obszarze NDZK na terenie Rumunii, angażując obywateli, społeczność, biznes oraz władze publiczne. [...] firma telekomunikacyjna wykorzystuje na przykład program Żyjących Skarbów Ludzkości na potrzeby promowania własnej marki; kampania ta mogła również stanowić inspirację dla ceremonii, która odbyła się w 2015 roku w pałacu prezydenckim. Tego rodzaju przejawy publicznego uznania stanowią doskonały przykład rozchodzących się koncentrycznie fal, w których centrum znajduje się to, co określamy jako prestiż; omawiane działania zdołały bowiem zyskać zainteresowanie ze strony wszystkich wymienionych wyżej podmiotów.

Prestiż w dziedzinie kultury budowany jest zatem poprzez tworzenie przestrzeni do współpracy i dialogu. W ten sposób działania podejmowane przez państwa na forum UNESCO legitymizują tę organizację jako swoistego arbitra, stojącego na straży międzynarodowego reżimu ochrony dziedzictwa kulturowego (a w zasadzie różnorodnych reżimów funkcjonujących w obrębie UNESCO, por. Bendix, Eggert i Peselmann 2013).

Jak zauważają w tym tomie badaczki Welika Stojkova Serafimowska i Iwona Opetczewska Tatarczewska: „Włączenie do systemu działań Narodów Zjednoczonych oraz równoprawna współpraca z innymi państwami są również kwestią prestiżu. Niematerialne dziedzictwo kulturowe posiada moc rozwiązywania konfliktów, głównie dlatego, że pod wieloma względami przekracza polityczne granice”. Dowodem na to mogą być wpisy wielonarodowe na Listę reprezentatywną, które jednoczą wspólnoty, grupy i jednostki, a zaraz za nimi państwa, wokół wspólnego celu i wywołują konkretne i namacalne skutki poprzez tworzenie forów do komunikowania, edukowania, dialogu i wspólnych działań.

Spostrzeżenie 6: Konwencja uruchomiła nowe procesy patrymonializacji.

Pojęcie „patrymonializacji” odnosi się do swojego łacińskiego źródłostowu: *patrimonium*, znaczącego tyle, co „ojcowizna”, ale też „mienie”, wskazuje jednak nie na przedmiot, obiekt – dziedzictwo, ale na istnienie określonej polityki tworzenia dziedzictwa, podkreśla akt wyboru tego, co ma dopiero stać się dziedzictwem (w literaturze obcojęzycznej pojęcie to stosowane jest wymiennie z „heritagization”, zob. Adell i in. 2015). Dotyczy zatem dziedzictwa, które jest poddawane transformacjom i nieustającym praktykom nadawania statusu wybranym świadectwom przeszłości w celu wykorzystania go na potrzeby teraźniejszości. Na poziomie stosunków międzynarodowych pojęcie „patrymonializacji” odnosić się będzie do badania procesów politycznych, których przedmiotem jest koncepcja dziedzictwa kulturowego jako określonego zasobu, który musi zostać poddany procedurom legitymizacji i instytucjonalizacji. Odbywa się to na różnorodnych forach międzynarodowych, w oparciu o określoną politykę selekcji, klasyfikacji i hierarchizacji tych elementów tego zasobu, które uznane zostają za wartościowe z punktu widzenia określonej jednostki, grupy, wspólnoty, administracji samorządowej, państwowej czy międzynarodowej oraz spełniają kryteria stworzone i narzucone przez legitymizowane do tego gremia: rady, komisje, komitety, zespoły eksperckie (Schreiber 2016b). Patrymonializacja jest zatem elementem polityki kulturalnej prowadzonej dziś nie tylko przez państwa, ale także przez organizacje międzynarodowe, społeczności lokalne oraz inne podmioty, w realiach funkcjonowania różnorodnych reżimów międzynarodowej ochrony dziedzictwa kulturowego (fragmentacja – zob. spostrzeżenie 10). Ta polityka kulturalna proponuje

„określoną lekturę przeszłości” (Kowalski 2013, 11), w której wszakże przeszłość odgrywa coraz mniejszą rolę, a coraz wyraźniejszą – wyzwania teraźniejszości, gdzie ludzie jako depozytariusze dziedzictwa i ich potrzeby stają się ważniejsi bądź równie ważni, co samo dziedzictwo (zob. spostrzeżenie 6).

Konwencja 2003 namawia do takiej lektury przeszłości, która uczyni z niej jedynie trampolinę, punkt wyjściowy umożliwiający podkreślenie ciągłości praktyk odnoszących się do depozytariuszy dziedzictwa. Filozofia Konwencji obejmuje bowiem przede wszystkim teraźniejszość i przyszłość oraz zakorzenione w podtrzymywaniu praktyk odnoszących się do dziedzictwa niematerialnego wspólnoty, grupy i jednostki.

Taki sposób działania Konwencji zauważają także autorzy niniejszego tomu. Welika Stojkowa Serafimowska i Iwona Opetczewska Tatarczewska piszą w ten sposób o tańcu *kopaczka*, który był jednym z pierwszych elementów zgłoszonych przez Republikę Macedonii do wpisu na listy NDZK UNESCO w 2011 roku. Działania podjęte w celu przygotowania tego zgłoszenia uruchomiły nowe procesy patrymonializacji, powiązane zarówno z wytycznymi UNESCO dotyczącymi wdrożenia systemu ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, jak i z aktualnymi czynnikami politycznymi (Stojkowa Serafimowska i Opetczewska Tatarczewska, w tym tomie). To samo zadziało się, choć bez udziału UNESCO, na którego listy nie udało się go wpisać, z weselem w Galiczniku, w którym w obecnej postaci zacierają się granice pomiędzy obrzędem narodowym a rytuałem sponsorowanym przez korporacje, pomiędzy festiwalem dla turystów, zainscenizowanym folklorem i cyklicznym wydarzeniem (Opetczewska Tatarczewska, w tym tomie). Iwona Opetczewska Tatarczewska zauważa, że z jednej strony, zinstytucjonalizowane systemy ochrony NDZK są zawsze osadzone w politycznych procesach patrymonializacji i rekontekstualizacji, i podlegają ich wpływom, jednak z drugiej strony, sposób, w jaki procesy te wpływają na praktyki kulturowe, oraz stopień, w jakim na nie oddziałują, różnią się znacząco nawet w obrębie tego samego kraju. Używając metafory Adiny Hulubaş o kręgach rozchodzących się po wrzuceniu kamienia w wodę, nietrudno zauważyć, że nawet elementy oficjalnie pozostające poza procesami patrymonializacji wywołanymi przez Konwencję 2003 podlegają jej oddziaływaniu – choćby w dalszym planie, gdyż muszą się do tych zachodzących równolegle procesów ustosunkować.

Procesy te zostają uruchomione w zasadzie przy każdym wniosku, niezależnie od kraju, a odbywa się to poprzez redefiniowanie dziedzictwa na potrzeby procedury nominacyjnej na listy UNESCO, wyraźne identyfikowanie instytucji ochronnych i tworzenie przestrzeni do pozyskiwania zgód depozytariuszy na wpis.

Uruchomienie tych procesów wywołuje równocześnie potrzebę powołania instytucji stojących na straży procedur legitymizujących, klasyfikujących i selekcyjnych, które jedne elementy włączają do zasobu dziedzictwa, a drugie z niego wykluczają. Zwracają na to uwagę badaczki z Chorwacji (Hrovatin i Šimunković, w tym tomie), pisząc, że

przygotowanie zgłoszeń do dwóch edycji programu UNESCO Arcydzieła Ustnego i Niematerialnego Dziedzictwa Ludzkości w roku 2003 oraz 2005 doprowadziło do powstania w 2002 roku specjalnej eksperckiej Komisji ds. Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego w Chorwacji, a w 2004 roku specjalnego Departamentu ds. Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego w Ministerstwie Kultury, który przygotował pierwsze elementy do wpisania do Krajowego rejestru dóbr kultury Republiki Chorwacji.

Najszerzej do wyzwań związanych z tym zagadnieniem odnosi się w niniejszej publikacji Welika Stojkova Serafimowska, która dostrzega w procesach patrymonializacji uruchamianych przez Konwencję ich wymiar pozytywny – wszędzie tam, gdzie skutkują one usamodzielnieniem lokalnych depozytariuszy:

tradycyjne sztuki widowiskowe są niczym żywy organizm, ulegający nieustannym przemianom i transformacjom, są odrębnym bytem, który niejako wchłania wszystkie przemiany, jakim ulegają poszczególni ludzie, wykonawcy, społeczność, zbiorowość, regiony oraz narody, z których sztuki te się wywodzą, przez co wszystkie te przemiany znajdują w nich swoje odzwierciedlenie. Tradycyjna sztuka widowiskowa przeistacza się z formy osobistej bądź kolektywnej ekspresji w publiczny przejaw dziedzictwa kulturowego narodu, z dobra o charakterze duchowym – w produkt o charakterze komercyjnym, z ograniczonej formy artystycznej i elementu synkretycznej obyczajowości i życia codziennego – w zróżnicowane formy i przejawy ekspresji muzycznej, z elementu lokalnej wiejskiej kultury – w składnik kultury wielkomiejskiej, ogólnonarodowej (Pejczewa 2014). Mimo iż na długofalowe konsekwencje w omawianej sprawie trzeba będzie poczekać, wydaje się, że procesy służące ochronie niematerialnego dziedzictwa kulturowego – w przypadku wdrażania ich w sposób skutkujący usamodzielnieniem lokalnych depozytariuszy tradycji – mogą pozwolić na zapewnienie skutecznej ochrony tradycji kulturowych, nawet jeśli podlegające ochronie elementy niematerialnego dziedzictwa kulturowego są jednocześnie wykorzystywane również w celach politycznych bądź ideologicznych.

Choć bowiem w ramach procesów patrymonializacji dokonuje się wybór tego, czyje dziedzictwo kulturowe będzie chronione mocą regulacji prawnych, uznane za godne pokazania, także na różnych międzynarodowych forach, zapamiętania – to równocześnie samo uruchomienie procesu wyboru oddaje mocą Konwencji głos samym depozytariuszom. I tu objawia się emancypacyjny, wyzwalający element Konwencji 2003.

Spostrzeżenie 7: Konwencja 2003 jako pierwsza oddała głos i podmiotowość wspólnotom, grupom i jednostkom.

„Wspólnoty są sercem systemu ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego” – to kolejne obowiązkowe stwierdzenie, które pojawia się zawsze, gdy mowa o Konwencji 2003 (zob. np. Sko-unti 2017, w druku; Blake 2009, 2017; Duvelle 2014). Rzeczywiście, w samym tekście Konwencji pojęcie „wspólnot” (*communities*) pojawia się aż 11 razy, podczas gdy wzmianki odnoszące się do ekspertów – raptem dwa: w art. 21 pkt b) mówiącym o międzynarodowej pomocy w zapewnianiu ekspertów oraz art. 6 ust. 7 mówiącym o nominacji do Komitetu Międzyrządowego osób dysponujących kwalifikacjami w zakresie różnych aspektów niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Archeologię instytucjonalnej obecności koncepcji ochrony jednostek, a potem dopiero grup i wspólnot można uprawiać, sięgając do propozycji Korei z 1993 roku dotyczącej ustanowienia przez UNESCO systemu ochrony Żywych Dóbr Kultury (*Living Cultural Properties*), co w rezultacie zakończyło się przyjęciem programu Żyjących Skarbów Kultury (*Living Human Treasures*; UNESCO 1993), a następnie wyewoluowało w stronę Programu Arcydzieł Ustnego i Niematerialnego Dziedzictwa Ludzkości, którego 90 elementów zostało inkorporowanych do systemu Konwencji 2003 (art. 31).

We wszystkich aktach prawa międzynarodowego przyjmowanych po 2003 roku – czy to na forum UNESCO, czy Rady Europy – wyraźny jest jego nowy, oddolny, społeczny, otwarty wymiar: zarówno w zakresie tworzenia, jak i podtrzymywania, ochrony i podejmowania decyzji dotyczących dziedzictwa kulturowego. Dwie najważniejsze, przyjęte po 2003 roku, konwencje międzynarodowe chroniące dziedzictwo kulturowe to *Konwencja UNESCO w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego z 2005 roku* i *Konwencja Rady Europy o znaczeniu dziedzictwa dla społeczeństwa z 2005 roku* (tzw. Konwencja z Faro)¹¹. Obie podkreślają znaczenie partycypacji społecznej jako kluczowej dla zachowania dziedzictwa kulturowego. Konwencja z Faro wprowadza wręcz w art. 2 b) pojęcie *heritage communities*, czyli „wspólnot dziedzictwa”, składających się „z ludzi ceniących określone aspekty dziedzictwa kulturowego, które chcą podtrzymać i przekazać przyszłym pokoleniom w ramach działań publicznych”¹².

¹¹ *Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society*, Faro, 27 października 2005 roku. Niestety, konwencja jest obecnie ratyfikowana tylko przez 17 z 47 państw członkowskich Rady Europy. Z krajów członkowskich UE ratyfikowało ją tylko 8 państw.

¹² Tłum. B. Szmygin.

Oddanie głosu wspólnotom, grupom i jednostkom doprowadziło również do dostrzeżenia kolejnych grup, tzw. biernych depozytariuszy praktyk kulturowych, o których pisze w tym tomie An Deming:

Przez długi czas, analogicznie do sytuacji w środowisku akademickim, uwaga większości członków programu NDZK skupiała się na czynnych depozytariuszach, którzy zazwyczaj bardzo aktywnie przekazują innym „swoje” elementy kultury i posiadają szczególne zdolności w zakresie jej konkretnych gatunków. Jednak po przedstawieniu opinii publicznej koncepcji społeczności polegającej na integracji, wraz z rozróżnieniem na „aktywnych depozytariuszy” i „biernych depozytariuszy” postulowanym przez niektórych folklorystów (Yang i in. 2011, 23–24), zaakceptowano stopniowo fakt, że w rzeczywistości to zwykli ludzie, którzy nie są specjalistami w zakresie któregośkolwiek elementu kultury, kształtują podstawy stabilności i żywotności danych tradycji. W wyniku licznych dyskusji i po rozpowszechnieniu stosownych informacji koncepcja mówiąca o tym, że „każdy jest depozytariuszem kultury tradycyjnej”, doczekała się promocji.

Poszerzające się rozumienie i coraz większe znaczenie i świadomość roli „depozytariuszy” dostrzegają również badaczki z Chorwacji, które piszą: „Możemy również zaobserwować, że społeczeństwo jest coraz bardziej świadome wyjątkowej wartości niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz przekonane, że odpowiedzialność za jego ochronę i przekazywanie przyszłym pokoleniom powinna spoczywać na depozytariuszach, lokalnych społecznościach oraz odpowiednich instytucjach, ponieważ jest to istotne dla tożsamości lokalnej społeczności, narodu lub mniejszości” (Hrovatin i Šimunković, w tym tomie).

Znaczenie depozytariuszy nie jest wyłącznie deklaratywne i jest od dawna przedmiotem namysłu badawczego (Onciul, Stefano i Hawke 2017; Adell i in. 2015; Rudolff i Raymond 2013; Kono 2009). Wszystkie procedury nominacyjne przyjmowane na poziomie UNESCO uwzględniają jako element konieczny ich uprzednią, świadomą i dobrowolną zgodę na jakiegokolwiek działania ich dotyczące i choć lektura tych zgód możliwa za pośrednictwem strony UNESCO przynosi czasami zaskakujące odkrycia (jak np. fakt podpisywania przygotowanych instytucjonalnie formularzy zgód przez czasami dziesiątki czy setki depozytariuszy, bądź zgód na wpisanie elementu NDZK na Listę światowego dziedzictwa, zamiast na Listę reprezentatywną...), nie zmienia to faktu, że po raz pierwszy wspólnot, grup i jednostek nie da się pominąć. Ich współpraca, współdziałanie, a zarazem współodpowiedzialność za trwanie danego zjawiska kulturowego są fundamentem Konwencji 2003.

Jednak, jak zauważa w tym tomie An Deming, ambitnych celów związanych z obecnością wspólnot, grup i jednostek w systemie Konwencji nie udało się w pełni osiągnąć, gdyż projekt ochrony NDZK, mimo że powstał w oparciu o zasady równości i różnorodności kultur, w rzeczywistości

doprowadził do powstania nowej hierarchii tych kultur i poszczególnych elementów w ich obrębie: „Eksperci i UNESCO mają prawo decydować, który element może zostać wpisany na Listę reprezentatywną, co z punktu widzenia opinii publicznej oznacza uznanie go za bardziej wartościowy, podczas gdy faktyczni depozytariusze danego dobra kultury nie mogą zabrać w tej sprawie głosu”. Należy zatem zauważyć, że nawet tak istotna zmiana języka aktów prawa międzynarodowego nie skutkuje wcale od razu zmianą praktyki państw, w tym mechanizmów implementacyjnych. Rewolucyjny krok, czyniący ze wspólnot, grup i jednostek najważniejsze podmioty w systemie ochrony NDZK, okazał się więc w praktyce funkcjonowania UNESCO – organizacji tworzonej przez państwa i dla państw – rzeczywiście istotnym krokiem, jednak dość łatwym do zmanipulowania, zwłaszcza w sytuacji, w której Konwencja nie podaje ani definicji wspólnot, grup i jednostek, ani wskazówek dotyczących tego, jak powinien przebiegać wybór przedstawiciela takiej wspólnoty, ani na jakiej zasadzie rozróżnić wspólnoty od grup oraz czy należy potępiać oczekiwania wspólnot, grup czy jednostek związane z korzyściami wiążącymi się z wpisem na listę UNESCO?

Chociaż na te pytania nie ma jeszcze jasnych odpowiedzi, to niewątpliwie Konwencja 2003 i jej różnorodne fora, w szczególności forum akredytowanych przez Konwencji organizacji pozarządowych (ICH NGO Forum), tworzą szansę na to, aby te problemy identyfikować, dyskutować nad nimi i proponować w przyszłości praktyczne rozwiązania.

Spostrzeżenie 8: Konwencja 2003 stworzyła nowe pola władzy dla nauk o człowieku i jego kulturze, zwłaszcza dla antropologii kultury (etnologii, etnografii, folklorystyki).

Znaczenie nauk o kulturze, zwłaszcza takich, które oparte są o badania terenowe, niewątpliwie wzrosło na arenie międzynarodowej dzięki powstaniu Konwencji 2003. Jest to wyjątkowo ciekawe zjawisko, gdyż refleksja nad dziedzictwem kulturowym od dawna przebiega między dyscyplinami nauki i między różnorodnym ich dziedzinami, wprost uznaje się ją za obszar refleksji łączącej wiele dyscyplin (Bendix, Eggert i Peselmann 2013, 11; Logan, Nic Craith i Kockel 2016, 2), a zatem niewyróżniającej żadnej: czy będzie to konserwacja, architektura, historia sztuki, etnologia, folklorystyka, socjologia, czy filozofia, prawo, ekonomia, nauki o polityce. A jednak dostrzeżenie potencjału antropologii kulturowej (etnologii, etnografii) na poziomie międzynarodowych reżimów dziedzictwa stało się w pełni możliwe dopiero po 2003 roku. To Konwencja 2003 stworzyła bowiem jasno

Depozytariusze NDZK z prof. Małgorzatą Rozbicką i prof. Magdaleną Gawin podczas II Gali wręczenia decyzji o wpisie na Krajową listę NDZK, która odbyła się w krakowskich Sukiennicach na zakończenie Forum, październik 2016. Fot. Paweł Kobek, © Narodowy Instytut Dziedzictwa.

Publiczność i depozytariusze NDZK uczestniczący w II Gali wręczenia decyzji o wpisie na Krajową listę NDZK, która odbyła się w krakowskich Sukiennicach na zakończenie Forum, październik 2016. Fot. Paweł Kobek, © Narodowy Instytut Dziedzictwa.

zdefiniowaną przestrzeń dla uaktywnienia się i pokazania – w obszarach dotychczas zdominowanych przez ekspertów innych dziedzin nauki – stowarzyszeń antropologicznych i etnograficznych, reprezentowanych chociażby za pośrednictwem forum organizacji pozarządowych akredytowanych przy Konwencji 2003. Liczy ono obecnie 164 organizacje, które nominują zgodnie z zasadą sprawiedliwego podziału geograficznego 6 ekspertów do 12-osobowego Zespołu Ewaluacyjnego, oceniającego wnioski o wpis na Listę reprezentatywną, Listę pilnej ochrony i do Rejestru dobrych praktyk. Na Państwach-Stronach Konwencji spoczywa także obowiązek nominowania ekspertów związanych z namysłem i praktyką w obszarze dziedzin chronionych przez Konwencję w przypadku kandydowania do Komitetu Międzyrządowego (art. 6 ust. 7: „Państwa-Członkowie Komitetu wybierają jako swoich przedstawicieli osoby dysponujące kwalifikacjami w zakresie różnych aspektów niematerialnego dziedzictwa kulturowego”).

Tę niezwykłą karierę antropologii kulturowej dostrzegają także eksperci piszący w tym tomie. Przejawia się to wzrostem znaczenia antropologii i jej reprezentantów zarówno na poziomie międzynarodowym, jak i krajowym. Tworzone w związku z niemalże uniwersalną ratyfikacją Konwencji 2003 rozwiązania na poziomie narodowym uwzględniają bowiem przy tworzeniu gremiów eksperckich bądź ciał oceniających wnioski składane do inwentarzy krajowych przede wszystkim antropologów (etnografów, etnologów, folklorystów). An Deming, odnosząc się do doświadczeń chińskich i niezwykle ważnej roli, jaką odgrywa obecnie w Chinach Towarzystwo Folklorystyczne, zwłaszcza za sprawą działań, jakie zostały podjęte w tym kraju po ratyfikacji Konwencji 2003, pisze:

Folklorystyka i inne powiązane dyscypliny również cieszą się z nowych możliwości. Nie jest to tylko pozorna koniunktura [...]. Ruch ten umożliwia badaczom dokładną i głęboką analizę związku między kulturą a życiem ludzi; pozwala im na badanie chińskiego folkloru w bardziej dogłębny i kompleksowy sposób przy silnym wsparciu agend rządowych [...]. A zatem umożliwia wniesienie zarówno do działalności akademickiej, jak i do kampanii na rzecz NDZK nowych perspektyw i metod opartych na chińskich doświadczeniach.

Takie doświadczenie szczególnej roli antropologów, etnografów, folklorystów w systemie ochrony, a zatem systemie, w którym niezbędne są także nadzór, selekcja, ocena i kontrola określonych praktyk i zjawisk kulturowych dokonywane na potrzeby tego systemu, przedstawia również Eszter Csonka-Takács, opisując sieć ekspertów ustanowioną na Węgrzech dla systemowego wzmocnienia ochrony NDZK:

Dyrekcja [Skansenu w Szentendre – przyp. H.S.] korzysta z pomocy powiatowych sprawozdawców. Skansen stworzył taką sieć fachowców w oparciu o instytucje powiatowego systemu muzealnego, by koordynować i ułatwić promocję dziedzictwa i podnoszenie świadomości na jego temat oraz zapewnić profesjonalne

doradztwo dla społeczności. Z każdego powiatu wybrano eksperta, najczęściej etnografa, tworząc grupę fachowców, która pomaga w przekazywaniu informacji, kontaktowaniu się ze społecznościami i przygotowaniu zgłoszenia. Fachowcy udzielają profesjonalnych porad zainteresowanym społecznościom i organizują spotkania informacyjne z udziałem Dyrekcji, umożliwiając nawiązanie kontaktu pomiędzy zainteresowanymi stronami. Zadaniem Powiatowych Koordynatorów jest inicjowanie i koordynowanie dokumentowania elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego w swoich powiatach i regionach, organizowanie lokalnych forów i spotkań, przekazywanie informacji społecznościom, zapewnianie profesjonalnego doradztwa społecznościom, które tego potrzebują, nawiązywanie współpracy pomiędzy społecznościami a siecią ekspertów oraz utrzymywanie stałych kontaktów z Dyrekcją ds. NDZK.

Opis zadań powiatowych koordynatorów pokrywa się w dużej mierze z zakresami działań większości ekspertów ds. NDZK działających w Państwach-Stronach Konwencji i wskazuje na ogromną odpowiedzialność, jaką ponoszą oni jako ogniwa pośredniczące, tzw. brokerzy kulturowi (*cultural brokers*, Jacobs, Neyrinck i van der Zeijden 2014), między lokalnymi wspólnotami a systemami i strukturami władzy. W tym tomie o znaczącej roli antropologów piszą także Filipowicz, Židov i Hrovatin.

Ta niezwykła kariera antropologii prowadzi jednak nieuchronnie do napięć między różnorodnymi rolami, jakie zmuszony jest odgrywać antropolog: dążącego do prawdy badacza, przedstawiciela własnej kultury, reprezentanta określonego zawodu/kultury organizacji zawodowej, np. stowarzyszenia antropologicznego, zaufanego przedstawiciela interesów badanej grupy. Są one przedmiotem regulacji środowiskowych, przybierających formę kodeksów etycznych opracowywanych przez stowarzyszenia antropologiczne.

Antropologowie już dawno, za sprawą krytyki postkolonialnej obecnej w ich gronie od lat 70. XX wieku (Asad 1973), postawili sobie za punkt honoru oddanie głosu wykluczonym i zepchniętym na margines społecznościom. Dzisiaj ponownie, za sprawą Konwencji 2003, zmuszeni są wytyczać kręte ścieżki, nawigując między interesem osób badanych, własnym i tych, którzy sponsorowali ich działania, a ideałami wspierania naukowych i humanistycznych celów antropologii. Muszą też ustosunkować się do nowego aktu prawnego, po raz pierwszy tak mocno odwołującego się do ich wiedzy, co wywołuje skrajne reakcje w większości krajów, w tym w Polsce (Schreiber 2014) czy we Francji. Wpisują się one w schemat przedstawiony przez Christiana Hottin'a i Sylvie Grenet (2017, 63): od radykalnego odrzucenia do entuzjastycznego poparcia, ze sporą rzeszą mniej lub bardziej krytycznych, ostrożnych obserwatorów, przyglądających się rozwojowi sytuacji. Dość widoczne jest wszakże to, że wchodząc w ramy prawne i ideologiczne Konwencji, czy to na poziomie krajowym, czy międzynarodowym, antropologowie zaczynają podejmować działania, które

mają mniej badawczo-naukowy charakter, a bardziej współgrają z polityką kulturalną (ich własnego państwa lub tą oferowaną przez UNESCO) (Hottin i Grenet 2017).

A jednak antropologia czyni ze związku między badaczem a badanymi związek szczególnie, wyjątkowy, w sytuacji zaś współpracy badacza, eksperta ze wspólnotą nominowaną na jakąkolwiek listę UNESCO (za przyczyną i zgodą państwa) nakłada na niego obowiązki zarówno wobec badanej grupy, jak i wobec sfery władzy, która ma na nią szczególnie wpływ poprzez możliwość stanowienia i egzekwowania prawa czy tworzenia określonych programów ochronnych (Hrovatin, w tym tomie). Wikłając się w procesy, które są czasami niezwykle złożone i trudne, badacz, ekspert staje się sam przedmiotem manipulacji. Ewa Nowicka (2006, 150) zauważa:

Nie jest bowiem do końca jasne, czy antropolog ma być chłodnym obserwatorem i analitykiem, czasem tylko służącym swą wiedzą na zamówienie, czy ma być aktywnym uczestnikiem życia społecznego, pełniącym rolę mediatora, adwokata stron skonfliktowanych. Wspomina się w tym kontekście także o wychowawczej, edukacyjnej, a nawet moralizatorskiej roli antropologii i antropologów. Takie zadania stawiane dyscyplinie rodzą wiele problemów natury etycznej, praktycznej, a także politycznej, w które antropolog – chce czy nie chce – jest uwikłany. Jednym z ideologicznych założeń antropologii, wywodzącym się z jej wcześniejszych okresów rozwoju, jest dążenie do obrony istniejącej odrębności kulturowej, różnorodności, która staje się osobną wartością.

Pytanie, czy antropolog, poruszający się w strukturach reżimu dziedzictwa, na poziomie krajowym czy międzynarodowym, jest rzeczywiście w stanie bronić tej różnorodności, nie idąc na (etyczne bądź polityczne) kompromisy, pozostaje otwarte i silnie uzależnione od kontekstu. Konwencja 2003, otwierając te przestrzenie władzy, niewątpliwie wodzi jednak całe środowisko antropologiczne na swoistego rodzaju intelektualne, etyczne i praktyczne „pokuszenie”.

Spostrzeżenie 9: Przemysłana implementacja Konwencji 2003 na poziomie lokalnym jest jej największą siłą, która może w praktyce zapewnić realizację koncepcji zrównoważonego rozwoju.

Koncepcja zrównoważonego rozwoju mająca swoje źródła w latach 80. XX wieku jest jedną z tych, o których z pewnością można powiedzieć, że odniosły międzynarodowy sukces. W kontekście UNESCO drogę do tego wytyczyło przyjęcie w 2013 roku Deklaracji z Hangzhou (UNESCO 2013b),

która wezwała do podjęcia próby wpisania kultury do wypracowywanych, nowych celów rozwojowych ONZ na kolejne 15 lat. Należy zauważyć, że choć kultury nie udało się wpisać jako samodzielnego celu wśród 17 nowych Celów Zrównoważonego Rozwoju, pojawia się ona w różnych formach (*local culture, cultural diversity, intercultural understanding, culture of peace*) w kilku miejscach Agendy (pkt 8 i 36 oraz cele 4, 8, 11 i 12). Znaczenie samego dziedzictwa kulturowego zostało szczególnie podkreślone w celu 11: Budowa otwartych, bezpiecznych, odpornych na katastrofy i zrównoważonych miast i osiedli ludzkich. W ramach tego celu sformułowane zostało zadanie 11.4: wzmocnienie wysiłków w celu ochrony i zachowania dziedzictwa kulturowego i naturalnego na świecie. Jest to jednak jedyne miejsce w Agendzie, gdzie w ogóle pojawia się pojęcie „dziedzictwa”.

Wpisania zrównoważonego rozwoju w serce systemu ochrony dokonano dzięki przyjęciu na posiedzeniu Państw-Stron Konwencji w czerwcu 2016 roku osobnego rozdziału VI w *Dyrektywach operacyjnych* do Konwencji. Konwencja 2003 stała się tym samym pierwszym aktem międzynarodowego prawa ochrony dziedzictwa kulturowego, który w sposób bardzo konkretny i wiążący Państwa-Strony wpisał kategorię zrównoważonego rozwoju w swój system ochrony. Osobnym wyzwaniem pozostaje natomiast zapewnienie, by przy tworzeniu programów i strategii zrównoważonego rozwoju na różnych szczeblach i przez różnorodne podmioty kategoria dziedzictwa niematerialnego, jako niezbędnego ich elementu, była brana pod uwagę i włączana w praktyce (Duvellé 2014, 41). O ile bowiem system ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego traktuje zrównoważony rozwój niezwykle poważnie, to już z perspektywy programów zrównoważonego rozwoju wdrażanych na poziomie globalnym i krajowym kategoria dziedzictwa niematerialnego (jeszcze) poważnie traktowana nie jest.

Jak można zatem w praktyce przełożyć ideę zrównoważonego rozwoju na obszar działania Konwencji 2003? Zastanawiają się nad tym autorzy w niniejszej publikacji. Poruszają różnorodne aspekty związane z koncepcją zrównoważonego rozwoju – tak istotną z punktu widzenia Konwencji i zajmującą w systemie ochrony dziedzictwa niematerialnego wyjątkowe miejsce (zob. tekst Timothy’ego Curtisa). Adina Hulubaś zauważa w kontekście ochrony niematerialnego dziedzictwa, że cel zrównoważonego rozwoju może być realizowany, jeśli zaangażuje się w to zarówno młode pokolenie, jak i pokolenie rodziców. Oznacza to jego zrównoważenie poprzez zapewnienie udziału w praktykach ochronnych co najmniej dwóch pokoleń. Anita Vaivade zwraca z kolei uwagę na to, że istotą zrównoważonego rozwoju jest holistyczne traktowanie zjawiska i zapewnienie różnorodnych środków jego ochrony, w tym – co ciekawe – zagwarantowanie prawa do odmowy uczestniczenia w tych środkach, wpisanego do łotewskiej ustawy o ochronie NDZK, przyjętej we wrześniu

2016 roku przez tamtejszy Sejm. Służy to umocnieniu podstawowej idei, że społeczność powinna móc samodzielnie decydować o tym, co jest dla niej dobre i w jaki sposób powinna chronić swoje tradycje kulturowe. W tym ujęciu zrównoważony rozwój oznacza balans i różnorodność środków ochronnych oraz pozostawienie decyzji co do ich wyboru samym wspólnotom.

Katarzyna Smyk z kolei widzi potencjał dla realizacji idei zrównoważonego rozwoju za sprawą Konwencji 2003 w tym, że wymusza ona autorefleksję po stronie depozytariuszy oraz ich bardziej świadome zaangażowanie w procesy ochronne. Zrównoważeniu podlegają zatem działania własne wspólnot, grup i jednostek (*bottom-top*) z działaniami inspirowanymi w sposób zewnętrzny (*top-bottom*).

Również Mirela Hrovatin, analizując tę kwestię, zwraca uwagę, że wdrażanie zrównoważonego rozwoju w praktyce polega przede wszystkim na włączeniu depozytariuszy i całej lokalnej społeczności na wszystkich etapach planowania projektów rozwojowych. I zauważa: „nie wszystkie problemy dotyczące poszczególnych rodzajów niematerialnego dziedzictwa kulturowego można rozwiązać na poziomie teoretycznym lub uniwersalnym. Dlatego im bardziej lokalne i specyficzne podejście do niematerialnego dziedzictwa kulturowego, tym lepiej”. Również i w tym ujęciu chodzi o zrównoważenie: tym razem proponowanych schematów ochronnych, tworzonych na poziomie teorii i rozwiązań o charakterze międzynarodowym, oraz aspektów praktycznych, dostosowanych do lokalnych uwarunkowań. Eva Románková-Kuminková pisze z kolei o potencjalnych i realnych zagrożeniach dla zrównoważonego rozwoju, które wiążą się z wpisaniem danego elementu na listy UNESCO, i wskazuje na fakt, że samo uwzględnienie poszczególnych przejawów niematerialnego dziedzictwa kulturowego na liście dziedzictwa nie zapewni jego zrównoważonego rozwoju. Konieczne jest jego zrównoważenie świadomymi działaniami podejmowanymi przez wspólnoty, grupy i jednostki, wśród których znaleźć się może także decyzja o odmowie wpisania swoich praktyk do inwentarza krajowego, nie wspominając nawet o samej liście UNESCO.

Biorąc pod uwagę ogromne zróżnicowanie poruszanych wątków odnoszących się do zrównoważonego rozwoju, widzimy, że sama koncepcja jest tak pojemna, że staje się równocześnie niezwykle mglista i rozmyta; to doskonały koncept do dysput i rozważań dla badaczy, ale bardzo trudny do wyjaśnienia wspólnotom w praktyce i do przełożenia na bardzo konkretne propozycje rozwiązań. Podsumowując rozważania dotyczące tego zagadnienia zawarte w niniejszym tomie, należy zatem przesunąć punkt ciężkości z kategorii „rozwoju” na kategorię „zrównoważenia”. Wydaje się ona dużo łatwiejsza do operacjonalizacji i praktycznego zastosowania, jak również do zbadania, czy jest realizowana w praktyce, na co wskazują sami autorzy.

Spostrzeżenie 10: Konwencja jest największym osiągnięciem współczesnego międzynarodowego prawa ochrony dziedzictwa kulturowego, prowadzącym równocześnie do jego dalszej fragmentacji.

Dziedzictwo niematerialne dołączyło w 2003 roku do już istniejących reżimów ochronnych stworzonych dla różnych wymiarów dziedzictwa (kulturowego, przyrodniczego, podwodnego), funkcjonujących w ramach UNESCO, oraz – co ważne z perspektywy państw biorących udział w Forum – innych organizacji regionalnych, w tym Rady Europy (architektonicznego, audiowizualnego, archeologicznego – zob. poniżej).

Mnogości definicji „dziedzictw kulturowych” towarzyszy mnogość rozwiązań legislacyjnych, skutkująca fragmentacją koncepcji (definicji) dziedzictwa kulturowego oraz międzynarodowych reżimów jego ochrony. Pojęcie „fragmentacji” upowszechnił Martti Koskenniemi w 2006 roku w raporcie dla Komisji Praw Człowieka ONZ poświęconym temu zjawisku (Koskenniemi 2006)¹³. Można je rozumieć jako rozgałęzianie się prawa na wysoce wyspecjalizowane „dziedziny” (oryg. *boxes*), roszcujące sobie prawo do wzajemnej względnej autonomii oraz autonomii od prawa o charakterze ogólnym (ogólnych przepisów i zasad prawa międzynarodowego – przyp. H.S.) (Koskenniemi 2006, par. 13). Jedną z takich dziedzin jest współcześnie międzynarodowe prawo dziedzictwa kulturowego (*international cultural heritage law*), co doprowadziło do powstania określonego środowiska eksperckiego, w tym również do wyodrębnienia się wąskiego grona prawników międzynarodowych zajmujących się tym obszarem¹⁴.

Fragmentacja w obszarze prawa międzynarodowego postępuje także w obrębie poszczególnych jego dziedzin, doprowadzając do dalszej, wewnętrznej fragmentacji. Tak dzieje się z koncepcją dziedzictwa kulturowego i reżimami jego międzynarodowej ochrony, co widać choćby przy analizie dorobku legislacyjnego tylko dwóch organizacji, które przyjęły najwięcej regulacji prawnomiędzynarodowych chroniących dziedzictwo kulturowe: UNESCO i Rady Europy¹⁵.

¹³ Z najnowszych publikacji temu zjawisku poświęconych zob. Jakubowski i Wierczyńska 2016.

¹⁴ O roli środowiska eksperckiego prawników-heritologów zob. np. Lixinski 2013. Zob. także powstanie osobnej komisji ds. prawa ochrony dziedzictwa kulturowego w ramach Stowarzyszenia Prawa Międzynarodowego (Committee on Cultural Heritage Law of the International Law Association).

¹⁵ Zatem przy wyłączeniu z analizy rozproszonych regulacji dotyczących dostępu do dziedzictwa kulturowego i możliwości jego pielęgnowania w ramach reżimów ochrony praw człowieka, np. w Powszechnej deklaracji praw człowieka z 1948 roku czy Międzynarodowych paktach z 1966 roku. Szerzej: Schreiber i Budziszewska 2015.

W samym tylko UNESCO mamy do czynienia z odrębnymi koncepcjami i reżimami międzynarodowej ochrony: dziedzictwa podwodnego (Konwencja 2001), kulturalnego (Konwencja 1972), przyrodniczego (Konwencja 1972), przyrodniczo-kulturalnego (Konwencja 1972), niematerialnego (Konwencja 2003).

Jeśli analizie poddamy obszar regulacji europejskich, to wiodącą organizacją, pod której auspicjami przyjmowane są akty prawne dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego, jest Rada Europy. W jej ramach mamy do czynienia z dziedzictwem architektonicznym (Konwencja 1985)¹⁶, archeologicznym (Konwencja 1992)¹⁷, audiowizualnym (Konwencja 2001)¹⁸ oraz z regulacją poświęconą znaczeniu dziedzictwa kulturowego dla społeczeństwa (tzw. Konwencja z Faro 2005)¹⁹. Obie organizacje: UNESCO i Rada Europy, współpracują ze sobą w praktyce w tym obszarze w sposób bardzo ograniczony. Powielają bądź tworzą zbliżone rozwiązania albo ignorują refleksję i pracę wykonaną w tym samym obszarze przez inną organizację (vide: prace nad konwencją z Delphi prowadzone w Radzie Europy).

Budowane definicje „dziedzictw” obrastają w swoje własne instytucje, procedury, kryteria i nawet w obrębie tej samej organizacji rzadko się ze sobą „komunikują”²⁰. Zaraz za tym dochodzi do fragmentacji środowisk: wspólnot, grup i jednostek, ekspertów, organizacji rządowych i pozarządowych. Mamy więc ekspertów: historyków (sztuki), konserwatorów, archeologów, architektów (krajobrazu), etnografów, językoznawców i innych, którzy dbają o własne poletko i nie dopuszczają do wejścia na nie intruzów z innych „reżimów” i organizacji stojących – dosłownie i w przenośni – „na straży” swoich dziedzictw kulturowych (zjawisko to określane jest mianem ekspertyzacji ochrony dziedzictwa kulturowego) (por. Lixinski 2013). Choć więc oficjalnie podkreśla się, że dziedzictwo kulturowe jest niepodzielne i należy traktować je w sposób holistyczny bądź zintegrowany²¹, zwłaszcza zaś nie rozdzielać dziedzictwa na materialne i niematerialne, to istniejące odrębne rozwiązania prawne i odrębne instytucje sprzyjają utrzymywaniu sektorowości, przez co – jak w błędnym kole – nadal podtrzymywana jest fragmentacja prawna, organizacyjna i ekspercka,

¹⁶ Dz. U. 2012 poz. 210.

¹⁷ Dz. U. 1996 nr 120 poz. 564.

¹⁸ Jeszcze nie ratyfikowana.

¹⁹ Jeszcze nie ratyfikowana.

²⁰ Do wyjątków należy obecne nawiązanie współpracy między zespołami eksperckimi np. Konwencji 1954, Konwencji 1970 i Konwencji 1972 w związku ze zidentyfikowanymi zagrożeniami dla dziedzictwa kulturowego na Bliskim Wschodzie i w Północnej Afryce.

²¹ Zob. np. Komisja Europejska 2014; Human Rights Council 2015, par. 8.

zarówno na poziomie krajowym, jak i międzynarodowym. Istotnym aspektem tego procesu jest postępująca profesjonalizacja dyskusji i wypracowywania rozwiązań w poszczególnych obszarach, co z kolei prowadzi do tworzenia warunków podtrzymujących istnienie określonych „reżimów dziedzictwa”. Pojęcie to zostało poddane szczególnie pogłębionej refleksji przez Reginę F. Bendix, Adityę Eggert i Arnikę Peselmann (2013).

Autorki zaznaczają, że stosują to pojęcie tak, jak zostało ono ujęte w teorii międzynarodowej regulacji (Bendix, Eggert i Peselmann 2013, 12–13), w której „reżim międzynarodowy” (a za taki należy uznać np. reżim Konwencji 2003) oznacza wynegocjowane między aktorami działającymi na poziomie międzynarodowym reguły i normy (tutaj: w postaci reguł i norm spisanych w Konwencji 2003). Taki reżim prowadzi do powstania nowych instytucji (np. organów Konwencji), których zadaniem jest podejmowanie decyzji i tworzenie zasad, także w odpowiedzi na powstające nowe zagadnienia (tutaj: np. kwestia zrównoważonego rozwoju i jej uregulowanie w postaci przyjęcia nowego rozdziału VI do *Dyrektyw operacyjnych*).

Praktycznym i wręcz przyziemnym problemem związanym z fragmentacją ochrony dziedzictwa kulturowego oraz istnieniem wielu różnych reżimów są narastające problemy finansowe na poziomie organizacji międzynarodowych związane z „obsługą” coraz większej liczby konwencji i coraz większej liczby ich Państw-Stron.

Raport przedstawiony w UNESCO w 2013 roku wprost zwracał uwagę na fakt, że choć obciążenie ilością pracy sekretariatów poszczególnych „konwencji kulturowych” UNESCO z biegiem lat stale rośnie, to nie szedł za tym w parze wzrost środków finansowych.

Aby w jakiś sposób wyjść naprzeciw rozwiązaniu tego problemu, jeszcze w 2012 roku powołano Grupę Łącznikową ds. Konwencji Kulturowych (the Cultural Conventions Liaison Group – CCLG), składającą się z sekretarzy poszczególnych konwencji, której zadaniem było zwiększenie efektywności i współpracy pomiędzy konwencjami, dzielącymi przecież podobne kłopoty i wyzwania.

Jednakże opinia o skuteczności i efektywności działań tej Grupy jest raczej umiarkowanie optymistyczna, a nawet sceptyczna (Duvell 2017, w druku), i jeśli nie zostaną podjęte kroki radykalnie odmienne od dotychczasowych, proces fragmentacji będzie się pogłębiał, a jego nieuniknionym elementem będzie istnienie Konwencji 2003. I choć zarówno państwa, jak i organizacje międzynarodowe mogą być zainteresowane podtrzymaniem fragmentacyjnego *status quo*, to z perspektywy koherentności zadań ochronnych, których realizację stawia się następnie przed aparatem administracyjnym, prowadzi on do wielu trudności, rozwiązywanie istniejących sprzeczności wydaje się zaś przekraczać możliwości, jakimi dysponują same państwa. Największy potencjał i moż-

liwość zatrzymania, a nawet cofnięcia procesu fragmentacji tkwi tutaj zatem w wizji i konkretnym programie, który przedstawić może organizacja międzynarodowa, oraz w pozyskaniu dla takiego programu poparcia państw, które ją, de facto, tworzą. Scenariusz ten wydaje się jednak mało prawdopodobny.

Konkluzje

Konwencja z 2003 roku, stawiając w centrum wspólnoty, grupy i jednostki, ustawiła równocześnie w centrum pytanie o etykę postępowania w kwestiach związanych z człowiekiem i jego tożsamością kulturową. Etyka ta sytuuje się – w wielu przypadkach – na drugim biegunie w stosunku do polityki. Choć Konwencja 2003 ma z pewnością charakter polityczny, jako akt prawa międzynarodowego, podlegający ratyfikacji przez państwa, oraz gromadzący – za pośrednictwem powołanych na jego podstawie organów – reprezentantów tych państw i będący platformą realizacji ich interesów, to jednocześnie łamanie prób jej funkcjonowania w przestrzeni wolnej od polityki jest dla niej największym zagrożeniem. System *checks and balances*, kształtujący się na naszych oczach po 10 latach jej funkcjonowania, w ramach którego współpracują ze sobą depozytariusze dziedzictwa (wspólnoty, grupy i jednostki), przedstawiciele państw (także za pośrednictwem i przy udziale Sekretariatu Konwencji) i reprezentanci świata nauki (eksperti), wymaga nieustannej troski o zachowanie między nimi właściwej równowagi. Pesymistyczna, choć zarazem realistyczna, ocena tego wyzwania sugeruje, że „implementacyjny optymizm” wynikający z niemalże uniwersalnej ratyfikacji Konwencji 2003 oraz presja państw do „bycia na listach” nigdy całkowicie nie uwolnią Konwencji 2003 od polityki i od prób zwiększania roli państw kosztem pozostałych dwóch kluczowych elementów tego systemu. Równocześnie realistyczna ocena tej sytuacji może pozwolić na wypracowywanie takich (proceduralnych) rozwiązań, które umożliwią praktyczne wzmocnienie roli samych depozytariuszy, uwypuklą znaczenie zasad etycznych obejmujących ich dziedzictwo i wreszcie, możliwie zobiektywizują kryteria ewaluacji wniosków o wpisy na listy, jak i ewaluacji samej Konwencji; w ten sposób ograniczą procesy jej upolityczniania, choć zapewne nigdy ich nie wyeliminują. Stworzenie realnie działającego systemu *checks and balances* jest zatem możliwe, ale będzie wymagało wysiłków wszystkich stron tego konwencyjnego „trójpodziału władzy”: zarówno depozytariuszy (wspólnot, grup i jednostek), jak i przedstawicieli państw oraz ekspertów. Ustępstwa silniejszych na rzecz słabszych w obecnym systemie będą być może największym wyzwaniem w kolejnym 10-leciu funk-

cjonowania Konwencji 2003. Mogą również okazać się tym, co ostatecznie odróżni ją od innych aktów międzynarodowego prawa ochrony dziedzictwa kulturowego i sprawi, że powszechne dzisiaj stwierdzenie o jej „rewolucyjnym” charakterze naprawdę stanie się faktem.

Teksty zebrane w niniejszym tomie pozwoliły na wydobywanie kluczowych zagadnień, charakteryzujących założenia wyjściowe, filozofię ochrony i działanie w praktyce Konwencji 2003. Z pewnością przedstawione wyżej 10 spostrzeżeń nie wyczerpuje tego, co o Konwencji można i należałoby powiedzieć. Na szczęście proliferacja badań, szybki wzrost świadomości dotyczącej Konwencji 2003 wśród państw oraz rosnące zaangażowanie depozytariuszy NDZK w jego identyfikację, trwanie i rozwój każą mieć nadzieję, że za kolejne 10 lat niektóre analizowane tutaj kwestie choć częściowo zmienią swój kształt i charakter na lepsze, a najbardziej palące problemy uda się (choćby częściowo) rozwiązać. Z pewnością należy tego życzyć zarówno samej Konwencji 2003, jak i jej Państwom-Stronom oraz jej „strażnikowi”, czyli UNESCO, ale przede wszystkim życzyć tego należy tym, dzięki którym i dla których ona w ogóle istnieje: depozytariuszom niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Badania nad zagadnieniami przedstawionymi w niniejszym tekście zostały przeprowadzone w ramach grantu dla młodych naukowców (2016) przyznanego przez Wydział Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego. Autorka pragnie podziękować dr. Andrzejowi Jakubowskiemu za pomocne uwagi do pierwszej wersji tego tekstu.

Bibliografia

„Most-Ratified International Treaties [Traktaty międzynarodowe o największej liczbie ratyfikacji]”. 2012. *United Nations Blog*. Data dostępu: 10 maja 2017. <https://blogs.un.org/blog/2012/09/24/most-ratified-international-treaties/>.

Adell, Nicolas, Regina F. Bendix, Chiara Bortolotto i Markus Tauschek, red. 2015. *Between Imagined Communities and Communities of Practice: Participation, Territory and the Making of Heritage* [Między wspólnotami wyobrażonymi

- a wspólnotami działań: partycypacja, terytorium oraz tworzenie dziedzictwa]. Göttingen: Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek.
- Anholt, Simon. 2006. *Sprawiedliwość marek: jak branding miejsc i produktów może uczynić kraj bogatym, dumnym i pewnym siebie*. Przetłumaczone przez Martę Hereźniak i Mirosława A. Boruca. Warszawa: Fundacja Promocja Polska. Instytut Marki Polskiej.
- Asad, Talal. 1973. *Anthropology and the Colonial Encounter* [Antropologia i spotkanie kolonialne]. London: Ithaca Press.
- Bendix, Regina, Aditya Eggert, i Arnika Peselmann, red. 2013. *Heritage Regimes and the State* [Reżimy ochrony dziedzictwa i państwo]. Wyd. 2 popr. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen.
- Blake, Janet. 2009. „UNESCO’s 2003 Convention on Intangible Cultural Heritage. The Implications of Community Involvement in ‘Safeguarding’ [Konwencja UNESCO o niematerialnym dziedzictwie kulturowym z 2003 roku. Implikacje zaangażowania społeczności w „ochronę”]. W *Intangible Heritage* [Niematerialne dziedzictwo], pod redakcją Laurajane Smith i Natsuko Akagawy, 45–73. London: Routledge.
- Blake, Janet. 2017. „The Impact of UNESCO’s 2003 Convention on National Policy-Making: Developing a New Heritage Protection Paradigm? [Wpływ Konwencji UNESCO z 2003 roku na tworzenie polityki krajowej: tworzenie nowego paradygmatu ochrony dziedzictwa?]. W *The Routledge Companion to Intangible Cultural Heritage* [Podręcznik niematerialnego dziedzictwa kulturowego], pod redakcją Michelle L. Stefano i Petera Davisa, 69–78. Abingdon: Routledge.
- Brown, Michael F. 2012. „Safeguarding the Intangible [Ochrona niematerialnego]”. *Museum Anthropology Review* 6 (2):93–97.
- Duvelle, Cécile. 2014. „A Decade of Implementation of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage: Challenges and Perspectives [Dekada implementacji Konwencji w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego: wyzwania i perspektywy]”. *Ethnologies* 36 (1–2):27–46.
- Duvelle, Cécile. 2017. „Interview with Cécile Duvelle [Wywiad z Cécile Duvelle]”. Przeprowadzony przez Hannę Schreiber i Lucasa Lixinskiego. *Santander Art and Culture Law Review* 3, w druku.
- Gazur, Łukasz. 2017. „Szopki światowym dziedzictwem”. *Dziennik Polski*, 16 marca 2017. Data dostępu: 15 czerwca 2017. <http://www.dziennikpolski24.pl/aktualnosci/kultura/a/szopki-swiatowym-dziedzictwem,11888482>.
- Hafstein, Valdimar Tr. 2009. „Intangible Heritage as a List: From Masterpieces to Representation [Dziedzictwo niematerialne jako lista: od arcydzieł do reprezentacji]”. W *Intangible Heritage* [Niematerialne dziedzictwo], pod redakcją Laurajane Smith i Natsuko Akagawy, 93–111. London: Routledge.
- Hafstein, Valdimar Tr. 2015. „Intangible Heritage as Diagnosis, Safeguarding as Treatment [Dziedzictwo niematerialne jako diagnoza, ochrona jako leczenie]”. *Journal of Folklore Research* 52 (2–3):281–98.

- Holden, John. 2013. *Influence and Attraction: Culture and the Race for Soft Power in the 21st Century* [Wpływ i atrakcyjność: kultura i wyścig o soft power w XXI wieku]. London: British Council.
- Hottin, Christian i Sylvie Grenet. 2017. „Is Intangible Cultural Heritage an Anthropological Topic? Towards Interdisciplinarity in France [Czy niematerialne dziedzictwo kulturowe to temat dla antropologii? W stronę interdyscyplinarności we Francji]”. W *The Routledge Companion to Intangible Cultural Heritage* [Podręcznik niematerialnego dziedzictwa kulturowego], pod redakcją Michelle L. Stefano i Petera Davisa, 59–68. Abingdon: Routledge.
- Human Rights Council. 2015. „Promotion and protection of the rights of indigenous peoples with respect to their cultural heritage [Promocja i ochrona praw ludności tubylczej w odniesieniu do jej dziedzictwa kulturowego]”, A/HRC/30/53.
- Jacobs, Marc, Jorin Neyrinck i Albert van der Zeijden, red. 2014. *Brokers, Facilitators and Mediation: Critical Success Factors for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage* [Brokerzy, pomocnicy i mediacja: kluczowi aktorzy (czynniki) sukcesu w ochronie niematerialnego dziedzictwa kulturowego]. Numer specjalny „Volkskunde. Tijdschrift over de cultuur van het dagelijks leven”. Kontich: Volkskunde.
- Jakubowski, Andrzej i Karolina Wierczyńska, red. 2016. *Fragmentation vs the Constitutionalisation of International Law: A Practical Inquiry* [Fragmentacja a konstytucjonalizacja prawa międzynarodowego: badanie praktyki]. London: Routledge.
- Kirshenblatt-Gimblett, Barbara. 2004. „Intangible Heritage as Metacultural Production [Dziedzictwo niematerialne jako produkcja metakulturowa]”. *Museum International* 56 (1–2):52–65.
- Komisja Europejska. 2014. „Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów. Ku zintegrowanemu podejściu do dziedzictwa kulturowego w Europie”, COM(2014) 477 final.
- Kono, Toshiyuki, red. 2009. *Intangible Cultural Heritage and Intellectual Property: Communities, Cultural Diversity and Sustainable Development* [Niematerialne dziedzictwo kulturowe i własność intelektualna: wspólnoty, różnorodność kulturowa i zrównoważony rozwój]. Antwerp: Intersentia.
- Koskenniemi, Martti. 2006. „Fragmentation of International Law: Difficulties Arising from the Diversification and Expansion of International Law. Report of the Study Group of the International Law Commission [Fragmentacja prawa międzynarodowego: trudności wynikające z dywersyfikacji i rozszerzenia prawa międzynarodowego. Raport grupy analitycznej Komisji Prawa Międzynarodowego]”, A/CN.4/L.682.
- Kowalski, Krzysztof. 2013. *O istocie dziedzictwa europejskiego: rozważania*. Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury.
- Kurin, Richard. 2012. „Tangible Progress: A Response to “Safeguarding the Intangible” by Michael F. Brown [Namacalny postęp: odpowiedź na „Ochronę niematerialnego” autorstwa Michaela F. Browna]”. *Museum Anthropology Review* 6 (2):98–101.

- Lixinski, Lucas. 2013. „International Cultural Heritage Regimes, International Law, and the Politics of Expertise [Międzynarodowe reżimy dziedzictwa kulturowego, prawo międzynarodowe i polityka eksperckości]”. *International Journal of Cultural Property* 20 (4):407–29.
- Logan, William, Máiréad Nic Craith, i Ullrich Kockel, red. 2016. *A Companion to Heritage Studies* [Podręcznik do studiów nad dziedzictwem]. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Luengo, Ana i Mechtild Rössler, red. 2012. *World Heritage Cultural Landscapes* [Krajobrazy kulturowe światowego dziedzictwa]. Elche: Ayuntamiento de Elche.
- Meskell, Lynn, Claudia Liuzza i Nicholas Brown. 2015. „World Heritage Regionalism: UNESCO from Europe to Asia [Regionalizm światowego dziedzictwa: UNESCO od Europy do Azji]”. *International Journal of Cultural Property* 22 (4):437–70.
- Nowicka, Ewa. 2006. *Świat człowieka – świat kultury*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Onciul, Bryony, Michelle L. Stefano i Stephanie Hawke, red. 2017. *Engaging Heritage, Engaging Communities* [Angażując dziedzictwo, angażując społeczności]. Woodbridge: Boydell Press.
- Rudolff, Britta i Susanne Raymond. 2013. „A Community Convention? An Analysis of Free, Prior and Informed Consent Given under the 2003 Convention [Konwencja dla wspólnot? Analiza wolnej, uprzedniej i świadomej zgody wydanej zgodnie z zapisami Konwencji z 2003 roku]”. *International Journal of Intangible Heritage* 8:153–64.
- Schreiber, Hanna i Anita Budziszewska. 2015. „W stronę prawa do kultury?”. W *Ochrona dziedzictwa kultury w konfliktach zbrojnych w świetle prawa międzynarodowego i krajowego: 60 lat konwencji haskiej i 15 lat jej protokołu II*, pod redakcją Elżbiety Mikos-Skuzy i Krzysztofa Sałacińskiego, 63–86. Warszawa: Wojskowe Centrum Edukacji Obywatelskiej.
- Schreiber, Hanna. 2014. „Konwencja UNESCO z 2003 roku: między prawniczą pewnością a antropologicznymi wątpliwościami. W 10-lecie istnienia Konwencji (2003–2013)”. W *Kultura ludowa: teorie, praktyki, polityki*, pod redakcją Barbary Fatygi i Ryszarda Michalskiego, 375–406. Warszawa: Instytut Stosowanych Nauk Społecznych.
- Schreiber, Hanna. 2016a. „Niematerialne dziedzictwo kulturowe jako element *soft power* państw”. *e-Politikon* 18:54–78.
- Schreiber, Hanna. 2016b. „Patrymonializacja w stosunkach międzynarodowych. Wybrane tendencje w międzynarodowej ochronie dziedzictwa kulturowego (2006–2016)”. W *Tendencje i procesy rozwojowe współczesnych stosunków międzynarodowych*, pod redakcją Marcina Floriana Gawryckiego, 385–98. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Schuster, J. Mark. 2002. *Making a List and Checking It Twice: The List as a Tool of Historic Preservation* [Sporządzenie listy i jej dokładne sprawdzenie: lista jako narzędzie utrwalania historii]. Chicago: The Cultural Policy Center at the University of Chicago.

- Skounti, Ahmed. 2011. „The lost ring: UNESCO’s world heritage and intangible cultural heritage [Brakujące ogniwo: światowe dziedzictwo UNESCO i niematerialne dziedzictwo kulturowe]”. *Milli Folklor* 89:28–40.
- Skounti, Ahmed. 2017. „The Intangible Cultural Heritage System: Many Challenges, Few Proposals [System niematerialnego dziedzictwa kulturowego: wiele wyzwań, kilka propozycji]”. *Santander Art and Culture Law Review* 3, w druku.
- Smeets, Riëks i Harriet Deacon. 2017. „The Examination of Nomination Files under the UNESCO Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage [Analiza wniosków nominacyjnych w ramach Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego]”. W *The Routledge Companion to Intangible Cultural Heritage* [Podręcznik niematerialnego dziedzictwa kulturowego], pod redakcją Michelle L. Stefano i Petera Davisa, 22–39. Abingdon: Routledge.
- Smith, Laurajane i Natsuko Akagawa, red. 2009. *Intangible Heritage* [Niematerialne dziedzictwo]. London: Routledge.
- Stojkova Serafimowska, Welika. 2014. „Makedonskata wokalna muziczka tradicija wo procesot na opszttestwenata tranzicija [Macedońska tradycja muzyki wokalnej w procesie przekształceń społecznych]”. Praca doktorska, Uniwersytet Świętych Cyryla i Metodego w Skopje.
- Symonides, Janusz. 1998. „Cultural Rights: A Neglected Category of Human Rights [Prawa kulturowe: niedoceniana kategoria praw człowieka]”. *International Social Science Journal* 50 (158):559–72.
- Turgeon, Laurier. 2014. „The Politics and the Practices of Intangible Cultural Heritage [Polityki i praktyki niematerialnego dziedzictwa kulturowego]”. *Ethnologies* 36 (1–2):5–25.
- UNESCO. 1993. „Establishment of a system of «Living Cultural Properties» (Living Human Treasures) at UNESCO [Ustanowienie systemu „Żywych Dóbr Kultury” (Żyjące Skarby Ludzkości) w UNESCO]”, 142 EX/18. <http://unesdoc.unesco.org/images/0009/000958/095831eo.pdf>.
- UNESCO. 2003. „Intersessional Working Group of Government Experts on the Preliminary Draft Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Paris, UNESCO Headquarters, 22–30 April 2003, Report [Międzysesyjna Grupa Robocza Ekspertów Rządowych ds. Wstępnego Projektu Konwencji w Sprawie Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego, Paryż, siedziba UNESCO, 22–30 kwietnia 2003 r., Raport]”. <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001303/130350e.pdf>.
- UNESCO. 2013a. „Audit of the Working Methods of Cultural Conventions [Audyt metod działania konwencji kulturalnych]”, IOS/AUD/2013/06.
- UNESCO. 2013b. „The Hangzhou Declaration: Placing Culture at the Heart of Sustainable Development Policies, adopted in Hangzhou, People’s Republic of China, on 17 May 2013 [Deklaracja z Hangzhou: umieszczając kulturę w sercu polityki zrównoważonego rozwoju, przyjęta w Hangzhou, Chińska Republika Ludowa, 17 maja 2013 roku]”. <http://www.unesco.org/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/images/FinalHangzhouDeclaration20130517.pdf>.

UNESCO. 2014. „UNESCO’s Participation in the Preparations for a Post-2015 Development Agenda. Overview of Goals and Targets Proposed [Wkład UNESCO w przygotowanie Agendy Rozwoju po Roku 2015. Omówienie zaproponowanych celów]”. <http://unesdoc.unesco.org/images/0022/002273/227355e.pdf>.

UNESCO. 2016a. „Intergovernmental Committee for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Eleventh session, Addis Ababa, Ethiopia, 28 November to 2 December 2016, Report of the Evaluation Body on its work in 2016 [Międzypaństwowy Komitet ds. Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego, 11. sesja, Addis Abeba, Etiopia, 28 listopada – 2 grudnia 2016 r., Raport z działalności Zespołu Ewaluacyjnego w 2016 roku]”. <http://www.unesco.org/culture/ich/doc/src/ITH-16-11.COM-10-EN.docx>.

UNESCO. 2016b. „Soft Power Agenda”. Data dostępu: 12 marca. <http://www.unesco.org/new/en/unesco/about-us/who-we-are/director-general/my-priorities/soft-power-agenda>.

UNESCO. 2017. „Yoga [Joga]”. Data dostępu: 15 lipca. <https://ich.unesco.org/en/RL/yoga-01163>.

Podziękowania

Publikacja książki, która składa się z blisko 40 tekstów prezentujących doświadczenia w zakresie wdrażania Konwencji w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego z 2003 roku w 17 krajach, w dwóch wersjach językowych: polskiej i angielskiej, w wersji papierowej oraz elektronicznej, to wielkie wyzwanie.

Sprostanie mu nie byłoby możliwe, gdyby nie życzliwość, zaangażowanie i współpraca wielu osób, dla działań których redaktor naukowy pozostaje jedynie kłamrą spinającą całość.

Niniejsza publikacja jest pokłosiem pierwszego dużego przedsięwzięcia międzynarodowego w Polsce poświęconego właśnie niematerialnemu dziedzictwu kulturowemu: I Forum Ekspertckiego Chiny – Europa Środkowa i Wschodnia, które odbyło się w Krakowie w październiku 2016 roku. Jego organizatorami były polskie Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz Narodowy Instytut Dziedzictwa, współpracujące w kwestiach merytorycznych z Ministerstwem Kultury Chińskiej Republiki Ludowej.

Książka, którą Czytelnik trzyma w dłoniach, jest trwałym i bardzo potrzebnym śladem tego spotkania, umożliwiającym powrót do ważnych dyskusji oraz istotnych wątków, dotyczących ochrony dziedzictwa niematerialnego, podnoszonych podczas debat w krakowskim Międzynarodowym Centrum Kultury. Pragnę zatem przede wszystkim podziękować osobom, bez których wsparcia ta książka nie mogłaby się ukazać: pani prof. Magdalenie Gawin, Wiceminister Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Generalnej Konserwator Zabytków oraz pani prof. Małgorzacie Rozbickiej, dyrektor Narodowego Instytutu Dziedzictwa.

Uczestnicy Forum w Kopalni Soli „Wieliczka”, październik 2016. Fot. Paweł Kobek, © Narodowy Instytut Dziedzictwa.

Dzięki tej publikacji głos zaproszonych do Polski ekspertów może dotrzeć do zdecydowanie większego grona zainteresowanych, jak również włączyć się w toczone obecnie żywe dyskusje nad kształtem systemu ochrony dziedzictwa kulturowego we wszystkich 17 krajach.

Eksperci, którzy przyjechali do Polski, sprawili, że atmosfera tego Forum była nie tylko merytoryczna, ale również niezwykle serdeczna, a nawiązane podczas niego kontakty podtrzymywane są do dzisiaj i z pewnością znajdą swoją kontynuację w przyszłych przedsięwzięciach, być może także wspólnych wnioskach o wpisy na listy UNESCO łączącego nas dziedzictwa niematerialnego o charakterze regionalnym, a zarazem transnarodowym. Życzliwa i cierpliwa współpraca wszystkich ekspertów – autorów tekstów zamieszczonych w niniejszej publikacji, była kluczowym czynnikiem umożliwiającym jej powstanie – dziękuję za nią z całego serca!

Za podjęcie się recenzji tak obszernego tomu dziękuję serdecznie prof. Andrzejowi Rottermundowi. Jego uwagi pomogły nam dostrzec nowe kwestie, ważne z punktu widzenia nie tylko książki, ale budowania systemu ochrony. Przyjazną i wnikliwą pomocą konsultacyjną wybranych tekstów i fragmentów służyli także prof. Piotr Dahlig, prof. Katarzyna Smyk oraz Klementyna Rozwadowska.

Takie przedsięwzięcie ma także swoich – ukrytych za nazwiskami autorów – „cichych bohaterów”. Chciałabym ogromne wyrazy uznania i wdzięczności skierować do redaktora językowego, który dokonał ostatecznej korekty wersji angielskiej książki – Tomasza Wiśniewskiego. Nie mniej wyrazy podziwu i podziękuję kieruję do redaktor językowej wersji polskiej, która dokonała także korekty technicznej wszystkich tekstów – Aleksandry Zych. Bez Was obojga ta książka po prostu by nie powstała w takim kształcie, jaki był od początku naszym zamierzeniem. Nad kwestiami formalnymi, towarzyszącymi całemu procesowi wydawniczemu, czuwała z zaangażowaniem i zrozumieniem Katarzyna Sadowska-Mazur, kierownik zespołu ds. niematerialnego dziedzictwa kulturowego w NID, bez której pomocy w kluczowych momentach całe przedsięwzięcie by się nie powiodło. Za profesjonalne złożenie i przygotowanie książki do druku w obu wersjach językowych dziękuję Magdzie Piotrowskiej-Kloc (Printomato).

Mam wielką nadzieję, że niniejszy tom będzie stanowił punkt odniesienia dla dalszych działań i projektów ochrony dziedzictwa niematerialnego w 17 Państwach-Stronach tej niezwykle ważnej Konwencji UNESCO oraz pomoże nam w budowaniu lepszego, bardziej inkluzywnego i zrównoważonego systemu ochrony dziedzictwa niematerialnego w naszych krajach.

Hanna Schreiber

Lipiec 2017

